

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ

ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΡΓΑ

Ι

ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὑ π ὀ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

ΚΕΙΜΕΝΟΝ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ - ΣΧΟΛΙΑ

Ὑ π ὀ

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Ν. ΣΑΚΚΟΥ

Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

Ἐπόπται

ΠΑΝ. Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ & ΣΤΕΡ. Ν. ΣΑΚΚΟΣ
Καθηγηταὶ Πανεπιστημίου

Ἐπιμεληταὶ

ΒΑΣ. Σ. ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ & ΘΕΟΔ. Ν. ΖΗΣΗΣ
Διδάκτορες τῆς Θεολογίας

ΕΠΕ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ

Ι

ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὑπό

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

0A

A9.7A
C10L

AHEZAN
APEI.

ОТЦАМЪ
НАСТАВНОМЪ
НОСЧИМЪ
ХАРЦАМЪ
МОСТОВАМЪ
ОСТАВЛЯЮЩИМЪ

ΑΦΙΕΡΩΣΙΣ

Σπανίως τὸ ἐπωνύμιον Μέγας ἐκάλυψε τόσον οὐσιαστικὸν περιεχόμενον ὅσον εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας. Μέγας εἰς τὸν ζῆλον, μέγας εἰς τὴν ἀγάπην, μέγας εἰς τὴν ἀγιότητα, μέγας εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Μὲ αὐτὰ τὰ προσόντα του εἶναι καὶ τώρα τόσον ζωντανὸς εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος ὅσον ἦτο καὶ ὅταν ἐζοῦσε σωματικῶς.

Πολὺ δὲ ἐντονώτερον ζῆ ἀνάμεσά μας, φωτίζει τὴν σκέψιν μας καὶ καθοδηγεῖ τὰ διαβήματά μας σήμερα, καθὼς ἐορτάζομεν τὴν χιλιοστὴν ἐξακοσιοστὴν ἐπέτειον ἀπὸ τὸν θάνατόν του.

Πάλιν ἡμῖν ὁ χρυσορρόας Νεῖλος
καὶ τῆς ἀθανασίας ἐπώνυμος
διὰ τῆς ἐτησίου μνήμης ἐπιδημῶν
ταῖς καλαῖς ἀναβάσεσι
πλημμυρεῖ τὰ χρυσόρρειθρα
τῆς ἀθανασίας χεύματα·
καὶ τροφὴν ἀμβροσίας καρποδοτῶν
διὰ τῆς ὑψηλῆς θεηγορίας
Τριάδος ἀδιαίρετον
κράτος ἐκδιδάσκει προσκυνεῖν·
καὶ πελαγίζων τὰ θεῖα διδάγματα,
τῶν πιστῶν κατάρδει τὰς διανοίας
καὶ πρεσβεύει ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

(Δοξαστικὸν Γερμανοῦ)

Ο ΜΕΓΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

Τὸν ἐπιμνημόσυνον λόγον του εἰς τὸν Ἀθανάσιον ὁ Γρηγόριος Θεολόγος ἀρχίζει μὲ τὴν ἀποφθεγματικὴν φράσιν, «Ἀθανάσιον ἐπαινῶν, ἀρετὴν ἐπαινέσομαι». Καὶ πραγματικὰ κάθε λόγος καὶ κάθε πρᾶξις του ἦτο ἔκφρασις τῆς ἀρετῆς. Μὲ τὴν ἀγιότητα τοῦ βίου, τοὺς σκληροὺς ἀγῶνας κατὰ τῆς αἱρέσεως, τὴν πλουσίαν συγγραφικὴν παραγωγὴν καὶ τὴν ἐν γένει ἡρωϊκὴν πολιτείαν του ἀνεδείχθη εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς οἰκουμενικοὺς διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἀγίους αὐτῆς.

ΒΙΟΣ

Ἐνῶς διὰ τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀνδρικήν του ἡλικίαν ἔχομεν πλῆθος εἰδήσεων ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ τοὺς συγχρόνους του Ἑλληνας καὶ Λατίνους θεολόγους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἰδικὰ του συγγράμματα, διὰ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν μένομεν ἀπληροφόρητοι.

Ἀπὸ τὴν εἰδήσιν ἑνὸς κοπτικοῦ πανηγυρικοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν ὅταν ἐξελέγη ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας (328) ἦτο 33 ἐτῶν, ἤμποροῦμεν νὰ συναγάγωμεν ὅτι ἐγεννήθη τὸ 395. Πρέπει ἐπίσης νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι κατήγετο ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, διότι εἶχεν ἐκεῖ συγγενεῖς καὶ πρὸ πάντων διότι εἶχε πατρικὸν τάφον¹, εἰς τὸν ὁποῖον ἀργότερα ἐκρύβη διὰ μερικοὺς μῆνας. Διητηρήθη ἓνα ἀνέκδοτον, κατὰ τὸ ὁποῖον εἰς τὴν ἐφηβικὴν του ἡλικίαν, παίζων, ἐβάπτιζε παιδιὰ εἰδωλολατρῶν, πρᾶγμα πού εἴλκυσε τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ τότε ἀρχιεπισκόπου Ἀλε-

1. Σωκράτους, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία 4, 13.

ξανδρείας Ἀλεξάνδρου², ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ὁποίου ἐτέθη ἀπὸ τότε ἀκριβῶς.

Κατὰ τὸν Γρηγόριον Θεολόγον³ ἀνετράφη κατ' εὐθειᾶν εἰς τὰ χριστιανικὰ ἦθη καὶ μὲ τὰ χριστιανικὰ μαθήματα, ἀφοῦ παρηκολούθησεν ὀλίγα μόνον ἀπὸ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα. Ἡ τελευταία πληροφορία εἶναι ἀτελής, καθ' ὅσον τὰ συγγράμματά του μαρτυροῦν πλουσίαν μόρφωσιν, ὅχι δὲ μόνον χριστιανικὴν, ἀλλὰ καὶ κλασικὴν. Δὲν ἔμπορεῖ πάντως νὰ ὑπάρχη ἀμφιβολία ὅτι θὰ ἐφοίτησεν εἰς τὴν θεολογικὴν σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας, ἂν καὶ δὲν διεσώθη καμμία σχετικὴ εἰδησις.

Ἦτο νεανίας ἀκόμη, ὅταν ἐπεσκέφθη εἰς τὴν ἐρημίαν τὸν Μέγαν Ἀντώνιον καὶ ἡσκήτευσεν κοντὰ του, «ἀκολουθήσας αὐτῷ χρόνον οὐκ ὀλίγον καὶ ἐπιχέων ὕδωρ κατὰ χειρας αὐτοῦ»⁴. Τὸν ἐξανασυνήνητησε πάλιν εἰς τὴν ἐρημον ἔπειτα ἀπὸ σαράντα περίπου χρόνια, εἰς μίαν ἀπὸ τὰς ἐπανειλημμένας ἐξορίας του, εἶχε δὲ καὶ πάντοτε ἐπαφὴν μαζί του. Ὁ Ἀντώνιος εἰς αὐτὸν ἄφησεν, ὀλίγον πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατόν του, τὴν μίαν ἀπὸ τὰς δύο μηλωτάς του, καὶ αὐτὸς ἔπειτα τοῦ ἀφιέρωσε τὴν περίφημον ὑποδειγματικὴν βιογραφίαν.

Ὁ Ἀθανάσιος, πού δὲν διεκρίνετο διὰ τὰ σωματικά του προσόντα—ἦτο μάλιστα πολὺ βραχύσωμος—, ἐπεβάλλετο μὲ τὰ πνευματικά του χαρίσματα καὶ κατώρθωσε ν' ἀναδειχθῇ εἰς ἓνα ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους θεολόγους τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπὸ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν. Τὴν ἀξίαν του καθιέρωσαν τὰ δύο ἀπολογητικῆς φύσεως συγγράμματα, Κατὰ εἰδώλων καὶ Περί ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου, πού ἔγραψε πρὶν ἀπὸ τὸ 320.

Ὅταν ὁ Ἄρειος παρουσίασε διὰ πρώτην φοράν τὴν διδασκαλίαν του, ὁ Ἀθανάσιος ἦτο πιθανῶς διάκονος, καὶ μὲ τὴν ιδιότητα αὐτὴν μετέσχε τῶν ἀντιαρειανικῶν συνόδων τῆς Ἀλεξαν-

2. Ρουφίνου, *Historia Ecclesiastica* 1, 14.

3. Λόγος 21, 6, «ἐτράφη εὐθὺς ἐν τοῖς θεοῖς ἤθεσι καὶ παιδεύμασιν ὀλίγα τῶν ἐγκυκλίων φιλοσοφίας, τοῦ μὴ δοκεῖν παντάπασι τῶν τοιούτων ἀπειρῶς ἔχειν, μηδὲ ἀγνοεῖν, ὧν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασεν».

4. Βίος Ἀντωνίου 1,

δρείας. Ἀργότερα ὡς διάκονος καὶ ὡς γραμματεὺς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξάνδρου μετέσχε τῶν ἐργασιῶν καὶ τῆς Α' οἰκουμενικῆς συνόδου τῆς Νικαίας (325). Οἱ μεταγενέστεροι πανηγυρικοὶ τοῦ δίδου ἐξαιρετικὴν θέσιν κατὰ τὰς συζητήσεις πού διεξήχθησαν ἐκεῖ. Καὶ δὲν δικαιολογεῖται μὲν ἀπὸ τὸ μικρὸν τοῦ ἀξίωμα τοιαύτη θέσις, ἀλλ' ὅτι ἐπαιξε σπουδαῖον ρόλον βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰς συγχρόνους του πηγὰς καὶ ἐξηγεῖται ἐπαρκῶς ἀπὸ τὸν δυναμισμὸν πού ἐπέδειξεν εἰς ὅλον τὸν βίον του.

Ἡ Α' οἰκουμενικὴ σύνοδος συνῆλθεν, ὅπως εἶναι γνωστὸν, καὶ εἰς δευτέραν φάσιν, τὸ φθινόπωρον τοῦ 327, ὅποτε ἐπετεύχθη κατασίγασις τῶν Μελιτιανῶν τῆς Αἰγύπτου, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχαν πειθαρχήσει εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Νικαίας πού τοὺς ἀφωροῦσαν. Ἐξ μῆνας ἀργότερα, τὴν 18 Ἀπριλίου 328, ἀπέθανεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀλέξανδρος. Διάδοχός του ἐξελέγη ὁ Ἀθανάσιος, καὶ μάλιστα ὄχι κατὰ τὸ παλαιὸν σύστημα ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἀλεξανδρείας, ἀλλὰ κατὰ τὸ νέον πού εἶχεν εἰσαγάγει ὁ Ἀλέξανδρος· δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς ἐπίσκοπους τῆς Αἰγύπτου, παρουσία τοῦ λαοῦ συγκεντρωμένου εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν καὶ ζητοῦντος τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ Γρηγόριος Θεολόγος λέγει ὅτι ἡ ἐκλογὴ ἐπραγματοποιήθη «ψήφῳ τοῦ λαοῦ παντός, οὐ κατὰ τὸν ὕστερον νικήσαντα πονηρὸν τύπον»⁵. Ἀργότερα οἱ ἀντίπαλοί του ἰσχυρίσθησαν ὅτι ἀπὸ τοὺς 54 συγκεντρωθέντας ἐπίσκοπους μόνον 7 ἐψήφισαν τὸν Ἀθανάσιον, ἀλλ' ἂν τοῦτο ἦτο ἀληθές, θὰ ἔμενον ἀνεξήγητον, πῶς ἔγινε δεκτὸς ὡς ἀρχιεπίσκοπος ἀπὸ ὅλους τοὺς ὀρθοδόξους καὶ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον. Πάντως ὁ ἴδιος ὁ Ἀθανάσιος ἀντικρούει τὸν ἀσύστατον αὐτὸν ἰσχυρισμὸν⁶. Ἴσως ἀρχικῶς οἱ κύριοι ὑποστηρικταὶ του πού τὸν ἐπρότειναν ἦσαν ἐπτὰ, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἐδίσταζαν, λόγῳ τῆς νεαρᾶς ἡλικίας του προφανῶς, ἀλλ' ἔπειτα ἠκολούθησαν καὶ αὐτοί, βλέποντες πλὴν ἄλλων καὶ τὴν ὁμόθυμον θέλησιν τοῦ λαοῦ. Ἐχειροτονήθη τὴν 8 Ἰουλίου 328 εἰς ἡλικίαν 33 ἐτῶν.

5. Λόγος 21, 8.

6. Ἀπολογητικὸς Κατὰ Ἀρειανῶν 6. Σωζομένου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία 2, 17.

Ὁ Ἀθανάσιος κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τῆς ἀρχιερατείας του εἰργάσθη εἰς ἡρεμον ἀτμόσφαιραν. Ὁ Γρηγόριος λέγει ὅτι εἰς τὸ πρόσωπόν του αἱ παρθένοι εὗρον τὸν νυμφαγωγόν, αἱ ὑπανδρευμέναι τὸν σωφρονιστήν, οἱ ἐρημιῖται τὸν ἀναπτρωτήν, οἱ ἰθρῶποι τῆς κοινωνίας τὸν νομοθέτην, οἱ πρακτικοὶ τὸν ὀδηγόν, οἱ θεωρητικοὶ τὸν θεολόγον, αἱ χῆραι τὸν προστάτην, οἱ ὄρφανοὶ τὸν πατέρα, οἱ ἀδελφοὶ τὸν φιλάδελφον, οἱ ἀσθενεῖς τὸν ἰατρόν, οἱ ὑγιεῖς τὸν φύλακα τῆς ὑγείας⁷. Περιηγούμενος τὴν ἐπαρχίαν του ὀλόκληρον ἐλάμβανε μέτρα διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ ποιμνίου. Εἰς μίαν ἀπὸ τὰς περιουσίας του ἤλθε νὰ τὸν προὔπαντήσῃ ὁ Παχώμιος, ὁ εἰσηγητὴς τοῦ συστήματος τοῦ κοινοβιακοῦ ἀσκητισμοῦ, καὶ οἱ δύο ἄνδρες συνεδέθησαν φιλικῶς. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐχειροτόνησε τὸν Φρουμέντιον ὡς ἐπίσκοπον Αὐξούμωος (Ἀξώμης) καὶ συνέβαλε μεγάλως εἰς τὴν ἐκχριστιάνισιν τῆς Αἰθιοπίας.

Ἡ ἐναντίον του ἀντίδρασις ἐξεδηλώθη ὀλίγον ἀργότερα, ἔπειτα ἀπὸ τὴν παράδοξον συνένωσιν τῶν Μελιτιανῶν μετὰ τῶν Ἀρειανῶν. Οἱ Μελιτιανοὶ ἀποτελοῦσαν τὴν αὐστηράν μερίδα τῶν Ὀρθοδόξων τῆς Αἰγύπτου πού μετὰ τὸν τελευταῖον διωγμὸν δὲν ἐδέχοντο πάλιν τοὺς ὑποκύψαντας εἰς τὴν εἰδωλολατρίαν Χριστιανοῦς. Ἐπειδὴ ἡ σύνοδος τῆς Νικαίας τοὺς εἶχε καταδικάσει καὶ τοὺς ὑπεχρέωνε νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν κανονικὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν, αὐτοὶ τῶρὰ ἠνώθησαν μετὰ τοὺς Ἀρειανοὺς εἰς ἓνα κοινὸν μέτωπον κατὰ τῶν ὀπαδῶν τῆς Νικαίας.

Ἡ πολεμικὴ τῶν Ἀρειανῶν καὶ τῶν συμμαχῶν των ἐστράφη ἐναντίον τῶν μεγάλων προσωπικοτήτων τῆς Ὀρθοδοξίας. Μετὰ τὸν Εὐστάθιον Ἀντιοχείας ἤλθεν ἡ σειρά τοῦ Ἀθανασίου. Οἱ Ἀρειανοί, ἔχοντες ἠγέτην τὸν Εὐσέβιον Νικομηδείας, συγγενῆ τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, ἀπήτησαν ἀπὸ αὐτὸν νὰ δεχθῆ τὸν Ἀρειον εἰς κοινωνίαν, ἀφοῦ οὗτος ἐδικαιώθη κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν τῆς Α' οἰκουμενικῆς συνόδου (327) κατόπιν ἀποδοχῆς τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας. Ἄλλ' ὁ Ἀθανάσιος ἠρνήθη, μετὰ τὸ αἰτιολογικὸν ὅτι ὁ Ἀρειος ἦτο καταδικασμένος ἀπὸ οἰκουμενικὴν σύνο-

7. Λόγοι 21, 10.

δον και μόνον από παρομοίαν σύνοδον θά ἦτο δυνατόν ν' ἀπαλλαγῇ τῆς καταδικῆς· τὴν δευτέραν δὲ φάσιν τῆς συνόδου ἐκείνης δὲν ἀνεγνώριζεν ὁ ἴδιος. Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τοῦτο ἔγραψεν εἰς τὸν Ἀθανάσιον και ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος, αὐτὸς δὲ ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἤμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καμμία ἐπικοινωνία μεταξύ τῆς χριστομάχου αἰρέσεως και τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας⁸. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμοως ἐθεώρησεν ἀξιοκατάκριτον τὴν στάσιν αὐτήν.

Ἀρχηγὸς τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τοῦ Ἀθανασίου ἦτο ὁ διάδοχος τοῦ Μελετίου Ἰωάννης Ἀρχάφ. Τρεῖς Μελιτιανοὶ ἐπίσκοποι μετέβησαν εἰς τὴν Νικομήδειαν πού ἦτο ἀκόμη τότε πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας ὀλίγον πρὸ τῶν ἐγκαινίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως και ἐξετόξευσαν κατὰ τοῦ Ἀθανασίου τὴν κατηγορίαν ὅτι ἐπέβαλεν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ἀλεξανδρείας φόρους ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν δύο ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι εὑρεθέντες ἐκεῖ τυχαίως διέψευσαν τὴν κατηγορίαν οἱ Μελιτιανοὶ προσῆψαν ἄλλην· ὅτι δῆθεν ὁ Ἀθανάσιος προσέφερεν εἰς κάποιον στασιαστὴν ἓνα κιβώτιον γεμᾶτον χρυσᾷ νομίσματα, (κάρνακα χρυσοῦ μεστήν). Τρίτη δὲ κατηγορία σχετίζεται μὲ ἓνα κολλουθιανὸν πρεσβύτερον. Ὁ πρεσβύτερος Κόλλουθος εἶχεν ἄλλοτε ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, διότι ἔκρινεν ἐπιεικῆ τὴν στάσιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔναντι τοῦ Ἀρείου, και ἐχειροτόνησε μόνος του νέους πρεσβυτέρους διὰ τὴν κοινότητά του. Ἐνῶ δὲ ὁ ἴδιος ἀργότερα ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς του συνειργάσθησαν μὲ τοὺς Ἀρειανούς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἡ ἀφορμὴ τῆς διασπάσεως.

Ὁ Ἀθανάσιος εἰς τὴν προσπάθειάν του ν' ἀποκαταστήσῃ γενικὴν τάξιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἔστειλε τὸν πρεσβύτερον Μακάριον εἰς τὸν Ἰσχύραν πού εἶχε χειροτονηθῆ πρεσβύτερος ἀπὸ τὸν Κόλλουθον και ἦτο ἐγκατεστημένος εἰς τὴν Μαρεώτιδα ὅπου εἶχεν ἑπταμελῆ ἐνορίαν. Ὁ Μακάριος τὸν εὔρεν ἀσθενῆ εἰς τὴν οἰκίαν του και τὸν συνεβούλευσε νὰ μὴ ἀντιποιῆται ἱερατικὸν ἀξίωμα, αὐτὸς ὁμοως τότε κατέφυγεν εἰς τοὺς Μελιτιανούς. Αὐτοὶ

8. Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν 60.

βέβαια διέδωσαν ἔπειτα, ὅτι δῆθεν ὁ Μακάριος εὔρε τὸν Ἰσχύραν νὰ λειτουργῇ, ἀνέτρεψε τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, συνέτριψε τὸ ἅγιον ποτήριον καὶ ἔκαυσε τὰ ἱερά βιβλία⁹. Ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Ἰσχύρας γραπτῶς ἤρνεϊτο ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸν Ἀθανάσιον ὅποιανδήποτε εὐθύνην, οἱ Μελιτιανοὶ ἐπέμεναν νὰ θεωροῦν τοῦτον ὑπεύθυνον διὰ τὰς ἀνωτέρω ἀνωμαλίας¹⁰.

Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ἐκάλεσε τὸν ἀρχιεπίσκοπον διὰ ν' ἀκούσῃ τὰς ἀπόψεις του ἐπὶ τῶν κατηγοριῶν, προφανῶς δὲ καὶ διὰ γενικωτέραν συζήτησιν περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Αὐτὸς δέ, μεταβάς εἰς τὸ βασιλικὸν ἀνάκτορον τῆς Νικομηδείας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 331, διεξήγαγε τόσον ἐπιτυχῶς τὴν ἀπολογίαν του, ὥστε ἐπέστρεψεν ἀπὸ ἐκεῖ φέρων μαζί του βασιλικὴν ἐπιστολήν, μὲ τὴν ὁποίαν ἀνεγνωρίζετο ὡς ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπεκρίνοντο οἱ ὀλίγοι Ἀλεξανδρεῖς πού ἐδείκνυαν ἐχθρότητα πρὸς αὐτόν. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς συναντήσεως ἦτο νὰ δημιουργηθῇ εἰς τὸν αὐτοκράτορα αἴσθημα δυσμενείας πρὸς τὸν Ἄρειον, τὸ ὅποιον ὁμως δὲν διήρκεσε πολὺν χρόνον λόγῳ νέων ἐπιρροῶν.

Οἱ Μελιτιανοὶ, συνεχίζοντες τὰς ραδιουργίας, ἐσυκοφάντησαν τὸν Ἀθανάσιον, οὔτε ὀλίγον οὔτε πολὺ, ὅτι δῆθεν ἐφόνευσε τὸν ἐπίσκοπον Ὑψηλοπολιτῶν Ἀρσένιον καὶ ἐνεργοῦσε μαγείαν μὲ τὴν ἀποκοπεῖσαν χεῖρα τούτου¹¹. Ὁ διάκονος τοῦ Ἀθανασίου ὄχι μόνον κατῴρθωσε ν' ἀνεύρῃ τὸν Ἀρσένιον, πού εἶχε δωροδοκηθῇ ἀπὸ τοὺς Μελιτιανούς καὶ ἐκρύπτετο εἰς μελιτιανὴν μονὴν τῆς Ἄνω Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ ἔλαβεν ἀπὸ αὐτὸν ἐγγραφον αἵτησιν συγγνώμης ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιον, ἣ ὁποία κατέληγε μὲ τὴν φράσιν, «ἐρρῶσθαί σε εὐχομαι ἐν Κυρίῳ πολλοῖς χρόνοις μακαριώτατε πάπα»¹².

Ὁ Κωνσταντῖνος, ἂν καὶ ἔλαβε γνῶσιν τοῦ ἀνυποστάτου καὶ αὐτῆς τῆς κατηγορίας, ἀνταποκρινόμενος εἰς τὰς πιέσεις τῶν

9. Βίος καὶ Πολιτεία Ἀθανασίου 5 καὶ 6.

10. Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν 64.

11. Θεοδωρήτου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, 1, 28.

12. Ἀπολογητικὸς Κατὰ Ἀρειανῶν 69.

δύο Εύσεβίων, τοῦ Νικομηδείας καὶ τοῦ Καισαρείας, διέταξε σύγκλησιν συνόδου εἰς Καισάρειαν Παλαιστίνης, διὰ τὴν ἐξέτασιν ὄλων τῶν κατηγοριῶν. Ἄλλ' ἡ σύνοδος αὐτὴ διελύθη, διότι ὁ Ἄθανάσιος ἠρνήθη νὰ παρουσιασθῆ εἰς αὐτήν. Ὁ αὐτοκράτωρ τότε ἀντελήφθη τὴν ἀνάγκην συγκλήσεως νέας οἴκουμενικῆς συνόδου διὰ τὴν ἐπίλυσιν τοῦ ὄλου ἐκκλησιαστικοῦ καὶ θεολογικοῦ προβλήματος, ἐδέχθη δὲ τὴν ὑπόδειξιν νὰ προπαρασκευασθῆ αὐτὴ μὲ μίαν προκαταρκτικὴν σύνοδον. Ἡ σύνοδος δὲ αὐτὴ, πραγματοποιηθεῖσα εἰς τὴν Τύρον (335), ἡσχολήθη κυρίως μὲ τὸν Ἄθανάσιον. Κατὰ σειρὰν προσήχθησαν ὄλαι αἱ κατηγορίαι πού εἶχαν ἤδη ἀναιρεθῆ, καὶ μερικαὶ νέαι· δηλαδὴ ἡ σχετικὴ μὲ τὸν Ἰσχύραν, ἡ σχετικὴ μὲ τὸν ἀναθεματισμὸν τοῦ ἐπισκόπου Πηλουσίου Καλλινίκου πού οἱ ἀντίπαλοι ἀπέδιδαν εἰς τὸ γεγονός ὅτι οὗτος ἐγνώριζε δῆθεν τὸ ἐπεισόδιον τῆς συντριβῆς τοῦ ποτηρίου τοῦ Ἰσχύρα, ἡ περὶ δῆθεν ἐκλογῆς τοῦ Ἄθανασίου ἀπὸ 7 μόνον ἐπισκόπους, ἡ περὶ ἀποκρούσεως τάχα τοῦ Ἄθανασίου ἀπὸ μεγάλην μερίδα τῶν Ἀλεξανδρέων καθὼς ἐδήλωναν μ' ἐπιστολήν, ἡ περὶ διαφθορᾶς ἐνὸς γυναιίου ἀπὸ τὸν Ἄθανάσιον καὶ ἡ περὶ τοῦ Ἀρσενίου. Ἄν καὶ ἦτο προφανές ὅτι εἰς τὴν σύνοδον ἐκυριαρχοῦσαν οἱ δύο Εὐσέβιοι, ὁ Ἄθανάσιος, φοβούμενος διαστροφὴν τῶν ἀποφάσεων τῆς Νικαίας, προσῆλθε μαζί μὲ 48 αἰγυπτίους ἐπισκόπους. Αὐτοὶ δὲ ἐζήτησαν ἐξαιρέσιν τῶν δεδηλωμένων ἐχθρῶν τούτου, δεδομένου μάλιστα ὅτι αὐτὸς δὲν μετεῖχε τῆς συνόδου, ἀλλὰ παρίστατο ὡς κατηγορούμενος, χωρὶς ἀποτέλεσμα.

Αἱ κατηγορίαι ἀνηρέθησαν κατὰ τὸν καλύτερον δυνατὸν καὶ ἀποτελεσματικώτερον τρόπον. Ἐπὶ παραδείγματι τὸ γύναιον πού εἶχε δωροδοκηθῆ διὰ νὰ προβάλλῃ τὴν περὶ βιασμῶ του κατηγορίαν, ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἐγνώριζεν οὔτε κατ' ὄψιν τὸν Ἄθανάσιον. Αὕτη, ὅταν προεκλήθη νὰ ὑποδείξῃ αὐτόν, ὑπέδειξε τὸν συνοδὸν τοῦ πρεσβύτερον Τιμόθεον, πού ἦτο περισσότερο ἐμφανίσιμος καὶ ρωμαλέος. Ὁ Τιμόθεος, ὑποκρινόμενος, ἠρώτησεν, «γυναῖκα, σὲ συνήντησα ἐγὼ ποτὲ καὶ εἰσῆλθα εἰς τὴν οἰκίαν σου;». Αὕτη δὲ ἀπήντησε, «μάλιστα, σὺ μοῦ ἀφήρες τὴν παρθενίαν, σὺ μ' ἐγύμνωσες ἀπὸ τὴν σωφροσύνην». Τότε οἱ σκηνοθετήσαντες

τὴν συκοφαντίαν ἀπεμάκρυναν μὲ βιασύνην τὸ γύναιον¹³. Διὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῆς περὶ φόνου τοῦ Ἀρσενίου κατηγορίας ὁ Ἀθανάσιος ἔφερε τὸν ἴδιον τὸν Ἀρσένιον ζωντανὸν εἰς τὴν σύνοδον, δεικνύων δὲ τὰς δύο χεῖρας του, εἶπε, «ὅς μὴ ζητῆ κανεὶς ἄλλην χεῖρα· διότι κάθε ἄνθρωπος ἐδέχθη δύο μόνον χεῖρας ἀπὸ τὸν ποιητὴν τῶν βλων»¹⁴.

Οἱ πάντοτε κακόπιστοι ἀντίπαλοι τοῦ Ἀθανασίου ἔστειλαν εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐπιτροπὴν δι' ἐπιτόπιον ἔρευναν τῶν πραγμάτων, τῆς ὁποίας τὴν ἀντικειμενικότητα τίποτε δὲν ἐγγυᾶτο, ἐνῶ εἰς τὴν σύνοδον ἐθορυβοῦσαν ἀδιάντροπα καὶ τὸν ἀποκαλοῦσαν γόητα καὶ μάγον. Κατόπιν αὐτῶν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ αὐτοκράτορος ἀπὸ φόβον κακοποιήσεώς του τὸν ἐφυγάδευσαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ ἴδιος ἐσχέδιαζε νὰ ζητήσῃ βασιλικὴν προστασίαν. Συνηνητήθη μὲ τὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὸν δρόμον, καθὼς ἐκεῖνος ἐπέστρεφεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν.

Ὁ αὐτοκράτωρ, ἀφοῦ ἤκουσε τοὺς λόγους τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ἐφαίνετο νὰ πείθεται διὰ τὴν ἀθωότητά του, διὰ τοῦτο δὲ ἐκάλεσε τοὺς συγκεντρωμένους εἰς τὴν Τύρον ἐπισκόπους νὰ προσέλθουν εἰς τὴν πρωτεύουσαν διὰ νέαν σύνοδον. Ἄλλ' ἐκεῖνοι ἀφοῦ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἀθανασίου καθήρσαν αὐτόν, ἀποκατέστησαν τοὺς Μελιτιανούς καὶ ἐζήτησαν ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους ὑποδοχὴν τοῦ Ἀρείου, εἶχαν διαλυθῆ. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν δὲ ἤρχοντο πλέον οἱ δύο Εὐσέβιοι μαζί μὲ ἀντιπροσωπεῖαν τῆς συνόδου, οἱ ὅποιοι παρουσιασθέντες εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἐξετόξευσαν νέαν κατηγορίαν, ὅτι δῆθεν ὁ ἀλεξανδρινὸς ἀρχιεπίσκοπος ἠπέιλησε νὰ διακόψῃ τὴν ἀποστολὴν σίτου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν¹⁵. Καταλαβαίνει κανεὶς πόσον μέγα ἦτο τὸ πρόβλημα τοῦ ἐπισιτισμοῦ τῆς νεοτεύκτου πρωτευούσης, ἂν λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι μαζί μὲ τὰ περίχωρά της ἐχρειάζετο τότε ἡμερησίως 80.000 μοδίους σίτου ἀπὸ ἔξω. Διὰ τοῦτο φυσικᾶ οἱ αὐτοκράτορες ἐπιθυμοῦσαν νὰ

13. Θεοδωρήτου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, 1, 28.

14. Θεοδωρήτου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, 1, 28.

15. Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν 9.

ἔχουν φίλους των εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, ἡ ὁποία μὲ τοὺς ἀφωσιωμένους εἰς τὸν πατριάρχην ναυτικούς καὶ παραβολάνους (νοσοκόμους) ἤμποροῦσε νὰ διευκολύνη ἢ παρεμποδίση τὴν ἀποστολὴν τοῦ σίτου.

Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐπερίμενε πλέον τίποτε ἄλλο· διὰ τὴν μὲ κάθε θυσίαν ἐπίτευξιν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἀσφαλείας ἐξώρισεν βάσει τῆς ἀποφάσεως τῆς Τύρου τὸν Ἀθανάσιον εἰς τὰ Τρέβηρα τῆς Γαλλίας, πρωτεύουσαν τότε τοῦ δυτικωτάτου τμήματος τῆς αὐτοκρατορίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἤδρευεν ὁ πρεσβύτερος τῶν υἱῶν του, καλούμενος καὶ αὐτὸς Κωνσταντῖνος. Αἱ διαμαρτυρίαι τῶν κατοίκων τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ διασῆμου ἀσκητικοῦ ἡγέτου Μεγάλου Ἀντωνίου δὲν εἰσηκούσθησαν, ἀλλὰ τοῦλάχιστον δὲν ἐστάλη ἐκεῖ νέος ἀρχιεπίσκοπος. Ἐπετράπη μόνον εἰς τὸν Ἀρειον δι' ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἀποφάσεως τῆς συνόδου Ἱεροσολύμων νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκεῖ, πράγματι δὲ οὗτος μετέβη, ἀλλὰ δὲν ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τὸ χριστιανικὸν πλῆθος. Ὅπως εἶναι γνωστὸν ὀλίγον ἀργότερα (336) ὁ Ἀρειος ἀπέθηνεν.

Ὁ Ἀθανάσιος ἐξωρίσθη τὸν Ἰούλιον τοῦ 335. Αὕτῃ εἶναι ἡ πρώτη ἀπὸ μακρὰν σειρὰν ἐξοριῶν του. Ἐγινε δεκτὸς μὲ τιμὰς ἀπὸ τὸν βασιλόπαιδα Κωνσταντῖνον καὶ τὸν ἐπίσκοπον Τρεβήρων Μαξιμῖνον. Μετὰ τὸν θάνατον δὲ τοῦ αὐτοκράτορος (21 Μαΐου 337) ἐξεκίνησε διὰ τὴν Ἀνατολήν, τὸν Νοέμβριον τοῦ 337, ἐφωδιασμένος μὲ ἐπιστολὴν τοῦ συναυτοκράτορος πλέον νέου Κωνσταντῖνου, εἰς τὴν ὁποίαν ἐλέγετο, ὅτι ἡ ἐπιστροφή πραγματοποιεῖται κατόπιν ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ἐκφρασθεῖσαν ὀλίγον πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατόν του.

Ἐφθασεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν μετὰ ἓνα ἔτος διὰ μέσου τοῦ Βιμνακίου, τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Καισαρείας Καππαδοκίας. Συνήντησε δύο φορές τὸν αὐτοκράτορα τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος Κωνσταντῖνον καὶ ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μὲ σημαινούσας ἐκκλησιαστικὰς προσωπικότητας. Ἡ τακτικὴ αὕτη συνετέλεσεν εἰς τὴν συγκρότησιν συμπαγοῦς ὁμάδος ἡγετῶν, οἱ ὁποῖοι κατῴρθωσαν νὰ συκρατήσουν τὰς τάξεις τῶν Ὀρθοδόξων παρὰ τὰς διώξεις τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἀργότερα.

Ἡ ἐπιστροφή καὶ ἄλλων ἐξορίστων εἰς τὰς ἐστίας των προεκάλεσε ταραχάς, ὑποκινηθείσας ἀπὸ τοὺς Ἀρειανούς. Ὁ Ἀθανάσιος δὲν εὔρε κἂν εὐκαιρίαν ν' ἀσχοληθῆ μετὰ τὴν διαποίμωσιν τῆς ἐπαρχίας του, διότι εὐθύς ἀμέσως οἱ Ἀρειανοὶ ἐξεδήλωσαν τὴν πρόθεσιν νὰ συμπληρώσουν τὴν κατὰ τὴν γνώμην των κενὴν ἔδραν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀλεξανδρείας τοποθετοῦντες εἰς αὐτὴν κάποιον φίλον των, κατόπιν τῆς ἀποφάσεως τῆς συνόδου τῆς Τύρου πρὸ τριετίας. Ἰσχυρίζοντο ὅτι ἡ ἐπιστροφή τοῦ Ἀθανασίου ἦτο ἀποτέλεσμα μονομεροῦς πολιτικῆς ἐνεργείας, ἐνῶ ἔπρεπε δῆθεν νὰ ὑπάρξῃ καὶ συνοδικὴ ἀπόφασις. Καὶ ἀπὸ τὰς δύο πλευρὰς ἐζητήθη ἡ παρέμβασις πολυαριθμῶν ἐπισκόπων. Τυχὸν παρέμβασις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ρώμης Ἰουλίου δὲν θὰ ἦτο εὐνοϊκὴ διὰ τὰ σχέδια τῶν Ἀρειανῶν, οἱ ὅποιοι ἀντελήφθησαν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐνεργήσουν χωρὶς καθυστέρησιν.

Καὶ ἐνήργησαν. Παρασύραντες τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖον, ἔστειλαν μετὰ ἐγκρισίν του ὡς ἀρχιεπίσκοπον εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν τὸν Καππαδόκην Γρηγόριον, συμπολίτην τοῦ ὁμόφρονός των ἐπάρχου Ἀλεξανδρείας Φιλαγρίου, συνοδευόμενον ἀπὸ στρατόν. Ταυτοχρόνως δὲ ἐκίνητοποίησαν ὁμόφρονάς των, καθὼς καὶ Ἰουδαίους καὶ Ἐθνικούς, ἐναντίον τῶν Ὀρθοδόξων, καὶ μετὰ τὴν ἀνοχὴν τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν προέβησαν εἰς βιαιοπραγίας καὶ ἔκαυσαν ἕνα ναόν. Ἐνώπιον τοῦ διαγραφομένου κινδύνου ὁ Ἀθανάσιος ἐκρύβη εἰς τὰ γύρω τῆς πόλεως, ἀπὸ ὅπου ἐξαπέστειλεν ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς κατὰ τόπους συλλειτουργούς, εἰς τὴν ὁποίαν παρεῖχεν ἔκθεσιν διὰ τὰ συμβάντα. Ἐπειτα ἀπὸ τέσσαρας ἡμέρας, περίοδον τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς τοῦ 340, εἰσηλθεν εἰς τὴν πόλιν ὁ Γρηγόριος.

Ὁ Ἀθανάσιος ἀπεφάσισε νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου εὕρισκοντο καὶ ἄλλοι ἐξόριστοι. Ὁ Ἰούλιος, γνωρίζων καλὰ τὴν ὑπόθεσιν, τὸν ἐδέχθη μετὰ χαρὰν, ἐτάχθη εἰς τὸ πλευρόν του καὶ προετίμησε νὰ διακόψῃ τὰς σχέσεις μετὰ τὴν ἀρειανικὴν Ἀνατολὴν παρὰ νὰ τὸν ἀδικήσῃ. Οὕτω σύνοδος πού συνήλθεν εἰς τὴν Ρώμην τὸ 341

τὸν ἠθώωσε¹⁶. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἰδία σύνοδος ἠθώωσε καὶ τὸν Μάρκελλον Ἀγκύρας ὑπῆρξεν ἐπιζήμιον, διότι ὁ Μάρκελλος ἦτο μὲν ἀντιαρειανός, ἀλλὰ προσήγγιζε τὸ ἄλλο ἄκρον, τὰς μοναρχιανικὰς ἀπόψεις τοῦ Σαβελλίου. Εἰς τὴν σύνοδον εἶχαν προσκληθῆ καὶ οἱ ἀρειανίζοντες ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' αὐτοὶ δὲν μετέβησαν ἐκεῖ, διότι δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἔχουν φιλικὰ στρατεύματα εἰς τὴν διάθεσίν των, καὶ προετίμησαν τὴν Ἀντιόχειαν, ὅπου συνέταξαν διάφορα ἀρειανικὰ σύμβολα.

Ἡ παρουσία τοῦ Ἀθανασίου εἰς τὴν Ρώμην προεκάλεσε μεγάλην συγκίνησιν μεταξύ τοῦ ἐκεῖ χριστιανικοῦ πληρώματος καὶ συνέβαλεν εἰς τὸ νὰ ἐκτιμηθῆ δεόντως ὁ ἄγνωστος σχεδὸν καὶ περιφρονούμενος κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκεῖ ἕως τότε μοναχικὸς βίος. Διὰ πρώτην φοράν ἤκουαν περὶ αὐτοῦ οἱ Ρωμαῖοι ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Ἀθανασίου.

Ὁ ἄρχων τῆς Ἀνατολῆς Κωνστάντιος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου Β' (340) ἦτο σχεδὸν μονοκράτωρ, διότι ὁ εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐδρεύων ἀδελφός του Κώνστας ἦτο μόλις δεκαπενταετῆς τότε. Ἀλλ' ὁ Κώνστας, καθὼς ὠρίμαζεν, ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ἐκάλεσεν εἰς τὸ Μεδιόλανον τὸν Ἀθανάσιον, διὰ νὰ συζητήσῃ μαζί του τὸ ἐκκλησιαστικὸν πρόβλημα, τὸν ἐδέχθη μὲ σεβασμὸν καὶ οἱ δύο ἄνδρες συνεδέθησαν μὲ φιλίαν. Ἀκολουθῶς ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἐπέσκέφθη τὴν Γαλατίαν, ὅπου μεταξύ ἄλλων συνητήθη μὲ τὸν γέροντα ἐπίσκοπον Κορδοῦης Ὅσιον.

Ὁ Κώνστας, ὅπως καὶ ὁ πατήρ του, ἐπιθυμοῦσε τὴν σύγκλησιν νέας οἰκουμενικῆς συνόδου πρὸς διευθέτησιν ὅλων τῶν ζητημάτων, ἀφοῦ δὲ συνεφώνησεν εἰς τοῦτο καὶ ὁ Κωνστάντιος, αὐτὴ συνεκλήθη τὸ 343 εἰς τὴν Σαρδικὴν (Σόφριαν) πού ὑπήγετο τότε πολιτικῶς εἰς τὴν Δύσιν. Οἱ ἀρειανοὶ ἀνατολικοὶ ἐπίσκοποι, ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς ἦσαν ἀπρόθυμοι, προσῆλθαν εἰς τὴν σύνοδον, ἀλλὰ, καθὼς ἦσαν μόνον 76, ἀποτελοῦσαν μικρὰν μόνον μειοψηφίαν ἀπέναντι εἰς τοὺς 300 ὀρθοδόξους ἐπισκόπους. Ὅπως ἀνεμένετο,

16. Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν 20 κ.έ.

οί Ὀρθόδοξοι ἐφέροντο φιλικῶς πρὸς τὸν Ἀθανάσιον καὶ τοὺς ἄλλους ἐξορίστους καί, ἐπειδὴ ἔθεωροῦσαν ἀκύρους τὰς συνόδους πού τοὺς εἶχαν καταδικάσει, ἀξίωσαν νὰ παραστοῦν οὗτοι εἰς τὴν σύνοδον ὡς κανονικὰ μέλη καὶ ὄχι ὡς ὑπόδικοι. Κατόπιν τῆς ἐπιμονῆς των οἱ Ἀρειανοὶ ἀπεχώρησαν εἰς τὴν Φιλιππούπολιν, ὅπου ἐπεκύρωσαν τὰς παλαιὰς καταδικαστικὰς ἀποφάσεις ἐναντίον τῶν ὀρθοδόξων ἡγετῶν καὶ ἐπίσης ἀφώρισαν ἄλλους ὀρθοδόξους, μεταξύ τῶν ὁποίων περιλαμβάνοντο ὁ Ἰούλιος Ρώμης καὶ ὁ Ὅσιος Κορδούης. Ἀντιθέτως ἡ σύνοδος τῆς Σαρδικῆς ἠθώωσεν, ὅπως ἀνεμένετο, τὸν Ἀθανάσιον καὶ τοὺς ἄλλους ἐκπτώτους, κατεδίκασε δὲ τοὺς ἡγέτας τῶν Ἀρειανῶν καὶ τὸν ἐπιβάτην τοῦ ἀλεξανδρινοῦ θρόνου Γρηγόριον¹⁷. Τοῦτο ὁμως δὲν ἔφερεν ἄμεσα ἀποτελέσματα. Ὁ Ἀθανάσιος ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Ναϊσσὸν τῆς Ἰλλυρίας (τὴν σημερινὴν Νις) καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Ἀκυληϊαν τῆς Β. Ἰταλίας, πλησίον τῆς σημερινῆς Βενετίας.

Ὁ Κώνστας κατόπιν τῶν ἀποφάσεων τῆς Σαρδικῆς ἔγραψε δύο φορές εἰς τὸν ἀδελφόν του διὰ τὸ θέμα τοῦ Ἀθανασίου καὶ ἐκεῖνος δὲν ἤμποροῦσε πλέον ν' ἀντισταθῇ καὶ ἡσθάνθη τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὸν ἀνακαλέσῃ ἀπὸ τὴν ἐξορίαν, κατάλληλον δὲ εὐκαιρίαν πρὸς τοῦτο εὔρε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐπιβάτου τῆς ἔδρας Γρηγορίου. Καὶ ὄχι μόνον ἀπήντησεν εἰς τὸν ἀδελφόν του ὅτι εὐχαρίστως θὰ ἔβλεπε τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἐπανερχόμενον, ἀλλ' ἔγραψε καὶ πρὸς τὸν ἴδιον ἐπανειλημμένως, προσκαλῶν αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἔδραν του. Ἀλλ' οὗτος, διστακτικὸς ἀπὸ τὰς μεταλλαγὰς φρονημάτων τοῦ ἀρχοντος, ἐκινήθη μόλις τὴν τρίτην φοράν¹⁸.

Προπεμφθεὶς ἀπὸ τὸν Ἰούλιον Ρώμης καὶ τὴν Ἐκκλησίαν του, μετέβη πρῶτον εἰς τὰ Τρέβηρα πλησίον τοῦ Κωνσταντος καὶ ἔπειτα ἐστράφη πρὸς Ἀνατολὰς διὰ ξηρᾶς. Ὅταν ἐφθασεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, ὅπου εὕρισκετο τότε ὁ Κωνσταντῖος, τοῦ ἐζήτησε νὰ προσέλθουν οἱ κατήγοροί του, διὰ νὰ ἐλέγξῃ ἐνώπιόν του τὰς δια-

17. Ἀπολογία πρὸς Κωνσταντῖον 4. Σωκράτους, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία 2, 20.

18. Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν 51 ἐ.

βολάς, ἀλλ' αὐτὸς ἀπήντησεν ὅτι τοῦτο ἦτο περιττόν, διότι εἶχε δώσει ἐντολήν νὰ παραγραφοῦν ὄλαι αἱ κατηγορίαι. Εἰς τὴν Λαοδίκειαν συνήντησε τὸν λαμπρὸν νέον θεολόγον Ἀπολινάριον, πού ἀργότερα ἐξειλήθη εἰς αἰρετικόν, εἰς δὲ τὰ Ἱεροσόλυμα ὑπηντήθη ἀπὸ σύνοδον δεκαεξὶ ἐπισκόπων.

Εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὡς θριαμβευτῆς τὴν 21 Ὀκτωβρίου 346¹⁹. Τὴν 19ην ἐορταστικὴν ἐπιστολήν, πού συνέταξεν ὀλίγον ἀργότερα, ἀρχίζει μὲ δοξολογίαν, διότι ὁ Θεὸς ἠύδωκῆσε νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ ἀπὸ τόπους μακρινούς εἰς τὴν ἔδραν του. Τετρακόσιοι ἐπίσκοποι τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας ἦσαν πλέον κοινωνοὶ αὐτοῦ καὶ διὰ μερικὰ χρόνια «εἰρήνη βαθεῖα καὶ θαυμαστή ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις» ἐπικρατοῦσεν²⁰. Ἐπειτα ἀπὸ τόσας περιπετείας εὑρίσκει τὸν καιρὸν ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὸ ποιμνιὸν του, νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν ἐπιβολὴν ἐλέγχου ἐπὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ νὰ ἀναδιοργανώσῃ τὴν θεολογικὴν σχολὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἐτοποθέτησε προϊστάμενον τὸν Δίδυμον.

Μόλις ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἔδραν του, κατωχύρωσε τὴν θέσιν του ἀφ' ἐνὸς μὲν μὲ σύνοδον πού ἐπεκύρωσε τὰς ἀποφάσεις τῆς Σαρδικῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ μὲ σύγγραμμα πού καταρρίπτει τὰς ἐναντίον του κατηγορίας. Τότε ἐσίγησαν οἱ Ἀρειανοὶ καὶ ὁ Ἀρειανισμὸς ὑπέστη σημαντικὴν συστολήν. Ἀλλ' ἔπειτα ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντος (350) ἤρχισαν νὰ κινοῦνται πάλιν. Οἱ ἡγέται των, καὶ ἰδίως ὁ ἐπίσκοπος Μουρσῶν εἰς τὴν Πανονίαν Οὐάλης, μὲ συνεχεῖς ἐπαφὰς κατώρθωσαν νὰ ἐκλύσουν πάλιν πρὸς τὸ μέρος των τὸν Κωνσταντίον, ὁ ὁποῖος, καθὼς ἦτο πλέον μονοκράτωρ, ἐθεώρησεν εὐκόλον τὴν ἐπιβολὴν τῶν ἀρειανικῶν ἀπόψεων καθολικῶς.

Ὁ Ἀθανάσιος διεβλήθη ἀπὸ μὲν τοὺς Ἀρειανούς εἰς τὸν Κωνσταντίον, ἀπὸ αὐτὸν δὲ εἰς τὸν πάπαν Λιβέριον. Εἰς μάτην ἀπέβη ἡ ἀποστολὴ ἀντιπροσωπείας ὑπὸ τὸν Σεραπίωνα Θμουέως εἰς τὰ Μεδιόλανα πρὸς διαφώτισιν τοῦ αὐτοκράτορος. Τὸ 352 ὁ

19. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 21, 27 κ.έ.

20. Ἱστορία Ἀρειανῶν 25.

ἀρχιεπίσκοπος ἐκαλεῖτο ἐγγράφως νὰ εἶναι ἔτοιμος νὰ ἐμφανισθῆ ἑνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος ἅμα νεωτέρα διαταγῆ· καὶ ἐγγραφὸς μὲν διαταγῆ δὲν ἦλθεν, ἀλλ' εἰδοποιήθη προφορικῶς μὲ ἀπεσταλμένον. Δὲν συνεμορφώθη πρὸς τὴν ἐντολήν, ἀλλὰ συνέταξε τὴν Ἀπολογίαν πρὸς Κωνστάντιον, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδικαιολογοῦσε τὴν ἄρνησίν του καὶ ἀναιροῦσε νέας ἐναντίον του κατηγορίας, ἧτοι ὅτι ἱεουργοῦσεν εἰς ναὸν πού δὲν εἶχεν ἐγκαινισθῆ, ὅτι εἶχε διαβάσει τὸν Κωνστάντιον εἰς τὸν μακαρίτην Κώνσταντα καὶ ὅτι εἶχε ταχθῆ ὑπὲρ τοῦ στασιαστοῦ Μαγνεντίου.

Αὐτὴν τὴν φορὰν οἱ Ἀρειανοὶ ἔδωσαν μεγαλυτέραν προσοχὴν εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου ὑπῆρχε καὶ ἡ ἰσχυροτέρα ἀντίδρασις ἐναντίον των καὶ ὅπου ἄλλωστε ἤδρευε προσωρινῶς ὁ Κωνστάντιος. Σύνοδος τῆς Ἀρελάτης (353) καὶ τῶν Μεδιολάνων (355) κατεδίκασαν καὶ πάλιν τὸν Ἀθανάσιον. Κατὰ τὴν δευτέραν καὶ σπουδαιότεραν ὑπῆρξε τόσον βαρεῖα ἡ πίεσις τοῦ αὐτοκράτορος παρουσίᾳ τοῦ ὁποίου ἐγίνοντο αἱ ἐργασίαι, ὥστε μόνον οἱ κυριώτεροι ἡγέται τῶν ὀρθοδόξων κατῴρθωσαν ν' ἀρνηθοῦν συμμόρφωσιν καὶ ὑπογραφὴν προταθέντος ἀρειανικοῦ συμβόλου, διὸ καὶ ἐξωρίσθησαν²¹.

Ὁ ἀντίκτυπος τῶν ἀποφάσεων τῶν Μεδιολάνων διέβη ταχέως εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου βασιλικὸς ἀντιπρόσωπος ἐφθασε, διὰ νὰ ἐκθρονίσῃ τὸν ἀρχιεπίσκοπον. Τοῦ ἐζήτησε νὰ παραιτηθῆ χάριν τῆς εἰρήνης τῆς Αἰγύπτου, ἀλλ' αὐτὸς ἀπήντησε· «θα ὑπάρξῃ περισσοτέρα εἰρήνη, ἂν παραιτηθῶ;». Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 9ης Φεβρουαρίου 356, ἐνῶ ὁ Ἀθανάσιος ἐχοροστατοῦσεν εἰς παννυχίδα, χιλιάδες στρατιωτῶν ὥρμησαν κατὰ τοῦ ναοῦ. Ἐπειδὴ ἤρνευτο νὰ ἐξέλθῃ, πρὶν ἐξασφαλισθῆ τὸ πλῆθος τῶν πιστῶν, ἀπήχθη ἀπὸ φίλους του²². Τὸ ἐπόμενον ἔτος εἰς τὴν θέσιν του ἐτοποθετήθη ἄλλος Καππαδόκης ἀρειανός, ὁ Γεώργιος, τὸν ὁποῖον ὁ Γρηγόριος Θεολόγος χαρακτηρίζει ὡς «τέρας Καππαδόκιον, πονηρὸν τὸ γένος, πονηρότερον τὴν διάνοιαν»²³.

21. Σωκράτους, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία 2, 36. Σωζομένου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία 4, 9.

22. Ἱστορία Ἀρειανῶν 59 ἐ.

23. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 21, 16.

Ὁ Γεώργιος ἔφερε μαζί του ἓνα ὁμοιανὸν σύμβολον, ποῦ ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀκάκιον Καισαρείας, διὰ τὸ ἐπιβάλλῃ. Ἀλλ' ὅμως οὔτε τὸ σύμβολον ἔγινε δεκτὸν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν οὔτε αὐτὸς ὁ ἴδιος ἠναγκάσθη μάλιστα αὐτὸς κατόπιν ἐξεγέρσεως τοῦ πλήθους ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ ἐκεῖ τὸ 358. Ὅταν δὲ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πόλιν μετὰ τριετίαν, ἐφονεύθη εἰς μίαν ἐξέγερσιν τῶν εἰδωλολατρῶν ποῦ ἐπραγματοποιήθη εὐθὺς μετὰ τὴν εἶδησιν περὶ ἀνόδου τοῦ Ἰουλιανοῦ εἰς τὸν θρόνον.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀθανάσιος εἶχε παραμείνει ἐπὶ διετίαν κρυμμένος εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἐγραψεν εἰς τοὺς ἐπισκόπους Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, διὰ τὸ τούτους ἐνθαρρύνῃ, καὶ ἐσκέπτετο νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλὰ παρητήθη ἀπὸ τὴν πρόθεσιν αὐτὴν, ἀφοῦ διεπίστωσεν ὅτι οὗτος εἶχεν ὀριστικῶς υἰοθετήσῃ τὴν μανίαν τῶν Ἀρειανῶν. Ἐπειτα μετέβη εἰς τὰς αἰγυπτιακὰς ἐρήμους πλησίον τῶν ἀσκητῶν. Ὡς ἀράτος ἀρχιεπίσκοπος ἐκυβερνοῦσε τὴν Ἐκκλησίαν του ἐπὶ ἐξαετίαν (356-362), ἄλλοτε ἀπὸ τὸ κρησφύγετον τῆς πόλεως, ἄλλοτε ἀπὸ τὴν ἔρημον, ἔγραφεν ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων ἀπόψεων καὶ ἀπελογεῖτο διὰ τὰς παλαιὰς καὶ νέας συκοφαντίας εἰς βάρος του, εἰς τὰς ὁποίας τώρα ὑποκριτικῶς προσετέθη καὶ ἡ περὶ τῆς φυγῆς του ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

Οἱ Ἀρειανοὶ ἦσαν πλέον παντοδύναμοι καὶ κατεῖχαν τὰς κυριωτέρας ἐπισκοπικὰς ἑδρας, ἀλλὰ κατόπιν τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίου, ποῦ εἶχε δεχθῇ τὸ βάπτισμα εἰς τὴν ἐπιθανάτιον κλίνην διὰ τῶν χειρῶν τοῦ Εὐζζῶτου, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς πρῶτους ὀπαδοὺς τοῦ Ἀρείου (361), οἱ Ὀρθόδοξοι ἀπέκτησαν ἐλευθερίαν κινήσεων, διότι ὁ Ἰουλιανός, ὡς ἐθνικὸς πλέον, ἐφάνη ἀμερόληπτος ἀπέναντι τῶν χριστιανικῶν ἐρίδων καὶ ἦτο εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν ἔντασίν των.

Ὁ Ἀθανάσιος ἐπέστρεψεν ἀπὸ τὴν ἔρημον τὸν Φεβρουάριον τοῦ 362. Κατ' ἀπαίτησιν τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ οἱ ἀρπαγέντες ναοὶ ἀπεδόθησαν εἰς αὐτούς καὶ οἱ Ἀρειανοὶ τῆς πόλεως περιωρίσθησαν εἰς ἄσημα κτίρια, ἀπέκτησαν δὲ καὶ νέον ἐπίσκοπον, τὸν Λούκιον. Ἀπὸ τὰς πρῶτας ἐνεργείας τοῦ Ἀθανασίου ἦτο ἡ σύγκλησις συνόδου εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν (362), τῆς ὁποίας ἡ ἐπίδρασις εἰς τὴν

ἐξέλιξιν τῶν θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ὑπῆρξε τεραστία παρὰ τὸ ὀλιγάριθμον τῶν μετασχόντων εἰς αὐτήν. Ἡ σύνοδος καθώρισε τὸν τρόπον ὑποδοχῆς τῶν ἐκ τοῦ Ἀρειανισμοῦ ἐπανερχομένων, ἰδίως τῶν κληρικῶν, ἐδέχθη ὅτι εἶναι ἀδιάφορον τὸ νὰ λέγεται «τρεῖς ὑποστάσεις» καὶ «μία ὑπόστασις», ἀρκεῖ αἱ μὲν τρεῖς ὑποστάσεις νὰ μὴ ἐκλαμβάνωνται ἀρειανικῶς ὡς τρία ὄντα ἀλλὰ νὰ ἐννοοῦνται ὀρθοδόξως ὡς τρία πρόσωπα, ἡ δὲ μία ὑπόστασις νὰ μὴ ἐκλαμβάνεται σαβελλιανικῶς ὡς τὸ μοναδικὸν θεῖον ὄν, ἀλλὰ νὰ ἐννοῆται ὡς μία οὐσία· τέλος δὲ ἀπέκρουσε τὴν προνεστοριανικὴν δοξασίαν, ὅτι ὁ Λόγος ἀπλῶς ἐπεσκίασε τὸν Υἱὸν τῆς Μαρίας Ἰησοῦν καὶ τὴν προαπολιναριανικὴν ὅτι ὁ εἰς τὸν Θεάνθρωπον Λόγος ἦτο χωρὶς ψυχῆν.

Ἡ νέα δραστηριότης τοῦ Ἀθανασίου προεκάλεσε τὴν δυσμένειαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ, ὁ ὁποῖος, ὅταν ἐπληροφορήθη ὅτι οὗτος προσηλύτισεν ἐπισήμους γυναῖκας ἀπὸ τὴν εἰδωλολατρίαν, τὸν ὕβρισην ἀποκαλῶν αὐτὸν ἀνθρωπίσκον λόγῳ τοῦ μικροῦ ἀναστήματός του καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν ἑπαρχον Αἰγύπτου πρῶτον μὲν διάταγμα ἐξορίας του, ἔπειτα δὲ ἐπιστολὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἐλέγετο ὅτι ἤξιζεν εἰς αὐτὸν θάνατος. Ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος εἶχε φύγει ἤδη μετὰ τὸ διάταγμα, τὸ φθινόπωρον τοῦ 362, ἀφοῦ συνεχέντρωσε τοὺς πιστοὺς καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· «νεφύδριόν ἐστι καὶ θᾶπτον παρελεύσεται»²⁴. Κατέφυγεν εἰς τὴν Θηβαΐδα καὶ τὰ καταδιώκοντα αὐτὸν ὄργανα τοῦ Ἰουλιανοῦ, πού ἐσχόπευσαν νὰ τὸν φονεύσουν, δὲν ἠμπόρεσαν νὰ τὸν ἀνεύρουν. Καὶ τὸ νεφύδριον ἐπέρασε γρήγορα.

Εὐθὺς μετὰ τὴν εἴδησιν περὶ θανάτου τοῦ Ἰοβιανοῦ (363) ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλὰ δημοσίᾳ ἐνεφανίσθη μόνον ἀφοῦ ἔλαβε σχετικὴν ἐπιστολὴν τοῦ διαδόχου του Ἰουλιανοῦ, ὁ ὁποῖος τὸν ἐγκωμίαζε δεόντως. Ἀπήνητησεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα συνοδικῶς καὶ ἔφερεν εἰς αὐτὸν αὐτοπροσώπως τὴν ἀπάντησιν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, ὅπου παρέμεινεν ἀρκετὸν χρόνον καὶ ἀπὸ ὅπου ἔγραψε τὴν ἑορταστικὴν ἐπιστολὴν τοῦ 364. Προσεπάθησε

24. Σωζομένου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία 5, 15.

νά συμφιλίωση τὰς δύο δισταμέναις μερίδας Ὁρθοδόξων τῆς Ἀντιοχείας, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπέτυχεν. Ἴσως μάλιστα ἡ παρέμβασις ἀντὶ ὠφελείας ἐβλάψε, διότι οὗτος ἀπὸ κακὴν ἐκτίμησιν τῆς στάσεως τοῦ κανονικοῦ ἐπισκόπου Μελετίου ποῦ ἐδείχθη ἐπιφυλακτικὸς ἀπέναντί του ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ σχισματικοῦ ἐπισκόπου Παυλίνου. Ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰοβιανοῦ.

Διὰ πέμπτην καὶ τελευταίαν φοράν ἐξωρίσθη ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος, τὸν ὁποῖον ὁ Οὐαλεντιανὸς Α΄ προσέλαβεν ὡς συνάρχοντα διὰ τὴν Ἀνατολήν. Παρέμεινε κρυμμένος εἰς τὸν πατρικὸν τάφον πλησίον τῶν πυλῶν τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 365 μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 366, ὁπότε ὁ Οὐάλης, φοβούμενος ἐξέγερσιν τοῦ ἀλεξανδρινοῦ λαοῦ, τὸν ἀνεκάλεσεν.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του εἰργάσθη ἀδιατάρακτος εἰς τὴν ἔδραν του· συνετέλεσεν εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐπικράτησιν τῆς Ὁρθοδοξίας εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ ἐβοήθησε τὸν Βασίλειον εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐπιρροῆς του εἰς τὴν Δύσιν.

Ἀπέθανε τὴν 2αν Μαΐου 373, ἀφοῦ ἐκόσμησε τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ 46 ἔτη²⁵, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δεκαεξὶ διήλθεν εἰς τὴν ἐξορίαν. Ἡ μνήμη του τελεῖται τὴν 2αν Μαΐου, μαζὶ δὲ μετὰ τὴν τοῦ Κυρίλλου καὶ τὴν 18ην Ἰανουαρίου. Σήμερον τιμᾶται ἀπὸ τὸ ὀρθόδοξον πλήρωμα ὅσον ὀλίγοι ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας.

Σ Υ Γ Γ Ρ Α Μ Μ Α Τ Α

Ὁ Ἀθανάσιος ἤρχισε τὸ δημόσιον στάδιον τοῦ βίου του μετὰ μίαν λαμπρὰν νεανικὴν συγγραφικὴν σύνθεσιν. Αἱ περιπέτειαι ὄχι μόνον δὲν ἐμείωσαν τὴν συγγραφικὴν του ἐπίδοσιν, ἀλλ' ἀντιθέτως τὴν ἠύξησαν· μόνον τὴν κατηύθυναν πρὸς ἄλλα πεδία. Ἡ πλουσία μόρφωσίς του, ἡ καλὴ γνώσις τῆς Γραφῆς καὶ τῆς κλασσικῆς λογοτεχνίας, ἡ ἰκανότης πρὸς συζήτησιν καὶ διαπραγματεύ-

25. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ἐπιστολὴ 1.

σιν τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ δώσῃ προσωπικὴν σφραγίδα εἰς τὰ ἔργα του. Ὁ Φώτιος ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι εἶναι «τὴν φράσιν σαφῆς, ὡς καὶ ἐν πᾶσι (= τοῖς συγγράμμασι) καὶ ἀπέριττος καὶ ἀφελῆς, δριμύς καὶ βαθύς, καὶ τοῖς ἐπιχειρήμασιν εὐτονος»²⁶.

Τὰ συγγράμματά του ἐξετάζομεν ἐδῶ κατὰ κατηγορίας.

Ἀπολογητικά. Δύο ἀπολογητικά πραγματεῖαι, Κατὰ εἰδῶλων καὶ Περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου, ἀποτελοῦν δύο αὐτοτελῆ τμήματα μιᾶς ἐνιαίας συνθέσεως τὴν ὁποίαν ὁ Ἱερώνυμος τιτλοφορεῖ *Adversus gentes libri duo*²⁷, Βιβλία δύο κατὰ ἐθνικῶν. Αἱ ἀπόψεις μερικῶν νεωτέρων κριτικῶν, ὅτι ἐγράφησαν εἴτε τὸ 336 εἴτε τὸ 357, δὲν εὐσταθοῦν, διότι ὄχι μόνον δὲν περιέχουν οὔτε ὑπαινιγμὸν διὰ τὴν ἀρειανικὴν αἵρεσιν, ἀλλὰ καὶ ἀγνοοῦν τὴν εἰδικὴν νικαιανὴν ὀρολογίαν. Εἶναι νεανικὸν ἔργον συνταχθὲν γύρω εἰς τὰ 318, ὅταν ὁ Ἀθανάσιος μόλις εἶχεν ὑπερβῆ τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του. Ἀντιλαμβάνεται δὲ ἀπὸ αὐτὸ κανεὶς ποίας τελειότητος συγγράμματα ἐπρόκειτο νὰ παραγάγῃ ἀργότερα, ἂν δὲν εἶχε περιπλακῆ εἰς τὰς δογματικὰς ἐριδας ποὺ προεκάλεσαν οἱ Ἀρειανοί.

Ἡ πρώτη πραγματεία εἰς τὸ περιεχόμενον ὁμοιάζει μὲ τὴν ἀπολογίαν τοῦ Τατιανοῦ καὶ τοῦ Θεοφίλου, ἀλλὰ διαφέρει ἀπὸ αὐτὰς εἰς τὸ ὕφος καὶ τὸν τόνον, καθ' ὅσον αἱ συνθῆκαι εἶχαν πλέον μεταβληθῆ ριζικῶς. Ὁ συγγραφεὺς ἀπορρίπτει τὴν μυθολογίαν καὶ τὸν πολυθεϊσμὸν μὲ τὰς ἰδίας ἀπολογητικὰς μεθόδους, ἀλλὰ δὲν παρουσιάζει δυσμένειαν ἐναντι τῆς φιλοσοφίας· ἐπωφελεῖται μάλιστα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Φίλωνος, ὅπως ἐπίσης καὶ τοῦ Ὠριγένους. Ἀκολούθως ἀπορρίπτει καὶ τὰς ὑψηλοτέρας μορφὰς φυσικῆς θρησκείας καὶ πανθεϊσμοῦ, προβάλλων τὸ ὑπερβατικὸν καὶ τὸ προσωπικὸν τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ Λόγου ἐποίησε τὸν κόσμον ἁρμονικὸν καὶ εὐτακτον. Ἡ ἀληθινὴ θεογνωσία ὀρμαῖται

26. Μυριόβιβλος 140.

27. *De viris illustribus* 87. Ἡ πρώτη πραγματεία εἰς μερικὰ χειρόγραφα τιτλοφορεῖται Κατὰ Ἑλλήνων καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ τίτλος ποὺ ἐπεκράτησεν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους.

ἀπὸ τὴν λογικὴν καὶ ἀθάνατον ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀξία καὶ ἡ φύσις τῆς ψυχῆς μαρτυρεῖται διὰ τῆς ὀρθῆς ἐκτιμῆσεως τῆς νοητικῆς ἱκανότητος τοῦ ἀνθρώπου. Οὗτος ἔχει σῶμα φθαρτόν, καὶ παρὰ ταῦτα, περιφρονῶν τὰ παρόντα, φαντάζεται καὶ ποθεῖ τὰ αἰώνια, πού δὲν ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ὑλικῶν ἀντικειμένων, ἀλλ' εἰς διάφορον τάξιν πραγμάτων. Φυσικὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ σκεφθῇ τὰ αἰώνια τὸ σῶμα· αὐτὸ πού τὰ σκέπτεται εἶναι κάτι ἄλλο, ἡ λογικὴ καὶ ἀθάνατος ψυχὴ, ἡ ὁποῖα τὰ ἐννοεῖ, διότι εἶναι συγγενῆς των. Τὸ περιεχόμενον φανερώνει ὅτι ὁ τίτλος (κατὰ) δὲν εἶναι ἀπολύτως ταιριαστός ἀφοῦ ἡ ἔκθεσις εἶναι θετικῆ εἰς πολλὰ σημεῖα.

Ἡ δευτέρα πραγματεία ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Λόγου, τὸν ὁποῖον «Ἰουδαῖοι διαβάλλουσι καὶ Ἕλληνας χλευάζουσι, ἡμεῖς δὲ προσκυνοῦμεν» (1). Εἶναι μία πνευματικὴ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, εἰς τὴν ὁποῖαν δεικνύεται ἡ σχέσις τοῦ Λόγου μὲ τὸ σύμπαν κατὰ τρόπον δραματικόν. Τὰ στάδια τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι τρία καὶ χαρακτηρίζονται κατὰ σειρὰν ἀπὸ τὴν ἱκανότητα τοῦ προπρωτοῦ ἀνθρώπου νὰ φθάσῃ εἰς τὴν κατάληψιν τῆς θεότητος, ἀπὸ τὸν σκοτισμὸν τῶν δυνάμεων του καὶ τὴν πτώσιν καὶ ἀπὸ τὴν σωτηρίαν του διὰ τοῦ ἰλαστηρίου θανάτου τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ πραγματεία ἀρχίζει μὲ ἔκθεσιν περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ καταδίκην τῆς διδασκαλίας τῶν Ἐπικουρείων περὶ ἀτόμων καὶ τοῦ Πλάτωνος περὶ αἰωνιότητος τῆς ὕλης. Ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενός. Ἐπειτα φθάνει εἰς τὴν πτώσιν, ὅπου ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ τὸν Παῦλον καὶ τὰς προηγηθείσας ἐρμηνείας αὐτοῦ, ἰδίως τοῦ Εἰρηναίου. Οἱ ἄνθρωποι, ἐνῶ ἐδημιουργήθησαν δι' εὐδαιμονίαν, κατέπεσαν εἰς δυστυχίαν. Τοῦτο συνέβη, διότι ἠδιαφόρησαν διὰ τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ καὶ εἰλικύσθησαν ἀπὸ τὰ ὑλικά πού ἦσαν ἐγγύτερα πρὸς αὐτούς· δηλαδὴ διότι παρεγνώρισαν τὴν μεγαλειότητα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπεδόθησαν εἰς τὰς ἐγωϊστικὰς των ἐπιθυμίας. Οὕτως ἀπεμακρύνθησαν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου, θὰ κατέληγαν δὲ εἰς ἀφανισμόν, ἀφοῦ στέρησις τῆς κοινωνίας μὲ αὐτὸν σημαίνει ἀπόλυτον θάνατον, ἂν ὁ Θεὸς δὲν ἐλεούσῃ

τὸ ἔργον τῶν χειρῶν του. Περιέπεσαν λοιπὸν ἀπλῶς εἰς φυσικὸν θάνατον. Εἰς τὸ ἐξῆς ὁ Θεὸς ἐφρόντισε τὰς ἀληθείας, ἀπὸ τὰς ὁποίας αὐτοὶ εἶχαν ἀποξενωθῆ, νὰ ἀποκαλύπτῃ βαθμιαίως διὰ τῶν κτισμάτων, τῆς παραδόσεως τοῦ Νόμου καὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν Προφητῶν. Ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦσαν μίαν διαρκῆ πρόσκλησιν εἰς μετάνοιαν, ἢ ὁποία ὁμως δὲν ἤρκεσεν.

Ἡ τελικὴ ἀποκάλυψις ἐπραγματοποιήθη διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου. Ἡ ἐνανθρώπησις δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστος μετὰ τὸ ἄπειρον τοῦ Θεοῦ, διότι αὐτὸς μετὰ τὴν παντοδυναμίαν του ἤμπορεῖ ν' ἀποκαλυφθῆ καὶ εἰς τὸ ἐπὶ μέρους. Ὁ Λόγος ἔλαβε σῶμα, τὸ ὁποῖον ἤμποροῦσε ν' ἀποθάνῃ, διὰ νὰ τὸ καταστήσῃ ἀθάνατον μετὰ τὴν σύνδεσιν πρὸς ἑαυτόν. Τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ ἀπέληξεν εἰς τὴν νίκην κατὰ τῶν δαιμόνων, τὴν ἐπαναφορὰν τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀλήθειαν, τὸν θρίαμβον τῆς ζωῆς ἐπὶ τοῦ θανάτου. Αὐτὸς ἐπάτησε τὸν θάνατον, διὰ τοῦτο δὲ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν τὸν θάνατον περιφρονοῦν καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ παιδιὰ. Εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ Χριστοῦ μετέχομεν ὅλοι, ὡς σύσσωμοι αὐτοῦ· «αὐτὸς γὰρ ἐνηνθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν» (54). Τὰς ἀληθείας αὐτὰς ἤμπορεῖ νὰ ἐννοήσῃ κάθε ἄνθρωπος, ἀρκεῖ νὰ καθάρσῃ τὴν ψυχὴν του ἀπὸ τὰ πάθη. Μία σύντομος παραλλαγή τῶν πραγματειῶν αὐτῶν εἶναι πιθανῶς ἡ ἀρχικὴ των μορφή, τὴν ὁποίαν ὁ Ἄθανάσιος ἐπεξέτεινε βραδύτερον.

Ὁ Ἄνσελμος Καντερβουρίας μετὰ ἐπτὰ αἰῶνας ἐπανάλαβε τὴν σωτηριολογικὴν αὐτὴν διαπραγματεύσειν κατὰ τρόπον δικανικώτερον.

Σχετικὰ μετὰ τὴν ἀρειανικὴν ἔριδα. Μερικὰ συγγράμματα τοῦ Ἄθανασίου, γραφέντα ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐναντίον του συκοφαντιῶν καὶ διώξεων, ἀποτελοῦν ἕνα νέον λογογραφικὸν εἶδος· περιέχουν ἀπολογίαν περὶ τῶν πράξεών του, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ κρίσεις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, γνώμας διὰ τὴν διόρθωσιν των καὶ παρατηρήσεις δογματικάς. Ἔχουν τὴν μορφήν ἄλλα μὲν πραγματειῶν ἄλλα δὲ ἐπιστολῶν.

Ἄπολογητικὸς κατὰ Ἄρειανῶν. Εἶναι συλ-

λογή 36 ἐπισήμων κειμένων, καταρτισθεῖσα ὀλίγον μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἀπὸ τὴν δευτέραν ἐξορίαν, τὸ 348, ὅταν οἱ Ἀρειανοὶ ἠτοιμάζοντο ν' ἀνανεώσουν τὴν ἐναντίον του ἐπίθεσιν. Τὰ κείμενα ἔχουν ἐκλεγῆ καὶ σχολιασθῆ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ν' ἀποδεικνύουν τὴν ἀθωότητα τοῦ συντάκτου καὶ τὴν κακοπιστίαν τῶν ἀντιπάλων του. Εἰς τὸ πρῶτον τμῆμα τῆς συλλογῆς (1-58) περιλαμβάνονται μία ἐγκύκλιος τῆς συνόδου τῶν ἐπισκόπων τῆς Αἰγύπτου (338) καὶ ἐπιστολαὶ τοῦ πάπα Ἰουλίου, τῶν ἐπισκόπων τῆς Παλαιστίνης, τοῦ Οὐάλεντος Μουρσῶν, τοῦ Οὐρσακίου Σιγγιδῶνος τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίου καὶ τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς. Δι' αὐτῶν ἀνατρέπονται αἱ κατηγορίαι πού προεβλήθησαν εἰς βᾶρος τοῦ Ἀθανασίου εἰς τὰς συνόδους Σαρδικῆς καὶ Φιλιππουπόλεως. Εἰς τὸ δεύτερον τμῆμα (59-90) περιλαμβάνονται κείμενα πού ἀνατρέπουν τὰς κατηγορίας αἱ ὁποῖαι εἶχαν παρουσιασθῆ εἰς τὴν προγενεστέραν σύνοδον τῆς Τύρου, δηλαδή ἐπιστολαὶ τοῦ Κωνσταντίνου, τὰ πρακτικὰ τῆς συνόδου τῆς Τύρου καὶ ἄλλα ἐγγράφα μετὰ ἀπὸ αὐτὴν. Εἰς τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια ἐκτίθενται τὰ σχετικὰ μὲ τὰς διώξεις ἐναντίον τῶν ἐπισκόπων τῆς Δύσεως λόγω τῆς εὐμενείας των πρὸς τὸν Ἀθανάσιον, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν ἀθωότητα ποτὲ δὲν ἔπαυσαν νὰ πιστεύουν.

Ἀπολογία πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντιόν. Ὅταν τὸ 353 ὁ Ἀθανάσιος κατηγορήθη δι' ἀπειθειαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ συγκεκριμένως διὰ λειτουργίαν εἰς μὴ καθιερωμένον ναόν, διὰ ραδιουργίας ἐναντίον τοῦ Κωνσταντίου πλησίον τοῦ Κώνσταντος, δι' εὐμένειαν πρὸς τὸν στασιαστὴν Μαγνέντιον καὶ δι' ἄρνησιν νὰ ὑπακούσῃ εἰς ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος νὰ μεταβῆ πλησίον του εἰς τὴν Ἰταλίαν, συνέταξε τὸ παρὸν ἔργον. Ἀργότερα (357) ἔστειλεν αὐτὸ εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἐπεξεργασμένον καὶ βελτιωμένον εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε ἀπὸ ἀποψιν ὕψους καὶ πειστικότητος νὰ καταστῆ ἕνα ἀπὸ τὰ καλύτερα ἔργα του. Τονίζει ὅτι, ἐφ' ὅσον οἱ ἐχθροὶ του δὲν παύουν νὰ τὸν συκοφαντοῦν, δὲν θὰ παύσῃ καὶ αὐτὸς ν' ἀπολογῆται, καὶ ὅτι, ὅσον πολλαπλασιάζονται αἱ ἀπολογίαι του, τόσον ἀξιοκατάκριτοι γίνονται αὐτοί. Ἀπέναντι τοῦ αὐτοκράτορος φαίνεται ἐπιεικῆς καὶ ὀμιλεῖ

δι' εὐσέβειαν, δικαιοσύνην καὶ ἀγαθότητά του. Ἐπίστευεν ὅτι οὗτος ἐξηπατᾶτο ὑπὸ τῶν διαβολέων καὶ ἤλπιζεν εἰς μεταστροφὴν του.

Ἄπολογία περὶ τῆς φυγῆς αὐτοῦ. Ὄταν ἠναγκάσθη ν' ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν ἔδραν του, ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἀγρίαν ἐπίθεσιν τοῦ 356, οἱ ἐχθροὶ του εἶχαν τὸ θράσος νὰ τὸν κατηγορήσουν διὰ δειλίαν. Εἰς ἀπάντησιν συνέταξε τὸ 357 ἢ 358 τὸ παρὸν ἔργον, πού εἶναι ἐπίσης ἓνα ἀπὸ τὰ λαμπρότερα κείμενά του. Τονίζει ὅτι, ὅταν ἔχη κανεὶς νὰ κάμη μὲ ἀνθρώπους ὡσάν αὐτούς, πρέπει νὰ ἐνεργῇ μὲ σύνεσιν. Δὲν εἶναι χειρότερον ἀπὸ τὸν διωγμὸν ἢ φυγὴ. Ἐάν εἶναι φαῦλον τὸ νὰ ἀποφεύγη κανεὶς τὸν διώκτην, χειρότερον εἶναι τὸ νὰ διώκη· διότι ὁ μὲν πρῶτος κρύπτεται διὰ νὰ μὴ ἀποθάνῃ, ὁ δὲ δεύτερος διώκει διὰ νὰ φονεύσῃ. Ἐάν λοιπὸν αὐτοὶ ὀνειδίζουν τὴν φυγὴν, ἄς ἐντραποῦν περισσότερον τοὺς ἑαυτοὺς των οἱ διώκται. Ἄς παύσουν νὰ ἐπιβουλεύωνται καὶ θὰ παύσουν ἀμέσως οἱ φεύγοντες (8). Καὶ ἱεροὶ ἄνδρες τῆς Ἀγίας Γραφῆς ἔφευγαν, ὅταν δὲν ἦτο κατάλληλος ἡ ὥρα διὰ τὸ μαρτύριον, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Κύριος. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀπευθύνεται πρὸς ὀλόκληρον τὴν Ἐκκλησίαν.

Ἱστορία Ἀρειανῶν. Ἐγράφη τὰ μέσα τοῦ 358, μετὰ τὴν ἐκπτώσιν τοῦ Λιβερίου Ρώμης καὶ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Λεοντίου Ἀντιοχείας, εἰς τὴν ἔρημον κατὰ παρακλήσιν τῶν μοναχῶν. Διὰ τὸν Ἀθανάσιον γίνεται λόγος εἰς γ' πρόσωπον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον συνάγεται ὅτι τὸ ἔργον κατεγράφη ἀπὸ ἄλλο πρόσωπον μὲ ὑπαγόρευσιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Ἴσως μάλιστα τὸ ἄλλο αὐτὸ πρόσωπον εἶχεν εὐρεῖαν πρωτοβουλίαν εἰς τὴν σύνθεσιν. Προηγεῖται τῆς ἱστορίας μία ἀφιερωτικὴ ἐπιστολὴ πρὸς μοναχοὺς καὶ ἔπεται ἄλλη ἐπιστολὴ πρὸς Σεραπίωνα Θμουέως σχετικὴ μὲ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρείου. Περιγράφει τὰς περιπετείας τοῦ βίου του καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρειανικῆς αἵρέσεως μέχρι τοῦ 358, ἀλλὰ τὸ πρῶτον μέρος της, πού ἐκθέτει τὰ μέχρι τῆς συνόδου τῆς Τύρου (335), ἐχάθη. Ὁ Ἀθανάσιος, ἀφοῦ εἶχε χάσει πλέον κάθε ἐλπίδα διὰ τὴν στροφὴν τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὴν ὀρθοφροσύνην, τὸν παρουσιάζει ὡς σκληροτράχηλον.

Ἐγκύκλιος τοῖς κατὰ τόπον συλλειτουργοῖς. Εἶναι μία ἔκκλησις πρὸς ὄλους τοὺς ὀρθοδόξους ἐπισκόπους τῆς οἰκουμένης ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Ἀθανασίου. Ἐγράφη εὐθὺς μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ ψευδοεπισκόπου Γρηγορίου εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν (15 Ἀπριλίου 339) καὶ τὰς βιαιότητας, αἱ ὁποῖαι προεκλήθησαν μετὰ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴν καὶ τὰς ὁποίας περιγράφει λεπτομερῶς. Εἶναι ἡ ἀρχαιότερα γνωστὴ ἀντιρρητικὴ συγγραφὴ τοῦ Ἀθανασίου.

Πρὸς τὸν κληρὸν καὶ λαὸν τῆς Μαρεώτιδος. Πρὸς τὸν κληρὸν τῆς Ἀλεξανδρείας. Εἶναι δύο ἐπιστολαὶ πού ἐγράφησαν ἀπὸ τὴν Σαρδικὴν τὸ 343 διὰ ν' ἀποδώσουν ἔπαινον εἰς τὸ ποιμνίον του διὰ τὴν λαμπρὰν διαγωγὴν κατὰ τὰς διώξεις πού ὑφίστατο καὶ νὰ τὸ πληροφορήσουν περὶ τοῦ ἀφορισμοῦ τῶν ἡγετῶν τῆς ἀρειανικῆς αἵρέσεως. Σώζονται μόνον εἰς λατινικὴν μετάφρασιν καὶ μερικοὶ ἐρευνηταὶ τὰς θεωροῦν ψευδεπιγράφους.

Πρὸς τοὺς ἐπισκόπους Αἰγύπτου καὶ Λιβύης. Ἐγκύκλιος πού ἐγράφη μετὰ τὴν τρίτην ἐκδίωξιν τοῦ Ἀθανασίου ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν (9 Φεβρουαρίου 356) καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκεῖ ἀφιξίν τοῦ Γεωργίου (24 Φεβρουαρίου 357). Διαμαρτύρεται διὰ τὰς νέας βιαιότητας, ἀλλ' ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ βασιλεὺς, πληροφορούμενος σχετικὰ μετὰ αὐτάς, θὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰς πλεκτάνας τῶν αἵρετικῶν. Ἀφιερώνει πολὺ μέρος εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἀρείου, με ἀκαταμάχητα ἐπιχειρήματα, καὶ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν εἰς τὸν κίνδυνον ν' ἀντικατασταθῇ τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας μετὰ ἄλλο σύμβολον.

Περὶ τῶν γενομένων ἐν Ἀριμίνῳ τῆς Ἰταλίας καὶ ἐν Σελευκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας Συνόδων. Ἐπιστολὴ πού ἐγράφη τὸ φθινόπωρον τοῦ 359, τοῦ ἔτους κατὰ τὸ ὅποιον συνεκροτήθησαν αἱ δύο αὐταὶ σύνοδοι. Ὁ Ἀθανάσιος ἐθεωροῦσε περιττὴν κάθε νέαν σύνοδον, δεδομένου ὅτι ἡ Νίκαια εἶχε διατυπώσει ἐπαρκῶς τὴν πίστιν τῆς Ἐκκλησίας περὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ εἶχε τὴν γνώμην ὅτι αἱ ἀνωτέρω σύνοδοι συνεκλήθησαν ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖον χωρὶς λόγον «ἐπ' ἀναίρεσιν τῶν ἐν

Νικαία πραχθέντων» (7). Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐπιστολικῆς αὐτῆς πραγματείας ἐκτίθεται τὸ ἱστορικὸν τῶν συνόδων καὶ περιλαμβάνονται τὰ πρακτικὰ μαζὶ μὲ τὰς ἐπιστολάς των πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Εἰς τὸ δεύτερον περιγράφονται τὰ ἀρειανικὰ σύμβολα καὶ ἐπισημαίνονται ἡ ἀστάθεια καὶ τὸ εὐμετάβολον αὐτῶν, εἰς δὲ τὸ τρίτον ἐξαίρεται ἡ σταθερότης τῆς πίστεως τῆς Νικαίας, ἀναιρεῖται ἡ διδασκαλία τῶν Ὁμοίων καὶ γίνεται διὰ πρώτην φοράν ἐκκλησις πρὸς τοὺς Ὁμοιουσιανούς νὰ προσέλθουν εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν, καθ' ὅσον ἡ διαφορὰ μεταξὺ ὁμοουσίου καὶ ὁμοιουσίου εἶναι ἀσήμαντος καὶ τὸ δεύτερον ἡμπορεῖ νὰ ἐννοηθῇ μὲ τὸν ἴδιον τρόπον πρὸς τὸ πρῶτον. «Ὡς ἀδελφοὶ πρὸς ἀδελφούς διαλεγόμεθα, τὴν αὐτὴν μὲν ἡμῖν διάνοιαν ἔχοντας, περὶ δὲ τὸ ὄνομα μόνον διστάζοντας». Εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον προσετέθη ἀργότερα ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν συγγραφέα ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίου πρὸς τὴν σύνοδον Ἀριμίνου καὶ ἀπάντησις πρὸς αὐτόν.

Τόμος πρὸς τοὺς Ἀντιοχεῖς. Ἐγρᾶφη μ' ἐξουσιοδότησιν τῆς συνόδου Ἀλεξανδρείας τοῦ 362 καὶ ἐστάλη διὰ τοῦ Εὐσεβίου Βερκέλλης, μὲ σκοπὸν νὰ ἐνώσῃ τὰς δύο δισταμένας μερίδας Ὁρθοδόξων τῆς Ἀντιοχείας, τοῦ Μελετίου καὶ τοῦ Παυλίνου, πρᾶγμα ποῦ δὲν ἐπέτυχεν. Ἐκφράζει εὐχὴν καὶ ἐλπίδα διὰ τὴν ἐνωσιν ὄλων τῶν διισταμένων. «Ἴσως ὁ Κύριος μᾶς ἐλέησῃ καὶ συνδέσῃ τὰ διηρημένα καί, ἀφοῦ γίνῃ μία ποίμνη, πάλιν ὅλοι θὰ ἔχωμεν ἓνα καθηγεμόνα, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν». Τὸ περιεχόμενον τοῦ τόμου ἀποτελεῖ ἔκθεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου ἐκείνης ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων θεμάτων· δηλαδὴ ἐπὶ τοῦ τρόπου ἀποδοχῆς τῶν ἐπιστρεφόντων Ἀρειανῶν, ἐπὶ τοῦ ὄρου «ὑπόστασις» ποῦ σημαίνει συγχρόνως καὶ ἀδιαφόρως οὐσίαν καὶ πρόσωπον καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ σάρκα οἰκονομίας τοῦ Σωτῆρος.

Πρὸς Ρουφινιανὸν ἐπίσκοπον. Εἶναι ἐπιστολὴ ποῦ ἐγράφη μετὰ τὴν σύνοδον τοῦ 362 εἰς ἀπάντησιν ἐρωτήματος καὶ ἔλαβε κανονικὸν κῦρος εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν. Ἐπαναλαμβάνει τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου περὶ τῆς ὑποδοχῆς τῶν ἐπιστρεφόντων ἀπὸ τὸν Ἀρειανισμόν.

Πρὸς τοὺς μοναχοὺς. Ἐπιστολὴ πού ἐγράφη μὲ σκοπὸν νὰ διεγείρῃ τοὺς μοναχοὺς ἐναντίον ἀρειανίζόντων, οἱ ὁποῖοι περιερχόμενοι τὰ μοναστήρια παραπλανοῦσαν τοὺς ἀφελεῖς. Λατινικὴ μετάφρασις τῆς περιέχει καὶ προσθήκας πού ἐγίναν ἀπὸ ἐπίδρασιν τοῦ ἔργου τοῦ Λουκίφερος ἐπισκόπου Καλάρεως, Περὶ μὴ ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς αἰρετικούς, *De non conveniendo cum haereticis*.

Πρὸς τοὺς ἐν Ἀφρικῇ ἐπισκόπους. Ἐγράφη ἐξ ὀνόματος τῶν 90 ἐπισκόπων Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, πού συνῆλθαν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τὸ 369, μὲ σκοπὸν ν' ἀντικρούσῃ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ἡ σύνοδος τοῦ Ἀριμίνου πρέπει νὰ προτιμᾶται τῆς Νικαίας, διότι δῆθεν ἔδωσεν ὀριστικὴν διατύπωσιν εἰς τὴν περὶ Τριάδος πίστιν τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ συγγραφεὺς τονίζει ὅτι ἡ ἐν Ἀριμίνῳ ἐδογματίσθη μὲ φιλονικίαν καὶ βίαν, καὶ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ δόγμα τῆς Νικαίας εἶναι σύμφωνον μὲ τὰς Γραφάς.

Δογματικά. Καὶ ἀπὸ αὐτὰ τὰ περισσότερα εἶναι ἐπιστολικαὶ πραγματεῖαι.

Τὸ σπουδαιότερον βεβαίως εἶναι οἱ τρεῖς Λόγοι κατὰ Ἀρειανῶν. Ἐπειδὴ εἰς τὴν ἐπιστολὴν πρὸς μοναχοὺς, πού ἐγράφη τὸ 358, ὁμολογεῖ ὅτι μὲ δυσκολίαν κατορθώνει νὰ συνοψίσῃ συστηματικῶς τὴν ἀρειανικὴν διδασκαλίαν καὶ νὰ τὴν ἀναιρέσῃ, εἶναι προφανές ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ἐγράφη ἀργότερα, δηλαδὴ γύρω εἰς τὸ 360, κατὰ τὴν τρίτην ἐξορίαν, εἰς τὴν ἔρημον. Εἶναι ὁμῶς ἐπίσης προφανές ὅτι τμήματα αὐτοῦ εἶχε συνθέσει πολὺ ἐνωρίτερον, διότι εἰς τὴν εἰσαγωγὴν (1,1) ὁμιλεῖ περὶ τῆς αἵρέσεως ὡσάν νὰ ἐνεφανίσθη προσφάτως καὶ ὡσάν νὰ ἤμπορῇ νὰ παραπλανήσῃ πολλοὺς. Μαζὶ μὲ τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἀρειανῶν καὶ τὴν ἐπιστολὴν περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρείου ἐστάλη εἰς τὸν Σεραπίωνα Θμουέως.

Εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον, ἀφοῦ δεικνύει ὅτι οἱ αἰρετικοὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι ὅπως οἱ ἄλλοι Χριστιανοί, διότι παρὰ τὸ ὄνομα τῶν τοῦτο ἔχουν καὶ τὸ ἄλλο πού προέρχεται ἀπὸ τὸν ἀρχηγόν των, «Ἀρεινοί», ἐκθέτει τὴν ἀρειανικὴν διδασκαλίαν βάσει τῆς Θεαλίας τοῦ Ἀρείου. Εἰς τὰ ἄλλα δύο βιβλία ἐρμηνεύει ὀρθοδόξως μὲ κάθε

λεπτομέρειαν καὶ μὲ σαφήνειαν τὰ ἀγιογραφικὰ χωρία περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς σχέσεώς του μὲ τὸν Πατέρα, τὰ ὁποῖα παρερμηνεύοντο ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν, δηλαδὴ τὰ πρὸς Ἑβραίους 3, 2, Πράξεων 2, 36, Παροιμιῶν 8, 22, Ματθαίου 26, 39· 28, 18, Μάρκου 13, 32, Λουκᾶ 2, 52, Ἰωάννου 3, 35· 12, 27 καὶ ἄλλα. Ἡ ἄλλη πραγματεία, πού εἰς μερικά χειρόγραφα προστίθεται ὡς τέταρτος λόγος καὶ ἀναιρεῖ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀρείου, τοῦ Σαβελλίου, τοῦ Παύλου Σαμοσατέως καὶ ἰδίως τοῦ Μαρκέλλου Ἀγκύρας, δὲν ἔχει καμμίαν συνάφειαν μὲ τὸ παρὸν ἔργον καὶ διαφέρει κατὰ τὸ ὕφος γενικῶς ἀπὸ τὰ ἀθανασιανὰ ἔργα. Ἐγγράφη λοιπὸν ἀπὸ ἄλλον συγγραφέα καὶ μείνασα ἀκέφαλος συνεδέθη κατὰ λάθος μὲ τοὺς Λόγους κατὰ Ἀρειανῶν.

Περὶ τῆς ἐνσάρκου ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ κατὰ Ἀρειανῶν. Συναχθὲν γύρω εἰς τὰ 362 ἐκθέτει τὰ ἐπιχειρήματα περὶ τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Λόγῳ τοῦ ὄρου «εἰς Θεὸς ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν» ἀμφισβητεῖται. Ἄλλ' ἢ ἐντύπωσις ὅτι ὁ Ἀθανάσιος χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρον ὑπόστασις μόνον μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς οὐσίας εἶναι ἐσφαλμένη, διότι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἀκριβῶς, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ 359, αὐτὸς τονίζει ὅτι αἱ λέξεις δὲν ἔχουν πολλὴν σημασίαν καὶ διὰ τῆς συνόδου τοῦ 362 προβάλλει καὶ τὰς δύο ἐννοίας τῆς λέξεως, πού οὕτω σημαίνει ἄλλοτε μὲν οὐσίαν ἄλλοτε δὲ τὰς τριαδικὰς διακρίσεις.

Πρὸς Ἰοβιανὸν περὶ πίστεως. Ἡ ἐπιστολιμαία αὐτὴ πραγματεία ἐγγράφη κατ' ἀπόφασιν τῆς συνόδου πού συνεκροτήθη μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Ἀθανασίου ἀπὸ τὴν τετάρτην ἐξορίαν (363). Μετὰ ἀπὸ εὐχαριστίας πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περιλαμβάνει ἐκθεσιν περὶ τῆς ἀρειανικῆς αἵρέσεως καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἀληθινῆς πίστεως μὲ βᾶσιν τὸ σύμβολον τῆς Νικαίας, πού εἶχε ζητήσει ὁ αὐτοκράτωρ. Ἐνεχειρίσθη ἰδιοχείρως ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιον εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 363 εἰς τὴν Ἀντιόχειαν.

Πρὸς Σεραπίωνα περὶ ἁγίου Πνεύματος. Τέσσαρες ἐπιστολαί. Ὁ Σεραπίων εἶχε καταστήσει γνω-

στὸν εἰς τὸν Ἀθανάσιον γύρω εἰς τὸ 360, ὅταν εὑρίσκετο εἰς τὴν ἔρημον ἐξόριστος, ὅτι μερικοὶ Ὀμοιουσιανοὶ ἐδέχοντο τὴν διδασκαλίαν τῆς Νικαίας περὶ Υἱοῦ, ἀλλ' ἤρνοῦντο τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐθεωροῦσαν ὡς κτίσμα, ὡσάν ἓνα ἀπὸ τὰ λειτουργικὰ πνεύματα. Τότε ὁ Ἀθανάσιος ἔγραψε τὴν πρώτην ἐπιστολὴν εἰς τὴν ὁποίαν τονίζει ὅτι οἱ αἵρετικοὶ αὐτοὶ ἠρμήνευαν τροπικῶς, δηλαδὴ μεταφορικῶς, τὰ γραφικὰ χωρία ποῦ ἦσαν ἀντίθετα πρὸς τὴν διδασκαλίαν των, διὰ τὸ ὁποῖον τοὺς ὀνομάζει «τροπικούς». Εἰς τὰς ἐπομένους δύο ἐπιστολάς, ποῦ πιθανῶς ἀποτελοῦσαν ἀρχικῶς μίαν, ἐπεξεργάζεται τὸ περιεχόμενον τῆς πρώτης εἰς ἀπάντησιν νέου ἐρωτήματος. Εἰς τὴν τετάρτην ἐπιστολὴν ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἀντίρρησιν ὅτι, ἐὰν τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι κτίσμα, τότε εἶναι ἀδελφὸς τοῦ υἱοῦ καὶ αὐτὸς δὲν εἶναι μονογενής, καὶ ἀκολούθως ἐρμηνεύει τὸ χωρίον τοῦ Ματθαίου 12, 32. Ἡ γραμμὴ ἐπάνω εἰς τὴν ὁποίαν ἐπιχειρηματολογεῖ ὁ Ἀθανάσιος εἶναι ὅτι, ἂν ἀπορρίψωμεν τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος διὰ τὴν ὁποίαν συμφωνεῖ ἡ ἀληθινὴ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις, καθίσταται ἀδύνατος ἡ οἰκονομία τῆς σωτηρίας καὶ ὁ ἁγιασμὸς ποῦ ἐνεργεῖ τὸ Πνεῦμα.

Πρὸς Ἐπίκτητον Κορίνθου. Ὁ Ἐπίκτητος εἶχε γράψει ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἀθανάσιον δι' ὠρισμένας παραδόξους ἀπόψεις, ποῦ διευτυπώνοντο εἰς τὴν ἐπαρχίαν του ἢ ἄλλου σχετικᾶ μετὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν προέλευσιν τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Ἀθανάσιος ἀποκρούει τὴν προαπολιναριανικὴν δοξασίαν, ὅτι τὸ σῶμα τοῦτο εἶναι συναϊδίον μετὰ τὸν Θεῖον Λόγον καὶ ὁμοούσιον μετὰ τὸν Πατέρα. Ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη γύρω εἰς τὸ 362, σώζεται δὲ ἐκτὸς τοῦ πρωτοτύπου καὶ εἰς δύο ἀρχαίας ἀρμενικὰς καὶ μίαν συριακὴν μεταφράσεις.

Πρὸς Ἀδελφίον ἐπίσκοπον καὶ ὁμολογητήν. Ἀπαντῶν εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Ἀδελφίου ὁ Ἀθανάσιος διασαφεῖ ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι δὲν λατρεύουν τὸ ἀνθρώπινον σῶμα τοῦ Χριστοῦ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ τὸν ἑνσαρκωθέντα Λόγον. Ἐγράφη γύρω εἰς τὸ 370.

Πρὸς τὸν φιλόσοφον Μάξιμον. Ὁ Ἀθανά-

σιος μὲ τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν συγχαίρει τὸν Μάξιμον πού ἠγωνίζετο κατὰ τῶν αἰρετικῶν ἀπόψεων, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ υἱοθετηθεὶς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ἡ ἀνθρωπότης τοῦ Χριστοῦ εἶναι πρόσωπον διάφορον τοῦ Θεοῦ Λόγου.

Περὶ τοῦ ὄρου τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου. Ὁ Ἀθανάσιος, ἀπαντῶν εἰς κάποιον φίλον, ὑπερασπίζεται τοὺς μὴ ἀγιογραφικοὺς ὄρους τῆς Νικαίας «ἐκ τῆς οὐσίας» καὶ «ὁμοούσιος», δεικνύων ὅτι κατ' ἔννοιαν αὐτοὶ δὲν εἶναι ξένοι πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Γραφῆς, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ Ἀρειανοί, καὶ ὅτι ἀνάγονται εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν. Τονίζει ὅμως ὅτι παρὰ τὰ ἐπιχειρήματά του οἱ αἰρετικοὶ δὲν πρόκειται νὰ μεταβάλουν γνώμην· «εἰ ἀλλάζεται αἰθίοψ τὸ δέρμα αὐτοῦ καὶ πάρδαλις τὰ ποικίλματα αὐτοῦ», κατὰ τὸ γραφικόν. Ἐγράφη γύρω εἰς τὸ 350.

Περὶ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας. Οἱ Ἀρειανοὶ ἐσυκοφαντοῦσαν τὸν Διονύσιον (247-265) ὡς πρόδρομον τῶν δοξασιῶν των, στηριζόμενοι εἰς ἐπιστολὴν του κατὰ τῶν σαβελλιανιστῶν ἐπισκόπων τῆς Λιβύης. Ὁ Ἀθανάσιος ἐπισημαίνει ὅτι ἡ φρασεολογία τοῦ Διονυσίου ἐδῶ καθοδηγεῖται ἀπὸ τὴν προσπάθειάν του νὰ πολεμήσῃ τὸ ἄλλο ἄκρον τοῦ σαβελλιανικοῦ μοναρχιανισμοῦ καὶ ὅτι εἰς ἄλλα ἔργα του ἡ διδασκαλία εἶναι ἐξ Ἰσου ξένη καὶ πρὸς τὸν Σαβέλλιον καὶ πρὸς τὸν Ἀρειον. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ, ἀπευθυνομένη πρὸς κάποιον φίλον, ἐγράφη γύρω εἰς τὸ 350.

Πρὸς παρθένους. Εἶναι ἐπιστολή, ἀπὸ τὴν ὁποίαν σώζονται κοπτικὰ ἀποσπάσματα. Περιέχει μεταξὺ ἄλλων ἔκθεσιν περὶ τῆς ὑποστατικῆς ἐνώσεως εἰς τὸν Χριστόν. Ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ἀμβροσίου καὶ ἄλλων.

Ἑρμηνευτικά. Ἐν καὶ συνέταξεν ἀρκετὰ ἐρμηνευτικὰ ἔργα ὁ Ἀθανάσιος, ἀπὸ αὐτὰ διεσώθησαν ἀσήμαντα ἀποσπάσματα πού δεικνύουν ὅτι ἀκολουθοῦσε τὴν ἀλεξανδρινὴν γραμμὴν ἐρμηνείας μετριασμένην.

Πρὸς Μαρκελλῖνον εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ψαλμῶν. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν αὐτὴν ὁ Ἀθανάσιος πρα-

γματεύεται περί τοῦ χαρακτῆρος, τῶν περιεχομένων καὶ τῆς εἰς τὴν λατρείαν χρησιμοποίησεως τῶν ψαλμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους φρονεῖ ὅτι περικλείονται ὅλος ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων, αἱ διαθέσεις τῆς ψυχῆς καὶ τὰ κινήματα τοῦ λογισμοῦ (30).

Ἐρμηνεῖα εἰς τοὺς Ψαλμοὺς. Διεσώθησαν ὠρισμένα ἀποσπάσματα ἑλληνιστὶ καὶ κοπτιστὶ εἰς Σειράς.

Ἐρμηνεῖα εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν καὶ τὸ Ἄσμα. Μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Φωτίου²⁸, ἀλλ' ἀπωλέσθη ἐκτὸς ἀπὸ ἀσήμαντα ἀποσπάσματα εἰς Σειράς.

~~Ἐλάχιστα~~ ἀποσπάσματα ἐπίσης σώζονται ἀπὸ Ἐρμηνείαν εἰς τὴν Γένεσιν, ἀπὸ Ἐρμηνείαν εἰς τὴν Ἐξοδον καὶ ἀπὸ Ἐρμηνείαν εἰς τὸν Ἰώβ.

Εἶναι ἄγνωστον ἂν ἔγραψεν ὑπομνήματα εἰς βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀλλ' αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπίθανον παρὰ τὴν σιωπὴν τῶν πηγῶν. Εἰς Σειράς σώζονται ἀποσπάσματα ἑρμηνειῶν εἰς χωρία τοῦ Ματθαίου, τοῦ Λουκᾶ καὶ τῆς Α' Κορινθίους.

Ἀσκητικά. Ὁ Ἀθανάσιος ἔδωκεν ἰδιαιτέραν προσοχὴν εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν ἀσκητικῶν θεμάτων.

Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Ἀντωνίου. Ὁ Ἀντώνιος ὑπῆρξε φίλος καὶ ὀδηγὸς τοῦ Ἀθανασίου. Ὄταν ἀπέθανε, τὸ 356 εἰς ἡλικίαν 106 ἐτῶν, μοναχοί, πιθανῶς ἀπὸ τὴν Δύσιν, παρεκάλεσαν τὸν Ἀθανάσιον νὰ ἀποστείλῃ εἰς αὐτοὺς ἔκθεσιν διὰ τὴν θαυμαστὴν πολιτείαν του. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν αἴτησιν προῆλθε τὸ παρὸν σύγγραμμα πού εἰσάγει εἰς τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν νέον λογοτεχνικὸν εἶδος, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε πρότυπον διὰ τὴν ἀγιογραφίαν. Παρουσιάζει τὸν Ἀντώνιον ὡς ἥρωα, πού μὲ τὴν καταπληκτικὴν δύναμιν τῆς θελήσεώς του συνέτριψεν ὅλας τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἐχθρῶν, τοῦ κακοῦ καὶ τῶν δαιμόνων. Τὸ θέμα ἦτο ἐξόχως προσφιλὲς εἰς τὸν Ἀθανάσιον διότι καὶ αὐτὸς ἠγωνίσθη διὰ νὰ συντρίψῃ τὰς ἐπιθέσεις τῶν Ἀρειανῶν, τοὺς ὁποίους ἔθεωροῦσε προδρόμους τοῦ ἀντιχριστοῦ. Ὁ Ἀντώνιος

μέ τον ἀγῶνα αὐτὸν καὶ τὴν ἀγιότητα ἔφθασεν εἰς τὴν θεωρίαν, τὴν θέαν τοῦ Θεοῦ. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο κατέστη λαοφιλὲς ἀνάγνωσμα εἰς Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν. Ἀπὸ τὸν Εὐάγγριον Ἀντιοχείας, πρὶν ἀνέλθῃ εἰς τὴν ἔδραν ὡς διάδοχος τοῦ Παυλίνου, μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν εὐθὺς ἀμέσως δὲ ἐπίσης εἰς τὴν συριακὴν καὶ τὴν κοπτικὴν. Ὑπάρχει δὲ καὶ δευτέρα λατινικὴ μετάφρασις.

Εἰς σειρὰν ὀλόκληρον δοκιμίων διεπραγματεύθη τὸ περὶ παρθενίας πρόβλημα, ὡς ἦτο ἐνημερωμένος ἤδη ὁ Ἰερώνυμος²⁹.

Λόγος περὶ παρθενίας. Σώζεται πλήρως εἰς ἄρμενικὴν μετάφρασιν καὶ ἀποσπασματικῶς εἰς συριακὴν. Ὁ Ἀθανάσιος ὁμιλεῖ διὰ τὰς γυναῖκας ποῦ ζοῦν παρθενικῶς, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὡσάν νύμφας τοῦ Χριστοῦ. Δίδει ὁδηγίαις περὶ τῆς ἐργασίας των δι' ἐξασφάλισιν τῶν ἀναγκαίων εἰς τὸν βίον καὶ παραγγέλλει εἰς αὐτὰς νὰ ἀναγινώσκουν τὰς Γραφάς, νὰ λέγουν Ψαλμοὺς καὶ νὰ διάγουν μὲ σιωπὴν.

Πρὸς τὰς ἐπανελθούσας ἐξ Ἱερουσαλήμ παρθένοισ. Σώζεται εἰς συριακὴν μετάφρασιν. Λέγει κατ' ἀρχὰς ὅτι ἡμποροῦν νὰ παραμένουν εἰς τὸν Χριστὸν καὶ ἐκτὸς τῶν ἀγίων τόπων, ἐὰν ζοῦν μὲ ἀγιότητα καὶ ἔπειτα ἐκθέτει κανόνας διὰ τὸν παρθενικὸν βίον.

Διδαχαὶ καὶ κανόνες περὶ παρθενίας. Ἀποσπάσματα τῶν εὐρέθησαν εἰς κοπτικὴν μετάφρασιν. Εἰς τὸ δοκίμιον τοῦτο ἔπειτα ἀπὸ γενικὴν διδασκαλίαν διὰ τὴν ἀνάγκην νὰ ὑπερβοῦν αἱ παρθένοι τὴν φύσιν καὶ νὰ διαβιώνουν κατὰ τρόπον ἀθάνατον εἰς θνητὰ σώματα, ἔδιδεν ὁδηγίαις λεπτομερειακὰς διὰ τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν συμπεριφορὰν καὶ τὴν ὄλην διαγωγὴν των.

Περὶ παρθενίας ἢ Λόγος σωτηρίας πρὸς παρθένον. Εἶναι τὸ μόνον ἔργον τοῦ Ἀθανασίου ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ποῦ σώζεται εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον. Παρέχει ὁδηγίαις διὰ τὴν συμπεριφορὰν τῶν παρθένων. Ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους ἐρευνητὰς πάντως θεωρεῖται ψευδεπίγραφον λόγῳ διαφορᾶς ὕφους καὶ λεξιλογίου ἀπὸ τὰ ἀθανασιανὰ ἔργα.

29. De viris illustribus 87.

Περὶ ἀγάπης καὶ ἐγκρατείας. Ἔχει καταπληκτικὰς ὁμοιότητας μὲ μίαν κατήχησιν τοῦ Παχωμίου, ἡ ὁποία, ὅπως φαίνεται, συνετάχθη ἀπὸ μαθητὴν τούτου μιμηθέντα τὸν Ἀθανάσιον. Σώζεται κοπτισί.

Ἀπὸ τὸ ἔργον Περὶ ἀσθενείας καὶ ὑγείας σώζονται δύο ἀποσπάσματα, εἰς τὰ ὁποῖα πολεμεῖ τὴν διδασκαλίαν ἐκείνων πού ἀπαιτοῦν κυριολεκτικῶς ἀδιάκοπον προσευχὴν, προφανῶς τῶν Μεσσαλιανῶν.

Πρὸς Ἀμούν. Εἶναι ἐπιστολὴ μὲ τὴν ὁποίαν καθησυχάζει τοὺς μοναχοὺς πού ἠσθάνοντο φοβίαν διὰ τὰς ἀκαθάρτους σκέψεις καὶ τὰς ὄνειρώξεις, λέγων ὅτι ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ εἶναι καθαρὰ καὶ ὅτι μόνον ἡ ἐκουσίως διαπραττομένη ἁμαρτία ὑπολογίζεται. Εἰς τὴν συνέχειαν ὁμιλεῖ διὰ τοὺς δύο τρόπους βίου, τὸν ἔγγαμον καὶ τὸν ἄγαμον. Ἐγράφη πρὶν ἀπὸ τὸ 356.

Πρὸς Δρακόντιον. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐγράφη πρὸ τοῦ Πάσχα τοῦ 354 ἢ 355. Ὁ ἡγούμενος Δρακόντιος, ἐκλεγείς ἐπίσκοπος, ἐκρύβη διὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν χειροτονίαν, ἀλλ' ὁ Ἀθανάσιος κατακρίνει τέτοιαν ἐνέργειαν. Ἀναφέρεται μάλιστα εἰς ἄλλους μοναχοὺς πού ἐδέχθησαν τὸ ἀζίωμα τοῦτο. Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ περιφρονῇ κανεὶς τὸ διοικητικὸν ἔργον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διότι μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον περιφρονεῖ τὸν Σωτῆρα. Ὁ Δρακόντιος μετέσχε τῆς συνόδου τοῦ 362 ὡς ἐπίσκοπος Ἐρμουπόλεως, ἀπὸ αὐτὸ δὲ συνάγεται ὅτι ἡ συμβουλή τοῦ Ἀθανασίου εἰσηκούσθη.

Ὅμιλαι. Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθανασίου σώζονται πολυ-ἀριθμοὶ ὁμιλῖαι ἑλληνιστί, κοπτισί καὶ συριστί. Παλαιότερα οἱ κριτικοὶ ἔθεωροῦσαν ὅλας τὰς διατηρουμένας ἑλληνικὰς ὡς νόθους, ἀλλὰ σήμερα ἡ ἔρευνα ἀποκαθιστᾷ τὴν γνησιότητα μερικῶν ἀπὸ αὐτάς. Μεταξὺ ἐκείνων πού διεσώθησαν εἰς μετάφρασιν ὑπάρχουν περισσότεραι γνήσiai, ἀλλ' ἀπαιτεῖται περισσότερον ἐπισταμένη μελέτη τοῦ προβλήματος.

Ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς φαίνεται ὅτι γνήσiai εἶναι τοῦλάχιστον αἱ Περὶ σαββάτου καὶ περιτομῆς καὶ Περὶ πάθους καὶ σταυροῦ.

Ἐπιστολαὶ ἑορταστικάι. Σύμφωνα με παλαιὸν ἔθιμον, ποὺ εἶχεν εἰσαχθῆ τὸν 3ον αἰῶνα καὶ μαρτυρεῖται τοῦλάχιστον ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Διονυσίου, οἱ ἀρχιεπίσκοποι Ἀλεξανδρείας ἀπέστελλον κάθε χρόνον εἰς τοὺς ἐπισκόπους τῆς δικαιοδοσίας των ἐπιστολὴν ποὺ ἀνήγγελλε τὴν ἑναρξιν τῆς νηστείας καὶ τὴν ἡμερομηνίαν τοῦ Πάσχα. Τὸ ἔθιμον αὐτὸ βέβαια ἐξεκινουῖσεν ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν ὑπῆρχαν ὑπηρεσίαι ἐνημερωμένα ἐπὶ τῶν θεμάτων τῆς ἀστρονομίας καὶ τῶν ἡμερολογιακῶν διακυμάνσεων. Εἰς κάθε ἐπιστολὴν αὐτοῦ τοῦ εἵδους ἀνεπτύσσετο εἰς τὴν συνέχειαν ἓνα ἐπίκαιρον ἐκκλησιαστικὸν ἢ θεολογικὸν ἢ ἄλλης φύσεως θέμα. Ὁ Ἀθανάσιος δὲν ἐγκατέλειπε ποτὲ τὴν συνήθειαν αὐτὴν, οὔτε ὅταν ἤτο εἰς τὴν ἐξορίαν, αἱ δὲ ἐπιστολαὶ του συνελέγησαν ἑνωρὶς εἰς ἓνα τόμον. Εἰς συριακὴν μετάφρασιν σώζονται 15 ἐπιστολαὶ ποὺ ἐγράφησαν κατὰ τὰ ἔτη 329-348· εὐρέθησαν δὲ προσφάτως 17 ἐπιστολαὶ εἰς κοπτικὴν. Ἑλληνιστὶ σώζονται ἀποσπάσματα μόνον.

Ἡ σπουδαιότερα διὰ τὴν σημερινὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην ἐπιστολὴ εἶναι ἡ 39ῃ ποὺ ἐγράφη διὰ τὸ Πάσχα τοῦ 367. Δὲν σώζεται μὲν πλήρως ἀλλὰ ἀποκαθίσταται σχεδὸν πλήρως ἀπὸ τὰ ἑλληνικά, κοπτικά καὶ συριακὰ ἀποσπάσματα. Περιέχει κατάλογον τῶν κανονικῶν βιβλίων, ποὺ ἀνέρχονται τῆς μὲν Π. Διαθήκης εἰς 22 κατὰ συνοπτικὸν ὑπολογισμόν, τῆς δὲ Κ. Διαθήκης εἰς 27. Ὡς ἐκτὸς τοῦ κανόνος, «μὴ κανονιζόμενα», θεωροῦνται ἀπὸ τὴν πρώτην τὰ βιβλία τῆς Σοφίας Σολομώντος, τῆς Σοφίας Σειράχ, τῆς Ἑσθήρ, τῆς Ἰουδίθ καὶ τοῦ Τωβίτ, ἐνῶ ἀπουσιάζουν τελείως τὰ βιβλία τῶν Μακκαβαίων, ἀπὸ δὲ τὴν δευτέραν ἡ Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων καὶ ὁ Ποιμὴν τοῦ Ἑρμᾶ. Τὸν κανόνα αὐτὸν ἀκολουθεῖ ὁ Βατικανὸς κώδιξ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ὁ ὁποῖος ἐφιλοτεχνήθη ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀθανασίου.

Ψευδεπίγραφα. Πλήθος ἔργων σώζονται μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθανασίου, ἃν καὶ δὲν ἐγράφησαν ἀπὸ αὐτόν. Σημειώνομεν ἀπὸ αὐτὰ τὰ κάτωθι.

Κατὰ Ἀπολιναρίου λόγοι δύο. Εἶναι δύο ἀνεξάρτητα πραγματεῖαι, ποὺ ἐγράφησαν πρὸς καταπολέμησιν

τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἀπολιναρίου, ἂν καὶ δὲν τὸν μνημονεύουν κατ' ὄνομα. Ἐπειδὴ διαφέρουν ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ἀθανασίου εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὄφος, εἶναι προφανῶς ὅτι ἐγράφησαν ἀπὸ ἄλλο πρόσωπον, καὶ μάλιστα ὅταν ὁ Ἀπολινάριος εἶχεν διακηρύξει σαφῶς τὴν διδασκαλίαν του, δηλαδὴ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀθανασίου, ἴσως δὲ γύρω εἰς τὸ 380. Περὶ σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου. Εἶναι ἔργον τοῦ Ἀπολιναρίου, πού ἐτέθη ἀπὸ ὀπαδοῦς του ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθανασίου ἤδη εἰς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος. Περὶ πίστεως λόγος ὁ μείζων, πού διεσώθη μὲ κενὰ εἰς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον καὶ πλήρως εἰς ἄρμενικὴν μετάφρασιν. Ὁ Θεοδώρητος τὸν ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀθανάσιον, ἀλλὰ προφανῶς δὲν εἶναι ἔργον αὐτοῦ, ἂν καὶ τὸ περιεχόμενον του ὁμοιάζει εἰς πολλὰ σημεῖα μὲ τεμάχια ἔργων του, καὶ πρὸ πάντων μὲ τὸν λόγον Περὶ ἐνανθρωπήσεως. Εἶναι ἴσως ἐπιστολὴ πού ἐστάλη πρὸς τοὺς Ἀντιοχεῖς. Ὡς συγγραφεῖς του ἤμποροῦν νὰ προβληθοῦν ὁ Εὐστάθιος Ἀντιοχείας καὶ ὁ Μάρκελλος Ἀγκύρας. Ἐκθεσις πίστεως. Εἶναι ἔρμηνεῖα τοῦ τριαδικοῦ συμβόλου πού τονίζει τὴν διακεκριμένην ὑπαρξιν τοῦ Υἱοῦ. Ὡς συγγραφεῖς της προβάλλονται ἐπίσης ὁ Εὐστάθιος καὶ ὁ Μάρκελλος. Ἐρμηνεῖα τοῦ Συμβόλου. Ἐγράφη πιθανῶς εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀπὸ κάποιον ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀθανασίου. Διάλογοι περὶ ἀγίας Τριάδος πέντε. Διὰ λόγους ὄφους καὶ περιεχομένου συγγραφεὺς των θεωρεῖται ὁ Δίδυμος Τυφλός. Διάλογοι κατὰ Μακεδονιανῶν δύο. Ὁμοίως συγγραφεὺς των θεωρεῖται ὁ Δίδυμος. Περὶ Τριάδος λόγοι δώδεκα. Ἐγράφησαν πιθανῶς εἰς τὴν Δύσιν λατινιστί κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνος ἀπὸ διάφορα πρόσωπα. Ἐπωφελοῦνται σοβαρῶς τῆς διδασκαλίας τῶν Ἑλλήνων πατέρων καὶ κατέλαβαν σπουδαίαν θέσιν εἰς τὸν ἀντιαιρετικὸν ἀγῶνα εἰς τὴν Δύσιν. Σώζονται μόνον εἰς τὴν λατινικὴν. Ἀθανασιανὸν Σύμβολον. Ἐγράφη λατινιστί καὶ μετεφράσθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Ὁ συγγραφεὺς του παραμένει ἄγνωστος καὶ ἔχουν προταθῆ πολλὰ ὀνόματα, ὅπως τοῦ Ἰλαρίου Πικταβίου, Εὐσεβίου Βερκελλῆς, Ἀμβροσίου Μεδιολάνων, Βι-

κεντίου τοῦ Λειρίνου, Βιγιλίου, Φουλγεντίου Ρούσπης, Ὀνωράτου Ἀρελάτης, Καισαρείου Ἀρελάτης, Μαρτίνου Βράγης κ.ἄ. Ὑεudeπίγραφοι εἶναι ἐπίσης δύο ἐπιστολαὶ πρὸς Λουκίφερα Καλάρεως.

Τὸ σωζόμενον ὑπὸ τὸν τίτλον Περὶ ἐπιγραφῶν τῶν ψαλμῶν ἔργον εἶναι τοῦ Ἡσυχίου Ἱεροσολύμων, ἐνῶ τὸ ὁμότιτλον τοῦ Ἀθανασίου ποῦ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἱερώνυμον³⁰ ἔχει χαθῆ. Ἐπίσης δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Ἀθανάσιον τὸ ἔργον Συνοψις πάσης τῆς Ἀγίας Γραφῆς, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκτίθενται συντομώτατα τὰ περιεχόμενα ὄλων τῶν βιβλίων αὐτῆς καὶ ἐξετάζονται εἰσαγωγικὰ προβλήματα αὐτῶν.

Εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἀποδίδεται κατὰ κοπτικὴν μετάφρασιν ἡ πρώτη ψευδοκλημέντειος ἐπιστολὴ Πρὸς Παρθένους καθὼς καὶ κοπτικὴ ἐπιστολὴ Πρὸς Παφνούτιον.

Ὑεudeπίγραφα εἰς τὸν Ἀθανάσιον φέρονται καὶ τρία ἔργα κανονικὰ καὶ λειτουργικὰ· δηλαδὴ ἡ αἰθιοπικὴ Λειτουργία, ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Διάταξις, διηρημένη εἰς κανόνας καὶ σωζομένη κοπτιστὶ καὶ ἀραβιστί, καὶ ὁ Λόγος περὶ εἰκόνοιο τοῦ Κυρίου ποῦ ἐγράφη πιθανῶς κατὰ τὴν εἰκονομαχικὴν ἔριδα.

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Ὁ Ἀθανάσιος μὲ τὸν εὐστροφον νοῦν του κατάρθωνε νὰ συλλαμβάνῃ τὰς θεολογικὰς ἐννοίας, καὶ μὲ τὴν εὐσέβειάν του τὰς διωγέτευεν εἰς ὀρθοδόξους διατυπώσεις. Ἡ μεθοδικότης καὶ ἡ ἐπιμέλειά του τὸν ἀνέδειξαν εἰς σπουδαῖον συγγραφεά, ἀλλὰ ὄχι τόσο μὲγαν ὅσον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ φθάσῃ ὑπὸ ἄλλας συνθήκας. Ἄν δὲν εἶχεν ἀναγκασθῆ ν' ἀφιερῶσῃ ὅλην τὴν δραστηριότητά του εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς καταπολεμήσεως τοῦ Ἀρειανισμοῦ, πιθανῶς θὰ ἄφινεν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ τὸν Χριστιανισμὸν τὸ περισσότερο ὠλοκληρωμένον σύστημα θεολογίας μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, καθὼς εἶναι δυνατὸν νὰ συναγάγωμεν ἀπὸ τὸ λαμπρὸν προοίμιον ποῦ συνιστοῦν αἱ δύο νεανικαὶ συγγραφαὶ του.

30. De viris illustribus 139.

Τώρα φυσικά τὰς ἀπόψεις του πρέπει νὰ ἀνασύρωμεν ἀπὸ τὰ ἀπολογητικά, τὰ δογματικά καὶ τὰ ἀντιαιρετικά του συγγράμματα.

Ἐκκλησιαστικὴ Παράδοσις. Βάσις τῆς διατυπώσεως τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας κατὰ τὸν Ἀθανάσιον εἶναι ἡ «παράδοσις». Ὁ ὄρος αὐτὸς ποῦ εἶναι εὐρύτατος ἐδῶ ἐπεκτείνεται τόσον εἰς τὴν Γραφὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν πατερικὴν διδασκαλίαν. Εἶναι παράδοσις τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν Πατέρων ποῦ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν Παλαιάν καὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην³¹. Τὴν ἐξ ἀρχῆς παράδοσιν καὶ διδασκαλίαν καὶ πίστιν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἔδωκεν ὁ Κύριος, ἐκήρυξαν οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ Πατέρες ἐφύλαξαν. Ἐπάνω εἰς αὐτὴν εἶναι θεμελιωμένη ἡ Ἐκκλησία καὶ ὅποιος ἐκπίπτει ἀπὸ αὐτὴν οὔτε εἶναι οὔτε ἡμπορεῖ νὰ ὀνομάζεται Χριστιανός³². Ἐνῶ ὅμως οἱ Πατέρες ἐμφανίζονται συνήθως ὡσάν φύλακες ἀπλῶς, ἄλλοτε παρουσιάζονται ὡς ἐνεργοὶ παράγοντες εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων τῆς. Διὰ τοῦτο ἄλλωστε γίνεται λόγος περὶ παραδόσεων τῶν πατέρων «μένοντες ἐπὶ τὸ θεμέλιον τῶν Ἀποστόλων καὶ τὰς παραδόσεις τῶν πατέρων κατέχοντες»³³. Αἱ παραδόσεις τῶν πατέρων, ποῦ εἶναι στοιχεῖα τῆς συνολικῆς παραδόσεως, οἰκοδομοῦνται ἐπάνω εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὰ ἀποστολικά συγγράμματα, τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης.

Ὁ Ἀθανάσιος, ἀκολουθῶν τοὺς παλαιούς Ἀλεξανδρινοὺς, φρονεῖ ὅτι τὰ σχετικὰ μὲ τὰ ὕψιστα δόγματα δὲν πρέπει νὰ κοινοποιοῦνται χωρὶς ἐπιφυλάξεις, ἀλλὰ περιορίζει τὴν ἀπαγόρευσιν εἰς τοὺς «ιδιώτας». Οἱ ιδιώται δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ἐκδίδουν κείμενα διὰ τὰ κορυφαῖα δόγματα, μὴ τυχὸν ἀπὸ ἀδυναμίαν διατυπώσεως προξενηθῆ ζημίαι εἰς τοὺς ἀναγνώστας³⁴. Ἡ ἐπίσημος ὅμως Ἐκκλησία ἡμπορεῖ νὰ πράττῃ τοῦτο χωρὶς φόβον παρερμηνείας.

31. Πρὸς Ἀδελφίον 6.

32. Πρὸς Σεραπίωνα 1, 28.

33. Περὶ Συνόδων (26, 789).

34. Πρὸς Σεραπίωνα περὶ θανάτου Ἀρείου 5.

Γνωσις Θεοῦ. Ἡ ὁδὸς πρὸς τὸν Θεὸν δὲν εἶναι ἐξωτερική, ἀλλὰ εὐρίσκεται μέσα μας. Διὰ τὴν γνώσιν της δὲν ἔχομεν ἀνάγκην ἄλλων παρὰ μόνον «ἡμῶν αὐτῶν». Δὲν εἶναι, ὅπως ὁ Θεός, ἐπάνω ἀπὸ ἡμᾶς οὔτε μακρὰν ἀπὸ ἡμᾶς οὔτε ἔξω ἀπὸ ἡμᾶς, ἀλλ' εἶναι μέσα μας καὶ εἶναι εἰς τὴν δυνάμιν μας νὰ εὐρωμεν τὴν ἀρχὴν της³⁵. Ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν πτώσιν ὁ ἄνθρωπος ἠμπορεῖ νὰ συναγάγῃ εἰκόνα περὶ Θεοῦ ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς κτίσεως, διότι ὁ Θεός, γνωρίζων τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀνθρώπων, ἐπρονόησε καὶ διὰ τὴν ἀμέλειάν των, οὕτως ὥστε, ἐὰν ἀμελήσουν νὰ ἐπιγνώσουν τὸν Θεὸν μὲ τὰς ἐσωτερικὰς των δυνάμεις, νὰ ἠμποροῦν διὰ μέσου τῶν ἔργων τῆς κτίσεως νὰ μὴ ἀγνοοῦν τὸν δημιουργόν³⁶.

Ἄλλ' ἡ γνώσις περὶ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι πλήρης, ἀφοῦ δὲν προχωρεῖ μέχρι τῆς οὐσίας του. Ἡ θεότης εἶναι κάτι πέραν ἀπὸ τὰ ὄρια τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου· διὰ τοῦτο καὶ ἡ γνώσις περὶ τῆς θεότητος τοῦ Λόγου εἶναι ἀτελής. Ὅσον ἤθελα νὰ γράφω, λέγει ὁ Ἀθανάσιος, καὶ ἐβίαζα τὸν ἑαυτόν μου νὰ κατανοήσω τὴν θεότητα τοῦ Λόγου, τόσον ἀπεμακρύνετο ἀπὸ ἐμέ ἡ γνώσις· καὶ ἐμάθαινα ὅτι τόσον πολὺ ἀστοχῶ, ὅσον ἐνόμιζα πρωτύτερα ὅτι καταλαβαίνω³⁷.

Ὁ Τριαδικὸς Θεός. Ὁ Θεός εἶναι κατὰ τὸν Ἀθανάσιον ὑπερβατικὸς καὶ προσωπικός. Ἄν καὶ ὑπάρχει εἰς τρία πρόσωπα, ἀποτελεῖ ἐνιαίαν προσωπικότητα· εἶναι ἓν ὅλον τόσον ἀπὸ ἀπόψεως προσωπικότητος ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως οὐσίας.

Ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι τέλειον γέννημα τοῦ Πατρὸς, γέννημα δὲ ὄχι κατὰ θέλησιν ἀλλὰ κατὰ φύσιν³⁸. Δὲν προῆλθε διότι τὸ ἠθέλησεν ὁ Πατὴρ ἀλλὰ διότι εἶναι μέσα εἰς τὴν φύσιν τοῦ Πατρὸς νὰ γεννᾷ τὸν Υἱὸν καὶ μέσα εἰς τὴν φύσιν τούτου νὰ γεννᾶται. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς συνιστᾷ τὴν διαφορὰν αὐτοῦ ἀπὸ τὰ κτίσματα. Εἶναι εἰκῶν καὶ ὁμοίωσις τοῦ Πατρὸς — ἐνῶ ὁ ἄνθρω-

35. Κατὰ Εἰδώλων 30.

36. Περὶ Ἐνανθρωπήσεως 12.

37. Ἐπιστολὴ 1, 1.

38. Περὶ Συνόδων 41.

πος εἶναι ἀπλῶς κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν³⁹—, ἀναρχος καὶ αὐτός, ὅπως ὁ Πατήρ. Ἄφοῦ διαφέρει ἀπὸ τὰ κτίσματα κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν, δὲν εἶναι κτίσμα, εἶναι κάτι διάφορον ἀπὸ αὐτὰ, εἶναι ὁμοίωσις καὶ εἰκὼν τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ⁴⁰. Εἶναι δὲ ὅπως ὁ Πατήρ, καθ' ὅσον ὅ,τι εἶναι ἢ εἰκὼν, αὐτὸ κατ' ἀνάγκην εἶναι καὶ τὸ εἰκονιζόμενον⁴¹.

Χρησιμοποιεῖ, ὅπως κάμνει καὶ ὁ Ὁριγένης, τὰς παραστάσεις τῆς ἀκτίνος πρὸς τὸ φῶς καὶ τοῦ ρεύματος πρὸς τὴν πηγὴν εἰς δῆλωσιν τῆς σχέσεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα. Ἡ ἀκτίς δὲν ἀφαιρεῖ τίποτε ἀπὸ τὸ φῶς, ἐνῶ ὑπάρχει ἐφ' ὅσον ὑπάρχει φῶς. Οὕτω καὶ ὁ Λόγος διαφέρει μὲν ἀπὸ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ αὐτόν, ἔχει ὅ,τι ἔχει ὁ Πατήρ καὶ εἶναι μαζὶ μὲ τὸν Πατέρα⁴². Ἡ ἐνότης των δὲν εἶναι ἠθικὴ ἀλλὰ φυσικὴ.

Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ, ὅπως αὐτὸς εἶναι εἰκὼν τοῦ Πατρός⁴³. Εἶναι καὶ τοῦτο Θεός, καθ' ὅσον αὐτὸ διὰ τοῦ ὁποίου θεοποιεῖται ἢ κτίσις, δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἶναι ἐκτός τῆς θεότητος τοῦ Πατρός⁴⁴.

Τὰ τρία πρόσωπα ἀποτελοῦν εἰς τὴν οὐσίαν ἓνα σύνολον, καὶ εἰς τὴν Τριάδα ὑφίσταται μία θεότης⁴⁵ ἀδιαίρετος καὶ ἡνωμένη. Ἡ θέλησις καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν εἶναι ἐνιαία καὶ μόνον κατὰ τὴν πορείαν ἐκδηλώσεως τῆς ἐνεργείας παρεμβαίνουν ἰδιαιτέρως τὰ πρόσωπα.

Τὴν τριαδολογικὴν διδασκαλίαν του ἀνέπτυξεν ὁ Ἀθανάσιος κυρίως μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἀρειανικῆς αἵρέσεως καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτήν. Μέσα εἰς τὸν Ἀρειανισμόν διεκρίθησαν ἐνωρὶς τρεῖς τάσεις τῶν Ὁμοιουσιανῶν ποῦ ἀπέδιδαν εἰς τὸν Υἱὸν οὐσίαν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ Πατρός εἰς ὅλα, τῶν Ὁμοίων

39. Κατὰ Εἰδῶλων 34.

40. Κατὰ Ἀρειανῶν 2, 49.

41. Πρὸς Σεραπίωνα 1, 12.

42. Περὶ Συνόδων 41.

43. Πρὸς Σεραπίωνα 1, 20.

44. Πρὸς Σεραπίωνα 1, 25.

45. Κατὰ Ἀρειανῶν 1, 18.

Γνωσις Θεοῦ. Ἡ ὁδὸς πρὸς τὸν Θεὸν δὲν εἶναι ἐξωτερική, ἀλλὰ εὐρίσκεται μέσα μας. Διὰ τὴν γνώσιν τῆς δὲν ἔχομεν ἀνάγκην ἄλλων παρὰ μόνον «ἡμῶν αὐτῶν». Δὲν εἶναι, ὅπως ὁ Θεός, ἐπάνω ἀπὸ ἡμᾶς οὔτε μακρὰν ἀπὸ ἡμᾶς οὔτε ἔξω ἀπὸ ἡμᾶς, ἀλλ' εἶναι μέσα μας καὶ εἶναι εἰς τὴν δυνάμιν μας νὰ εὐρωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς³⁵. Ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν πτώσιν ὁ ἄνθρωπος ἠμπορεῖ νὰ συναγάγῃ εἰκόνα περὶ Θεοῦ ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς κτίσεως, διότι ὁ Θεός, γνωρίζων τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀνθρώπων, ἐπρονόησε καὶ διὰ τὴν ἀμέλειάν των, οὕτως ὥστε, ἐὰν ἀμελήσουν νὰ ἐπιγνώσουν τὸν Θεὸν μὲ τὰς ἐσωτερικάς των δυνάμεις, νὰ ἠμποροῦν διὰ μέσου τῶν ἔργων τῆς κτίσεως νὰ μὴ ἀγνοοῦν τὸν δημιουργόν³⁶.

Ἄλλ' ἡ γνώσις περὶ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι πλήρης, ἀφοῦ δὲν προχωρεῖ μέχρι τῆς οὐσίας του. Ἡ θεότης εἶναι κάτι πέραν ἀπὸ τὰ ὄρια τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου· διὰ τοῦτο καὶ ἡ γνώσις περὶ τῆς θεότητος τοῦ Λόγου εἶναι ἀτελής. Ὅσον ἤθελα νὰ γράφω, λέγει ὁ Ἀθανάσιος, καὶ ἐβίαζα τὸν ἑαυτὸν μου νὰ κατανοήσω τὴν θεότητα τοῦ Λόγου, τόσον ἀπεμακρύνετο ἀπὸ ἐμὲ ἡ γνώσις· καὶ ἐμάθαινα ὅτι τόσον πολὺ ἀστοχῶ, ὅσον ἐνόμιζα πρωτύτερα ὅτι καταλαβαίνω³⁷.

Ὁ Τριαδικὸς Θεός. Ὁ Θεὸς εἶναι κατὰ τὸν Ἀθανάσιον ὑπερβατικὸς καὶ προσωπικός. Ἄν καὶ ὑπάρχει εἰς τρία πρόσωπα, ἀποτελεῖ ἐνιαίαν προσωπικότητα· εἶναι ἐν ὅλον τόσον ἀπὸ ἀπόψεως προσωπικότητος ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως οὐσίας.

Ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι τέλειον γέννημα τοῦ Πατρὸς, γέννημα δὲ ὄχι κατὰ θέλησιν ἀλλὰ κατὰ φύσιν³⁸. Δὲν προῆλθε διότι τὸ ἠθέλησεν ὁ Πατὴρ ἀλλὰ διότι εἶναι μέσα εἰς τὴν φύσιν τοῦ Πατρὸς νὰ γεννᾷ τὸν Υἱὸν καὶ μέσα εἰς τὴν φύσιν τούτου νὰ γεννᾶται. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς συνιστᾷ τὴν διαφορὰν αὐτοῦ ἀπὸ τὰ κτίσματα. Εἶναι εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις τοῦ Πατρὸς — ἐνῶ ὁ ἀνθρω-

35. Κατὰ Εἰδώλων 30.

36. Περὶ Ἐνανθρωπήσεως 12.

37. Ἐπιστολὴ 1, 1.

38. Περὶ Συνόδων 41.

πος εἶναι ἀπλῶς κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν³⁹—, ἀναρχος καὶ αὐτός, ὅπως ὁ Πατήρ. Ἀφοῦ διαφέρει ἀπὸ τὰ κτίσματα κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν, δὲν εἶναι κτίσμα, εἶναι κάτι διάφορον ἀπὸ αὐτά, εἶναι ὁμοίωσις καὶ εἰκὼν τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ⁴⁰. Εἶναι δὲ ὅπως ὁ Πατήρ, καθ' ὅσον ὅ,τι εἶναι ἡ εἰκὼν, αὐτὸ κατ' ἀνάγκην εἶναι καὶ τὸ εἰκονιζόμενον⁴¹.

Χρησιμοποιεῖ, ὅπως κάμνει καὶ ὁ Ὁριγένης, τὰς παραστάσεις τῆς ἀκτίνος πρὸς τὸ φῶς καὶ τοῦ ρεύματος πρὸς τὴν πηγὴν εἰς δῆλωσιν τῆς σχέσεως τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα. Ἡ ἀκτίς δὲν ἀφαιρεῖ τίποτε ἀπὸ τὸ φῶς, ἐνῶ ὑπάρχει ἐφ' ὅσον ὑπάρχει φῶς. Οὕτω καὶ ὁ Λόγος διαφέρει μὲν ἀπὸ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ αὐτόν, ἔχει ὅ,τι ἔχει ὁ Πατήρ καὶ εἶναι μαζί μὲ τὸν Πατέρα⁴². Ἡ ἐνότης των δὲν εἶναι ἡθικὴ ἀλλὰ φυσικὴ.

Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ, ὅπως αὐτός εἶναι εἰκὼν τοῦ Πατρός⁴³. Εἶναι καὶ τοῦτο Θεός, καθ' ὅσον αὐτὸ διὰ τοῦ ὁποίου θεοποιεῖται ἡ κτίσις, δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι ἐκτός τῆς θεότητος τοῦ Πατρός⁴⁴.

Τὰ τρία πρόσωπα ἀποτελοῦν εἰς τὴν οὐσίαν ἓνα σύνολον, καὶ εἰς τὴν Τριάδα ὑφίσταται μία θεότης⁴⁵ ἀδιάρητος καὶ ἡνωμένη. Ἡ θέλησις καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν εἶναι ἐνιαία καὶ μόνον κατὰ τὴν πορείαν ἐκδηλώσεως τῆς ἐνεργείας παρεμβαίνουν ἰδιαιτέρως τὰ πρόσωπα.

Τὴν τριαδολογικὴν διδασκαλίαν του ἀνέπτυξεν ὁ Ἀθανάσιος κυρίως μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἀρειανικῆς αἵρέσεως καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτήν. Μέσα εἰς τὸν Ἀρειανισμόν διεκρίθησαν ἐνωρὶς τρεῖς τάσεις· τῶν Ὁμοιουσιανῶν πού ἀπέδιδαν εἰς τὸν Υἱὸν οὐσίαν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ Πατρός εἰς ὅλα, τῶν Ὁμοίων

39. Κατὰ Εἰδώλων 34.

40. Κατὰ Ἀρειανῶν 2, 49.

41. Πρὸς Σεραπίωνα 1, 12.

42. Περὶ Συνόδων 41.

43. Πρὸς Σεραπίωνα 1, 20.

44. Πρὸς Σεραπίωνα 1, 25.

45. Κατὰ Ἀρειανῶν 1, 18.

πού τὸν ἐθεωροῦσαν ὁμοιον μὲ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως, καὶ τῶν ἄκρων Ἀνομοίων, πού τὸν ἐθεωροῦσαν ἀνόμοιον καὶ ξένον ἀπὸ τὸν Πατέρα.

Ὁ Ἄθανάσιος ἐπολέμησε μὲ ἐπιμονὴν τὴν διδασκαλίαν των, ἀλλὰ δὲν ἔδιδε μεγάλην ἀξίαν εἰς τοὺς ὄρους, διότι ἐγνώριζεν ὅτι αἱ λέξεις ἤμποροῦν νὰ λάβουν ποικίλας ἐννοίας κατὰ τὴν χρῆσιν των. Διὰ τοῦτο ἐχρησιμοποιοῦσε καὶ ὁ ἴδιος ἀδιακρίτως ὄρους προσφιλεῖς εἰς τὰς δύο πρώτας μερίδας τῶν Ἀρειανῶν, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι, «ὁμοιος κατ' οὐσίαν» «ὁμοιος κατὰ πάντα», καθὼς καὶ ἄλλους, ὅπως εἶναι ὁ «ὁμοφυής». Διὰ τοῦτο ἐπίσης συνήθως ἀποφεύγει καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ βασικοῦ νικαιανοῦ ὄρου «ὁμοιούσιος» πού ἐπίσης ἔχει ποικίλιαν ἐννοιῶν καὶ ἐξ ἄλλου ἀποτελοῦσεν αἰτίαν διαστάσεως.

Μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρχαν δύο τάσεις. Ἄλλοι μὲν ἀπὸ αὐτοὺς ὠμιλοῦσαν διὰ τρεῖς ὑποστάσεις, ἄλλοι δὲ διὰ μίαν ὑπόστασιν, καὶ συχνὰ οἱ μὲν πρῶτοι ἐχαρακτήριζαν τοὺς δευτέρους ὡς σαβελλιανιστὰς μοναρχιανούς, οἱ δὲ δεύτεροι τοὺς πρώτους ὡς ἀρειανούς. Ὁ Ἄθανάσιος διεκήρυξεν, ἰδίως μετὰ τὸ 362, ὅτι καὶ αἱ δύο διατυπώσεις εἶναι ὀρθαί· διότι ὅσοι λέγουν μίαν ὑπόστασιν ἐπιθυμοῦν νὰ τονίσουν τὴν μοναδικὴν οὐσίαν εἰς τὸν Θεὸν (ὁπότε ὑπόστασις σημαίνει οὐσίαν), ὅσοι δὲ λέγουν τρεῖς ὑποστάσεις ἐπιθυμοῦν νὰ τονίσουν τὰς τρεῖς διακρίσεις εἰς τὴν μίαν οὐσίαν (ὁπότε ὑπόστασις σημαίνει πρόσωπον).

Ἐκεῖνο πού τὸν ἐνδιέφερε δὲν ἦτο ἡ λέξις ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα. Διὰ τοῦτο ἐτόνιζε πάντοτε μὲ ἔμφασιν ὅτι αἱ τρεῖς ὑποστάσεις δὲν κατέχουν ἀπλῶς κοινὴν θεῖαν φύσιν, ἀλλὰ ταυτὴν θεῖαν φύσιν, καὶ μάλιστα ἡ κάθε μία ὁλόκληρον τὴν ταυτὴν φύσιν. Εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς θεότητος τοῦ Λόγου ἐκινεῖτο ἀπὸ πραγματολογικὰς προϋποθέσεις. Εὗρισκε δηλαδὴ ὅτι ὁ Ἀρειανισμὸς ἀνατρέπει ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐκεῖνος πού ἀναλαμβάνει τὴν πνευματικὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ κατέχη τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος· ἂν ἀναμένεται ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον νὰ θεωθῆ, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μὴ εἶναι τέλειος Θεὸς ὁ Λόγος πού ἐνεργεῖ τὴν θέωσιν αὐτοῦ; Ἐπειτα, ἂν

δεχθῶμεν κατωτερότητα τοῦ Λόγου καί δημιουργίαν του ἐν χρόνῳ, διαλύομεν τὴν θείαν Τριάδα⁴⁶. Ἐὰν δὲ πάλιν λατρεύωμεν Λόγον πού εἶναι κτίσμα, περιπίπτομεν εἰς πολυθεϊσμόν. «Κτίσμα κτίσματι οὐ προσκυνεῖ, ἀλλὰ δούλος δεσπότῃ καὶ κτίσμα Θεῶν»⁴⁷.

Κατακλείς τῆς ἀνταρειανικῆς ἐπιχειρηματολογίας του εἶναι ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἦτο ἄνθρωπος πού ἐθεοποιήθη δι' ἀμοιβὴν τῆς ἠθικῆς τελειότητός του, ἀλλ' ἦτο Θεὸς πού ἐνηθρώπησε διὰ νὰ θεοποιήσῃ τοὺς ἀνθρώπους· οὐκ ἄρα ἄνθρωπος ὢν, ὕστερον γέγονε Θεός, ἀλλὰ Θεὸς ὢν, ὕστερον γέγονεν ἄνθρωπος, ἵνα ἡμᾶς θεαποικήσῃ»⁴⁸.

Ὁ Λόγος πού ἐνηθρώπησε εἶλαβεν ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ σῶμα, ἀληθινὰ καὶ τὰ δύο. Ἐλθὼν νὰ σώσῃ τὸν ἄνθρωπον, δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀφήσῃ αὐτὸ τὸ ἕνα οὔτε τὸ ἄλλο ξένον πρὸς ἑαυτὸν. Ἐὰν δὲν ἐλάμβανε σῶμα, δὲν θὰ ἠλευθερωνόμεθα ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὴν κατάραν· διότι δὲν θὰ ὑπῆρχε τίποτε κοινὸν μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοῦ ἄλλοτρίου⁴⁹. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον εἶλαβε καὶ τὴν λογικὴν ψυχὴν, αὐτῷ δὲ τὸ σῶμα αὐτοῦ δὲν ἦτο ἄψυχον οὔτε ἀναίσθητον οὔτε ἀνόητον⁵⁰. Μὲ τὴν τελευταίαν αὐτὴν διδασκαλίαν ἐκαταπολεμοῦσε δοξασίας πού εἶναι συγγενεῖς μὲ τοῦ Ἀπολιναρίου, ἀλλ' ὅπως φαίνεται προὐπέφραξαν αὐτοῦ. Καθὼς εἶναι γνωστὸν, ὁ Ἀπολιναρίου διεκήρυσσεν ὅτι ὁ Λόγος κατὰ τὴν ἐνανθρώπησίν του δὲν εἶλαβεν ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ μόνον τὰ κατώτερα στοιχεῖα αὐτοῦ, δηλαδὴ τὰ σωματικά, ἐνῶ τὴν θέσιν τῆς ψυχῆς κατέλαβεν ὁ ἴδιος ὁ Λόγος ἦτο λοιπὸν ἀψυχος.

Ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συστατικά, τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν. Ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ, δηλαδὴ κατὰ τὸν Λόγον του, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν εἰκόνα· ὁ Λόγος εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ

46. Κατὰ Ἀρειανῶν 1, 17.

47. Κατὰ Ἀρειανῶν 2, 23.

48. Κατὰ Ἀρειανῶν 1, 39.

49. Κατὰ Ἀρειανῶν 2, 70.

50. Τόμος Πρὸς Ἀντιοχείας 7.

κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ⁵¹. Ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸ σῶμα καὶ δὲν κινεῖται ἀπὸ τίποτε ἄλλο — πλὴν τοῦ Θεοῦ — παρὰ ἀφ' ἑαυτῆς. Ὡς «αὐτοκίνητος» ζῆ ἐπίσης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ φορέως αὐτῆς· δὲν ἀποθνήσκει αὐτῆ, ἀλλὰ τὸ σῶμα, ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῆς⁵². Δὲν ἔχει λοιπὸν κανένα δισταγμὸν ὁ Ἀθανάσιος νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ψυχὴν ὡς ἀθάνατον, ἀλλὰ σημειώνει ὅτι ἡ ἀθανασία ὀφείλεται εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι εἰς τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς⁵³.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι θεωρητὴς καὶ ἐπιστήμων τῶν ὄντων, συγχρόνως δὲ λαμβάνει ἔννοιαν καὶ γνῶσιν τῆς αἰδιότητος τοῦ Θεοῦ. «Τῶν ὄντων αὐτὸν θεωρητὴν καὶ ἐπιστήμονα διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ὁμοιώσεως κατασκευάσας, δούς αὐτῷ καὶ τῆς ἰδίας αἰδιότητος ἔννοιαν καὶ γνῶσιν»⁵⁴. Τὸ ὅτι λογίζεται καὶ νοεῖ τὰ θεῖα, πού ἀνήκουν εἰς ἄλλην τάξιν πραγμάτων παρὰ τὰ ἀνθρώπινα, εἶναι ἀπόδειξις, ὅτι μέσα του ὑφίσταται στοιχεῖον πού ὑπερβαίνει τὰ ἐγκόσμια μέτρα· καὶ τοῦτο εἶναι ἡ λογικὴ καὶ ἀθάνατος ψυχὴ. Πῶς, ἐνῶ τὸ σῶμα εἶναι κατὰ φύσιν θνητόν, ἡμπορεῖ νὰ συλλογισθῇ ὁ ἄνθρωπος τὰ περὶ τῆς ἀθανασίας καὶ πολλάκις νὰ προκαλέσῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του τὸν θάνατον χάριν τῆς ἀρετῆς; Πῶς, ἐνῶ τὸ σῶμα εἶναι πρόσκαιρον, φαντάζεται ὁ ἄνθρωπος τὰ αἰώνια, εἰς σημεῖον ὥστε τὰ μὲν ἐνώπιόν του νὰ καταφρονῇ, νὰ τοποθετῇ δὲ τὸν πόθον του εἰς ἐκεῖνα; Βέβαια τὸ σῶμα δὲν θὰ ἐσυλλογίζετο τέτοια πράγματα δι' ἑαυτὸ οὔτε πάλιν θὰ ἐσυλλογίζετο τὰ ἔξω ἀπὸ αὐτό· διότι εἶναι θνητόν καὶ πρόσκαιρον. Εἶναι λοιπὸν κατ' ἀνάγκην κάποιον ἄλλο αὐτὸ πού σκέπτεται τὰ ἀντίθετα καὶ παρὰ τὴν φύσιν τοῦ σώματος. Τί δὲ θὰ ἡμποροῦσε νὰ εἶναι αὐτό, παρὰ ψυχὴ λογικὴ καὶ ἀθάνατος;⁵⁵

Ὅχι μόνον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ ὄντα εἶναι ἀγαθὰ. Αὐτὰ εἶναι «τὰ καλὰ» πού ἔχουν δημιουργηθῆ κατὰ τὰ πρότυπα

51. Κατὰ Εἰδῶλων 33.

52. Αὐτόθι.

53. Αὐτόθι.

54. Κατὰ Εἰδῶλων 2.

55. Κατὰ Εἰδῶλων 32.

τῆς βουλής τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ⁵⁶. Τὰ δὲ μὴ ὄντα εἶναι «τά φαῦλα», πού ἔχουν πλασθῆ ἀπὸ τοὺς συλλογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων⁵⁷. Τὸ κακὸν εἶναι «ἐπίνοια» τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως καὶ ἡ ἁμαρτία, διότι καὶ τὰ δύο προέρχονται ἀπὸ τὸ αὐτεξούσιον πού τὸν κάμνει νὰ θέλει καλὸν καὶ κακόν. Ἡ οὐσία λοιπὸν τῆς ἁμαρτίας συνίσταται εἰς τὴν προσκόλλησιν εἰς πράγματα πού δὲν προέρχονται ἀπὸ τὸν ἀληθινὸν Θεόν, ἀλλ' εἶναι πλάσματα τοῦ ἀνθρώπου, ἐπομένως εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὸν ἀληθινὸν Θεόν.

Ἡ ἐ ν α ν θ ρ ῶ π η σ ι ς. Ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν πτώσιν εἰς τὴν ἁμαρτίαν δὲν ἔχασε βεβαίως ὅλας τὰς λογικὰς καὶ ἠθικὰς του δυνάμεις, ἀλλ' εὔρε τὸ κατ' εἰκόνα ἀμαυρωμένον. Ἐὰν ἀποβάλη τὴν ἀκαθαρσίαν, τὸν ρύπον τῆς ἁμαρτίας, θὰ ἠμπορέσῃ νὰ θεωρήσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, δηλαδὴ τὸν Λόγον, ὡσὰν μέσα εἰς κάτοπτρον. «Ὅθεν καὶ ὅτε πάντα τὸν ἐπιχυθέντα ρύπον τῆς ἁμαρτίας ἀφ' ἑαυτῆς ἀποτίθεται, καὶ μόνον τὸ κατ' εἰκόνα καθαρὸν φυλάττει, εἰκότως διαλαμπρυνθέντος τούτου, ὡς ἐν κατόπτρῳ θεωρεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, τὸν Λόγον»⁵⁸.

Διὰ νὰ ἐπιτευχθῆ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἐχρειάσθη νὰ συντελεσθῆ ἡ θυσία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπάνω εἰς τὸν σταυρόν. Ἡ κάθαρσις ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν ζωὴν τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστὸς ἐνηθρώπησε, διὰ νὰ θεοποιηθοῦν οἱ ἄνθρωποι. «Ἐνηθρώπησεν ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν, καὶ αὐτὸς ἐφάνέρωσεν ἑαυτὸν διὰ σώματος, ἵνα ἡμεῖς τοῦ ἀοράτου Πατρὸς ἐννοίαν λάβωμεν, καὶ αὐτὸς ὑπέμεινε τὴν παρ' ἀνθρώπων ὕβριν, ἵνα ἡμεῖς τὴν ἀθανασίαν κληρονομήσωμεν»⁵⁹. Δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀλλ' ἐγένεν ἄνθρωπος· καί, ἐνῶ ἐγένεν ἄνθρωπος, ἔμεινε τέλειος Θεός. Καὶ εἰς αὐτὸν ἦτο καὶ εἰς τὰ πάντα ὑπῆρχε, καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ ὄντα ἦτο καὶ εἰς μόνον τὸν Πατέρα ἀνεπαύετο. Καὶ τοῦτο ἦτο τὸ θαυμαστόν, ὅτι καὶ ὡς ἄνθρωπος συμπεριεφέρετο καὶ ὡς Λόγος ἐζωογονοῦσε τὰ πάντα

56. Κατὰ Εἰδῶλων 4.

57. Κατὰ Εἰδῶλων 4.

58. Κατὰ Εἰδῶλων 34.

59. Περὶ ἐνανθρωπήσεως 54.

καὶ ὡς Υἱὸς ἦτο μαζὶ μὲ τὸν Πατέρα⁶⁰. Ἔλαβε τὸ θνητὸν σῶμα, διὰ νὰ τὸ καταστήσῃ ἀθάνατον μὲ τὴν ἔνωσιν⁶¹. Ἐκπροσωπῶν δλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα καὶ γενόμενος κατάρρα, ἀπέθανεν ἐπάνω εἰς τὸν σταυρὸν καὶ ἐλύτρωσε τὴν ἀνθρωπότητα⁶².

Ὁ ἄνθρωπος πρέπει κατὰ κάποιον τρόπον νὰ ὑπερβῆ τὸν ἑαυτὸν του, νὰ ὑποβληθῇ εἰς ἓνα εἶδος νηφαλίου ἐκστάσεως, διὰ νὰ προσεγγίσῃ τὸν Λόγον καὶ τὸν Πατέρα, νὰ φθάσῃ εἰς τὴν θεὰν αὐτῶν. Ὅταν ὁ νοῦς τῶν ἀνθρώπων δὲν συνδέεται μὲ τὰ σώματα καὶ δὲν ἔχῃ τίποτε ἀνάμικτον μὲ τὴν ἐπιθυμίαν ποῦ προέρχεται ἀπὸ αὐτά, ἀλλ' ὀλόκληρος συγκεντρώνεται εἰς τὸν ἑαυτὸν του ὅπως ἦτο ἀπὸ τὴν ἀρχήν, τότε διαβαίνει τὰ αἰσθητὰ καὶ ὅλα τὰ ἀνθρώπινα, γίνεται μετάρσιος, καί, ἰδὼν τὸν Λόγον, βλέπει εἰς αὐτὸν καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου. Μὲ τὴν θεὰν δὲ αὐτοῦ εὐφραίνεται καὶ ἀπὸ τὸν πόθον πρὸς αὐτὸν ἀνακαινίζεται⁶³. Τότε καθίστανται καὶ οἱ ἄνθρωποι θεοί, ὄχι βέβαια κατὰ φύσιν, ὅπως εἶναι ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Λόγος, ἀλλὰ κατὰ χάριν. Ἐνῶ εἴμεθα ἄνθρωποι, καθιστάμεθα θεοί, ὄχι ὅπως ὁ ἀληθινὸς Θεός, ἀλλὰ ὅπως ἠθέλησεν ὁ Θεὸς ποῦ μᾶς ἐχάρισε τοῦτο⁶⁴.

60. Περὶ Ἐνανθρωπήσεως 17.

61. Περὶ ἐνανθρωπήσεως 10.

62. Περὶ ἐνανθρωπήσεως, 5. Κατὰ Ἀρειανῶν 1, 45.

63. Κατὰ Εἰδῶλων 2.

64. Κατὰ Ἀρειανῶν 3, 19.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γρηγορίου Θεολόγου Λόγος 21 εἰς Ἀθανάσιον, PG 35.
Ἱστορία Ἀκέφαλος καὶ ἄλλοι παλαιοὶ βίοι, PG 26.
- K. Hoss, Studien über das Schriftum und die Theologie des Athanasius, Freiburg i. Br., 1899.
- G. Voisin, «La doctrine christologique de Saint Athanase», Rev. Hist. Eccles. 1(1900), 226-248.
- X. Le Bachelet, Athanase, Dict. Théol. Cath. 1(1901), 2143-2178.
- K. Mornhäuser, Die Vergottungslehre des Athanasius und Joh. Damascenus, Gütersloh, 1903.
- F. Lauchert, Leben des hl. Athanasius des Grossen, Köln, 1911.
- E. Weigl, Untersuchungen zur Christologie des hl. Athanasius, Main, 1914.
- G. Bardy, Saint Athanase, Paris 1925³.
- A. Gaudel, «La Théorie du Logos chez S. Athanase», Rev. Sc. Rel. 9(1929), 524-539· 11(1931), 1-26.
- K. F. Hagel, Kirche und Kaisertum in Lehre und Leben des Athanasius, Giessen, 1933.
- H. G. Opitz, Untersuchungen zur Überlieferung der Schriften des Athanasius, Berlin, 1935.
- Μιχ. Κωνσταντινίδου, Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος καὶ ἡ ἐποχὴ του, Ἀθῆναι, 1937.
- L. Bouyer L'Incarnation et l'Eglise-corps du Christ dans la théologie de S. Athanase, Paris, 1943.
- F. L. Cross, The Studies of Athanasius, Oxford, 1945.
- D. Unger, «A Special Aspect of Athanasian Soteriology»,

- Franc. Studies 6(1946), 30-53, 171-194.
- M. Richard, «S. Athanase et la psychologie du Christ selon les Ariens», *Mél. Sc. Rel.* 4(1947), 5-54.
- G. Giuliani, *Divinità et processione dello Spiritu Santo in Sant' Atanasio*, Roma, 1950.
- W. Schneemelcher, «Athanasius von Alexandrien als Theologe und als Kirchenpolitiker», *Zeit. für Neut. Wissenschaft* 43(1950-1951), 242-256.
- R.B. Celzer, *The Letters of Athanasius Concerning the Holy Spirit*, New York, 1951.
- R. Bernard, *L'Image de Dieu d'après S. Athanase*, Paris 1952.
- G. Müller, *Lexicon Athanasianum*, Berlin, 1952.
- Π. Δημητροπούλου, *Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου*, Ἀθῆναι, 1954.
- Galtier, «S. Athanase et l'âme humain du Christ», *Gregorianum* 36(1955), 553-589.
- E. Schwartz, *Zur Geschichte des Athanasius*, *Gesammelte Schriften* 3, Berlin 1959.
- G. Florovsky, «The Concept of Creation in Saint Athanasius», *Studia Patristica* 6 (TU 81, 1962), 36-57.
- Κ.Χ. Καρακόλη, *Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου*, Θεσσαλονίκη, 1968.

ΑΙ ΔΥΟ ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΙ

Αἱ δύο νεανικαὶ ἀπολογητικαὶ πραγματεῖαι τοῦ Ἀθανασίου εἶναι ἀπὸ τὰ καλύτερα ἔργα του, ἀλλ' ἐπίσης ἀπὸ τὰ καλύτερα κείμενα τῆς χριστιανικῆς ἀπολογητικῆς γραμματείας. Εἶναι δύο βιβλία πού πραγματεύονται τὸ ἴδιον περίπου θέμα, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ καθένα τὸ ἐξετάζει ἀπὸ τὴν ἀντίστροφον πλευράν.

Ὁ Ἱερώνυμος τὸ παρουσιάζει ὡσάν ἐνιαῖον ἔργον: «Adversus gentes duo libri», κατὰ τῶν Ἑθνικῶν βιβλία δύο¹. Ἀπὸ τὰς ἄλλας ὁμως πηγὰς ἐμφανίζεται ὡσάν σύνθεσις ἀπὸ δύο αὐτοτελῆ βιβλία μὲ ξεχωριστοὺς τίτλους. Σημασίαν βεβαίως ἔχει πῶς ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς ἐννοοῦσε τὸ ἔργον του. Καὶ αὐτὸ τὸ εὐρίσκομεν εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ δευτέρου βιβλίου², ὅπου σημειώνει ὅτι, ἀφοῦ ἀνέπτυξε τὰ «περὶ τῆς τῶν ἔθνῶν περὶ τὰ εἶδωλα πλάνης» καὶ ὀλίγα «περὶ τῆς θεϊότητος τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς», τῶρα θὰ ἐκθέσῃ τὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου»³. Προφανῶς λοιπὸν ὁ Ἀθανάσιος ἔχει ἀναλάβει μίαν εὐρυτάτης ἐκτάσεως σύνθεσιν εἰς δύο μέρη ἢ βιβλία, κάπως αὐτοτελῆ, μὲ ἰδιαιτέρους τίτλους, τοὺς ὁποίους ἐπισημαίνομεν καὶ εἰς αὐτὸ τὸ κείμενον καὶ εἰς ἐξωτερικὰς μαρτυρίας.

Τὸ διμερὲς ἔργον ἀπευθύνεται εἰς κάποιον γνωστὸν τοῦ συγ-

---

1. De viris illustribus 87.

2. Περὶ ἐνανθρωπήσεως 1.

3. «Αὐτάρκως ἐν τοῖς πρὸ τούτων ἐκ πολλῶν ὀλίγα διαλαβόντες περὶ τῆς τῶν ἔθνῶν περὶ τὰ εἶδωλα πλάνης καὶ τῆς τούτων δεισιδαιμονίας ... ἀλλὰ χάριτι Θεοῦ σημάναντες ὀλίγα καὶ περὶ τῆς θεϊότητος τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς εἰς πάντα προνοίας καὶ δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ ὅτι ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ τούτῳ τὰ πάντα διακοσμεῖ ... φέρε κατὰ ἀκολουθίαν ... καὶ τὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου διηγησώμεθα».

γραφέως, πού αποκαλείται από αὐτὸν μακάριος καὶ φιλόχριστος ⁴. Ἦτο πιθανῶς φίλος τοῦ Ἀθανασίου, ὁ ὁποῖος εἶχε δεχθῆ τὸν Χριστιανισμόν, ἀλλ' εὗρετο εἰς σύνδεσμον μὲ εἰδωλόατρας καὶ εἰήτησεν ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου εἶναι ὁ Ἀθανάσιος δὲν ὑπάρχει σήμερα καμμιά ἀμφιβολία. Πικλαιότερα, εἰς ἐποχὴν πού δι' ὅλα διετυπώνοντο ἀμφιβολίαι, ἡμφεσβητήθη ἡ γνησιότης τοῦ ἔργου τούτου ἀπὸ τὸν Schultz ⁵, ἐνῶ ὁ J. Dräseke ἐφρόντισε νὰ τὸ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Εὐσέβιον Ἐμέσης, ὁμοιουσιανὸν μαθητὴν τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας ⁶. Αἱ ἀπόψεις αὗται ἀπερρίφθησαν χωρὶς δυσκολίαν καὶ τώρα δὲν συζητοῦνται καθόλου παρόμοια προβλήματα. Συγγραφεὺς του εἶναι χωρὶς καμμίαν ἀμφιβολίαν ὁ Ἀθανάσιος καὶ αὐτὸν ἀναγνωρίζει ὅλη ἡ παράδοσις ἀπὸ τὸν τέταρτον αἰῶνα ἕως σήμερα.

Ἐνα ἄλλο πρόβλημα πού ἐγείρεται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἶναι τὸ σχετιζόμενον μὲ τὸν χρόνον συντάξεως τῶν πραγματειῶν. Καὶ αἱ μὲν ἀπόψεις τῶν ὀλίγων ἐκείνων πού δὲν δέχονται τὴν ἀθανασιανὴν προέλευσιν των ἐπάνω εἰς τὸ πρόβλημα αὐτὸ δὲν ἐνδιαφέρουν τόσον πολὺ. Διαφωνία ὅμως ὑφίσταται καὶ μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν δεχομένων αὐτήν, ἔστω καὶ ἀσθενῆς. Ὁ Tillemont (1702) εἶχε προστείνει ὡς χρόνον τὸ 337 ἢ 346, περιόδου ἐξορίας τοῦ Ἀθανασίου εἰς τὴν Δύσιν. Κάπου κάπου παρατηρεῖται ἐπάνω εἰς τὴν ἀποψιν αὐτήν. Προσφάτως δὲ ὑπεστηρίχθη ἡ ἀκραία ὑπόθεσις ὅτι αὗται ἐγράφησαν τὸ 362 ἢ 363, κατὰ τὸν χρόνον τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ εἰς ἀπάντησιν πρὸς τὴν πολεμικὴν αὐτοῦ ⁷.

4. Κατὰ Εἰδῶλων 1. Περὶ ἐκκλήσεως 1.

5. Geschichte des Untergangs des griechisch-römischen Heidentums 1, Jena 1887, σμ. 118.

6. «Athanasios Pseudepigraphos», Zeit. für wiss. Theologie 36, 1895, 517-537.

7. H. Nordberg, «A Reconsideration of the Date of st. Athanasius Contra Gentes and De Incarnatione», Studia Patristica III (TU 78), Berlin 1961, σ. 262-266.

Δὲν ὑπάρχουν σοβαρὰ ἐπιχειρήματα, διὰ νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὴν επικρατοῦσαν ἀποψιν καὶ νὰ δεχθῶμεν αὐτὴν τὴν νέαν. Ἡ ἀπουσία ἀπὸ τὰς πραγματείας καὶ ἀπλοῦ ὑπαινιγμοῦ ἀκόμη διὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀρείου ἀποκλείει ὅποιανδήποτε χρονολογίαν μετὰ τὸ 320. Ὁ Ἀθανάσιος ἔγραψε τὸ ἔργον του πρὶν ἀπὸ τὴν χρονολογίαν αὐτὴν, ἔστω καὶ ἂν ἦτο πολὺ νέας τότε. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸν ὅτι ὅλοι σχεδὸν οἱ μεγάλοι πατέρες συνέταξαν τὰ ἀπολογητικὰ των συγγράμματα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ συγγραφικοῦ των σταδίου καὶ ποτὲ εἰς τὸ τέλος.

Ὁ Ἀθανάσιος εἰς νεαρὰν ἡλικίαν εἶχεν ἀποσυρθῆ δι' ὀλίγον χρόνον εἰς τὴν ἐρημίαν πλησίον τοῦ Μ. Ἀντωνίου καὶ ἄλλων ἀσκητῶν. Ὅπως εἴπαμεν ἀνωτέρω, τὰς δύο πραγματείας ἔγραψε κατὰ παράκλησιν μιᾶς γνωστῆς του προσωπικότητος. Εἰς τὸν πρόλογον τῆς πρώτης λέγει ὅτι αἱ θεόπνευστοι Γραφαὶ εἶναι αὐτάρκεις διὰ τὴν παράστασιν τῆς ἀληθείας, καὶ μάλιστα καθὼς ἐρμηνεύονται ἀπὸ τοὺς πολλοὺς τῶν μακαρίων ἡμῶν διδασκάλων. Ἐπειδὴ ὁμοως, συνεχίζει, δὲν ἔχει τώρα μαζί του τὰ συγγράμματα τῶν διδασκάλων, ἀντὶ αὐτῶν συντάσσει ἰδικὸν του σύγγραμμα καὶ τοῦ τὸ παραδίδει βάσει τῶν ὅσων ἔμαθεν ἀπὸ αὐτοῦς. Ἐδῶ παρατηροῦμεν πρῶτον μὲν ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶχε κοντὰ του τὰ συγγράμματα τῶν διδασκάλων του, ἄρα ἦτο προφανῶς εἰς τὴν ἐρημίαν· δεύτερον ὅτι ὅσα γράφει εἶναι ἐλευθέρως ἀπόδοσις ἐκείνων τὰ ὅποια ἐδιδάχθη ἀπὸ αὐτοῦς. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲ δὲν πρόκειται περὶ προσωπικῶν μόνον διδασκάλων—ἀφοῦ αὐτοὶ δὲν θὰ ἦσαν «πολλοὶ» — ἀλλὰ περὶ ὅλων τῶν προγενεστέρων διδασκάλων τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς πού εἶχαν ἀφήσει σχετικὰ συγγράμματα.

Τὸ κείμενον τῶν πραγματειῶν τούτων διατηρεῖται εἰς δύο παραλλαγάς, τὴν κοινὴν — δηλαδή αὐτὴν πού εἶναι ἐκδεδομένη — καὶ τὴν ἀνέκδοτον ἕως τώρα πού εἶναι ὀλίγον συντομωτέρα. Ἡ διαφορὰ των πάντως δὲν εἶναι καὶ τόσον ἀξιόλογος. Θὰ ἤμποροῦσε νὰ εἶπη κανεὶς ὅτι ὁ Ἀθανάσιος συνέταξε τὴν ἐκτενεστέραν παραλλαγὴν, τὴν ὅποιαν ἀργότερα κάποιος ἐσυντόμωσε. Αἱ δύο πραγματεῖαι ὁμοως δὲν εἶναι καὶ τόσον μακρᾶι, ὥστε νὰ χρειά-

ζωνται ἐπίτησιν. Εἶναι λοιπὸν πιθανώτερον ὅτι εἰς πρώτην μορφήν συνέταξε τὴν σύντομον παραλλαγήν καὶ ἀργότερα μετὰ δύο ἢ τρία ἔτη, τὴν ἐπεξεργάσθη κάπως ἐκτενέστερα. Τοῦτο πρέπει νὰ συνέβη, ἐκτὸς ἐὰν ἡ σύντομος παραλλαγή προῆλθεν ἀργότερα ἀπὸ κύκλους τῶν Ἀπολιναριστῶν ποὺ ἐχρησιμοποίησαν εὐρέως τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθανασίου. Ἀλλὰ περὶ τοῦ τελευταίου τούτου δὲν ὑπάρχουν σαφεῖς ἐνδείξεις.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ λόγου εἶναι ἐπιμελημένη καὶ τὸ ὕφος θερμὸν, χωρὶς καταφυγὴν εἰς ρητορικὰ εὐρήματα, κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι παράδοξον διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ μέθοδος εἶναι ἐπιτυχημένη. Ὑπάρχει καλὴ διάθεσις τῆς ὕλης καὶ διάρθρωσις τῆς ἐπιχειρηματολογίας, καὶ ἀποφεύγονται αἱ περιττολογίαι. Καταφεύγει εἰς συχνὰς ἐπαναλήψεις ἠθελημένως, διότι θέλει νὰ συνδέσῃ μετὰ τῶν τὰ ἐπὶ μέρους τμήματα ἢ ἐπιχειρήματα καὶ διὰ νὰ διδάξῃ τοὺς ἀναγνώστας ἀποτελεσματικώτερον. Μὴ θαυμάσης, λέγει, ἐὰν πολλάκις ἀναφέρωμεν τὰ ἴδια πράγματα διὰ τὰ ἴδια θέματα· ἀφοῦ γενικῶς ὀμιλοῦμεν περὶ τῆς εὐδοκίας τοῦ Θεοῦ, εἶναι εὐλογον νὰ ἐρμηνεύωμεν τὴν ἰδίαν ἔννοιαν μὲ περισσοτέρας ἐκφράσεις⁸.

ΚΑΤΑ ΕΙΔΩΛΩΝ

Ἡ πρώτη πραγματεία, ὁ πρῶτος «λόγος», ἐκδίδεται καὶ χρησιμοποιεῖται σήμερον μὲ τὸν τίτλον «Κατὰ Ἑλλήνων», δηλαδὴ Κατὰ Εἰδωλολατρῶν. Ὁ τίτλος αὐτὸς ἀπαντᾷ μᾶλλον μεταγενεστέρως, ὅπως π.χ. εἰς τὸ ψευδοφωτιανὸν Ἐγκώμιον εἰς Ἀθανάσιον⁹. Εἰς τὸν μεγαλύτερον ἀριθμὸν χειρογράφων καὶ εἰς μίαν σειρὰν ἀρχαίων μαρτυριῶν ὁ τίτλος φέρεται ὡς «Κατὰ Εἰδώλων».

8. Περὶ ἐνανθρωπήσεως 20· «Καὶ μὴ τοι θαυμάσης, εἰ πολλάκις τὰ αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν λέγομεν. Ἐπειδὴ γὰρ περὶ τῆς εὐδοκίας τοῦ Θεοῦ λαλοῦμεν, διὰ τοῦτο τὸν αὐτὸν νοῦν διὰ πλείονων ἐρμηνεύομεν».

9. PG 102, 576.

ἦτοι εἰς τὸν Λεόντιον Βυζάντιον¹⁰, εἰς τὴν Διδασκαλίαν Πατέρων¹¹, εἰς τὸν Γερμανὸν Κωνσταντινουπόλεως¹².

Ὅτι δὲ αὐτὸς ἦτο ὁ ἀρχικὸς τίτλος — «Κατὰ Εἰδώλων» —, φαίνεται ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ ἰδίου τοῦ συγγραφέως εἰς τὸ προοίμιον τῆς δευτέρας πραγματείας ποὺ ἐσημειώσαμεν καὶ προηγουμένως· «ὀλίγα διαλαβόντες περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν περὶ τὰ εἰδῶλα πλάνης». Εἶναι σαφές ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν πολεμεῖ τοὺς εἰδωλολάτραις, τοὺς Ἐθνικοὺς, «τοὺς Ἑλληνας», ἀλλὰ τὴν πλάνην των περὶ τὰ εἰδῶλα. Ἀργότερα ἐθεωρήθη τὸ «Κατὰ Ἑλλήνων» ὡς καταλληλότερος τίτλος καὶ αὐτὸς ἀντικατέστησε τὸν πρῶτον, διότι παρετηρήθη ὅτι ἡ πολεμικὴ κατὰ τῆς εἰδωλολατρικῆς πίστεως δὲν ἐπεκτείνεται εἰς ὅλην τὴν πραγματείαν καὶ ἐνίοτε μεταβάλλεται εἰς πολεμικὴν τῶν φιλοσοφικῶν ἀπόψεων τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου.

Ἡ πραγματεία αὕτη ἀνήκει εἰς τὸν κλασικὸν τύπον τῶν ἀπολογιῶν, ἐκεῖναι δὲ πρὸς τὰς ὁποίας ὁμοιάζει περισσότερον εἶναι ὁ Προτρεπτικὸς πρὸς Ἑλληνας τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως καὶ ἡ Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευὴ τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας. Ὅπως καὶ εἰς ἐκείνας δὲν ἐπιχειρεῖται οὔτε ἐδῶ ἀναίρεσις χονδροειδῶν κατηγοριῶν ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ποὺ εἶχαν πλέον ξεπερασθῆ, καὶ γενικῶς τὸ πεδίου ἐπιχειρηματολογίας εἶναι ὑψηλόν. Ἀναγνωρίζεται ἡ ἀξία τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως, ἀλλὰ περισσότερον ἐπισημαίνονται αἱ ἀδυναμίαι τῆς.

Ἀπὸ τὰ 47 κεφάλαια τῆς πραγματείας τὸ πρῶτον καλύπτει τὸν πρόλογον καὶ τὸ τελευταῖον τὸν ἐπίλογον. Τὰ ὑπόλοιπα ἐκθέτουν τὰ ζητήματα ἀρνητικῶς καὶ θετικῶς εἰς δύο μέρη.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν (κεφ. 1.) ὁ συγγραφεὺς τονίζει ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκευτικὴ γνῶσις δὲν χρειάζεται τόσον πολὺ τὴν δι-

10. Κατὰ Νεστοριανῶν καὶ μονοφυσιτῶν, Gallandi Bibliotheca Veterum Patrum, Βενετία 1778, 12, σ. 683 (ἢ PG δὲν τὸ περιέλαβεν).

11. Diekamp, Doctrina Patrum, Münster i.W. 1907 (86, 88, 104, 327 διὰ τὰ δύο βιβλία).

12. Ἐπιστολὴ 4, PG 98, 169.

δασκαλίαν τῶν ἀνθρώπων, διότι ἡ θρησκεία αὐτὴ κραυγάζει μόνη τῆς λαμπρότερα ἀπὸ τὸν ἥλιον, κραυγάζει μὲ τὰ ἔργα τῆς. Τὰ ἔργα τοῦ σταυροῦ, ὁ ὁποῖος ἠφάνισε τὴν εἰδωλολατρίαν, δὲν εἶναι ἀνθρώπινα. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ εἰδωλολάτραι δὲν τὸ ἀντιλαμβάνονται, χρειάζεται νὰ τοὺς ἀποδειχθῇ ὅτι δὲν γνωρίζουν τὴν ἀλήθειαν, καὶ διὰ τοῦτο τὴν διαβάλλουσιν.

Τὸ πρῶτον μέρος διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα. Εἰς τὸ πρῶτον τμήμα (2-11α) ἐλέγχεται ἡ ἀμάθεια τῆς ἀπιστίας μὲ μίαν ἐκθεσιν περὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς εἰδωλολατρίας. Πρόκειται φυσικὰ περὶ φιλοσοφικῆς καὶ θρησκευτικῆς παρουσιάσεως καὶ ὄχι περὶ ἱστορικῆς διερευνήσεως. Σημειώνεται ἀμέσως ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἕξ ἀρχῆς κακὸν καὶ ὅτι παρήχθη ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Βεβαίως οὗτος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ «ἀγαθοῦ καὶ ὑπερκάλου» Θεοῦ διὰ τοῦ Λόγου κατ' εἰκόνα του, δηλαδὴ κατὰ τὸν Λόγον ποὺ εἶναι εἰκὼν τοῦ Πατρὸς. Οἱ ἄνθρωποι εἶχαν ἐνώπιόν των πρῶτα τὰ ἄριστα, τὰ ὁποῖα ἦσαν μακρὰν των, καὶ ἔπειτα τὰ κατώτερα ποὺ ἦσαν πλησίον των· περιεφρόνησαν τὰ πρῶτα καὶ ἀνεζήτησαν τὰ δεύτερα, δηλαδὴ τὰ σωματικὰ καὶ αἰσθητά. Συνέκλεισαν τὴν ψυχὴν των εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ σώματος καὶ ἀπεξενώθησαν ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῶν θείων. Τότε πλέον ἡ ψυχὴ ἐνόμισεν ὅτι τὸ ὄντως καλὸν εἶναι ἡ ἡδονή, ποὺ εἰς τὴν πραγματικότητά εἶναι κακόν. Οὕτω τὸ κακὸν δὲν ἔχει ὑπόστασιν, ὅπως νομίζουν μερικοὶ αἰρετικοί. Ἄν εἶχεν ὑπόστασιν, ἡ θὰ εἶχε δημιουργηθῆ καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸν Θεόν, ὅποτε ὁ Θεὸς θὰ ἦτο αἷτιος καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ θὰ ἦτο καθ' ἑαυτὸ ἀγέννητον καὶ αὐθυπόστατον.

Μετὰ τὴν εὑρεσιν καὶ ἐπίνοιαν τοῦ κακοῦ ἡ ψυχὴ ἐπροχώρησε παραπέρα, εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς εἰδωλολατρίας, ποὺ εἶναι συνέπεια τοῦ κακοῦ· «προηγείται τοίνυν αἰτία τῆς εἰδωλολατρίας ἡ κακία» (κεφ. 8). Διότι, τί εἶναι ἡ εἰδωλολατρία; Εἶναι θεοποίησις τῶν στοιχείων τοῦ οὐρανοῦ, τῶν ζώων, τῶν παθῶν, τῶν ἰδίων τῶν ἀνθρώπων.

Εἰς τὸ δεύτερον τμήμα τοῦ μέρους αὐτοῦ (11β-29α) περιέχεται ἀναίρεσις τῆς εἰδωλολατρίας. Αἱ πράξεις ποὺ ἀποδίδονται εἰς τοὺς θεοὺς τῶν εἰδωλολατρῶν εἶναι ἀνάξια λόγου καὶ αἰσχροί,

ἡ δὲ προσκύνησις τῶν ἀναισθητῶν εἰδώλων ἀποτελεῖ ματαιολογίαν, πολὺ περισσώτερον καθ' ὅσον ἐκφράζουν τὰ ἀνθρώπινα πάθη καὶ τὴν μωρίαν. Μὲ τὰ εἰδῶλα ποὺ εἶναι ἔργα ἀνθρώπων δὲν ἡμπορεῖ ν' ἀποκαλυφθῇ ὁ Θεός, δὲν ἡμποροῦν οὔτε οἱ ἄγγελοι ν' ἀποκαλυφθοῦν. Εἶναι παράξενον, πῶς οἱ ἄνθρωποι, ποὺ σιχαίνονται τὰ ζῶα διὰ τὴν ἀκαθαρσίαν των, λατρεύουν τὰ ὁμοιώματά των¹³.

Παράλογον εἶναι αὐτὰ ποὺ κατασκευάζουν οἱ ἴδιοι νὰ τὰ ἀνακηρύττουν θεοὺς καὶ ἀπὸ αὐτὰ ποὺ τὰ στολίζουν οἱ ἴδιοι νὰ ζητοῦν σωτηρίαν. Παράλογον εἶναι ἐπίσης ν' ἀναβιβάζουν εἰς τόσα ὕψη τὸν ἀριθμὸν τῶν θεῶν· εἰς ποῖον νὰ προσκολληθῇ κανεὶς; Ὅχι μόνον ἀπὸ χώραν εἰς χώραν, ἀλλὰ καὶ μέσα εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν οἱ θεοὶ εἶναι πολυἀριθμοὶ. Καὶ αὐτὰ ποὺ εἰς ἓνα μέρος θεωροῦνται θεοὶ εἰς ἓνα ἄλλο θυσιάζονται, ὅπως παραδείγματος χάριν ὁ μόσχος Ἄπις. Φυσικὰ πολὺ χειρότερον εἶναι ὅτι κάπου κάπου θυσιάζονται ἀκόμη καὶ ἄνθρωποι, καθὼς καὶ αἱ προσωπικότητες τῶν ἀνθρώπων· γυναῖκες καὶ ἄνδρες θυσιάζονται εἰς πολλὰ ἱερὰ τὸ ἦθος των ἐπιδιδόμενοι εἰς τὴν πορνείαν.

Πολλοὶ θὰ συμφωνήσουν βεβαίως, συνεχίζει ὁ Ἀθανάσιος, ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶναι ἄξια ἀποδοκιμασίας, ἀλλὰ ἐπισημαίνουν ὅτι ἔχουν ὑψηλοτέραν ἀπὸ αὐτὰ λατρείαν· λατρείαν τῶν στοιχείων, τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης, ὄλου τοῦ κόσμου τοῦ οὐρανοῦ. Ἄλλ' αὐτά, ποὺ εἶναι ἀπλῶς μέρη τοῦ σύμπαντος, πῶς ἡμποροῦν νὰ εἶναι θεός; Καὶ τὸ σύνολον αὐτῶν ἐξ ἄλλου—ὅπως θὰ ἔλεγαν οἱ Σατωικοὶ—δὲν εἶναι θεός. Δὲν ἡμποροῦμεν νὰ συνάψωμεν εἰς ἐνιαῖον σῶμα τὰ μέρη τῆς κτίσεως ποὺ μερικὰς φορὰς εἶναι ἐνάντια μετὰξὺ των. «Ὁ Θεὸς ὅλον ἐστὶ καὶ οὐ μέρη καὶ οὐκ ἐκ διαφόρων συνέστηκεν, ἀλλ' αὐτὸς τῆς πάντων συστάσεώς ἐστι ποιητής». Ἀπὸ τὴν ἐννοίαν τοῦ Θεοῦ ὡς παντοδυνάμου ἀποδεικνύεται τὸ μωρὸν τῆς λατρείας τῶν στοιχείων.

Τὸ τελευταῖον τεμάχιον τοῦ κεφ. 29 ἀποτελεῖ μετὰβασιν ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς πλάνης τῆς εἰδωλολατρίας πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας, ἡ ὁποία ἐξετάζεται εἰς τὸ δεῦτερον μέρος.

13. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ὁ Ἀθανάσιος ἔγραφεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου ἐπικρατοῦσεν ἡ ζωολατρεία.

Εἰς αὐτὸ τὸ μέρος ὁ λόγος εἶναι ἀκριβῶς περὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἢ τῆς γνώσεως τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας ὁδηγεῖ πρὸς τὸν δημιουργὸν τοῦ παντός Λόγον καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα.

Εἰς τὸ πρῶτον τμημὰ του (30-34) ἡ γνώσις τοῦ Θεοῦ φέρεται ὡς παράγωγον τῆς γνώσεως τῆς ψυχῆς. Δὲν χρειάζεται τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους. Ἀφοῦ εἴμεθα πλασμένοι κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, τὸν Λόγον αὐτοῦ, ἔχομεν μέσα μας τὴν δύναμιν τῆς γνώσεώς του. «Πρὸς δὲ τὴν ταύτης γνώσιν (= τῆς ἀληθείας) καὶ ἀκριβῆ κατάληψιν οὐκ ἄλλων ἐστὶν ἡμῖν χρεία, ἀλλ' ἡμῶν αὐτῶν· οὐδ' ὥσπερ ἐστὶν αὐτὸς ὁ Θεὸς ὑπεράνω πάντων, οὕτω καὶ ἡ πρὸς τοῦτον ὁδὸς πόρρωθεν ἢ ἐξωθεν ἡμῶν ἐστίν· ἀλλ' ἐν ἡμῖν ἐστι καὶ ἐφ' ἡμῶν εὔρεϊν τὴν ἀρχὴν δυνατόν» (30). Ἡ ὁδὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι μέσα μας, καί, ἂν τὴν ἀκολουθήσωμεν, θὰ φθάσωμεν εἰς αὐτόν. Ἡ ὁδὸς εἶναι ἡ λογικὴ ψυχὴ. Τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος φαντάζεται τὰ μακρινὰ καὶ τὰ ἐξωανθρώπινα, σημαίνει ὅτι ἔχει μέσα του κάτι ποὺ εἶναι ἐξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, τὴν ψυχὴν. Καὶ τὸ ὅτι, ἐνῶ εἶναι θνητός, φαντάζεται τὴν ἀθανασία, σημαίνει ὅτι ἔχει μέσα του κάτι τι τὸ ἀθάνατον. Πῶς θὰ ἐφθάνεν εἰς τὴν ἐλπίδα πράγματος ἀνυπάρκτου; Ἀλλὰ βεβαίως διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ Θεοῦ ἡ ψυχὴ χρειάζεται κάθαρσιν.

Εἰς τὸ δεύτερον τμημὰ τοῦ μέρους αὐτοῦ (35-46) ἡ γνώσις τοῦ Θεοῦ φέρεται ὡς παράγωγον τῆς θεωρίας τῆς κτίσεως. Εἶναι μία πρόσθετος δύναμις ποὺ καθίσταται ἀπαραίτητος, διότι συχνὰ ἡ ψυχὴ θολώνεται. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀκατάληπτος κατ' ἀρχὴν, διότι εἶναι ἀγένητος καὶ ὁ ἄνθρωπος προῆλθεν ἐξ οὐκ ὄντων. Μὲ τὴν θεϊαν χάριν ἡμπορεῖ ἡ ψυχὴ νὰ τὸν πλησιάσῃ, ἀλλ' ὅταν θολωθῇ ἡ σκέψις, ἡ χάρις ἐξαφανίζεται. Διὰ τοῦτο τοῦ ἔχει δώσει νὰ τὸν γνωρίσῃ ἀπὸ κάτι κτιστόν, τὰ δημιουργήματά του, τὴν κίνησιν τοῦ οὐρανοῦ, τῶν οὐρανόων στοιχείων. Ἡ τάξις τοῦ κόσμου δεικνύει τὴν ὑπαρξιν ἑνὸς μοναδικοῦ Θεοῦ. Ἡ τάξις, ἡ συμμετρία, ἡ παναρμόνιος σύνταξις τοῦ κόσμου τὸν παρουσιάζει ὡς δημιουργηματα τοῦ ὑψίστου ὄντος. Ποῖος δὲ εἶναι ὁ δημιουργός; Ὁ Λόγος τοῦ Πατρὸς, ἡ ἀπαράλλακτος εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, ποὺ ἔκτισε τὸν

κόσμον λόγω τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ. "Ὅπως ὁ χορὸς πού, ἂν καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ πολυἀριθμα πρόσωπα ποικίλων ἡλικιῶν, ἀποδίδει μίαν ἁρμονίαν λόγω τῆς παρουσίας ἐνὸς κορυφαίου, ὅπως αἱ αἰσθήσεις, ἂν καὶ εἶναι ποικίλαι, ἔχουν ἐνότητα προσλήψεως λόγω τῆς παρουσίας τῆς ψυχῆς, ὅπως μία πόλις παρὰ τὴν ποικίλιαν προσώπων καὶ τάξεων λειτουργεῖ ὁμαλῶς λόγω τῆς παρουσίας ἡγεμόνος, οὕτω καὶ ὁ κόσμος μὲ ὄλην τὴν ποικιλίαν του κινεῖται καὶ λειτουργεῖ ἁρμονικῶς μὲ τὴν δύναμιν τοῦ Λόγου, ὡς ἐκπροσώπου τοῦ Πατρός. «Ὡσπερ ἀναβλέψαντας εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἰδόντας τὸν κόσμον αὐτοῦ καὶ τὸ τῶν ἄστρον φῶς ἔστιν ἐνθυμεῖσθαι τὸν ταῦτα διακοσμοῦντα Λόγον, οὕτω νοοῦντας Λόγον Θεοῦ, νοεῖν ἔστιν ἀνάγκη τὸν τούτου Πατέρα, ἐξ οὗ προίῶν, εἰκότως τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς ἐρμηνεὺς καὶ ἄγγελος λέγεται». Ἐπομένως διὰ τοῦ Λόγου φθάνομεν εἰς τὸν Πατέρα. Ὁ Πατήρ, ἔχων τοιοῦτον Υἱόν, δὲν τὸν κρύπτει, ἀλλὰ τὸν ἀποκαλύπτει καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαλύπτει καὶ ἑαυτόν. Ὅποιος πιστεύει εἰς αὐτὸν καὶ πολιτεύεται σύμφωνα μὲ τὴν θέλησιν αὐτοῦ ἔχει ζωὴν αἰώνιον.

ΠΕΡΙ ἘΝΑΝΘΡΩΠΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ἡ δευτέρα πραγματεία, τῆς ὁποίας ὁ τίτλος φέρεται ἐπίσης μὲ ἐλαφρὰν παραλλαγὴν ὡς Περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου¹⁴ καὶ Περὶ ἐνσωματώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου¹⁵, ἐγράφη ἐν συνεχείᾳ τῆς πρώτης. Ἡ πρώτη ἔχει βεβαίως καὶ ἀρνητικὴν καὶ θετικὴν ὄψιν, δίδει πλὴν ἀνασκευῆς τῆς εἰδωλολατρίας καὶ ἔκθεσιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀλλ' αὕτη περιορίζεται εἰς τὰ γενικώτατα θέματα καὶ πάλιν ἀπευθύνεται εἰς τοὺς ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἡ ἔκθεσις αὐτῆς, κρινομένη ἀπὸ τοῦ συστηματικοῦ πρίσματος, ἦτο ἀνεπαρκὴς καὶ ἦτο προφανῆς ἡ ἀνάγκη συμπληρώσεώς

14. Ἀδριανοῦ Ρώμης ἐπιστολὴ πρὸς Κωνσταντῖνον καὶ Εἰρήνην, Mansi Sanctorum Conciliorum Collectio 12, 1067.

15. Ψευδοφωτίου Ἐγκώμιον εἰς Ἀθανάσιον, PG 102, 576.

της μὲ μίαν ἄλλην πραγματείαν, ἣ ὁποία δὲν θὰ ἡσχολεῖτο μὲ τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν καὶ τὸν Λόγον, ἀλλὰ θὰ παρουσίαζε τὴν περὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου πλῆσιν. Χωρὶς νὰ παύῃ νὰ εἶναι ἀπολογητικὸν ἔργον καὶ αὐτὴ, βλέπει τὰ πράγματα ὄχι ἀπὸ πλευρὰν ἐκτὸς Χριστοῦ, ἀλλ' ἀπὸ χριστιανικὴν πλευρὰν καί, ἐνῶ ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς Ἑθνικοὺς, ἔχει κατὰ νοῦν καὶ τοὺς Χριστιανοὺς· γράφεται δι' ὅλους.

Καὶ ἡ δευτέρα αὐτὴ πραγματεία διαιρεῖται εἰς δύο κύρια μέρη μεταξὺ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τοῦ ἐπιλόγου.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν (1-3α) παρουσιάζεται πάλιν ὁ Λόγος εἰς τὴν κτίσιν, τῶρα δὲ ὄχι μόνον ὡς δημιουργὸς ἀλλὰ καὶ ὡς Σωτὴρ. «Οὐδὲν γὰρ ἐναντίον φανήσεται, εἰ δι' οὗ ταύτην ἐδημιούργησεν ὁ Πατήρ, ἐν αὐτῷ καὶ τὴν ταύτης σωτηρίαν εἰργάσατο» (κεφ. 1). Μετὰ σύντομον ἀνασπευὴν ὠρισμένων πλανῶν σχετικὰ μὲ τὴν δημιουργίαν, ὅπως εἶναι ἡ ἐπικούρειος αὐτόματος γένεσις καὶ ἡ πλατωνικὴ ἀπὸ προὑποκειμένην ὕλην διακόσμησις, ὁμιλεῖ περὶ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας διὰ τὴν ἐξ οὐκ ὄντων δημιουργίαν.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος (3β-16) ἐξετάζεται ὁ σκοπὸς τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ εἶναι διπλοῦς. Πρῶτα ἡ ἀπόδοσις τῆς ἀθανασίας τοῦ ἐχάθη μὲ τὴν ἁμαρτίαν (3β-10). Ἡ ἐκθεσις τοποθετεῖται ἐπάνω εἰς ἓνα θρησκευτικὸν πραγματισμὸν τοῦ ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν ρίζαν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὁποίου αἱ περιπέτεια ἀπῆτησαν τὴν ἐνανθρώπησιν. Οἱ ἄνθρωποι, ἂν καὶ ἐδημιουργήθησαν κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ μετέλαβαν ἀπὸ τὴν δύναμιν τοῦ Λόγου, παρέπεσαν. Ἀποστραφέντες τὰ αἰώνια ἐστράφησαν πρὸς τὰ φθαρτὰ καὶ ἔγιναν οἱ ἴδιοι αἴτιοι τῆς μὲ τὸν θάνατον φθορᾶς των. Βέβαια κατὰ τὴν φύσιν ἦσαν φθαρτοί, ἀλλ' εἶχαν τὴν δυνατότητα νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὰ κατὰ φύσιν μὲ τὴν χάριν τῆς συμμετοχῆς εἰς τὸν Λόγον, ἐὰν ~~ἦσαν~~ καλοί. Ἀφοῦ ὅμως δὲν ἠθέλησαν νὰ μείνουν, ἔπεσαν, καὶ ἀποτέλεσμα τῆς πτώσεώς των ὑπῆρξεν ἡ ἠθικὴ, κοινωνικὴ καὶ φυσικὴ ἀγριότης, καὶ ἐπίσης ἡ προσωπικὴ των φθορὰ· ἐφθείρετο τὰ ἀνθρώπινον γένος καὶ ἠφανίζετο ὁ κατ' εἰκόνα ἀνθρώπος.

Τῶρα ὑπῆρχαν δύο ἀδύνατοι λύσεις τῆς καταστάσεως: νὰ μὴ ἀποθάνουν οἱ ἄνθρωποι ἦτο ἀδύνατον, ἀφοῦ ἀπεστάτησαν καὶ εἰς

τὴν φύσιν τῶν λογικῶν κτισμάτων ἐνυπάρχει ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνταποδόσεως· ν' ἀποτύχη πάλιν ἡ δημιουργία εἶναι κάτι ἔξω ἀπὸ τὴν παντοδυναμίαν καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Ἐπομένως ὁ Θεὸς ἔθεσεν εἰς ἐφαρμογὴν τὸ σχέδιον ποῦ ἀποκλείει τὰ δύο ἐνδεχόμενα καὶ φέρει τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πάλιν. Καὶ τὸ ἐφαρμόζει διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ. «Λόγος γὰρ ὢν τοῦ Πατρὸς καὶ ὑπὲρ πάντας ὢν, ἀκολούθως καὶ ἀνακτίσαι τὰ ὅλα μόνος ἦν δυνατός» (κεφ. 7).

Οὕτω λοιπὸν ὁ ἀσώματος καὶ ἀφθαρτος καὶ ἄυλος Λόγος τοῦ Θεοῦ φθάνει διὰ μέσου τῆς Παρθένου εἰς τὸν χῶρον μας, ἂν καὶ οὔτε πρωτύτερα δὲν ἦτο μακρὰν, διὰ τὴν ζωοποιήσῃ πάλιν τοὺς ἀνθρώπους. Καὶ τὸ μέγα ἔργον ποῦ ἀνέλαβεν ὁ Λόγος εἶναι ἰδιαιτέρως ταιριαστὸν εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Ὡστε αἰτία τῆς ἐνανθρωπήσεως εἶναι ὁ εἰσβαλὼν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἀνθρώπου θάνατος καὶ σκοπὸς τῆς ἡ κατάλυσις τοῦ θανάτου.

Κατὰ δεύτερον λόγον σκοπὸς τῆς ἐνανθρωπήσεως εἶναι ἡ ἀπόδοσις εἰς τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἱκανότητος πρὸς γνῶσιν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ (11-16). Δύο πράγματα ἀνεκτιμήτου ἀξίας κατεῖχεν ὁ πρωτόπλαστος· τὴν ἀθανασίαν καὶ τὸ κατ' εἰκόνα, συγγενῆ καὶ ἀλληλένδετα. Ἡ ἐνανθρώπησις ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν καὶ τοῦ δευτέρου. Ἐξ αἰτίας τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ ἀκτίστου καὶ κτιστοῦ, τὸ δεύτερον εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ τὸ πρῶτον, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοήσῃ ἀφ' ἑαυτῆς τὸν δημιουργόν. Διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς ἔδωκεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τὸ κατ' εἰκόνα, δηλαδὴ κάτι ἀπὸ τὴν εἰκόνα του ποῦ εἶναι ὁ Λόγος. Ἀλλὰ, ὅπως ἐσημειώθη εἰς τὴν πρώτην πραγματείαν, ὁ ἄνθρωπος ἐθόλωσε τὴν εἰκόνα μὲ τὴν πτώσιν. Ἄν καὶ θὰ ἦτο αὐτάρκης ἡ εἰκὼν, μὲ τὴν ἀχρείωσιν τῆς ἀχρηστεύεται κατὰ ἓνα μέρος.

Τὸ κενὸν αὐτὸ ἔρχεται νὰ συμπληρώσῃ μερικῶς ἡ γνῶσις διὰ τῆς κτίσεως, καὶ ἔπειτα ἡ ἐξαγγελία ὑπὸ τῶν προφητῶν· «ἄνθρωποι γὰρ παρὰ ἀνθρώπων ἔγγυτέρω δύνανται μαθεῖν περὶ τῶν κρείττονων» (κεφ. 12). Ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν μίαν πραγματικὴν ἄλυσιν μέσων ἀποκαλύψεως. Παρὰ ταῦτα ὅμως οἱ ἄνθρωποι παρελογίσθησαν καὶ ἐσκοτίσθησαν ἀπὸ τὴν δαιμονικὴν πλάνην. Μόνον ἡ

ἀναστήλωσις τῆς εἰκόνης θὰ διώρθωνε τὴν κατάστασιν καὶ θὰ ἐπέτρεπε τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ.

Ἄφοῦ ὁ Λόγος ἐπεδίωκε νὰ θεραπεύσῃ ἀνθρώπους, φυσικὰ ἦτο εὐλογον νὰ γίνῃ ἄνθρωπος σωματικὸς κατὰ συγκατάβασιν. Καὶ πράγματι ἐφάνη, ἀπέθανε καὶ ἀνέστη ὡς ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς. Μὲ τὴν ἐνανθρώπησιν ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει τὸν Λόγον καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα.

Εἰς τὸ δεῦτερον μέρος (17-32) ἐκτίθενται τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα ἐπιτυγχάνεται ὁ διμερὴς σκοπός· εἶναι τὰ θαυμάσια ἔργα, ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις.

Ὁ Λόγος δὲν ἦτο περικλεισμένος εἰς τὸ σῶμα, δὲν ἦτο κατ' ἀποκλειστικότητα μέσα εἰς τὸ σῶμα, χωρὶς νὰ εἶναι πουθενά ἄλλου. Αὐτὸς ἐσυγκρατοῦσε τὸ σῶμα. Ἐτρωγε καὶ ἔπινε, ἀλλὰ καὶ ἐνεργοῦσε θαυμάσια ἔργα. Αὐτὰ τὰ ἔργα εἶναι πού ἐδείκνυαν τὴν θεότητά του. Ἄφοῦ οἱ ἄνθρωποι ἠγνόησαν τὴν πρόνοιάν του καὶ δὲν κατενόησαν τὴν θεότητά του εἰς τὴν κτίσιν, ἐνηθρώπησε διὰ νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν θεότητά του εἰς τὰ ἐπίγεια ἔργα του, τὰ σωματικὰ μὲν ἀλλὰ θαυμάσια (17-19).

Ἰδιαιτέρον ἔργον τοῦ Λόγου εἶναι ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις του (20-32)· τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἀπέθανεν ὡς φθαρτόν, ἀλλὰ διὰ τῆς παρουσίας τοῦ Λόγου ἀπέφυγε τὴν φθοράν. Δηλαδή ὁ θάνατος ἀπὸ τὸ ἓνα μὲν μέρος ἐνεργοῦσεν εἰς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, ἀπὸ τὸ ἄλλο δὲ ἠφανίζετο. Ἐκτοτε δὲν ὑπάρχει αὐτὸς ὁ θάνατος εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἔως τότε ὁ θάνατος ἦτο ἀδυσώπητος, θάνατος ἀπὸ τὴν θείαν καταδίκην· μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ παύεται ἡ καταδίκη καὶ ὁ θάνατος ἔχει προσωρινὴν ἰσχὺν ὡς ἀποτέλεσμα φυσικῆς πορείας. Ἀποθνήσκομεν διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ἀνάστασιν· ἐπομένως δὲν διαλυόμεθα πλέον, ἀλλὰ σπειρόμεθα.

Ἐπάρχουν μερικαὶ κακόβουλοι ἀντιρρήσεις εἰς τὸ θέμα τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, ἐκ μέρους ἀνθρώπων πού εὐρίσκονται ἐκτὸς Χριστοῦ. Ὁ θάνατος ἦτο ἀπαραίτητος χάριν τῆς ἀναστάσεως, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑφίσταται ἀνάστασις χωρὶς νὰ ἔχῃ προηγηθῆ θάνατος. Ἐπάρχουν ἐπίσης καὶ ἐσωτερικαὶ ἀντιρρήσεις εἰς τὸ θέμα αὐτὸ ἐκ μέρους ἀνθρώπων πού εὐρίσκονται

ἐντὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διατί ὁ θάνατος νὰ συντελεσθῇ εἰς τὸν ἀτιμωτικὸν σταυρὸν καὶ ὄχι μὲ ἄλλον τρόπον; Διότι ὁ θάνατος τοῦ ἀνθρώπου ὠφείλετο εἰς κατάραν καὶ ὁ Λόγος ἤθελε νὰ τὸν ἀφανίσῃ μὲ θάνατον κατάρας, ὅπως ἦτο ὁ ἐπάνω εἰς τὸν σταυρὸν.

Καὶ εἰς τὸν σταυρὸν ἐνεργεῖται ἀποκάλυψις, ἀλλὰ κυρίως ἐνεργεῖται συντριβὴ τοῦ θανάτου. Ὁ Χριστὸς ἀπέθανε καὶ ἐτάφη διὰ νὰ φανῇ καθαρὰ ὁ θάνατος, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέστη, διὰ νὰ μὴ θεωρηθῇ ὡς φθαρεῖς. Πρὶν οἱ ἄνθρωποι πιστεύσουν, τρέμουν τὸν θάνατον, ὅταν πιστεύσουν, τὸν περιφρονοῦν. «Καὶ γὰρ ἔτι νήπιοι ὄντες τὴν ἡλικίαν, σπεύδουσιν ἀποθνήσκειν καὶ μελετῶσι κατ' αὐτοῦ ταῖς ἀσκήσεις, οὐ μόνον ἄνδρες ἀλλὰ καὶ γυναῖκες» (27). Οἱ περιφρονηταὶ αὐτοὶ τοῦ θανάτου εἶναι μάρτυρες τῆς ἀναστάσεως, ἀπέδειξίς τῆς καταργήσεως τοῦ θανάτου.

Ὁ Χριστὸς εἶναι ἀναστημένος καὶ ζωντανός. Οἱ νεκροὶ δὲν ἔχουν ἐνεργείας, ὁ Χριστὸς ἐνεργεῖ. Οἱ νεκροὶ δὲν πολεμοῦνται, ὁ Χριστὸς πολεμεῖται.

Εἰς τὸ τρίτον μέρος ἀνασκευάζονται μὲ κάποιαν ἑκτασιν αἱ ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως (33-45). Εἰς τὴν ἀρχὴν αἱ ἀντιρρήσεις τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως (33-45). Τῶν πρώτων αἱ ἀντιρρήσεις ἀνασκευάζονται ἀπὸ τὴν ἰδίαν τὴν προφητικὴν των παράδοσιν. Οἱ προφῆται ἐξήγγειλαν τὸν θάνατον, τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸς εἶναι ὁ Μεσσίας καὶ νὰ μὴ περιμένουν ἄλλον.

Ἀκολουθεῖ ὁ ἔλεγχος τῶν ἀντιρρήσεων καὶ χλευασμῶν τῶν «Ἑλλήνων», τῶν Ἑθνικῶν, τῶν εἰδωλολατρῶν. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ συγγραφεὺς λέγει ὅτι τὸ ἐπὶ μέρους τῆς δημιουργίας, δηλαδὴ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ ἀνθρώπινον γένος, δὲν εἶναι ἀπρεπὲς διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ. Ποῖον καλύτερον σκεῦος ὑπάρχει διὰ τὴν φανέρωσιν τοῦ Λόγου; Μήπως ὁ ἥλιος ἢ ἡ σελήνη, πράγματα ὑλικά; Εἶναι πολὺ σπουδαιότερον νὰ κάθεται ὁ Λόγος εἰς τιμόνι τῆς ψυχῆς. Μία ἄλλη ἀντίρρησις εἶναι τὸ διατί δὲν ἔσωσε τὸν κόσμον μὲ ἓνα νεῦμα μόνον; Τὸ νεῦμα ἐχρειάσθη διὰ τὴν δημιουργίαν, ὅταν δὲν ὑπῆρχαν ὄντα. Τώρα ὑπάρχουν, καὶ ἡ πρὸς σωτηρίαν των ἐνέργεια θὰ ἀκολουθήσῃ τὰ πραγματικὰ δεδομένα.

διὰ τοῦτο ἔγινεν ἄνθρωπος ὁ Λόγος, ἐγένετο μὲ τὴν ἐνανθρώπησιν του τὰ πάντα, καὶ αὐτὸν τὸν Ἄδην.

Εἰς τὸ τελευταῖον μέρος (46-55) μὲ τὴν ἐξαρσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ δεικνύεται ἡ θεότης αὐτοῦ (46-55). Μὲ τὴν ἐνανθρώπησιν ἠφανίσθησαν τὰ εἰδωλα καὶ τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ ἠπλώθη εἰς ὀλόκληρον τὴν οἰκουμένην. Τὰ διδάγματα τῶν Ἑλλήνων σοφῶν δὲν ἔπεισαν οὔτε ὀλίγους, τὸ κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ ἔπεισεν ἀναριθμήτους. Τί ἤμπορεῖ νὰ ἦτο αὐτὸς ποῦ ἐπέτυχε τέτοια ἀποτελέσματα; Ἄνθρωπος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ ἐπιτύχη. Μάγος δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὸς ποῦ καταργεῖ τὴν μαγείαν. Δαίμων δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὸς ποῦ διώκει τοὺς δαίμονας. Μόνον Υἱὸς Θεοῦ ἤμπορεῖ νὰ εἶναι. Τὰ ἔργα του εἶναι μεγαλειώδη, ὑπὲρ ἄνθρωπον. Ἐγένετο τὴν οἰκουμένην μὲ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν παρουσίαν του. Ἐνεστάλαξεν εἰς ὄλους, ἀκόμη καὶ εἰς τὰ νήπια, ἀρετήν. Μόνος του πολεμεῖ κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας, τῆς στρατιᾶς τῶν δαιμόνων, τῆς μαγείας, τῆς μαρᾶς σοφίας, καὶ νικᾷ. Ἄν δὲ τὰ ἔργα του δὲν εἶναι ἀνθρώπινα ἀλλ' ὑπερανθρώπινα, τότε μᾶλλον πρέπει νὰ τὸν θαυμάζη κανεὶς παρὰ νὰ τὸν χλευάζη.

Καὶ κυρίως ὅλον τὸ ἔργον του συνοψίζεται εἰς αὐτὴν τὴν ἐντυπωσιακὴν φράσιν: «αὐτὸς ἐνηθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν, καὶ αὐτὸς ἐφάνέρωσεν ἑαυτὸν διὰ σώματος, ἵνα ἡμεῖς τοῦ ἀοράτου Πατρὸς ἔνοιαν λάβωμεν» (κεφ. 54).

Εἰς τὸν ἐπίλογον (56-57) ὁ συγγραφεὺς τονίζει ὅτι πρὸς ὀλοκλήρωσιν τῆς διδασκαλίας χρειάζονται δύο πράγματα: α) μελέτη τῆς Γραφῆς καὶ β) βίος ἀγνός. «Πρὸς τὴν ἐκ τῶν Γραφῶν ἔρευναν καὶ γνῶσιν ἀληθῆς χρεῖα βίου καλοῦ καὶ ψυχῆς καθαρᾶς καὶ τῆς κατὰ Χριστὸν ἀρετῆς» (κεφ. 57).

Ἡ διαίρεσις τῶν ἠριθμημένων παραγράφων τοῦ κειμένου δ-
φείλεται εἰς τοὺς πρώτους ἐκδότας τοῦ ἔργου. Ἡ ὑποδιαίρεσις εἰς
ὑποπαραγράφους (ἄνευ ἀριθμήσεως), καθὼς καὶ οἱ ὑπότιτλοι τῶν
ὑποδιαιρέσεων τοῦ ἔργου εἰς ἐνόητας ἐπονήθησαν ὑπὸ τοῦ καθη-
γητοῦ Π. Χρήστου. Κατὰ τὴν ἀποφιν τοῦ αὐτοῦ ὡσαύτως καθη-
γητοῦ ὁ τέως γνωστὸς τίτλος τοῦ ἔργου «Κατὰ Ἑλλήνων» ἔχει
«Κατὰ εἰδώλων».

ΚΕΙΜΕΝΟΝ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ - ΣΧΟΛΙΑ

Ὑπό

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Ν. ΣΑΚΚΟΥ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ

ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΑ

ΛΟΓΟΣ Α΄

ΚΑΤΑ ΕΙΔΩΛΩΝ

Προοίμιον

1. Ἡ μὲν περὶ τῆς θεοσεβείας καὶ τῆς τῶν ὄλων ἀληθείας
γνώσις οὐ τοσοῦτον τῆς παρὰ τῶν ἀνθρώπων διδασκαλίας δεῖ-
ται, ὅσον ἀφ' ἑαυτῆς ἔχει τὸ γνῶριμον· μόνον γὰρ οὐχὶ καθ' ἡ-
10 μέραν τοῖς ἔργοις κέκραγε, καὶ ἡλίου λαμπρότερον ἑαυτὴν διὰ
τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας ἐπιδείκνυται· ποθοῦντι δέ σοι ὁμοῦ τὰ
περὶ ταύτης ἀκοῦσαι, φέρε, ὦ μακάριε, ὡς ἂν οἰοί τε ὤμεν,
ὀλίγα τῆς κατὰ Χριστὸν πίστεως ἐκθώμεθα, δυναμένῳ μὲν σοι
καὶ ἀπὸ τῶν θείων λογίων ταύτην εὐρεῖν, φιλοκάλως δὲ ὁμοῦ
15 καὶ παρ' ἑτέρων ἀκούοντι. ἀπάρκεις μὲν γάρ εἰσιν αἱ ἅγιοι
καὶ θεόπνευστοι Γραφαὶ πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἀπαγγελίαν·
εἰσὶ δὲ καὶ πολλοὶ τῶν μακαρίων ἡμῶν διδασκάλων εἰς ταῦτα συν-
ταχθέντες λόγοι· οἷς ἂν τις ἐντόχοι, εἴσεται μὲν πῶς τὴν τῶν
Γραφῶν ἐρμηνείαν, ἧς δὲ ὀρέγεται γνώσεως τυχεῖν δυνήσεται.
20 Ἄλλ' ἐπειδὴ τὰς τῶν διδασκάλων συντάξεις ἐν χερσὶ νῦν
οὐκ ἔχομεν, ἀναγκαῖόν ἐστιν ἃ παρ' ἐκείνων ἐμάθομεν ταῦτα
καὶ ἀπαγγέλλειν καὶ γράφειν σοι, λέγω δὴ τὴν κατὰ τὸν σω-
τῆρα Χριστὸν πίστιν, ἵνα μῆτε εὐτελεῖ τις τὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς
λόγου διδασκαλίαν ἠγήσεται, μῆτε ἄλογον τὴν εἰς Χριστὸν πί-

---

1. «Ἀπάρκεις μὲν γάρ εἰσιν αἱ ἅγιοι καὶ θεόπνευστοι Γραφαὶ πρὸς τὴν
τῆς ἀληθείας ἀπαγγελίαν». Αὐτὸ εἶνε ἓνα ἀπὸ τὰ θεμελιώδη δόγματα τῆς

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ
ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΑ
ΛΟΓΟΣ Α΄
ΚΑΤΑ ΕΙΔΩΛΩΝ

Προοίμιον

1. Ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας περὶ Θεοῦ καὶ κόσμου δὲν ἔχει τόσον μεγάλην τὴν ἀνάγκην νὰ διδάσκεται ἀπὸ ἀνθρώπους, ὅσον μεγάλην ἔχει τὴν δύναμιν νὰ γίνεται προσιτὴ μόνη τῆς· διότι σχεδὸν καθημερινῶς κρᾶζει μὲ τὰ ἔργα, καὶ μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ παρουσιάζεται πιὸ φωτεινὴ καὶ ἀπὸ τὸν ἥλιον. Ἐπειδὴ ὁμως ποθεῖς νὰ ἀκούσης περὶ τῆς γνώσεως αὐτῆς, ἔλα μακάριε, νὰ ἐκθέσωμεν, ὅσον δυνάμεθα, ὀλίγα περὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως· ἂν καὶ δύνασαι μὲν ὁ μόνος σου νὰ εὔρης αὐτὴν εἰς τὴν θείαν Γραφήν, ὁμως φιλοτιμεῖσαι νὰ ἀκούσης καὶ ἀπὸ ἄλλους. Βεβαίως αἱ ἄγιοι καὶ θεόπνευστοι Γραφαὶ εἶνε αὐτάρκεις, διὰ νὰ διδάξουν τὴν ἀλήθειαν¹· ὑπάρχουν μάλιστα καὶ πολλὰ ἔργα πού συνέταξαν οἱ μακάριοι διδασκαλοὶ μας διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν, εἰς τὰ ὁποῖα ἔαν κανεῖς ἐντρυφήσῃ, ἀφ' ἑνὸς μὲν θὰ γνωρίσῃ κάπως τὴν ἐρμηνεύσαν τῶν Γραφῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ δυνηθῆ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν γνῶσιν πού ἐπιθυμεῖ.

Ἐπειδὴ ὁμως τῶρα δὲν ἔχομενεῖς τὰ χέρια μας τὰ συγγράμματα τῶν διδασκάλων, εἶνε ἀνάγκη, ὅσα ἔμαθα ἀπὸ ἐκείνους, αὐτὰ καὶ νὰ σοῦ ἀναπτύξω προφορικῶς καὶ γραπτῶς· — ἐννοῶ ἀσφαλῶς τὴν πίστιν εἰς τὸν Σωτῆρα Χριστόν —· ὥστε κανεῖς νὰ μὴ θεωρήσῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐαγγελίου μας ἄνευ ἀξίας, οὔτε νὰ ἐκλάβῃ τὴν πίστιν εἰς τὸν Χριστόν ἀνόητον· μὲ

Χριστιανικῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον ὁμως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους παραθεωρεῖται πολὺ.

στιν ὑπολάβῃ· ὅποια διαβάλλοντες Ἕλληνες χλευάζουσι καὶ
πλατὺ γελῶσι καθ' ἡμῶν, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸν σταυρὸν τοῦ Χρι-
στοῦ προφέροντες· ἐφ' ᾧ μάλιστα καὶ τὴν ἀναισθησίαν αὐτῶν
οἰκτειρήσειεν ἂν τις, ὅτι τὸν σταυρὸν διαβάλλοντες οὐχ ὀρῶσι
5 τὴν τούτου δύναμιν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην πεπληρωκυῖαν καὶ ὅτι
δι' αὐτοῦ τὰ τῆς θεογνωσίας ἔργα πᾶσι πεφανέρωται. οὐκ ἂν
γάρ, εἴπερ ἦσαν καὶ αὐτοὶ γνησίως ἐπιστήσαντες αὐτοῦ τῇ Θεό-
τητι τὸν νοῦν, ἐχλεύαζον τὸ τηλικούτον· ἀλλὰ μᾶλλον καὶ αὐτοὶ
τοῦτον ἐπεγίνωσκον σωτῆρα τοῦ παντός, καὶ τὸν σταυρὸν μὴ
10 βλάβην ἀλλὰ θεραπείαν τῆς κτίσεως γεγονέναι. εἰ γὰρ τοῦ
σταυροῦ γενομένου πᾶσα μὲν εἰδωλολατρία καθηρέθη, πᾶσα δὲ
δαιμόνων φαντασία τῷ σημείῳ τούτῳ ἀπελαύνεται, καὶ μόνος
ὁ Χριστὸς προσκυνεῖται, καὶ δι' αὐτοῦ γινώσκεται ὁ Πατήρ,
καὶ οἱ μὲν ἀντιλέγοντες καταισχύνονται, ὁ δὲ τῶν ἀντιλεγοντῶν
15 ὁσημέραι τὰς ψυχὰς ἀφανῶς μεταπέθει· πῶς (εἰκότως γὰρ ἂν
τις εἴποι πρὸς αὐτούς) ἔτι ἀνθρώπινόν ἐστιν ἐπινοεῖν τὸ πρᾶ-
γμα, καὶ οὐ μᾶλλον ὁμολογεῖν Θεοῦ Λόγον καὶ σωτῆρα εἶναι
τοῦ παντός τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀναβάντα; πάσχειν δὲ καὶ οὐ-
τοί μοι δοκοῦσιν ὁμοιον, ὡς εἴ τις τὸν μὲν ἥλιον ὑπὸ νεφῶν σκε-
20 πόμενον διαβάλλοι, τὸ δὲ τούτου φῶς θαυμάζοι, βλέπων ὅτι
πᾶσα ἢ κτίσις ὑπὸ τούτου καταλάμπεται. ὡς γὰρ καλὸν τὸ φῶς,
καὶ καλλίων ὁ τοῦ φωτός ἀρχηγὸς ἥλιος, οὕτω θείου πράγμα-
τος ὄντος τοῦ τὴν οἰκουμένην πᾶσαν τῆς αὐτοῦ γνώσεως πε-
πληρωῆσθαι, ἀνάγκη τὸν ἀρχηγὸν καὶ ἡγεμόνα τοῦ τοιούτου κα-
25 τορθώματος εἶναι Θεὸν καὶ Θεοῦ Λόγον.

2. «Ἕλληνες». Ἕλληνας δὲν ἐννοεῖ τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλληνικῆς χερ-
σονήσου, τοὺς πρὸ Χριστοῦ καὶ νῦν λεγομένους Ἕλληνας, ἀλλὰ πάντας
τοὺς εἰδωλολάτρους ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ γλώσσης.

3. «... Τὸν σταυρὸν διαβάλλοντες». Ἐπειδὴ ὁ σταυρὸς κατὰ τὴν ἀρ-
χαιότητα ἦτο τὸ ἀποκρουστικώτερον μέσον θανατώσεως τῶν μεγάλων κα-

τοιαύτας διαβολάς ειρωνεύονται οἱ εἰδωλολάτραι² καὶ καυχάζου-
 ζουν εἰς βάρος μας καὶ μὲ μόνον ἐπιχείρημα τὸν σταυρὸν τοῦ
 Χριστοῦ. Ἐδῶ ἀκριβῶς θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἐλεινολογήσῃ
 τὴν ἀναισθησίαν των, διότι μὲ τὸ νὰ διαβάλλουν τὸν σταυρὸν³,
 δὲν βλέπουν, ὅτι ἡ δύναμις του ἔχει κυριαρχήσῃ εἰς ὀλόκληρον
 τὴν οἰκουμένην καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἔχουν ἀποκαλυφθῆ εἰς ὅλους
 τὰ ἔργα τῆς θεογνωσίας. Ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἐχλεύαζον ἓνα τό-
 σον μέγα πρᾶγμα, ἐὰν ἀκριβῶς ἔστρεφον καὶ αὐτοὶ μὲ εἰλικρί-
 νειαν τὸν νοῦν των εἰς τὴν Θεότητα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον
 θὰ τὸν ἀνεγνώριζον καὶ οἱ ἴδιοι ὡς Σωτῆρα τοῦ κόσμου καὶ θὰ
 παρεδέχοντο, ὅτι ὁ σταυρὸς ἔχει γίνεῖ ὄχι διὰ νὰ βλάβῃ ἀλλὰ
 διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἀνθρωπότητα. Διότι μὲ τὸ γεγονὸς τοῦ
 σταυροῦ κατηργήθη κάθε εἰδωλολατρία, καὶ μὲ τὸ σημεῖον αὐτὸ
 ἐκδιώκεται κάθε δαιμονικὴ φαντασία, καὶ μόνον ὁ Χριστὸς προσ-
 κυνεῖται καὶ δι' αὐτοῦ ὁ Πατὴρ γνωρίζεται καὶ οἱ ἀρνηταὶ κα-
 ταντροπιάζονται, ὁ δὲ σταυρὸς μεταπίθῃ ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέ-
 ραν ἀοράτως τὰς ψυχὰς τῶν ἀντιλεγόντων. Ἀφοῦ αὐτὰ ἔχουν
 ἔτσι, τότε εὐλόγως θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ εἶπῃ εἰς αὐτούς, πῶς
 εἶνε δυνατὸν νὰ θεωροῦμεν ἀκόμη ἀνθρώπινον τὸ γεγονὸς καὶ
 νὰ μὴ ὁμολογοῦμεν καλύτερα ὅτι ὁ ἀναβὰς εἰς τὸν σταυρὸν
 εἶνε ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου; Μοῦ φαίνεται
 ὅτι καὶ αὐτοὶ πᾶσχουν κάτι παρόμοιον ὅπως ἓνας πού θὰ ἐσυ-
 κοφάντῃ μὲν τὸν ἥλιον σκεπαζόμενον ἀπὸ σύννεφα, θὰ ἐθαύμα-
 ζεν ὅμως τὸ φῶς του, βλέπων ὅτι ὀλόκληρος ἡ κτίσις φωτίζε-
 ται ἀπὸ αὐτόν. Διότι, ὅπως εἶνε καλὸν τὸ φῶς καὶ καλύτερος
 ὁ ἥλιος, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ φωτός, ἔτσι, ἐπειδὴ εἶνε θεῖον πρᾶγμα
 τὸ ὅτι ἔχει γεμίσει ὅλη ἡ οἰκουμένη μὲ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ, εἶνε
 ἀνάγκη ὁ ἀρχηγὸς καὶ ἡγεμὼν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ κατορθώ-
 ματος νὰ εἶνε Θεὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ.

κούργων, οἱ εἰδωλολάτραι ειρωνεύοντο τοὺς Χριστιανοὺς ὅτι λατρεύουν ἓνα
 κατάδικον τοῦ σταυροῦ, ἢ τῆς κατάρας, ὅπως θὰ ἐλέγετο σήμερον. Διὰ τοῦτο
 καὶ ὁ Παῦλος γράφει, ὅτι ὁ σταυρὸς διὰ τοὺς Ἑλληνας ἦτο «μωρία» (Α' Κο
 1, 23).

Λέγομεν οὖν ὡς ἐφικτὸν ἡμῖν, πρότερον διελέξαντες τὴν τῶν ἀπίστων ἀμαθίαν· ἵνα τῶν ψευδῶν διελεγχθέντων λοιπὸν ἡ ἀλήθεια δι' ἑαυτῆς ἐπιλάβῃ καὶ θαρρῆς καὶ αὐτός, ὃ ἄνθρωπε, ὅτι ἀληθεῖα πεπίστευκας, καὶ τὸν Χριστὸν γινώσκων οὐκ ἠπατήθης. 5 πρέπειν δέ σοι ἡγοῦμαι φιλοχρίστῳ ὄντι τὰ περὶ Χριστοῦ διαλέγεσθαι, ἐπεὶ καὶ πάντων τιμιωτέραν τὴν περὶ τούτου γνῶσιν καὶ πίστιν ἡγεῖσθαι σε πεπίστευκα.

Α'. Περὶ εἰδωλολατρίας

1. Διαμόρφωσις τῆς εἰδωλολατρίας

10 2. Ἐξ ἀρχῆς μὲν οὐκ ἦν κακία· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ νῦν ἐν τοῖς ἀγίοις ἐστίν, οὐδ' ὅλως κατ' αὐτοὺς ὑπάρχει αὕτη· ἄνθρωποι δὲ ταύτην ὕστερον ἐπινοεῖν ἤρξαντο καὶ καθ' ἑαυτῶν ἀνατυποῦσθαι· ὅθεν δὴ καὶ τὴν τῶν εἰδώλων ἐπίνοιαν ἑαυτοῖς ἀνεπλάσαντο, τὰ οὐκ ὄντα ὡς ὄντα λογιζόμενοι.

15 Ὁ μὲν γὰρ τοῦ παντός δημιουργὸς καὶ παμβασιλεὺς Θεός, ὁ ὑπερέκεινα πάσης οὐσίας καὶ ἀνθρωπίνης ἐπινοίας ὑπάρχων, ἅτε δὴ ἀγαθὸς καὶ ὑπέρκαλος ὢν, διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ ἀνθρώπινον γένος κατ' ἰδίαν εἰκόνα πεποίηκε· καὶ τῶν ὄντων αὐτὸν θεωρητὴν καὶ ἐπιστήμονα 20 διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ὁμοιώσεως κατεσκευάσε, δούς αὐτῷ καὶ τῆς ἰδίας ἀιδιότητος ἔννοιαν καὶ γνῶσιν, ἵνα τὴν ταυτότητα σώζων μῆτε τῆς περὶ Θεοῦ φαντασίας ποτὲ ἀποστῆ, μῆτε τῆς τῶν ἀγίων συζήσεως ἀποπηδήσῃ, ἀλλ' ἔχων τὴν τοῦ δεδωκότος χάριν, ἔχων καὶ τὴν ἰδίαν ἐκ τοῦ πατρικοῦ Λόγου δύναμιν, ἀγάλλη-

4. «Φιλοχρίστῳ ὄντι». Ὁ παραλήπτης τοῦ ἐπιστολιμαίου τούτου ἔργου τοῦ Μ. Ἀθανασίου φαίνεται ὅτι ἦτο κατηχούμενος. Διότι νομίζω ὅτι τοὺς κατηχουμένους, ἐπειδὴ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τοὺς λέγουν «Χριστιανούς» καὶ «ἀγίους», τοὺς ἔλεγον «φιλοχρίστους». Τὸ «φιλόχριστος» ἀπὸ τὸ «Χριστιανός» διαφέρει ὅ,τι καὶ τὸ «φιλέλλην» ἀπὸ τὸ «Ἕλλην». Ἐξ ἄλλου τὰ

Ὁμιλοῦμεν λοιπὸν τὸ κατὰ δύναμιν, ἐλέγχοντες πρῶτα τὴν ἀμάθειαν τῶν ἀπίστων, ὥστε μετὰ τὴν ἀναίρεσιν τῶν πλατωνῶν νὰ διαλάμψη ἐν συνεχείᾳ μόνη τῆς ἡ ἀλήθεια, καὶ σὺ, ἄνθρωπε, νὰ λάβῃς θάρρος, διότι ἐπίστευες εἰς τὴν ἀλήθειαν, καὶ δὲν ἐξηπατήθης μὲ τὸ νὰ γνωρίσῃς τὸν Χριστόν. Νομίζω ὅτι ἀξίζει σὺ ποῦ εἶσαι φιλόχριστος ⁴ νὰ συζητῆς τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ, ἐπειδὴ ἔχω καὶ τὴν πεποιθήσιν, ὅτι θεωρεῖς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν πίστιν περὶ τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ ὅλα τιμιωτέραν.

Α'. Περὶ εἰδωλολατρίας

1. Διαμόρφωσις τῆς εἰδωλολατρίας

2. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν, λοιπὸν, δὲν ὑπῆρχε κακία. Βεβαίως οὔτε καὶ τώρα ὑπάρχει μεταξύ τῶν ἀγγέλων, οὔτε γενικῶς κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ὑπάρχει αὐτή. Οἱ ἄνθρωποι ὁμως ἀργότερον ἤρχισαν νὰ τὴν ἐφευρίσκουν καὶ νὰ τῆς δίδουν μορφὴν εἰς βάρος τῶν. Διὰ τοῦτο μάλιστα καὶ ἀνέπλασαν μέσα τῶν τὴν ἐφεύρεσιν τῶν εἰδώλων, θεωροῦντες τὰ ἀνύπαρκτα ὡς ὑπαρκτά.

Διότι ὁ Θεός, δημιουργὸς καὶ βασιλεὺς τοῦ παντός, ὁ ὁποῖος ὑπάρχει ὑπεράνω πάσης ὑπάρξεως καὶ ἀνθρωπίνης σκέψεως, ἐπειδὴ εἶνε ἀγαθὸς καὶ ἀνώτερος παντὸς κάλλους, ἔχει δημιουργήσει τὸ ἀνθρώπινον γένος κατ' εἰκόνα ἰδικὴν του, διὰ τοῦ Λόγου του, τοῦ Σωτῆρος μας Ἰησοῦ Χριστοῦ. Κατεσκεύασε τὸν ἄνθρωπον καὶ καθ' ὁμοίωσιν, ὥστε νὰ σκέπτεται καὶ νὰ γνωρίζῃ τὰ ὄντα. Τοῦ ἔδωκε τὴν δυνατότητα νὰ ἐννοῇ καὶ νὰ γνωρίζῃ τὴν αἰδιότητα τοῦ Θεοῦ ὥστε, διατηρῶν τὴν ὁμοιότητα, νὰ μὴ ἀπομακρυνθῇ ποτὲ ἀπὸ τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ Θεοῦ οὔτε νὰ ἀποσκορτίσῃ ἀπὸ τὴν συμβίωσιν μὲ τοὺς ἀγγέλους, ἀλλ' ἔχων τὴν εὐνοίαν τοῦ Θεοῦ, ἔχων καὶ τὴν προσωπικὴν δύναμιν ἀπὸ τὸν Λόγον τοῦ Πατρὸς, νὰ ἀγάλ-

---

ἀπολογητικὰ ἔργα τοῦ εἰδους τούτου, εἴτε κατὰ Ἑλλήνων εἴτε κατὰ Ἰουδαίων ἐστρέφοντο, ἀπηθύνοντο συνήθως πρὸς κατηχομένους.

ται και συνομιλῆ τῷ Θεῷ, ζῶν τὸν ἀπήμονα και μακάριον
 ὄντως ἀθάνατον βίον. οὐδὲν γὰρ ἔχων ἐμπόδιον εἰς τὴν περι-
 τοῦ Θεοῦ γνῶσιν, θεωρεῖ μὲν αἰεὶ διὰ τῆς αὐτοῦ καθαρότητος
 τὴν τοῦ Πατρὸς εἰκόνα, τὸν Θεὸν Λόγον, οὗ και κατ' εἰκόνα
 5 γέγονεν, ὑπερεκπλήττεται δὲ κατανοῶν τὴν δι' αὐτοῦ εἰς τὸ πᾶν
 πρόνοιαν, ὑπεράνω μὲν τῶν αἰσθητῶν και πάσης σωματικῆς
 φαντασίας γινόμενος, πρὸς δὲ τὰ ἐν οὐρανοῖς θεῖα και νοητὰ
 τῇ δυνάμει τοῦ νοῦ συναπιτόμενος. ὅτε γὰρ οὐ συνομιλεῖ τοῖς
 σώμασιν ὁ νοῦς ὁ τῶν ἀνθρώπων, οὐδέ τι τῆς ἐκ τούτων ἐπι-
 10 θυμίας μεμιγμένον ἔξωθεν ἔχει, ἀλλ' ὄλος ἐστὶν ἄνω ἑαυτῷ συνῶν
 ὡς γέγονεν ἐξ ἀρχῆς, τότε δὴ τὰ αἰσθητὰ και πάντα τὰ ἀνθρώ-
 πινα διαβάς, ἄνω μετάρσιος γίνεται, και τὸν Λόγον ἰδὼν, ὁρᾷ
 ἐν αὐτῷ και τὸν τοῦ Λόγου Πατέρα, ἠδόμενος ἐπὶ τῇ τούτου
 θεωρίᾳ και ἀνακαινούμενος ἐπὶ τῷ πρὸς τοῦτον πόθῳ. ὡσπερ
 15 οὖν τὸν πρῶτον τῶν ἀνθρώπων γενόμενον, ὃς και κατὰ τὴν
 Ἑβραίων γλῶτταν Ἀδὰμ ὠνομάσθη, λέγουσιν αἱ ἱεροὶ Γρα-
 φαὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀνεπαισχύντῳ παρησιᾷ τὸν νοῦν ἐσχηκέσαι
 πρὸς τὸν Θεὸν και συνδιαιτᾶσθαι τοῖς ἀγλοῖς ἐν τῇ τῶν νοητῶν
 θεωρίᾳ, ἣν εἶχεν ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, ὃν και ὁ ἅγιος Μωϋσῆς
 20 τροπικῶς παράδεισον ὠνόμασεν. Ἰκανῆ δὲ ἡ τῆς ψυχῆς καθα-
 ρότης ἐστὶ και τὸν Θεὸν δι' ἑαυτῆς κατοπτρίζεσθαι, καθάπερ και
 ὁ Κύριός φησι· Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν
 Θεὸν ὄφονται.

3. Οὕτω μὲν οὖν ὁ δημιουργός, ὡσπερ εἴρηται, τὸ τῶν
 25 ἀνθρώπων γένος κατεσκεύασε και μένειν ἠθέλησεν· οἱ δὲ ἄν-
 θρωποι, κατολιγωρήσαντες τῶν κρειττόνων και δκνήσαντες
 περὶ τὴν τούτων κατάληψιν, τὰ ἐγγυτέρω μᾶλλον ἑαυτῶν ἐξή-

5. Οἱ ἀρχαῖοι ἐπίστευον ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν πρωτοπλάστων ἦτο ἡ
 ἑβραϊκή, και ὅτι ἀπὸ τὴν ἑβραϊκὴν ἀπεχωρίσθησαν και διεμορφώθησαν αἱ

λεται και να συναναστρέφεται με τον Θεόν και να ζη την ανώδυνον και πράγματι εύτυχῆ ἀθάνατον ζωήν. Διότι χωρίς να ἔχη κανένα ἐμπόδιον να γνωρίση τὸν Θεόν, βλέπει πάντοτε διὰ τῆς καθαρότητος αὐτοῦ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, τὸν Θεὸν Λόγον, «κατ' εἰκόνα» τοῦ ὁποίου και ἐδημιουργήθη. Καταπλήσσεται σφόδρα ἀπὸ τὴν κατανόησιν τῆς προνοίας του διὰ τὸν κόσμον· ἀνέρχεται ὑπεράνω τῶν αἰσθητῶν και πάσης σωματικῆς φαντασίας και με τὴν δύναμιν τοῦ νοῦ συνενώνεται με τὰ θεῖα πνεύματα τὰ ἐν οὐρανοῖς. Ὅταν λοιπὸν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν συναναστρέφεται με τὰ σώματα και δὲν δέχεται τίποτε ποῦ να εἶνε ἀναμειγμένον με σαρκικὰ πάθη, ἀλλ' εὐρίσκεται ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὰ ὕψη και ζη μαζί με τὸν ἑαυτὸν του, ὅπως ἐδημιουργήθη ἐξ ἀρχῆς, τότε πλέον ξεπερνᾷ ὅλα τὰ αἰσθητὰ και ὅλα τὰ ἀνθρώπινα και εὐρίσκεται ὑπεράνω αὐτοῦ τοῦ κόσμου· βλέπει τὸν Λόγον και εἰς αὐτὸν βλέπει και τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου και εὐχαριστεῖται με τὸ να τὸν βλέπη και ἀνανεοῦται με τὸν πόθον πρὸς αὐτόν. Ἔτσι ἀκριβῶς ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος και εἰς τὰ ἑβραϊκὰ ⁵ ὠνόμασθη Ἀδάμ, μᾶς λέγουν αἱ ἅγιοι Γραφαί, εἶχεν ἀρχικῶς τὸν νοῦν του εἰς τὸν Θεόν με ἀνεπαίσχυντον παρρησίαν, και ἔζη μαζί με τοὺς ἀγγέλους ἐντρυφῶν εἰς τὴν θέαν τῶν νοητῶν ποῦ ὑπῆρχεν εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον, τὸν ὁποῖον ὁ ἅγιος Μωϋσῆς μεταφορικῶς ὠνόμασε παράδεισον. Ἐχει τὴν ἱκανότητα ἡ καθαρότης τῆς ψυχῆς να καθρεπτίζει ἐντὸς αὐτῆς και τὸν Θεόν, ὅπως λέγει και ὁ Κύριος· «Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῆ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὁφονται» (Μθ 5, 8).

3. Ἔτσι λοιπὸν, ὅπως ἔχομεν εἶπεῖ, ἐπλασεν ὁ Δημιουργὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος, και ἔτσι ἠθέλησε να μείνη. Οἱ ἄνθρωποι ὁμως ἀφοῦ παρημέλησαν τὰ ὑψηλότερα και ἔδειξαν ὀκνηρίαν εἰς τὴν κατανόησιν αὐτῶν, ἀνεζήτησαν αὐτὰ τὰ ὁποῖα εὐρί-

---

ἄλλαι γλῶσσαι. Αὐτὸ ὁμως εἶνε μόνον μία ὑπόθεσις. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι ἡ γλῶσσα ἦτο ἀρχικῶς μία και ἔπειτα διεσπάσθη εἰς πολλὰς (Γε 11, 7-9), μία δὲ ἀπὸ τὰς πολλὰς ὑπῆρξε και ἡ ἑβραϊκῆ.

τησαν. ἔγγύτερα δὲ τούτοις ἦν τὸ σῶμα, καὶ αἱ τούτου αἰσθή-
 σεις. ὅθεν τῶν μὲν νοητῶν ἀπέστησαν ἑαυτῶν τὸν νοῦν, ἑαυ-
 τοὺς δὲ κατανοεῖν ἤρξαντο. ἑαυτοὺς δὲ κατανοοῦντες, καὶ τοῦ
 τε σώματος καὶ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν ἀντιλαμβανόμενοι καὶ ὡς
 5 ἐν ἰδίοις ἀπατώμενοι, εἰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίαν ἔπεσαν, τὰ ἴδια
 προτιμήσαντες τῆς πρὸς τὰ θεῖα θεωρίας· ἐνδιατρίψαντες δὲ
 τούτοις, καὶ τῶν ἔγγυτέρω μὴ ἀποστῆναι θέλοντες, ταῖς μὲν τοῦ
 σώματος ἡδοναῖς συνέκλεισαν ἑαυτῶν τὴν ψυχὴν τεταραγμέ-
 νην καὶ πεφυρμένην πάσαις ἐπιθυμίαις· τέλειον δὲ ἐπελάθοντο
 10 τῆς ἐξ ἀρχῆς αὐτῶν παρὰ Θεοῦ δυνάμεως. τοῦτο δ' ἂν τις ἴδοι
 καὶ ἐκ τοῦ πρώτου πλασθέντος ἀνθρώπου ἀληθές, ὡς αἱ ἱεραὶ
 περὶ αὐτοῦ λέγουσι Γραφαί.

Κάκεινος γάρ, ἕως μὲν τὸν νοῦν εἶχε πρὸς τὸν Θεὸν καὶ
 τὴν τούτου θεωρίαν, ἀπεστρέφετο τὴν πρὸς τὸ σῶμα θεωρίαν·
 15 ὅτε δὲ συμβουλίᾳ τοῦ ὄψεως ἀπέστη μὲν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν δια-
 νοίας, ἑαυτὸν δὲ κατανοεῖν ἤρξατο, τηρικαῦτα καὶ εἰς ἐπιθυ-
 μίαν τοῦ σώματος ἔπεσαν, καὶ ἔγνωσαν ὅτι γυμνοὶ ἦσαν, καὶ
 γνόντες ἡσχύνθησαν. ἔγνωσαν δὲ ἑαυτοὺς γυμνοὺς οὐ τοσοῦτον
 ἀπὸ ἐνδύματος ἀλλ' ὅτι γυμνοὶ τῆς τῶν θείων θεωρίας γεγόνασι,
 20 καὶ πρὸς τὰ ἐναντία τὴν διάνοιαν μετήνεγκαν. ἀποστάντες γάρ
 τῆς πρὸς τὸν ἕνα καὶ ὄντα, Θεὸν λέγω, κατανοήσεως καὶ τοῦ
 πρὸς αὐτὸν πόθου, λοιπὸν εἰς διαφόρους καὶ εἰς τὰς κατὰ μέρος
 ἐπιθυμίας ἐνέβησαν τοῦ σώματος. εἶτα, οἷα φιλεῖ γίνεσθαι,
 ἐκάστου καὶ πολλῶν ἐπιθυμίαν λαβόντες, ἤρξαντο καὶ τὴν πρὸς
 25 αὐτὰς σχέσιν ἔχειν· ὥστε καὶ φοβεῖσθαι ταύτας καταλειῖψαι.
 ὅθεν δὴ καὶ δειλῆαι καὶ φόβοι καὶ ἡδοναὶ καὶ θνητὰ φρονεῖν
 τῇ ψυχῇ προσέγεγονεν. οὐ θέλουσα γὰρ ἀποστῆναι τῶν ἐπιθυ-
 μιῶν, φοβεῖται τὸν θάνατον καὶ τὸν χωρισμὸν τοῦ σώματος.
 ἐπιθυμοῦσα δὲ πάλιν, καὶ μὴ τυγχάνουσα τῶν ὁμοίων, ἔμα-

σκοντο περισσότερο πλησίον των. Καί τὰ πλησιέστερα πρὸς αὐτοὺς ἦσαν τὸ σῶμα καὶ αἱ αἰσθήσεις του. Διὰ τοῦτο ἀπεμάκρυναν τὸ πνεῦμα των ἀπὸ τὰ πνευματικά καὶ ἤρχισαν νὰ βλέπουν τὸν ἑαυτὸν των. Βλέποντες δὲ τοὺς ἑαυτοὺς των καὶ λαμβάνοντες γινῶσιν καὶ τοῦ σώματος καὶ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν καὶ ἐξηπατημένοι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν των, περιέπεσαν εἰς ἐπιθυμίαν τοῦ ἑαυτοῦ των, ἀφοῦ ἐπροτίμησαν νὰ βλέπουν τὰ ἀνθρώπινα παρὰ τὰ θεῖα. Καὶ ἐπειδὴ ἐζήσαν μὲ αὐτὰ καὶ δὲν ἤθελαν νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὰ αἰσθητά, ὑπεδούλωσαν εἰς τὰς σαρκικὰς ἡδονὰς τὴν ψυχὴν των, ἡ ὁποία ἦτο ἀναστατωμένη καὶ ζυμωμένη μὲ ὅλα τὰ πάθη. Ἐντελῶς δὲ ἐλησμόνησαν τὴν ἐξουσίαν τὴν ὁποίαν ἐξ ἀρχῆς τοὺς εἶχε δώσει ὁ Θεός. Δύναται κανεὶς νὰ διαπιστώσῃ, ὅτι αὐτὸ εἶνε ἀληθές, καὶ ἀπὸ ὅσα λέγουν αἱ ἱεραὶ Γραφαὶ διὰ τὸν πρωτόπλαστον ἄνθρωπον.

Διότι καὶ ἐκεῖνος, ἐν ὧσφ εἶχε τὸν νοῦν καὶ τὰ βλέμματά του πρὸς τὸν Θεόν, ἀπεστρέφετο νὰ βλέπῃ τὸ σῶμα· ὅταν ὁμως μετὰ ἀπὸ συμβουλήν τοῦ ὄφραως ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὴν σκέψιν τοῦ Θεοῦ καὶ ἤρχισε νὰ παρατηρῇ τὸν ἑαυτὸν του, τότε περιέπεσαν καὶ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ σώματος, καὶ «ἔγνωσαν ὅτι γυμνοὶ ἦσαν» (Γε 3, 7), καὶ τοῦτο ἀντιληφθέντες ἐντράπησαν. Ἦσθάνθησαν δὲ τοὺς ἑαυτοὺς των γυμνοὺς ὄχι τόσον ἀπὸ ἔνδυμα, ἀλλ' ὅτι ἀπεγυμνώθησαν ἀπὸ τοῦ νὰ βλέπουν τὰ θεῖα, καὶ μετέστρεψαν τὴν σκέψιν πρὸς τὰ ἀντίθετα. Διότι ἀφοῦ ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τὴν γινῶσιν τοῦ ἑνὸς καὶ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ τὸν πρὸς αὐτὸν πόθον, ἐν συνεχείᾳ εἰσῆλθον εἰς διαφόρους καὶ ἐπὶ μέρους ἐπιθυμίας τοῦ σώματος. Ἐπειτα, ὅπως συνήθως συμβαίνει, ἀφοῦ ἐπεθύμησαν τὸ κάθε τι καὶ πολλὰ, ἤρχισαν νὰ ἔχουν σχέσιν μὲ αὐτάς, ὥστε νὰ φοβοῦνται νὰ μὴ τὰς χάσουν. Διὰ τοῦτο λοιπὸν προσετέθησαν εἰς τὴν ψυχὴν καὶ φόβοι καὶ ἀγωνίαι καὶ ἡδοναὶ καὶ τὸ ἐπίγειον φρόνημα. Ἐπειδὴ δὲν θέλει νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὰς ἐπιθυμίας, φοβεῖται τὸν θάνατον καὶ τὸν χωρισμὸν τοῦ σώματος. Ἐπειδὴ ἐξ ἄλλου ἐπιθυμεῖ καὶ δὲν ἱκανοποιεῖ τὰς ἐπιθυμίας, ἔμαθε νὰ φονεύῃ καὶ

θε φονεύειν καὶ ἀδικεῖν. πῶς δὲ καὶ ταῦτα ποιεῖ, εὐλογον κατὰ δύναμιν σημάναι.

4. Ἀποστᾶσα τῆς τῶν νοητῶν θεωρίας καὶ ταῖς κατὰ μέρος τοῦ σώματος ἐνεργείαις καταχρωμένη καὶ ἡσθεῖσα τῇ τοῦ
 5 σώματος θεωρίᾳ, καὶ ἰδοῦσα καλὸν ἑαυτῇ εἶναι τὴν ἡδονήν, πλα-
 νηθεῖσα κατεχρήσατο τῷ τοῦ καλοῦ ὀνόματι, καὶ ἐνόμισεν εἶναι
 τὴν ἡδονήν αὐτὸ τὸ ὄντως καλόν· ὥσπερ εἶ τις, τὴν διάνοιαν
 παραπληγείς καὶ ἀπαιτῶν ξίφος κατὰ τῶν ἀπαντῶντων, νο-
 μίζοι τοῦτο εἶναι τὸ σωφρονεῖν. ἐρασθεῖσα δὲ τῆς ἡδονῆς, ποι-
 10 κίλως αὐτὴν ἐνεργεῖν ἤρξατο. οὐσα γὰρ τὴν φύσιν εὐκίνητος,
 εἰ καὶ τὰ καλὰ ἀπεστράφη, ἀλλὰ τοῦ κινεῖσθαι οὐ παύεται. κι-
 νεῖται οὖν οὐκέτι μὲν κατὰ ἀρετήν, οὐδὲ ὥστε τὸν Θεὸν ὄραν,
 ἀλλὰ τὰ μὴ ὄντα λογιζομένη, τὸ ἑαυτῆς δυνατὸν μεταποιεῖ·
 καταχρωμένη τούτῳ εἰς δις ἐπενόησεν ἐπιθυμίας, ἐπεὶ καὶ αὐτε-
 15 ξούσιος γέγονε. δύναται γὰρ ὥσπερ πρὸς τὰ καλὰ νεύειν, οὕτω
 καὶ τὰ καλὰ ἀποστρέφεισθαι· ἀποστρεφομένη δὲ τὸ καλόν, πάν-
 τως τὰ ἐναντία λογίζεται· παθῆσθαι γὰρ καθόλου τοῦ κινεῖσθαι
 οὐ δύναται, τὴν φύσιν οὐσα, ὡς προεῖπον, εὐκίνητος. καὶ γι-
 νώσκουσα τὸ αὐτεξούσιον ἑαυτῆς, ὄρα ἑαυτὴν δύνασθαι κατ'
 20 ἀμφοτέρα τοῖς τοῦ σώματος μέλεσι χρᾶσθαι εἰς τε τὰ ὄντα καὶ
 τὰ μὴ ὄντα· ὄντα δὲ ἐστὶ τὰ καλὰ, οὐκ ὄντα δὲ τὰ φαῦλα. ὄν-
 τα δὲ φημι τὰ καλὰ, καθότι ἐκ τοῦ ὄντος Θεοῦ τὰ παραδείγμα-
 τα ἔχει· οὐκ ὄντα δὲ τὰ κακὰ λέγω, καθότι ἐπινοοῖαι ἀνθρώπων
 οὐκ ὄντα ἀναπέπλασται.

25 Ἐχοντος γὰρ τοῦ σώματος ὀφθαλμοὺς εἰς τὸ τὴν κτίσιν
 ὄραν καὶ διὰ τῆς παναρμονίου ταύτης συντάξεως γινώσκειν τὸν
 δημιουργόν, ἔχοντος δὲ καὶ ἀκοὴν εἰς ἐπακρόασιν τῶν θείων
 λόγιων καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ νόμων, ἔχοντος δὲ καὶ χεῖρας εἰς τε
 τὴν τῶν ἀναγκαίων ἐνέργειαν καὶ ἔκτασιν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν
 30 εὐχῆς, ἡ ψυχὴ ἀποστᾶσα τῆς πρὸς τὰ καλὰ θεωρίας καὶ τῆς ἐν

νά ἀδικῆ. Τὸ πῶς ὁμως τὰ κάνει αὐτά, πρέπει νὰ τὸ εἰποῦμεν κατὰ δύναμιν.

4. Ἀφοῦ ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῶν νοητῶν καὶ ἔκανε κατάχρησιν τῶν ἐπὶ μέρους ἐνεργειῶν τοῦ σώματος, καὶ ἐπειδὴ ηὐχαριστήθη ἀπὸ τὴν θεωρίαν τοῦ σώματος καὶ ἔνωσεν ὅτι ἡ ἡδονὴ τῆς εἶνε καλὴ, ἐπλανήθη καὶ ἔκανε κατάχρησιν καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ καλοῦ, καὶ ἐνόμισεν ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶνε τὸ ὄντως καλόν, ὅπως θὰ ἔκανε κανεῖς, ἐὰν ἐσάλευεν ὁ νοῦς του, καὶ ἐνῶ θὰ ἐζητοῦσε ξίφος διὰ νὰ κτυπᾷ ὅσους συναντᾷ θὰ ἐνόμιζεν ὅτι αὐτὸ εἶνε σωφροσύνη. Ἀφοῦ ἡ ψυχὴ ἐρωτεύθηκε τὴν ἡδονὴν, ἤρχισε μὲ διαφόρους τρόπους νὰ τὴν ἀπολαμβάνη. Ἐπειδὴ ἐκ φύσεως εἶνε εὐκίνητος, ἂν καὶ ἀπεστράφη τὰ καλὰ, ἐν τούτοις δὲν παύει νὰ κινῆται. Κινεῖται λοιπὸν ὄχι πλέον πρὸς τὴν ἀρετὴν, οὔτε διὰ νὰ ἰδῆ τὸν Θεόν· ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ σκέπτεται «τὰ μὴ ὄντα», μετατρέπεται ἡ ἐξουσία ποῦ ἔχει μέσα της καὶ γίνεται κατάχρησις αὐτῆς εἰς τὰ πάθη ποῦ ἐπενόησε, διότι ἐπλάσθη αὐτεξούσιος. Δύναται βεβαίως, ὅπως κατανεύει πρὸς τὰ καλὰ, τοιοῦτοτρόπως καὶ νὰ ἀποστρέφεται τὰ καλὰ· ὅταν δὲ ἀποστρέφεται τὸ καλόν, σκέπτεται ὅπωςδῆποτε τὰ ἀντίθετα· διότι δὲν δύναται καθόλου νὰ παύσῃ νὰ κινῆται, ἀφοῦ, ὅπως εἶπα ἄνωτέρω, ἀπὸ τὴν φύσιν της εἶνε εὐκίνητος. Καὶ ἐπειδὴ γνωρίζει τὸ αὐτεξούσιόν της, βλέπει τὸν ἑαυτὸν της ἱκανὸν νὰ χρησιμοποίησῃ τὰ μέλη τοῦ σώματος καὶ διὰ τὰ δύο· καὶ διὰ τὰ ὄντα καὶ διὰ τὰ μὴ ὄντα· ὄντα εἶνε τὰ καλὰ, μὴ ὄντα δὲ τὰ αἰσχρὰ. Ὀνομάζω ὄντα τὰ καλὰ, διότι ἔχουν τὰ πρότυπά των εἰς τὸν Θεὸν ποῦ εἶνε ὁ Ὄν. Τὰ κακὰ τὰ λέγω οὐκ ὄντα, διότι χωρὶς νὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν πραγματικότητα εἶνε πλάσματα τῆς φαντασίας τῶν ἀνθρώπων.

Διότι ἐνῶ τὸ σῶμα ἔχει ὀφθαλμούς, διὰ νὰ βλέπῃ τὴν κτίσιν, καὶ διὰ τῆς παναρμονίου τάξεως καὶ ἀκριβείας ποῦ ὑπάρχει εἰς αὐτὴν νὰ γνωρίζῃ τὸν δημιουργόν· ἐνῶ ἔχει ἀκοήν, διὰ νὰ ἀκούῃ τὰ θεῖα λόγια καὶ τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ· ἐνῶ ἔχει χέρια, διὰ νὰ ἐνεργῇ τὰ ἀπαραίτητα καὶ νὰ τὰ ὑψώσῃ εἰς προσηυχὴν πρὸς τὸν Θεόν, ἐν τούτοις ἡ ψυχὴ, ἐπειδὴ ἀπεμακρύνθη

αὐτοῖς κινήσεως, λοιπὸν πλανωμένη κινεῖται εἰς τὰ ἐναντία. εἶτα τὸ δυνατόν ἑαυτῆς, ὡς προεῖπον, ὀρῶσα, καὶ τούτῳ κατα-
 χρωμένη, ἐνενόησεν ὅτι καὶ εἰς τὰ ἐναντία δύναται κινεῖν τὰ
 τοῦ σώματος μέλη· καὶ διὰ τοῦτο ἀντὶ τοῦ τὴν κτίσιν ὄρᾶν,
 5 εἰς ἐπιθυμίας τὸν ὀφθαλμὸν ἀποστρέφει, δεικνύουσα ὅτι καὶ
 τοῦτο δύναται· καὶ νομίζουσα ὅτι, ἅπαξ κινουμένη σώζει τὴν
 ἑαυτῆς ἀξίαν καὶ οὐχ ἁμαρτάνει ποιῶσα δὲ δύναται, οὐκ εἰ-
 δυῖα ὅτι οὐχ ἀπλῶς κινεῖσθαι ἀλλ' εἰς ἃ δεῖ κινεῖσθαι γέγονε·
 τούτου γὰρ χάριν καὶ ἀποστολικὴ παρεγγυᾷ φωνή· Πάντα
 10 ἔξεστιν ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει.

5. Ἀλλὰ τῶν ἀνθρώπων ἡ τόλμα, οὐκ εἰς τὸ συμφέρον καὶ
 πρέπον, ἀλλ' εἰς τὸ δυνατόν σκοπήσασα, τὰ ἐναντία ποιεῖν
 ἤρξατο ὄθεν καὶ τὰς χεῖρας εἰς τὸ ἐναντίον κινουμένη φονεύειν
 πεποίηκε καὶ τὴν ἀκοὴν εἰς παρακοὴν παρήγαγε, καὶ τὰ ἄλλα
 15 μέλη εἰς τὸ μοιχεύειν ἀντὶ νομίμης τεκνογονίας· καὶ τὴν μὲν
 γλῶτταν ἀντὶ εὐφημίας εἰς βλασφημίας καὶ λοιδορίας καὶ ἐπιορ-
 κίας, τὰς δὲ χεῖρας αὐτὰς πάλιν εἰς τὸ κλέπτειν καὶ τύπτειν τοὺς
 ὁμοίους ἀνθρώπους· καὶ τὴν μὲν ὄσφρησιν εἰς ὀσμῶν ἐρωτικῶν
 ποικιλίας, τοὺς δὲ πόδας εἰς ὀξύτητα τοῦ ἐκχέαι αἷμα· καὶ τὴν
 20 μὲν γαστέρα εἰς μέθην καὶ κόρον ἀπλήρωτον... ἅπερ πάντα κακία
 καὶ ἁμαρτία ψυχῆς ἐστίν. αἰτία δὲ τούτων οὐδεμία, ἀλλ' ἡ τῶν
 κρειττόνων ἀποστροφή. ὡς γὰρ εἰς τὸν ἡνίοχος ἐπιβάς ἵπποις ἐν
 σταδίῳ καταφρονήσῃ μὲν τοῦ σκοποῦ, εἰς δὲ ἐλαύνειν αὐτὸν
 προσήκει, ἀποστραφεὶς δὲ τοῦτον ἀπλῶς ἐλαύνη τὸν ἵππον ὡς
 25 ἂν δύνηται· δύναται δὲ ὡς βούλεται· καὶ πολλάκις μὲν εἰς τοὺς
 ἀπαντῶντας ὄρμῃ, πολλάκις δὲ κατὰ κρημνῶν ἐλαύνη, φε-
 ρόμενος ὄπου δ' ἂν ἑαυτὸν τῇ ὀξύτητι τῶν ἵππων φέροι, νομί-
 ζων ὅτι οὕτω τρέχων οὐκ ἐσφάλη τοῦ σκοποῦ· πρὸς γὰρ μό-

ἀπὸ τὴν θεώρησιν τῶν καλῶν καὶ ἀπὸ τὴν κίνησιν ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἰς τὸ ἐξῆς ἀποπλανᾶται καὶ κινεῖται πρὸς τὰ ἀντίθετα. Ἐπειτα βλέποντας, ὅπως εἶπον προηγουμένως, τὴν ἐξουσίαν τῆς καὶ κάνοντας κατάχρησιν αὐτῆς, ἐσκέφθη ὅτι δύναται νὰ κινή τὰ μέλη τοῦ σώματος καὶ πρὸς τὰ ἀντίθετα. Καὶ διὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ βλέπη τὴν κτίσιν στρέφει τὰ μάτια τῆς εἰς ἐπιθυμίας, ἀποδεικνύουσα ὅτι καὶ αὐτὸ δύναται νὰ τὸ κάνη, καὶ νομίζουσα ὅτι, ἅπαξ καὶ κινεῖται, διατηρεῖ τὴν ἀξίαν τῆς, καὶ ὅτι δὲν ἀμαρτάνει, ὅταν πράττη αὐτὸ ποὺ δύναται. καὶ δὲν γνωρίζει ὅτι ἔχει πλασθῆ ὄχι ἀπλῶς διὰ νὰ κινήται, ἀλλὰ διὰ νὰ κινήται πρὸς αὐτὰ ποὺ πρέπει. Χάριν αὐτοῦ καὶ ὁ λόγος τοῦ ἀποστόλου δίδει τὸ σύνθημα· «Πάντα ἐξεστὶν ἄλλ' οὐ πάντα συμφέρει» (Α' Κο 6, 12).

5. Ὁ τολμητίας ὅμως ἄνθρωπος δὲν ἔθεσεν ὡς σκοπὸν τὸ χρήσιμον καὶ τὸ κατάλληλον, ἀλλ' αὐτὸ ποὺ δύναται, καὶ ἤρχισε νὰ πράττη τὰ ἀντίθετα. Διὰ τοῦτο ἔθεσεν εἰς κίνησιν τὰ χέρια πρὸς τὸ κακὸν καὶ τὰ ἔκανε νὰ φονεύσουν, καὶ τὴν ἀκοὴν τὴν κατήντησεν εἰς παρακοὴν καὶ τὰ ἄλλα μέλη εἰς τὴν μοιχείαν ἀντὶ τῆς νομίμου τεκνογονίας· καὶ τὴν γλῶσσαν εἰς βλασφημίας καὶ ὕβρεις καὶ ἐπιπορκίας ἀντὶ εὐλογίας· τὰ χέρια νὰ κλέπτουν καὶ νὰ κτυποῦν τοὺς συνανθρώπους· τὴν ὄσφρησιν εἰς ποικίλα ἐρωτικά ἀρώματα· τὰ πόδια νὰ τρέχουν γρήγορα διὰ νὰ «χύνουν αἷμα» (Πρμ 1,16· Ἦσ 59,7· Ρω 3,15)· καὶ τὸν μὲν στόμαχον διὰ μέθην καὶ ἀπληστον χορτασμόν... Ὅλα αὐτὰ εἶνε κακία καὶ ἀμαρτία τῆς ψυχῆς. Αἰτία ὅλων αὐτῶν δὲν εἶνε καμμία ἄλλη, παρὰ ἡ ἀποστροφή ἀπὸ τὰ καλύτερα. Φαντασθῆτε ἓνα ἠνίοχον ποὺ ἀρματοδρομεῖ εἰς τὸ στάδιον καὶ ἀδιαφορεῖ διὰ τὸν σκοπὸν πρὸς τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ κατευθύνεται, καὶ φεύγοντας μακρὰν αὐτοῦ ἐλαύνει τοὺς ἵππους ἀπλῶς ὅπως δύναται (καὶ δύναται ὅπως θέλει), καὶ ἄλλοτε μὲν ὀρμᾶ ἐπάνω εἰς αὐτοὺς ποὺ συναντᾷ, ἄλλοτε δὲ πρὸς τοὺς κρημνοὺς καὶ κατευθύνεται ὅπουδῆποτε τὸν παρασύρει ἡ ταχύτης τῶν ἵππων, καὶ νομίζει ὅτι τρέχοντας ἔτσι, δὲν ἠστόχησεν εἰς τὸν σκοπὸν του· διότι βλέπει μόνον τὸ τρέξιμον καὶ δὲν βλέπει ὅτι

νον τὸν δρόμον ἀποβλέπει, καὶ οὐχ ὀρᾷ ὅτι ἔξω τοῦ σκοποῦ γέγονεν· οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἀποστραφεῖσα τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὁδὸν καὶ ἐλαύνουσα παρὰ τὸ πρέπον τὰ τοῦ σώματος μέλη, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὴ μετ' αὐτῶν ὑφ' ἑαυτῆς ἐλαυνομένη, ἁμαρτάνει
 5 καὶ τὸ κακὸν ἑαυτῇ πλάττει, οὐχ ὀρῶσα ὅτι πεπλάνηται τῆς ὁδοῦ καὶ ἔξω γέγονε τοῦ τῆς ἀληθείας σκοποῦ, εἰς δὲ ὃν ὁ χριστοφόρος ἀνὴρ ὁ μακάριος Παῦλος ἀποβλέπων ἔλεγε· Κατὰ σκοπὸν διώκω εἰς τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ· σκοπῶν γοῦν τὸ καλὸν ὁ ἅγιος, οὐδέποτε τὸ κακὸν ἐποίει.

10 6. Ἑλλήνων μὲν οὖν τινες, πλανηθέντες τῆς ὁδοῦ καὶ τὸν Χριστὸν οὐκ ἐγνωκότες, ἐν ὑποστάσει καὶ καθ' ἑαυτὴν εἶναι τὴν κακίαν ἀπεφήναντο ἁμαρτάνοντες κατὰ δύο ταῦτα· ἢ τὸν δημιουργὸν ἀποστεροῦντες τοῦ εἶναι ποιητὴν τῶν ὄντων· οὐκ ἂν γὰρ εἴη τῶν ὄντων Κύριος, εἴ γε κατ' αὐτοὺς ἡ κακία ὑπόστα-
 15 σιν ἔχει καθ' ἑαυτὴν καὶ οὐσίαν· ἢ πάλιν, θέλοντες αὐτὸν ποιητὴν εἶναι τῶν ὄλων, ἐξ ἀνάγκης καὶ τοῦ κακοῦ δώσουσιν εἶναι· ἐν γὰρ τοῖς οὐσι καὶ τὸ κακὸν κατ' αὐτούς ἐστι. τοῦτο δὲ ἄτοπον καὶ ἀδύνατον ἂν φανείη· οὐ γὰρ ἐκ τοῦ καλοῦ τὸ κακὸν οὐδὲ ἐν αὐτῷ ἐστὶν οὐδὲ δι' αὐτοῦ· ἐπεὶ οὐκέτι καλὸν ἂν εἴη, με-
 20 μιγμένην ἔχον τὴν φύσιν ἢ αἷτιον γινόμενον κακοῦ.

Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν αἰρέσεων, ἐκπεσόντες τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας καὶ περὶ τὴν πίστιν ναυαγήσαντες, καὶ οὗτοι μὲν ὑπόστασιν τοῦ κακοῦ παραφρονοῦσιν εἶναι, ἀναπλάττονται δὲ ἑαυτοῖς παρὰ τὸν ἀληθινὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα Θεὸν ἕτερον,
 25 καὶ τοῦτον ἀγένητον τοῦ κακοῦ ποιητὴν καὶ τῆς κακίας ἀρχηγόν, τὸν καὶ τῆς κτίσεως δημιουργόν. τούτους δὲ εὐχερῶς ἂν τις ἐλέγξειεν ἐκ τε τῶν θείων Γραφῶν καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐν ἀνθρώποις διανοίας, ἀφ' ἧς καὶ ταῦτα ἀναπλασάμενοι μαίνονται.

6. Οἱ αἰρετικοὶ τοὺς ὁποίους ἐνοεῖ ἐδῶ εἶνε οἱ μαρκιωνῖται καὶ οἱ μανιχαῖοι.

ἐβγῆκεν ἔξω ἀπὸ τὸν σκοπὸν τοῦ. Ὅπως λοιπὸν αὐτὸς ὁ ἡνίοχος ἔτσι καὶ ἡ ψυχὴ, ὅταν ἐκτραπῆ ἀπὸ τὸν δρόμον τοῦ Θεοῦ καὶ ἔξωθῆ τὰ μέλη τοῦ σώματος εἰς ἀπρεπείας, ἢ μᾶλλον καὶ ἡ ἴδια μαζί μὲ αὐτὰ ἔξωθεῖται ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν της, ἀμαρτάνει καὶ κυφορεῖ μέσα της τὸ κακὸν καὶ δὲν βλέπει ὅτι παρεστράτησε καὶ εὐρίσκεται ἐκτὸς τοῦ πραγματικοῦ σκοποῦ, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀποβλέπων ὁ μακάριος Παῦλος, ὁ χριστοφόρος ἀνὴρ, ἔλεγε· «Κατὰ σκοπὸν διώκω, εἰς τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Φι 3, 14)· ὥστε ἔχων ὡς σκοπὸν ὁ ἅγιος τὸ καλόν, οὐδέποτε ἔπραττε τὸ κακόν.

6. Μερικοὶ λοιπὸν ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτρας, ἐπειδὴ ἐξετροχιάσθησαν ἀπὸ τὴν ὁδὸν καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐγνώρισαν τὸν Χριστόν, ἀπεφάνθησαν ὅτι τὸ κακὸν ἔχει ὑπόστασιν καὶ αὐθυπαρξίαν· αὐτοὶ σφάλλουν εἰς τὰ ἐξῆς δύο· ἢ καθαιροῦν τὸν Δημιουργὸν ἀπὸ τὸ ἀξίωμα νὰ εἶνε ὁ ποιητὴς τῶν ὄντων — διότι δὲν θὰ ἦτο Κύριος τῶν ὄντων, ἔάν, κατὰ τὴν γνώμην των, τὸ κακὸν ὑπάρχη μόνον τοῦ καὶ ἔχη οὐσίαν — ἢ ἔάν τὸν ἀναγνωρίζουν ὡς ποιητὴν τῶν ὄντων, κατ' ἀνάγκην θὰ δεχθοῦν ὅτι εἶνε καὶ τοῦ κακοῦ. Διότι μεταξὺ τῶν ὄντων ὑπάρχει κατ' αὐτοὺς καὶ τὸ κακόν. Ἄλλ' αὐτὸ θὰ ἐφαίνετο παράλογον καὶ ἀδύνατον· διότι τὸ κακὸν δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ καλόν, οὔτε ὑπάρχει ἐντὸς αὐτοῦ, οὔτε δι' αὐτοῦ· ἐπειδὴ δὲν θὰ ἦτο πλεον τὸ καλόν καλόν, ἔάν ἦτο νοθευμένον ἢ ἔάν ἐγίνετο αἰτία τοῦ κακοῦ.

Οἱ δὲ αἰρετικοὶ ποὺ ἐξέπεσαν ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐναυάγησαν ὡς πρὸς τὴν πίστιν (Α' Τι 1, 19) λέγουν καὶ αὐτοὶ ὡς παράφρονες, ὅτι τὸ κακὸν ἔχει ὑπόστασιν. Κατασκευάζουν διὰ τὸν ἑαυτὸν των ἕνα ἄλλον Θεὸν ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀληθινόν, τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ, καὶ αὐτὸν ἀδημιούργητον, ποιητὴν τοῦ κακοῦ καὶ ἀρχηγὸν κάθε κακίας καὶ δημιουργὸν τοῦ κόσμου ⁶. Μὲ εὐκολίαν θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἀνατρέψῃ αὐτοὺς καὶ μὲ τὰς θείας Γραφὰς καὶ μὲ αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην λογικὴν, μὲ τὴν ὁποῖαν, καὶ τὰ ἐπενόησαν αὐτὰ, ἀποδεικνύομενοι ἔτσι τρελλοί. Ὁ Κύριος λοιπὸν καὶ Σωτὴρ μας

ὁ μὲν οὖν Κύριος καὶ σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τοῖς
 ἑαυτοῦ Εὐαγγελίοις φησὶ βεβαιῶν τὰ Μωϋσέως ῥήματα, ὅτι
 Κύριος ὁ Θεὸς εἰς ἔστι· καὶ Ἐξομολογοῦμαί σοι, Πάτερ, Κύ-
 ριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. εἰ δὲ εἰς ἔστιν ὁ Θεός, καὶ
 5 οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος, πῶς ἄλλος ἂν εἴη Θεὸς παρὰ
 τοῦτον; ποῦ δὲ καὶ ἔσται ὁ κατ' αὐτοῦ Θεός, τὰ πάντα τοῦ
 μόνου καὶ ἀληθινοῦ πληροῦντος κατὰ τὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς
 περίληψιν; πῶς δὲ καὶ ἄλλος ἂν εἴη ποιητὴς ὢν αὐτὸς ὁ Θεός
 καὶ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ ἔστι Κύριος κατὰ τὴν τοῦ σωτῆρος φω-
 10 τήν; εἰ μὴ ἄρα, ὡς ἐν ἰσοστασίῳ, καὶ τῶν τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ τὸν
 φαῦλον δύνασθαι γενέσθαι κύριον εἴποιεν. ἀλλ' ἐὰν τοῦτο λέγῳσιν,
 ὅρα εἰς ὄσσην ἀσέβειαν ἐκπίπτουσιν· ἐν γὰρ τοῖς τὰ ἴσα δυναμέ-
 νοις τὸ ὑπερέχον καὶ κρείττον οὐκ ἂν εὐρεθεῖη. καὶ γὰρ εἰ μὴ
 θέλοντος τοῦ ἐτέρου τὸ ἕτερον ἔστιν, ἴση ἀμφοτέρων ἢ δύναμις
 15 καὶ ἡ ἀσθένειά ἔστιν· ἴση μὲν, ὅτι νικῶσιν ἀλλήλων τὴν βούλη-
 σιν ἐν τῷ εἶναι· ἀσθένεια δὲ ἀμφοτέρων ἔστιν, ὅτι μὴ βουλομέ-
 νοις αὐτοῖς παρὰ γνώμην ἀποβαίνει τὰ πράγματα· ἔστι γὰρ καὶ ὁ
 ἀγαθὸς παρὰ γνώμην τοῦ φαύλου, ἔστι καὶ ὁ φαῦλος παρὰ βού-
 λησιν τοῦ ἀγαθοῦ.

20 7. Ἄλλως τε (καὶ τοῦτο γὰρ ἂν τις αὐτοῖς εἴποι) εἰ τὰ
 φαινόμενα ἔργα τοῦ φαύλου ἐστί, τί τὸ ἔργον τοῦ ἀγαθοῦ; φαί-
 νεται γὰρ οὐδὲν πλὴν μόνης τῆς τοῦ δημιουργοῦ κτίσεως. τί
 δὲ καὶ τοῦ εἶναι τὸν ἀγαθὸν γνώρισμα οὐκ ὄντων αὐτοῦ ἔργων
 δι' ὧν ἂν γνωσθεῖη; ἐκ γὰρ τῶν ἔργων ὁ δημιουργὸς γινώσκεται.
 25 πῶς δὲ ὄλως καὶ δύο ἂν εἴη ἐναντία ἀλλήλων, ἢ τί τὸ διαιροῦν
 ἔστι ταῦτα, ἵνα χωρὶς ἀλλήλων γένωνται; εἶναι γὰρ αὐτὰ ἅμα
 ἀδύνατον, διὰ τὸ ἀναιρετικὰ ἀλλήλων εἶναι. ἀλλ' οὐδὲ ἕτερον
 ἐν ἐτέρῳ δυναθεῖη ἂν εἶναι διὰ τὸ ἄμικτον καὶ ἀνόμιον αὐτῶν
 τῆς φύσεως. οὐκοῦν ἐκ τρίτου τὸ διαιροῦν φανήσεται, καὶ αὐτὸ

Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τὰ Εὐαγγέλιά του λέγει ἐπιβεβαιῶν τὰ λόγια τοῦ Μωϋσέως, ὅτι «Κύριος ὁ Θεὸς εἷς ἐστι» (Μρ 12, 29)· καὶ «Ἐξομολογοῦμαι σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς» (Μθ 11, 25). Ἄφοῦ ἓνας εἶνε ὁ Θεὸς καὶ αὐτὸς εἶνε Κύριος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπάρχη καὶ ἄλλος Θεὸς ἐκτὸς ἀπὸ αὐτόν; Ἐπίσης ποῦ θὰ εὑρίσκεται ὁ κατὰ τὴν γνώμην των Θεός, ἀφοῦ τὰ πάντα πληροὶ ὁ μόνος καὶ ἀληθινός, εἰς δὲ τὰ πάντα περιλαμβάνεται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ; Πῶς ἀκόμη θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχη καὶ ἄλλος δημιουργὸς αὐτῶν τῶν ὁποίων Κύριος εἶνε αὐτὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σωτῆρος; Ἐκτὸς πιά ἂν εἶποῦν, διὰ νὰ ἔλθῃ ἰσοζύγιον, ὅτι ὁ φαῦλος δύναται νὰ γίνῃ Κύριος καὶ τῶν ἔργων τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἐὰν λέγουν καὶ αὐτό, βλέπε εἰς πόσῃ ἀσέβειαν καταπίπτουν· διότι μεταξὺ αὐτῶν πού ἔχουν ἴσην δύναμιν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπάρχη ἀνώτερον καὶ καλύτερον. Διότι, ἐφ' ὅσον χωρὶς νὰ θέλῃ τὸ ἓνα, ὑπάρχει τὸ ἄλλο, εἶνε ἴση ἡ δύναμις καὶ ἡ ἀδυναμία καὶ τῶν δύο· εἶνε μὲν ἴση ἡ δύναμις, διότι μὲ τὸ νὰ ὑπάρχουν νικᾷ τὸ ἓνα τὴν θέλησιν τοῦ ἄλλου· εἶνε δὲ ἴση καὶ ἡ ἀδυναμία καὶ τῶν δύο, διότι ἐνῶ αὐτὰ δὲν τὸ θέλουν, συμβαίνουν τὰ πράγματα παρὰ τὴν ἐπιθυμίαν των· διότι ὑπάρχει καὶ ὁ ἀγαθὸς παρὰ τὴν γνώμην τοῦ κακοῦ, ὑπάρχει καὶ ὁ κακὸς παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ ἀγαθοῦ.

7. Ἄλλωστε θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ τοὺς εἶπῃ καὶ τὸ ἐξῆς· Ἐὰν τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα φαίνονται εἶνε ἔργα τοῦ κακοῦ, ποῖον εἶνε τὸ ἔργον τοῦ ἀγαθοῦ; διότι δὲν φαίνεται τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κτίσιν τοῦ Δημιουργοῦ. Καὶ ἀπὸ τί γίνεται γνωστὴ ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἀγαθοῦ, ἐὰν δὲν ὑπάρχουν ἔργα διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ γνωστός; διότι ἀπὸ τὰ ἔργα γίνεται γνωστός ὁ δημιουργός. Καὶ πῶς τέλος πάντων θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν δύο ὄντα τελείως ἀντίθετα μεταξὺ των, ἢ τί εἶνε αὐτὸ τὸ ὁποῖον τὰ διαχωρίζει, διὰ νὰ ὑπάρχη τὸ ἓνα ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄλλου; Διότι εἶνε ἀδύνατον νὰ ὑπάρχουν καὶ τὰ δύο συγχρόνως, ἀφοῦ τὸ ἓνα ἀναιρεῖ τὸ ἄλλο. Ἄλλ' οὔτε θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ τὸ ἓνα ἐντὸς τοῦ ἄλλου, διότι ἐκ φύσεώς των δὲν ἐνώνονται οὔτε ταιριάζουν. Θὰ ἐμφανισθῇ λοιπὸν μία τρίτη

Θεός. ἀλλὰ ποίας ἂν εἶη καὶ τὸ τρίτον φύσεως; πότερον τῆς τοῦ καλοῦ, ἢ τοῦ φαύλου; ἄδηλον φανήσεται· τῆς γὰρ ἀμφοτέρων εἶναι αὐτὸ ἀδύνατον.

Σαθρᾶς δὴ τοίνυν τῆς τοιαύτης αὐτῶν διανοίας φαινομένης, ἀνάγκη τὴν ἀλήθειαν διαλάμπειν τῆς ἐκκλησιαστικῆς γνώσεως· ὅτι τὸ κακὸν οὐ παρὰ Θεοῦ οὐδὲ ἐν Θεῷ οὔτε ἐξ ἀρχῆς γέγονεν, οὔτε οὐσία τίς ἐστὶν αὐτοῦ. ἀλλὰ ἄνθρωποι κατὰ στέρησιν τῆς τοῦ καλοῦ φαντασίας ἑαυτοῖς ἐπινοεῖν ἤρξαντο καὶ ἀναπλάττειν τὰ οὐκ ὄντα καὶ ἄπερ βούλονται. ὡς γὰρ ἂν τις
 10 ἡλίου φαίνοντος καὶ πάσης τῆς γῆς τῷ φωτὶ τούτου καταλαμπομένης, καμμύων τοὺς ὀφθαλμοὺς σκότος ἑαυτῷ ἐπινοῆ, οὐκ ὄντος σκότους, καὶ λοιπὸν ὡς ἐν σκότει πλανώμενος περιπατῆ, πολλάκις πίπτων καὶ κατὰ κρημνῶν ὑπάγων, νομίζων οὐκ εἶναι φῶς ἀλλὰ σκότος· δοκῶν γὰρ βλέπειν οὐδ' ὄλως ὄρα· οὕτω
 15 καὶ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, καμμύσασα τὸν ὀφθαλμόν, δι' οὗ τὸν Θεὸν ὄραν δύναται, ἑαυτῇ τὰ κακὰ ἐπενόησεν, ἐν οἷς κινουμένη, οὐκ οἶδεν ὅτι, δοκοῦσά τι ποιεῖν, οὐδὲν ποιεῖ· τὰ οὐκ ὄντα γὰρ ἀναπλάττεται. καὶ οὐχ ὅποια γέγονε τοιαύτη καὶ ἔμεινεν· ἀλλ' ὅποιαν ἑαυτῇ ἐνέφυρε, τοιαύτη καὶ φαίνεται. γέγονε μὲν
 20 γὰρ εἰς τὸ ὄραν τὸν Θεὸν καὶ ὑπ' αὐτοῦ φωτίζεσθαι· αὕτη δὲ ἀντὶ τοῦ Θεοῦ τὰ φθαρτὰ καὶ τὸ σκότος ἐζήτησεν, ὡς που καὶ τὸ Πνεῦμα ἐγγράφως φησὶν· Ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐποίησεν εὐθῆ· αὐτοὶ δὲ ἐζήτησαν λογισμοὺς πολλούς. κακίας δὴ οὖν εὐρεσις καὶ ἐπίνοια τοῖς ἀνθρώποις ἐξ ἀρχῆς οὕτω γέγονε καὶ
 25 πέπλασται.

Πῶς δὲ καὶ εἰς τὴν τῶν εἰδώλων μανίαν καταβεβήκασι, ἤδη λέγειν ἀναγκαῖον, ἵνα γινώσκῃς ὅτι ὄλως ἢ τῶν εἰδώλων εὐρεσις οὐκ ἀπὸ ἀγαθοῦ ἀλλ' ἀπὸ κακίας γέγονε. τὸ δὲ τὴν ἀρχὴν ἔχον κακὴν ἐν οὐδενί ποτε καλὸν κριθείη, ὄλον ὄν φαῦλον.

δύναμις, ἡ ὁποία θὰ τοὺς ξεχωρίζη, καὶ αὐτὴ θὰ εἶνε Θεός. Ἄλλὰ ποίας φύσεως θὰ ἦτο καὶ ὁ τρίτος; Ἄπὸ τὴν φύσιν τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ κακοῦ; Αὐτὸ φαίνεται ἀβέβαιον, διότι εἶνε ἀδύνατον νὰ εἶνε τῆς φύσεως καὶ τῶν δύο.

Ἐπειδὴ λοιπὸν, ἡ τοιαύτη ἐπινόησις των ἀποδεικνύεται σαθρά, εἶνε ἀνάγκη νὰ διαλάμψη ἡ ἀλήθεια ποὺ διδάσκει ἡ ἐκκλησία, ὅτι τὸ κακὸν δὲν ἔγινεν ἀπὸ τὸν Θεόν, δὲν εὐρίσκειται εἰς τὸν Θεόν, δὲν ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς, δὲν εἶνε οὐσία. Ἄλλ' οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔχασαν τὴν ἔννοιαν τοῦ καλοῦ, ἤρχισαν νὰ ἐπινοοῦν καὶ νὰ πλάθουν κατὰ τὰς ἐπιθυμίας των αὐτὰ ποὺ δὲν ὑπάρχουν. Διότι ὅπως, ἐὰν κανεῖς, ἐνῶ ὁ ἥλιος λάμπει καὶ ὄλη ἡ γῆ φεγγοβολεῖ ἀπὸ τὸ φῶς του, κλείνοντας τὰ μάτια ἀνακαλύπτει ἐντὸς του τὸ σκότος, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει, καὶ εἰς τὸ ἐξῆς περιπατῆ περιπλανώμενος σὰν νὰ εὐρίσκεται εἰς τὸ σκότος καὶ πολλὰς φοράς πίπτει καὶ βαδίζη πρὸς τοὺς κρημνοὺς καὶ νομίζη ὅτι δὲν ὑπάρχει φῶς ἀλλὰ σκότος — διότι ἐνῶ ἔχει τὴν γνώμην ὅτι βλέπει, δὲν βλέπει καθόλου —, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων· ἐπειδὴ ἔκλεισε τὸν ὀφθαλμὸν διὰ τοῦ ὁποίου δύναται νὰ βλέπη τὸν Θεόν, ἐξηῦρε τὰ κακὰ τῆς, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινουμένη, ἀγνοεῖ ὅτι, ἐνῶ νομίζει ὅτι κάτι κάνει, δὲν κάνει τίποτε· διότι φαντάζεται τὰ ἀνύπαρκτα. Καὶ δὲν παρέμεινε τέτοια ποὺ ἐδημιουργήθη, ἀλλὰ φαίνεται ὅπως ἐζύμωσε τὸν ἑαυτὸν τῆς. Διότι ἐδημιουργήθη διὰ νὰ βλέπη τὸν Θεόν καὶ νὰ φωτίζεται ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτὴ ἀντὶ τοῦ Θεοῦ ἐπεζήτησε τὰ φθαρτὰ καὶ τὸ σκότος, ὅπως κάπου εἰς τὴν Γραφὴν τὸ Πνεῦμα λέγει: «Ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐποίησεν εὐθῆ· αὐτοὶ δὲ ἐζήτησαν λογισμοὺς πολλοὺς» (Ἐκ 7, 29).

Ἔτσι λοιπὸν ἔγινε καὶ διεμορφώθη ἡ ἐφεύρεσις καὶ ἐπινόησις τῆς κακίας ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Ἦδη εἶνε ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν πῶς κατέπεσαν καὶ εἰς τὴν παραφροσύνην τῶν εἰδώλων, διὰ νὰ γνωρίζησιν ὅτι ἡ ἐφεύρεσις τῶν εἰδώλων δὲν ἔγινε καθόλου ἀπὸ κάτι καλὸν ἀλλ' ἀπὸ τὴν κακίαν. Αὐτὸ δὲ τὸ ὁποῖον ἔχει κακὴν ἀρχὴν εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ καλόν, διότι ὁλόκληρον εἶνε κακόν.

8. Οὐκ ἀρκεσθεῖσα τῇ τῆς κακίας ἐπινοίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἡ ψυχὴ, κατ' ὀλίγον καὶ εἰς τὰ χεῖρονα ἑαυτὴν ἐξάγειν ἤρξατο. μαθοῦσα γὰρ διαφορὰς ἡδονῶν καὶ ζωσαμένη τὴν τῶν θείων λήθην, ἡδομένη δὲ καὶ πρὸς τὰ τοῦ σώματος πάθη καὶ πρὸς μό-
 5 να τὰ παρόντα καὶ τὰς τούτων δόξας ἀποβλέπουσα, ἐνόμισε μηδὲν ἔτι πλεον εἶναι τῶν βλεπομένων, ἀλλὰ μόνον τὰ πρόσκαιρα καὶ τὰ σωματικά εἶναι τὰ καλά. ἀποστραφεῖσα δὲ καὶ ἐπιλαθομένη ἑαυτὴν εἶναι κατ' εἰκόνα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, οὐκέτι μὲν διὰ τῆς ἐν αὐτῇ δυνάμεως τὸν Θεὸν Λόγον, καθ' ὃν καὶ γέ-
 10 γονεν, ὁρᾷ· ἐξὼ δὲ ἑαυτῆς γενομένη, τὰ οὐκ ὄντα λογίζεται καὶ ἀνατυπῶνται. ἐπικρύψασα γὰρ ταῖς ἐπιπλοκαῖς τῶν σωματικῶν ἐπιθυμιῶν τὸ ὡς ἐν αὐτῇ κάτοπτρον, δι' οὗ μόνου ὁρᾷ ἡδύνατο τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, οὐκέτι μὲν ὁρᾷ ἃ δεῖ ψυχὴν νοεῖν· παντὶ δὲ περιφέρεται καὶ μόνον ἐκεῖνα ὁρᾷ τὰ τῇ αἰσθήσει προσπί-
 15 πτοντα. ὅθεν δὴ πάσης σαρκικῆς ἐπιθυμίας γέμουσα καὶ ἐν ταῖς τούτων δόξαις ταραττομένη, λοιπὸν ὃν ἐπελάθετο τῇ διανοίᾳ Θεόν, τοῦτον ἐν σωματικοῖς καὶ αἰσθητοῖς ἀναπλάττεται, τοῖς φαινομένοις τὴν Θεοῦ προσηγορίαν ἀνατιθεῖσα, καὶ μόνον ταῦτα δοξάζουσα, ἅπερ αὐτὴ βούλεται, καὶ ὡς ἡδέα ὁρᾷ.

20 Προηγείται τοίνυν αἰτία τῆς εἰδωλολατρίας ἢ κακίας. μαθόντες γὰρ οἱ ἄνθρωποι τὴν οὐκ οὔσαν κακίαν ἑαυτοῖς ἐπινοεῖν, οὕτω καὶ τοὺς οὐκ ὄντας θεοὺς ἑαυτοῖς ἀνεπλάσαντο. οἷον δὲ εἴ τις εἰς βυθὸν καταδύς μηκέτι μὲν βλέπει τὸ φῶς μηδὲ τὰ ἐν τῷ φωτὶ φαινόμενα, διὰ τὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ
 25 πρὸς τὸ κάτω νεῦμα καὶ τὴν τοῦ ὕδατος ἐπικειμένην ἐπίχυσιν αὐτῷ, μόνον δὲ τὰ ἐν τῷ βυθῷ αἰσθόμενος, νομίζει μηδὲν πλεον ἐκεῖνων εἶναι, ἀλλ' αὐτὰ τὰ φαινόμενα αὐτῷ τῶν ὄντων εἶναι τὰ κύρια· οὕτω καὶ οἱ πάλοι τῶν ἀνθρώπων παράφρονες, καταδύντες εἰς τὰς τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμίας καὶ φαντασίας καὶ ἐπιλαθό-

8. Ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων δὲν ἱκανοποιήθη ἀπὸ τὴν ἐπιπόνησιν τῆς κακίας, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἤρχισε νὰ ἐκτρέπεται εἰς τὰ χειρότερα. Διότι ὅταν ἐγεύθη διαφορετικὰς ἡδονὰς καὶ ἔλησμόνησε τὰ θεῖα καὶ ἤρχισε νὰ ἡδονίζεται μὲ τὰ πάθη τοῦ σώματος καὶ νὰ ἀποβλέπη μόνον εἰς τὰ παρόντα καὶ τὴν δόξαν των, ἐπίστευσε ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε περισσότερον ἀπὸ αὐτὰ πού φαίνονται καὶ ὅτι τὰ μόνα καλὰ εἶνε τὰ πρόσκαιρα καὶ τὰ σωματικά. Ἀφοῦ ἤλλαξε κατεύθυνσιν καὶ ἔλησμόνησε ὅτι εἶνε πλασμένη κατ' εἰκόνα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, δὲν βλέπει πλέον, μὲ τὴν δύναμιν πού ἔχει μέσα τῆς τὸν Θεὸν Λόγον, κατ' εἰκόνα τοῦ ὁποίου καὶ ἐπλάσθη. Ἀφοῦ ἐβγῆκεν ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν τῆς, σκέπτεται καὶ κατασκευάζει τὰ ἀνύπαρκτα. Μὲ τὰς ἀναστατώσεις αἱ ὁποῖαι προεκλήθησαν ἀπὸ τὰς σωματικὰς ἐπιθυμίας ἐσκέπασε τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ τὸ ὁποῖον ὡς κάτοπτρον εἶχεν ἐντὸς τῆς, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ μόνον ἡδύνατο νὰ βλέπη τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρός, καὶ δὲν βλέπει πλέον αὐτὰ πού πρέπει νὰ σκέπτεται ἡ ψυχὴ· ἀλλὰ περιφέρεται παντοῦ καὶ βλέπει μόνον ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις. Διὰ τοῦτο λοιπὸν γεμάτη ἀπὸ κάθε σαρκικὴν ἐπιθυμίαν καὶ ἀναστατωμένη ἀπὸ τὰς θεωρίας πού ἐσχημάτισεν ἐξ αὐτῶν, εἰς τὸ ἐξῆς, τὸν Θεὸν τὸν ὁποῖον μὲ τὴν σκέψιν τῆς ἔλησμόνησε, αὐτὸν τὸν ἀναστηλώνει μὲ σωματικὰ καὶ αἰσθητὰ καὶ δίδει τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ ὄρατὰ καὶ ἐξυμνεῖ μόνον αὐτὰ πού θέλει ἡ ἰδίᾳ καὶ τὰ βλέπει εὐχάριστα.

Ἐπομένως προηγείται ἡ κακία ὡς αἰτία τῆς εἰδωλολατρίας. Ἀφοῦ λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι ἔμαθαν νὰ ἐφευρίσκουν εἰς βᾶρος των τὴν ἀνύπαρκτον κακίαν, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐπλάσαν δι' ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ἀνυπάρκτους θεοὺς. Ἐὰν ἕνας βυθισθῆ εἰς τὸν βυθόν, δὲν βλέπει πλέον τὸ φῶς, οὔτε ὅσα φαίνονται μέσα εἰς τὸ φῶς, διότι οἱ ὀφθαλμοὶ του εἶνε ἐστραμμένοι πρὸς τὰ κάτω καὶ διότι περιβάλλεται ἀπὸ ὕδωρ· καὶ ἐπειδὴ ἀντιλαμβάνεται μόνον αὐτὰ πού εὐρίσκονται εἰς τὸν βυθόν, νομίζει ὅτι τίποτε περισσότερον ἀπὸ αὐτὰ δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ὅτι αὐτὰ πού βλέπει αὐτὸς εἶνε τὰ σπουδαιότερα ὅλων. Ἔτσι καὶ εἰς τὴν παλαιὰν ἐποχὴν οἱ παράφρονες ἄνθρωποι, βυθι-

μενοι τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας καὶ δόξης, ἀμυδρῶ τῷ λογισμῷ, μᾶλλον δὲ ἀλογίᾳ, χρησάμενοι, τὰ φαινόμενα θεοὺς ἀνετυπώσαντο, τὴν κτίσιν παρὰ τὸν κτίσαντα δοξάζοντες, καὶ τὰ ἔργα μᾶλλον ἐκθειάζοντες ἢ περὶ τὸν τοῦτων αἴτιον καὶ δημιουργὸν
 5 Δεσπότην Θεόν. ὡσπερ δὲ κατὰ τὸ προλεχθὲν παράδειγμα οἱ εἰς τὸν βυθὸν καταδυόμενοι, ὅσῳ μᾶλλον ἐπικαταβαίνουνσι, τοσοῦτον εἰς τὰ σκοτεινότερα καὶ βαθύτερα ὁρμῶσιν, οὕτω καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων πέπονθε γένος. οὐ γὰρ ἀπλήν ἔσχον τὴν εἰδωλολατρίαν, οὐδὲ ἀφ' ὧν ἤρξαντο, ἐν τούτοις καὶ διέμειναν· ἀλλ'
 10 ὅσον τοῖς πρώτοις ἐνεχρόνιζον, τοσοῦτον ἑαυτοῖς καινοτέρας ἐφεύρισκον δεισιδαιμονίας. καὶ κόρον οὐ λαμβάνοντες τῶν πρώτων, ἄλλοις πάλιν ἐνεπίμπλαντο κακοῖς, προκόπτοντες ἐν τοῖς αἰσχίστοις καὶ πλεῖον ἑαυτῶν ἐπεκτείνοντες τὴν ἀσέβειαν. τοῦτο δὲ καὶ ἡ θεία Γραφή μαρτυρεται λέγουσα: "Ὅταν ἔλθῃ ἀσε-
 15 βῆς εἰς βάθος κακῶν, καταφρονεῖ.

9. Ἄρτι γὰρ ἀπεπήδησεν ἡ διάνοια τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ Θεοῦ, καὶ καταβαίνοντες ταῖς ἐννοίαις καὶ τοῖς λογισμοῖς οἱ ἀνθρώποι, πρώτοις οὐρανῷ καὶ ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ τοῖς ἄστροις τὴν τοῦ Θεοῦ τιμὴν ἀνέθηκαν, ἐκείνους οὐ μόνον θεοὺς
 20 εἶναι νομίζοντες, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων τῶν μετ' αὐτοὺς αἰτίους τυγχάνειν· εἴτ' ἐπικαταβαίνοντες τοῖς σκοτεινοῖς λογισμοῖς, αἰθέρα καὶ τὸν ἀέρα καὶ τὰ ἐν τῷ ἀέρι προσηγόρευσαν θεοὺς προβαίνοντες δὲ τοῖς κακοῖς, ἤδη καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τῶν σωμάτων συστάσεως, τὴν θερμὴν καὶ τὴν ψυχρὰν
 25 καὶ τὴν ξηρὰν καὶ τὴν ὑγρὰν οὐσίαν, θεοὺς ἀνύμνησαν. ὡς δὲ οἱ τέλεον πεσόντες περὶ τὴν γῆν ἰλυσπῶνται δίκην τῶν ἐν τῇ χέρσῳ κοχλιῶν, οὕτως οἱ ἀσεβέστατοι τῶν ἀνθρώπων, πεσόντες

7. Ἐννοεῖ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα τῆς ὕλης κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων, ἦτοι πῦρ, ἀέρα, γῆν καὶ ὕδωρ. Πρόκειται περὶ τῆς θεωρίας τοῦ Ἐμπε-

σθέντες εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ φαντασίας τῶν σαρκικῶν καὶ λησμονήσαντες τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ Θεοῦ, μὲ θαμπὸν τὸ λογικὸν ἢ μᾶλλον χωρὶς καθόλου λογικόν, αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἐφαίνοντο τὰ ἀνετύπωσαν ὡς θεοὺς, λατρεύοντες «τὴν κτίσιν παρὰ τὸν κτίσαντα» (Ῥω 1,25) καὶ θεοποιοῦντες τὰ δημιουργήματα μᾶλλον παρὰ τὸν δημιουργὸν καὶ Δεσπότην Θεὸν ποῦ τὰ ἐδημιούργησε. Καὶ ὅπως, συμφώνως πρὸς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα, ἐκεῖνοι ποῦ βυθίζονται εἰς τὸν βυθὸν ὅσον κατεβαίνουν πρὸς τὰ κάτω, τόσον περισσότερο ἐπιδιώκουν τὰ σκοτεινότερα καὶ βαθύτερα μέρη, ἔτσι ἔπαθε καὶ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων. Διότι δὲν ἐκράτησαν μόνον τὴν εἰδωλολατρίαν, οὔτε ἔμειναν εἰς ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχον ἀρχίσει· ἀλλ' ὅσον ἐχρόνιζον εἰς τὰ πρῶτα, τόσον περισσότερο ἐφεύρισκον νεωτέρας δεισιδαιμονίας· καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐχόρταιναν ἀπὸ τὰ πρῶτα, ἐφορτώνοντο πάλιν μὲ ἄλλα κακὰ, προσδεύοντες εἰς τὰ αἰσχροτάτα καὶ ἐπεκτείνοντες περισσότερο τὴν ἀσεβείαν των. Αὐτὸ βεβαιώνει καὶ ἡ Θεία Γραφή λέγουσα· «Ὅταν ἔλθῃ ἀσεβῆς εἰς βάθος κακῶν, καταφρονεῖ» (Πρμ 18,3).

9. Μόλις ὁμως ἀπεσκίρτησεν ὁ νοῦς τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὸν Θεόν, ἤρχισαν οἱ ἄνθρωποι νὰ καταπίπτουν κατὰ τὴν σκέψιν καὶ τὴν κρίσιν. Κατὰ πρῶτον τὴν τιμὴν ποῦ ἀνήκει εἰς τὸν Θεόν τὴν ἀπέδωσαν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰς τὸν ἥλιον, εἰς τὴν σελήνην καὶ εἰς τὰ ἄστρα, πιστεύοντας ὅτι ἐκεῖνα ὄχι μόνον εἶνε θεοὶ ἀλλ' εἶνε καὶ αἱ αἰτίαι ποῦ προεκάλεσαν τὰ ἄλλα ποῦ εἶνε μετὰ ἀπὸ αὐτά. Ἐπειτα καταβαίνοντες ἀκόμη περισσότερο εἰς τὰς σκοτεινὰς σκέψεις, ἐπωνόμασαν θεοὺς τὸν αἰθέρα, τὸν ἀέρα, καὶ ὅσα εὐρίσκονται ἐντὸς τοῦ ἀέρος. Προκόπτοντες εἰς τὰ κακὰ, ἤδη ἐξύμνησαν ὡς θεοὺς καὶ τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ ἀρχικὰ συστατικὰ τῶν σωμάτων, δηλαδὴ τὴν θερμὴν, τὴν ψυχρὰν, τὴν ξηρὰν καὶ τὴν ὑγρὰν οὐσίαν⁷. Ὅπως δὲ αὐτοὶ ποῦ ἔπεσαν τελείως ἔρπουσαν εἰς τὴν γῆν σὰν τὰ σαλιγκάρια εἰς τὸ χῶμα ἔτσι οἱ ἀσεβέστατοι ἄνθρωποι, ἀφοῦ ἔπεσαν καὶ κα-

δοκλέους τοῦ Ἀκραγαντίνου. Βλ. Διογένους Λαερτίου, Βίοι φιλ. 8, 76. Καὶ Μ. Βασιλείου, Ἐξατήμ. 1, 28.

καὶ καταπεσόντες ἀπὸ τῆς περὶ Θεοῦ φαντασίας, λοιπὸν καὶ ἀνθρώπους καὶ ἀνθρώπων μορφάς, τῶν μὲν ἔτι ζώντων τῶν δὲ καὶ μετὰ θάνατον, εἰς θεοὺς ἀνέθηκαν. ἔτι δὲ καὶ χεῖρονα βουλεύόμενοι καὶ λογιζόμενοι, ἤδη καὶ εἰς λίθους καὶ ξύλα καὶ 5 ἔρπετά, ἔνυδρά τε καὶ χερσαῖα, καὶ εἰς τὰ τῶν ἀλόγων ἀνήμερα ζῶα τὴν θείαν καὶ ὑπερκόσμιον τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν μετήνεγκαν, πᾶσαν τιμὴν αὐτοῖς Θεοῦ ἀπονέμοντες καὶ τὸν ἀληθινὸν καὶ ὄντως ὄντα Θεὸν τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα ἀποστρεφόμενοι.

Εἶθε δὲ κἄν μέχρι τούτων εἰστήκει τῶν ἀφρόνων ἡ τόλμα, 10 καὶ μὴ περαιτέρω βαίνοντες ἑαυτοὺς ταῖς ἀσεβείαις ἐνέφυρον. τοσοῦτον γὰρ τινες καταπεπτώκασιν τῇ διανοίᾳ καὶ ἐσκοτίσθησαν τὸν νοῦν, ὥστε καὶ τὰ μὴδ' ὄλως μῆδαμῶς ὑπάρχοντα, μὴδὲ ἐν τοῖς γενομένοις φαινόμενα ὁμῶς ἑαυτοῖς ἐπινοῆσαι καὶ θεοποιῆσαι. λογικὰ γὰρ ἀλόγοις ἐπιμίξαντες καὶ ἀνόμοια τῇ 15 φύσει ἐνείραντες, ὡς θεοὺς θρησκέουσιν· οἳ εἰσὶν οἱ παρ' Αἰγυπτίοις κυνοκέφαλοι καὶ ὄφιοκέφαλοι καὶ ὄνοκέφαλοι, καὶ ὁ παρὰ Λίβυσι κριοκέφαλος Ἄμμων. ἄλλοι δὲ τὰ μέρος τῶν

8. Ἄνθρωποι ποὺ ἐλατρεύθησαν ὡς θεοί, ἐνῶ ἀκόμη ἐζοῦσαν, εἶνε οἱ Καίσαρες τῆς Ῥώμης· αὐτοὺς ἐννοεῖ ὁ Μ. Ἀθανάσιος. Βλ. καὶ § 9.

9. Ἄνθρωποι ποὺ ἐθεοποιήθησαν μετὰ τὸν θάνατόν των ὑπῆρξαν πολλοί, κυρίως δὲ οἱ λεγόμενοι ἥρωες, Ἡρακλῆς, Ἀρισταῖος, Ἀχιλλεύς, κλπ.

10. «Οἱ παρ' Αἰγυπτίοις κυνοκέφαλοι καὶ ὄφιοκέφαλοι καὶ ὄνοκέφαλοι». Οἱ Αἰγύπτιοι ταυτίζοντες τοὺς θεοὺς των μὲ διάφορα κτήνη, παρίστανον αὐτοὺς μὲ κεφαλὰς βοῶς ἢ ἀγελάδος, ἐλάφου, ὄνου, λέοντος, κάπρου, κριοῦ, κυνός, ἴβιδος, ἰέρακος, ὄφεως, κλπ. Ἡ Ἰσις π.χ. παριστάνετο ἀγελαδοκέφαλος, ὁ Ἄπις ταυροκέφαλος, ὁ Ἄνουβις κυνοκέφαλος (σφύζεται ἀγαλμα), ὁ Ἄμμων κριοκέφαλος, ὁ Ὄρος ἰερακοκέφαλος. Διόδωρος Σικ., Ἰστ. βιβλ. 1, 18, 1. Φίλων, Δέκ. λόγ., 76-80. Minucius Felix, Oct., 28. Εὐσέβιος Καισ., Εὐ. πρ. 3, 13, 2.

11. Λιβύην οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον ὅλην τὴν Ἀφρικὴν, ἐγνώριζον δὲ τὴν βόρειον ἡπειρον τὴν βρεχομένην ὑπὸ τῆς Μεσογείου. Λίβυας ἔλεγον τοὺς καὶ σήμερον ὁμοίως λεγομένους. Ὁ Ἄμμων ἦτο διὰ μὲν τοὺς Αἰγυπτίους ἕνας

τεκρημνίσθησαν ἀπὸ τὴν παράστασιν ποῦ εἶχαν περὶ Θεοῦ, ἐν συνεχείᾳ ἐτοποθέτησαν εἰς τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπους καὶ ἀγάλματα ἀνθρώπων εἴτε ζώντων⁸ εἴτε καὶ νεκρῶν⁹. Καὶ σκεπτόμενοι καὶ ἐπινοοῦντες ἀκόμη χειρότερα ἀπέδωσαν τὸ θεῖον καὶ ὑπερκόσμιον ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἰς λίθους, ξύλα καὶ ἔρπετά, εἰς ζῶα ὑδρόβια καὶ τῆς ξηρᾶς, καὶ εἰς τὰ ἀγρια καὶ ἄλογα ζῶα καὶ ἀποδίδουν εἰς αὐτὰ κάθε τιμὴν ἢ ὅποια ἀρμόζει εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἀποστρέφονται τὸν ἀληθινὸν καὶ πράγματι ὑπάρχοντα Θεὸν, τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ.

Εἶθε νὰ ἔμενε μέχρι αὐτῶν ἡ τόλμη τῶν ἀφρόνων καὶ νὰ μὴ ἀνεμιγνύοντο μὲ τὰς ἀσεβείας, προχωροῦντες ἀκόμη περισσό-
τερον. Διότι τόσον πολὺ κατέπεσαν μερικοὶ ὡς πρὸς τὴν σκέ-
ψιν καὶ ἐσκοτίσθησαν ὡς πρὸς τὸν νοῦν, ὥστε καὶ αὐτὰ τὰ
ὅποια οὐδόλως καὶ κατ' οὐδένα τρόπον ὑπάρχουν, οὔτε φαί-
νονται μεταξύ τῶν δημιουργημάτων, καὶ αὐτὰ τὰ ἐπενόησαν
καὶ τὰ ἔθεοποίησαν. Ἄφοῦ λοιπὸν ἀνέμιξαν λογικὰ καὶ μὴ λο-
γικὰ καὶ συνέπλεξαν πράγματα ἀνόμοια κατὰ τὴν φύσιν των,
τὰ λατρεύουν ὡς θεοὺς. Τοιοῦτοι εἶνε οἱ κυνοκέφαλοι καὶ ὄφιο-
κέφαλοι καὶ ὄνοκέφαλοι¹⁰ θεοὶ τῶν Αἰγυπτίων καὶ ὁ κριοκέφαλος¹¹
Ἄμμων τῶν Λιβύων. Ἄλλοι δὲ ἀφοῦ διεχώρισαν εἰς ἰδιαίτερα
κομμάτια τὰ μέλη τοῦ σώματος, κεφαλήν, ὦμον, χεῖρα, καὶ πό-

ἐκ τῶν θεῶν, λατρευθεὶς κάποτε καὶ ὡς ὁ ὑψιστος ἀλλ' ἔπειτα παραμεληθεὶς, διὰ δὲ τοὺς Λίβυας ὁ ὑψιστος τῶν θεῶν. Ἐταυτίζετο μὲ τὸν Δία τῶν Ἑλλήνων. Ἦτο προσωποποίηση τοῦ ἡλίου καὶ παριστάνετο κριομορφος. Κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους ἐλέγετο Ζεὺς Ἄμμων. Ὁ Μ. Ἀλέξανδρος εἶπεν εἰς τοὺς Λίβυας ὅτι εἶνε υἱὸς αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο παριστάνεται εἰς νομίσματα μὲ κέρατα κριοῦ. Ἄμμων εἶνε τὸ ὄνομά του ἐξελληνισμένον· τὸ καθαυτὸ ἀφρικανικὸν του εἶνε Ἄμοῦν. Βραδύτερον τὸ ὄνομα ἐδίδετο καὶ εἰς ἀνθρώπους. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος π.χ. ἔγραψε μίαν ἐπιστολὴν πρὸς μοναχὸν λεγόμενον Ἄμοῦν. Ὁ Πλούταρχος σχετικῶς λέγει· «Ἐτι δὲ τῶν πολλῶν νομιζόντων ἴδιον παρ' Αἰγυπτίοις ὄνομα τοῦ Διὸς εἶναι τὸ Ἄμοῦν (ὃ παράγοντες ἡμεῖς Ἄμμωνα λέγομεν), ... Διὸ τὸν πρῶτον θεὸν τῶν παντὶ τὸν αὐτὸν νομίζουσιν ὡς ἀφανῆ καὶ κεκρυμμένον ὄντα, προσκαλούμενοι καὶ παρακαλοῦντες ἐμφανῆ γενέσθαι, καὶ δῆλον αὐτοῖς Ἄμοῦν λέγουσι» Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίρ., 9. Καὶ Cicero, Nat. deor. 1, 29 (82).

σωμάτων, κεφαλήν καὶ ὤμον καὶ χεῖρα καὶ πόδα, καθ' ἑαυτὰ διελόντες, ἕκαστον εἰς θεοὺς ἀνέθηκαν καὶ ἐξεθείασαν, ὥσπερ οὐκ ἀρκοῦμενοι ἐξ ὀλοκλήρου τοῦ ὅλου σώματος ἔχειν τὴν θρησκείαν. Ἐπιτείνοντες δὲ τὴν ἀσέβειαν ἕτεροι τὴν πρόφασιν

5 τῆς τούτων εὐρέσεως καὶ τῆς ἑαυτῶν κακίας τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν θεοποιήσαντες προσκυνοῦσιν· οἷός ἐστιν ὁ παρ' αὐτοῖς Ἔρως καὶ ἡ ἐν Πάφῳ Ἀφροδίτη. οἱ δὲ αὐτῶν, ὥσπερ φιλοτιμούμενοι τοῖς χείροσιν, ἐτόλμησαν τοὺς παρ' αὐτῶν ἄρχοντας ἢ καὶ τοὺς τούτων παῖδας εἰς θεοὺς ἀναθεῖναι ἢ διὰ τι

10 μὴν τῶν ἀρξάντων ἢ διὰ φόβον τῆς αὐτῶν τυραννίδος, ὡς ὁ ἐν Κρήτῃ παρ' αὐτοῖς περιβόητος Ζεὺς καὶ ὁ ἐν Ἀρκαδίᾳ Ἐρμῆς·

12. Οἱ Αἰγύπτιοι ὄχι μόνον κτήνη ἀλλὰ καὶ μέλη κτηνῶν ἐλάτρευον ὡς θεοὺς, π.χ. κέρατα βοῶν, πτερύγια ἰχθύος, πέλματα, κλπ. Τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀλεξανδρεὺς Ἰουδαῖος Φίλων, Δέκ. λόγ., 79.

13. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον (Θεογ., 116-130) ὁ Ἔρως εἶνε ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτέρους θεοὺς· Χάος, Γῆ, Οὐρανός, Ἔρως, λέγονται οἱ πρῶτοι· αὐτοὶ ἐγέννησαν τὴν γενεάν τοῦ Κρόνου, καὶ ἡ γενεὰ τοῦ Κρόνου τὴν γενεάν τοῦ Διός. Κατὰ τοὺς κλασσικοὺς καὶ ἑλληνιστικοὺς χρόνους ὁ Ἔρως ἐμυθολογεῖτο ὡς υἱὸς τῆς Ἀφροδίτης ἐκ τοῦ Ἄρεως ἢ τοῦ Ἑρμοῦ, καὶ παριστάνετο νῆπιος, πτερωτός καὶ τοξοφόρος.

14. «Ἡ ἐν Πάφῳ Ἀφροδίτη» σφαλερῶς εἰς τὴν ΒΕΠ γράφεται «ἡ ἐν Πάφῳ...». Ἡ Ἀφροδίτη ὡς κοινὴ λέξις «ἀφροδίτη» σημαίνει τὴν γενετήσιον ὄρμην καὶ ἡδονήν. Αὐτῆς προσωποποιήσις εἶνε ἡ θεὰ Ἀφροδίτη. Ἦτο θεὰ τῆς πορνείας. Ἦτο ἡ κυριωτέρα θήλεια θεὰ προερχομένη ἐξ Ἀνατολῆς, ὅπου εἶχε διάφορα ὀνόματα (Ἀστάρτη, Κυβέλη, κλπ.). Οἱ Ἕλληνες τὴν ἐγνώρισαν ἀπὸ τοὺς Προέλληνας Ἰδίως τῆς Κύπρου. Πανάρχαιον κέντρον τῆς λατρείας τῆς ὑπῆρξεν ἡ Πάφος τῆς Κύπρου, ὅπου μυθολογεῖται ὅτι ἐξῆλθεν ἐκ τῶν κυμάτων. Διὰ τοῦτο λέγεται καὶ Κύπρις. Βλ. Ὀμήρου Ἰλιάδα Θ 362-3· καὶ Ὀμηρικὸν ὕμνον εἰς Ἀφροδ., 56-59. Ὅ,τι σημαίνει τὸ κοινὸν «ἀφροδίτη» διὰ τὰ ζῶα, σημαίνει καὶ τὸ «κύπρις» ὡς κοινὴ λέξις διὰ τὰ φυτὰ. Ἡ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης ἦτο ὀργιαστικὴ καὶ πορνικὴ. Ἡ Ἰδία ἡ πορνεία ἦτο ἡ κυριωτέρα λατρευτικὴ πράξις τῆς θρησκείας τῆς. Ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας μαρτυροῦν ὅτι κατὰ τὰς πορνικὰς τελετὰς τῆς οἱ λάτρεις προσέφερον εἰς τὸν ναόν τῆς νόμισμα ποῦ ἐθεωρεῖτο ὡς μισθω-

δα¹², ἀνύψωσαν τὸ καθένα εἰς Θεὸν καὶ τὰ ἔθεοποίησαν, σὰν νὰ μὴ τοὺς ἦτο ἀρκετὸν νὰ λατρεύουν γενικῶς ὅλον μαζί τὸ σῶμα. Ἄλλοι δὲ ἐπαυξάνοντες ἀκόμη περισσότερο τὴν ἀσέβειαν, ἔθεοποίησαν καὶ προσκυνοῦν τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ποὺ εἶνε ἡ αἰτία τῆς ἐφευρέσεως αὐτῶν καὶ τῆς κακίας των· Τοιοῦτοι θεοὶ εἰς αὐτοὺς εἶνε ὁ Ἔρωσ¹³ καὶ ἡ Ἀφροδίτη¹⁴ τῆς Πάφου. Καὶ ἄλλοι ἀπὸ αὐτοὺς, σὰν νὰ ἐφιλοδόξουν διὰ τὰ χειρότερα, ἐτόλμησαν νὰ ἀνυψώσουν εἰς θεοὺς καὶ τοὺς ἄρχοντάς των ἢ καὶ τοὺς νεαρῶς ἐρωμένους¹⁵ τῶν ἀρχόντων, εἴτε πρὸς τιμὴν τῶν ἀρχόντων, εἴτε ἐπειδὴ ἐφοβοῦντο τὴν τυραννικὴν ἐξουσίαν των, ὅπως εἰς τὴν Κρήτην ὁ περιβόητος ἐκεῖ Ζεὺς¹⁶, καὶ ὁ ἐν Ἀρκαδίᾳ Ἑρμῆς¹⁷, καὶ εἰς τοὺς Ἰνδοὺς ὁ Διόνυσος¹⁸, εἰς τοὺς

μα πόρνης. Κλήμης Ἀλ., Προτρ., 2 ΒΕΠ 7, 24. Εὐσέβιος Καισ., Εὐ. πρ. 2, 3, 15.

15. «Παῖδας» ἐδῶ δὲν λέγει τοὺς υἱοὺς οὔτε τοὺς δούλους· ἡ λέξις ἦτο ὄρος σημαίνων τοὺς ἄρρενας ἐρωμένους ἀνδρῶν, δηλαδὴ νεαρῶς παθητικούς κιναιδούς. Ὡς γνωστὸν μία ἀπὸ τὰς φοβερὰς καὶ γενικὰς μάστιγας τῆς ἀρχαιότητος ὑπῆρξεν ὁ ἐπίσημος κιναιδισμός.

16. «Ὁ ἐν Κρήτῃ περιβόητος Ζεὺς». Ὁ ὕψιστος θεὸς τῶν Ἑλλήνων, θεὸς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἡλίου, καὶ ὁ ὕψιστος θεὸς τῶν Προελλήνων, ὅστις ἐλατρεύετο κυρίως ἐν Κρήτῃ, ἐταυτίσθησαν εἰς ἓνα πρόσωπον· αὐτὸ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν κλίσιν τοῦ ὀνόματος (Ζεὺς, Διός, ...), ὅπου εἰς τὴν πραγματικότητα πρόκειται περὶ δύο διαφόρων ὀνομάτων. Ὁ ἐν Κρήτῃ Ζεὺς εἶχεν ὀργιαστικὰς ἀνηθίκοις τελετάς. Ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἡ Ῥέα ἐγέννησε τὸν Δία ἐν Κρήτῃ καὶ τὸν ἐκρυπτεν εἰς σπήλαιον Κρητικοῦ ὄρους, διὰ νὰ μὴ τὸν φάγη ὁ Κρόνος. Ἐμυθολογεῖτο ἐπίσης ὅτι ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ὁ Ζεὺς ἐν Κρήτῃ. Ἡσιόδου, Θεογ. 453-506.

17. Ὁ Ἑρμῆς ἐλατρεύετο κυρίως ἐν Ἀρκαδίᾳ, ὅπου ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἐγεννήθη ὡς γόνος μοιχείας τοῦ Διὸς καὶ τῆς Μαιᾶς. Ὁλόκληρος ὁ μῦθος τῆς γεννήσεώς του καὶ ἀναδείξεώς του ἐκτίθεται εἰς τὸν Ὀμηρικὸν ὕμνον εἰς Ἑρμῆν (στίχοι 580). Ἦτο θεὸς τῆς κλοπῆς, τοῦ ψεύδους, τοῦ ἐμπορίου, τῶν γραμμάτων, καὶ τῆς συνοδεύσεως τῶν ψυχῶν εἰς τὸν ᾠδην.

18. Διόνυσος, καρπὸς μοιχείας τοῦ Διὸς καὶ τῆς Σεμέλης, ἐμυθολογεῖτο ὡς θεὸς τοῦ οἴνου, τῆς μέθης, καὶ τοῦ παθητικοῦ κιναιδισμού. Κλήμης Ἀλ., Προτρ., 2 ΒΕΠ 7, 33· 36. Ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἔδρασε καὶ εἰς τὴν Ἰνδιάν ὅπου καὶ ἐλατρεύετο. Ἀρριανοῦ, Ἰνδική, 5, 8-9· 7,4 - 8,1· 9, 9-10.

καὶ παρὰ μὲν Ἰνδοῖς Διώνυσος, παρὰ δὲ Αἰγυπτίους Ἴσις καὶ Ὅσιρις καὶ Ὠρος, καὶ ὁ νῦν Ἀδριανοῦ τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως παιδικὸς Ἀντίνοος, ὃν καίπερ εἰδότες ἄνθρωπον, καὶ ἄνθρωπον οὐ σεμνόν, ἀλλ' ἀσελγείας ἐμπλεων, διὰ φόβον τοῦ προστάξαντος σέβουσιν. ἐπιδημήσας γὰρ Ἀδριανὸς τῇ χώρᾳ τῶν Αἰγυπτίων, τελευτήσαντα τὸν τῆς ἡδονῆς αὐτοῦ ὑπηρέτην Ἀντίνοον ἐκέλευσε θρησκευέσθαι, αὐτὸς μὲν καὶ μετὰ θάνατον ἐρῶν τοῦ παιδός, ἔλεγχον δὲ ὁμῶς καθ' ἑαυτοῦ καὶ γνώρισμα κατὰ πάσης εἰδωλολατρίας παρέχων, ὅτι οὐκ ἄλλως ἐφευρέθη παρὰ τοῖς ἀνθρώποις αὕτη ἢ δι' ἐπιθυμίαν τῶν πλασαμένων, καθὼς καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ προμαρτύρεται λέγουσα· Ἀρχὴ πορνείας ἐπίνοια εἰδώλων.

Καὶ μήτοι θαυμάσης μηδὲ μακρὰν πίστεως εἶναι τὸ λεγόμενον νομίσης, ὅπου γε καὶ οὐ πολλῶ πρότερον ἢ τάχα καὶ

---

19. Ὁ Ὅσιρις καὶ ἡ Ἴσις, ζεῦγος θεῶν τῆς Αἰγυπτιακῆς εἰδωλολατρίας. Ἐἶχον ἀνηθικούς ὀργιαστικὰς τελετάς. Ὑπῆρχε ἐποχὴ πού ἐθεωροῦντο οἱ ὑψιστοὶ τῶν θεῶν, ὅπως καὶ ἐπὶ Μ. Ἀθανασίου. Ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἦσαν ἀδελφοὶ ὁ Ὅσιρις, ἡ Ἴσις, καὶ ὁ Τυφῶν· ὁ δὲ Ὅσιρις καὶ ἡ Ἴσις ἦσαν καὶ σύζυγοι. Κατ' ἄλλον μῦθον ἡ Ἴσις ἐδημιούργησε τὸν σύζυγόν της Ὅσιριν. Ὁ Τυφῶν ἐφόνευσε τὸν Ὅσιριν, καὶ τεμαχίσας αὐτὸν τὰ μὲν 26 τεμάχια ἔδωκεν εἰς τοὺς 26 συνεργάτας τοῦ φόνου, τὸ δὲ αἰδοῖον ἔρριψεν εἰς τὸν Νεῖλον. Ἡ Ἴσις κατ' ἄλλον μῦθον εὔρε τὰ τεμάχια καὶ τὰ συνημολόγησε καὶ τὸν ἀνέστησε, κατ' ἄλλον δὲ συνεπλήρωσεν εἰς τὸ κάθε τεμάχιον μὲ κηρὸν ὀλόκληρον σῶμα καὶ παρέδωκε τὰ 26 σῶματα εἰς 26 ἱερεῖς τῆς νὰ τὰ κηδεύσουν καὶ νὰ τὰ λατρεύουν, ἡ ἴδια δὲ ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ ἀπολεσθέντος αἰδοῖου. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐστρέφετο ὅλη ἡ ὀργιαστικὴ λατρεία τῶν δύο θεῶν. Ἦσαν δὲ θεοὶ τῶν νεκρῶν, θεοὶ τοῦ ἡλίου, θεοὶ τῆς γονιμότητος καὶ τῆς ἀναβλαστήσεως καὶ τῆς πορνείας ὅπως ἡ Ἀφροδίτη. Ἡ Ἴσις ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ μεγάλη θεὰ μήτηρ. Πάντοτε δὲ εἰς τὰς ὀργιαστικὰς θρησκείας τῶν πολὺ ζεπεσμένων λαῶν τὴν θέσιν τοῦ ὑψίστου θεοῦ κατεῖχε θήλεια θεὰ. Διόδωρος Σικ., Ἰστ. βιβλ. 1, 21-27. Πλούταρχος, Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ., 12.

20. Ὁ Ὠρος, θεὸς τῶν Αἰγυπτίων, ἐφέρετο ὡς υἱὸς τοῦ Ὀσίρεως καὶ τῆς Ἴσιδος. Ἐταυτίζετο καὶ μὲ τὸν Ἑρμῆν ὡς ψυχοπομπός, καὶ μὲ τὸν Ἀπόλ-

Αιγυπτίους ἢ Ἴσις καὶ ὁ Ὅσιρις¹⁹ καὶ ὁ Ὠρος²⁰, καὶ τώρα ὁ Ἀντίνοος²¹, ὁ ἐρωμένος τοῦ βασιλέως τῶν Ῥωμαίων Ἀδριανοῦ²². αὐτὸν τὸν προσκυνοῦν ἂν καὶ γνωρίζουν ὅτι εἶνε ἄνθρωπος καὶ μάλιστα ἄνθρωπος ὄχι σεμνὸς ἀλλὰ γεμάτος ἀσέλγειαν, διότι φοβοῦνται αὐτὸν ποῦ διέταξε νὰ τὸν λατρεύουν. Διότι ὅταν ὁ Ἀδριανὸς ἐπεσκέφθη τὴν χώραν τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἀπέθανεν ὁ Ἀντίνοος, ποῦ ἱκανοποιοῦσε τὸ πάθος του, διέταξε νὰ τὸν λατρεύουν. Καὶ αὐτὸς μὲν ἦτο ἐρωτευμένος μὲ τὸν νεαρὸν καὶ μετὰ τὸν θάνατον, ἡμεῖς ὁμως ἔχομεν μίαν μαρτυρίαν ἐναντίον του καὶ ἓνα παράδειγμα ἐναντίον πάσης εἰδωλολατρίας, ὅτι δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι τὴν ἐφεῦρον ὄχι δι' ἄλλο τίποτε ἀλλὰ διὰ τὰ πάθη ἐκείνων ποῦ τὴν ἐπλασαν, ὅπως καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ πρὸ πολλοῦ ἐμαρτύρησε λέγουσα· «Ἀρχὴ τῆς πορνείας ἢ ἐπιπόνησις τῶν εἰδώλων» (Σοφ. Σολ. 14, 12).

Καὶ μὴ ἀπορήσης μήτε νὰ νομίσης ὅτι αὐτὸ ποῦ λέγω εἶνε ἀναξιόπιστον, ἀφοῦ καὶ πρὶν ἀπ' ὀλίγον καιρὸν ἢ ἴσως καὶ

λωνα (Ἐραπόλλων). Διόδωρος Σικ. 1, 27, 4. Πλούταρχος, Περὶ Ἴσ. καὶ Ὅσιρ, 12.

21. Ὁ Ἀντίνοος ἦτο ἔφηβος καὶ «παιδικὸς» τοῦ Ἀδριανοῦ. «Παιδικὸς» σημαίνει κίναδος ἐρωμένος ἄρρενος ἐραστοῦ. Ὅταν εἰς ἓνα ταξίδι τῶν δύο εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀπέθανεν ὁ Ἀντίνοος, ὁ Ἀδριανὸς ἦτο τόσον ἀπαρηγόρητος διὰ τὸν κίναιδόν του, ὥστε τὸν ἀνηγόρευσε θεόν, ἔδωκε τὸ ὄνομά του εἰς ἓνα ἀστέρα τοῦ οὐρανοῦ, ἱδρυσε πρὸς τιμὴν του τὴν Ἀντινούπολιν, ἱδρυσε θρησκείαν εἰς τὸ ὄνομά του, τῆς ὁποίας οἱ ὄπαδοὶ ἐλέγοντο φιλαντίνοοι, ἱδρυσε ναοὺς καὶ ἱερατεῖον, καθώρισε λατρείαν του, ἔστησε πολλὰ ἀγάλματα του (ἐκ τῶν ὁποίων ἓνα σφύζεται), καὶ διέταξε νὰ λατρεύεται εἰς ὅλην τὴν αὐτοκρατορίαν ὡς θεός. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιον ἀναφέρουν τὸ γεγονός λεπτομερέστερον ὁ Θεόφιλος Ἀντιοχείας, σχεδὸν σύγχρονος τῶν γεγονότων (Πρὸς Αὐτόλ. 2, 8), ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, (Προτρ., 4 ΒΕΠ 7, 42), ὁ Ὠριγένης (Κέλσ. 3, 36· 8, 9). Ὁ Ὠριγένης ἐλέγχει τὸν εἰδωλολάτρην Κέλσον διὰ τὸ αἰσχος αὐτὸ εἰς τὸ ὅποιον λατρεύουν.

22. Ὁ Ἀδριανὸς, αὐτοκράτωρ τῆς Ῥώμης βασιλεύσας κατὰ τὰ ἔτη 117-138 μ.Χ. Ὑπῆρξε διώκτης τῶν Χριστιανῶν. Αὐτὸς κατέστρεψε καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ διὰ δευτέραν φοράν (135 μ.Χ.). Εἰς τὴν ἱστορίαν φέρεται ὡς φίλος τῶν γραμμάτων καὶ τῶν εἰρηνικῶν ἔργων.

μέχρι νῦν ἢ Ῥωμαίων σύγκλητος τοὺς πώποτε αὐτῶν ἐξ ἀρχῆς
 ἄρξαντας βασιλέας, ἢ πάντα ἢ οὐδ' ἂν αὐτοὶ βούλωνται καὶ
 κρίνωσι, δογματίζουσιν ἐν θεοῖς εἶναι καὶ θρησκευέσθαι θεοὺς
 γράφουσιν. οἷς μὲν γὰρ ἀπεχθάνονται, τούτους ὡς πολεμίους
 5 τὴν φύσιν ὁμολογοῦσι καὶ ἀνθρώπους ὀνομάζουσιν· οὐδ' δὲ
 καταθυμίους ἔχουσι, τούτους δι' ἀνδραγαθίαν θρησκευέσθαι
 προστάττουσιν ὥσπερ ἐπ' ἐξουσίας ἔχοντες τὸ θεοποιεῖν, αὐ-
 τοὶ ἀνθρωποὶ τυγχάνοντες καὶ εἶναι θνητοὶ μὴ ἀρνούμενοι.
 ἔδει δὲ θεοποιῶντας αὐτοὺς μᾶλλον αὐτοὺς εἶναι θεοὺς· τὸ γὰρ
 10 ποιοῦν τοῦ ποιουμένου κρεῖττον εἶναι δεῖ, καὶ ὁ κρίνων τοῦ
 κρινομένου ἐξ ἀνάγκης ἄρχει, καὶ ὁ διδούς πάντως δ' ἔχει χα-
 ρίζεται. ὥσπερ ἀμέλει καὶ πᾶς βασιλεὺς δ' μὲν ἔχει χαρίζεται,
 τῶν δὲ λαμβανόντων κρεῖττων καὶ μελίων ἐστίν. εἴπερ οὖν
 οὐδ' θέλουσιν αὐτοί, τούτους θεοὺς δογματίζουσιν εἶναι, ἔδει
 15 καὶ αὐτοὺς πρῶτον εἶναι θεοὺς. ἀλλὰ τὸ θαυμαστόν ἐστι τοῦτο
 ὅτι αὐτοὶ ἀποθνήσκοντες ὡς ἀνθρωποὶ, ἐλέγχουσι τὴν ἑαυτῶν
 περὶ τῶν θεοποιηθέντων ὑπ' αὐτῶν ψῆφον εἶναι ψευδῆ.

10. Τοῦτο δὲ τὸ ἔθος οὐ καινόν, οὐδὲ ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων
 ἤρξατο βουλῆς, ἀλλ' ἦν ἄνωθεν προγιγνόμενον καὶ προμελετώ-
 20 μενον ἐπὶ τῆν τῶν εἰδώλων ἔννοιαν. καὶ γὰρ αἱ πάλαι παρ' Ἑλ-

23. «Ῥωμαίων σύγκλητος». Ἡ Ῥωμαϊκὴ γερουσία (senatus) ἢ «σύγκλητος βουλή» ἀπετελεῖτο ἀνέκαθεν ἀπὸ τοὺς πατρικίους, ὅλους δηλαδὴ τοὺς ἀρχηγούς τῶν εὐγενῶν οἰκῶν. Πρὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ πολιτεύματος ἦτο ἡ ἀνωτάτη ἐξουσία τοῦ κράτους. Ἐπὶ αὐτοκρατόρων ἦτο ἄλλοτε ἴση πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἄλλοτε δευτέρα. Ἐξ αὐτῆς προήρχοντο καὶ ὑπ' αὐτῆς ἀνηγορεύοντο οἱ αὐτοκράτορες.

24. Μετὰ τὸν θάνατον ἐκάστου αὐτοκράτορος, ἢ σύγκλητος τοὺς ἀνηγόρευε θεοὺς, ἢ μᾶλλον, ἐπειδὴ ἐν ζωῇ ἤδη ἔλατρευοντο ὅλοι ὡς θεοί, ἢ σύγκλητος ἀπεφάσιζεν ἂν καὶ μετὰ τὸν θάνατον τῶν θά συνεχίσουν νὰ εἶνε θεοί. Ὅσους ἢ σύγκλητος ἠνόητοι τοὺς «ἀπεθέωνε», καὶ ὅσους ἐμίσει τοὺς «ξεθέωνε». Τὸ εἰδωλοκρατικὸν αὐτὸ ἔθιμον εἰσεπήδησε καὶ εἰς τοὺς παπικούς

μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἡ σύγκλητος²³ τῶν Ῥωμαίων τοὺς βασιλεῖς ποὺ ἐβασίλευσαν εἰς αὐτοὺς ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, ἢ ὄλους ἢ ὅσους θέλουν καὶ κρίνουν αὐτοί, τοὺς ἀναγορεύουν θεοὺς, καὶ νομοθετοῦν νὰ λατρεύωνται ὡς θεοί²⁴. Καὶ ὅσους μὲν μισοῦν, τοὺς κηρύσσουν φύσει ἐχθροὺς των καὶ τοὺς ὀνομάζουν ἀνθρώπους, ὅσους δὲ συμπαθοῦν, δι' αὐτοὺς διατάσσουν νὰ λατρεύωνται, διότι ἀνεδείχθησαν δῆθεν ἄνδρες ἀγαθοί. Λές καὶ ἔχουν τὴν ἐξουσίαν νὰ διορίζουν θεοὺς, ἐνῶ οἱ ἴδιοι εἶνε ἀνθρωποι καὶ δὲν ἀρνοῦνται ὅτι εἶνε θνητοί. Θὰ ἔπρεπεν ὁμως ἐφ' ὅσον ἀναδεικνύουν θεοὺς, νὰ εἶνε θεοὶ περισσότερο οἱ ἴδιοι. Διότι ὁ τεχνίτης πρέπει νὰ εἶνε ἀνώτερος ἀπὸ τὸ κατασκευάσμα, καὶ ὁ ἐκφέρων κρίσιν ἀναγκαστικῶς ἐξουσιάζει αὐτὸ περὶ τοῦ ὁποίου ἐκφέρει τὴν κρίσιν, καὶ αὐτὸς ποὺ προσφέρει, ὅπως-δήποτε χαρίζει αὐτὸ ποὺ ἔχει. Ὅπως ἀναμφιβόλως καὶ κάθε βασιλεὺς χαρίζει μὲν αὐτὸ ποὺ ἔχει, εἶνε δὲ ἰσχυρότερος καὶ μεγαλύτερος ἀπὸ ἐκείνους ποὺ λαμβάνουν. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ἀποφαίνονται ὅτι εἶνε θεοὶ ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους αὐτοὶ κρίνουν, ἔπρεπε πρῶτα νὰ εἶνε καὶ οἱ ἴδιοι θεοί. Ἀλλὰ τὸ ἀξιοθαύμαστον εἶνε τὸ ἐξῆς· ὅτι μὲν τὸ νὰ ἀποθνήσκουν αὐτοὶ ὡς ἀνθρωποι, ἀποδεικνύουν ὅτι εἶνε ἄκυρος ἡ ἀπόφασίς των δι' ὅσους οἱ ἴδιοι ἔχουν ἀναδείξει θεοὺς.

10. Αὐτὴ ἡ συνήθεια δὲν εἶνε νέα, οὔτε ἤρχισεν ἀπὸ τὴν σύγκλητον²⁵ τῶν Ῥωμαίων, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς ἐγένετο καὶ ἐμελετᾶτο μὲ σκοπὸν τὴν ἐπινόησιν τῶν εἰδώλων. Διότι καὶ οἱ παλαιότερον

ὅπου πᾶς πάπας μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ βίου του ἀναγορεύεται ἅγιος. Ἡ θεοποίησις συνεχίζεται παρ' αὐτοῖς ὡς ἀγιοποιήσις. Ἐκαστος δὲ αὐτοκράτωρ ἐν ζωῇ ἐλέγετο «Κύριος» μὲ τὴν ἔννοιαν ποὺ ἔχει ἡ λέξις ὡς ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Οἱ Χριστιανοὶ οὐδέποτε ἐδέχοντο νὰ εἰποῦν «Κύριος» διὰ τὸν Καίσαρα, καὶ διὰ τοῦτο πολλακίς ἐμαρτύρησαν. Δι' αὐτὴν τὴν αἰτίαν ἐφονεύθη καὶ ὁ Πολύκαρπος Σμύρνης. Οἱ δῆμοί του τὸν ἐπίεζαν νὰ εἰπῇ «Κύριος Καίσαρ», ἀλλ' αὐτὸς δὲν ἐδέχθη προτιμήσας τὸν θάνατον. Μαρτύριον Πολυκ. 8, 2.

25. «Ῥωμαίων βουλή» ἡ σύγκλητος.

λησι διαβεβημένοι θεοί, Ζεὺς καὶ Ποσειδῶν καὶ Ἀπόλλων καὶ Ἥφαιστος καὶ Ἑρμῆς, καὶ ἐν θηλείαις Ἥρα καὶ Δήμητρα καὶ Ἀθηναῖα καὶ Ἄρτεμις, ταῖς Θησέως τοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἱστορουμένου διαταγαῖς ἐκρίθησαν λέγεσθαι θεοί· καὶ οἱ μὲν 5 διαταξάμενοι ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκοντες θρηνοῦνται· οὗς δὲ διετάξαντο, οὗτοι ὡς θεοὶ προσκυνοῦνται. Ὡ πολλῆς ἐναντιότητος καὶ μανίας! τὸν διαταξάμενον εἰδότες, οὗς διετάξατο προτιμῶσι. καὶ εἴθε μέχρις ἀρρένων εἰστήκει τούτων ἡ εἰδωλομανία, καὶ μὴ εἰς θηλείας κατέφερον τὴν θεῖαν προσηγορίαν.

10 καὶ γὰρ καὶ γυναῖκας, ἃς οὐδὲ εἰς κοινὴν περὶ πραγμάτων συμβουλίαν λαμβάνειν ἀσφαλές, ταύτας τῇ τοῦ Θεοῦ τιμῇ θρησκευοῦσι καὶ σέβουσιν, ὡς αἱ μὲν παρὰ Θησέως διαταγεῖσαι, ὡς προειρηκάμεν, παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις Ἴσις καὶ Κόρη καὶ Νεωτέρα,

---

26. Ζεὺς· ὁ ἀρχηγὸς τῶν θεῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ ὄλου τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

27. Ποσειδῶν· ὁ θεὸς τῆς θαλάσσης, ἀδελφὸς τοῦ Διός.

28. Ἀπόλλων· ὁ θεὸς ἥλιος· υἱὸς τοῦ Διός καὶ τῆς Λητοῦς ἐκ μοιχείας.

29. Ἥφαιστος· ὁ θεὸς τοῦ πυρός καὶ τῆς σιδηρουργικῆς τέχνης, χυλός· υἱὸς τοῦ Διός καὶ τῆς Ἥρας.

30. Ἑρμῆς· ἓνας ἐκ τῶν δώδεκα θεῶν τοῦ Ὀλύμπου· περὶ αὐτοῦ ἐλέχθη καὶ προηγουμένως.

31. Ἥρα· ἡ θεὰ σύζυγος· ἀδελφὴ καὶ σύζυγος τοῦ Διός.

32. Δήμητρα· ἡ θεὰ τῆς γεωργίας· ἀδελφὴ καὶ ἑρωμένη τοῦ Διός.

33. Ἀθηναῖα· ἡ θεὰ τοῦ πολέμου, τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ φωτός· θυγάτηρ τοῦ Διός ἐκ μοιχείας.

34. Ἄρτεμις· θεὰ τοῦ κυνηγίου καὶ τῆς πανίδος. Ἐνίοτε ὑποκαθιστᾷ τὴν Ἀφροδίτην καὶ εἶχε παρομοίαν λατρείαν. Εἰς τὴν μυθολογίαν φέρεται ὡς δίδυμος ἀδελφὴ τοῦ Ἀπόλλωνος, κόρη τοῦ Διός καὶ τῆς Λητοῦς ἐκ μοιχείας. Ὀμηρ. ὕμν. εἰς Ἄρτεμιν, 1-9. Ἀπολλοδώρου, Βιβλ. 1, 4, 1.

35. Θησεύς· Ὁ γνωστὸς ἦρωας καὶ βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν. Ἄν καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸ πρόσωπόν του εἶνε θρύλοι, ὁμως τὸ πρόσωπόν του καὶ τὸ ὄνομα εἶνε ἱστορικά.

36. Κόρη ἐλέγετο ἡ Περσεφόνη, θυγάτηρ τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Διός ἐκ μοιχείας. Ἐμυθεύετο ὅτι μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Διός τὴν ἀπῆγαγεν ὁ ἀδελ-

διαβόητοι θεοὶ τῶν Ἑλλήνων Ζεὺς²⁶, Ποσειδῶν²⁷, Ἀπόλλων²⁸, Ἥφαιστος²⁹, Ἑρμῆς³⁰, καὶ ἐκ τῶν θηλέων Ἥρα³¹, Δήμητρα³², Ἀθηνᾶ³³, Ἄρτεμις³⁴, ἀπεφασίσθη νὰ λέγωνται θεοὶ κατόπιν διαταγῆς τοῦ Θησέως³⁵, περὶ τοῦ ὁποίου διηγοῦνται οἱ Ἕλληνες. Καὶ αὐτοὶ μὲν οἱ ὁποῖοι ἐξέδωκαν διαταγὰς ἀποθνήσκουν ὡς ἄνθρωποι καὶ θρηνοῦνται· αὐτοὶ δὲ περὶ τῶν ὁποίων ἐξέδωκαν διαταγὴν προσκυνοῦνται ὡς θεοί. Ὡ πόσον μεγάλη ἀντινομία καὶ παραφροσύνη! Ἐνῶ γνωρίζουν αὐτὸν ποὺ ἐξέδωκε τὴν διαταγὴν, προτιμοῦν αὐτοὺς ποὺ ὑπῆρξαν τὸ ἀντικείμενον τῆς διαταγῆς. Καὶ μακάρι νὰ ἔμενε μέχρι τῶν ἀρρένων ἡ εἰδωλομανία των καὶ νὰ μὴ κατεβίβαζαν μέχρι τῶν θηλέων τὸ θεῖον ὄνομα. Διότι καὶ τὰς γυναῖκας, μὲ τὰς ὁποίας δὲν εἶνε ἀσφαλὲς οὔτε ἀπὸ κοινοῦ ν' ἀποφασίζη κανεὶς δι' ὑποθέσεις, τὰς λατρεύουν καὶ τὰς προσκυνοῦν μὲ τιμὴν ποὺ ἀρμόζει εἰς τὸν Θεόν. Τοιαῦται εἶνε αἱ τῆς διαταγῆς τοῦ Θησέως, περὶ τῶν ὁποίων προηγουμένως εἴπομεν. Ἐπίσης εἰς τοὺς Αἰγυπτίους εἶνε ἡ Ἴσις, ἡ Κόρη³⁶, ἡ Νεωτέρα³⁷, καὶ εἰς ἄλλους ἡ Ἀφροδίτη³⁸. Νομίζω δὲ ὅτι εἶνε

φὸς τοῦ Διὸς καὶ θεὸς τοῦ ἄδου Πλούτων ἢ Ἄδης, ἡ δὲ μήτηρ αὐτῆς τὴν ἀνεξήτη. Ὄταν τὴν εὔρεν εἰς τὸν ἄδην συνεφώνησεν ἐπὶ τέσσαρας μῆνας νὰ παραμένῃ εἰς τὸν ἄδην καὶ ἐπὶ ὀκτῶ νὰ ἀνέρχεται εἰς τὴν γῆν πλησίον τῆς Δήμητρος. Εἶνε ἡ θεὰ τῆς ἀναβλαστήσεως τῆς χλωρίδος κατὰ τὴν ἀνοιξιν. Ἐλατρεύετο μὲ ὄργια. Αὐτῆς λατρεία ἦσαν καὶ τὰ ἐλευσίνια μυστήρια. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ μύθου των καὶ ἡ λατρεία των καὶ ὁ συμβολισμὸς των ἦσαν ὅμοια μὲ τῆς Ἴσιδος καὶ τοῦ Ὀσίρεως. Διὰ τοῦτο κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἐταυτίσθησαν ἡ Ἴσις καὶ ἡ Κόρη. Ἡσιόδου, Θεογ. 912-4. Ὅμηρ. ὕμν. εἰς Δήμητραν, 1-495 (ὄλος). Ἀπολλοδώρου, Βιβλ. 1, 5, 1-3.

37. Νεωτέρα. Ἄλλο ὄνομα τῆς Ἴσιδος καὶ Κόρης. Μόνον εἰς τὸν Ἀθανάσιον σφάζεται. Εἰς τὸν ὑπ' ἀριθμὸν 1380 πάπυρον τῆς Αἰγυπτιακῆς πόλεως Ὁξυρύχου, ὁ ὁποῖος ἐγράφη κατὰ τὸν Β' αἰῶνα μ.Χ. ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς θετικὸν βαθμὸν, «Νέα». Ὁ πάπυρος περιέχει ἀπαριθμησιν ἑκατοντάδων ὀνομάτων τῆς Ἴσιδος. Λέγει δὲ ὅτι ἡ Ἴσις λέγεται «... Ἐν Μετηλείτῃ Κόρη ... ἐν Κυκλάσι νήσοις τριφυῆς Ἄρτεμις, ἐν Πάθμῳ Νέα, ... ἐν Πάφῳ Ἀγνή, Δία, Ἡπία, ...» (στίχ. 71-72· 84-86).

38. Ἀφροδίτη· πολλάκις ἐταυτίζετο μὲ τὴν Ἴσιν, τὴν Ἄρτεμιν, τὴν Κόρην, κλπ. Εἰς τὴν πραγματικότητα συνέβαινε τὸ ἐξῆς. Οἱ εἰδωλολάτραι εἶχον κυρίως μίαν θήλειαν θεάν, προσωποποίησιν ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς γενετη-

καὶ παρ' ἄλλοις Ἀφροδίτη. Τὰ γὰρ τῶν ἄλλων ὀνόματα οὐδὲ λέγειν εὐαγὲς ἡγοῦμαι, πάσης χλευῆς ὄντα μεστὰ.

Πολλοὶ γὰρ οὐ μόνον ἐν τοῖς πάλαι ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἀποβαλόντες φίλτατα καὶ ἀδελφούς καὶ συγγενεῖς καὶ γυναῖκας, πολλαὶ δὲ καὶ ἄνδρας ἀποβαλοῦσαι, οὗς πάντας ἢ φύσις ἤλεγξεν ἀνθρώπους εἶναι θνητούς, τούτους καὶ ταύτας διὰ τὸ πολὺ περὶ αὐτῶν πένθος ἀναζωγραφήσαντες καὶ θυσίας ἀναπλάσαντες ἀνέθηκαν, οὗς οἱ μετὰ ταῦτα διὰ τὴν πλάσιν, καὶ τὴν τοῦ τεχνίτου φιλοτιμίαν θεοὺς ἐθροίσκευσαν, πρᾶγμα πάσχοντες οὐ κατὰ φύσιν. οὗς γὰρ οἱ γονεῖς ὡς μὴ ὄντας θεοὺς ἐθρήνησαν (οὐκ ἂν γάρ, εἴπερ ἤδεισαν αὐτοὺς θεοὺς, ὡς ἀπολομένους ἐκόψαντο· τούτου γὰρ χάριν οὐ μόνον οὐ νομίζοντες αὐτοὺς εἶναι θεοὺς, ἀλλὰ μηδ' ὄλωσ ὑπάρχειν, ἐν εἰκόνι τούτους ἐτυπώσαντο, ἵνα τοῦ μηκέτι εἶναι, τὴν διὰ τῆς εἰκότος δόκησιν ὀρῶντες, παραμυθῶνται), τούτοις ὁμως οἱ ἄφρονες ὡς θεοῖς εὐχονται καὶ τὴν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τιμὴν τούτοις περιτιθέασιν. ἐν γοῦν Αἰγύπτῳ εἰσέτι καὶ νῦν ὁ περὶ Ὀσίρεως καὶ Ὠρου καὶ Τυφῶνος καὶ τῶν ἄλλων θρῆνος τῆς ἀπωλείας ἐπι-

σίου ὀρμῆς καὶ ἀπολαύσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς κατὰ τὴν ἀνοιξιν ἀναζωογονήσεως καὶ γονιμοποιήσεως τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, καθὼς καὶ τῆς ἰδέας τῆς ἀναστάσεως ἢ διαιωνίσεως· διότι εἰς τὴν ἀναβλάστησιν καὶ τὴν φυσικὴν γέννησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐβλεπον τὴν διαιώνισιν καὶ τὸ ἀντίδοτον τοῦ θανάτου. Αὐτὴ ἡ θεότης ἐλατρεῦετο πάντοτε μὲ πορνικὰ ὄργια, ἰδίως κατὰ τὴν ἀνοιξιν. Αὐτῶν τῶν λατρεῶν κατάλοιπα εἶνε τὰ καρναβάλια. Συνήθως αὐτῆς τῆς θεότητος ὑπῆρχε καὶ ἕνας ἑραστής ἢ ἀπαγωγεὺς ἢ δολοφόνος. Ὄταν μία τοιαύτη λατρεία ἀντικαθίστατο ἀπὸ ἄλλης νεωτέρας μὲ χειρότερα ὄργια, ἢ παλαιὰ θήλεια θεὰ ἐλάμβανεν ἄλλας ἰδιότητας (*Ἄρτεμις, Διώνη, Περσεφόνη, κλπ.). Ὄταν κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς καὶ ῥωμαίικους χρόνους πολλὰ κρατίδια ἀπετέλεσαν ἕνα κράτος, αἱ θεότητες αὐταὶ ἐταυτίσθησαν, καὶ τὰ πολλὰ πρῶν κύρια ὀνόματα ἔγιναν ἐπίθετα μιᾶς θεᾶς. Ἔτσι ἐταυτίσθησαν Ἀστάρτη, Φοῖβη, Ἄρτεμις, Ἀφροδίτη, Κυβέλη, Ῥέα, Ἴσις, Venus, Περσεφόνη, Δημήτηρ, κλπ.

39. Μὲ δύο τρόπους παρίστανον οἱ εἰδωολάτραι τὰ εἰδωλά των, μὲ

ἀπρεπές ἀκόμη καὶ νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων, διότι εἶνε γεμάτα αἴσχος.

Διότι ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν μας πολλοὶ ποὺ ἔχασαν φίλτατα πρόσωπα, ἀδελφούς καὶ συγγενεῖς καὶ γυναῖκας, καὶ πολλαὶ ποὺ ἔχασαν τοὺς ἀνδρας των, αὐτοὺς ποὺ ἡ φύσις τοὺς ἀπέδειξεν ὅλους ἀνθρώπους θνητοὺς, αὐτοὺς καὶ αὐτὰς ἀπὸ τὸ πολὺ πένθος των τοὺς ἐζωγράφησαν³⁹ καὶ τοὺς παρέστησαν μὲ γλυπτὰ καὶ τοὺς προσέφεραν θυσίας· αὐτοὺς οἱ μετέπειτα λόγῳ τῆς τέχνης τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐπιτηδεϊότητος τοῦ τεχνίτου τοὺς ἐλάτρευσαν ὡς θεοὺς, πάσχοντας ἓνα πρᾶγμα ἀφύσικον. Αὐτοὺς λοιπὸν τοὺς ὁποίους οἱ γονεῖς των ἔθρηνησαν, διότι δὲν ἦσαν θεοὶ (διότι δὲν θὰ τοὺς ἔθρηνοῦσαν ὡς χαμένους, ἐὰν ἀκριβῶς ἐγνώριζον ὅτι εἶνε θεοί· ἄλλως τε καὶ ἐπειδὴ ἐπίστευον ὅτι αὐτοὶ ὄχι μόνον δὲν εἶνε θεοί, ἀλλ' οὔτε κἂν ὑπάρχουν, τοὺς ἀναπαρέστησαν μὲ εἰκόνα, ὥστε βλέποντας τὴν μορφήν εἰς τὴν εἰκόνα νὰ παρηγοροῦνται ποὺ δὲν ὑπάρχουν πλέον), εἰς αὐτοὺς ὁμως οἱ ἀνόητοι προσεύχονται σὰν εἰς θεοὺς καὶ τοὺς περιβάλλουν μὲ τὴν τιμὴν ἢ ὁποία ἀρμόζει εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Ἔτσι εἰς τὴν Αἴγυπτον ἀκόμη καὶ τώρα τελεῖται ὁ θρῆνος διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Ὁσίρεως, τοῦ Ὄρου, τοῦ Τυφῶνος⁴⁰, καὶ τῶν ἄλλων. Καὶ οἱ

εἰκόνας καὶ ἀγάλματα. Τὰ ἀγάλματα ἦσαν ξύλινα, μετάλλινα, λίθινα, κήρινα, κεραμικά· αἱ εἰκόνες ἦσαν ζωγραφηταὶ καὶ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους ψηφιδωταί. Διεσώθησαν ἐλάχισται ζωγραφηταί, λόγῳ τοῦ ὅτι εἶνε εὐφθαρτοὶ, περισσότεραι ψηφιδωταί, καὶ πολὺ περισσότερα ἀγάλματα.

40. Ὅπως ἡ Δημήτηρ, ἡ Περσεφόνη ἡ Κόρη, ὁ Πλούτων καὶ ὁ Τριπτόλεμος ἀποτελοῦσαν ἓνα μῦθον ἐν Ἑλλάδι, ἔτσι τὸν ἀντίστοιχον μῦθον ἐν Αἰγύπτῳ ἀποτελοῦσαν ὁ Ὁσιρις, ἡ Ἴσις, ὁ Ὄρος, καὶ ὁ Τυφῶν ἡ Σέθ. Ὁ Τυφῶν εἶνε ὁ δολοφόνος τοῦ Ὁσίρεως. Εἰς τὰ σχετικὰ μυστήρια τῶν λατρειῶν αὐτῶν προηγοῦντο τῶν πορνικῶν ὄργιων θρῆνοι διὰ τὸν θεὸν ποὺ ἀπέθανεν ἢ ἀπήχθη ἢ ἐδολοφονήθη. Ἐπειτα ἠκολούθουν τὰ ὄργια διὰ νὰ προκαλέσουν ἢ ἐορτάσουν τὴν σποράν, γονιμοποίησιν, ἀναβλάστησιν, ἀναβίωσιν τοῦ ἀποθανόντος θεοῦ. Αὐτοὶ οἱ θεοὶ ἐλέγοντο καὶ χθόνιοι νεκρικοί, νέρθεν, κλπ. Αὐτοὺς τοὺς ὄργιαστικούς ἐπιταφίους θρῆνους ἔνοεῖ ὁ Μ. Ἀθανάσιος μὲ τὴν φράσιν του «ὁ περὶ Ὁσίρεως καὶ Ὄρου καὶ Τυφῶνος καὶ τῶν ἄλλων θρῆνος».

τελείται. καὶ τὰ ἐν Δωδώνῃ χαλκεία καὶ οἱ ἐν Κρήτῃ Κορύβαντες, τὸν Δία μὴ εἶναι θεὸν ἐλέγχουσιν ἀλλ' ἄνθρωπον, καὶ τοῦτον ἐκ πατρὸς ὠμοβόρου γενόμενον. καὶ τό γε θαυμαστόν, ὅτι καὶ ὁ πάνυ παρ' Ἑλλησι σοφὸς καὶ πολλὰ καυχησάμενος
5 ὡς περὶ Θεοῦ διανοηθεὶς Πλάτων εἰς τὸν Πειραιᾶ μετὰ Σωκράτους κατέρχεται, τὴν ἀνθρώπου τέχνην πλασθεῖσαν Ἄρτεμιν προσκυνήσων.

11. Ταύτας δὲ καὶ τὰς τοιαύτας τῆς εἰδωλομανίας εὐρέσεις ἄνωθεν καὶ πρὸ πολλοῦ προεδίδασκειν ἡ Γραφή λέγουσα: Ἄρ-
10 χὴ πορνείας ἐπίνοια εἰδώλων, εὐρέσεις δὲ αὐτῶν φθορὰ ζωῆς.

41. «Τὰ ἐν Δωδώνῃ χαλκεία». Ἡ Δωδώνη τῆς Ἠπείρου ἦτο πανάρχαιον καὶ προελληνικὸν κέντρον λατρείας τοῦ Διός. Διὰ τοῦτο τὸ ἐκεῖ μαντεῖον καὶ ὁ ναὸς ἐλέγοντο «Ζεὺς πελασγικός». Οἱ ἱερεῖς τοῦ ἀσκοῦσαν ὡς ἀρετὰς τὴν ἀλουσίαν καὶ τὴν χαμευσίαν. Διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου λέγονται «ὑποφῆται ἀνιπτόποδες χαμαιεῦναι». Ἐνας ἀπὸ τούτων τρόπων μὲ τούτους ὁποίους ἐμάντευον οἱ ἱερεῖς τοῦ Δωδωναίου Διός ἦτο καὶ ὁ ἐξῆς. Ὑπῆρχεν εἰς τὸν ναὸν ἓνα χάλκινον ἀγαλμα παιδὸς ἐπὶ χάλκινου κίονος καὶ μὲ χάλκινον ἀλυσιδωτὸν μαστίγιον, τὸ ὁποῖον ἠγγίζεν ἓνα χάλκινον λέβητα. Μὲ τὸ φύσημα τοῦ ἀνέμου τὸ μαστίγιον ἐκροτάλιζεν ἐπὶ τοῦ λέβητος, καὶ οἱ κροταλισμοὶ ἠρμηνεύοντο ὡς χρησμοί. Αὐτὸ τὸ χάλκινον σύμπλεγμα λέγει ὁ Ἀθανάσιος «τὰ ἐν Δωδώνῃ χαλκεία». Τὸ εἶχον ἀφιερῶσαι δὲ οἱ Κερκυραῖοι. Διὰ τοῦτο οἱ ἀρχαῖοι εἶχον τὰς παροιμίας «Κορκυραίων μάστιξ» ἢ «Δωδωναῖον χαλκείον» διὰ τὸν φλύαρον ἄνθρωπον. Διότι τὸ μαντεῖον ἔκανε «χρυσὴς δουλειές», ἔλεγε πολλὰ. Ὀμήρου, Ἰλιάς Π 233-5. Ἡσιόδου, Ἄποσπ. 240· 319. Στράβων, Γεωγρ. 7, 7, 12 (καὶ ἐκ τοῦ Ζ' 1-3). Μενάνδρου, Αὐλητρὶς, ἀπόσπ. 60. Ἰουστίνου, Ἄπολ. 1, 18, 3-4. Κλήμης Ἀλ., Προτρ., 2 ΒΕΠ 7, 23 Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἀναφέρει τὰ χαλκεία τῆς Δωδώνης μαζί μὲ τούτους θρήνους τοῦ Ὀσίρεως καὶ τούτους ἐν Κρήτῃ Κορύβαντας ὡς ταυτόσημα παραδείγματα. Ἐννοεῖ ὅτι ὁ ἐν Δωδώνῃ Ζεὺς ἐλατρεύετο ὡς θεὸς χθόνιος καὶ νεκρός, τὰ δὲ χαλκεία ἐσυμβόλιζον τὸν θρῆνον διὰ τὸν θάνατόν του.

42. «Οἱ ἐν Κρήτῃ κορύβαντες». Ὁ Κορύβας ἐμυθολογεῖτο ὡς υἱὸς τῆς Κυβέλης ἀπὸ τὸν Δία ἢ Ἀπόλλωνα ἢ Ἰασίωνα. Οἱ ὄπαδοί του ἐλέγοντο καὶ αὐτοὶ κορύβαντες. Κατὰ τούτους ἱστορικοὺς χρόνους οἱ κορύβαντες ἦσαν ἐν Φρυγίᾳ, ἐν Κρήτῃ καὶ ἄλλοῦ ἱερεῖς τῆς Κυβέλης ἢ τοῦ χθονίου καὶ νεκροῦ Διός. Ἡ λατρεία των ἦτο ὀργιαστικοὶ ἐνοπλιοὶ χοροὶ μὲ κραυγὰς καὶ μεταλλικοὺς κρότους καὶ ἀνηθικότητας. Ἦσαν τὸ ἀντίστοιχον τῶν μαινάδων.

οὔτε γὰρ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, οὔτε εἰς τὸν αἰῶνα ἔσται. κενοδοξία γὰρ ἀνθρώπων ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ διὰ τοῦτο σύντομον αὐτῶν τέλος ἐπενοήθη. ἄωρον γὰρ πένθει τρυχόμενος πατήρ, τοῦ ταχέως ἀφαιρεθέντος τέκνου εἰκόνα ποιήσας, τὸν τότε νε-
 5 κρὸν ἀνθρώπων νῦν ὡς ζῶντα ἐτίμησε, καὶ παρέδωκε τοῖς ὑποχειριοῖς μυστήρια καὶ τελετάς. εἴτ' ἐν χρόνῳ κρατυνθὲν τὸ ἄσεβες ἔθος, ὡς νόμος ἐφυλάχθη. καὶ τυράννων ἐπιταγαῖς ἐθρησκεύετο τὰ γλυπτὰ, οὓς ἐν ὄψει μὴ δυνάμενοι τιμᾶν ἀνθρώποι, διὰ τὸ μακρὰν οἰκεῖν, τὴν πόρρωθεν ὄψιν ἀνατυπωσάμενοι,
 10 ἐμφανῆ εἰκόνα τοῦ τετιμημένου βασιλέως ἐποίησαν, ἵνα τὸν ἀπόντα ὡς παρόντα κολακεύωσι διὰ τῆς σπουδῆς. εἰς ἐπίτασιν δὲ θρησκείας καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας ἢ τοῦ τεχνίτου προετρέψατο φιλοτιμία· ὁ μὲν γὰρ ἴσως τῷ κρατοῦντι βουλόμενος ἀρέσαι, ἐξεβιάσατο τῇ τέχνῃ τὴν ὁμοιότητα ἐπὶ τὸ κάλλιον· τὸ
 15 δὲ πλῆθος, ἐφελκόμενον διὰ τὸ εὐχαρὶ τῆς ἐργασίας, τὸν πρὸ ὀλίγου τιμηθέντα ἀνθρώπων, νῦν σέβασμα ἐλογίσαντο· καὶ τοῦτο ἐγεγονέει τῷ βίῳ εἰς ἐνεδρον· ὅτι ἢ συμφορᾷ ἢ τυραννίδι δουλεύσαντες ἀνθρώποι, τὸ ἀκοινῶνητον ὄνομα λίθοις καὶ ξύλοις περιέθηκαν.

2. Ἀναίρεσις τῆς εἰδωλολατρίας

Τοιαύτης τοίνυν τῆς εἰδώλων εὐρέσεως ἐπὶ μάρτυρι τῇ Γραφῇ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἀρξαμένης καὶ ἀναπλασθείσης, ὦρα λοιπόν σοι καὶ τὸν κατ' αὐτῆς ἔλεγχον ἀποδείξαι, οὐ τοσοῦτον ἔξωθεν, ὅσον ἀφ' ὧν οὗτοι περὶ αὐτῶν φρονοῦσι τὰ τεκ-
 25 μῆρια λαμβάνοντας. εἰ γὰρ τις τῶν παρ' αὐτοῖς λεγομένων θεῶν, ἵνα πρῶτον ἀπὸ τούτων τῶν κάτωθεν ἄρξωμαι, λάβοι τὰς πράξεις, εὐρήσει μὴ μόνον οὐκ εἶναι αὐτοὺς θεούς, ἀλλὰ καὶ τῶν

ρά τῆς ζωῆς». Διότι οὔτε ὑπῆρχον ἐξ ἀρχῆς, οὔτε θὰ ὑπάρξουν εἰς τὸν αἰῶνα. Διότι ἐνεφανίσθησαν εἰς τὸν κόσμον ἀπὸ κενοδοξίαν τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο ἐπενοήθησαν ἔτσι ὥστε νὰ ἔχουν σύντομον τέλος. Ἐνας πατέρας ποὺ πλήττεται ἀπὸ τὸ πένθος νεαροῦ τέκνου του, κατασκευάζει εἰκόνα τοῦ προῶως ἀρπαγέντος τέκνου του, καὶ τὸν τότε νεκρὸν ἄνθρωπον τώρα τὸν τιμᾷ ὡς ζῶντα, καὶ τελεῖ εἰς τοὺς ὑποτακτικούς του μυστήρια καὶ τελετὰς. Ἐπειτα μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου τὸ ἀσεβὲς ἔθιμον μονιμοποιεῖται καὶ τηρεῖται σὰν νόμος. Καὶ τὰ γλυπτὰ τῶν τυράννων ἐλατρεύοντο κατόπιν διαταγῆς των, διότι, ἐφ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι ποὺ κατοικοῦσαν μακρὰν δὲν ἠδύναντο νὰ τοὺς ἀπονέμουν τιμὰς αὐτοπροσώπως, ἀπετύπωσαν τὸ μακρὰν εὐρισκόμενον πρόσωπόν των καὶ ἔστησαν τὴν εἰκόνα τοῦ τιμωμένου βασιλέως εἰς τόπον ἐμφανῆ, διὰ νὰ κολακεύουν μὲ δουλικότητα τὸν ἀπόντα ὡς παρόντα. Ἡ δὲ τέχνη τοῦ καλλιτέχνου προέτρεψε τὰ θύματα τῆς ἀγνοίας εἰς ὑπερβολικὴν λατρείαν. Καὶ αὐτὸς μὲν, ἴσως ἐπειδὴ ἤθελε νὰ φανῆ ἀρεστὸς εἰς τὸν ἰσχυρὸν τῆς ἡμέρας, μὲ τὴν τέχνην του ἐτόνισε τὴν ὠραιότητα εἰς βάρος τῆς ὁμοιότητος· ὁ δὲ λαὸς ἐλκυσόμενος ἀπὸ τὴν τέχνην τοῦ ἔργου, ἐθεώρησεν ὡς σεβάσμιον θεότητα τὸν ἄνθρωπον ποὺ ἐτιμήθη πρὸ ὀλίγου. Καὶ αὐτὸ ὑπῆρξεν εἰς τὴν ἱστορίαν παγίς. Διότι οἱ ἄνθρωποι γενόμενοι δοῦλοι εἴτε μιᾶς συμφορᾶς εἴτε μιᾶς τυραννίδος, ἀπέδωκαν τὸ ἀπρόφερτον ὄνομα (τοῦ Θεοῦ) εἰς λίθους καὶ ξύλα» (Σοφ. Σολ. 14, 12-21).

2. Ἀναίρεσις τῆς εἰδωλολατρίας

Ἄφοῦ λοιπὸν τοιαύτη ἦτο κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς Γραφῆς ἡ ἐπινόησις τῶν εἰδώλων ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη καὶ διεμορφώθη ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, εἶνε ὡρα ἐν συνεχείᾳ νὰ σοῦ ἀποδείξω καὶ τὴν ἀνατροπὴν της, λαμβάνοντας ἐπιχειρήματα ὄχι τόσο ἀπὸ ξένας πηγὰς, ὅσον ἀπ' αὐτὰ ποὺ οἱ ἴδιοι φρονοῦν περὶ αὐτῶν. Διότι ἐὰν κανεὶς λάβῃ τὰς πράξεις αὐτῶν ποὺ αὐτοὶ θεωροῦν ὡς θεούς, διὰ ν' ἀρχίσω πρῶτα ἀπ' αὐτὰ τὰ κατώτερα, θὰ εὕρῃ ὅτι ὄχι μόνον δὲν εἶνε θεοί, ἀλλὰ καὶ ὑπῆρ-

ἀνθρώπων τοὺς αἰσχίστους γεγονότας. οἷον γάρ, οἷόν ἐστιν
 ἰδεῖν τοὺς παρὰ ποιηταῖς τοῦ Διὸς ἔρωτας καὶ τὰς ἀσελγείας;
 οἷόν ἐστιν αὐτὸν ἀκούειν ἀρπάζοντα μὲν τὸν Γανυμήδη, καὶ
 τὰς κλοπιμαίους ἐργαζόμενον μοιχείας, δεδιότα δὲ καὶ δειλιῶντα
 5 μὴ παρὰ γνώμην αὐτοῦ τὰ τῶν Τρώων ἀπόληται τείχη; οἷόν
 ἐστιν ἰδεῖν αὐτὸν ἀχθόμενον ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ υἱέος αὐτοῦ
 Σαρπηδόνος, καὶ βουλόμενον αὐτῷ βοηθῆσαι καὶ μὴ δυνάμενον
 καὶ ἐπιβουλεύμενον μὲν ὑπὸ τῶν ἄλλων λεγομένων θεῶν, Ἀθη-
 νᾶς δὴ λέγω καὶ Ἥρας καὶ Ποσειδῶνος, βοηθούμενον δὲ ὑπὸ
 10 Θέτιδος γυναικὸς καὶ τοῦ ἑκατονταχείρου Αἰγαίωνος· καὶ νικώ-
 μενον ὑπὸ ἡδονῶν, δουλεύοντα δὲ γυναιξί, καὶ δι' αὐτὰς ἐν ἀλό-
 γοις ζῶοις τετράποσί τε καὶ πτηνοῖς ταῖς φαντασίαις παρακιν-
 δυνεύοντα· καὶ πάλιν αὐτὸν μὲν κρυπτόμενον διὰ τὴν τοῦ πατρὸς
 ἐπιβουλὴν, τὸν δὲ Κρόνον ὑπ' αὐτοῦ δεσμευόμενον, κάκεινον

---

46. Οἱ ἀρχαῖοι ποιηταὶ ἀποδίδοντες εἰς τοὺς θεοὺς ὅσα διέπραττον οἱ ἴδιοι, εἰς τὸν ὑψιστον τῶν θεῶν Δία ἀπέδιδον πολλοὺς παρανόμους ἔρωτας, μοιχείας, διακορεύσεις, βιασμούς, ἀπάτας, ἀρσενοκοιτίας, καὶ ἄλλας ἀνωμαλίας. Ὅπως ἡ Ἀφροδίτη ἦτο ἡ πιὸ ἀσελγῆς θεά, ἔτσι καὶ ἐκ τῶν ἀρρένων θεῶν ὁ Ζεὺς ἦτο ὁ πιὸ ἀνήθικος, ἀνώματος καὶ παράνομος.

47. Ὁ Γανυμήδης ἦτο ἕνας ἀπὸ τοὺς νεαροὺς ἐρωμένους τοῦ Διὸς, ὁ ἐπιφανέστερος. Ἀπὸ ἀνθρώπου ὁ Ζεὺς τὸν ἔκανε θεὸν ὅταν τὸν ἀπήγαγεν εἰς τὸν Ὀλυμπον, διὰ τὰ ἀσελγῆ ἐπ' αὐτοῦ. Ἦτο ὁ θεὸς τῶν κιναιδῶν. Ὁ Πίνδαρος ἐγκωμιάζει αὐτὸν τὸν ἔρωτα καθὼς καὶ τὸν παρόμοιον μεταξὺ Ποσειδῶνος καὶ Πέλοπος. Πινδάρου, Ὀλύμπ. 1, 43-45. Κλήμης Ἀλεξ., Προτρ., 2 ΒΕΠ 7, 37.

48. Κυρίως ὁ Ζεὺς ἦτο διαβόητος μοιχός.

49. Ὁ Ὅμηρος παρουσιάζει τὸν Δία εἰς τὸ Ἔ τῆς Ἰλιάδος νὰ μεριμνᾷ μὴ τυχόν οἱ Ἕλληνες πορθήσουν τὰ τείχη τῆς Τροίας.

50. Ὁ Σαρπηδῶν, ἦρωας τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου καὶ σύμμαχος τῶν Τρώων, ἦτο υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Εὐρώπης ἐξ ἀπάτης. Ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ Πατρόκλου. Ὁ Ζεὺς, γνωρίζων ἐκ τῶν προτέρων τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του καὶ μὴ δυνάμενος νὰ τὸν σώσῃ, κλαίει. Αὕτῃ ἡ ἀδυναμία τοῦ ὑψίστου θεοῦ ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς χονδροειδεστέρας ἀνοησίας τοῦ ἀρχαίου εἰδωλολατρικοῦ κόσμου. Ὅμηρος. Ἰλιάς Ζ 198-205· Π 419-483. Tertullianus, Apol. 14, 3.

ξαν οἱ αἰσχροτέροι τῶν ἀνθρώπων. Διότι τί σημαίνει νὰ ἰδῆ κανεὶς εἰς τοὺς ποιητὰς τοὺς ἔρωτας καὶ τὰς αἰσχροτήτας τοῦ Διὸς⁴⁶; Τί σημαίνει ν' ἀκούη ὅτι αὐτὸς ἀρπάζει μὲν τὸν Γανυμήδη⁴⁷ καὶ διαπράττει τὰς λαθραίας μοιχείας⁴⁸, φοβεῖται δὲ καὶ δειλιῶ μήπως καταστραφοῦν τὰ τείχη τῶν Τρώων⁴⁹ παρὰ τὴν θέλησίν του; Τί σημαίνει νὰ τὸν βλέπη νὰ λυπηθῆται διὰ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του Σαρπηδόνο⁵⁰ καὶ ἐνῶ θέλη νὰ τὸν βοηθήσῃ, νὰ μὴ δύναται; Καὶ νὰ τοῦ κάνουν μὲν συνωμοσίας οἱ ἄλλοι λεγόμενοι θεοί, ἐννοῶ τὴν Ἀθηνᾶν, καὶ τὴν Ἥραν καὶ τὸν Ποσειδῶνα⁵¹, νὰ τὸν βοηθῆ δὲ ἡ Θέτις⁵², μία γυναίκα, καὶ ὁ ἑκατοντάχειρος Αἰγαίω⁵³; καὶ νὰ νικᾶται ἀπὸ τὰς ἡδονάς⁵⁴, καὶ νὰ γίνεταί δοῦλος γυναικῶν καὶ χάριν αὐτῶν νὰ ριψοκινδυνεύῃ ἐμφανιζόμενος μὲ μορφήν ἀλόγων ζώων καὶ τετραπόδων καὶ πτηνῶν⁵⁵. Καὶ πάλιν τί σημαίνει ὁ μὲν Ζεὺς νὰ κρύπτεται, ἐπειδὴ καταδιώκεται ἀπὸ τὸν πατέρα του Κρόνον, ὁ δὲ Κρόνος νὰ συλλαμβάνεταί καὶ νὰ φυλακίζεται ἀπὸ τὸν Δία, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κρό-

51. Κατὰ τὸν τρωϊκὸν πόλεμον ὁ Ζεὺς ἦτο μὲ τὸ μέρος τῶν Τρώων. Ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἥρα καὶ ὁ Ποσειδῶν, ποῦ ἦσαν μὲ τὸ μέρος τῶν Ἑλλήνων, ἔκαναν συνεχῶς συνωμοσίας εἰς βάρους τοῦ Διὸς.

52. Μὲ τὸ μέρος τῶν Ἑλλήνων ἦτο καὶ ἡ Θέτις, ἡ μήτηρ τοῦ Ἀχιλλέως. Ὅταν ὁμοῦς ὁ Ἀχιλλεὺς ὑπέστη τὴν προσβολὴν τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ ἀπεχώρησεν ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἡ Θέτις ἐπῆγε μὲ τὸ μέρος τοῦ Διὸς καὶ τῶν Τρώων. Ἦτο δὲ πολῦτιμος ἡ συμμαχία αὐτῆς τῆς γυναικὸς διὰ τὸν Δία. Περὶ τῆς Θέτιδος λέγουσιν ὁ Ὅμηρος (Ἰλιάς Α 413· κλπ.) καὶ ὁ Ἡσίοδος (Θεογ. 240-5· 1006-7).

53. Αἰγαίω. Τέρας μὲ 100 χεῖρας καὶ 50 κεφαλὰς. Ἐλέγετο καὶ Βριάρεως· ἦτο υἱὸς τῶν θεῶν Οὐρανοῦ καὶ Γῆς. Ἦτο μὲ τὸ μέρος τῶν Τρώων καὶ τοῦ Διὸς. Ὅμηρος, Ἰλιάς Α 401-6. Ἡσίοδος, Θεογ., 149-153. Ἀπολλόδωρος, Βιβλ. 1, 1, 1.

54. Εἰς τὸ Ἔ τῆς Ἰλιάδος, ἐνῶ ὁ Ζεὺς ἐτοιμάζεται νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν μάχην ὑπὲρ τῶν Τρώων, ἡ σύζυγός του Ἥρα, ποῦ εἶνε μὲ τὸ μέρος τῶν Ἑλλήνων, τὸν θέλγει καὶ τὸν παρασύρει εἰς συνουσίαν, καὶ ἔτσι ἐξ αἰτίας τῆς ἀπουσίας του ἀπὸ τὴν μάχην νικοῦν οἱ Ἕλληνες.

55. Κατὰ τοὺς παρανόμους ἔρωτάς του ὁ Ζεὺς, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπάτην, ἐνεφανίζετο εἰς τὰς ἔρωμένας του μὲ μορφήν κτήνους. Εἰς τὸν Γανυμήδη ὡς αἰετός, εἰς τὴν Λήδαν ὡς κύκνος, εἰς τὴν Εὐρώπην ὡς ταῦρος, κλπ.

ἀποτέμοντα τὸν πατέρα; ἄρ' οὖν ἄξιον τοῦτον ὑπονοεῖν θεόν, τοσαῦτα δράσαντα καὶ διαβληθέντα, ἃ μὴδὲ οἱ κοινοὶ Ῥωμαίων νόμοι καὶ τοὺς ἀπλῶς ἀνθρώπους ἐπιτρέπουσι ποιεῖν;

12. Ἴνα γὰρ ἐκ πολλῶν ὀλίγα μνημονεύσω διὰ τὸ πλῆθος, 5 τίς ἰδὼν αὐτοῦ τὴν εἰς Σεμέλην καὶ Λήδαν καὶ Ἀλκμήνην καὶ Ἄρτεμιν καὶ Λητώ καὶ Μαΐαν καὶ Ἐθρῶπην καὶ Δανάην καὶ Ἀντιόπην παρανομίαν καὶ φθοράν· ἢ τίς ἰδὼν τὴν εἰς τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν αὐτοῦ ἐπιχείρησιν καὶ τόλμαν, ὅτι τὴν αὐτὴν

---

56. Οἱ φρικαλέοι καὶ τερατώδεις μῦθοι τοῦ ἔννοεῖ ἐδῶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἀναπτύσσονται ἀπὸ τὸν Ἡσιοδον καὶ ἄλλους μυθογράφους. Κατὰ τοὺς μύθους αὐτοὺς πρῶτοι θεοὶ ἦσαν ὁ Οὐρανὸς καὶ ἡ Γῆ· αὐτοὶ ἐγέννησαν πολλοὺς ἄλλους θεοὺς, τοὺς ὁποίους ὁ Οὐρανὸς ἔριπτεν εἰς τὸν τάρταρον, διὰ νὰ μὴ τὸν ἐκθρονίσουν. Ὁ τελευταῖος υἱὸς Κρόνος, κατορθώσας νὰ διαφύγῃ τὴν ἐπιβουλήν τοῦ πατρὸς του, ἐπολέμησεν ἔπειτα ἐναντίον του, καὶ βοηθούμενος ἀπὸ τοὺς Τιτάνας, ἐνίκησε τὸν πατέρα του, τὸν συνέλαβε, καὶ τοῦ ἔκοψε τὰ γεννητικὰ ὄργανα καὶ τὰ ἔριψεν εἰς τὴν θάλασσαν. Διὰ τοῦτο ἀπὸ τὴν θάλασσαν ἐγεννήθη ἡ θεὰ τῆς πορνείας Ἀφροδίτη. Οἱ ἀπελευθερωθέντες ἀδελφοὶ ἀνεκήρυξαν ἀρχηγὸν τὸν Κρόνον. Ὁ Κρόνος ἔλαβε σύζυγον τὴν Ῥέα, ἀλλὰ φοβούμενος μήπως πάθῃ ἀπὸ τὰ παιδιὰ του ὅ,τι ἔκανε αὐτὸς εἰς τὸν πατέρα του, μόλις ἐγεννῶντο, τὰ κατέπιεν. Ἡ Ῥέα, ὅταν ἐγέννησε τὸν Δία, τὸν ἔκρυψεν εἰς ἕνα σπήλαιον τῆς Κρήτης, καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐσπαργάνωσεν ἕνα λίθον καὶ τὸν ἔδωκεν εἰς τὸν Κρόνον, ὁ ὁποῖος τὸν κατέπιε, χωρὶς νὰ ἀντιληφθῇ τὴν ἀπάτην. Ὅταν ἠνδρώθη ὁ Ζεὺς, ἐπολέμησε μὲ τὴν βοήθειαν ἄλλων τὸν πατέρα του, ἐνίκησε, τὸν συνέλαβε καὶ τὸν ἠνάγκασε νὰ ἐμέσῃ ὅλα τὰ καταποθέντα τέκνα του, ἧτοι Ἥραν, Δήμητρα, Ποσειδῶνα, Πλούτωνα, κλπ. Ἐπειτα τὸν ἐφυλάκισεν εἰς τὸν τάρταρον. Ἐγινε δὲ αὐτὸς τώρα ἀρχηγὸς τῶν θεῶν καὶ ἔλαβε γυναῖκα τὴν Ἥραν. Ἡσιοδος, Θεογ. 154-206· 453-506. Ἀπολλόδωρος, Βιβλ. 1, 1-2. Ἀριστείδης, Ἀπολ., 9.

57. «Οἱ κοινοὶ Ῥωμαίων νόμοι». Τὸ κοινὸν ἀστικὸν καὶ ποινικὸν δίκαιον, τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον.

58. Ἐδῶ ἀπαριθμεῖ ὁ Ἀθανάσιος μερικὰς ἐρωμένας τοῦ Διὸς ἀγάμους καὶ ἐγγάμους. Ἡ Σεμέλη θνητὴ, θυγάτηρ τοῦ Κάδμου βασιλέως τῶν Θηβῶν· ταύτην διακορεύσας ὁ Ζεὺς ἐγέννησε τὸν Διόνυσον. Ὅμηρος, Ἰλιάς Ξ 323-5. Ἡσιοδος, Θεογ. 904-2. Ὅμηρ. ὕμν. εἰς Διόνυσον, 1-2. Κλήμης Ἀλ., Προτρ., 2 ΒΕΠ 7, 36. Ἡ Λήδα θνητὴ, σύζυγος τοῦ Τυνδάρεω· εἰς αὐτὴν ἐμφανισθεὶς ὁ Ζεὺς ὡς κύκνος, καὶ μοιχεύσας ἐγέννησε Δίδυμα. Διὰ τῆς Ἰδίας,

νος νά ἀποκόπτη τὰ γεννητικά ὄργανα τοῦ πατρός του;⁵⁶
 Ἄραγε ἀξίζει νά θεωροῦν θεὸν αὐτὸν ὁ ὅποιος διέπραξε τόσα
 πολλὰ καὶ κατηγορήθη διὰ πράγματα, τὰ ὅποια τὸ κοινὸν
 ῥωμαϊκὸν δίκαιον⁵⁷ δὲν ἐπιτρέπει νά τὰ κάνουν οὔτε οἱ ἀπλοῖ
 ἄνθρωποι;

12. Καὶ ἐπειδὴ εἶνε πολλά, ἀναφέρω ὀλίγα ἐκ τῶν πολλῶν.
 Ποῖος ἄνθρωπος ὅταν ἰδῆ τὴν μοιχείαν ἢ τὴν διακόρευσιν ποῦ
 διέπραξεν εἰς τὴν Σεμέλην, τὴν Λήδαν, τὴν Ἀλκμήνην, τὴν
 Ἄρτεμιν, τὴν Λητώ, τὴν Μαΐαν, τὴν Εὐρώπην, τὴν Δανάην
 καὶ τὴν Ἀντιόπην⁵⁸, ἢ ὅταν ἰδῆ τὴν ἀπόπειραν καὶ τὴν ἀναί-
 δειαν πρὸς τὴν ἀδελφὴν του, ὅτι δηλαδὴ εἶχε τὴν ἰδίαν ἀδελ-

ἐγκυμοσύνης ἢ Λήδα ἐγέννησεν ἄλλο ἓνα ζεῦγος διδύμων ἐκ τοῦ Τυνδάρεω.
 Ἐγέννησε δηλαδὴ τετράδυμα, Πολυδεύκην καὶ Ἑλένην ἐκ τοῦ Διός, Κάστω-
 ρα καὶ Κληταιμῆστραν ἐκ τοῦ Τυνδάρεω. Ὁ Κάστωρ καὶ ὁ Πολυδεύκης, λε-
 γόμενοι Διόσκουροι, ἔχουν μίαν ἀθανασίαν, τὴν ὅποιαν ἀνταλλάσσουν ἀνά
 μίαν ἡμέραν. Ὅμηρος, Ὀδύσσεια λ 298-304. Ὅμηρ. ὕμν. εἰς Διοσκούρους, 1-5.
 Ἀπολλόδωρος. Βιβλ. 3, 10, 7. Ἀριστείδης. Ἀπολ., 9. Κλήμης Ἀλ., Προτρ.,
 2 ΒΕΠ 7, 37. Ἡ Ἀλκμήνη θνητὴ, σύζυγος τοῦ Ἀμφιτρύωνος βασιλέως τῶν
 Θηβῶν. Κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Ἀμφιτρύωνος ὁ Ζεὺς ἐμφανισθεὶς ὡς Ἀμ-
 φιτρώων, ἐμοίχευσε, καὶ ἐγέννησεν ἐκ τῆς Ἀλκμήνης τὸν Ἡρακλῆ. Ὅμηρος,
 Ἰλιάς Ξ 323-4. Ὀδύσσεια λ 266-270. Ἡσίοδος, Θεογ. 943-4. Ἀπολλόδωρος,
 Βιβλ. 2, 4, 8. Ἀριστείδης, Ἀπολ., 9. Ἡ Λητώ θεά, ἐρωμένη τοῦ Διός.
 κυνηγημένη ἀπὸ τὴν ζήλοτυπίαν τῆς Ἥρας κατέφυγεν εἰς Δῆλον, ὅπου
 ἐγέννησε δίδυμα, τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἄρτεμιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ κόρη του
 Ἄρτεμις ὑπέβη εἰς ἐρωμένην τοῦ πατρός της Διός, καθὼς καὶ ἄλλη κόρη
 του ἡ Περσεφόνη ἢ Κόρη. Ὅμηρος, Ἰλιάς Ξ 327-8. Ἡσίοδος, Θεογ., 98-920.
 Ὅμηρ. ὕμν. εἰς Ἀπόλλωνα, 19-126. Ἀπολλόδωρος, Βιβλ. 1, 4, 1. Ἡ
 Μαΐα θεά, ἐγέννησε λαθραίως ἐκ τοῦ Διός τὸν Ἐρμῆν ἐν Κυλλήνῃ τῆς
 Πελοποννήσου. Ἡσίοδος, Θεογ. 938-9, Ὀμηρικὸς ὕμν. εἰς Ἐρμῆν, 1-580
 (ὄλος). Ἀπολλόδωρος, Βιβλ. 3, 10, 2 (= περίληψις τοῦ ὡς ἄνω Ὅμηρ.
 ὕμνου). Ἡ Εὐρώπη θνητὴ, θυγάτηρ τοῦ Ἀνήνορος βασιλέως τῆς Φοι-
 νίκης. Καθὼς ἔπαιζεν εἰς τὴν παραλίαν μὲ τὰς φίλας της, τὴν ἐξηπάτησε
 καὶ τὴν ἀπήγαγεν ὁ Ζεὺς μὲ μορφήν ταύρου, τὴν διεκόρευσεν ἐν Κρήτῃ,
 καὶ ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς τὸν Μίνωα, τὸν Ῥαδάμανθυον καὶ τὸν Σαρπηδόνα.
 Ὅμηρος, Ἰλιάς Ξ 321-2. Ἡσίοδος, Ἀπόσπ. 140. Ἀπολλόδωρος, Βιβλ. 3, 1, 1.
 Ἡ Δανάη θνητὴ, θυγάτηρ τοῦ βασιλέως Ἀκρίσιου· ὁ πατήρ της διὰ νά
 φυλάξῃ τὴν παρθενίαν της τὴν εἶχεν ἐγκλειστον εἰς δωμάτιον. Ὁ Ζεὺς μὲ

ἀδελφὴν εἶχε καὶ γυναῖκα, οὐκ ἂν γλευάσειε καὶ ζημιώσειε θανάτῳ; ὅτι μὴ μόνον ἐμοίχευσε, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκ τῆς μοιχείας γενομένους αὐτῷ παῖδας θεοποιήσας ἀνέθηκεν, ἐπικάλυμμα τῆς παρανομίας αὐτοῦ τὴν τῆς θεοποιίας φαντασίαν κατασκευά-
5 ζων ὧν εἰσι Διόνυσος καὶ Ἡρακλῆς καὶ Διόσκουροι καὶ Ἑρμῆς καὶ Περσεὺς καὶ Σώτειρα.

Τίς ἰδὼν τὴν τῶν λεγομένων θεῶν ἀκατάλλακτον πρὸς ἑαυτοὺς ἔριν ἐν Ἰλίῳ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τρώων χάριν, οὐ καταγνώσεται τῆς ἀσθενείας αὐτῶν, ὅτι διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους
10 φιλονεκίαν καὶ τοὺς ἀνθρώπους παρώξυναν; τίς ἰδὼν ὑπὸ μὲν Διομήδους τιτρωσκομένους Ἄρεα καὶ Ἀφροδίτην, ὑπὸ δὲ Ἡρακλέους τὴν Ἥραν καὶ τὸν ὑποχθόνιον, ὃν καλοῦσι θεόν, Ἀιδωνέα, καὶ Διόνυσον μὲν ὑπὸ Περσέως, Ἀθηναῖν δὲ ὑπὸ Ἀρκάδος, καὶ τὸν Ἥφαιστον ῥιπτόμενον καὶ χωλαίνοντα, οὐ κατα-

---

μορφὴν χρυσῆς βροχῆς εἰσῆλθεν ἀπὸ τὰς χαραμάδας τῆς ὀροφῆς, τὴν ἐφθειρε, καὶ ἐγέννησε τὸν Περσέα. Ὅμηρος, Ἰλιάς Ξ 319-320. Ἀπολλόδωρος, Βιβλ. 2, 4, 1. Ἀριστείδης, Ἀπολ., 9. Ἡ Ἀντιόπη θυγατὴρ τοῦ Ἀσωποῦ, σύζυγος τοῦ Ἐπωπέως ταύτην μοιχεύσας ὁ Ζεὺς μὲ μορφὴν σατύρου, ἐγέννησε τὸν Ἀμφίωνα καὶ τὸν Ζῆθον. Ὅμηρος, Ὀδύσσεια λ 260-5. Παισαυνίας, Ἑλλ. περιήγ. 2, 6, 1-4. Ἀριστείδης, Ἀπολ., 9. Βλ. καὶ Ἀπολλόδωρον, Βιβλ. 1, 3, 1. Ὅλους σχεδὸν αὐτοὺς τοὺς μύθους ἀναφέρει καὶ ἄλλος ἀρχαῖος Χριστιανὸς ἀπολογητὴς ὁ Ἀριστείδης. Ἀπὸ τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ ἀντλεῖ ὁ Μ. Ἀθανάσιος, διὰ τὴν γράφην αὐτὴν ἐδῶ τὴν παράγραφόν του Ὁ Ἀθανάσιος μὲ τὰς λέξεις παρανομίαν καὶ φθορὰν ἐννοεῖ μὲ τὴν πρώτην τὰς μοιχείας καὶ μὲ τὴν δευτέραν τὰς διακορεύσεις.

59. Πολλοὶ θεοὶ εἶχον συζύγους τὰς ἀδελφάς των. Κυρίως ὁ μὲν Ἀθανάσιος ἐννοεῖ τὸν Δία καὶ τὴν Ἥραν, ἢ, ἐπειδὴ εἶνε Αἰγύπτιος, τοὺς θεοὺς τῶν Αἰγυπτίων Ὅσιριν καὶ Ἴσιν.

60. Σώτειρα (= θεὰ πού σφάζει) ἦτο τὸ ὄνομα πολλῶν θεαινῶν κατὰ τόπους. Φαίνεται ὅτι εἰς τινὰ τόπον, πού ἔχει ὑπ' ὄψιν ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ἔταυτιζετο μὲ μίαν θυγατέρα τοῦ Διὸς ἐκ μοιχείας. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔλεγον Σώτειραν καὶ Κόρην τὴν Ἀφροδίτην, οἱ Ἀρκάδες ἔλεγον Σώτειραν καὶ Κόρην τὴν Περσεφόνην. Ὁ Πίνδαρος λέγει Σώτειραν καὶ Εὐνομίαν τὴν Θέμιν

φήν και γυναίκα⁵⁹, δέν θά τὸν φτύσῃ και δέν θά τὸν καταδικάσῃ εἰς θάνατον; Διότι ὄχι μόνον ἐμοίχευσε, ἀλλὰ και τὰ παιδιὰ τὰ ὁποῖα ἀπέκτησε ἀπὸ τὴν μοιχείαν τὰ ἀνύψωσε κἀνοντάς τα θεούς, και ἐχρησιμοποίησε ὡς κάλυμμα τῆς παρανόμου πράξεώς του τὴν ἐπινόησιν τῆς θεοποιίας· ἀπὸ τὰ θεοποιηθέντα παιδιὰ του εἶνε ὁ Διόνυσος, ὁ Ἑρακλῆς, οἱ Διόσκουροι, ὁ Ἑρμῆς, ὁ Περσεύς και ἡ Σώτεια⁶⁰.

Ποῖος, ὅταν ἰδῆ τὴν ἀδιάλλακτον φιλονεικίαν μεταξὺ τῶν λεγομένων θεῶν εἰς τὸ Ἴλιον⁶¹, χάριν τῶν Ἑλλήνων και τῶν Τρώων, ποῖος δέν θά καταδικάσῃ τὴν ἀδυναμίαν των, διότι λόγω τῆς μεταξὺ των φιλονεικίας ἐξηρέθιζαν και τοὺς ἀνθρώπους; Ποῖος, ὅταν ἰδῆ νὰ πληγώνῃ ὁ Διομήδης τὸν Ἄρη και τὴν Ἄφροδίτην⁶², ὁ Ἑρακλῆς τὴν Ἥραν και τὸν ὑποχθόνιον Ἄιδωνέα⁶³ τὸν ὁποῖον ὀνομάζουν θεόν, ὁ Περσεύς τὸν Διόνυσον⁶⁴, ὁ Ἄρκας τὴν Ἀθηνᾶν⁶⁵, και ὁ Ἥφαιστος νὰ κρημνίζεται και

Πίνδαρος, Ὀλύμπ. 9, 15-16. Πausanias, Ἑλλ. περιήγ. 3, 13, 2· 8, 31, 1.

61. Κυρίως εἰς τὰς ῥαψωδίας τῆς Ἰλιάδος Δ Θ Ο Φ φαίνεται ἡ ἔρις τῶν θεῶν ποὺ ἦσαν διχασμένοι ἄλλοι ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων και ἄλλοι ὑπὲρ τῶν Τρώων.

62. Διομήδης, υἱὸς τοῦ Τυδέως, βασιλεὺς τοῦ Ἄργους· ὁ γενναίτερος και σκληρότερος πολεμιστὴς εἰς τὴν Τροίαν. Εἰς τὴν ῥαψωδίαν τῆς Ἰλιάδος Ε, ὅπου κυρίως περιγράφονται τὰ ἀνδραγαθήματά του, παρουσιάζεται νὰ πολεμῇ ἐναντίον τῆς Ἄφροδίτης και τοῦ Ἄρεως, θεοῦ τοῦ πολέμου, και νὰ τοὺς τραυματίζῃ και τοὺς δύο. Ὀμηρος Ἰλιάς Ε 330-351· 855-870. Κλήμης Ἄλ., Προτρ., 2 ΒΕΠ 7, 34. Tertullianus, Apol. 14, 2.

63. «Και τὸν ὑποχθόνιον ὄν καλοῦσι θεὸν Ἄιδωνέα». Ἄλλο ὄνομα τοῦ Πλούτωνος. Ἄιδωνεύς εἶνε ἄλλος γραμματικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος Ἄιδης. Ὀμηρος, Ἰλιάς Υ 61. Ἡσίοδος, Θεογ. 912-4.

64. Περσεύς· ἡμίθεος, υἱὸς τοῦ Διὸς και τῆς Δανάης. Εἶχε ἀνηθικούς σχέσεις μὲ τὸν Διόνυσον, θεὸν τοῦ παθητικοῦ κιναιδισμού. Κατ' ἄλλους μύθους και ἐτραυμάτισε τὸν Διόνυσον. Τατιανός, Πρὸς Ἑλλ., 39. Κλήμης Ἄλ., Στρωμ. 1, 21 ΒΕΠ 7, 277. Ἀμφότεροι ἔχουν ὑπ' ὄψιν τὸ αὐτὸ χωρίον κάποιου εἰδωολόγῃ μυθογράφου Φόρβαντος.

65. Ἄρκας· ἐξ ἀποπλανήσεως υἱὸς τοῦ Διὸς και τῆς Καλλιστοῦς, θυγατρὸς ἐνὸς βασιλέως τῆς Ἀρκαδίας. Ἡσίοδος, Ἀπόσπ. 163. Ἀπολλόδωρος, Βιβλ. 3, 8, 2.

γνώσεται τῆς φύσεως καὶ ἀποστραφήσεται μὲν τοῦ λέγειν αὐ-
 τοὺς εἶναι θεοὺς, φθαρτοὺς δὲ καὶ παθητοὺς αὐτοὺς ἀκούων,
 οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀνθρώπους αὐτούς, καὶ ἀνθρώπους ἀσθενεῖς, ἐπιγνώ-
 σεται, καὶ μᾶλλον τοὺς τρώσαντας ἢ τοὺς τρωθέντας θαυμάσειεν;
 5 Ἡ τίς ἰδὼν τὴν Ἄρεως πρὸς Ἀφροδίτην μοιχείαν, καὶ τὸν
 Ἡφαίστου κατ' ἀμφοτέρων κατασκευαζόμενον δόλον, καὶ τοὺς
 ἄλλους λεγομένους θεοὺς ἐπὶ θέαν τῆς μοιχείας ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου
 καλουμένους, καὶ αὐτοὺς ἐρχομένους καὶ ὄρωντας αὐτῶν τὴν
 ἀσέλγειαν, οὐκ ἂν γελᾶσειε καὶ καταγνώσεται τῆς φανλότητος
 10 αὐτῶν; ἢ τίς οὐκ ἂν γελᾶσειεν ὄρων τὴν Ἡρακλέους πρὸς τὴν
 Ὀμφάλην ἐκ μέθης παραφροσύνην καὶ ἀσωτίαν; τὰς γὰρ καθ'
 ἡδονὴν αὐτῶν πράξεις καὶ τοὺς παραλόγους αὐτῶν ἔρωτας
 καὶ τὰς ἐν χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ καὶ χαλκῷ καὶ σιδήρῳ καὶ λί-
 θοις καὶ ξύλοις θεοπλαστίας οὐ δεῖ διελέγχειν μετὰ σπουδῆς,
 15 τῶν πραγμάτων καὶ ἀφ' ἑαυτῶν ἐχόντων τὸ μῦθος καὶ δι' ἑαυ-
 τῶν ἐπιδεικνυμένων τὸ τῆς πλάνης γνώρισμα. ἐφ' οἷς μάλιστα
 καὶ οἰκτειρήσειεν ἄν τις τοὺς ἀπατωμένους ἐν αὐτοῖς. τῇ γὰρ
 ἑαυτῶν γυναικὶ μισοῦντες τὸν ἐπιβαλόντα μοιχόν, τοὺς τῆς
 μοιχείας διδασκάλους θεοποιοῦντες οὐκ αἰσχύνονται· καὶ ταῖς
 20 ἀδελφαῖς αὐτοὶ οὐκ ἐπιμιγνύμενοι, τοὺς τοῦτο ποιήσαντας προ-
 σκυνοῦσι· καὶ ὁμολογοῦντες εἶναι κακὸν τὴν παιδοφθορίαν, τοὺς
 ἐπὶ ταύτῃ διαβαλλομένους θρησκειοῦσι· καὶ ἂ μὴδὲ ἐν ἀνθρώ-

66. Ὁ Ἡφαιστος, υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, ὑπεστήριξε κάποτε τὴν Ἥραν εἰς μίαν ἔριδα τῶν γονέων του. Θυμώσας ὁ Ζεὺς τὸν ἤρπασε καὶ τὸν ἔρριπεν ἀπὸ τῆν κορυφὴν τοῦ Ὀλύμπου εἰς τὴν θάλασσαν παρὰ τὴν νῆσον Λήμνον. Τὸν περισυνέλεξαν οἱ Λήμνιοι ἢ κατ' ἄλλον μῦθον ἢ Θέτις. Ὁ Ἡφαιστος ἔκτοτε ἔμεινε χωλός. Ὀμηρος, Ἰλιάς Α 585-594. Ἀπολλόδωρος, Βιβλ. 1, 3, 5.

67. Ὁ Ἡφαιστος ἦτο σύζυγος τῆς Ἀφροδίτης, ἢ δὲ Ἀφροδίτη τὸν ἐξαπατοῦσε. Κάποτε τὴν συνέλαβε νὰ μοιχεύεται μὲ τὸν Ἄρη, καὶ ὅπως ἦσαν ἀσχημονοῦντες τοὺς ἐδέσμευσε μὲ ἄρατον δίκτυον, τοὺς ἀκίνητοποίησε,

νά μένη χωλός⁶⁸, ποῖος δὲν θὰ καταδικάσῃ τὴν φύσιν των καὶ ποῖος δὲν θὰ ἀποστραφῇ ἀκόμη καὶ τὸ νὰ τοὺς ὀνομάζῃ θεούς; ἀκούων δὲ ὅτι ὑπόκεινται εἰς τὴν φθορὰν καὶ τὸ πάθος, ποῖος δὲν θὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ ἄνθρωποι καὶ μάλιστα ἄνθρωποι ἀδύνατοι καὶ δὲν θὰ ἀπορήσῃ ποίους θὰ θαυμάσῃ περισσότερο, αὐτοὺς ποὺ ἐπλήγωσαν ἢ αὐτοὺς ποὺ ἐπληγώθησαν;

Ἡ ποῖος, ὅταν ἰδῇ τὴν μοιχείαν τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τὸν Ἡφαιστον νὰ παγιδεύῃ δολίως καὶ τοὺς δύο καὶ νὰ καλῇ τοὺς ἄλλους λεγομένους θεούς, διὰ νὰ ἰδοῦν τὴν μοιχείαν, καὶ αὐτοὶ νὰ ἔρχονται καὶ νὰ βλέπουν τὴν ἀσέλγειαν⁶⁷, δὲν θὰ περιγελοῦσε καὶ δὲν θὰ κατεδίκαζε τὴν φαυλότητά των; Ἡ ποῖος δὲν θὰ ἐγελοῦσε βλέπων τὸν παράφρονα ἐκ μέθης Ἡρακλῆ νὰ ἀσωτεύῃ μὲ τὴν Ὀμφάλην⁶⁸; Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ προσπαθήσωμεν νὰ διελέγξωμεν τὰς ἡδονικὰς των πράξεις καὶ τοὺς παραλόγους των ἔρωτας καὶ τὴν τᾶσιν των νὰ πλάθουν θεοὺς μὲ χρυσόν, μὲ ἄργυρον, μὲ χαλκόν, μὲ σίδηρον, μὲ λίθους καὶ ξύλα, διότι ἀπὸ μόνον των αὐτὰ τὰ πράγματα προκαλοῦν τὴν ἀποστροφὴν καὶ μόνον των ἐπιδεικνύουν τὸ διακριτικὸν σημεῖον τῆς πλάνης· διὰ τοῦτο μάλιστα θὰ ἐλυπεῖτο κανεὶς αὐτοὺς ποὺ ἀπατῶνται ἀπὸ αὐτὰ. Διότι ἐνῶ μισοῦν τὸν μοιχὸν ποὺ ἐπιβαίνει εἰς τὴν γυναῖκα των, δὲν ἐντρέπονται νὰ θεωροῦν θεοὺς τοὺς διδασκάλους τῆς μοιχείας· καὶ ἐνῶ αὐτοὶ δὲν ἔρχονται εἰς σαρκικὴν μίξιμ μὲ τὰς ἀδελφάς των, προσκυνοῦν ἐκείνους ποὺ ἔκαναν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα· καὶ ἐνῶ παραδέχονται ὅτι εἶνε κακὸν πρᾶγμα ἡ παιδεραστεία⁶⁹, ἐν τούτοις λατρεύουν αὐτοὺς ποὺ κατηγοροῦνται δι' αὐτό. Καὶ ὅσα οἱ νόμοι δὲν ἐπι-

---

τοὺς ἐπαρουσίασεν εἰς ὅλους τοὺς θεοὺς. Ὅλοι ἔτρεχον νὰ ἰδοῦν καὶ ἐγελοῦσαν, αἱ δὲ θεαὶ ἀπὸ ἐντροπῆν δὲν ἐξήρχοντο ἐκ τῶν δωματίων των. Ὀμηρος, Ὀδύσσεια θ 266-366. Κλήμης Ἀλεξ., Πρωτ., 2 ΒΕΠ 7, 33.

68. Ὁ Ἡρακλῆς μυθολογεῖται ὅτι μετὰ τοὺς ἄθλους του ἐχρημάτισε δοῦλος μιᾶς βασιλίσσης ἐν Λυδίᾳ ὀνόματι Ὀμφάλης. Αὐτὴν τὴν ἐβίασεν ἐπάνω εἰς μίαν μέθην του καὶ ἔκτοτε ἔζη μαζί της παρανόμως. Σοφοκλῆς, Τραχίνιαι, 69-70. Ἀπολλόδωρος 2, 5, 1-10. Ὁ μῦθος ἀναφέρεται ὑπὸ πολλῶν.

69. «Παιδοφθορία» ἢ «παίδων φθορὰ» εἶνε ἡ παιδεραστεία, ἡ χρῆσις

ποις εἶναι ἐπιτρέπουσιν οἱ νόμοι, ταῦτα τοῖς ὑπ' αὐτῶν ὀνομαζομένοις εἶναι θεοῖς περιτιθέντες οὐκ ἐρυνθιῶσιν.

13. Εἴτα προσκνυῖντες λίθοις καὶ ξύλοις, οὐχ ὀρῶσιν ὅτι τὰ μὲν ὁμοία τοῖς ποσὶ πατοῦσι καὶ καίουσι, τὰ δὲ τούτων μέρη
 5 θεοὺς προσαγορεύουσι· καὶ ἃ πρὸ ὀλίγου εἰς χρῆσιν εἶχον, ταῦτα διὰ παραφροσύνην γλύφαντες σέβουσιν· οὐχ ὀρῶντες οὐδὲ λογιζόμενοι τὸ σύνολον, ὅτι οὐ θεοὺς ἀλλὰ τὴν τέχνην τοῦ γλύφαντος προσκνυῖσιν. ἕως μὲν γὰρ ἄξυστός ἐστιν ὁ λίθος καὶ ἡ ὕλη ἀργή, ἐπὶ τοσοῦτον ταῦτα πατοῦσι καὶ τούτοις εἰς ὑπε-
 10 ρεσίας τὰς ἑαυτῶν πολλάκις καὶ τὰς ἀτιμότερας χρῶνται· ἐπειδὴ δὲ ὁ τεχνίτης εἰς αὐτὰ τῆς ἰδίας ἐπιστήμης ἐπιβάλῃ τὰς συμμετρίας καὶ ἀνδρὸς ἢ γυναικὸς εἰς τὴν ὕλην σχῆμα τυπώσῃ, τότε δὴ, χάριω ὁμολογήσαντες τῷ τεχνίτῃ, λοιπὸν ὡς θεοὺς προσκνυῖσι, μισθοῦ παρὰ τοῦ γλύφαντος αὐτοὺς ἀγοράσαντες
 15 πολλάκις δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ἀγαματοποιός, ὥσπερ ἐπιλαθόμενος ὦν αὐτὸς εἰργάσατο, τοῖς ἰδίους ἔργοις προσεύχεται· καὶ ἃ πρὸ ὀλίγου κατέξεε καὶ κατέκοπτε, ταῦτα μετὰ τὴν τέχνην θεοὺς προσαγορεύει. ἔδει δέ, εἴπερ ἦν θαυμάζειν ταῦτα, τὴν τοῦ ἐπιστήμονος τέχνην ἀποδέχεσθαι, καὶ μὴ τὰ ὑπ' αὐτοῦ πλασθέν-
 20 τα τοῦ πεποιηκότος προτιμᾶν. οὐ γὰρ ἡ ὕλη τὴν τέχνην, ἀλλ' ἡ τέχνη τὴν ὕλην ἐκόσμησε καὶ ἔθεοποίησε.

Πολλῶ οὖν μᾶλλον δικαιότερον ἦν τὸν τεχνίτην αὐτοὺς προσκνυεῖν ἢ περὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένα, ὅτι τε καὶ προὔπηρχε τῶν ἐκ τέχνης θεῶν καὶ ὅτι ὡς ἐβουλήθη οὕτω καὶ γεγόνα-
 25 σι. νῦν δὲ παραγκωνισάμενοι τὸ δίκαιον, καὶ τὴν ἐπιστήμην

δηλαδὴ νεαρῶν ἀρρένων παιδιῶν ἀντὶ γυναικῶν. Οἱ ἀρχαῖοι διὰ πολλοὺς θεοὺς ἐμυθολόγουν καὶ ἓνα τοιοῦτον νεαρὸν ἔρωμένον. Ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς γράφει σχετικῶς περὶ τῶν θεῶν τῆς εἰδωλολατρίας· «Μακρὸν δ' ἂν εἶη μοιχείας τοῦ Διὸς παντοδαπάς καὶ παιδῶν διηγεῖσθαι φθοράς. οὐδὲ γὰρ οὐδὲ παιδῶν ἀπέσχοντο οἱ παρ' ὑμῖν θεοί, ὁ μὲν τις Ὑλα, ὁ δὲ Ὑακίνθου, ὁ

τρέπουν νὰ γίνωνται οὔτε ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, αὐτὰ τὰ ἀποδίδουν εἰς αὐτοὺς ποὺ ὀνομάζουν θεοὺς, χωρὶς νὰ κοκκινίζουν.

13. Ἐπειτα, προσκυνοῦντες λίθους καὶ ξύλα, δὲν βλέπουν ὅτι τὰ μὲν ὅμοια μὲ αὐτὰ τὰ καταπατοῦν καὶ τὰ καίουν, τὰ δὲ κομμάτια των τὰ ὀνομάζουν θεοὺς. Καὶ ὅσα πρὸ ὀλίγου τὰ ἐχρησιμοποιοῦσαν, αὐτὰ ἀπὸ παραφροσύνην τὰ λαξεύουν καὶ τὰ λατρεῦουν, χωρὶς νὰ βλέπουν, οὔτε καθόλου νὰ σκέπτονται, ὅτι προσκυνοῦν ὄχι θεοὺς, ἀλλὰ τὴν τέχνην τοῦ γλύπτου. Διότι ὅσον χρόνον ὁ λίθος εἶνε ἀπελέκτος καὶ τὰ ὑλικά ἀκατέργαστα, τὰ καταπατοῦν καὶ τὰ χρησιμοποιοῦν εἰς τὰς ἐρσίας των, ἀκόμη καὶ τὰς πλέον ἐξευτελιστικὰς ⁷⁰· μόλις ὁμως ὁ τεχνίτης βάλῃ ἐπάνω εἰς αὐτὰ τὴν συμμετρίαν τῆς ἐπιστήμης του καὶ ἐγχαράξῃ εἰς τὴν ὕλην μορφήν ἀνδρὸς ἢ γυναικὸς, τότε πλέον εὐγνωμονοῦν τὸν τεχνίτην καὶ ἐν συνεχείᾳ τὰ προσκυνοῦν ὡς θεοὺς ἐνῶ τὰ ἠγόρασαν ἀντὶ ἀμοιβῆς ⁷¹ ἀπὸ τὸν γλύπτην. Πολλάκις καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἀγαματοποιός, ὡσάν νὰ ἐλησμόνησεν αὐτὰ ποὺ ὁ ἴδιος κατεσκεύασε, προσεύχεται εἰς τὰ ἔργα του· καὶ αὐτὰ τὰ ὅποια πρὸ ὀλίγου ἐσίμεινε καὶ ἐκομμάτιαζε, αὐτὰ μετὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τὰ ὀνομάζει θεοὺς. Θὰ ἔπρεπε δέ, ἐὰν αὐτὰ ἦσαν ἄξια θαυμασμοῦ, νὰ ἐκτιμοῦν τὴν τέχνην τοῦ ἐπιστήμονος καὶ ὄχι νὰ προτιμοῦν τὰ δημιουργήματα ἀπὸ αὐτὸν ποὺ τὰ κατεσκεύασε. Διότι δὲν ἐστόλισε καὶ δὲν ἐθεοποίησεν ἡ ὕλη τὴν τέχνην ἀλλ' ἡ τέχνη τὴν ὕλην.

Θὰ ἦτο πολὺ δικαιοτέρον νὰ προσκυνοῦν τὸν τεχνίτην, παρὰ αὐτὰ τὰ ὅποια κατεσκεύασε, καὶ διότι αὐτὸς ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τοὺς θεοὺς ποὺ ἐδημιουργήθησαν ἀπὸ τὴν τέχνην, ἀλλὰ καὶ διότι αὐτοὶ κατεσκευάσθησαν ἔτσι ὅπως ἠθέλησεν αὐτός. Τώρα ὁμως ἀφοῦ ἔθεσαν κατὰ μέρος τὸ δίκαιον καὶ περι-

δὲ Πέλοπος, ὁ δὲ Χρυσίππου, ὁ δὲ Γανυμήδους ἐρῶντες» Προτρ., 2 ΒΕΠ 7, 32-33.

70. Ἐννοεῖ π.χ. νὰ λάβουν ἓνα λίθον ποὺ ἐχρησιμοποιοῖτο δι' ἀκάθαρτον χρῆσιν καὶ νὰ τὸν κάνουν ἀγαλμάτιον θεοῦ καὶ νὰ τὸν προσκυνοῦν.

71. Εἰς τόσῃν ἐξαθλίωσιν εἶχον φθάσει οἱ εἰδωλολάτραι, ὥστε εἶχον ἐργαστήρια κατασκευῆς καὶ πρατήρια ἐμπορίας γλυπτῶν καὶ εἰκόνων τῶν θεῶν. Ἐνα τέτοιον περιστατικὸν ἀναφέρεται εἰς τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων (19, 23-41).

καὶ τὴν τέχνην ἀτιμάσαντες, τὰ μετ' ἐπιστήμης καὶ τέχνης
γεγονότα προσκυνοῦσι· καὶ τοῦ ποιήσαντος ἀνθρώπου ἀποθνή-
σκοντος, τὰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα ὡς ἀθάνατα τιμῶσιν· ἃ, εἰ μὴ
τύχοιεν τῆς καθ' ἡμέραν ἐπιμελείας, πάντως τῷ χρόνῳ διὰ τὴν
5 φύσιν ἀφανίζονται. πῶς δὲ οὐκ ἂν τις αὐτοὺς οἰκτιροῦσιν καὶ
κατὰ τοῦτο ὅτι βλέποντες αὐτοὶ τοὺς μὴ βλέποντας προσκυνοῦσι,
καὶ ἀκούοντες αὐτοὶ τοῖς μὴ ἀκούουσι προσεύχονται· καὶ ἔμ-
ψυχοι καὶ λογικοὶ κατὰ φύσιν ὄντες οἱ ἄνθρωποι, τοὺς μὴδ' ὅλως
κινουμένους ἀλλὰ καὶ ἀψύχους ὄντας, ὡς θεοὺς προσαγορεῖ-
10 οῦσι· καὶ τό γε θαυμαστόν, ὅτι οὗς αὐτοὶ φυλάττουσιν ὑπ' ἐξου-
σίαν ἔχοντες, τούτοις ὡς δεσπόταις δουλεύουσι; καὶ μὴ τοι νο-
μίσης ταῦτα με λέγειν ἀπλῶς ἢ ψεύδεσθαι κατ' αὐτῶν· ἔστι
μὲν γὰρ καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἢ πίστις ἀπαντιῶσα τούτων, καὶ
πάρεστι τοῖς βουλομένοις ὁρᾶν τὰ τοιαῦτα.

15 14. Κρείττων δὲ μαρτυρία περὶ τούτων ἔστι καὶ παρὰ τῆς
θείας Γραφῆς προδιδασκούσης ἄνωθεν καὶ λεγούσης· Τὰ εἰδω-
λα τῶν ἔθνῶν ἀργυρίου καὶ χρυσίου, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων.
ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὄψονται· στόμα ἔχουσι, καὶ οὐ
λαλήσουσιν· ὦτα ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούσονται· ὄσιν εἶναι ἔχουσι,
20 καὶ οὐκ ὀσφρανθήσονται· χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλαφήσουσι·
πόδας ἔχουσι, καὶ οὐ περιπατήσουσιν· οὐ φωνήσουσιν ἐν τῷ
λάρῳ αὐτῶν. ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιντο οἱ ποιοῦντες αὐτὰ.
οὐδὲ προφητικὴ δὲ τούτων ἄπεισι μέμψις, ἀλλ' ἔστι καὶ ἐν
τούτοις ὁ κατ' αὐτῶν ἔλεγχος, λέγοντος τοῦ Πνεύματος· Αἰ-
25 σχυνθήσονται οἱ πλάσσοντες Θεὸν καὶ γλύφοντες πάντες μά-
ταια· καὶ πάντες ὅθεν ἐγένοντο, ἐξηράνθησαν· καὶ κωφοὶ ἀπὸ
ἀνθρώπων συναχθήτωσαν πάντες, καὶ στήτωσαν ἅμα, καὶ ἐντρα-
πήτωσαν καὶ αἰσχυνθήτωσαν ἅμα· ὅτι ὤξυνε τέκτων σίδηρον
καὶ σκεπάρῳ εἰργάσατο αὐτό, καὶ ἐν τερέτρῳ ἐρρούθμισεν
30 αὐτό καὶ ἔστησεν αὐτό τῷ βραχίονι τῆς ἰσχύος αὐτοῦ· καὶ

εφρόνησαν τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην, προσκυνοῦν αὐτά τὰ ὅποια ἔδημιουργήθησαν μετ' ἐπιστήμην καὶ τέχνην· καὶ ἐνῶ αὐτὸς ποῦ τὰ ἔδημιούργησεν ἀποθνήσκει, ἐκτιμοῦν, ὡς ἀθάνατα αὐτά ποῦ αὐτὸς κατεσκεύασε· πράγματα ποῦ ἂν δὲν τύχουν καθημερινῆς φροντίδος, ὅπως οὐδέποτε μετ' τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, λόγῳ τῆς φύσεώς των, ἐξαφανίζονται. Καὶ πῶς δὲν θὰ τοὺς ἐλεεινολόγει κανεὶς καὶ διὰ τὸ ἐξῆς· ὅτι, ἐνῶ αὐτοὶ βλέπουν, προσκυνοῦν πράγματα ποῦ δὲν βλέπουν, καὶ ἐνῶ αὐτοὶ ἀκούουν, προσεύχονται εἰς πράγματα ποῦ δὲν ἀκούουν, καὶ ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι ἐκ φύσεως ἔχουν ψυχὴν καὶ λογικόν, ὀνομάζουν θεοὺς αὐτούς ποῦ ὄχι μόνον δὲν κινοῦνται καθόλου, ἀλλ' οὔτε καὶ ἔχουν ψυχὴν; καὶ τὸ καταπληκτικόν εἶνε ὅτι αὐτούς ποῦ οἱ ἴδιοι τοὺς διαφυλάττουν καὶ τοὺς κρατοῦν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των, εἰς αὐτούς εἶνε ὑποδουλωμένοι ὡσάν νὰ τοὺς ἔχουν δεσπότης; Καὶ μὴ νομίσης ὅτι αὐτά ποῦ λέγω εἰς βάρος των εἶνε ἀβάσιμα ἢ ψευδῆ. διότι καὶ ἡ ἀξιοπιστία των εἶνε ὀλοφάνερη καὶ εἶναι εὐκόλον νὰ τὰ ἴδουν ὅσοι θέλουν.

14. Ὑπάρχει δὲ περὶ αὐτῶν καὶ ἀνωτέρα μαρτυρία καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν θείαν Γραφήν, ἡ ὅποια διδάσκει καὶ προλέγει· «Τὰ εἰδῶλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὄψονται· στόμα ἔχουσι, καὶ οὐ λαλήσουσιν· ὠτα ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούονται· ῥίνας ἔχουσι, καὶ οὐκ ὀσφρανθήσονται· χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλαφήσουσιν· πόδας ἔχουσι, καὶ οὐ περιπατήσουσιν· οὐ φωνήσουσιν ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν. ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιτο πάντες οἱ ποιοῦντες αὐτά» (Ψα 113, 12-16). οὔτε λείπει δι' αὐτά ἡ κατηγορία τῶν προφητῶν, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ εἰς αὐτούς ὁ ἔλεγχος τῶν εἰδώλων, ὅταν λέγη τὸ Πνεῦμα· «Αἰσχυνθήσονται οἱ πλάσσοντες θεόν, καὶ γλύφοντες πάντες μάταια· καὶ πάντες ὅθεν ἐγένοντο, ἐξηράνθησαν· καὶ κωφοὶ ἀπὸ ἀνθρώπων συναχθήτωσαν πάντες, καὶ στήτωσαν ἅμα, καὶ ἐντραπήτωσαν καὶ αἰσχυνθήτωσαν ἅμα· ὅτι ὤξυνε τέκτων σίδηρον, καὶ σκεπάρνω εἰργάσατο αὐτό, καὶ ἐν τερέτρῳ ἐρρύθμισεν αὐτό καὶ ἔστησεν αὐτό τῷ βραχίονι τῆς ἰσχύος αὐτοῦ· καὶ πεινάσει καὶ

πεινάσει και ἀσθενήσει, και οὐ μὴ πῆ ὕδωρ. ξύλον γὰρ ἐκλε-
 ξάμενος τέκτων, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέτρῳ και ἐν κόλλῃ ἐρρῦθ-
 μισεν αὐτό, και ἐποίησεν αὐτὸ ὡς μορφήν ἀνδρός και ὡς ὠραιό-
 τητα ἀνθρώπου, ἔστησεν αὐτὸ ἐν οἴκῳ ὃ ἔκοψε ξύλον ἐκ τοῦ
 5 δρυμοῦ, ὃ ἐφύτευσεν ὁ Κύριος, και ὑετὸς ἐμήκυνεν, ἵνα ἦ ἀν-
 θρώποις εἰς καῦσιν, και λαβὼν ἀπ' αὐτοῦ θερμανθῆ, και καῦ-
 σαντες ἔπεσαν ἄρτους ἐπ' αὐτῷ, τὸ δὲ λοιπὸν εἰργάσαντο εἰς
 θεοὺς, και προσεκύνησαν αὐτοῖς, οὗ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ κατέκαυ-
 σαν πυρὶ. και ἐπὶ τοῦ ἡμίσου αὐτοῦ κρέας ὀπτήσας, ἔφαγε και
 10 ἐνεπλήσθη· και θερμανθεὶς εἶπεν· Ἡδύ μοι, ὅτι ἐθερμάνθη
 και εἶδον πῦρ. τὸ δὲ λοιπὸν προσεκύνει λέγων· Ἐξελοῦ με, ὅτι
 Θεός μου εἶ σύ. οὐκ ἔγνωσαν φρονῆσαι, ὅτι ἀπημαρῶθησαν
 τοῦ βλέπειν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν, και τοῦ νοῆσαι τῆ καρδία·
 και οὐκ ἀνελογίσατο ἐν τῆ καρδία αὐτοῦ, οὐδὲ ἀνελογίσατο τῆ
 15 ψυχῆ αὐτοῦ, οὐδὲ ἔγνω τῆ φρονήσει, ὅτι τὸ ἥμισυ αὐτοῦ κατέ-
 καυσεν ἐν πυρὶ και ἔπεφεν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ ἄρτους· και
 ὀπτήσας κρέας ἔφαγε, και τὸ λοιπὸν αὐτοῦ εἰς βδέλυγμα ἐποίη-
 σε, και προσκυνοῦσιν αὐτό. γινώτε, ὅτι σποδὸς ἢ καρδία αὐτῶν,
 και πλανῶνται, και οὐδεὶς δύναται ἐξελεῖσθαι τὴν ψυχὴν αὐτῶν.
 20 Ἴδετε, και οὐκ ἐρεῖτε, ὅτι ψεῦδος ἐν τῆ δεξιᾷ μου.

Πῶς οὖν οὐκ ἄθεοι παρὰ πᾶσι κριθεῖεν οἱ και παρὰ τῆς
 θείας Γραφῆς ἀσεβείας κατηγορούμενοι; Ἡ πῶς οὐκ ἂν εἶεν
 κακοδαίμονες οἱ οὕτω φανερώς ἐλεγχόμενοι τὰ ἄψυχα θρησκευόν-
 τες ἀντὶ τῆς ἀληθείας; Ποία δὲ τούτοις ἐλπίς, ἢ τίς ἂν αὐτοῖς
 25 γένοιτο συγγνώμη πεποιθόσιν ἐπὶ τὰ ἄλογα και ἀκίνητα,
 ἃ ἀντὶ τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ σέβουσιν;

15. Εἶθε γάρ, εἶθε κἂν χωρὶς σχήματος αὐτοῖς τοὺς θεοὺς
 ἐπλαττεν ὁ τεχνίτης, ἵνα μὴ τῆς ἀναισθησίας φανερὸν ἔχωσι τὸν
 ἔλεγχον. ὑπέκλεψαν γάρ ἂν τὴν ὑπόνοιαν τῶν ἀκεραίων, ὡς
 30 αἰσθημένων τῶν εἰδώλων, εἰ μὴ τὰ σύμβολα τῶν αἰσθήσεων,
 οἶον ὀφθαλμοὺς και ὄϊνας και ὠτα και χεῖρας και στόμα εἰ-

ἀσθενήσει, καὶ οὐ μὴ πῖη ὕδωρ· ξύλον γὰρ ἐκλεξάμενος τέκτων, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέτρῳ καὶ ἐν κόλλῃ ἐρρῦθμισεν αὐτό, καὶ ἐποίησεν αὐτὸ ὡς μορφήν ἀνδρὸς καὶ ὡς ὠραιότητα ἀνθρώπου, ἔστησεν αὐτὸ ἐν οἴκῳ ὃ ἔκοψε ξύλον ἐκ τοῦ δρυμοῦ, ὃ ἐφύτευσεν ὁ Κύριος καὶ ὑετὸς ἐμήκυνεν, ἵνα ἦ ἀνθρώποις εἰς καῦσιν, καὶ λαβῶν ἀπ' αὐτοῦ θερμανθῆ, καὶ καύσαντες ἔπεψαν ἄρτους ἐπ' αὐτῷ, τὸ δὲ λοιπὸν εἰργάσαντο εἰς θεοὺς, καὶ προσεκύνησαν αὐτοῖς, οὐ τὸ ἡμισυ αὐτοῦ κατέκαυσαν πυρί. καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμίσιου αὐτοῦ κρέας ὀπτήσας, ἔφαγε καὶ ἐνεπλήσθη· καὶ θερμανθεὶς εἶπεν· Ἡδύ μοι, ὅτι ἐθερμάνθην καὶ εἶδον πῦρ. τὸ δὲ λοιπὸν προσεκύνει λέγων· Ἐξελοῦ με, ὅτι θεὸς μου εἶ σύ. οὐκ ἔγνωσαν φρονῆσαι, ὅτι ἀπημαυρώθησαν τοῦ βλέπειν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν, καὶ τοῦ νοῆσαι τῇ καρδίᾳ· καὶ οὐκ ἀνελογίσαστο ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, οὐδὲ ἀνελογίσαστο τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, οὐδὲ ἔγνω τῇ φρονήσει, ὅτι τὸ ἡμισυ αὐτοῦ κατέκαυσεν ἐν πυρὶ καὶ ἔπεψεν ἐπὶ τῶν ἀνθράκων αὐτοῦ ἄρτους· καὶ ὀπτήσας κρέας ἔφαγε, καὶ τὸ λοιπὸν αὐτοῦ εἰς βδέλυγμα ἐποίησε, καὶ προσκυνοῦσιν αὐτό. γινῶτε ὅτι σποδὸς ἢ καρδία αὐτῶν, καὶ πλανῶνται, καὶ οὐδεὶς δύναται ἐξελέσθαι τὴν ψυχὴν αὐτῶν. ἴδετε, καὶ οὐκ ἐρεῖτε, ὅτι ψεῦδος ἐν τῇ δεξιᾷ μου» (Ἦσ 44, 10-20).

Πῶς λοιπὸν δὲν θὰ θεωρηθοῦν ἀπὸ ὅλων ἄθεοι αὐτοὶ οἱ ὅποιοι καὶ ἀπὸ τὴν θείαν Γραφὴν κατηγοροῦνται ὡς ἀσεβεῖς; Ἡ πῶς δὲν εἶνε ἄθλιοι αὐτοὶ οἱ ὅποιοι ὀλοφάνερα ἀποδεικνύονται νὰ λατρεύουν τὰ ἄψυχα ἀντὶ τῆς ἀληθείας; καὶ ποίαν ἐλπίδα δύναται νὰ ἔχουν ἢ πῶς θὰ ἠδύναντο νὰ τύχουν συγγνώμης αὐτοὶ οἱ ὅποιοι ἔχουν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰ μὴ λογικὰ καὶ ἀκίνητα, τὰ ὅποια λατρεύουν ἀντὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ.

15. Εἶθε λοιπόν, εἶθε νὰ ἐπλαθεν ὁ τεχνίτης τοὺς θεοὺς των χωρὶς μορφήν, ὥστε νὰ μὴ ἔχουν φανεράν τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀναισθησίας των. Διότι θὰ ἠδύναντο νὰ ὑποκλέψουν τὴν γνώμην τῶν ἀδιαφθόρων ὅτι τὰ εἶδωλα αἰσθάνονται, ἐὰν δὲν εἶχον τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, ἦτοι μάτια, μύτες, αὐτιά, χέρια καὶ στόμα ἀνίκανα νὰ κινήθοῦν, ὥστε νὰ τὰ χρησιμοποιοῖ ἢ αἰσθησις

χον ἀκινήτως κείμενα πρὸς τὴν τῆς αἰσθήσεως χρῆσιν καὶ τὴν
 τῶν αἰσθητῶν ἀντίληψιν. νῦν δὲ ἔχοντες οὐκ ἔχουσι καὶ στή-
 κοντες οὐ στήκουσι, καὶ καθεζόμενοι οὐ καθέζονται. οὐ γὰρ
 ἔχουσι τούτων τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' ὡς ὁ πλάσας ἠθέλησεν, οὕτω
 5 καὶ μένουσι κείμενοι Θεοῦ μὲν γνώρισμα μηδὲν παρέχοντες,
 ἄψυχοι δὲ καθόλου μόνον ἀνθρώπου τέχνη φαινόμενοι τεθέντες.
 Εἶθε δὲ καὶ οἱ τῶν τοιούτων ψευδοθέων κήρυκες καὶ μάντιες,
 ποιηταὶ λέγω καὶ συγγραφεῖς, ἀπλῶς θεοὺς αὐτοὺς εἶναι γε-
 γραφήκεισαν· ἀλλὰ μὴ καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν πρὸς ἔλεγχον
 10 ἀθεότητος καὶ αἰσχροποιουῦ πολιτείας ἀναγεγραφήκεισαν. ἡδύ-
 ναντο γὰρ καὶ μόνῳ τῷ τῆς Θεότητος ὀνόματι τὴν ἀλήθειαν
 ὑφαρπάσαι, μᾶλλον δὲ τοὺς πολλοὺς ἀπὸ τῆς ἀληθείας πλανῆ-
 σαι. νῦν δὲ ἔρωτας καὶ ἀσελγείας διηγούμενοι τοῦ Διός, καὶ
 παιδοφθορίας τῶν ἄλλων καὶ ζηλοτυπίας πρὸς ἡδονὴν τῶν θη-
 15 λειῶν καὶ φόβους καὶ δειλίαις καὶ τὰς ἄλλας κακίας, οὐδὲν
 ἄλλο ἢ ἑαυτοὺς ἐλέγχουσιν, ὅτι οὐ μόνον οὐ περὶ θεῶν διηγοῦν-
 ται, ἀλλ' οὐδὲ περὶ ἀνθρώπων σεμνῶν, περὶ δὲ αἰσchrῶν καὶ τοῦ
 καλοῦ μακρὰν ὄντων μυθολογοῦσιν.

16. Ἄλλ' ἴσως περὶ τούτων οἱ δυσσεβεῖς ἐπὶ τὴν ιδιότητα
 20 τῶν ποιητῶν καταφεύξονται, λέγοντες τῶν ποιητῶν ἴδιον εἶ-
 ναι χαρακτηριστὴρα τὰ μὴ ὄντα πλάττεσθαι καὶ ψεύδεσθαι περὶ μύ-
 θων εἰς ἡδονὴν τῶν ἀκούοντων, οὐ χάριν καὶ τὰ περὶ θεῶν αὐ-
 τοὺς πεποιθέναι φήσουσιν. ἀλλ' αὕτη καὶ πάντων μᾶλλον ἢ
 πρόφασις αὐτοῖς ἔωλος δειχθήσεται ἀφ' ὧν αὐτοὶ περὶ τούτων
 25 ἔχουσι δόξαν καὶ προτίθενται. εἰ γὰρ τὰ παρὰ ποιηταῖς ἐστὶ
 πλάσματα καὶ ψευδῆ, ψευδῆς ἂν εἴη καὶ αὕτη ἢ περὶ τοῦ Διὸς
 καὶ Κρόνου καὶ Ἥρας καὶ Ἄρεως καὶ τῶν ἄλλων ὀνομασία.
 ἴσως γὰρ, ὡς αὐτοὶ φασί, καὶ τὰ ὀνόματα πέπλασται καὶ οὐκ
 ἐστὶ μὲν ὄλως Ζεὺς οὐδὲ Κρόνος οὐδὲ Ἄρης· πλάττονται

καὶ νὰ ἀντιλαμβάνεται τὰ αἰσθητὰ πράγματα. Τώρα ὁμως, ἐνῶ τὰ ἔχουν δὲν τὰ ἔχουν, ἐνῶ ἴστανται δὲν ἴστανται, καὶ ἐνῶ κάθονται δὲν κάθονται. Διότι δὲν ἐνεργοῦν ὡς αἰσθητήρια, ἀλλ' ὅπως ἠθέλησεν ὁ τεχνίτης, ἔτσι παραμένουν ἀκίνητοι θεοὶ χωρὶς νὰ παρέχουν κανένα διακριτικὸν σημεῖον Θεοῦ, ἐντελῶς ἀψυχοὶ τοποθετημένοι ὅπως φαίνεται ἀπὸ τέχνην ἀνθρώπων. Καὶ εἶθε οἱ κήρυκες καὶ οἱ μάντις, ἐννοῶ τοὺς ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς, τῶν τοιούτων ψευδοθεῶν νὰ εἶχον ἀπλῶς γράφει ὅτι αὐτοὶ εἶνε θεοὶ καὶ νὰ μὴ εἶχον ἀναγράψει τὰς πράξεις αὐτῶν, διὰ νὰ μὴ ἀποτελοῦν αὐτὰ ἀπόδειξιν τῆς ἀθείας τῶν καὶ τοῦ αἰσχροῦ τρόπου ζωῆς τῶν. Διότι ἠδύνατο καὶ μόνον μὲ τὸ ὄνομα τῆς Θεότητος νὰ ὑποκλέψουν τὴν ἀλήθειαν ἢ μᾶλλον νὰ ἀποπλανήσουν πολλοὺς ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν. Τώρα ὁμως διηγούμενοι τοὺς ἔρωτας καὶ τὰς αἰσχροτήτας τοῦ Διός, καὶ τὰς παιδευαστίας τῶν ἄλλων, καὶ τὰς ζηλοτυπίας τῶν θηλέων ἐξ αἰτίας τῆς ἡδονῆς, καὶ τοὺς φόβους καὶ τὰς δειλίας καὶ τὰς ἄλλας κακίας, δὲν στιγματίζουν κανένα ἄλλον παρὰ τοὺς ἰδίους τοὺς ἑαυτοὺς τῶν, διότι ὄχι μόνον δὲν διηγοῦνται περὶ θεῶν ἀλλ' οὔτε καὶν περὶ ἀνθρώπων σεμνῶν, ἀλλὰ πλάθουν μύθους διὰ πρόσωπα αἰσχρὰ καὶ εὐρισκόμενα μακρὰν τοῦ καλοῦ.

16. Ἄλλ' ἴσως διὰ νὰ δικαιολογηθοῦν περὶ αὐτῶν οἱ δυσσεβεῖς, θὰ καταφύγουν εἰς τὴν ἰδιότητα τῶν ποιητῶν καὶ θὰ εἰποῦν ὅτι εἶνε ἰδιαίτερον γνῶρισμα τῶν ποιητῶν νὰ πλάθουν πράγματα ἀνύπαρκτα καὶ νὰ ψεύδωνται ὅσον ἀφορᾷ τοὺς μύθους, διὰ νὰ προκαλοῦν εὐχαρίστησιν εἰς τοὺς ἀκροατάς· χάριν αὐτοῦ θὰ ἰσχυρισθοῦν ὅτι ἐπλασαν καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς θεοὺς. Ἄλλ' αὕτη ἡ δικαιολογία τῶν θὰ ἀποδειχθῆ ἢ πλεον ματαιία ἀπὸ ὅλας τὰς δοξασίας τὰς ὁποίας ἔχουν καὶ ἐκθέτουν περὶ αὐτῶν. Διότι ἐὰν αὐτὰ ποὺ συναντῶμεν εἰς τοὺς ποιητὰς εἶνε φανταστικὰ δημιουργήματα καὶ ψέμματα, θὰ ἦτο ψευδὲς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Διός, τοῦ Κρόνου, καὶ τοῦ Ἄρεως, καὶ τῶν ἄλλων. Ἄλλ' ἴσως, ὅπως ἰσχυρίζονται αὐτοί, καὶ τὰ ὀνόματα εἶνε πλαστὰ καὶ δὲν ὑπάρχει καθόλου Ζεὺς, οὔτε Κρόνος, οὔτε Ἄρης· καὶ τοὺς ἐμφανίζουν ὡς πραγματικούς οἱ ποι-

δὲ τούτους ὡς ὄντας οἱ ποιηταὶ πρὸς ἀπάτην τῶν ἀκούοντων. πλαττόντων δὲ τῶν ποιητῶν τὰ μὴ ὄντα, πῶς ὡς ὄντας αὐτοὺς θρησκευούσιν; ἢ ἴσως γὰρ ἂν πάλιν φήσουσι, τὰ μὲν ὀνόματα οὐ πλαττόνται, τὰς δὲ πράξεις ψεύδονται κατ' αὐτῶν; ἀλλὰ καὶ
 5 τοῦτο οὐδὲν ἤττον πρὸς ἀπολογία ἀτῶν οὐκ ἀσφαλές. εἰ γὰρ τὰς πράξεις ἐψεύσαντο, ἐψεύσαντο πάντως καὶ τὰ ὀνόματα, ὧν καὶ τὰς πράξεις εἶναι διηγήσαντο. ἢ εἰ ἀληθεύουσι περὶ τὰ ὀνόματα, ἀληθεύουσι καὶ περὶ τὰς πράξεις ἐξ ἀνάγκης.

Ἄλλως τε οἱ εἶναι τούτους θεοὺς μυθολογήσαντες ἴσασιν
 10 ἀληθῶς καὶ ἂ δεῖ θεοὺς πράττειν, καὶ οὐκ ἂν ποτε τὰς ἀνθρώπων θεοὶς προσάψοιεν ἐννοίας· ὥσπερ οὐδὲ τὸ τοῦ πυρὸς ἔργον τῷ ὕδατι τις ἀναθήσει· τὸ μὲν γὰρ καίει, τὸ δὲ ἔμπαλιν τὴν οὐσίαν ἔχει ψυχράν. εἰ μὲν οὖν αἱ πράξεις εἰσὶ θεῶν ἀξιαί, θεοὶ ἂν εἶεν καὶ οἱ τούτων ἐργάται· εἰ δὲ ἀνθρώπων ἐστὶ καὶ ἀνθρώ-
 15 πων οὐ καλῶν τὸ μοιχεύειν καὶ τὰ προειρημμένα ἔργα, ἀνθρωποὶ ἂν εἶεν οἱ ταῦτα πράξαντες καὶ οὐ θεοί. καταλλήλους γὰρ ταῖς οὐσίαις καὶ τὰς πράξεις εἶναι χρή, ἵνα καὶ ἐκ τῆς ἐνεργείας ὁ πράξας μαρτυρηθῇ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας ἡ πράξις γνωσθῆναι δυναθῇ. ὥσπερ οὖν εἴ τις, διαλεγόμενος περὶ ὕδατος καὶ πυρὸς
 20 καὶ τὰς τούτων ἐνεργείας ἀπαγγέλλων, οὐκ ἂν εἶπε τὸ μὲν ὕδωρ καίειν τὸ δὲ πῦρ ψύχειν· οὐδ' εἴ τις περὶ ἡλίου καὶ γῆς διηγείτο, ἔλεγεν ἂν τὴν μὲν γῆν φωτίζειν τὸν δὲ ἡλίον βοτάνας καὶ καρποὺς σπεύρειν, ἀλλὰ καὶ λέγων, πᾶσαν παραπληξίαν ὑπερέβαλεν· οὕτως οὐκ ἂν οἱ παρ' αὐτοῖς συγγραφεῖς, καὶ μάλιστα
 25 ὁ πάντων ἐξοχώτατος ποιητής, εἶπερ ἤδεισαν θεοὺς εἶναι τὸν Δία καὶ τοὺς ἄλλους, τοιαύτας αὐτοῖς περιέθησαν πράξεις, αἱ μὴ εἶναι θεοὺς αὐτοὺς ἐλέγχουσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνθρώπους εἶναι καὶ ἀνθρώπους οὐ σῶφρονας. ἢ εἰ ἐψεύσαντο ὡς ποιηταί,

ηται διὰ ν' ἀπατήσουν τοὺς ἀκροατάς. Ἐφοῦ ὁμως οἱ ποιηταὶ πλάθουν ἀνύπαρκτα πρόσωπα, πῶς αὐτοὶ τὰ λατρεύουν ὡς πραγματικά; Ἡ μήπως θὰ εἶπουν ὅτι δὲν πλάθουν τὰ ὀνόματά των ἀλλὰ τὰς ψευδεῖς πράξεις ποὺ συδέουν μὲ αὐτὰ; Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν εἶνε ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα διὰ νὰ τὸ χρησιμοποιήσουν ὡς ἀπολογία. Διότι ἐὰν ψεύδονται ὡς πρὸς τὰς πράξεις, ὅπως δὴποτε ψεύδονται καὶ ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα αὐτῶν τῶν ὁποίων τὰς πράξεις διηγῆθησαν. Ἡ ἐὰν λέγουν τὴν ἀλήθειαν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ὀνόματα, κατ' ἀνάγκην θὰ λέγουν τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς πράξεις.

Ἐξ ἄλλου αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι μὲ τοὺς μύθους λέγουν ὅτι αὐτοὶ εἶνε θεοί, γνωρίζουν πράγματι καὶ αὐτὰ τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ πράττουν οἱ θεοί, καὶ ποτὲ δὲν θὰ ἀπέδιδαν εἰς τοὺς θεοὺς ἰδιότητος τῶν ἀνθρώπων, ὅπως δὲν θὰ ἀπέδιδε κανεὶς τὸ ἔργον τῆς φωτιᾶς εἰς τὸ ὕδωρ, διότι τὸ μὲν ἕνα καίει ἐνῶ τὸ ἄλλο ἀντιθέτως ἔχει ψυχρὰν οὐσίαν. Ἐὰν λοιπὸν αἱ πράξεις εἶνε ἀντάξια θεῶν, θὰ εἶνε θεοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι τὰς ἔκαναν· ἐὰν δὲ ἡ μοιχεία εἶνε γνῶρισμα ἀνθρώπων καὶ μάλιστα κακῶν ἀνθρώπων, καὶ ὅσα ἔργα εἶπομεν προηγουμένως τὰ ἐξετέλεσαν ἀνθρωποὶ καὶ ὄχι θεοί. Διότι καὶ αἱ πράξεις πρέπει νὰ εἶνε ἀνάλογοι τῶν φύσεων, ὥστε καὶ ἐκ τῆς δράσεως νὰ γίνῃ γνωστὸς αὐτὸς ποὺ τὴν ἔπραξε καὶ ἐκ τῆς φύσεως νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ πράξις. Ὅπως ἕνας, ὅταν εἰς μίαν συζήτησιν διὰ τὸ ὕδωρ καὶ τὴν φωτιὰν ὁμιλεῖ διὰ τὰς ἐνεργείας των, δὲν θὰ ἔλεγε ποτὲ ὅτι τὸ ὕδωρ καίει καὶ ἡ φωτιὰ δροσίζει· οὔτε ἐὰν κανεὶς διηγείτο περὶ ἡλίου καὶ γῆς, θὰ ἔλεγεν ὅτι ἡ μὲν γῆ σκορπᾷ φῶς ὁ δὲ ἥλιος σπείρεται μὲ φυτὰ καὶ παράγει καρπούς, ἀλλὰ καὶ ἂν τὸ ἔλεγε, θὰ ὑπερέβαινε κάθε τρέλλαν· τοιοῦτοτρόπως καὶ οἱ συγγραφεῖς των καὶ μάλιστα ὁ ἐξοχώτατος ὄλων τῶν ποιητῶν⁷², ἐὰν ἐγνώριζαν ὅτι ὁ Ζεὺς καὶ οἱ ἄλλοι εἶνε θεοί, δὲν θὰ ἀπέδιδαν εἰς αὐτοὺς πράξεις αἱ ὁποῖαι ἀποδεικνύουν ὅτι αὐτοὶ δὲν εἶνε θεοὶ ἀλλ' ἀνθρωποὶ καὶ μάλιστα ἀνθρωποὶ ὄχι συνετοί. Ἡ ἐὰν ὡς ποιηταὶ εἶπαν ψέμματα καὶ σὺ ὡς ψεύστας τοὺς κατηγορεῖς, διατὶ δὲν εἶπαν ψέμματα καὶ

καὶ σὺ τούτων καταφεύδῃ, διὰ τί μὴ καὶ ἐπὶ τῆς ἀνδρίας τῶν
 ἡρώων ἐφεύσαντο, καὶ ἀντὶ μὲν ἀνδρίας ἀσθένειαν, ἀντὶ δὲ
 ἀσθενείας ἀνδρίαν ἐπλάσαντο; Ἔδει γὰρ ὡσπερ ἐπὶ τοῦ Διὸς
 καὶ τῆς Ἥρας, οὕτω καὶ τοῦ μὲν Ἀχιλλέως ἀνανδρίαν κα-
 5 ταφεύσασθαι, τοῦ δὲ Θερασίτου δύναμιν θαυμάσαι· καὶ τοῦ μὲν
 Ὀδυσσεύος ἀσυνεσίαν διαβαλεῖν, τοῦ δὲ Νέστορος παραφρο-
 σύνην πλάσασθαι· καὶ τοῦ μὲν Διομήδους καὶ Ἐκτορος γυναι-
 κείας πράξεις, τῆς δὲ Ἐκάβης ἀνδρίαν μυθολογήσαι. Ἐπὶ πάν-
 των γάρ, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, ἔδει τοὺς ποιητὰς πλάττεσθαι καὶ
 10 ψεύδεσθαι.

Νῦν δὲ τοῖς μὲν ἀνθρώποις τὴν ἀλήθειαν ἐφύλαξαν, τῶν
 δὲ λεγομένων θεῶν οὐκ ἐφοβήθησαν καταψεύδεσθαι. καὶ τοῦ-
 το γὰρ ἂν τις αὐτῶν εἴποι, ἐν μὲν ταῖς περὶ ἀσελγείας αὐτῶν
 πράξεσι ψεύδονται, ἐν δὲ τοῖς ἐπαίνοις, ὅταν πατέρα θεῶν καὶ
 15 ἕπατον καὶ ὀλύμπιον καὶ ἐν οὐρανῷ βασιλεύοντα λέγωσι τὸν
 Δία, οὐ πλάττονται, ἀλλ' ἀληθεύοντες λέγουσι. τοῦτον δὲ οὐ
 μόνος ἐγὼ ἀλλὰ καὶ πᾶς ὅστις ἐλέγξειε κατ' αὐτῶν εἶναι τὸν
 λόγον. πάλιν γὰρ ταῖς πρώταις ἀποδείξεσιν ἢ ἀλήθεια κατ'
 αὐτῶν φανήσεται. αἱ μὲν γὰρ πράξεις ἀνθρώπους αὐτοὺς εἶναι
 20 ἐλέγχουσι, τὰ δὲ ἐγκώμια ὑπὲρ τὴν ἀνθρώπων ἐστὶ φύσιν· ἐκά-
 τερον δὲ τούτων ἀκατάλληλόν ἐστι πρὸς ἑαυτό· οὔτε γὰρ τῶν ἐν
 οὐρανοῖς ἰδιόν ἐστι τοιαῦτα πράττειν, οὔτε τοὺς τὰ τοιαῦτα
 πράττοντας ὑπονοεῖν τις δύναται θεοῦς.

73. Ἀχιλλεύς, ὁ γενναιότερος πάντων τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Τροίαν, γενναιότερος καὶ τοῦ Διομήδους. Ἦτο ἐκτὸς συναγωνισμοῦ.

74 Θερασίτης, ὁ ἐλεινότερος τῶν Ἑλλήνων ποῦ ἐξοστράτευσαν κατὰ τῆς Τροίας· ἀνανδρος, δειλός, ἀσχημος, αὐθάδης, ἀντιρρησίας. Ὀμηρος, Ἰλιάς Β 212-277.

75. Ὀδυσσεύς, βασιλεὺς τῆς Ἰθάκης, ὁ εὐφύεστερος καὶ πανουργότερος ἀπὸ τοὺς ἐκστρατεύσαντας εἰς Τροίαν.

διὰ τὴν ἀνδριαν τῶν ἡρώων, καὶ δὲν ἐπενόησαν ἀντὶ τῆς ἀνδρίας ἀδυναμίαν καὶ ἀντὶ τῆς ἀδυναμίας ἀνδριαν; Διότι θὰ ἔπρεπεν, ὅπως περὶ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, τοιοῦτοτρόπως νὰ εἴποῦν ψέμματα καὶ περὶ τῆς δῆθεν ἀνανδρίας τοῦ Ἀχιλλέως⁷⁶ καὶ νὰ θαυμάσουν τὴν δῆθεν δύναμιν τοῦ Θερσίτου⁷⁴· καὶ νὰ κατηγορήσουν τὸν Ὀδυσσεά⁷⁵ ὡς ἀσύνητον, νὰ ἐπινοήσουν δὲ διὰ τὸν Νέστορα⁷⁶ παραφροσύνην· καὶ νὰ διηγηθοῦν διὰ μὲν τὸν Διομήδη καὶ τὸν Ἔκτορα⁷⁷ γυναικείας πράξεις, διὰ δὲ τὴν Ἐκάβην⁷⁸ πράξεις ἀνδρίας. Ἀφοῦ οἱ ποιηταὶ ψεύδονται ὅπως ἰσχυρίζονται αὐτοί, θὰ ἔπρεπε δι' ὅλα νὰ λέγουν ψέμματα καὶ νὰ ἐπινοοῦν δημιουργήματα τῆς φαντασίας των.

Τώρα ὁμως, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, διετήρησαν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ δὲν ἐφοβήθησαν νὰ εἴποῦν ψέμματα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς λεγομένους θεοὺς των. Ἴσως ὁμως, κάποιος ἀπὸ αὐτοὺς θὰ ἔλεγε καὶ τὸ ἐξῆς, ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἀσελγεῖς πράξεις αὐτῶν, ψεύδονται, ὅσον ἀφορᾷ ὁμως εἰς τοὺς ἐπαίλους, ὅταν λέγουν ὅτι ὁ Ζεὺς εἶνε πατὴρ τῶν θεῶν, ὑψιστος καὶ ὀλύμπιος, καὶ βασιλεύει εἰς τὸν οὐρανόν, δὲν πλάθουν ψέμματα, ἀλλὰ λέγουν τὴν ἀλήθειαν. Ὅχι μόνον ἐγὼ ἀλλὰ καὶ ὅποιοσδήποτε δύναται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αὐτὸς ὁ λόγος εἶνε εἰς βάρους των. Διότι πάλιν μὲ τὰς πρώτας ἀποδείξεις θὰ διαλάμψη ἡ ἀλήθεια εἰς βάρους των. Διότι αἱ μὲν πράξεις ἀποδεικνύουν ὅτι εἶνε ἀνθρωποὶ, ἐνῶ τὰ ἐγκώμια εἶνε δι' ὑπερανθρώπους. Τὸ κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτὰ εἶνε ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸ ἄλλο· διότι οὔτε εἶνε ἰδιότης τῶν ἐπουρανίων νὰ κάνουν τοιαύτας πράξεις, οὔτε ἐκεῖνοι ποὺ κάνουν τοιαύτας πράξεις δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς θεοί.

76. Νέστωρ, ὁ γηραιότερος τῶν Ἑλλήνων βασιλέων ἐν Τροίᾳ. Βασιλεὺς τῆς Πύλου, σοφός, γλυκύγαλος, ἀγαθός. Ὁμηρος, Ἰλιάς Β 591-602.

77. Ἔκτωρ, υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ γηραιοῦ βασιλέως τῆς Τροίας, πολὺ γενναῖος. Ἀρχηγὸς τῶν Τρώων.

78. Ἐκάβη, σύζυγος τοῦ Πριάμου, μήτηρ τοῦ Ἐκτορος, βασίλισσα τῆς Τροίας. Κατὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τῆς ἔδειξε τὴν γυναικείαν τῆς φυσικῆν δειλίαν.

17. Τί οὖν ὑπολείπεται νοεῖν, ἢ ὅτι τὰ μὲν ἐγκώμια ψευδῆ καὶ κεχαρισμένα τυγχάνει, αἱ δὲ πράξεις ἀληθεύονται κατ' αὐτῶν; καὶ τοῦτο ἀληθές ἐκ τῆς συνηθείας ἂν τις ἐπιγνώσεται. οὐδεὶς γὰρ ἐγκωμιάζων τινά, καὶ κατηγορεῖ τῆς τούτου πο-
 5 λιτείας· ἀλλὰ μᾶλλον οἷς εἰσιν αἱ πράξεις αἰσχραί, τούτους διὰ τὸν ἐκ τούτων ψόγον ἐπαίρουσι τοῖς ἐγκωμίοις, ἵνα τῇ τούτων ὑπερβολῇ τοὺς ἀκούοντας ἀπατήσαντες, επικρύψωσι τὴν ἐκείνων παρανομίαν. ὥσπερ οὖν εἴ τις, ἐγκωμιάσαι τινὰ προθέ-
 10 τὴν πρόφασιν τῶν ἐγκωμίων διὰ τὴν ἐν τούτοις αἰσχύνην, ἄλλως δὲ αὐτοὺς ἐπαίροι, τὰ ὑπὲρ αὐτοὺς αὐτοῖς χαριζόμενος, οὕτω καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς θαυμαστοὶ ποιηταί, δυσωπούμενοι ἐπὶ ταῖς αἰσχροῖς πράξεσι τῶν λεγομένων παρ' αὐτοῖς θεῶν, τὸ ὑπὲρ ἄνθρωπον αὐτοῖς προσῆψαν ὄνομα, οὐκ εἰδότες ὅτι οὐ ταῖς
 15 ὑπὲρ ἄνθρωπον ὑπονοίαις ἐπισκιάσουσιν αὐτῶν τὰ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ μᾶλλον τοῖς ἀνθρωπίνοις αὐτῶν ἐλαττώμασι τὰς Θεοῦ ἐννοίας μὴ ἀρμόζειν αὐτοῖς διελέγξουσι. καὶ ἔγωγε νομίζω καὶ παρὰ γνώμην αὐτοῖς εἰρηῆσθαι τὰ τούτων πάθη καὶ τὰς τούτων πράξεις. ἐπειδὴ γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ ἀκοινώνητον, ὡς εἶπεν ἡ
 20 Γραφή, προσηγορίαν καὶ τιμὴν τοῖς οὐκ οὔσι θεοῖς, ἀλλ' ἀνθρώποις θνητοῖς ἐσπούδαζον ἀναθεῖναι, καὶ μέγα καὶ δυσσεβές ἦν τὸ ὑπ' αὐτῶν τολμώμενον, τούτου ἕνεκεν καὶ ἄκοντες ὑπὸ τῆς ἀληθείας ἠναγκάσθησαν τὰ τούτων ἐκθέσθαι πάθη, ἵνα τοῖς μετὰ ταῦτα τὰ τούτων πάθη πρὸς ἔλεγχον τοῦ μὴ εἶναι
 25 τούτους θεοὺς ἐν ταῖς περὶ αὐτῶν γραφαῖς κείμενα, πᾶσι φαίνηται.

79. «Ἀκοινώνητος προσηγορία τοῦ Θεοῦ» ἐλέγετο τὸ ἀπρόφερτον παρ' Ἑβραίοις ὄνομα τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Πρόκειται περὶ τοῦ ὀνόματος Γιαχβέ ἢ Ἰεχωβά, τὸ ὁποῖον οἱ Ἑβδομήκοντα μεταφράζουν Ὡν ἢ Κύ-

17. Τί ἄλλο λοιπὸν ἀπομένει νὰ σκεφθῶμεν, παρὰ ὅτι τὰ μὲν ἐγκώμια εἶνε ψευδῆ καὶ μεροληπτικά, αἱ δὲ πράξεις ἀποδεικνύονται ἀληθεῖς εἰς βάρος των; Ἀπὸ τὴν πείραν δύναται κανεὶς νὰ βεβαιωθῆ διὰ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ. Διότι κανεὶς, ὅταν ἐγκωμιάζῃ κάποιον, δὲν κατηγορεῖ συγχρόνως τὸν τρόπον ζωῆς του· ἀλλὰ μᾶλλον ἐκείνους ποὺ ἔχουν κάνει αἰσχρὰς πράξεις ἕνεκα τῆς κατακραυγῆς ἐναντίον των, τοὺς ὑπερυψώνουν μὲ ἐγκώμια, ὥστε διὰ τῆς ὑπερβολῆς αὐτῶν νὰ ἐξαπατήσουν τοὺς ἀκροατὰς καὶ νὰ κρύψουν τὴν παρανομίαν ἐκείνων. Ὅπως λοιπὸν, ἐὰν κανεὶς ἔχων πρόθεσιν νὰ ἐπαινέσῃ κάποιον, ἐπειδὴ δὲν θὰ εὔρισκε καμμίαν ἀφορμὴν ἐγκωμίων εἰς τὸν τρόπον ζωῆς οὔτε εἰς τὴν ἀρετὴν τῆς ψυχῆς, διότι αὐτὰ περιέχουν ἐντροπήν, διαφορετικὰ θὰ τοὺς ἐξύψωνε, θὰ ἀπέδιδε μεροληπτικῶς εἰς αὐτοὺς πράγματα ἀνώτερά των· τοιοῦτοτρόπως καὶ οἱ θαυμαστοὶ ποιηταὶ τῶν εἰδωλολατρῶν ἐπειδὴ ἀποστομώνονται ἀπὸ τὰς πράξεις τῶν λεγομένων θεῶν των, ἀπέδωσαν εἰς αὐτοὺς τὸ ὑπεράνθρωπον ὄνομα, χωρὶς νὰ γνωρίζουν ὅτι δὲν θὰ ἐπισκιάσουν τὰ ἀνθρώπινα ἔργα των μὲ τὰς ὑπερανθρώπους ὑποθέσεις, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὰ θὰ τοὺς ξεσκεπάσουν, ἐπειδὴ εἰς τὰ ἀνθρώπινα ἔλαττώματά των δὲν ἀρμόζουν αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐγὼ τοῦλάχιστον νομίζω ὅτι παρὰ τὴν θέλησίν των ἀνέφεραν τὰ πάθη καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν. Ἐπειδὴ τὸ ὄνομα καὶ τὴν τιμὴν ποὺ ἀνήκουν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Θεόν⁷⁹, ὅπως εἶπεν ἡ Γραφή (Σοφ. Σολ. 14, 21), ἐπροσπάθουν νὰ τὸ ἀποδώσουν εἰς αὐτοὺς ποὺ δὲν εἶνε θεοὶ ἀλλὰ θνητοὶ ἄθρωποι, καὶ αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἐπεχείρουν ἦτο φοβερὸν καὶ ἀσεβές, διὰ τοῦτο καὶ χωρὶς τὴν θέλησίν των ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκθέσουν τὰ πάθη αὐτῶν· ὥστε αὐτὰ περιγραφόμενα εἰς τὰ βιβλία των νὰ τὰ βλέπουν ὅλοι οἱ μεταγενέστεροι καὶ νὰ ἀποδεικνύεται ὅτι αὐτοὶ δὲν εἶνε θεοί.

ριος. Ὁ Θεὸς ἔδωκεν ἐντολήν νὰ μὴ τὸ χρησιμοποιοῦν εἰς ἕρκους ἢ συζητήσεις μικρᾶς ἀξίας, ἀλλ' οἱ Ἑβραῖοι ἀπὸ φόβον δὲν τὸ ἐπρόφερον καθόλου. Ὅταν ἐδιάβαζαν καὶ τὸ εὔρισκαν, ἀντὶ αὐτοῦ ἐπρόφερον ἄλλα ὀνόματα τοῦ Θεοῦ.

18. Τίς οὖν ἀπολογία, τίς ἀπόδειξις περὶ τοῦ εἶναι τούτους θεοὺς γένοιτ' ἂν τοῖς ἐν τούτοις δεισιδαιμονοῦσιν; ἔκ μὲν γὰρ τῶν λεχθέντων μικρῶ πρότερον, ἀνθρώπους αὐτοὺς καὶ ἀνθρώπους οὐ σεμνοὺς ὄντας ὁ λόγος ἀπέδειξεν· εἰς ἐκεῖνο δὲ τάχα 5 τραπήσονται καὶ μέγα φρονήσουσιν ἐπὶ τοῖς ὑπ' αὐτῶν εὔρεθεισι τῷ βίῳ χρησίμοις, λέγοντες διὰ ταῦτα αὐτοὺς καὶ θεοὺς ἡγεῖσθαι, διτι τοῖς ἀνθρώποις χρησιμοὶ γεγόνασι. Ζεὺς μὲν γὰρ λέγεται πλαστικὴν τέχνην ἐσχηκέναι, Ποσειδῶν δὲ τὴν τοῦ κυβερνήτου· καὶ Ἥφαιστος μὲν χαλκευτικὴν, Ἀθηναῖα δὲ τὴν 10 ὕφαντικὴν· καὶ Ἀπόλλων μὲν τὴν μουσικὴν, Ἄρτεμις δὲ τὴν κνηγετικὴν, καὶ Ἥρα στολισμόν, Δήμητρα γεωργίαν, καὶ οἱ ἄλλοι ἄλλας, ὡς οἱ ἱστοροῦντες περὶ αὐτῶν ἐξηγήσαντο.

Ἄλλὰ ταῦτα καὶ τὰς τοιαύτας ἐπιστήμας οὐκ αὐτοῖς μόνοις ἔδει τοὺς ἀνθρώπους ἀναθεῖναι, ἀλλὰ τῇ κοινῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει, εἰς ἣν ἀτενίζοντες ἀνθρωποὶ τὰς τέχνας ἐφευρίσκουσι. τὴν γὰρ τέχνην καὶ οἱ πολλοὶ λέγουσι φύσεως αὐτὴν εἶναι μίμημα. εἰ τοίνυν ἐπιστήμονες περὶ ἧς ἐσπούδασαν τέχνας γεγόνασιν, οὐ διὰ τοῦτο καὶ θεοὺς αὐτοὺς νομίζειν ἀνάγκη, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνθρώπους. οὐ γὰρ ἐξ αὐτῶν αἱ τέχναι, ἀλλ' ἐν ταύταις 20 καὶ αὐτοὶ τὴν φύσιν ἐμιμήσαντο. ὄντες γὰρ ἀνθρωποὶ κατὰ φύσιν δεκτικοὶ ἐπιστήμης κατὰ τὸν περὶ αὐτῶν τεθέντα ὄρον, οὐδὲν θαυμαστὸν εἰ τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν αὐτῶν φύσιν ἀποβλέποντες καὶ ταύτης ἐπιστήμην λαβόντες, τὰς τέχνας ἐπενόησαν. ἢ εἰ διὰ τὰς τῶν τεχνῶν εὐρέσεις θεοὺς αὐτοὺς ἄξιον ἀναγορεύεσθαι λέγουσιν, ὥρα καὶ τοὺς τῶν ἄλλων 25 τεχνῶν εὐρετὰς θεοὺς ἀναγορεύειν, καθ' ὃν λόγον κάκεινοι τῆς τοιαύτης ὀνομασίας ἡξιώθησαν. γράμματα μὲν γὰρ ἐφεῦρον

80. Ἡ περὶ θεῶν νοοτροπία τῶν ειδωλολατρῶν ἦτο τόσον γελοία, ὥστε ἐπίστευον ὅτι κάθε ἐπάγγελμα ἔχει ἓνα θεὸν προστάτην.

18. Ποίαν λοιπόν άπολογίαν ή ποίαν άπόδειξιν περι τοῦ ὅτι αὐτοί εἶνε θεοί, θά εἶχαν αὐτοί πού κατέχονται ἀπό αὐτάς τάς δεισιδαιμονίας; Διότι ἀπό ὅσα ὀλίγον προηγουμένως εἶπομεν, ἀπεδείχθη ὅτι εἶνε ἄνθρωποι καί μάλιστα ἄνθρωποι ὄχι σεμνοί. Ἴσως ὁμως εἰς ἐκεῖνο θά καταφύγουν καί δι' ἐκεῖνο θά καυχηθοῦν πολύ, ὅτι δηλαδή οἱ θεοί ἀνεκάλυψαν χρήσιμα πράγματα διὰ τήν ζωήν, διὰ τοῦτο καί θεωροῦνται ὅτι εἶνε θεοί ἀφοῦ εἶνε εὐεργέται τῶν ἀνθρώπων. Διότι, ἰσχυρίζονται, ὁ μὲν Ζεὺς ἐφεῦρε τήν τέχνην τῆς πλαστικῆς, ὁ δὲ Ποσειδῶν τοῦ κυβερνήτου, ὁ Ἥφαιστος τῆς κατεργασίας τοῦ χαλκοῦ, ἡ Ἄθηνᾶ τῆς ὑφαντικῆς, ὁ Ἀπόλλων τῆς μουσικῆς, ἡ Ἄρτεμις τοῦ κυνηγίου, ἡ Ἥρα τοῦ στολισμοῦ, ἡ Δήμητρα τῆς γεωργίας⁸⁰ καί οἱ ἄλλοι ἄλλας, ὅπως διηγοῦνται αὐτοί πού ἔγραψαν περι αὐτῶν.

Ἄλλ' αὐτάς καί τάς τοιαύτας ἐπιστήμας οἱ ἄνθρωποι ἔπρεπε νά τάς ἀποδώσουν ὄχι μόνον εἰς αὐτούς ἀλλά καί εἰς τήν κοινήν ἀνθρωπίνην φύσιν, μέ τήν παρατήρησιν τῆς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι ἐφευρίσκουν τάς τέχνας. Διότι καί πολλοί λέγουν ὅτι ἡ τέχνη μιμεῖται τήν φύσιν. Ἐάν λοιπόν ὑπῆρξαν ἐπιστήμονες τῶν τεχνῶν τάς ὁποίας ἐσπούδασαν, δέν εἶνε ἀνάγκη δι' αὐτὸν τὸν λόγον νά τοὺς θεωρῆ κανεῖς καί θεοὺς, ἀλλά μᾶλλον ἀνθρώπους. Διότι δέν προῆλθαν ἀπό αὐτούς αἱ τέχναι, ἀλλ' εἰς αὐτάς καί οἱ ἴδιοι ἐμιμήθησαν τήν φύσιν. Διότι ἐφ' ὅσον, ὅπως ὠρίσαμεν, ἦσαν ἄνθρωποι ἐκ φύσεως ἱκανοί νά μάθουν, δέν εἶνε καθόλου ἀξιοθαύμαστον, ἐάν ἐπενῶσαν τάς τέχνας μέ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, ἀφοῦ ἐξήτασαν τήν φύσιν των καί τήν ἐγνώρισαν καλῶς. Ἡ ἐάν ἰσχυρίζονται ὅτι, ἐπειδὴ ἐφεῦρον τάς τέχνας, ἀξίζει νά ἀναγορεύωνται θεοί, εἶναι ὦρα νά ὀνομάσωμεν θεοὺς καί τοὺς ἐφευρέτας τῶν ἄλλων τεχνῶν, διὰ τὸν ἴδιον λόγον διὰ τὸν ὁποῖον καί ἐκεῖνοι ἐκρίθησαν ἀξιοί τοιαύτης ὀνομασίας. Οἱ Φοίνικες λοιπόν ἀνεκάλυψαν τὸ ἀλφάβητον⁸¹· τὸ ἥρω-

81. Οἱ Φοίνικες, λαὸς τῆς Συρίας πανάρχαιος ἀκμάσας ἀπὸ τὸ 2.000 μέχρι τοῦ 1.000 περίπου π.Χ., ἐδίδαξαν εἰς τοὺς Ἑλληνας τὰ γράμματα πού ἔχομεν μέχρι σήμερον. Τὰ ἀκλιτα ὀνόματα τῶν γραμμάτων ἄλφα, βῆτα,

Φοίνικες, ποίησιν δὲ ἠρωϊκῆν Ὅμηρος· καὶ διαλεκτικὴν μὲν Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, ζητορικὴν δὲ τέχνην Κόραξ ὁ Συρακούσιος· καὶ καρπὸν μὲν μελισσῶν Ἀρισταῖος, σίτου δὲ σπορὰν Τριπτόλεμος καὶ νόμους μὲν Λυκοῦργος ὁ Σπαρτιάτης καὶ Σόλων ὁ 5 Ἀθηναῖος· τῶν δὲ γραμμάτων τὴν σύνταξιν καὶ ἀριθμοὺς καὶ μέτρα καὶ στάθμια Παλαμῆδης ἐφευρε· καὶ ἄλλοι ἄλλα καὶ διάφορα τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἀπήγγειλαν χρήσιμα, κατὰ τὴν τῶν ιστορησάντων μαρτυρίαν.

Εἴπερ οὖν αἱ ἐπιστῆμαι θεοποιοῦσι καὶ διὰ ταύτας εἰς 10 θεοὶ γλυπτοί, ἀνάγκη καὶ τοὺς ὕστερον ἐκείνων ἐφευρετὰς τῶν

γάμα, κλπ. εἶνε ξενικά. Οἱ Ἕλληνες ὄχι μόνον τὸ ἀνεγνώριζον αὐτό, ἀλλὰ καὶ ἐπίστευον ὅτι οἱ Φοίνικες ἀνεκάλυψαν τὰ γράμματα. Τὸ ἄληθές εἶνε ὅτι χιλιάδες ἔτη πρὸ τῶν Φοινίκων οἱ ἄνθρωποι ἐγνώριζον γράμματα. Καὶ οἱ Ἕλληνες ἀκόμη, πρὶν νὰ λάβουν τὸ νῦν φοινικικὸν ἀλφάβητον, εἶχον ἄλλο ἀλφάβητον. Προσφάτως ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἀνεγνώσθησαν ἑλληνικά κείμενα εἰς τὸ πανάρχαιον ἐκεῖνο ἀλφάβητον, λεγόμενον «γραφή γραμμικὴ Β»· διότι ὑπάρχει καὶ ἔτι ἀρχαιότερα ἢ «γραμμικὴ Α» ποῦ ἀκόμη δὲν ἀνεγνώσθη. Τὰ γράμματα κατὰ τὴν γραφικὴν παράστασιν ἦσαν κατ' ἀρχὴν εἰκόνες (ιερογλυφικά), ἔπειτα συμβατικά σχήματα (σφηνοειδῆ), καὶ τέλος σὰν τὰ σημερινὰ (γραμμικά). Ὡς πρὸς τὴν προφορὰν ἦσαν πρῶτα ἰδεογράμματα (μία λέξις ἕνα γράμμα), ἔπειτα συλλαβογράμματα (μία συλλαβὴ ἕνα γράμμα), καὶ τέλος φθογγικά (ἕνας φθόγγος ἕνα γράμμα). Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ἰδεογράμματα κατ' ἀνάγκην εἶνε χιλιάδες, τὰ συλλαβογράμματα ἑκατοντάδες, καὶ τὰ φθογγικά δεκάδες, ἦτοι μόλις 20-30. Σήμερον ὅλοι σχεδὸν οἱ λαοὶ τῆς γῆς ἔχουν γράμματα γραμμικά φθογγικά, τὰ δὲ περισσότερα ἀλφάβητα κατὰγονται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν παραλλαγὴν τοῦ φοινικικοῦ ἀλφάβητου (ἑλληνικά, λατινικά, σλαβικά, γοτθικά, κοπτικά, κλπ.). Ἄλλαι μορφαὶ τοῦ ἰδίου ἀλφάβητου εἶνε τὰ ἑβραϊκά, αἰθιοπικά, ἀραβικά, ἀρμενικά, κλπ. Τὸ ἀλφάβητον αὐτὸ εἶνε ἡ μεγαλυτέρα ἀνακάλυψις τῶν αἰώνων, ἃν δὲν εἶνε καταστάλαγμα συνεχῶν βελτιώσεων. Ἐνεφανίσθη περὶ τὸ 1.500 π.Χ. καὶ δὲν εἶνε ἐξηκριβωμένον ποῦ καὶ ὑπὸ τίνος ἀνεκαλύφθη. Δὲν εἶνε βέβαιον ὅτι ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τῶν Φοινίκων· τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἔφεραν οἱ Φοίνικες. Τὸ ἀρχαιότερον κείμενον ποῦ εἶνε γραμμένον εἰς τὸ ἀλφάβητον αὐτὸ εἶνε ἡ Γένεσις καὶ ὅλη ἡ Πεντάτευχος τοῦ Μωϋσέως.

82. «Ποίησις ἠρωϊκῆ» ἐλέγετο τὸ δακτυλικὸν ἑξάμετρον. Τὸν στίχον αὐτὸν ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ὅμηρος, τοῦ ὁποῦ τὰ κείμενα εἶνε τὰ ἀρχαῖα-

ἴκον ποιητικὸν μέτρον⁸² ὁ Ὅμηρος· τὴν διαλεκτικὴν τέχνην ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης⁸³, ἐνῶς τὴν ῥητορικὴν ὁ Κόραξ ὁ Συρακούσιος⁸⁴· τὴν μελισσοκομίαν ὁ Ἀρισταῖος⁸⁵, τὴν καλλιέργειαν τοῦ σίτου ὁ Τριπτόλεμος⁸⁶· τοὺς νόμους ὁ Σπαρτιάτης Λυκοῦργος καὶ ὁ Ἀθηναῖος Σόλων⁸⁷· τὸ σύστημα τῆς γραμματικῆς καὶ τῶν ἀριθμῶν, τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ τὰ ἐξεῦρεν ὁ Παλαμήδης⁸⁸. ἄλλοι πάλιν ἐξήγησαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους διάφορα ἄλλα χρήσιμα διὰ τὴν ζωὴν πράγματα, ὅπως μαρτυροῦν αὐτοὶ ποὺ τὰ ἱστοροῦν.

Ἐὰν λοιπὸν ὅσοι ἀνακαλύπτουν θεοποιοῦνται, καὶ χάρις εἰς τὴν προσφορὰν αὐτῶν ὑπάρχουν γλυπτοὶ θεοί, κατ' ἀνά-

τερα τῶν Ἑλλήνων. Βεβαίως δὲν τὸ ἀνεκάλυψεν ὁ Ὅμηρος, ἀλλ' ὅπως δὴ ποτε φαίνεται ἑλληνικὴ ἐπιπένησις.

83. Ζήνων ὁ Ἐλεάτης· Ἕλληνας φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Ἐλέαν τῆς Κάτω Ἰταλίας. Ὁ Ἀριστοτέλης μαρτυρεῖ ὅτι πρῶτος ἐπιπένησε τὸ λογοτεχνικὸν εἶδος τοῦ διαλόγου. Διογένης Λαέρτιος, Βίοι φιλ. 8, 57 (Ἐμπεδοκλῆς)· 9, 25 (Ζήνων Ἐλεάτης).

84. Κόραξ ὁ Συρακούσιος· ῥητοροδιδάσκαλος τοῦ Ε' αἰῶνος, θεμελιωτῆς τοῦ ἐντέχνου λόγου (προοίμιον, θέμα, ἐπίλογος, καὶ ἄλλα μέρη τοῦ λόγου).

85. Ἀρισταῖος· ἐκπολιτιστικὸς ἥρωας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη αὐτὸς ἀνεκάλυψε τὴν καλλιέργειαν ἐλαιῶν καὶ μελισσῶν καὶ τὴν ἐξαγωγήν τοῦ ἐλαίου καὶ τοῦ μέλιτος. Ἀριστοτέλης, Κείων πολιτ., ἀπόσπ. 468. Virgilius, Georgica, 4, 315-452.

86. Τριπτόλεμος· Ἐλευσίνιος ἥρωας λατρευόμενος εἰς τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια μετὰ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης. Ἐμυθολογεῖτο ὅτι αὐτὸς ἔμαθε ἀπὸ τὰς δύο θεὰς καὶ ἐδίδαξεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν καλλιέργειαν τοῦ σίτου. Πausanias, Ἑλλ. περιήγ. 1, 14, 2-3· 1, 38, 6· 2, 14, 3·

87. «Λυκοῦργος ὁ Σπαρτιάτης καὶ Σόλων ὁ Ἀθηναῖος»· οἱ γνωστοὶ νομοθέται τῶν δύο πόλεων. Τοῦ Λυκοῦργου, ὁ ὁποῖος φέρεται ὡς πολὺν ἀρχαιότερος, δὲν εἶνε βεβαία ἢ ἱστορικὴ ὑπαρξίς. Ὁ Σόλων ὅμως ὑπῆρξεν ἱστορικὸν πρόσωπον καὶ ἐξῆσε κατὰ τὰ ἔτη 640-560. Ἐσώθησαν καὶ ποιήματά του. Τοὺς βίους καὶ τῶν δύο συνέταξεν ὁ Πλούταρχος εἰς τοὺς Παραλλήλους βίους.

88. Παλαμήδης· ἓνας ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἡρώων ἐν Τροίᾳ, δολοφονηθεὶς προῶρως. Ἐμυθολογεῖτο ὅτι αὐτὸς ἐφεῦρε τὰ γράμματα, τοὺς ἀριθμούς, τὰ μέτρα, καὶ τὰ σταθμὰ. Ὁ μῦθος δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν.

ἄλλων γενομένους εἶναι κατ' αὐτοὺς θεοὺς· ἢ εἰ μὴ τούτους ἀξιοῦσι τῆς τοῦ Θεοῦ τιμῆς, ἀλλ' ἀνθρώπους ἐπιγινώσκουσιν, ἀκολουθεῖ καὶ τὸν Δία καὶ τὴν Ἥραν καὶ τοὺς ἄλλους μηδὲ ὀνομάζεσθαι θεοὺς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἀνθρώπους γεγενῆσθαι
 5 πιστεύειν, καὶ κατὰ περιστόν, ὅτι μηδὲ σεμνοὶ γεγόνασιν, ὡς καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς τῶν ἀγαλμάτων γλυφῆς οὐδὲν ἕτερον ἢ ἀνθρώπους αὐτοὺς ἐλέγχουσι.

19. Τίνα γὰρ ἄλλην αὐτοῖς γλύφοντες ἐπιβάλλουσι μορφήν ἢ τὴν ἀρρένων καὶ γυναικῶν καὶ τῶν ἔτι κατωτέρω τούτων καὶ ἀλόγων ὄντων τὴν φύσιν πετεινῶν παντοίων, τετραπόδων ἡμέρων τε καὶ ἀγρίων καὶ ἔρπετῶν, ὅσα γῆ καὶ θάλαττα, καὶ πᾶσα τῶν ὑδάτων ἢ φύσις φέρει; εἰς γὰρ τὴν τῶν παθῶν καὶ ἡδονῶν ἀλογία πεσόντες οἱ ἄνθρωποι, καὶ πλέον οὐδὲν δρῶντες ἢ ἡδονὰς καὶ σαρκὸς ἐπιθυμίας, ὡς ἐν τούτοις τοῖς ἀλόγοις
 15 τὴν διάνοιαν ἔχοντες, ἐν ἀλόγοις καὶ τὸ Θεῖον ἀνεπλάσαντο κατὰ τὴν ποικιλίαν τῶν παθῶν ἑαυτῶν, καὶ θεοὺς τοσοῦτους γλύψαντες. τετραπόδων τε γὰρ εἰκόνες καὶ ἔρπετῶν καὶ πετεινῶν εἰσι παρ' αὐτοῖς, καθὼς καὶ ὁ τῆς θείας καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας ἐρμηνεύς φησιν· Ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν
 20 καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία· φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθησαν, καὶ ἥλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἔρπετῶν· διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας

---

89. «Πρὸς γὰρ ξοάνοις καὶ ἀγάλμασιν ἔτι καὶ ζῶα ἄλογα παραγηόχασιν εἰς θεῶν τιμάς, ταύρους καὶ κριοὺς καὶ τράγους... Νυνὶ δὲ προσυπερβάλλοντες καὶ τῶν ἀνημέρων ζώων τὰ ἀγριώτατα καὶ ἀτιθασώτατα, λέοντας καὶ κροκοδείλους καὶ ἔρπετῶν τὴν ἰοβόλον ἀσπίδα γεραίρουσιν ἱερεῖς καὶ τεμένεσι θυσίαις τε καὶ πανηγύρεσι καὶ πομπαῖς καὶ τοῖς παραπλησίοις... Πολλὰ μέντοι καὶ ἄλλα ζῶα, κύνας, αἰλούρους, λύκους τε καὶ πτηνά, ἴβιδας

γκην καὶ οἱ μεταγενέστεροί των οἱ ὅποιοι ἐφεῦρον τὰ ἄλλα, θὰ εἶνε κατὰ τὴν γνώμην των θεοί· ἢ ἔὰν αὐτοὺς δὲν τοὺς θεωροῦν ἀξιόους τῆς τιμῆς τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοὺς ἀναγνωρίζουν ὡς ἀνθρώπους, κατ' ἀκολουθίαν καὶ ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Ἥρα καὶ οἱ ἄλλοι πρέπει νὰ μὴ ὀνομάζονται θεοί, ἀλλὰ νὰ πιστεύεται ὅτι καὶ αὐτοὶ ὑπῆρξαν ἀνθρωποὶ, καὶ ἀκόμη περισσότερο, διότι δὲν ὑπῆρξαν καὶ σεμνοί, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν γλυπτικὴν παράστασιν τῶν ἀγαλμάτων, τὰ ὅποια ἀποδεικνύουν ὅτι τίποτε ἄλλο δὲν ἦσαν παρὰ μόνον ἀνθρωποὶ.

19. Διότι διὰ τῆς γλυπτικῆς ποίαν ἄλλην μορφήν τοὺς δίδουν παρὰ τὴν μορφήν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ ἀκόμη τὴν μορφήν ὄντων κατωτέρων ἀπὸ αὐτοὺς καὶ μὴ λογικῶν ἐκ φύσεως, παντὸς εἶδους πτηνῶν, ἡμέρων καὶ ἀγρίων, τετραπόδων καὶ ἔρπετῶν, ὅσα περιέχει ἡ ξηρὰ καὶ ἡ θάλασσα καὶ ὅλα τὰ ὕδατα γενικῶς⁸⁹; Διότι οἱ ἀνθρωποὶ ἀφοῦ περιέπεσαν εἰς τὸν παραλογισμὸν τῶν παθῶν καὶ δὲν ἐβλεπαν πλέον τίποτε ἄλλο παρὰ ἡδονὰς καὶ σαρκικὰς ἐπιθυμίας, ἐπειδὴ εἶχον τὸν νοῦν των εἰς αὐτὰ τὰ μὴ λογικά, μὲ μὴ λογικὰ ἀναπαρέστησαν καὶ τὸ Θεῖον συμφῶνως πρὸς τὴν ποικιλίαν τῶν παθῶν των, καὶ ἐπαρουσίασαν διὰ γλυπτῶν πολλοὺς θεοὺς. Ἐχουν λοιπὸν παραστάσεις τετραπόδων, ἔρπετῶν καὶ πετεινῶν, ὅπως λέγει καὶ ὁ ἐρμηνευτὴς τῆς θείας καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας· «Ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία· φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθησαν, καὶ ἥλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνης φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἔρπετῶν· διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας» (Ῥω 1, 21-26).

καὶ Ἰέρακας, καὶ πάλιν ἰχθύων ἢ ὅλα τὰ σώματα ἢ μέρη τούτων ἐκτεθειώκασιν. ὦν τί ἂν γένοιτο καταγελαστότερον; καὶ δὴ τῶν ξένων οἱ πρῶτοι εἰς Αἴγυπτον ἀφικόμενοι, πρὶν ἂν τὸν ἐγχώριον τύπον εἰσοικίσασθαι ταῖς διανοίαις, ἐκθνήσκουσι χλευάζοντες» Φίλων, Δέκ. λόγ., 76-80. «Ὅφεις, κροκόδειλοι, ἄλλα κτήνη, πτηνὰ, ἰχθύες λατρεύονται ἐν Αἰγύπτῳ. Καὶ ἂν κανεὶς φονεύσῃ ἓνα τέτοιον ζῷον, καταδικάζεται εἰς θάνατον» Minucius Felix. Oct., 28. Ὅ,τι γίνεται σήμερον εἰς τὰς Ἰνδίας μὲ τὰς ἀγελάδας. Βλ. καὶ Κλημεντα Ἄλ., Προτρ., 2 ΒΕΠ 7, 36.

Προπαθόντες γὰρ τὴν ψυχὴν ταῖς τῶν ἡδονῶν ἀλογίαις, ὡς
 προεῖπον, ἐπὶ τὴν τοιαύτην θεοπλαστίαν κατέπεσον· καὶ πε-
 σόντες, λοιπὸν ὡς παραδοθέντες ἐν τῷ ἀποστραφῆναι τὸν Θεὸν
 αὐτοὺς οὕτως ἐν αὐτοῖς κυλλίονται, καὶ ἐν ἀλόγοις τὸν τοῦ Λό-
 5 γου Πατέρα Θεὸν ἀπεικάζουσι. περὶ ὧν οἱ παρ' Ἑλληνισι λεγό-
 μενοι φιλόσοφοι καὶ ἐπιστήμονες, ἐλεγγόμενοι μὲν οὐκ ἄρνούν-
 ται ἀνθρώπων εἶναι καὶ ἀλόγων μορφᾶς καὶ τύπους τοὺς φαι-
 νομένους αὐτῶν θεοῦς· ἀπολογούμενοι δὲ λέγουσι διὰ τοῦτο
 αὐτοὺς ἔχειν, ἵνα διὰ τούτων τὸ Θεῖον αὐτοῖς ἀποκρίνηται καὶ
 10 φαίνηται· οὐκ ἄλλως γὰρ αὐτὸν τὸν ἀόρατον δύνασθαι γνῶναι
 ἢ διὰ τῶν τοιούτων ἀγαλμάτων καὶ τελετῶν. οἱ δὲ ἔτι τούτων
 φιλοσοφώτεροι καὶ βαθύτερα λέγειν νομίζοντές φασι διὰ τοῦτο
 ταῦτα κατεσκευάσθαι καὶ τετυπῶσθαι πρὸς ἐπίκλησιν καὶ ἐπι-
 φάνειαν θείων ἀγγέλων καὶ δυνάμεων, ἵνα διὰ τούτων ἐπιφαινό-
 15 μενοι γνωρίζωσιν αὐτοῖς περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως· καὶ εἶναι
 τούτους ὡσπερ γράμματα τοῖς ἀνθρώποις, οἷς ἐντυγχάνοντες
 δύναται γινώσκειν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ καταλήψεως ἀπὸ τῆς δι'
 αὐτῶν γινομένης τῶν θείων ἀγγέλων ἐπιφανείας. ταῦτα μὲν
 οὕτως ἐκείνοι μυθολογοῦσιν· οὐ γὰρ θεολογοῦσι· μὴ γένοιτο!
 20 ἂν δέ τις ἐξετάσῃ τὸν λόγον μετ' ἐπιμελείας, εὐρήσει τούτων
 οὐκ ἔλαττον τῶν πρότερον δειχθέντων τὴν δόξαν εἶναι ψευδοῦ.

20. Εἴποι γὰρ ἂν τις πρὸς αὐτοὺς παρελθὼν ἐπ' ἀληθείᾳ
 κρινούσῃ· Πῶς ἀποκρίνεται ἢ γνωρίζεται Θεὸς διὰ τούτων;
 πότερον διὰ τὴν περικειμένην αὐτοῖς ὕλην ἢ διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς
 25 μορφήν; εἰ μὲν γὰρ διὰ τὴν ὕλην, τίς ἢ χρεῖα τῆς μορφῆς, καὶ
 μή, πρὶν πλασθῆναι ταῦτα, διὰ πάσης ἀπλῶς ὕλης ἐπιφαινεσθαι
 τὸν Θεόν; μάτην δὲ καὶ τοὺς νιοὺς οὗτοι περιετείχισαν, συγ-

90. Ἐπειδὴ τὸ «γράφω» (= χαράσσω) ἐσήμαινε ἀρχικῶς «ζωγραφῶ»,
 διὰ τοῦτο ἔλεγον τὴν ζωγραφίαν «γράμμα».

Ἄφοῦ λοιπὸν πρῶτα προσεβλήθη ἡ ψυχὴ των ἀπὸ τὰς ἀνοήτους ἡδονάς, ὅπως εἶπον προηγουμένως, κατέπεσαν εἰς τὴν εἰδωλολατρίαν. Ἐν συνεχείᾳ μετὰ τὴν πτώσιν ἐπετρέπη ἀπὸ τὸν Θεὸν τὸν ὁποῖον ἀπεστράφησαν, νὰ κυλίωται εἰς τὰ πάθη καὶ νὰ ἀπεικονίζουσι τὸν Θεόν, τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου, μὲ ἄλογα. Σχετικῶς μὲ αὐτὰ οἱ λεγόμενοι φιλόσοφοι καὶ ἐπιστήμονες τῶν εἰδωλολατρῶν, ὅταν μὲν κατηγοροῦνται, δὲν ἀρνοῦνται ὅτι οἱ παρουσιαζόμενοι ὡς θεοὶ εἶνε μορφαὶ καὶ τύποι ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν· ὅταν δὲ ἀπολογοῦνται, λέγουσι ὅτι ἔχουσι τὰ ὁμοιώματα, διὰ νὰ τοὺς ἀπαντῶσι τὸ θεῖον διὰ μέσου αὐτῶν καὶ νὰ τοὺς ἐμφανίζουσι· διότι, λέγουσι, δὲν εἶνε δυνατὸν ἀλλιῶς νὰ γνωρίσῃ τὸν ἴδιον τὸν ἀόρατον, παρὰ μόνον μὲ τὰ τοιαῦτα ἀγάλματα καὶ τὰς τελετάς. Ἐκεῖνοι δὲ ποὺ εἶνε ἀκόμη φιλοσοφώτεροι ἀπ' αὐτοὺς καὶ νομίζουσι ὅτι λέγουσι περισσότερον βαθυστόχαστα πράγματα, ἰσχυρίζονται ὅτι τὰ ὁμοιώματα κατεσκευάσθησαν καὶ ἐζωγραφήθησαν, διὰ νὰ ἐπικαλοῦνται δι' αὐτῶν καὶ νὰ ἐμφανίζωνται θεοὶ ἄγγελοι καὶ θεῖαι δυνάμεις, ὥστε ἐμφανιζόμενοι διὰ μέσου αὐτῶν νὰ τοὺς διδάσκουσι τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ. Καὶ λέγουσι ὅτι αὐτὰ εἶνε διὰ τοὺς ἀνθρώπους ἓνα εἶδος γραμμῶν⁹⁰, τὰ ὁποῖα διαβάζοντας οἱ ἄνθρωποι δύνανται νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ κατανοήσῃ τὸν Θεόν, διὰ τῆς ἐμφανίσεως τῶν θείων ἀγγέλων ποὺ γίνεται διὰ μέσου αὐτῶν. Αὐτὰ βέβαια ἐκεῖνοι ἔτσι τὰ μυθολογοῦν· διότι ἀσφαλῶς δὲν θεολογοῦν· μὴ γένοιτο. Ἄν ὁμως κανεὶς ἐξετάσῃ ἐπιμελῶς αὐτὸ ποὺ λέγουσι, θὰ εὕρῃ ὅτι καὶ ἡ θεωρία αὐτῶν δὲν εἶνε ὀλιγώτερον ψευδῆς ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῶν ἄλλων ποὺ ἐξητάσθησαν προηγουμένως.

20. Θὰ ἐμφανίζετο δὲ ἴσως κανεὶς εἰς αὐτοὺς, διὰ νὰ τοὺς εἰπῇ τὴν ἀλήθειαν ποὺ θὰ τοὺς κρίνῃ. Πῶς διακρίνεται ἢ πῶς γίνεται γνωστὸς δι' αὐτῶν ὁ Θεός; Διὰ τῆς ὕλης ἀπὸ τὴν ὁποῖαν κατεσκευάσθησαν ἢ διὰ τῆς μορφῆς τὴν ὁποῖαν ἀπεικονίζουσι; Ἐὰν διὰ τῆς ὕλης, τί χρειάζεται ἡ μορφή, καὶ δὲν ἐμφανίζεται ὁ Θεός διὰ πάσης γενικῶς ὕλης πρὶν ἀκόμη λάβῃ αὐτὴ μορφήν; Ματαίως δὲ αὐτοὶ περιβάλλουσι τοὺς ναοὺς μὲ τείχη

- κλείοντες ἓνα λίθον ἢ ξύλον ἢ χρυσοῦ μέρος πάσης τῆς γῆς
 πεπληρωμένης τῆς τούτων οὐσίας. εἰ δὲ ἡ ἐπικειμένη μορφή
 αἰτία γίνεται τῆς θείας ἐπιφανείας, τίς ἡ χρεία τῆς ὕλης τοῦ
 χρυσοῦ καὶ τῶν ἄλλων, καὶ μὴ μᾶλλον δι' αὐτῶν τῶν φύσει
 5 ζῶων, ὧν εἰσι μορφαὶ τὰ γλύμματα, τὸν Θεὸν ἐπιφαίνεσθαι;
 καλλίων γὰρ ἂν ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ δόξα κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον
 ἐγεγόνει, εἰ διὰ ζῶων ἐμπόχων λογικῶν τε καὶ ἀλόγων ἐπε-
 φαίνετο, καὶ μὴ ἐν ἀψύχοις καὶ ἀκινήτοις προσεδοκᾶτο· ἐφ'
 οἷς μάλιστα καθ' ἑαυτῶν ἀσέβειαν ἐργάζονται. τὰ γὰρ φύσει
 10 ζῶα τετράποδά τε καὶ πετεινὰ καὶ ἑρπετὰ βδελυττόμενοι καὶ
 ἀποστρεφόμενοι ἢ διὰ τὴν ἀγριότητα ἢ διὰ τὴν ἔνσπαριαν, ὅμως
 τοὺς τούτων τύπους ἐν λίθοις καὶ ξύλοις καὶ χρυσῷ γλύψαντες
 θεοποιοῦσιν. ἔδει δὲ αὐτὰ μᾶλλον τὰ ζῶντα θρησκεύειν αὐ-
 τοὺς ἢ τοὺς τούτων τύπους ἐν τούτοις προσκυνεῖσθαι.
- 15 Ἡ τάχα τούτων μὲν οὐδέν, οὔτε ἡ μορφή οὔτε ἡ ὕλη αἰτία
 τῆς Θεοῦ παρουσίας ἐστί· μόνη δὲ ἡ μετ' ἐπιστήμης τέχνη τὸ
 Θεῖον ἐκκαλεῖται, ἅτε δὴ μίμημα τῆς φύσεως αὐτὴ τυγχάνουσα.
 ἀλλ' εἰ διὰ τὴν ἐπιστήμην ἐπιφοιτᾷ τὸ Θεῖον τοῖς γλύμμασι,
 τίς πάλιν ἡ χρεία τῆς ὕλης, οὔσης τῆς ἐπιστήμης ἐν τοῖς ἀν-
 20 θρώποις; εἰ γὰρ ὅλως διὰ τὴν τέχνην ἐπιφαίνεται ὁ Θεός, καὶ
 διὰ τοῦτο θρησκεύονται ὡς θεοὶ τὰ γλύμματα, ἔδει τοὺς ἀν-
 θρώπους τῆς τέχνης ὄντας ἀρχηγοὺς προσκυνεῖσθαι καὶ θρη-
 σκεύεσθαι, ὅσῳ καὶ λογικοὶ καὶ τὴν ἐπιστήμην ἔχουσιν ἐν
 ἑαυτοῖς.
- 25 21. Περὶ δὲ τῆς δευτέρας αὐτῶν καὶ βαθυτέρας δῆθεν ἀπο-
 λογίας, καὶ ταῦτα ἂν τις ἀκολούθως εἴποι· Εἰ οὐ διὰ τὴν αὐ-
 τοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπιφάνειαν ταῦτα ὑμῖν πεποίηται, ὧ Ἕλληνες,
 ἀλλὰ διὰ τὴν ἀγγέλων ἐκεῖ παρουσίαν, διὰ τί τὰ ἀγάλματα, δι'

καὶ ἐγκλείουν ἐντὸς αὐτῶν ἓνα λίθον ἢ ξύλον, ἢ τμήμα χρυσοῦ, ἐφ' ὅσον ὅλη ἡ γῆ εἶνε γεμάτη ἀπὸ τῆν ὕλην αὐτῶν. Ἐὰν πάλιν ἡ ἐντυπουμένη εἰς αὐτὰ μορφή γίνεται αἰτία τῆς θείας ἐμφανίσεως, πρὸς τί χρειάζεται ἡ ὕλη τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν ἄλλων, καὶ δὲν ἐμφανίζεται καλλίτερον ὁ Θεὸς διὰ τῶν ἰδίων τῶν ζώων τῆς φύσεως, ὧν μορφαὶ τὰ γλυπτὰ ἀγάλματα⁹¹; Διότι θὰ ἐσχηματίζετο καλύτερον ἢ περὶ Θεοῦ ἀντίληψις διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, ἐὰν δηλαδὴ ἐνεφανίζετο δι' ἐμψύχων ζώων εἴτε λογικῶν εἴτε μὴ, καὶ δὲν ἀνεμένετο ὅτι θὰ ἐμφανισθῆ δι' ἀψύχων καὶ ἀκινήτων, τὰ ὅποια καὶ μόνον συνιστοῦν ἀσέβειαν. Διότι ἐνῶ σιχαίνονται καὶ ἀποστρέφονται τὰ φυσικὰ ζῶα καὶ τετράποδα καὶ πτηνὰ καὶ ἔρπετά, εἴτε λόγῳ τῆς ἀγριότητος εἴτε λόγῳ τῆς ἀκαθαρσίας των, ὅμως θεοποιοῦν τὰς μορφάς των, ἀποτυποῦντες αὐτὰς ἐπὶ λίθων, ξύλων καὶ χρυσοῦ. Θὰ ἦτο ὅμως περισσότερον πρέπον νὰ λατρεύουν αὐτὰ τὰ ζωντανὰ παρὰ νὰ προσκυνοῦν τὰς μορφάς των εἰς τὴν ὕλην.

Ἡ ἴσως τίποτε ἀπὸ αὐτά, καὶ ἡ μορφή καὶ ἡ ὕλη, δὲν εἶνε αἰτία τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μόνον ἡ ἐπιστημονικὴ τέχνη, ἐπειδὴ ὡς γνωστὸν τυγχάνει μίμησις τῆς φύσεως⁹², προσκαλεῖ τὸ Θεῖον νὰ ἐμφανισθῆ. Ἄλλ' ἐὰν ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιστήμης ἐμφανίζεται τὸ Θεῖον εἰς τὰ γλυπτὰ, πρὸς τί χρειάζεται ἡ ὕλη, ἀφοῦ ἡ ἐπιστήμη ὑπάρχει εἰς τοὺς ἀνθρώπους; Ἐὰν δὲ μόνον ἐξ αἰτίας τῆς τέχνης ἐμφανίζεται ὁ Θεός, καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν λατρεύονται ὡς θεοὶ τὰ γλυπτὰ, θὰ ἔπρεπε νὰ προσκυνοῦνται καὶ νὰ λατρεύωνται οἱ ἀνθρώποι, οἱ ὅποιοι εἶνε εἰσηγηταὶ τῆς τέχνης, καθ' ὅσον μάλιστα ἔχουν καὶ λογικὴν καὶ κατέχουν τὴν ἐπιστήμην.

21. Ὅσον δὲ περὶ τῆς δευτέρας καὶ δῆθεν βαθυτέρας δικαιολογίας των, θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ εἰπῆ τὰ ἑξῆς: Ἐὰν, ὡ εἰδωλόατραι, ἔχετε κατασκευάσει αὐτά, ὄχι διὰ νὰ ἐμφανισθῆ ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ἀλλὰ διὰ νὰ παρουσιασθοῦν εἰς αὐτὰ οἱ ἄγγελοι,

92. «Ἡ τέχνη μιμεῖται τὴν φύσιν» Ἀριστοτέλης, Φυσ. ἀκρ. 2, 2 (194α)· Μετεωρ. 4, 3 (381β)· Περὶ κόσμου, 5 (396β).

ὧν ἐπικαλεῖσθε τὰς δυνάμεις, κρείττονα καὶ ὑπὲρ αὐτὰς τὰς
 ἐπικληθείσας δυνάμεις ποιεῖτε; χάριν γὰρ τῆς περὶ Θεοῦ κα-
 ταλήψεως γλύφοντες τὰς μορφάς, ὡς φατε, αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν
 τιμὴν καὶ προσηγορίαν αὐτοῖς τοῖς γλύμμασι περιτίθετε, πρᾶ-
 5 γμα πάσχοντες οὐκ εὐαγές. ὁμολογοῦντες γὰρ ὑπεραίρειν τὴν
 τοῦ Θεοῦ δύναμιν τῆς τῶν ἀγαλμάτων σμικρότητος, καὶ διὰ
 τοῦτο μὴ τολμῶντες τὸν Θεὸν δι' αὐτῶν, τὰς δὲ ἐλάττω δυνά-
 μεις ἐπικαλεῖσθαι, αὐτοὶ ταύτας ὑπερβάντες, οὐ τὴν παρουσίαν
 ἐφοβήθητε, τούτου τὴν προσηγορίαν τοῖς λίθοις καὶ ξύλοις
 10 ἀνεθήκατε· καὶ θεοὺς ἀντὶ λίθων καὶ τέχνης ἀνθρώπων ὀνομά-
 ζετε καὶ προσκυνεῖτε. εἰ γὰρ καὶ ὡς γράμματά εἰσιν ὑμῖν ταῦτα,
 ὡς ψεύδεσθε, τῆς ἐπὶ Θεὸν θεωρίας, οὐ δίκαιον τὰ σημαίνοντα
 τοῦ σημαινομένου προτιμᾶν. οὐδὲ γὰρ εἰ γράφοι τις τὸ βασι-
 λέως ὄνομα, ἀκινδύνως ἔχοι τὸ γράμμα προτιμῶν τοῦ βασιλέως·
 15 ἀλλ' ὁ τοιοῦτος θάνατον μὲν ἔχει τὴν ζημίαν, τὸ δὲ γράμμα τῇ
 τοῦ γράφαντος ἐπιστήμῃ τετύπεται. οὕτω καὶ ὑμεῖς, εἴπερ
 ἐρρωμένον εἴχετε τὸν λογισμόν, οὐκ ἂν τὸ τηλικούτον τῆς θεό-
 τητος γνώρισμα εἰς ὕλην κατεφέρετε· ἀλλὰ καὶ τὸ γλύμμα οὐκ
 ἂν προετιμήσατε τοῦ γλύφαντος ἀνθρώπου. εἰ γὰρ καὶ ὄλως ὡς
 20 γράμματα σημαίνουσι τὴν τοῦ Θεοῦ ἐπιφάνειαν, καὶ διὰ τοῦτο
 ὡς Θεὸν σημαίνοντα θεοποιίας εἰσὶν ἄξια, ἀλλὰ γοῦν τὸν ταῦ-
 τα γλύφαντα καὶ χαράξαντα, φημὶ δὴ πάλιν τὸν τεχνίτην, πολλῶ
 πλέον ἔδει θεοποιηθῆναι, ὡς μᾶλλον ἐκείνων δυνατώτερον καὶ
 θειότερον ὑπάρχοντα, ὅσῳ κάκεινα κατὰ τὴν αὐτοῦ βούλησιν
 25 ἐξέστη καὶ τετύπεται. εἰ τοίνυν τὰ γράμματα θαύματός εἰσιν
 ἄξια, πολλῶ πλέον ὁ γράφας ὑπεραίρει τῷ θαύματι διὰ τὴν τέ-
 χνην καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιστήμην.

Οὐκοῦν εἰ μὴ διὰ τοῦτο θεοὺς αὐτοὺς ἄξιον νομίζειν, πά-

διατί ἀποδίδετε μεγαλυτέραν ἀξίαν εἰς τὰ ἀγάλματα διὰ τῶν
 ὁποίων ἐπικαλεῖσθε τὰς δυνάμεις, παρὰ εἰς αὐτὰς τὰς ἰδίας τὰς
 δυνάμεις τὰς ὁποίας ἐπικαλεῖσθε; Διότι ἐνῶ καθὼς ἰσχυρίζε-
 σθε, λαξεύετε τὰ ἀγάλματα, μὲ σκοπὸν νὰ κατανοήσετε τὸν
 Θεόν, ἀποδίδετε εἰς τὰ ἀγάλματα τὴν τιμὴν καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ
 τοῦ Θεοῦ καὶ καταντᾶτε εἰς ἀσέβειαν. Διότι ἐνῶ ὁμολογεῖτε ὅτι
 ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ὑπερέχει τῆς μηδαμινότητος τῶν ἀγαλμά-
 των καὶ διὰ τοῦτο δὲν τολμᾶτε νὰ ἐπικαλεσθῆτε δι' αὐτῶν τὸν
 Θεόν, ἀλλ' ἐπικαλεῖσθε τὰς ἀσθενεστεράς δυνάμεις, ἐν τούτοις
 οἱ ἴδιοι παραβλέποντες αὐτάς, ἐδώσατε εἰς λίθους καὶ ξύλα τὸ
 ὄνομα ἐκείνου, τοῦ ὁποίου τὴν παρουσίαν ἐφοβήθητε. Καὶ ὀνο-
 μάζετε αὐτὰ θεοὺς καὶ τὰ προσκυνεῖτε, ἀντὶ νὰ τὰ ὀνομάσητε
 λίθους καὶ ἀνθρωπίνην τέχνην. Καὶ ἐὰν ἀκόμη, ὅπως ψεύδεσθε,
 σᾶς χρησιμεύουν αὐτὰ ὡς ζωγραφίαι διὰ νὰ ἀναχθῆτε εἰς τὴν
 θεωρίαν τοῦ Θεοῦ, δὲν εἶνε δίκαιον νὰ προτιμᾶτε τὰ σύμβολα
 ἀπὸ τὸ συμβολιζόμενον. Διότι ἐὰν κανεῖς γράψῃ τὸ ὄνομα τοῦ
 βασιλέως, καὶ προτιμᾷ τὸ γράμμα περισσότερον τοῦ βασιλέως,
 θὰ κινδυνεύσῃ. Ἄλλ' ἓνας τοιοῦτος τιμωρεῖται μὲν διὰ θανά-
 του, ἐνῶ τὸ γράμμα ἐνετυπώθη διὰ τῆς ἐπιστήμης τοῦ γρά-
 φαντος. Τοιουτοτρόπως καὶ σεῖς, ἐὰν εἶχατε ὑγιᾶ νοῦν, δὲν θὰ
 κατεβιβάζατε εἰς τὴν ὕλην τὸ τόσον μέγαλον γνῶρισμα τῆς
 Θεότητος, ἀλλ' οὔτε κἂν θὰ ἐτιμούσατε περισσότερον τὸ
 γλυπτὸν ἀπὸ τὸν γλύπτην ἄνθρωπον. Διότι καὶ ἐὰν γενικῶς
 ὡς ζωγραφίαι παριστάνουν τὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ
 τοῦτο, ἐπειδὴ δηλαδὴ παριστάνουν τὸν Θεόν, ἀξίζουσιν νὰ θεο-
 ποιηθοῦν, ὅπωςδὴποτε πολὺ περισσότερον θὰ ἔπρεπε νὰ θεο-
 ποιηθῆ αὐτὸς ὁ ὁποῖος τὰ ἐσμίλευσε καὶ τὰ ἐχάραξεν, ἐννοῶ
 ἀσφαλῶς πάλιν τὸν τεχνίτην, διότι εἶνε ἰσχυρότερος ἐκείνων
 καὶ περισσότερον πλησιάζει πρὸς τὸ Θεῖον. καθ' ὅσον καὶ τὰ
 ἀγάλματα τὰ ἐπελέκησε καὶ ἐμορφοποίησε ὁ τεχνίτης κατὰ τὴν
 βούλησίν του. Ἐὰν λοιπὸν εἶνε ἀξίαι θαυμασμοῦ αἱ ζωγραφίαι,
 πολὺ περισσότερον θαυμασμόν ἀξίζει αὐτός, ὁ ὁποῖος τὰς ἐζω-
 γράφησε, λόγῳ τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης του.

Ἄρα λοιπὸν ἐὰν διὰ τοῦτο δὲν ἀξίζῃ νὰ θεωροῦνται θεοί,

λιν αὐτοὺς ἄν τις ἔροιο περὶ τῆς τῶν εἰδώλων μαρίας, τὴν αἰτίαν τῆς τοιαύτης αὐτῶν μορφῆς παρ' αὐτῶν ἀξιῶν μαθεῖν.

22. Εἰ μὲν γάρ, ὅτι ἀνθρωπόμορφόν ἐστι τὸ Θεῖον, διὰ τοῦτο οὕτω τετύπεται, διὰ τί καὶ ἀλόγων αὐτῶ τύπους περιτι-
 5 θέασιν; εἰ δὲ ζῴων ἀλόγων ἐστὶν ὁ τούτου τύπος, διὰ τί καὶ λογικῶν αὐτῶ περιτιθέασιν γλυφάς; εἰ δὲ τὸ συναμφοτέρον ἐστὶ καὶ ἐξ ἀμφοτέρων κατειλήφασιν τὸν Θεόν, ὅτι τε ἀλόγων καὶ λογικῶν ἔχει τοὺς τύπους, τί διαιροῦσι τὰ συνημμένα, καὶ χωρίζουσι τὴν ἀλόγων καὶ ἀνθρώπων γλυφὴν, καὶ οὐ πάντοτε ἐξ
 10 ἀμφοτέρων αὐτὸν γλύφουσιν, ὅποια τὰ παρὰ τοῖς μύθοις ἐστὶ πλάσματα, ἢ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδις καὶ ὁ Ἴπποκένταυρος καὶ ὁ παρ' Αἰγυπτίοις κυνοκέφαλος Ἄνουβις; ἔδει γάρ ἢ μόνους αὐτοὺς οὕτω γράφεσθαι διφυεῖς, ἢ μίαν αὐτῶν ἐχόντων μορφὴν, μὴ καὶ τὴν ἄλλην ἀναπλάττεσθαι κατ' αὐτῶν. καὶ πά-
 15 λιν εἰ ἀρρενικαὶ τούτων εἰσὶν αἱ μορφαί, διὰ τί καὶ θηλειῶν αὐτοῖς περιτιθέασιν τύπους; εἰ δὲ θηλυκῶν εἰσι, διὰ τί καὶ ἀρρενικῶν κατ' αὐτῶν ψεύδονται τὰς μορφάς; εἰ δὲ πάλιν τὸ συναμφοτέρον εἰσιν, ἔδει μὴ διαιρεῖσθαι, ἀλλὰ ἀμφοτέρα συνάπτεσθαι καὶ γίνεσθαι κατὰ τοὺς λεγομένους ἔρμαφροδίτους· ἵνα μὴ
 20 μόνον ἀσέβειαν καὶ συκοφαντίαν, ἀλλὰ καὶ γέλωτας αὐτῶν ἢ δεισιδαιμονία τοῖς ὀρώσι παράσχη· καὶ ὅπως εἰ σωματοειδὲς τὸ Θεῖον ὑπολαμβάνουσιν, ὥστε καὶ γαστέρα καὶ χεῖρας καὶ πόδας καὶ πάλιν αὐχένα καὶ στήθη καὶ τὰ ἄλλα τὰ πρὸς γένε-

93. «Ἡ Σκύλλα καὶ ἡ Χάρυβδις» τὰ γνωστὰ τέρατα τῆς Ὀδυσσειας. Ἡ Σκύλλα τέρας ἐξακέφαλον καὶ δωδεκάχειρον ἔτρωγε τοὺς διερχομένους ναυτικούς, ἡ Χάρυβδις διὰ τῆς ἀναρροφήσεως τῶν ὑδάτων κατέπινε τὰ πλοῖα. Ὅμηρος, Ὀδύσσ. μ 85-110· 234-259.

94. Ἴπποκένταυροι ἢ Κένταυροι· τέρατα τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας. Ἦσαν Ἴπποι ἐκ τῆς θέσεως τοῦ τραχήλου τῶν ὀπίσθων ἐφύτρωνεν ἀνὴρ ἀπὸ τὴν ὀσφῦν καὶ ἄνω. Ἡσιόδου, Ἄσπις, 184-5· Ἀπόσπ. 209. Ἀπολλόδωρος, Βιβλ. 1, 2, 4.

πάλιν θά τοὺς ἡρώτα κανεῖς περὶ τῆς παραφροσύνης τῶν εἰδώλων, ζητῶν νὰ μάθῃ ἀπὸ αὐτοὺς διὰ ποῖον λόγον ἐδόθη εἰς αὐτὰ μία τοιαύτη μορφή.

22. Ἐὰν μὲν ἀπεικονίσθη ἔτσι τὸ θεῖον, διότι εἶνε ἀνθρωπόμορφον, διατί ἀποδίδουν εἰς αὐτὸ καὶ μορφὰς ζώων; Ἐὰν δὲ ἔχει τὴν μορφήν τῶν ἀλόγων ζώων, διατί τοῦ ἀποδίδουν καὶ παραστάσεις λογικῶν ὄντων; Ἐὰν πάλιν ἀληθεύουν καὶ τὰ δύο αὐτὰ καὶ κατενόησαν τὸν Θεὸν ὡς συνιστάμενον ἐκ τῶν δύο καὶ ὅτι ἔχει τὰς μορφὰς καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν ἀνθρώπων, διατί διαιροῦν τὰ συνηνωμένα καὶ ξεχωρίζουν τὰ ἀγάλματα μὲ μορφήν ζώων καὶ μορφήν ἀνθρώπων καὶ δὲν κατασκευάζουν αὐτὸν πάντοτε μὲ τὰς δύο μορφὰς, ὅπως εἶνε τὰ μυθικὰ πλάσματα ἢ Σκύλλα καὶ ἢ Χάρυβδις⁹³ καὶ ὁ Ἴπποκένταυρος⁹⁴ καὶ ὁ κυνοκέφαλος Ἄνουβις⁹⁵ τῶν Αἰγυπτίων; Διότι θὰ ἔπρεπε νῆ μόνον αὐτοὶ νὰ παριστάνωνται ἔτσι, δηλαδὴ μὲ δύο μορφὰς, ἢ ἐφ' ὅσον ἔχουν μίαν μορφήν νὰ μὴ ἐπινοοῦν καὶ ἄλλην εἰς βάρους των. Ἐπειτα ἔὰν αἱ μορφαὶ των εἶνε ἀρσενικαί, διατί ἀποδίδουν εἰς αὐτοὺς καὶ χαρακτηριστικὰ θηλέων; ἔὰν δὲ εἶνε θήλειαι, διατί τὰς παριστάνουν καὶ ἀρσενικὰς ψευδόμενοι εἰς βάρους των; Ἐὰν πάλιν, ἔχουν καὶ τὰς δύο μορφὰς, θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ διαιρεθοῦν, ἀλλὰ νὰ παραμένουν συνηνωμένοι καὶ νὰ παρουσιάζωνται σὰν τοὺς λεγομένους ἔρμαφροδίτους⁹⁶, οὕτως ὥστε ἡ δεισιδαιμονία των νὰ δίδῃ εἰς τοὺς θεατὰς, ἀφορμὴν ὄχι μόνον ἀσεβείας καὶ διαβολῆς ἀλλὰ καὶ γέλωτος. Καὶ ἔὰν ἐν γένει ἐκλαμβάνουν τὸ θεῖον μὲ μορφήν σωματικὴν, ὥστε νὰ ἐπινοοῦν καὶ νὰ φαντάζωνται καὶ κοιλίαν καὶ χέρια καὶ πόδια καὶ αὐχένα καὶ στή-

95. «Ἄνουβις κυνοκέφαλος». Σφύζεται ἀγάλμα του μὲ κεφαλὴν κυνὸς ἢ θωδὸς (= τσακαλιοῦ). Διόδωρος Σικ., Ἰστ. βιβλ. 1, 18, 1. Αἰγυπτιακὸς θεὸς τῶν νεκρῶν καὶ τῆς ταριχεύσεως τῶν νεκρῶν. Εἰς τοὺς μύθους βοηθεῖ τὴν Ἴσιν νὰ θάψῃ τὸν Ὅσιριν· ἐν τῷ ἄδῃ μαζί μὲ τὸν Ὄρον καὶ τὸν Θῶτ εἶνε ὑπηρέται τοῦ θεοῦ τοῦ ἄδου Ὅσιρεως. Παριστάνονται ὡς ψυχοπομποὶ καὶ ὑπηρέται ζυγίζοντες τὴν ψυχὴν ἢ τὴν καρδίαν τοῦ νεκροῦ. Ὡς ψυχοπομπὸς ὁ Ἄνουβις ἐταυτίσθη μὲ τὸν Ἑρμῆν καὶ ὠνομάσθη Ἑρμάνουβις.

96. Ἑρμαφροδίτους ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι κάτι φανταστικὰ ὄντα ποὺ ἦσαν

σιν ἀνθρώπων μέλη ἐπινοεῖν αὐτῷ καὶ ἀναπλάττειν, ὄρα εἰς
 ὄσσην ἀσέβειαν καὶ ἀθεότητα καταπέπτωκε τούτων ὁ νοῦς, ὥστε
 τοιαῦτα ὑπονοεῖν περὶ τοῦ Θεοῦ. ἀκολουθεῖ γὰρ αὐτῷ καὶ τὰ
 ἄλλα τοῦ σώματος πάντως πάσχειν, ὥστε καὶ τέμνεσθαι καὶ
 5 διαιρεῖσθαι καὶ πάλιν ἐξ ὄλου φθείρεσθαι· ταῦτα δὲ καὶ τὰ
 τοιαῦτα οὐκ ἴδια Θεοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον τῶν ἐπὶ γῆς σωμάτων
 ἐστίν· ὁ μὲν γὰρ Θεὸς ἀσώματός ἐστι καὶ ἀφθαρτος καὶ ἀθά-
 νατος, οὐδενὸς εἰς ὅτιοῦν δεόμενος· ταῦτα δὲ καὶ φθαρτὰ καὶ
 σωμάτων εἰσὶ τύποι, καὶ τῆς παρ' αὐτῶν ἐπιδέμενα χρείας
 10 ὥσπερ καὶ πρότερον εἴρηται· πολλάκις γοῦν δρωμέν ἀνακαι-
 νουμένους τοὺς παλαιωθέντας, καὶ οὗς ὁ χρόνος ἢ ὑετὸς ἢ ἄλ-
 λο τι τῶν ἐπὶ γῆς ζώων ἠφάνισε, τούτους ἀναπλαττομένους.

Ἐφ' ᾧ ἂν τις αὐτῶν καταγνώσῃται τῆς παραφροσύνης,
 ὅτι ὧν αὐτοὶ ποιηταὶ τυγχάνουσι, τούτους θεοὺς ἀναγορεύουσι,
 15 καὶ οὗς αὐτοὶ ταῖς τέχναις περικοσμοῦσιν ἔνεκα τοῦ μὴ φθαρη-
 ναι παρὰ τούτων, αὐτοὶ σωτηρίαν αἰτοῦσι· καὶ οὗς οὐκ ἀγνοοῦσι
 δεομένους τῆς αὐτῶν ἐπιμελείας, παρὰ τούτων αὐτοὶ τὰς ἑαυ-
 τῶν χρείας ἀξιοῦσιν ἀναπληροῦσθαι· καὶ οὗς ἐν μικροῖς οἰκί-
 σκοις κατακλείουσι, τούτους οὐρανοῦ καὶ γῆς ἀπάσης δεσπότας
 20 οὐκ αἰσχύνονται καλοῦντες.

23. Οὐ μόνον δὲ ἐκ τούτων ἂν τις αὐτῶν τὴν ἀθεότητα κα-
 ταμάθοι, ἀλλὰ καὶ ἀφ' ὧν ἐν αὐτοῖς τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν ἐστὶν
 ἀσύμφωνος ἢ δόξα. εἰ γὰρ αὐτοὶ θεοὶ εἰσιν, ὡς λέγουσι καὶ περὶ
 αὐτῶν φιλοσοφοῦσι, τίτις τις πρόσθηται τούτων καὶ ποίους ἂν
 25 αὐτῶν κρίνῃ κυριωτέρους, ἵνα ἢ τὸν Θεὸν θαρρήσῃ προσκυνῶν, ἢ,
 ὡς φασιν, ἐν αὐτοῖς μὴ διστάζῃ γινώσκων τὸ Θεῖον; οὐ γὰρ οἱ
 αὐτοὶ παρὰ πᾶσιν ὀνομάζονται θεοί· ἀλλ' ὅσα κατὰ τὸ πλεῖστον
 ἐστὶν ἔθνη, τοσοῦτοι καὶ θεοὶ ἀναπλάττονται. ἔστι δὲ ὅπου καὶ

συγχρόνως ἄνδρες καὶ γυναῖκες (ἀρσενοθήλεις)· διὰ τοῦτο καὶ ἐλέγοντο
 ἔτσι (καὶ Ἑρμῆς καὶ Ἀφροδίτη).

θη καὶ τὰ ἄλλα μέλη τῶν ἀνθρώπων τὰ ἀπαραίτητα πρὸς ἀνα-
 παραγωγήν, πρόσεξε εἰς πόσῃν ἀσέβειαν καὶ ἀθείαν κατέπεσεν
 ὁ νοῦς των, ὥστε νὰ φαντάζονται τοιαῦτα περὶ τοῦ θεοῦ. Διό-
 τι ὅπωςδὴποτε ἔπεται, ὅτι ὑπόκειται καὶ εἰς τὰ ἄλλα σωματι-
 κὰ πάθη, ὥστε καὶ νὰ τέμνεται καὶ νὰ διαιρῆται καὶ ἐξ ὀλοκλή-
 ρου νὰ καταστρέφεται. Αὐτὰ ὁμως καὶ τὰ παρόμοιά των δὲν
 εἶνε ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ μᾶλλον τῶν ἐπιγείων σωμάτων·
 διότι ὁ μὲν Θεὸς εἶνε ἀσώματος, ἀφθαρτος καὶ ἀθάνατος, καὶ
 δὲν ἔχει χρεῖαν οὐδενὸς εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν· ἐνῶ αὐτὰ εἶ-
 νε καὶ φθαρτὰ καὶ μορφαὶ σωμάτων καὶ ἔχουν ἀνάγκην τῆς
 περιποιήσεώς των, ὅπως καὶ προηγουμένως ἐλέχθη· διότι πολ-
 λάκις βλέπομεν νὰ ἐπισκευάζονται οἱ παλαιωθέντες, καὶ νὰ
 ἀνακατασκευάζονται αὐτοὶ τοὺς ὁποίους ὁ χρόνος ἢ ἡ βροχὴ
 ἢ κάποιον ἀπὸ τὰ ζῶα τῆς γῆς ἐξηφάνισε.

Θὰ ἠδύνατο νὰ τοὺς κατηγορήσῃ κανεὶς διὰ τὴν παρα-
 φροσύνην των ὡς πρὸς τὰ ἐξῆς· ὅτι αὐτοὺς τοὺς ὁποίους οἱ
 ἴδιοι κατεσκεύασαν, τοὺς ὀνομάζουν θεοὺς· Ὅτι ζητοῦν σω-
 τηρίαν ἀπὸ ἐκείνους, τοὺς ὁποίους οἱ ἴδιοι συντηροῦν μὲ τὴν
 τέχνην των, διὰ νὰ μὴ καταστραφοῦν· ὅτι ζητοῦν νὰ ἱκανο-
 ποιηθοῦν αἱ ἀνάγκαι των ἀπὸ ἐκείνους, ποὺ γνωρίζουν ὅτι
 ἔχουν ἀνάγκην τῆς φροντίδος των· ὅτι αὐτοὺς τοὺς ὁποίους
 ἐγκλείουν ἐντὸς μικρῶν οἰκίσκων, δὲν αἰσχύνονται νὰ τοὺς ὀνο-
 μάζουν κυρίου τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὅλης τῆς γῆς.

23. Διὰ τὴν ἀθείαν αὐτῶν δύνανται κανεὶς νὰ πληροφορηθῇ
 καλῶς ὄχι μόνον ἀπ' αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν συμφω-
 νοῦν ὡς πρὸς τὴν τιμὴν ποὺ ἀποδίδουν εἰς τὰ εἶδωλα. Διότι
 ἐὰν αὐτοὶ εἶνε θεοί, ὅπως λέγουν καὶ φιλοσοφοῦν περὶ αὐτῶν,
 ποῖον ἐξ αὐτῶν νὰ προτιμήσῃ κανεὶς καὶ ποῖους ἐξ αὐτῶν νὰ
 θεωρήσῃ σπουδαιοτέρους, ὥστε ἢ νὰ εἶνε σίγουρος ὅτι προσ-
 κυνεῖ τὸν Θεόν, ἢ, καθὼς λέγουν, νὰ μὴ ἀμφιβάλλῃ ὅτι εἰς αὐτὰ
 γνωρίζει τὸ Θεῖον; Διότι δὲν εἶνε παραδεκτοὶ ἀπὸ ὅλους οἱ ἴδιοι
 θεοί, ἀλλ' ὅσον περισσότερα εἶνε τὰ ἔθνη τόσους εἶνε καὶ οἱ θεοὶ
 ποὺ ἐπινοοῦνται. Ἐνίστοτε δὲ καὶ οἱ κάτοικοι μιᾶς χώρας ἢ μιᾶς

μία χώρα και μία πόλις πρὸς ἑαυτὰς στασιάζουσι περὶ τῆς τῶν
 εἰδώλων δεισιδαιμονίας. Φοίνικες γοῦν οὐκ ἴσασι τοὺς παρ'
 Αἰγυπτίοις λεγομένους θεοὺς, οὐδὲ Αἰγύπτιοι τὰ αὐτὰ τοῖς παρὰ
 Φοίνιξι προσκυνοῦσιν εἰδωλα. καὶ Σκύθαι μὲν τοὺς Περσῶν,
 5 Πέρσαι δὲ τοὺς Σύρων οὐ παραδέχονται θεοὺς. ἀλλὰ καὶ Πε-
 λασοὶ μὲν τοὺς ἐν Θράκη θεοὺς διαβάλλουσι· Θραῖκες δὲ τοὺς
 παρὰ Θηβαίοις οὐ γινώσκουσιν. Ἴνδοι δὲ κατὰ Ἀράβων, καὶ
 Ἀραβες κατ' Αἰθίοπων, καὶ Αἰθίοπες κατ' αὐτῶν ἐν τοῖς εἰ-
 δώλοις διαφέρονται. καὶ Σύροι μὲν τὰ Κιλικῶν οὐ σέβουσι,
 10 Καππαδοκῶν δὲ τὸ γένος ἄλλους παρὰ τούτους ὀνομάζουσι θε-
 οὺς. καὶ Βιθυνοὶ μὲν ἑτέρους, Ἀρμένιοι δὲ ἄλλους ἑαυτοῖς
 ἀνεπλάσαντο. καὶ τί μοι δεῖ πολλῶν; Ἡπειρώται παρὰ τοὺς ἐν
 ταῖς νήσοις ἄλλους θεοὺς προσκυνοῦσι· καὶ νησιῶται παρὰ τοὺς
 ἐν ταῖς ἡπείροις θρησκεύουσι. καὶ ὅλως ἐκάστη πόλις καὶ κώ-
 15 μη, τοὺς ἐκ γειτόνων οὐκ εἰδυῖα θεοὺς, τοὺς ἑαυτῆς προκρίνει,
 καὶ μόνους εἶναι τούτους νομίζει θεοὺς. περὶ γὰρ τῶν ἐν Αἰ-
 γύπτῳ μυσαρῶν οὐδὲ λέγειν ἐστὶ, πᾶσιν ἐπ' ὀφθαλμῶν ὄντων,
 ὅτι ἐναντίας καὶ μαχομένας ἀλλήλαις ἔχουσι τὰς θρησκείας
 αἱ πόλεις, καὶ οἱ ἐκ γειτόνων αἰ σπουδάζουσι κατὰ τῶν πλη-
 20 σίων τὰ ἐναντία σέβειν· ὁ γοῦν παρ' ἑτέροις προσκυνούμενος
 ὡς θεὸς κροκόδειλος, οὗτος παρὰ τοῖς πλησίον βδέλυγμα νομί-
 ζεται· καὶ ὁ παρ' ἑτέροις λέων ὡς θεὸς θρησκευόμενος, τοῦτον
 οἱ ἀστυγέλτονες οὐ μόνον οὐ θρησκεύουσιν, ἀλλὰ καὶ εὐρόντες
 ἀποκτείνουσιν ὡς θηρίον· καὶ ὁ παρ' ἄλλοις ἀνατεθεὶς ἰχθύς,

97. Σκύθαι· λαὸς νομαδικός, βάρβαρος καὶ πολεμοχαρὴς εἰς τὰ νότια τῆς Ῥωσίας καὶ τὴν Ῥουμανίαν. Ἡρόδοτος, Ἰστ. 4, 6-20.

98. Πελασοί· οἱ Προέλληνες· βλ. ὀλίγον κατωτέρω.

99. Αἰθίοπες· οἱ Ἀβυσσηνοί, Ἀφρικανοὶ κατοικοῦντες νοτίως τῆς Αἰγύπτου, μαῦροι ὀλιγώτερον τῶν νέγρων.

100. Κιλικίης· ἐθνότης κατοικοῦσα ἐν Κιλικίᾳ, περιοχῇ τῆς νοτιοανατολικῆς Μ. Ἀσίας.

πόλεως διαφωνοῦν μεταξύ των περὶ τῆς δεισιδαιμονίας των εἰς τὰ εἰδωλα. Οἱ Φοίνικες π.χ. δὲν γνωρίζουν τοὺς ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων θεωρουμένους θεούς, οὔτε οἱ Αἰγύπτιοι προσκυνοῦν τὰ ἴδια εἰδωλα μὲ τοὺς Φοίνικας. Καὶ οἱ Σκύθαι⁹⁷ δὲν παραδέχονται τοὺς θεούς τῶν Περσῶν, οὔτε οἱ Πέρσαι τοὺς τῶν Σύρων. Ἀκόμη, οἱ Πελασγοὶ⁹⁸ κατηγοροῦν τοὺς θεούς τῆς Θράκης· ἐνῶ οἱ Θράκες δὲν ἀναγνωρίζουν τοὺς θεούς τῶν Θηβαίων. Οἱ Ἴνδοι καταφέρονται ἐναντίον τῶν Ἀράβων, καὶ οἱ Ἄραβες ἐναντίον τῶν Αἰθίοπων, καὶ οἱ Αἰθίοπες⁹⁹ ἐναντίον αὐτῶν, ὡς πρὸς τὰ εἰδωλα. Οἱ Σύροι δὲν λατρεύουν τὰ ἀγάλματα τῶν Κιλικῶν¹⁰⁰. ἐνῶ τὸ ἔθνος τῶν Καππαδοκῶν¹ ἔχει θεούς διαφορετικούς ἀπὸ τοὺς τῶν Κιλικῶν· καὶ οἱ Βιθυνοὶ² ἐπενόησαν ἄλλους, οἱ δὲ Ἀρμένιοι ἄλλους. Ἀλλὰ τί μοῦ χρειάζονται τὰ πολλὰ παραδείγματα; Οἱ κάτοικοι τῆς ξηρᾶς προσκυνοῦν θεούς διαφορετικούς ἀπὸ ἐκείνους τῶν νήσων· καὶ οἱ νησιῶται λατρεύουν θεούς διαφορετικούς ἀπὸ ἐκείνους τῶν κατοίκων τῆς ξηρᾶς. Καὶ γενικῶς ἐκάστη πόλις καὶ κώμη, δὲν παραδέχεται τοὺς θεούς τῶν γειτόνων της καὶ θεωρεῖ ἀνωτέρους τοὺς δικούς της καὶ πιστεύει ὅτι μόνον αὐτοὶ εἶνε θεοί. Δὲν εἶνε ἀνάγκη οὔτε νᾶ ἀναφέρωμεν κἂν περὶ τῶν βδελυρῶν τῆς Αἰγύπτου, διότι ὅλοι βλέπουν ὀλοκάθαρα ὅτι αἱ πόλεις ἔχουν ἀντιθέτους καὶ ἀντιμαχομένας θρησκείας, καὶ οἱ γείτονες πάντοτε φροντίζουν νᾶ λατρεύουν ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι οἱ πλησίον των³. Ὁ κροκόδειλος⁴ π.χ. ὁ ὁποῖος ἀπὸ ἄλλους προσκυνεῖται ὡς θεὸς, θεωρεῖται βδέλυγμα εἰς τοὺς γείτονάς των· καὶ ὁ λέων ὁ ὁποῖος ἀπὸ ἄλλους λατρεύεται ὡς θεός, αὐτὸν οἱ γείτονες τῆς πόλεώς των ὄχι μόνον δὲν τὸν λατρεύουν, ἀλλὰ καὶ ὅταν τὸν συναντοῦν τὸν φονεύουν ὡς ἓνα θηρίον. Καὶ

1. Καππαδόκαι· οἱ κάτοικοι τῆς Καππαδοκίας ἐν τῇ κεντρικῇ Μ. Ἀσίᾳ.

2. Βιθυνοί· οἱ κάτοικοι τῆς Βιθυνίας, περιοχῆς τῆς βορειοδυτικῆς Μ. Ἀσίας παρὰ τὴν Προποντίδα.

3. Ἡ Αἴγυπτος διηρεῖτο εἰς πολλοὺς νομούς, ἕκαστος δὲ νομὸς εἶχε διάφορον θρήσκευμα, λατρεύων διάφορον θεὸν ἢ κτῆνος.

4. «Θεὸς κροκόδειλος». Καὶ ὁ Φίλων (Δέκ. λόγ., 78) μαρτυρεῖ ὅτι ὁ κροκόδειλος ἐν Αἰγύπτῳ ἐλατρεύετο ὡς θεός.

οὗτος ἐν ἄλλῳ ἀλλίσκεται τροφή. ὅθεν δὴ πόλεμοι καὶ στάσεις καὶ πᾶσα φόνων πρόφασις καὶ πᾶσα τῶν παθῶν ἡδονὴ παρ' αὐτοῖς ἐστὶ. καὶ τότε θαυμαστόν, ὅτι, ὡς οἱ ἱστορήσαντες ἐξηγοῦνται, παρ' Αἰγυπτίων οἱ Πελασγοὶ μαθόντες τὰ ὀνόματα 5 τῶν θεῶν, οὐκ ἴσασιν οὗτοι τοὺς παρ' Αἰγυπτίους θεούς, ἀλλὰ ἄλλους παρ' ἐκείνους θρησκεύουσι. καὶ ὅλως πάντων τῶν ἐν εἰδώλοις μανέντων ἔθνῶν διάφορός ἐστιν ἡ δόξα καὶ ἡ θρησκεία, καὶ οὐ τὰ αὐτὰ παρὰ τοῖς αὐτοῖς εὐρίσκεται.

Καὶ εἰκότως γε τοῦτο πάσχουσιν. ἐκπεσόντες γὰρ ἀπὸ 10 τῆς πρὸς τὸν ἕνα Θεὸν κατανοήσεως, εἰς πολλὰ καὶ διάφορα καταπεπτώκασι· καὶ ἀποστραφέντες τὸν ἀληθῶς τοῦ Πατρὸς Λόγον, τὸν πάντων Σωτῆρα Χριστὸν εἰκότως εἰς πολλὰ τὴν διάνοιαν ἔχουσι ρεμβομένην. καὶ ὡσπερ οἱ τὸν ἥλιον ἀποστραφέντες καὶ ἐν σκοτεινοῖς γενόμενοι τόποις πολλὰς ἀνόδους 15 κυκλεύουσιν ὁδοὺς, καὶ τοὺς μὲν παρόντας οὐκ ὁρῶσι, τοὺς δὲ μὴ ὄντας φαντάζονται ὡς παρόντας, καὶ βλέποντες οὐ βλέπουσι, τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ τὸν Θεὸν ἀποστραφέντες καὶ σκοτισθέντες τὴν ψυχὴν ρεμβόμενοι ἔχουσι τὸν νοῦν καὶ τὰ οὐκ ὄντα ὡς μεθόντες καὶ μὴ ὁρῶντες φαντάζονται.

5. «Ἰχθύς»· τοῦτον ἐλάτρευον ὡς θεὸν οἱ Σῦροι. Cicero, Nat. deor. 3, 15 (39). Λουκιανός, Περὶ τῆς Συρίας θεοῦ, 14. Ἀθηναγόρας, Πρεσβ., 30.

6. Ὑπὸ τὴν λέξιν «οἱ ἱστορήσαντες» ὁ Μ. Ἀθανάσιος ἐννοεῖ τὸν Ἡρόδοτον τοῦ ὁποίου τὴν πληροφορίαν ἀναφέρει ἐδῶ. Ὁ Ἡρόδοτος λέγει «Διῶδεκά τε θεῶν ἐπιωνυμίας ἔλεγον πρῶτους Αἰγυπτίους νομίσαι, καὶ Ἐλληνες παρὰ σφέων ἀναλαβεῖν, βωμοὺς τε καὶ ἀγάλματα καὶ νηοὺς θεοῖσι ἀπονεῖμαι σφέας...», Ἰστ. 2, 4, 2. Ἄλλ' ὁ Ἀθανάσιος ἀντὶ τοῦ «Ἐλληνες» λέγει «Πελασγοί». Πελασγοὶ ἀρχικῶς ἐλέγοντο αὐτοὶ ποῦ κατῴκουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, προτοῦ νὰ ἔλθουν οἱ Ἕλληνες. Ὅταν ἦλθον οἱ Ἕλληνες ἀνέμιχθησαν μὲ αὐτούς· εἰς ὠρισμένα δὲ μέρη ἔμειναν ἄμικτοι. Οἱ Ὀμηρος, Ἡρόδοτος, Θουκυδίδης, καὶ Ἐφορος ἀναφέρουν ὅτι ὑπῆρχον Πελασγοὶ εἰς τὴν Δωδώνην τῆς Ἠπείρου, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Λήμνον, τὴν Πελοπόννησον, τὴν Κρήτην. Κατὰ τὰ ἑλληνιστικά δμως καὶ μάλιστα τὰ μεταχριστιανικά χρόνια, ἐπειδὴ

ὁ ἰχθύς⁵ ὁ ὁποῖος ἀπὸ ἄλλους ἀνυψώθη ὡς θεός, αὐτὸς ἀπὸ ἄλλους καταναλίσκεται ὡς τροφή. Διὰ τοῦτο λοιπὸν πόλεμοι καὶ ἐπαναστάσεις καὶ κάθε αἰτία φόνων καὶ κάθε ἡδονὴ παθῶν ὑπάρχει εἰς αὐτούς. Καὶ τὸ ἀξιοθαύμαστον, καθὼς λέγουν αὐτοὶ ποὺ ἱστοροῦν, εἶνε τὸ ἐξῆς· ὅτι ἐνῶ οἱ Πελασγοὶ ἔμαθαν τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους, δὲν γνωρίζουν αὐτοὶ τοὺς θεοὺς ποὺ λατρεύονται εἰς τὴν Αἴγυπτον⁶, καὶ λατρεύουν ἄλλους θεοὺς διαφορετικοὺς ἀπὸ τοὺς θεοὺς ἐκείνων. Καὶ εἶνε τελείως διαφορετικὴ ἡ θεωρία καὶ ἡ θρησκεία τῶν ἐθνῶν τὰ ὁποῖα κατελήφθησαν ἀπὸ τὴν μανίαν τῶν εἰδώλων, καὶ δὲν συναντῶνται τὰ αὐτὰ εἰς τοὺς αὐτούς.

Εὐλόγως βεβαίως τὸ παθαίνουν αὐτό. Διότι ἀφοῦ ἐξέπεσαν ἀπὸ τὴν γνῶσιν τοῦ ἑνὸς Θεοῦ, κατήντησαν εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους δοξασίας· καὶ ἀφοῦ ἀπεστράφησαν τὸν ἀληθῆ Λόγον τοῦ Πατρὸς, τὸν Σωτῆρα πάντων Χριστόν, εὐλόγως περιπλανᾶται ἡ διάνοιά των εἰς πολλὰ. Καὶ ὅπως ἐκείνοι ποὺ ἀποστρέφονται τὸν ἥλιον καὶ εὐρίσκονται εἰς τόπους σκοτεινοὺς, περιπλανῶνται εἰς πολλὰς ὁδοὺς ποὺ δὲν ἔχουν διέξοδον, καὶ δὲν βλέπουν μὲν αὐτοὺς ποὺ συναντοῦν, φαντάζονται δὲ ὡς παρόντας ἄλλους ἀνυπάρκτους, καὶ ἐνῶ κοιτάζουν, δὲν βλέπουν· κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ἐκείνοι ποὺ ἀπεστράφησαν τὸν Θεὸν καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ψυχὴ των, ἔχουν τὸν νοῦν περιπλανώμενον καὶ βλέπουν ἐμπρὸς των ἀνύπαρκτα σὰν μεθυσμένοι καὶ τυφλοί.

τὸ «Ἕλληνας» ἔλαβεν ἄλλην σημασίαν, οἱ Ἕλληνας ἤρχισαν νὰ λέγονται μὲ τὰς παλαιὰς καὶ τοπικὰς ὀνομασίας, ἤτοι Πελασγοί, Ἀχαιοί, Μακεδόνες, κλπ. Ἄν ὁ Ἡρόδοτος ἔλεγε «Πελασγοί», θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ὁ Ἀθανάσιος λαμβάνει τὸ χωρίον, χωρὶς νὰ ἐξετάσῃ ποῖοι ἦσαν οἱ Πελασγοί. Ἐφ' ὅσον ὁμως μεταβάλλει τὸ «Ἕλληνας» τοῦ Ἡροδότου εἰς «Πελασγοί», ἄρα ἐν γνώσει λέγει Πελασγοὺς τοὺς πρὸ Χριστοῦ καὶ τοὺς νῦν λεγομένους Ἕλληνας. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἱ μὲν Ἕλληνας ἔλεγον «πᾶς μὴ Ἕλλην βάρβαρος», οἱ δὲ Ἰουδαῖοι «πᾶς μὴ Ἰουδαῖος Ἕλλην», οἱ δὲ Χριστιανοὶ «πᾶς μὴ Χριστιανὸς θύραθεν», δηλαδὴ ἔξω ἀπὸ τὴν θύραν (τῆς μάνδρας τοῦ Χριστοῦ). Τὰ «Ἰουδαῖος» καὶ «Ἕλλην» ἔπαυσαν νὰ εἶνε ἐθνικά· ἦσαν θρησκευτικά. Ἰουδαῖος δὲν ἔλέγετο μόνον ὁ Ἑβραῖος, ἀλλὰ καὶ πᾶς ἄνθρωπος πάσης φυλῆς

24. Ταῦτα δὲ οὐ μικρὸς ἔλεγχός ἐστι τῆς ἀληθῶς ἀθεότη-
 τος αὐτῶν. διαφορῶν γὰρ ὄντων καὶ πολλῶν κατὰ πόλιν καὶ
 χώραν θεῶν, καὶ τοῦ ἑτέρου τὸν τοῦ ἑτέρου ἀναιροῦντος θεόν,
 οἱ πάντες παρὰ πάντων ἀναιροῦνται. καὶ γὰρ οἱ παρ' ἄλλοις
 5 νομιζόμενοι θεοὶ τῶν παρ' ἄλλοις λεγομένων θεῶν γίνονται
 θυσίαι καὶ σπονδαί· καὶ ἄλλων αἱ θυσίαι ἄλλων ἔμπαλιν εἰσι
 θεοί. Αἰγύπτιοι δὲ τὸν βοῦν καὶ τὸν Ἄπιν μόσχον ὄντα σέβουσι·
 καὶ τούτους ἄλλοι τῷ Διὶ θύουσι. κἄν γὰρ μὴ αὐτοὺς ἐκείνους
 οὐς ἀνατεθείκασι θύσωσιν ἀλλὰ τὰ ὁμοια θύοντες, τὰ αὐτὰ
 10 προσάγειν δοκοῦσι. Λίβυες πρόβατον, δ καλοῦσιν Ἄμμωνα,
 θεὸν ἔχουσι· καὶ τοῦτο πολλοῖς παρ' ἑτέρων εἰς θυσίαν σφάζε-
 ται. Ἰνδοὶ τὸν Διόνυσον θρησκεύουσι, συμβολικῶς οἶνον αὐτὸν
 ὀνομάζοντες· καὶ τοῦτον τοῖς ἄλλοις σπένδουσιν ἕτεροι.

Ἄλλοι ποταμοὺς καὶ κρήνας, καὶ πάντων μάλιστα Αἰγύ-
 15 πτιοὶ τὸ ὕδωρ προτετιμήκασι, καὶ θεοὺς ἀναγορεύουσι· καὶ
 ὁμῶς ἄλλοι, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ταῦτα θρησκεύοντες Αἰγύπτιοι, τοὺς
 τῶν ἄλλων ῥύπους καὶ τοὺς ἑαυτῶν ἀπονίπτονται τοῖς ὕδασι,
 καὶ τὸ λείψανον μετὰ ἀτιμίας ἐκρίπτουσι. σχεδὸν δὲ πᾶσα ἡ τῶν
 Αἰγυπτίων εἰδωλοποιία τῶν παρ' ἄλλοις θεῶν ἔστι θυσία· ὥστ'
 20 ἂν αὐτοὺς καὶ παρ' αὐτῶν ἐκείνων χλευάζεσθαι, ὅτι μὴ θεοὺς
 ἀλλὰ τὰ τῶν ἄλλων ἔτι τε καὶ παρ' αὐτοῖς ἀποτροπιάσματα
 καὶ θυσίας ὄντα θεοποιῶσιν.

καὶ γλώσσης καὶ ὑπηκοότητος, ποὺ ἐδέχετο νὰ περιτμηθῆ καὶ νὰ θρησκευῆ
 κατὰ τὸν μωσαϊκὸν νόμον. Καὶ Ἕλληνα δὲν ἐλέγετο ὁ κάτοικος τῆς Ἑλλάδος,
 ἀλλὰ πᾶς εἰδωλολάτρης πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης, ἐφ' ὅσον δὲν ἦ το Ἰου-
 δαῖος. Ὅταν λοιπὸν τὸ «Ἕλληνα» ἔλαβε τὴν παγκόσμιον καὶ θρησκευτικὴν
 σημασίαν, οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἔλαβον τὰ ἄλλα ὀνόματα. Μὲ αὐτὴν
 τὴν σημασίαν λέγεται τὸ Ἕλληνα καὶ εἰς τὴν Κ. Διαθήκην καὶ εἰς τὸ ἔργον
 αὐτὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου, καὶ εἰς ἄλλους ἐκκλησιαστικούς συγγραφεῖς. Κλῆ-
 σσικὸν παράδειγμα τὸ χωρίον Μρ 7, 26 ὅπου ὁ εὐαγγελιστὴς λέγει διὰ τὴν
 Χανααναίαν· «Ἡ δὲ γυνὴ ἦν Ἕλληνίς, Συροφονίκισσα τῷ γένει».

7. «Ἄπιν μόσχος». Αἰγυπτιακὸς ταυροκέφαλος θεός, χθόνιος, ὑποκα-

24. Αὐτὰ δὲν εἶνε μικρὰ ἀπόδειξις τῆς πραγματικῆς ἀθείας των. Διότι ὅταν ὑπάρχουν διάφοροι καὶ πολλοὶ θεοὶ εἰς κάθε πόλιν καὶ χώραν καὶ ὁ ἕνας καταργεῖ τὸν θεὸν τοῦ ἄλλου, ὅλοι ἀπὸ ὅλους καταργοῦνται. Ἐπίσης ἐκεῖνοι ποὺ ἀπὸ ἄλλους θεωροῦνται θεοὶ ἀπὸ ἄλλους προσφέρονται ὡς θυσίαι καὶ σπονδαὶ εἰς τοὺς λεγομένους θεοὺς των. Καὶ ἀντιθέτως αἱ θυσίαι τῶν ἄλλων εἶνε θεοὶ εἰς ἄλλους. Οἱ Αἰγύπτιοι λατρεύουν τὸν βοῦν καὶ τὸν Ἄπιον⁷ ποὺ εἶνε μόσχος· αὐτοὺς ὅμως ἄλλοι τοὺς θυσιάζουν εἰς τὸν Δία. Διότι κι ἂν ἀκόμη δὲν θυσιάζουν τὰ συγκεκριμένα ζῶα τὰ ὁποῖα ἐθεοποίησαν, ὅμως μὲ τὸ νὰ θυσιάζουν τὰ ὅμοια, θεωρεῖται ὅτι προσφέρονται αὐτὰ τὰ ἴδια. Οἱ Λίβυες ἔχουν ὡς θεὸν τὸ πρόβατον τὸ ὁποῖον ὀνομάζουν Ἄμμωνα⁸· αὐτὸ ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους προσφέρεται ὡς θυσία. Οἱ Ἴνδοι λατρεύουν τὸν Διόνυσον⁹ καὶ συμβολικῶς τὸν ὀνομάζουν οἶνον· καὶ αὐτὸν ἄλλοι προσφέρουν σπονδὴν εἰς ἄλλους.

Ἄλλοι τιμοῦν καὶ ἀναγορεύουν θεοὺς τοὺς ποταμούς καὶ τὰς πηγὰς, καὶ μάλιστα οἱ Αἰγύπτιοι τιμοῦν περισσότερο ἀπὸ ὅλα τὸ ὕδωρ· καὶ ὅμως ἄλλοι, καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ Αἰγύπτιοι ποὺ λατρεύουν αὐτὰ, τὰς ἀκαθαρσίας τῶν ἄλλων καὶ τὰς ἰδικὰς των ἀποπλύνουν μὲ ὕδωρ τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν χρῆσιν χύνουν μὲ περιφρόνησιν. Σχεδὸν ὅλοι οἱ θεοὶ τοὺς ὁποίους κατασκευάζουν οἱ Αἰγύπτιοι εἶνε θύματα εἰς τὰς θυσίας ποὺ ἄλλοι προσφέρουν εἰς τοὺς θεοὺς των· ὥστε οἱ ἄλλοι δύνανται νὰ τοὺς χλευάζουν, διότι λατρεύουν ὡς θεοὺς μὴ θεοὺς, ἀλλ' ὅσα καὶ οἱ ἄλλοι καὶ οἱ ἴδιοι ἀπεχθάνονται καὶ θυσιάζουν.

τασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὁσίρεως. Ὁ Κικέρων (Nat. deor., 1, 29, 82) λέγει ὅτι «ὁ Ἄπις εἶνε ὁ ἱερός βοῦς τῶν Αἰγυπτίων». Ὁμοίως καὶ ὁ Μινούκιος Φῆλιξ. (Oct., 28 PL 3,343a-344a). Ὁμοίως καὶ ὁ Διόδωρος Σικ., Ἰστ. βιβλ. 1, 21, 10· καὶ ὁ Εὐσέβιος Καισ., Εὐ. πρ. 3, 13, 2. Ἐταυτίζετο μὲ τὸν Ὁσίριν, ὅστις εἰς τὴν αἰγυπτιακὴν ἐλέγετο Ὁσάρ. Ἐτσι τὸ «Ὁσάρ + Ἄπις» ἐγένετο «ὁ Σάραπις». Ὑπῆρχον δὲ καὶ ἀνθρώπων ὀνόματα ἐν Αἰγύπτῳ Σάραπις, Σεραπίων, κλπ.

8. Ὁ κριοκέφαλος θεὸς Ἄμμων ἦτο αὐτὴ αὐτὴ ἡ θεοποίησις τοῦ προβάτου. Βλ. § 9, ὑποσημ. 11.

9. Ἀρριανός, Ἰνδική, 5, 8, 9· 7,4—8,1 9, 9-10.

25. Ἴδῃ δέ τινες εἰς τοσαύτην ἀσέβειαν καὶ παραφρο-
 σύνην ἐξηγέθησαν, ὡς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ὧν εἰσι τύ-
 ποι καὶ μορφαί, τοῖς παρ' αὐτοῖς ψευδοθεοῖς κατασφάττειν καὶ
 θυσίας προσάγειν. καὶ οὐχ ὁρῶσιν οἱ κακοδαίμονες, ὅτι τὰ
 5 σφαγιαζόμενα θύματα ἀρχέτυπά εἰσι τῶν ὑπ' αὐτῶν πλασθέν-
 των καὶ προσκυνουμένων θεῶν, καὶ οἷς προσάγουσι τοὺς ἀν-
 θρώπους. σχεδὸν γὰρ τὰ ὅμοια τοῖς ὁμοίοις ἢ μᾶλλον τὰ κρείτ-
 τονα τοῖς ἐλάττωσι προσάγουσιν. ἔμψυχα γὰρ ἀψύχοις θύουσι
 καὶ λογικὰ τοῖς ἀκινήτοις προσάγουσι. Σκύθαι γὰρ οἱ καλού-
 10 μνοι Ταύρειοι τῇ παρ' αὐτοῖς Παρθένῳ καλουμένῃ τοὺς ἀπὸ
 ναυαγίων καὶ ὄσους ἂν λάβωσι τῶν Ἑλλήνων εἰς θυσίας ἀνα-
 φέρουσι, τοσοῦτον ἀσεβοῦντες κατὰ τῶν ὁμογενῶν ἀνθρώπων,
 καὶ οὕτως ἐλέγχοντες τῶν θεῶν αὐτῶν τὴν ὠμότητα· ὅτι οὗς ἡ
 Πρόνοια ἀπὸ θαλάσσης ἐκ κινδύνων διέσωσε, τούτους αὐτοὶ
 15 κατασφάττουσι, μονονουχὶ κατὰ τῆς Προνοίας γινόμενοι· ὅτι
 τὴν ἐκείνης εὐεργεσίαν τῇ ἑαυτῶν θηριώδει ψυχῇ κατακρύ-
 πτουσιν. ἄλλοι δὲ τῷ Ἄρει, ἐπειδὴν ἐκ πολέμων ἐπανέλθωσι
 καὶ νίκας φέρωσι, τὸ τηρικαῦτα εἰς ἑκατοντάδας διελόντες τοὺς
 ληφθέντας, καὶ ἀφ' ἐκάστης ἓνα λαμβάνοντες, τοσοῦτους κα-
 20 τασφάττουσιν, ὄσους ἂν κατὰ μίαν ἑκατοντάδα ἐκλέζωνται.

Ὅθι μόνον δὲ Σκύθαι διὰ τὴν ἐν βαρβάροις ἔμφυτον αὐτοῖς ἀ-
 γριότητα τὰ τοιαῦτα μυσαρὰ ὁρῶσιν, ἀλλ' ἰδιῶν ἐστὶ τῆς τῶν
 εἰδώλων καὶ δαιμόνων κακίας τοῦτο τὸ δρᾶμα. καὶ γὰρ καὶ
 Αἰγύπτιοι ἔθνον μὲν πάλαι τῇ Ἥρᾳ τοιαῦτα σφάγια· Φοίνικες δὲ
 25 καὶ Κρηῆτες τὸν Κρόνον ἐν ταῖς τεκνοθυσίαις ἑαυτῶν ἰλάσκοντο.

10. «Σκύθαι Ταύρειοι» λέγονται οἱ ἐν Ταύροις Σκύθαι. Παρθένος ἐλέγετο ἡ Ἄρτεμις. Περὶ τὴν ὑπόθεσιν αὐτῶν τῶν ἀνθρωποθυσιῶν στρέφεται ἡ τραγωδία τοῦ Εὐριπίδου Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις. Ἦσαν δὲ οἱ Ταῦροι παρὰ τὸν Εὐξείνιον Πόντον. Καὶ ἐπειδὴ εἰς τὸ μέρος αὐτὸ οἱ ναυαγοὶ ἀντὶ τῆς φιλοξενουμένων καὶ προστατεύωνται ἐσφάζοντο ὡς θυσία, τὸ μέρος ὠνομάσθη Ἄξε-

25. Ἦδη δὲ μερικοὶ κατήντησαν εἰς τόσῃν ἀσέβειαν καὶ παραφροσύνην, ὥστε ἀκόμη καὶ ἀνθρώπους μὲ τὴν ἰδίαν παράστασιν καὶ μορφήν νὰ κατακρεουργοῦν καὶ προσφέρουν θυσίαν εἰς τοὺς ψευδοθεοὺς των. Καὶ δὲν βλέπουν οἱ κακοδαίμονες ὅτι τὰ σφαγιαζόμενα θύματα εἶνε τὰ πρότυπα, συμφώνως πρὸς τὰ ὅποια κατεσκευάσθησαν οἱ θεοί, τοὺς ὁποίους προσκυνοῦν καὶ εἰς τοὺς ὁποίους προσφέρουν θυσίαν τοὺς ἀνθρώπους. Σχεδὸν θυσιάζουσι τὰ ὁμοία εἰς τὰ ὁμοία ἢ μᾶλλον τὰ ἀνώτερα εἰς κατώτερα. Διότι θυσιάζουσι ἔμψυχα εἰς ἄψυχα, καὶ λογικὰ εἰς ἀκίνητα. Οἱ Σκύθαι, λόγου χάριν, ποὺ ὀνομάζονται Ταύρειοι, θυσιάζουσι εἰς τὴν θεάν των, τὴν λεγομένην Παρθένον, τοὺς ναυαγούς καὶ ὄσους Ἑλληνας συλλαμβάνουσι¹⁰, καὶ καταπίπτουσι εἰς τόσον μεγάλην ἀσέβειαν κατὰ τῶν συνανθρώπων των καὶ ἀποδεικνύουσι ἔτσι τὴν ὠμότητα τῶν θεῶν των· διότι αὐτοὺς ποὺ ἡ Πρόνοια τοὺς διέσωσε ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῆς θάλασσης, αὐτοὶ τοὺς κατακρεουργοῦν καὶ καθίστανται σχεδὸν ἐχθροὶ τῆς Προνοίας, ἀφοῦ μὲ τὴν θηριώδη ψυχὴν των ἐνταφιάζουσι τὴν εὐεργεσίαν της. Ἄλλοι πάλιν, ὅσάκις ἐπανέρχονται νικηταὶ ἀπὸ τοὺς πολέμους, ἀμέσως κατατάσσουσι εἰς ἑκατοντάδας τοὺς αἰχμαλώτους, λαμβάνουσι ἕνα ἀπὸ κάθε ἑκατοντάδα καὶ κατασφάζουσι θυσίαν εἰς τὸν Ἄρη τοσούτους, ὄσους θὰ ἐξέλεγον ἀνὰ ἕνα ἀπὸ κάθε ἑκατοντάδα.

Τοιαῦτα βδελυρὰ δὲν ἐνεργοῦν μόνον οἱ Σκύθαι, οἱ ὅποιοι μεταξὺ τῶν βαρβάρων εἶνε ἐκ φύσεως ἄγριοι, ἀλλ' αὐτὸ τὸ δρᾶμα εἶνε ἴδιον τῆς κακίας τῶν εἰδώλων καὶ τῶν δαιμόνων. Διότι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι παλαιότερον ἐθυσίαζον εἰς τὴν Ἥραν τοιαῦτα σφάγια· οἱ δὲ Φοίνικες καὶ οἱ Κρήτες ἐξιλέωναν τὸν Κρόνον μὲ τὰς θυσίας τῶν τέκνων¹¹ των. Καὶ οἱ παλαιότεροι Ῥω-

νος (= ἀφιλόξενος) Πόντος· ἔπειτα δὲ κατ' εὐφημισμὸν Εὐξείνος Πόντος. Εὐριπίδης, Ἴφιγ. Ταύρ., 28-41.

11. «Τεκνοθυσίαι». Πολλοὶ λαοὶ εἶχον θεοὺς εἰς τοὺς ὁποίους ἐθυσίαζον τὰ βρέφη των. Ἐν Κρήτῃ εἶχον τὸν Κρόνον, ἐν Παλαιστίνῃ οἱ Χαναναῖοι τὸν Μολόχ. Ὑπὸ τὸ θρησκευτικὸν αὐτὸ πρόσχημα οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ ἐφήρμοζον τὴν ἀποφυγὴν τῆς τεκνογονίας, ἔπειδὴ δὲν ὑπῆρχον τότε τὰ σημερινὰ φαρμακευτικὰ μέσα.

καὶ οἱ πάλαι δὲ Ῥωμαῖοι τὸν καλούμενον Λατιάριον Δία ἀνθρωποθυσίαις ἐθρήσκουν· καὶ ἄλλοι ἄλλως, καὶ πάντες ἀπλῶς ἐμίλαινον καὶ ἐμιαίνοντο. ἐμιαίνοντο μὲν αὐτοὶ δρωῶντες τὰ φοινικά, ἐμίλαινον δὲ τοὺς ἑαυτῶν ναοὺς τοιαύταις καπνίζοντες θυ-
5 σίαις.

Ἀπὸ δὴ τούτων τὰ κακὰ τοῖς ἀνθρώποις εἰς πλῆθος ἔφθασεν· ὀρῶντες γὰρ ἐν τούτοις τοὺς παρ' αὐτοῖς ἠδομένους δαίμονας, εὐθέως καὶ αὐτοὶ τοῖς τοιούτοις πλημμελήμασι τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς ἐμιμήσαντο, ἴδιον ἠγούμενοι κατόρθωμα τὴν πρὸς
10 τὰ κρείττονα, ὡς αὐτοὶ νομίζουσι, μίμησιν. ἔνθεν ἀνδροφονίαις καὶ τεκνοκτονίαις καὶ πάσαις ἀσελγείαις ἠττήθησαν οἱ ἀνθρωποι. καὶ γὰρ σχεδὸν πᾶσα πόλις πάσης ἀσελγείας ἐστὶ μεστή δι' ὁμοιότητα τρόπων τῶν παρ' αὐτοῖς θεῶν γινομένη· καὶ οὐκ ἔστι σῶφρων ἐν τοῖς εἰδώλοις, εἰ μὴ μόνος ὁ παρ' αὐτοῖς ἐπ'
15 ἀσελγείᾳ μαρτυρούμενος.

26. Γυναῖκες γοῶν ἐν εἰδωλείοις τῆς Φοινίκης πάλαι προεκαθέζοντο, ἀπαρχόμεναι τοῖς ἐκεῖ θεοῖς ἑαυτῶν τὴν τοῦ σώματος ἑαυτῶν μισθαργίαν, νομίζουσαι τῇ πορνείᾳ τὴν θεὸν ἑαυτῶν

12. Ὁ Λατιάριος Ζεὺς ἢ Juppiter Latiaris, ἦτο θεὸς τῶν Λατίνων ἐν Λατίῳ. Κατὰ τὴν ἑορτὴν αὐτοῦ τοῦ Διὸς ἔθυσιάζον ἀνθρώπων μέχρι καὶ τῶν μεταχριστιανικῶν χρόνων (Β' αἰών). Annaeus Lucanus, Bel. civ. 1, 198-9. Τατιανός, πρὸς Ἑλλ., 29. Θεόφιλος Ἀντιοχ., Αὐτόλ. 2, 8. Εὐσέβιος Καισ., Εὐ πρ. 4, 16, 9· καὶ εἰς Κων. τριακονταετηρικός, 13 ΒΕΠ 24, 266.

13. «Τοιαύταις θυσίαις». Ἐννοεῖ τὰς ἀνθρωποθυσίας. Ὁ Τερτυλλιανός, υἱὸς ἀξιωματικοῦ, εἰς τὸ Ἀπολογητικὸν τοῦ γράφει· «Ἐν Ἀφρικῇ ἔθυσιάζοντο πρὸς τιμὴν τοῦ Κρόνου νήπια μέχρι τῆς ἀνθυπατείας τοῦ Τιβερίου..., καθὼς μαρτυρεῖ τὸ στρατιωτικὸν ἄγγελμα τοῦ πατρός μου» (9, 2)· «οἱ Γαλάται ἔθυσιάζον εἰς τὸν Ἑρμῆν ἐνήλικας» (9, 5)· «ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν θρησκευτικωτάτην πόλιν τῶν εὐσεβῶν γόνων τοῦ Αἰνείου (= Ῥώμη) ὑπάρχει ἓνας Ζεὺς (= ὁ Λατιάριος Ζεὺς), τὸν ὅποιον κατὰ τοὺς πανηγυρικοὺς ἀγῶνας τῶν βαντίζον με ἀνθρώπινον αἶμα» (9, 5). Tertullianus, Apol. 9, 2-5. Ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρουν τὰς ἐξῆς ἀνθρωποθυσίας. Ἐν Ῥόδῳ ἔθυσιάζετο ἀνθρώπος, λαμβανόμενος ἀπὸ τοὺς θανατο-

μαῖοι ἐλάτρευον τὸν ὀνομαζόμενον Λατιάριον Δία¹² μὲ ἀνθρωποθυσίας· καὶ ἄλλοι δι' ἄλλων τρόπων, ἀλλ' ὅλοι γενικῶς ἐμόλυνον καὶ ἐμολύνοντο. Ἐμολύνοντο μὲν οἱ ἴδιοι διαπράττοντες τοὺς φόνους, ἐμόλυνον δὲ τοὺς ναοὺς τῶν μὲ τοὺς καπνοὺς τέτοιων θυσιῶν¹³.

Ἐξ αἰτίας αὐτῶν λοιπὸν ἐφθασαν τόσα πολλὰ κακὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους· διότι βλέποντες ὅτι οἱ δαιμονικοὶ θεοὶ τῶν ἠύχαριστοῦντο μὲ αὐτά, ἀμέσως καὶ οἱ ἴδιοι ἐμιμήθησαν τοὺς θεοὺς τῶν μὲ ὅμοια παραπτώματα, θεωροῦντες ἰδιαιτέρον κατόρθωμα νὰ μιμοῦνται, ὅπως ἐνόμιζον, τὰ ἀνώτερα. Ἐξ αὐτοῦ οἱ ἄνθρωποι κατέπεσαν εἰς ἀνθρωποκτονίας καὶ παιδοκτονίας καὶ εἰς ὅλας τὰς ἀσελγείας. Σχεδὸν κάθε πόλις εἶνε γεμάτη ἀπὸ κάθε ἀσελγείαν, διότι ἔχει τρόπους ὁμοίους μὲ τῶν θεῶν τῆς· καὶ μεταξὺ τῶν εἰδωλολατρῶν δὲν θεωρεῖται συνετὸς κανεῖς, παρὰ μόνον αὐτὸς ποὺ ἀποδεδειγμένως ζῆ ἀκόλαστον βίον.

26. Κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν εἰς τοὺς εἰδωλολατρικοὺς ναοὺς τῆς Φοινίκης ἐξετίθεντο αἱ γυναῖκες, διὰ νὰ προσφέρουν εἰς τοὺς ἐκεῖ θεοὺς τὸ μίσθωμα τῆς διακορευσεῶς τῶν, διότι ἐπίστευον ὅτι μὲ τὴν πορνείαν θὰ ἐξιλεώσουν τὴν θεάν τῶν καὶ μὲ τὰς πρά-

ποιήσας, κατὰ τὴν 16 τοῦ μηνὸς Μεταγειτινῶνος. Ἐν Σαλαμῖνι τῆς Κύπρου ἐθυσιάζετο ἐφηβος. Ἐν Ἡλιουπόλει τῆς Αἰγύπτου ἐθυσιάζοντο ἡμερησίως τρεῖς ἄνθρωποι εἰς τὴν Ἥραν, ἀλλ' ὁ φαραὼ Ἀμωσις τὸ μετέβαλε, διατάξας νὰ θυσιάζωνται κήρινα ὁμοιώματα ἀνθρώπων. Ἐν Χίῳ ἐθυσιάζετο ἄνθρωπος εἰς τὸν Ὠμάδιον Διόνυσον. Ἐν Τενέδῳ ὁμοίως εἰς τὸν αὐτόν. Ἐν Λακεδαίμονι ἄνθρωπος εἰς τὸν Ἄρη. Ἐν Φοινίκῃ ἄνθρωπος εἰς τὸν Κρόνον. Ἐν Κρήτῃ βρέφη καὶ νήπια εἰς τὸν Κρόνον. Ἐν Λαοδικείᾳ τῆς Συρίας παρθένος εἰς τὴν Ἀθηνᾶν. Ἐν Καρχηδόνι ὁμοίως εἰς τὴν αὐτήν (ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ Καρχηδόσιοι κατάγονται ἐκ τῆς Φοινίκης τῆς Συρίας). Ἐν Ἀραβίᾳ παῖς ἐθάπτετο ὑπὸ τὸν βωμὸν ζωντανός. Ἐν Ῥώμῃ ἀνὴρ εἰς τὸν Λατιάριον Δία. Ἐν Φωκαίᾳ ἄνθρωπος εἰς τὴν Ταυροπόλον Ἄρτεμιν. Κατὰ τὸν Φύλαρχον ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἰς πολὺ ἀρχαίους χρόνους πρὸ πάσης ἐκστρατείας ἐθυσιάζον ἀνθρώπους (ἐνδειξις ἢ θυσία τῆς Ἰφιγενείας). Οἱ ἀρχαῖοι ἐσυνήθιζον νὰ θυσιάζουν τὸ πλέον ἀγαπητὸν τέκνον τῶν, διὰ ν' ἀποφύγουν συμφορᾶς. Αἱ θυσίαι αὐταὶ ἐπαύοντο κατὰ καιροῦς. Ἡ τελευταία ἀνθρωποθυσία ἐπαύθη ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ (117-138 μ.Χ.). Κλήμης Ἀλεξ., Προτρ., 3 ΒΕΠ 7, 37-39. Εὐσέβιος Καισ., Εὐ. πρ. 4, 16, 1-12.

ἰλάσκεισθαι καὶ εἰς εὐμένειαν ἄγειν αὐτὴν διὰ τούτων. ἄνδρες
 δέ, τὴν φύσιν ἀρνούμενοι καὶ μηκέτι εἶναι θέλοντες ἄρρενες,
 τὴν γυναικῶν πλάττονται φύσιν, ὡς ἐκ τούτων καταθύμια καὶ
 τιμὴν τῇ μητρὶ τῶν παρ' αὐτοῖς λεγομένων θεῶν ποιοῦντες.
 5 πάντες δὲ ὁμοῦ τοῖς αἰσχίστοις βιοῦσι καὶ τοῖς χείροσιν ἐαν-
 τοῖς ἀμιλλῶνται· καὶ ὡς εἶπεν ὁ ἅγιος τοῦ Χριστοῦ διάκονος
 Παῦλος, Αἶ τε γὰρ θῆλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν
 χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄρρενες, ἀφέντες
 τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐ-
 10 τῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρρενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργα-
 ζόμενοι. ταῦτα δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες, ὁμολογοῦσι
 καὶ ἐλέγχουσι καὶ τοὺς λεγομένους αὐτῶν θεοὺς τοιοῦτον ἐσχη-
 κέναι τὸν βίον. ἐκ μὲν γὰρ Διὸς τὴν παιδοφθορίαν καὶ τὴν μοι-
 χεῖαν, ἐκ δὲ Ἀφροδίτης τὴν πορνείαν, καὶ ἐκ μὲν Ἑρέας τὴν ἀσέλ-
 15 γειαν, ἐκ δὲ Ἄρεως τοὺς φόνους, καὶ ἐξ ἄλλων ἄλλα τοιαῦτα
 μεμαθήκασιν, ἃ οἱ νόμοι μὲν κολάζουσι, πᾶς δὲ σώφρων ἀνὴρ
 ἀποστρέφεται. Ἄρ' οὐκ ἄξιον ἔτι τούτους νομίζειν εἶναι θεοὺς,
 τοὺς τὰ τοιαῦτα ποιοῦντας, καὶ μὴ μᾶλλον τῶν ἀλόγων ἀλογω-
 τέρους ἡγεῖσθαι τούτους διὰ τὴν ἀσέλγειαν τῶν τρόπων; ἄρα

---

14. Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ Λουκιανὸς ὡς αὐτόπτης. Λέγει ὅτι ἐν Φοινίκη
 ὑπῆρχεν ἔθιμον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του νὰ ξυρίζουν τὴν κεφαλὴν των αἱ γυναί-
 κες πρὸς τιμὴν τῆς Ἀφροδίτης· ὅσαι δὲ γυναῖκες δὲν ἤθελον νὰ ξυρισθοῦν,
 ὑπεχρεοῦντο νὰ ἐκτεθοῦν ὡς πόρνοι εἰς οἰουσιδηποτε καὶ ὀσούσιδηποτε ξέ-
 νους παρουσιασθοῦν εἰς τὸν ναόν, καὶ τὰ χρήματα ποῦ θὰ εἰσπράξουν ἀνή-
 κουν εἰς τὸν ναόν. Λουκιανός, Περὶ τῆς Συρίας θεοῦ, 6. Καὶ ὁ Ἡρόδοτος λέ-
 γει ὅτι αἱ γυναῖκες τῆς Βαβυλωνος ἀπαξ τῆς ζωῆς των ἐπορνεύοντο διὰ
 λογαριασμὸν τῆς Ἀφροδίτης ἐν τῷ ναῷ αὐτῆς ὑπὸ τῶν ξένων προσκυνη-
 τῶν, ἀντὶ οἰουσιδηποτε ποσοῦ, τὸ ὅποῖον ἀφιερῶντο εἰς τὸν ναόν. Ἡρόδο-
 τος, Ἰστ. I, 199. Κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους ὁ ἐν Κορίνθῳ ναὸς τῆς
 Ἀφροδίτης εἶχε 1.000 πόρνας. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ πόρνοι λέγονται ἱερόδου-
 λοι μέχρι σήμερον. Αὕτη ἡ θρησκευτικὴ πορνεία εἰς τοὺς ναοὺς ἀναφέρεται
 καὶ εἰς τὸ Δευτερονόμιον (Δε 23, 18-19).

ξεις αὐτὰς θὰ τὴν ἐξευμενίσουν¹⁴. Ἄλλὰ καὶ ἄνδρες ἄρνούμενοι τὴν φύσιν τῶν καὶ μὴ θέλοντες πλέον νὰ εἶνε ἄρρενες, ὑποκρίνονται τὴν γυναικίαν φύσιν¹⁵, καὶ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐνεργοῦν πρὸς εὐχαρίστησιν καὶ τιμὴν τῆς μητρὸς¹⁶ τῶν λεγομένων θεῶν τῶν. Καὶ ὅλοι μαζί ζοῦν αἰσχροὺς βίον καὶ συναγωνίζονται διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὰ χειρότερα. Καθὼς εἶπε καὶ ὁ ἅγιος διάκονος τοῦ Χριστοῦ, ὁ Παῦλος· «Αἱ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄρρενες, ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρρενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι» (Ῥω 1, 26-27). Πράττοντες δὲ αὐτὰ καὶ παρόμοιά τῶν ὁμολογοῦν καὶ ἀποδεικνύουν, ὅτι καὶ οἱ λεγόμενοι θεοὶ τῶν ζοῦν τέτοιον βίον. Διότι ἔχουν μάθει ἀπὸ μὲν τὸν Δία τὴν παιδεραστίαν καὶ τὴν μοιχείαν, ἀπὸ δὲ τὴν Ἄφροδίτην τὴν πορνείαν, ἀπὸ τὴν Ῥέα τὴν ἀσελγείαν¹⁷, ἀπὸ τὸν Ἄρη τοὺς φόνους¹⁸, καὶ ἀπὸ ἄλλους ἄλλα παρόμοια, τὰ ὅποια καὶ οἱ νόμοι τιμωροῦν, ἀλλὰ καὶ κάθε συνετὸς ἄνθρωπος τὰ ἀποστρέφεται. Ἄραγε ἀξίζει νὰ πιστεῦνται ἀκόμη ὡς θεοὶ αὐτοὶ οἱ ὅποιοι διαπράττουν τοιαύτας πράξεις, καὶ νὰ μὴ θεωροῦνται διὰ τὴν ἀκόλαστον συμπεριφορὰν περισσότερον ἀνόητοι καὶ ἀπὸ τὰ ἄλογα ζῶα; Ἄραγε ἀξίζει νὰ θεωροῦνται ἄνθρω-

15. Δὲν εἶνε γνωστὸν ἂν ὁ Μ. Ἄθανάσιος γνωρίζει τὴν πληροφορίαν αὐτὴν ἐξ ἄλλων κειμένων πλην τῆς Γραφῆς. Πάντως ἐν τῇ Γραφῇ ἀναφέρεται συνήθεια τῶν ἀρχαίων νὰ ἔχουν οἱ ναοὶ κιναιδούς, τοὺς ὁποίους ἡ Γραφὴ ὀνομάζει «κύνιας» καὶ «τελισκομένους», διὰ νὰ ἀσελοῦν ἐπ' αὐτῶν οἱ προσκυνηταὶ καὶ νὰ εἰσπράττῃ τὰ χρήματα ὁ ναός. Ὁ Μωϋσῆς ἀπαγορεύει ῥητῶς τὴν χρῆσιν πορνῶν ἢ κιναιδῶν εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσραὴλ (Δε 23, 18-19).

16. «Τῇ μητρὶ τῶν θεῶν». Μήτηρ θεῶν ἐλέγετο ἢ εἰς κάθε τόπον λατρευομένη μεγάλη θήλεια θεὰ τῆς ἀσελγείας· ἡ Κυβέλη, ἡ Κόρη, ἡ Ἄρτεμις, ἡ Ἴσις, ἡ Ἄφροδίτη, ἡ Ἀστάρτη, κλπ.

17. Καὶ ἡ Ῥέα, καθὼς ἐλέχθη, ἐλατρεύετο ὡς μήτηρ θεὰ τῆς γονιμοποιήσεως καὶ τῆς ἀσελγείας.

18. Τὸ ὄνομα Ἄρης ὡς κοινὴ λέξις «ἄρης» ἐσήμαινε φόνος, καὶ ἔπειτα αἷμα καὶ πόλεμος.

ἄξιον τοὺς θρησκευόντας αὐτοὺς νομίζειν ἀνθρώπους, καὶ μὴ
 μᾶλλον ὡς ἀλόγων ἀλογωτέρους καὶ τῶν ἀψύχων ἀψυχοτέρους
 οἰκτείρειν; εἰ γὰρ ἐλογίζοντο τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς τὸν νοῦν, οὐκ ἂν
 ἐν τούτοις κατεπεπτώκεισαν ὄλοι πρηνεῖς καὶ τὸν ἀληθινὸν ἡρ-
 5 νοῦντο τοῦ Χριστοῦ Πατέρα Θεόν.

27. Ἄλλ' ἴσως οἱ ἐπαναβεβηκότες τούτων καὶ περὶ τὴν
 κτίσιν ἐπτοημένοι, δυσωπούμενοι τοῖς περὶ τῶν βδελυγμάτων
 ἐλέγχοις, εὐκατάγνωστα μὲν καὶ εὐέλεγκτα παρὰ πᾶσιν ὄντα
 ταῦτα οὐκ ἀρνήσονται καὶ αὐτοί· ἐκείνην δὲ αὐτοῖς ἀσφαλῆ τὴν
 10 δόξαν καὶ ἀναντίρρητον εἶναι οἰήσονται τὴν πρὸς τὸν κόσμον
 καὶ τὰ τοῦ κόσμου μέρη θρησκείαν· καυχῆσονται γὰρ οὐχ ὡς
 λίθους καὶ ξύλα καὶ μορφὰς ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων πτηνῶν τε
 καὶ ἔρπετων καὶ τετραπόδων ἀπλῶς, ἀλλ' ἥλιον καὶ σελήνην
 καὶ πάντα τὸν κατ' οὐρανὸν κόσμον, καὶ γῆν αὖ πάλιν καὶ σύμ-
 15 πασαν τοῦ ὕγροῦ τὴν φύσιν σέβοντες καὶ θρησκευόντες· καὶ φή-
 σουσι μὴ δύνασθαι τινὰς ἀποδείξει καὶ τούτους μὴ εἶναι φύ-
 σει θεούς, πᾶσιν ὄντος φανεροῦ, ὅτι οὔτε ἄψυχα οὔτε ἄλογα τυγ-
 χάνει, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνθρώπων ὑπεραίρει φύσιν τῷ τὰ μὲν ἐν
 οὐρανοῖς τὰ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς κατοικεῖν. ἄξιον οὖν καὶ περὶ τού-
 20 των ἰδεῖν καὶ διερευνησαί. πάντως γὰρ καὶ ἐν τούτοις εὐρήσει ὁ
 λόγος τὸν ἔλεγχον ἀληθῆ κατ' αὐτῶν.

Πρὶν δὲ ἡμᾶς ἰδεῖν καὶ τῆς ἀποδείξεως ἄρξασθαι, ἀρκεῖ
 τὴν κτίσιν αὐτὴν κατ' αὐτῶν μονονουχί βοῆσαι καὶ δεῖξαι τὸν
 αὐτῆς ποιητὴν καὶ δημιουργὸν Θεόν, τὸν καὶ ταύτης καὶ τοῦ
 25 παντός βασιλεύοντα τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι-
 στοῦ· ὃν ἀποστρέφονται μὲν οἱ δοκησίσοφοι τὴν δὲ παρ' αὐτοῦ
 γενομένην κτίσιν προσκυνοῦσι καὶ θεοποιοῦσι, καίτοι προσκυ-
 νοῦσαν καὶ αὐτὴν καὶ ὁμολογοῦσαν ὃν ἐκεῖνοι δι' αὐτὴν ἀρνοῦν-
 ται Κύριον. οὕτω γὰρ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ ταύτης μέρη κε-

ποι αὐτοὶ οἱ ὅποιοι τοὺς λατρεύουν, καὶ νὰ μὴ ἔλεεινολογοῦνται ὡς μᾶλλον ἀνόητοι ἀπὸ τὰ ἄλογα ζῶα καὶ περισσότερον ἀναίσθητοι ἀπὸ τὰ ἄψυχα; Διότι ἂν ἐλογάριαζαν τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς των, δὲν θὰ εἶχον καταπέσει ὅλοι τελείως, οὔτε θὰ ἤρνούντο τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ, τὸν Θεόν.

27. Ἄλλ' αὐτοὶ ποὺ εἶνε μνημένοι εἰς αὐτὰ καὶ λατρεύουν μετὰ φόβου τὴν κτίσιν, ὅταν ἀντιμετωπίζουσι τὴν ἐπίθεσιν τοῦ ἐλέγχου κατὰ τῶν σιχαμερῶν εἰδώλων, ἴσως μὲν νὰ ὁμολογήσουσι καὶ οἱ ἴδιοι, ὅτι αὐτὰ εἶνε εὐκόλον νὰ τὰ κατακρίνουσι καὶ νὰ τὰ ἐλέγξουσιν οἱ πάντες· θὰ θεωρήσουσι ὅμως ὅτι εἶνε ἀκράδαντος καὶ ἀναντίρρητος δοξασία των, ὅτι ἀπονέμουσι λατρείαν εἰς τὸν κόσμον καὶ τὰ μέρη τοῦ κόσμου. ἀσφαλῶς θὰ καυχηθοῦν ὅτι σέβονται καὶ λατρεύουσι ὄχι λίθους καὶ ξύλα καὶ μορφὰς ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων πτηνῶν καὶ ἐρπετῶν καὶ τετραπόδων γενικῶς, ἀλλὰ τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην καὶ ὅλον τὸν οὐράνιον κόσμον, καὶ τὴν γῆν καὶ ὅλα τὰ νερά. Καὶ θὰ ἰσχυρισθοῦν ὅτι δὲν δύναται κανεὶς νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι καὶ αὐτοὶ δὲν εἶνε φύσει θεοί, διότι ὅλοι βλέπουσι ὅτι δὲν εἶνε οὔτε ἄψυχα οὔτε ἄλογα, ἀλλὰ καὶ ἀνώτερα ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον κατὰ τὸ ὅτι ἄλλα μὲν κατοικοῦν εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἄλλα δὲ εἰς τὴν γῆν. Ἀξίζει λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν καὶ νὰ ἐρευνήσωμεν καὶ περὶ αὐτῶν. Διότι ὅπως δὴποτε καὶ εἰς αὐτὰ ἡ λογικὴ θὰ εὕρῃ ἀληθῆ τὸν ἔλεγχον ἐναντίον αὐτῶν.

Πρὶν ἐξετάσωμεν λοιπὸν καὶ πρὶν ἀρχίσωμεν τὴν ἀπόδειξιν, ἀρκεῖ νὰ φωνάξῃ ἡ κτίσις πρὸς αὐτοὺς καὶ νὰ δείξῃ τὸν ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τῆς Θεόν, αὐτὸν ὁ ὅποιος εἶνε βασιλεὺς ἰδικὸς τῆς καὶ τοῦ παντός, τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· τὸν ὅποιον ἀποστρέφονται μὲν αὐτοὶ ποὺ νομίζουσι ὅτι εἶνε σοφοί, ἀλλὰ προσκυνοῦσι καὶ θεοποιοῦσι τὴν κτίσιν ποὺ ἔπλασεν αὐτός, ἂν καὶ ἡ ἰδίᾳ προσκυνεῖ καὶ παραδέχεται ὡς Κύριον αὐτὸν ποὺ ἐκεῖνοι πρὸς τιμὴν τῆς ἀρνούνται. Διότι ἔτσι ἡ ἰδίᾳ ἡ ἀνεπάρκεια τῶν μερῶν τῆς κτίσεως θὰ καταισχύνη τοὺς ἀνθρώπους ποὺ μένουσι μὲ ἀνοικτὸν τὸ στόμα

χηρότας καὶ θεοὺς νομίζοντας ταῦτα δυσωπήσῃ ἂν καλῶς αὐ-
 τοὺς ἢ τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα χρεία· γνωρίζει δὲ καὶ σημαίνει
 τὸν καὶ αὐτῶν ὄντα Κύριον καὶ ποιητὴν τὸν τοῦ Λόγου Πατέρα,
 τῇ ἀναντιρρήτῳ προστάξει τῆς εἰς αὐτὸν ὑπακοῆς, ἣ φησι καὶ
 5 ἡ θεία νομοθεσία· Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ· ποιήσιν
 δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. πίστις δὲ τούτων
 οὐκ ἀφανής, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐναργής ἐστὶ τοῖς τὸν ὀφθαλμὸν τῆς
 διανοίας μὴ πάντῃ πεπηρωμένον ἔχουσιν.

Εἰ γὰρ τις καθ' ἑαυτὰ τὰ μέρη τῆς κτίσεως λάβοι καὶ
 10 ἕκαστον ἰδίᾳ νοήσει, ὅλον ἥλιον καθ' ἑαυτὸν μόνον καὶ σελή-
 νην χωρὶς, καὶ γῆν αὐ καὶ ἄερα καὶ τὴν θερμὴν καὶ ψυχρὰν καὶ
 ξηρὰν καὶ ὑγρὰν οὐσίαν διελθὼν ἀπὸ τῆς πρὸς ἄλληλα συναφῆς,
 ἕκαστον ἐκλάβοι καθ' ἑαυτὸ καὶ ἰδίᾳ θεωρήσειεν· εὕρησει πάν-
 τως μηδὲν ἱκανούμενον ἑαυτῷ, ἀλλὰ πάντα τῆς ἀλλήλων χρείας
 15 δεόμενα καὶ ταῖς παρ' ἀλλήλων ἐπικουρίαις συνιστάμενα. ἥ-
 λιος μὲν γὰρ τῷ σύμπαντι οὐρανῷ συμπεριφέρεται καὶ ἔμπεριέ-
 χεται, καὶ ἔκτος τῆς ἐκείνου κυκλοφορίας οὐκ ἂν ποτε γένοιτο·
 σελήνη δὲ καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα μαρτυροῦσι τὴν παρὰ ἡλίου γι-
 νομένην αὐτοῖς ἐπικουρίαν· γῆ δὲ πάλιν οὐκ ἄνευ ὑετῶν τοὺς
 20 καρποὺς ἀποδιδούσα φαίνεται· οἱ δὲ ὑετοὶ χωρὶς τῆς τῶν νε-
 φελῶν χρείας οὐκ ἂν καταβαίεν ἐπὶ γῆς· ἀλλ' οὐδὲ νέφη χωρὶς
 τοῦ ἀέρος καθ' ἑαυτὰ ἂν φανεῖη καὶ συσταίη ποτέ. ὃ τε ἀῆρ
 οὐχ ὑφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὑπὸ μὲν τοῦ αἰθέρος διακαλεῖται, ὑπὸ δὲ τοῦ
 ἡλίου καταλαμπόμενος λαμπρύνεται. καὶ πηγαὶ μὲν καὶ πο-
 25 ταμοὶ οὐκ ἄνευ τῆς γῆς συστήσονται ποτε· γῆ δὲ οὐκ ἀφ' ἑαυ-
 τῆς ἐρήγρυσται, ἀλλ' ἐπὶ μὲν τὴν τῶν ὑδάτων οὐσίαν συνέστηκεν,
 ἔμπεριέχεται δὲ καὶ αὕτη κατὰ τὸ μέσον συνδεθεῖσα τοῦ παν-

19. Οἱ ἀρχαῖοι ἐνόμιζον ὅτι ὁ ἥλιος εἶνε καρφωμένος ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ

ἐμπρὸς εἰς αὐτὰ καὶ νομίζουν ὅτι εἶνε θεοί. Ἡ ἀναντίρρητος ὑπακοή τῆς κτίσεως εἰς αὐτὸν διδάσκει καὶ φανερώνει ὅτι ὁ Πατὴρ τοῦ Λόγου εἶνε ὁ Κύριος καὶ ποιητὴς πάντων, ὅπως λέγει καὶ ἡ θεία νομοθεσία. «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερῆμα» (Ψα 18, 2). Ἡ δὲ ἀξιόπιστος αὐτῶν μαρτυρία δὲν εἶνε ἀφανής, ἀλλὰ καὶ πολὺ ἐμφανής, εἰς ὅσους δὲν ἔχουν τελείως κατεστραμμένα τὰ μάτια τῆς ψυχῆς των.

Διότι ἂν κανεὶς λάβῃ ἕνα-ἕνα τὰ μέρη τῆς κτίσεως, καὶ ἐννοήσῃ τὸ καθένα χωριστά, δηλαδὴ τὸν ἥλιον μόνον του, καὶ τὴν σελήνην χωριστά, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὸν ἀέρα, καὶ ἂν ξεχωρίσῃ ἀπὸ τὴν συνάφειάν των τὴν θερμὴν καὶ τὴν ψυχρὰν καὶ τὴν ξηρὰν καὶ τὴν ὑγρὰν οὐσίαν, ἂν ἐκλάβῃ τὸ καθένα χωριστά καὶ τὰ ἐξετάσῃ ἰδιαιτέρως, ὅπως δὴποτε θὰ διαπιστώσῃ, ὅτι τίποτε δὲν εἶνε αὐτάρκες, ἀλλ' ὅλα ἔχουν τὸ ἕνα τὴν ἀνάγκην τοῦ ἄλλου, καὶ συνίστανται διὰ τῆς ἀλληλοβοηθείας. Διότι ὁ μὲν ἥλιος περιφέρεται μαζί μὲ τὸ οὐράνιον σύμπαν¹⁹ καὶ περιέχεται ἐντὸς αὐτοῦ καὶ οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τῆς κυκλικῆς κινήσεως αὐτοῦ, ἡ δὲ σελήνη καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα ὁμολογοῦν τὴν βοήθειαν ποὺ προσφέρει εἰς αὐτὰ ὁ ἥλιος· ἡ γῆ πάλιν φαίνεται ὅτι δὲν ἀποδίδει καρποὺς ἄνευ τῶν βροχῶν, καὶ αἱ βροχαὶ δὲν θὰ κατέβαινον ἐπὶ τῆς γῆς χωρὶς τὴν συνδρομὴν τῶν νεφῶν. Ἄλλ' οὔτε τὰ νέφη θὰ ἐνεφανίζοντο καὶ θὰ ἐσχηματίζοντο ποτὲ μόνον των χωρὶς τὸν ἀέρα. Καὶ ὁ ἀήρ θερμαίνεται ἀπὸ τὸν αἰθέρα²⁰ καὶ φωτίζεται μὲ τὴν λάμψιν τοῦ ἡλίου καὶ ὄχι ἀφ' ἑαυτοῦ. Καὶ ποτὲ δὲν θὰ σχηματισθοῦν πηγαὶ καὶ ποταμοὶ ἄνευ τῆς γῆς· ἡ δὲ γῆ δὲν στηρίζεται ἀπὸ μόνη της, ἀλλ' ἔχει σταθεροποιηθῆ ἐπὶ τῆς οὐσίας τῶν ὑδάτων, καὶ ἔχει συνδεθῆ μὲ τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος καὶ περιέχεται ἐν-

καὶ ὅτι ὁ οὐρανὸς εἶνε ἐκεῖνος ποὺ περιστρέφεται καὶ συμπαρασύρει καὶ τὸν ἥλιον. Βλ. καὶ Μ. Βασιλείον, Ἐξαήμ. 9, 12.

20. Οἱ ἀρχαῖοι ἐνόμιζον ὅτι ἐπάνω ἀπὸ τὸν ἀέρα ὑπάρχει ὁ αἰθήρ ποὺ εἶνε πυρακτωμένος. Βλ. Μ. Βασιλείον, Ἐξαήμ. 3, 33.

τός. ἢ τε θάλασσα καὶ ὁ ἔξωθεν περιωρέων τὴν σύμπασαν γῆν
 μέγας ὠκεανὸς ὑπὸ ἀνέμων κινεῖται καὶ φέρεται, ὅποι ἂν
 αὐτὸν ἢ τῶν ἀνέμων προσρήσῃ βία. καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἄνεμοι οὐκ
 ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ, κατὰ τοὺς περὶ τούτων εἰπόντας, ἐκ τῆς πρὸς
 5 τὸν ἀέρα τοῦ αἰθέρος διακαύσεως καὶ θερμότητος ἐν αὐτῷ τῷ
 ἀέρι συνίστανται, καὶ δι' αὐτοῦ πανταχοῦ πνέουσι. περὶ γὰρ
 τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἐξ ὧν καὶ συνέστηκεν ἡ τῶν σωμᾶ-
 των φύσις, τὴν θερμὴν λέγω καὶ τὴν ψυχρὰν, ξηρὰν τε καὶ ὑγ-
 ρὰν οὐσίαν, τίς τοσοῦτον ἀπέστραπται τὴν διάνοιαν, ὥστε μὴ
 10 εἰδέναι, ὅτι ὁμοῦ μὲν συνημμένα ταῦτα συνίσταται, διαιρού-
 μενα δὲ καὶ καθ' ἑαυτὰ γινόμενα, λοιπὸν καὶ ἀλλήλων εἰσὶν ἀναι-
 ρετικὰ ταῦτα κατὰ τὴν τοῦ πλεονάζοντος ἐν αὐτοῖς ἐπικράτειαν;
 θερμὸν τε γὰρ ὑπὸ ψυχροῦ πλεονάσαντος ἀναιρεῖται· καὶ ψυ-
 χρὸν πάλιν ὑπὸ τῆς θερμῆς ἀφανίζεται δυνάμειος· ξηρὸν τε αὖ
 15 ὑπὸ τοῦ ὑγροῦ διυγραίνεται καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἐτέρου ξηραί-
 νεται.

28. Πῶς οὖν ταῦτα ἂν εἶεν θεοὶ δεόμενα τῆς παρ' ἐτέρων
 ἐπικουρίας; ἢ πῶς παρὰ τούτων αἰτεῖσθαι τι προσῆκε, καὶ αὐ-
 τῶν ἀπαιτούντων παρ' ἀλλήλων τὴν εἰς ἑαυτὰ χρεῖαν; εἰ γὰρ
 20 περὶ Θεοῦ λόγος ἐστὶ μηδενὸς αὐτὸν ἐπιδεῆ εἶναι, ἀλλ' αὐτάρκτη
 καὶ πλήρη ἑαυτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα συστήκειν, καὶ μᾶλλον
 αὐτὸν τοῖς πᾶσιν ἐπιδιδόναι, πῶς ἥλιον καὶ σελήνην καὶ τὰ
 ἄλλα μέρη τῆς κτίσεως οὐκ ὄντα τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ λειπόμενα
 τῆς ἀλλήλων χρείας, ἀναγορεύειν ἄξιον θεούς;
 25 Ἄλλ' ἴσως διαιρούμενα μὲν καὶ καθ' ἑαυτὰ λαμβανόμενα,
 ἐπιδεῆ εἶναι αὐτὰ καὶ αὐτοὶ συνομολογοῦσι, τῆς ἀποδείξεως ἐπ'
 ὀφθαλμῶν οὐσης· ὁμοῦ δὲ πάντα συνάπτοντες καὶ ὡς ἐν ἀπο-
 τελοῦντες μέγα σῶμα, τὸ ὅλον Θεὸν εἶναι φήσουσι. συστάντος

τὸς αὐτοῦ. Καὶ ἡ θάλασσα καὶ ὁ μέγας ὠκεανὸς²¹ ποὺ περιβρέχει ἐξωτερικῶς ὅλην τὴν γῆν κινουῦνται ἀπὸ τοὺς ἀνέμους καὶ κατευθύνονται ὅπου τὰ ὠθεῖ ἢ ὀρμὴ των. Καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἀνεμοί, ὅπως εἶπον ἐκεῖνοι ποὺ ἠσυχολήθησαν μὲ αὐτούς, σχηματίζονται ἐντὸς τοῦ ἀέρος καὶ δι' αὐτοῦ πνέουν πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, ὄχι ἀπὸ μόνοι των, ἀλλὰ διὰ τῆς καυστικῆς ἐνεργείας καὶ θερμότητος τοῦ αἰθέρος. Καὶ περὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων τῆς φύσεως, ἐκ τῶν ὁποίων ἐσχηματίσθη ἡ φύσις τῶν σωμάτων, ἐννοῶ τὸ πῦρ, τὸν ἀέρα, τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ, ποῖος εἶνε τόσον παράλογος, ὥστε νὰ μὴ γνωρίζῃ ὅτι αὐτὰ συνυπάρχουν μὲν συνηνωμένα μεταξὺ των, ἐὰν ὁμως χωρισθοῦν καὶ παραμείνῃ τὸ καθένα μόνον του, τότε πλέον καταντοῦν νὰ ἐξαφανίζῃ τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, καὶ ἐπικρατεῖ ἐκεῖνο ποὺ πλεονάζει εἰς ποσότητα; διότι καὶ τὸ θερμὸν στοιχεῖον καταστρέφεται ἀπὸ τὸ ψυχρὸν, ὅταν αὐτὸ πλεονάζῃ· καὶ τὸ ψυχρὸν ἐξαφανίζεται μὲ τὴν δύναμιν τοῦ θερμοῦ· καὶ τὸ ξηρὸν διαποτίζεται ἀπὸ τὸ ὑγρὸν καὶ αὐτὸ ξηραίνεται ἀπὸ τὸ ἄλλο.

28. Πῶς λοιπὸν αὐτὰ θὰ ἠδύναντο νὰ εἶνε θεοί, ἀφοῦ ἔχουν ἀνάγκην τῆς βοηθείας ἄλλων; καὶ πῶς ἀρμόζει νὰ ζητοῦμεν κάτι ἀπὸ αὐτά, ἀφοῦ καὶ αὐτὰ ζητοῦν τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο ὅ,τι τοὺς χρειάζεται; Διότι ἐφ' ὅσον λέγεται περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκην κανενός, ἀλλ' εἶνε αὐτάρκης καὶ ὀλοκληρωμένος καὶ τὰ πάντα ὑπάρχουν ἐντὸς αὐτοῦ, καὶ μᾶλλον αὐτὸς βοηθεῖ τὰ πάντα, πῶς ἀξίζει νὰ ὀνομάζωνται θεοὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς κτίσεως, τὰ ὁποῖα εἶνε ἑλλιπῆ καὶ ἔχουν ἀνάγκην τῆς βοηθείας τῶν ἄλλων;

Ἄλλ' ἴσως καὶ αὐτοὶ θὰ συμφωνήσουν ὅτι, ὅταν αὐτὰ χωρίζωνται καὶ λαμβάνωνται χωριστά, εἶνε ἑλλιπῆ, διότι ἡ ἀπόδειξις εἶνε ὀλοφάνερος· θὰ ἰσχυρισθοῦν ὁμως ὅτι Θεὸς εἶνε τὸ σύνολον, ὅταν δηλαδὴ συνενωθοῦν ὅλα μαζὶ καὶ ἀποτελέσουν ἓνα μέγα σῶμα. Ὅταν σχηματισθῇ τὸ σύνολον, δὲν χρειάζον-

λει μία κυκλοτερῆς ἀπέραντος θάλασσα λεγομένη ὠκεανός. Βλ. Μ. Βασίλειον, Ἐξαήμε. 3, 29, ὑπόσημ. 43· καὶ 6, 59.

γὰρ τοῦ ὄλου, οὐκέτι μὲν ἔξωθεν αὐτοῖς χρεῖα γενήσεται· ἑαυ-
 τῷ δὲ τὸ ὄλον ἰκανὸν καὶ ἀπταρκες γενήσεται πρὸς πάντα, λέ-
 ξουσιν οἱ δοκησίσοφοι, ἵνα καὶ ἐντεῦθεν ἐλεγχθῶσιν· οὗτος δὲ
 ὁ λόγος καὶ μᾶλλον αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν μετὰ μεγάλης ἀπαιδευ-
 5 σίας οὐκ ἔλαττον τῶν πρόσθεν ἀποδείξει. εἰ γὰρ τὸ καθ' ἑκα-
 στον συναφθὲν, τὸ ὄλον ἀναπληροῖ, καὶ τὸ ὄλον ἐκ τῶν καθ' ἑν
 συνίσταται, τὸ ὄλον ἄρα ἐκ μερῶν συνέστη καὶ ἕκαστον τοῦ
 ὄλου μέρος τυγχάνει. τοῦτο δὲ τῶν περὶ Θεοῦ ἐννοιῶν πολὺ
 πρόρρωθεν καθέστηκεν. ὁ γὰρ Θεὸς ὄλον ἐστὶ καὶ οὐ μέρη, καὶ
 10 οὐκ ἐκ διαφόρων συνέστηκεν, ἀλλ' αὐτὸς τῆς πάντων συστά-
 σεώς ἐστὶ ποιητής. θεὰ γὰρ ὄσην ἀσέβειαν κατὰ τοῦ Θείου
 ταῦτα λέγοντες ἐξηγοῦνται. εἰ γὰρ ἐκ μερῶν συνέστηκε, πάν-
 τως αὐτὸς ἑαυτοῦ ἀνόμιος φανήσεται, καὶ ἐξ ἀνομοίων ἔχων
 τὴν συμπλήρωσιν. εἰ γὰρ ἡλιός ἐστιν, οὐκ ἐστὶ σελήνη· καὶ εἰ
 15 σελήνη ἐστίν, οὐκ ἐστὶ γῆ· καὶ εἰ γῆ τυγχάνει, οὐκ ἂν εἶη θάλασ-
 σα· καὶ οὕτως ἐφ' ἑκάστου λαμβάνων ἂν τις εὐρήσει τὴν ἀτο-
 πίαν τοῦ τοιούτου αὐτῶν λόγου.

Τοῦτο δ' ἂν τις καὶ ἐκ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπέου σώματος
 ἰδὼν καταγνοίη τούτων. ὡς γὰρ ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ ἐστὶν ἀκοή,
 20 οὐδὲ ἡ ἀκοή χεῖρ, οὐδὲ ἡ γαστήρ ἐστὶ στέρνα, οὐδ' αὖ πάλιν ὁ
 αὐχὴν ἐστὶ πούς, ἀλλ' ἕκαστον τούτων ἰδίαν ἔχει τὴν ἐνέργειαν,
 καὶ ἐκ τούτων διαφόρων ὄντων ἐν συνίσταται σῶμα, συνημμένα
 μὲν ἔχον τὰ μέρη κατὰ τὴν χρεῖαν, διαιρούμενα δὲ κατὰ τὴν τοῦ
 χρόνου παρουσίαν, ὅταν ἡ φύσις ἡ συνάξασα ταῦτα διέλη, ὡς ὁ
 25 προστάξας Θεὸς βούλεται· οὕτω (συγγνώμην δὲ ὁ λόγος ἐχέ-
 τω παρ' αὐτοῦ τοῦ κρείττονος), εἰ, τὰ μέρη τῆς κτίσεως συνά-
 πτοντες εἰς ἓν σῶμα, θεὸν ἀναγορεύουσιν, ἀνάγκη αὐτὸν μὲν καθ'
 ἑαυτὸν ἀνόμιον ἑαυτῷ εἶναι, ὥσπερ ἐδείχθη, διαιρεῖσθαι δὲ
 πάλιν κατὰ τὴν τῶν μερῶν εἰς τὸ μερίζεσθαι γενομένην φύσιν.

ται πλέον ἄλλον· ἀλλὰ τὸ σύνολον ἀπὸ μόνον του εἶνε ἱκανὸν καὶ αὐτάρκες δι' ὅλα· αὐτὰ θὰ μᾶς εἰποῦν οἱ δοκησισοφοί, διὰ νὰ ἐλεγχθοῦν καὶ ἀπὸ αὐτὰ. Αὐτὸ δὲ ποῦν θὰ εἰπῶ τώρα θὰ ἀποδείξῃ ὄχι ὀλιγώτερον ἀπὸ τὰ προηγούμενα, ἀλλὰ καὶ πολὺ περισσότερον, ὅτι ἡ ἀσέβειά των συνοδεύεται ἀπὸ μεγάλην ἀμάθειαν. Διότι ἐὰν τὰ ἐπὶ μέρους, συνενούμενα ἀναπληροῦν τὸ σύνολον, καὶ τὸ σύνολον συνίσταται ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους, ἄρα τὸ σύνολον ἔχει σχηματισθῆ ἀπὸ μέρη καὶ τὸ καθένα τυγχάνει μέρος τοῦ συνόλου. Ἄλλ' αὐτὸ εὐρίσκεται πολὺ μακρὰν τῶν ἀντιλήψεων περὶ Θεοῦ. Διότι ὁ Θεὸς εἶνε ἐνιαῖος καὶ ὄχι ἀπὸ κομμάτια καὶ δὲν ἔχει σχηματισθῆ ἀπὸ διάφορα πράγματα, ἀλλ' αὐτὸς ἐδημιούργησε τὰ πάντα. Πρόσεχε λοιπὸν πόσῃ ἀσέβειαν ἐπισυνάπτουν εἰς τὸν Θεὸν λέγοντας αὐτὰ. Διότι ἐὰν ἔχη σχηματισθῆ ἀπὸ μέρη, θὰ φανῆ ὅπωςδῆποτε ὅτι εἶνε ἀνόμοιος πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνόμοια. Διότι ἐὰν εἶνε ἥλιος, δὲν εἶνε σελήνη· καὶ ἐὰν εἶνε σελήνη, δὲν εἶνε γῆ· καὶ ἐὰν εἶνε γῆ, δὲν θὰ εἶνε θάλασσα. Παίρνοντας ἔτσι κανεὶς ἕνα-ἕνα τὰ πάντα, θὰ εὔρη τὸν παραλογισμὸν αὐτῆς τῆς θεωρίας.

Θὰ ἡδύνατο δὲ κανεὶς νὰ τοὺς καταδικάσῃ δι' αὐτὸ, ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Τὸ μάτι δὲν εἶνε αὐτί, οὔτε τὸ αὐτί εἶνε χέρι, οὔτε ἡ κοιλία εἶνε στέρνον, οὔτε ὁ λαιμὸς εἶνε πῶδι, ἀλλὰ τὸ καθένα ἔχει ἰδιαιτέραν ἐνέργειαν· καὶ ἐνῶ αὐτὰ εἶνε διαφορετικά, συνιστοῦν ἕνα σῶμα, τοῦ ὁποίου τὰ μέρη εἶνε μὲν ἠνωμένα ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ λειτουργία των, διαλύονται ὁμως μὲ τὴν παρέλευσιν τοῦ χρόνου, ὅταν τὰ διαλύσῃ ἡ φύσις ποῦ τὰ συνήνωσε, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποῦ διέταξεν. Ἔτσι ἂν αὐτοὶ συναρμολογοῦν τὰ μέρη τῆς κτίσεως εἰς ἕνα σῶμα καὶ τὰ ἀναγορεύουν θεόν, κατ' ἀνάγκην αὐτὸς μὲν καθ' ἑαυτὸν θὰ εἶνε ἀνόμοιος πρὸς τὸν ἑαυτὸν του, καθὼς ἀπεδείχθη, θὰ διαλύεται δέ, διότι ἡ φύσις τῶν μερῶν ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸν νὰ μερίζεται· (ὡς μᾶς συγχωρήσῃ ὁ Ὑψιστος τὴν χρῆσιν αὐτοῦ τοῦ ἐπιχειρήματος).

29. Καὶ ἄλλως δὲ ἂν τις αὐτῶν ἐλέγξειε τὴν ἀθεότητα κατὰ τὴν τῆς ἀληθείας θεωρίαν. εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἀσώματός ἐστι καὶ ἀόρατος καὶ ἄψανστος τῇ φύσει, πῶς σῶμα τὸν Θεὸν ἐπινοοῦσι καὶ τὰ φαινόμενα τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ ὧν ψάδομεν τῇ χειρὶ
 5 θρησκευοῦσι τῇ τοῦ Θεοῦ τιμῇ; καὶ πάλιν, εἰ ὁ περὶ Θεοῦ κρατεῖ λόγος, δυνατόν αὐτὸν εἶναι κατὰ πάντα, καὶ μηδὲν μὲν αὐτοῦ κρατεῖν, αὐτὸν δὲ τῶν πάντων κρατεῖν καὶ δεσπόζειν· πῶς οἱ τὴν κτίσιν θεοποιοῦντες οὐχ ὀρῶσιν αὐτὴν ἐκτός οὔσαν τοῦ τοιούτου περὶ Θεοῦ ὄρου; ἡλίου μὲν γὰρ ὑπὸ γῆν γενομένου, τὸ
 10 φῶς ἢ γῆ σκιαῖζει μὴ ὀραῖσθαι· σελήνην δὲ μεθ' ἡμέραν ὁ ἥλιος ἐπικρύπτει τῇ τοῦ φωτὸς λαμπηδόνι. καὶ γῆς μὲν τοὺς καρπούς πολλάκις χάλαζα βλάπτει· τὸ πῦρ δέ, εἰ γένοιτό τις ὑδάτων πλημμύρα, σβέννυται. καὶ χειμῶνα μὲν ἕαρ παραγκωνίζεται, θέρος δὲ τὸ ἕαρ ὑπερβῆναι τοὺς ὄρους οὐκ ἐπιτρέπει, καὶ
 15 αὐτὸ πάλιν ὑπὸ τοῦ μετοπώρου κωλυόμενον τὰς ἰδίας ὥρας ἐξέρχεται.

Εἴπερ οὖν ἦσαν θεοί, ἔδει τούτους μὴ ὑπ' ἀλλήλων ἠττάσθαι καὶ ἐπικρύπτεσθαι, ἀλλὰ πάντοτε ἀλλήλοις συνεῖναι καὶ κοινὰς ἅμα τὰς ἐνεργείας ἀποτελεῖν· ἔδει μεθ' ἡμέραν καὶ
 20 μετὰ νύκτα ἥλιον ὁμοῦ καὶ σελήνην καὶ τὸν ἄλλον τῶν ἀστέρων χορὸν ἴσον ἔχειν τὸ φῶς καὶ τοῦτο πᾶσι λάμπειν, καὶ πάντα παρ' αὐτῶν καταναγάζεσθαι· ἔδει θέρος ὁμοῦ καὶ χειμῶνα καὶ ἕαρ καὶ μετόπωρον ἀπαραλλάκτως καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ συνίστασθαι· ἔδει τὴν θάλασσαν ταῖς πηγαῖς ἐπιμίγνυσθαι καὶ κοινὸν ἀνθρώ-
 25 ποῖς τὸ πόμα παρέχειν· ἔδει νηεμίας καὶ τῶν ἀνέμων τὰς πνοὰς ἐν ταῦτῳ γίνεσθαι· ἔδει τὸ πῦρ ὁμοῦ καὶ τὸ ὕδωρ κοινὴν καὶ μίαν ἀνθρώποις τὴν χρεῖαν παρέχειν. οὐδὲ γὰρ οὐδὲ βλάβην ἂν τις ἐξ αὐτῶν ὑπέμεινε, θεῶν ὄντων κατ' αὐτούς, καὶ μηδὲν ἐπὶ βλάβῃ, ἐπ' ὠφελείᾳ δὲ μᾶλλον πάντα ποιούντων. εἰ δὲ ταῦ-

29. Καί δι' ἄλλου δὲ τρόπου θά ἡδύνατο κανεῖς νά ἀποδείξῃ τὴν ἀθείαν των ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀληθινῆς θεωρίας. Διότι ἔάν ὁ Θεὸς εἶνε ἐκ φύσεως ἀσώματος καὶ ἀόρατος καὶ ἀψηλάφητος, πῶς φαντάζονται τὸν Θεὸν μὲ σῶμα, καὶ τὸν λατρεύουν μὲ τιμὴν ποὺ ἀνήκει εἰς τὸν Θεόν, πράγματα τὰ ὁποῖα βλέπομεν μὲ τὰ μάτια καὶ ψηλαφοῦμεν μὲ τὰ χέρια; Καὶ πάλιν ἔάν εἶνε ὀρθὸς ὁ λόγος, ὅτι ὁ Θεὸς εἶνε παντοδύναμος καὶ ὅτι δὲν ἐξουσιάζεται ἀπὸ τίποτε, αὐτὸς ὁμως ἐξουσιάζει καὶ κυβερνᾷ τὰ πάντα, πῶς αὐτοὶ ποὺ θεοποιοῦν τὴν κτίσιν δὲν βλέπουν ὅτι αὐτὴ δὲν πληροῖ τὸν ὄρον αὐτὸν περὶ Θεοῦ; Διότι ὅταν ὁ ἥλιος εὐρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν γῆν, ἡ γῆ ἐπισκιάζει τὸ φῶς ὥστε νά μὴ εἶνε ὀρατός· καὶ ὁ ἥλιος μὲ τὴν λάμπιν τοῦ φωτός του, κρύπτει κατὰ τὴν ἡμέραν τὴν σελήνην. Καὶ τοὺς μὲν καρπούς τῆς γῆς πολλάκις τοὺς βλάπτει τὸ χαλάζι, ἡ δὲ φωτιά σβήνει μὲ τὴν πλημμύραν. Καὶ ἡ ἀνοιξὶς παραμερίζει τὸν χειμῶνα, τὸ δὲ θέρος δὲν ἀφήνει τὴν ἀνοιξιν νά ὑπερβῆ τὰ ὅρια τῆς, καὶ αὐτὸ πάλιν ἐμποδίζεται ἀπὸ τὸ φθινόπωρον νά ξεπεράσῃ τὴν διάρκειάν του.

Ἐάν λοιπὸν αἱ ἐποχαὶ ἦσαν θεοὶ, δὲν ἔπρεπε νά νικᾶται καὶ νά καλύπτεται ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλην, ἀλλ' ἔπρεπε νά συνυπάρχουν πάντοτε καὶ νά ἐνεργοῦν ἀπὸ κοινοῦ. Ἐπρεπε ἡμέραν καὶ νύκτα νά ἔχουν ἰσοδύναμον φῶς ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ ὄλον τὸ ἄλλο πλῆθος τῶν ἀστέρων, καὶ τὸ φῶς των νά φωτίζῃ τὰ πάντα καὶ ὅλα νά λαμπρύνωνται ἀπὸ αὐτά. Ἐπρεπεν ἀμετάβλητα καὶ συγχρόνως νά συνυπάρχουν τὸ θέρος μαζί μὲ τὸν χειμῶνα καὶ ἡ ἀνοιξὶς καὶ τὸ φθινόπωρον. Ἐπρεπεν ἡ θάλασσα νά ἀναμιγνύεται μὲ τὰς πηγὰς καὶ νά παρέχῃ ἀπὸ κοινοῦ πόσιμον ὕδωρ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐπρεπε νά ὑπάρχῃ συγχρόνως νηνεμία καὶ ἄνεμος. Ἐπρεπεν ἡ φωτιά καὶ τὸ ὕδωρ μαζί νά προσφέρουν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐξυπηρέτησιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ποτὲ μὰ ποτὲ δὲν ἔπρεπε νά βλάπτεται κανεὶς ἀπ' αὐτά, ἀφοῦ κατὰ τὴν γνώμην των εἶνε θεοὶ καὶ δὲν κάνουν τίποτε πρὸς βλάβην, ἀλλ' ὅλα τὰ κάνουν πρὸς ὠφέλειαν. Ἐάν δὲ εἶνε ἀδύ-

τα γίνεσθαι ἀδύνατον διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλα ἐναντιότητα, πῶς οἷόν τε ταῦτα ἀλλήλοις ἐναντία καὶ μαχόμενα καὶ μὴ δυνάμενα ἀλλήλοις συστήναι ἔτι θεοὺς ὀνομάζειν, ἢ Θεοῦ θρησκειῦσθαι τιμαῖς; τὰ δὲ πρὸς ἑαυτὰ ἀσύμφωνον τὴν φύσιν ἔχοντα πῶς
 5 ἂν ἄλλοις εὐχομένοις εἰρήνην παρέχοιεν, καὶ ὁμονοίας αὐτοῖς γένοιτο πρυτάνεις; οὔτε οὖν ἥλιος εἰκότως, οὔτε σελήνη, οὔτε ἄλλο τι μέρος τῆς κτίσεως, πολλῶ δὲ πλεόν οὐδὲ τὰ ἐν λίθοις καὶ χροσφῶ καὶ ταῖς ἄλλαις ὕλαις ἀγάλματα, οὐδὲ οἱ παρὰ ποιη-
 ταῖς μυθεύμενοι Ζεὺς καὶ Ἀπόλλων καὶ οἱ ἄλλοι εἰεν ἀληθῶς
 10 θεοί, ὡς ὁ λόγος ἀπέδειξεν· ἀλλὰ τὰ μὲν αὐτῶν μέρη τῆς κτί-
 σεώς ἐστί, τὰ δὲ αὐτῶν ἄψυχα τυγχάνει, τὰ δὲ μόνον ἄνθρωποι
 θνητοὶ γεγόνασιν. διὸ καὶ ἡ περὶ ταῦτα θρησκεία καὶ θεοποιία
 οὐκ εὐσεβείας, ἀλλὰ ἀθεότητος καὶ πάσης ἀσεβείας ἐστὶν εἰ-
 σιγήσεις, καὶ μεγάλης πλάνης ἔλεγχος ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν ἕνα
 15 καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν γνώσεως, λέγω δὴ τὸν τοῦ Χριστοῦ
 Πατέρα.

“Οτε τοίνυν ταῦθ’ οὕτως ἐλέγχεται, καὶ δέδεικται ἢ παρὰ
 τοῖς Ἑλλήσιν εἰδωλολατρία πάσης ἀθεότητος οὔσα μεστή, καὶ
 οὐκ ἐπ’ ὠφελεία ἀλλ’ ἐπ’ ἀπωλεία τῶ βίῳ τῶν ἀνθρώπων εἰσαχ-
 20 θεῖσα, φέρε λοιπόν, ὡς ἐξ ἀρχῆς ὁ λόγος ἐπηγγείλατο, τῆς πλά-
 νης διελεγχθείσης, τὴν τῆς ἀληθείας ὁδὸν ὀδεύσωμεν, καὶ θεω-
 ρήσωμεν τὸν ἡγεμόνα καὶ δημιουργὸν τοῦ παντός τὸν τοῦ Πα-
 τρός Λόγον, ἵνα δι’ αὐτοῦ καὶ τὸν τούτου Πατέρα Θεὸν κατανοή-
 σωμεν, καὶ γνῶσιν Ἑλλήνες ὅσον τῆς ἀληθείας ἑαυτοῦς ἀπε-
 25 σχοίνοισαν.

Β'. Ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ

1. Ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς γνώσεως τῆς ψυχῆς

30. Τὰ μὲν προειρημένα οὐδὲν ἕτερον ἢ πλάνη τῶ βίῳ διηλέγχθη· ἡ δὲ τῆς ἀληθείας ὁδὸς πρὸς τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν

νατον νά συμβοῦν αὐτά, διότι εἶνε ἀντίθετα μεταξύ των, πῶς εἶνε δυνατὸν νά ἑξακολουθοῦν νά ὀνομάζωνται θεοὶ ἢ νά λατρεύωνται μὲ τιμὰς θεοῦ αὐτά, τὰ ὅποια εἶνε ἀντίθετα καὶ συγκρούονται μεταξύ των καὶ δὲν δύνανται νά συνεργασθοῦν; Ἐκεῖνα δὲ τὰ ὅποια ἐκ φύσεως δὲν συμφωνοῦν μὲ τὸν ἑαυτὸν των, πῶς εἶνε δυνατὸν νά προσφέρουν εἰς ἄλλους, τοὺς προσευχομένους, τὴν εἰρήνην, καὶ νά γίνουν ῥυθμισταὶ ὁμονοίας; Εὐλόγως λοιπόν, ὅπως ἀπέδειξεν ὁ λόγος, δὲν δύνανται νά εἶνε θεοὶ οὔτε ὁ ἥλιος, οὔτε ἡ σελήνη, οὔτε κανένα ἄλλο μέρος τῆς κτίσεως, πολὺ δὲ περισσότερο τὰ ἐκ λίθου, χρυσοῦ, ἢ ἄλλης ὕλης ἀγάματα, οὔτε οἱ μυθολογούμενοι ἀπὸ τοὺς ποιητὰς, Ζεὺς καὶ Ἄπόλλων καὶ ἄλλοι· ἀλλὰ τὰ μὲν πρῶτα ἐξ αὐτῶν εἶνε μέρη τῆς κτίσεως, τὰ ἄλλα εἶνε ἄψυχα, καὶ τὰ τελευταῖα ὑπῆρξαν μόνον θνητοὶ ἄνθρωποι. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ λατρεία καὶ θεοποίησις αὐτῶν δὲν εἰσάγει εὐσέβειαν ἀλλ' ἀθείαν καὶ πᾶσαν ἀσέβειαν, καὶ εἶνε ἀπόδειξις μεγάλου ἐκτροχιασμοῦ ἀπὸ τὴν γνῶσιν τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ· ἐννοῶ ἀσφαλῶς τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ.

Ὅταν λοιπόν αὐτά ξεσκεπάζωνται ἔτσι, καὶ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ εἰδωλολατρία τῶν ἔθνικῶν εἶνε πέρα ὡς πέρα ἀθεία, καὶ ὅτι ἔχει ἐπινοηθῆ ὄχι πρὸς ὠφέλειαν ἀλλὰ πρὸς καταστροφήν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἔλα λοιπόν, μετὰ τὸν ἔλεγχον τῆς πλάνης, ὅπως ὑπεσχέθηκα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου, νά βαδίσωμεν τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας καὶ νά θεωρήσωμεν τὸν Λόγον τοῦ Πατρός, τὸν ἀρχηγὸν καὶ δημιουργὸν τοῦ κόσμου, ὥστε δι' αὐτοῦ νά κατανοήσωμεν καὶ τὸν Πατέρα του, τὸν Θεόν, καὶ νά μάθουν οἱ εἰδωλολάτραι πόσον ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν.

Β'. Ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ

1. Ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς γνώσεως τῆς ψυχῆς

30. Ὅσα ἐλέχθησαν προηγουμένως, ἀπεδείχθη ὅτι δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ πλάνη εἰς τὴν ζωὴν· ἡ δὲ ὁδὸς τῆς ἀληθείας

ἔξει τὸν σκοπὸν. πρὸς δὲ τὴν ταύτης γνῶσιν καὶ ἀπλανῆ κατὰ-
 ληψιν οὐκ ἄλλων ἐστὶν ἡμῖν χρεία, ἀλλ' ἡμῶν αὐτῶν· οὐδ'
 ὡσπερ ἐστὶν αὐτὸς ὁ Θεὸς ὑπεράνω πάντων, οὕτω καὶ ἡ πρὸς
 τοῦτον ὁδὸς πόρρωθεν ἢ ἔξωθεν ἡμῶν ἐστίν· ἀλλ' ἐν ἡμῖν ἐστι,
 5 καὶ ἀφ' ἡμῶν εὐρεῖν τὴν ἀρχὴν δυνατόν, καθὼς καὶ Μωϋσῆς
 ἐδίδασκε λέγων· Τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως ἐντὸς τῆς καρδίας σου
 ἐστίν. ὅπερ καὶ ὁ σωτὴρ σημαίνων καὶ βεβαιῶν ἔλεγεν.
 Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν. ἔνδον γὰρ ἐν ἑαυ-
 τοῖς ἔχοντες τὴν πίστιν καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, δυνάμε-
 10 θα ταχέως θεωρῆσαι καὶ νοῆσαι τὸν τοῦ παντός βασιλέα, τοῦ
 Πατρὸς σωτήριον Λόγον. καὶ μὴ προφασίζέσθωσαν Ἑλληνες
 οἱ τοῖς εἰδώλοις θρησκεύοντες μηδὲ ἄλλος τις ἀπλῶς ἑαυτὸν
 ἀπατάτω, ὡς τὴν τοιαύτην ὁδὸν οὐκ ἔχων καὶ διὰ τοῦτο τῆς
 ἀθεότητος ἑαυτοῦ πρόφασιν εὐρίσκων. πάντες γὰρ εἰς αὐτὴν
 15 ἐπιβεβήκαμεν καὶ ἔχομεν, εἰ καὶ μὴ πάντες αὐτὴν ὀδεύειν, ἀλλὰ
 παροδεύειν ἐκβαίνοντες θέλουσι διὰ τὰς ἔξωθεν αὐτοὺς ἐλκού-
 σας ἡδονὰς τοῦ βίου.

Καὶ εἴ τις ἂν ἔροιο, τίς ἂν εἶη αὕτη· φημὶ δὴ τὴν ἐκάστου
 ψυχὴν εἶναι καὶ τὸν ἐν αὐτῇ νοῦν. δι' αὐτοῦ γὰρ μόνου δύναται
 20 Θεὸς θεωρεῖσθαι καὶ νοεῖσθαι· ἐκτὸς εἰ μὴ, ὡσπερ τὸν Θεὸν
 ἠρνήσαντο, οὕτω καὶ ψυχὴν ἔχειν παραιτήσονται οἱ ἀσεβεῖς,
 εἰκότως τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων λέγοντες. οὐ γὰρ ἐχόντων ἐστὶ
 νοῦν ἀρνεῖσθαι τὸν τούτου ποιητὴν καὶ δημιουργὸν Θεόν. ὅτι
 μὲν οὖν ψυχὴν ἕκαστος ἀνθρώπων ἔχει καὶ ταύτην λογικὴν, καὶ
 25 τοῦτο ἀναγκαῖόν ἐστι δεῖξαι δι' ὀλίγων διὰ τοὺς ἀκεραίους, ἐπεὶ
 μάλιστα τινες ἀπὸ τῶν αἰρέσεων ἀρνοῦνται καὶ τοῦτο, οἰόμε-
 νοι μηδὲν πλέον εἶναι τὸν ἄνθρωπον ἢ τὸ φαινόμενον εἶδος τοῦ
 σώματος· ἵνα ταύτης δειχθείσης, φανερώτερον δι' ἑαυτῶν τὸν
 κατὰ τῶν εἰδώλων ἔλεγχον ἔχειν δυναθῶσι.

θά ἔχη σκοπὸν νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὸν πράγματι ἀληθινὸν Θεόν. Διὰ νὰ τὴν γνωρίσωμεν δὲ καὶ νὰ τὴν κατανοήσωμεν, δὲν χρειάζεται τίποτε ἄλλο παρὰ ὁ ἑαυτὸς μας· οὔτε, ὅπως ὁ Θεὸς εὐρίσκεται ὑπεράνω πάντων, ἔτσι καὶ ἡ ὁδὸς πρὸς αὐτὸν εἶνε μακρὰν καὶ ἔκτος ἡμῶν, ἀλλ' εἶνε ἐντὸς ἡμῶν, καὶ δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ὅτι ἀπὸ ἡμᾶς ἀρχίζει, ὅπως ἐδίδασκε καὶ ὁ Μωϋσῆς λέγων· «Τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως ἐντὸς τῆς καρδίας σου ἔστιν» (Δε 30, 14). Αὐτὸ τὸ ἐδήλωσε καὶ τὸ διεβεβαίωσε καὶ ὁ Σωτὴρ λέγων· «Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ἡμῶν ἔστιν» (Λκ 17, 21). Ἐχοντες λοιπὸν μέσα μας τὴν πίστιν καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, δυνάμεθα ταχέως νὰ θεωρήσωμεν καὶ νὰ ἐννοήσωμεν τὸν βασιλέα τοῦ παντός, τὸν σωτήριον Λόγον τοῦ Πατρός. Καὶ ἄς μὴ ζητοῦν νὰ εὕρουν δικαιολογίας οἱ ἔθνικοι πού λατρεύουν τὰ εἰδῶλα· οὔτε κανεὶς ἄλλος νὰ ἔξαπατᾷ τόσον εὐκόλως τὸν ἑαυτὸν του, ἐξευρίσκων ὡς δικαιολογίαν τῆς ἀθείας του ὅτι δῆθεν δὲν γνωρίζει τὸν δρόμον τῆς ἀληθείας. Διότι ὅλοι ἔχομεν πατήσῃ ἐπάνω του καὶ τὸν ἐγνωρίσαμεν, ἔστω καὶ ἂν δὲν θέλουν ὅλοι νὰ περιπατοῦν εἰς αὐτόν, ἀλλὰ παραστρατοῦν ὡς παραβάται ἐξ αἰτίας τῶν ἡδονῶν τοῦ βίου, αἱ ὁποῖαι τοὺς ἐλκύουν πρὸς τὰ ἔξω.

Καὶ ἂν κανεὶς ἡρώτα, 'ποῖος δύναται νὰ εἶνε αὐτός;', ἀπαντῶ ὅτι εἶνε ἡ ψυχὴ ἐκάστου καὶ ὁ νοῦς τῆς. Διότι μόνον διὰ τοῦ νοῦ εἶνε δυνατὸν νὰ θεωρήσωμεν καὶ νὰ ἐννοήσωμεν τὸν Θεόν· ἔκτος ἂν οἱ ἀσθενεῖς ἰσχυρισθοῦν ὅτι δὲν ἔχουν ψυχὴν, ὅπως ἠρνήθησαν τὸν Θεόν· καὶ εἶνε τοῦτο εὐλογος προϋπόθεσις δι' ὅσους ἀρνοῦνται τὸν Θεόν. Διότι δὲν εἶνε ἴδιον ἀνθρώπων πού ἔχουν νοῦν νὰ ἀρνοῦνται τὸν ποιητὴν τοῦ νοῦ καὶ δημιουργὸν Θεόν. Εἶνε ἀνάγκη νὰ δεῖξωμεν δι' ὀλίγων χάριν αὐτῶν πού εἶνε ἀκόμη ἀπονήρευτοι, ὅτι κάθε ἄνθρωπος ἔχει ψυχὴν καὶ μάλιστα λογικὴν, ἐπειδὴ μερικοὶ κυρίως αἰρετικοὶ ἀρνοῦνται καὶ αὐτό, νομίζοντες ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὴν παράστασιν τοῦ σώματος πού φαίνεται, ὥστε ἀποδεικνύοντες τὴν ὕπαρξιν τῆς ψυχῆς, θὰ δυνηθοῦν νὰ ἔχουν ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν των ὀλοφάνερρον κατηγορίαν κατὰ τῶν εἰδῶλων.

31. Πρῶτον μὲν οὖν οὐ μικρὸν γνῶρισμα τοῦ λογικῆν εἶναι τὴν τῶν ἀνθρώπων ψυχὴν, ἐκ τοῦ πρὸς τὰ ἄλογα διαλλάττειν αὐτήν· διὰ τοῦτο γὰρ ἐκεῖνα μὲν ἄλογα καλεῖν ἢ φύσις εἴθθεν, ἐπειδὴ τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος ἐστὶ λογικόν· ἔπειτα δὲ καὶ τοῦτο πρὸς ἀπόδειξιν οὐ τὸ τυχόν ἂν εἶη, ἐκ τοῦ μόνον τὸν ἀνθρωπον τὰ ἔξωθεν ἑαυτοῦ λογίζεσθαι καὶ ἐνθυμείσθαι τὰ μὴ παρόντα, καὶ πάλιν ἐπιλογίζεσθαι καὶ κρίσει τὸ κρεῖττον τῶν λογισμῶν αἰρεῖσθαι· τὰ μὲν γὰρ ἄλογα μόνα τὰ παρόντα βλέπει, καὶ πρὸς μόνα τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς ὄρμα, κἂν μετὰ ταῦτα τὴν βλάβην ἔχη.

Ὁ δὲ ἄνθρωπος οὐ πρὸς τὰ βλεπόμενα ὄρμα, ἀλλὰ τῷ λογισμῷ τὰ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ὄρώμενα κρίνει· πολλάκις γοῦν ὀρμήσας κεκράτῃται τῷ λογισμῷ· καὶ λογισάμενος, πάλιν ἐπελογίσατο, καὶ αἰσθάνεται ἕκαστος, εἰ τῆς ἀληθείας γένοιτο φίλος, ὅτι ἄλλος παρὰ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις ἐστὶν ὁ τῶν ἀνθρώπων νοῦς· διὰ τοῦτο γοῦν ὡς ἄλλος ὢν αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων γίνεται κριτής· καὶ ὢν ἐκεῖναι ἀντιλαμβάνονται, ταῦτα οὗτος διακρίνει καὶ ἀναμνησκει καὶ δείκνυσιν αὐταῖς τὸ κρεῖττον. ὀφθαλμοῦ μὲν γὰρ ἐστὶ μόνον τὸ ὄρᾶν, καὶ ὧτων τὸ ἀκούειν καὶ στόματος γεύεσθαι καὶ ῥινὸς ὀσμῶν ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ χειρῶν τὸ ἅπτεσθαι· ἀλλ' ἂ δεῖ ὄρᾶν καὶ ἀκούειν καὶ ὢν ἅπτεσθαι δεῖ καὶ γεύεσθαι καὶ ὀσμᾶσθαι οὐκέτι τῶν αἰσθήσεών ἐστιν ἀλλὰ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ταύτης νοῦ διακρίναι. ἀμέλει καὶ ξίφους λαβέσθαι δύναται ἢ χεῖρ καὶ δηλητηρίου γεύσασθαι τὸ στόμα· ἀλλ' οὐκ οἶδεν, ὅτι βλέπτει ταῦτα, εἰ μὴ ὁ νοῦς διακρίνη. καὶ ἔοικέ γε τὸ τοιοῦτον, ἵνα ἐπὶ εἰκόνοσ αὐτὸ θεωρήσωμεν, λύρα καλῶς κατεσκευασμένη καὶ τῷ ταύτην κρατοῦντι μουσικῶ μετ' ἐπιστήμης. ὡς γὰρ αἱ ἐν τῇ λύρα νευραὶ ἑκάστη μὲν ἔχη τὸν ἴδιον φθόγγον, ἢ μὲν βαρύν, ἢ δὲ ὀξύν, ἢ δὲ μέσον, ἢ δὲ ὀξύτονον, ἢ δὲ ἄλλον, ἀδιάκριτος δὲ ἐστὶν αὐτῶν ἢ ἁρμονία καὶ ἀδιάγνωστος ἢ σύνθεσις χωρὶς τοῦ ἐπιστήμονος· τότε γὰρ καὶ ἡ ἁρμονία αὐτῶν δείκνυται καὶ ἡ σύντα-

31. Ἐν πρώτοις λοιπόν δὲν εἶνε μικρὸν γνῶρισμα τοῦ ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶνε λογικὴ τὸ ὅτι αὐτὴ διαφέρει ἀπὸ τὰ ἄλογα. Δι' αὐτὸ συνηθίζουσι ὅλοι νὰ ὀνομάζουσι ἐκεῖνο τὸ γένος ἄλογα, διότι τὸ ἀνθρώπινον εἶνε λογικόν· ἐπίσης δὲν θὰ ἦτο τυχαία ἀπόδειξις καὶ τὸ ἐξῆς· μόνον ὁ ἄνθρωπος σκέπτεται τὰ ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ ἐνθυμεῖται τὰ περασμένα, καὶ ἀκόμη κρίνει καὶ μὲ τὴν κρίσιν του προτιμᾷ τὸν καλύτερον λογισμόν· τὰ μὲν ἄλογα βλέπουσι μόνον τὰ παρόντα καὶ ὁρμοῦσι μόνον πρὸς αὐτὰ πού εἶνε εἰς τὰ μάτια των, καὶ ὅταν ἀκόμη ἀκολουθῆ ζημία.

Ὁ ἄνθρωπος ὁμως δὲν ὁρμᾷ πρὸς αὐτὰ πού βλέπει, ἀλλὰ διὰ τοῦ λογισμοῦ ἐξετάζει ὅσα βλέπουσι τὰ μάτια· πολλάκις συγκρατοῦνται αἱ ὁρμαὶ ἀπὸ τὸν λογισμόν, καὶ ὅταν σκέπτεται, ξανασκέπτεται πάλιν, καὶ τὸ ἀντιλαμβάνεται ὁ καθείς ἐφ' ὅσον θὰ ἦτο φίλος τῆς ἀληθείας, ὅτι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου εἶνε διαφορετικὸς ἀπὸ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις· διὰ τοῦτο λοιπόν, ἐπειδὴ εἶνε κάτι ἄλλο, γίνεται κριτὴς τῶν αἰσθήσεων· καὶ αὐτὰ πού ἐκεῖναι ἀντιλαμβάνονται, ὁ νοῦς τὰ διακρίνει, τὰ σκέπτεται πάλιν, καὶ δεικνύει εἰς αὐτὰς τὸ καλύτερον. Διότι τὸ μάτι εἶνε μόνον διὰ νὰ βλέπῃ, τὰ αὐτιά διὰ νὰ ἀκούσουσι, τὸ στόμα διὰ νὰ γεύεται, ἡ μύτη διὰ νὰ ὀσφραίνεται, καὶ τὰ χέρια διὰ νὰ πιάνουσι· ἀλλὰ τί πρέπει νὰ βλέπῃ καὶ νὰ ἀκούῃ καὶ νὰ πιάνῃ καὶ νὰ γεύεται καὶ νὰ ὀσφραίνεται, αὐτὸ δὲν εἶνε πλέον ἔργον τῶν αἰσθήσεων νὰ τὸ διακρίνουσι ἀλλὰ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοῦς της. Βεβαίως τὸ χέρι δύναται νὰ πιᾷσῃ καὶ ξίφος καὶ τὸ στόμα νὰ γευθῆ δηλητήριον· ἀλλὰ τὰ αἰσθητήρια δὲν γνωρίζουσι ὅτι αὐτὰ βλάπτουσι, ἐὰν δὲν διακρίνῃ ὁ νοῦς. Καὶ αὐτὸ ὁμοιάζει, διὰ νὰ τὸ ἐξετάσωμεν εἰς ἓνα παράδειγμα, μὲ μίαν λύραν καλῆς κατασκευῆς πού τὴν παίζει ἐπιστήμων μουσικός. Διότι ὅπως αἱ χορδαὶ τῆς λύρας ἔχουσι ἢ καθε μίαν τὸν ἰδικόν της ἤχον, ἄλλη βαρύν, ἄλλη ὀξύν, ἄλλη μέσον, ἄλλη ὀξύτονον καὶ ἄλλη ἄλλον, ὁμως χωρὶς αὐτὸν πού γνωρίζει τὴν λύραν δὲν εἶνε δυνατὴ ἡ διάκρισις τῆς ἀρμονίας καὶ ἡ διάγνωσις τῆς συνθέσεως τῶν ἤχων· διότι τότε φαίνεται ὀρθὴ καὶ ἡ ἀρμονία καὶ ἡ σύνθεσις

ξίς ὀρθή, ὅταν ὁ κατέχων τὴν λύραν πλήξῃ τὰς νευρὰς καὶ ἀρ-
 μοδίως ἐκάστης ἀφηται· τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τῶν αἰσθήσεων
 ἐν τῷ σώματι ὡς λύρας ἡρμουςμένων, ὅταν ὁ ἐπιστήμων νοῦς
 αὐτῶν ἡγεμονεύῃ, τότε καὶ διακρίνει ἡ ψυχὴ καὶ οἶδεν ὁ ποιεῖ
 5 καὶ πράττει.

Τοῦτο δὲ μόνον ἴδιον ἀνθρώπων ἐστὶ καὶ τοῦτό ἐστι τὸ
 λογικὸν τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων, ᾧ χρωμένη διαλλάττει τῶν
 ἀλόγων, καὶ δείκνυσιν, ὅτι ἀληθῶς ἄλλη παρὰ τὰ φαινόμενα
 ἐν σώματί ἐστι· πολλάκις γοῦν κειμένου τοῦ σώματος ἐπὶ
 10 γῆς, τὰ ἐν οὐρανοῖς φαντάζεται καὶ θεωρεῖ ὁ ἄνθρωπος· καὶ
 πολλάκις τοῦ σώματος ἡρεμοῦντος καὶ ἡσυχάζοντος καὶ κα-
 θεύδοντος, κινεῖται ἔνδον ὁ ἄνθρωπος καὶ τὰ ἔξωθεν ἑαυτοῦ
 θεωρεῖ, χώρας ἀποδημῶν καὶ περιπατῶν καὶ ἀπαντῶν τοῖς
 γνωρίμοις, καὶ πολλάκις διὰ τούτων τὰς μεθ' ἡμέραν πράξεις
 15 ἑαυτοῦ μαντευόμενος καὶ προγινώσκων. τοῦτο δὲ τί ἂν εἴη
 ἕτερον ἢ ψυχὴ λογικὴ, ἐν ἣ λογίζεται καὶ νοεῖ τὰ ὑπὲρ ἑαυτὸν
 ὁ ἄνθρωπος;

32. Καὶ τοῦτο δ' ἂν εἴη πρὸς ἀπόδειξιν ἀκριβῆ τοῖς ἔτι πρὸς
 ἀναίδειαν τῆς ἀλογίας τετραμμένοις. πῶς, τοῦ σώματος θνη-
 20 τοῦ κατὰ φύσιν ὄντος, λογίζεται ἄνθρωπος τὰ περὶ ἀθανασίας,
 καὶ πολλάκις ἑαυτῷ τὸν θάνατον ὑπὲρ ἀρετῆς προκαλεῖται; ἢ
 πῶς, προσκαίρον τοῦ σώματος ὄντος, τὰ αἰώνια φαντάζεται
 ἄνθρωπος, ὥστε τῶν μὲν ἐμποδῶν καταφρονεῖν, εἰς ἐκεῖνα δὲ
 τὸν πόθον ἔχειν; τὸ μὲν οὖν σῶμα οὐκ ἂν ἑαυτὸ περὶ ἑαυτοῦ
 25 τοιαῦτα λογίσηται, καὶ οὐκ ἂν τὰ ἔξωθεν ἑαυτοῦ λογίζοιτο·
 θνητὸν γὰρ καὶ πρόσκαιρόν ἐστιν· ἀνάγκη δὲ ἕτερον εἶναι τὸ
 τὰ ἐναντία καὶ παρὰ τὴν φύσιν τοῦ σώματος λογιζόμενον. τί
 οὖν ἂν εἴη τοῦτο πάλιν ἢ ψυχὴ λογικὴ καὶ ἀθάνατος; καὶ γὰρ
 οὐκ ἔξωθεν ἀλλ' ἐνδοθεν αὐτῇ τῷ σώματι, ὡς ὁ μουσικὸς τῇ
 30 λύρᾳ ἐνηχεῖ τὰ κρεῖττονα. πῶς δὲ πάλιν κατὰ φύσιν ὢν ὁ ὄφ-

τῶν φθόγγων, ὅταν πλήξη τὰς χορδὰς καὶ ἀγγίξη ἐκάστην καταλλήλως, αὐτὸς ποὺ γνωρίζει τὴν λύραν· κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ αἱ αἰσθήσεις, εἶνε ἄρμονικὰ συνδεδεμένοι μὲ τὸ σῶμα, ὅπως αἱ χορδαὶ εἰς τὴν λύραν, καὶ ὅταν τὰς κατευθύνη ὁ ἐπιστήμων νοῦς, τότε ἡ ψυχὴ διακρίνει καὶ γνωρίζει αὐτὸ ποὺ κάνει καὶ ἐνεργεῖ.

Τοῦτο εἶνε ἴδιον μόνον τῶν ἀνθρώπων, καὶ τοῦτο εἶνε τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων· διὰ τῆς χρήσεως αὐτοῦ διαφέρει ἀπὸ τὰ ἄλογα καὶ ἀποδεικνύει ὅτι πράγματι εἶνε κάτι διαφορετικὸν ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται εἰς τὸ σῶμα. Διότι πολλάκις, ἐνῶ τὸ σῶμα εἶνε ἐξηπλωμένον ἐπὶ τῆς γῆς, ὁ ἄνθρωπος φαντάζεται καὶ σκέπτεται τὰ ἐπουράνια. Καὶ πολλάκις ἐνῶ τὸ σῶμα ἡρεμεῖ καὶ ἡσυχάζει καὶ κοιμᾶται, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν του ὁ ἄνθρωπος κινεῖται καὶ θεωρεῖ τὰ ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ φεύγει ἀπὸ τὴν χώραν του καὶ περιοδεύει καὶ συναντᾷ γνωστούς του, καὶ πολλάκις δι' αὐτῶν μαντεύει καὶ προγνωρίζει τί θὰ τοῦ συμβῆ εἰς τὸ ἐγγὺς μέλλον. Αὐτὸ δὲ τί ἄλλο θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε παρά λογικὴ ψυχὴ, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος σκέπτεται καὶ κατανοεῖ πράγματα ἀνώτερά του;

32. Ὡς ἀκριβῆς ἀπόδειξις πρὸς αὐτοὺς ποὺ εἶνε ἀκόμη ὀπαδοὶ τῆς ἀναισχυντίας, τῆς ἀλογίας, θὰ ἦτο καὶ τὸ ἐξῆς. Ἀφοῦ τὸ σῶμα εἶνε ἐκ φύσεως θνητόν, πῶς ὁ ἄνθρωπος σκέπτεται τὰ περὶ ἀθανασίας, καὶ πολλάκις προτιμᾷ τὸν θάνατον χάριν τῆς ἀρετῆς; Ἡ ἀφοῦ τὸ σῶμα εἶνε πρόσκαιρον, πῶς ὁ ἄνθρωπος διαλογίζεται τὰ αἰώνια, ὥστε νὰ περιφρονῇ αὐτὰ ποὺ εἶνε εἰς τὰ πόδια του καὶ νὰ ποθῆ ἐκεῖνα; Τὸ σῶμα λοιπὸν δὲν δύναται νὰ κἀνη τοιαύτας σκέψεις περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, οὔτε θὰ ἠδύνατο νὰ σκεφθῆ τὰ ἐκτὸς ἑαυτοῦ· διότι εἶνε θνητόν καὶ πρόσκαιρον· κατ' ἀνάγκην κάτι ἄλλο πρέπει νὰ εἶνε αὐτὸ ποὺ σκέπτεται τὰ ἀντίθετα καὶ παρά τὴν φύσιν τοῦ σώματος. Τί ἄλλο λοιπὸν θὰ ἦτο αὐτὸ παρά ψυχὴ λογικὴ καὶ ἀθάνατος; Διότι αὐτὴ ἐμπνέει τὰ καλύτερα εἰς τὸ σῶμα ἀπὸ μέσα καὶ ὄχι ἀπ' ἔξω, ὅπως ὁ μουσικὸς εἰς τὴν λύραν. Πῶς δὲ πάλιν, ἀφοῦ ἐκ φύσεως

θαλμὸς εἰς τὸ ὄρᾱν καὶ ἡ ἀκοή εἰς τὸ ἀκούειν, τὰ μὲν ἀποστρέφονται, τὰ δὲ αἰροῦνται; τίς γὰρ ὁ τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ὄρᾱν ἀποστρέφων; ἢ τίς τὴν ἀκοὴν κατὰ φύσιν οὐσαν ἀκουστικὴν ἀποκλείει τοῦ ἀκούειν; ἢ τίς τὴν γεῦσιν, κατὰ φύσιν οὐσαν γευστικὴν, κωλύει πολλακίς τῆς φυσικῆς ὁσμῆς; τίς δὲ τὴν χειρα, κατὰ φύσιν οὐσαν εἰς τὸ ἐνεργεῖν, ἐπέχει τοῦ ψαύειν τινός; τίς δὲ τὴν ὄσφρησιν, καὶ αὐτὴν εἰς τὸ ὀσμᾶσθαι γενομένην, ἀποστρέφει τοῦ μὴ ἀντιλαμβάνεσθαι; τίς ὁ ταῦτα κατὰ τῶν φυσικῶν τοῦ σώματος ἐνεργῶν; ἢ πῶς τὸ σῶμα, τὴν φύσιν ἀποστραφέν, ἐπιστρέφεται πρὸς τὰς ἑτέρου συμβουλίαις καὶ πρὸς τὸ ἐκείνου νεῦμα ἠνιοχεῖται; ταῦτα γὰρ οὐδὲν ἕτερον ἢ ψυχὴν λογικὴν ἀποδείκνυσιν ἡγεμονεύουσαν τοῦ σώματος. οὐδὲ γὰρ ἑαυτὸ τὸ σῶμα πέφυκεν ἐλαύνειν, ἀλλ' ὑφ' ἑτέρου ἄγεται καὶ φέρεται, ὡσπερ οὐδὲ ἵππος ἑαυτὸν ὑποξέγγυσσιν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος ἐλαύνεται. διὰ τοῦτο γούν καὶ νόμοι μὲν ἀνθρώποις τὰ κατὰ μὲν πράττειν, τὴν δὲ κακίαν ἀποστρέφεσθαι· τοῖς δὲ ἀλόγοις ἀλόγιστα τὰ κατὰ καὶ ἄκριτα μένει, ἅτε δὴ τῆς λογικότητος καὶ τῆς κατὰ λόγον διανοίας ἐκτὸς τυγχάνουσιν. εἶναι μὲν οὖν ψυχὴν λογικὴν ἐν ἀνθρώποις ἐκ τῶν προειρημένων, νομίζω δεδειχθαι.

33. Ὅτι δὲ καὶ ἀθάνατος γέγονεν ἡ ψυχὴ, καὶ τοῦτο ἀναγκαῖον εἶδέναι ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διδασκαλίᾳ πρὸς ἔλεγχον τῆς τῶν εἰδώλων ἀναιρέσεως. γένοιτο δ' ἂν οὖν ἡ περὶ τούτων γνώσις ἐγγυτέρω μᾶλλον ἐκ τῆς περὶ τοῦ σώματος γνώσεως καὶ ἐκ τοῦ πρὸς τὸ σῶμα διαλλάττειν αὐτήν. εἰ γὰρ ἄλλην αὐτήν ὁ λόγος ἀπέδειξε παρὰ τὸ σῶμα, ἔστι δὲ τὸ σῶμα φύσει θνητόν, ἀνάγκη τὴν ψυχὴν ἀθάνατον εἶναι τῷ μὴ εἶναι κατὰ τὸ σῶμα. καὶ πάλιν εἰ ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα κινεῖ, ὡς δέδεικται, καὶ οὐχὶ ὑπὸ ἄλλων αὐτὴ κινεῖται, ἀκόλουθόν ἐστιν ὑφ' ἑαυτῆς κινουμένην τὴν ψυχὴν, καὶ μετὰ τὴν εἰς γῆν ἀπόθεσιν τοῦ σώματος κινεῖ-

τὸ μάτι εἶνε διὰ νὰ βλέπη, καὶ τὸ αὐτί διὰ νὰ ἀκούη, ἄλλα ἀποστρέφονται καὶ ἄλλα προτιμοῦν; Ποῖος λοιπὸν ἐμποδίζει τὸ μάτι νὰ βλέπη, ἢ ποῖος ἐμποδίζει τὰ αὐτιά νὰ ἀκούουν, ἀφοῦ ἡ ἀκουστικὴ των εἶνε φυσικὴ; Ἡ ποῖος ἐμποδίζει τὴν γεῦσιν ἀπὸ τὴν φυσικὴν τῆς ἐπιθυμίαν, ἀφοῦ ἐκ φύσεως εἶνε πλασμένη διὰ νὰ γεύεται; καὶ ποῖος ἐμποδίζει τὸ χέρι νὰ ψηλαφᾷ κάτι, ἀφοῦ ἐκ φύσεως ἐπλάσθη διὰ νὰ ἐνεργῇ; καὶ ποῖος ἐμποδίζει τὴν ὄσφρησιν νὰ αἰσθάνεται, ἀφοῦ καὶ αὐτὴ ἔχει πλασθῆ διὰ νὰ ὄσφραίνεται; Ποῖος δὲ ἐνεργεῖ αὐτὰ ἐναντίον τῶν φυσικῶν ἐνεργειῶν τοῦ σώματος; Ἡ πῶς τὸ σῶμα ἀποστρέφεται τὴν φύσιν του καὶ στρέφεται πρὸς τὰς συμβουλάς ἄλλου καὶ κυβερνᾶται ἀπὸ τὸ νεῦμα ἐκείνου; Ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα δὲν ἀποδεικνύουν τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν λογικὴν ψυχὴν ποὺ κυβερνᾷ τὸ σῶμα. Διότι τὸ σῶμα δὲν ἐπλάσθη διὰ νὰ κατευθύνῃ τὸν ἑαυτὸν του, ἀλλὰ νὰ ὀδηγηθῆ ἀπὸ ἄλλον, ὅπως οὔτε ὁ ἵππος ζεύει τὸν ἑαυτὸν του, ἀλλ' ὀδηγεῖται ἀπὸ τὸν ἵππέα. Διὰ τοῦτο βεβαίως ὑπάρχουν καὶ οἱ νόμοι εἰς τοὺς ἀνθρώπους, διὰ νὰ πράττουν τὰ καλὰ καὶ νὰ ἀποστρέφονται τὰ κακὰ. Ἀντιθέτως εἰς τὰ ἄλογα μένουσιν ἀκαταλόγιστα καὶ ἄκριτα τὰ κακὰ, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν λογικὸν οὔτε τὴν ἀνάλογον σκέψιν. Νομίζω ὅτι ἀπὸ ὅσα εἶπομεν ἔχει ἀποδειχθῆ, ὅτι ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων εἶνε λογικὴ.

33. Εἶνε ἀνάγκη νὰ μάθωμεν ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶνε καὶ ἀθάνατος, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀνατροπῆς τῶν εἰδώλων. Θὰ πλησιάσωμεν δὲ τὴν γνώσιν αὐτῶν περισσότερο διὰ τῆς γνώσεως τοῦ σώματος καὶ διὰ τῆς διαφορᾶς τοῦ σώματος πρὸς αὐτήν. Διότι ἀφοῦ ὁ λόγος ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶνε κάτι διάφορον τοῦ σώματος καὶ ὅτι τὸ σῶμα εἶνε ἐκ φύσεως θνητόν, κατ' ἀνάγκην ἡ ψυχὴ εἶνε ἀθάνατος, διότι δὲν εἶνε ὁμοία πρὸς τὸ σῶμα. Καὶ πάλιν, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸ σῶμα, ὅπως ἀπεδείξαμεν, καὶ δὲν κινεῖται αὐτὴ ὑπὸ ἄλλου τινός, εἶνε ἐπόμενον ὅτι ἡ ψυχὴ κινεῖται ἀπὸ μόνη τῆς, καὶ ἀφοῦ ἀποθέσῃ εἰς τὴν γῆν τὸ σῶμα, ἐξακολουθεῖ νὰ κινῆ-

σθαι πάλιν αὐτὴν ἀφ' ἑαυτῆς. οὐ γὰρ ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἡ ἀποθνήσκουσα· ἀλλὰ διὰ τὴν ταύτης ἀναχώρησιν ἀποθνήσκει τὸ σῶμα.

Εἰ μὲν οὖν καὶ αὕτη ὑπὸ τοῦ σώματος ἐκινεῖτο, ἀκόλουθον ἦν, ἀναχωροῦντος τοῦ κινουόντος, ἀποθνήσκειν αὐτὴν· εἰ δὲ
 5 ἡ ψυχὴ κινεῖ καὶ τὸ σῶμα, ἀνάγκη μᾶλλον αὐτὴν ἑαυτὴν κινεῖν. ἑαυτῇ δὲ κινουμένη, ἐξ ἀνάγκης καὶ μετὰ τὸν τοῦ σώματος θάνατον ζῆ. ἡ γὰρ κίνησις τῆς ψυχῆς οὐδὲν ἕτερόν ἐστὶν ἢ ἡ ζωὴ αὐτῆς· ὥσπερ ἀμέλει καὶ τὸ σῶμα τότε ζῆν λέγομεν, ὅτε κινεῖται, καὶ τότε θάνατον αὐτοῦ εἶναι, ὅτε τῆς κινήσεως παύε-
 10 ται. τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ἐν σώματι καθάπαξ ἐνεργείας αὐτῆς φανερώτερον ἂν τις ἴδοι. εἰ γὰρ καὶ ὅτε τῷ σώματι ἐπιβέβηκε καὶ συνδέεται τούτῳ, οὐ κατὰ τὴν τοῦ σώματος σμικρότητα συστέλλεται καὶ συμμετρεῖται, ἀλλὰ πολλάκις ἐπὶ κλίνης τούτου κειμένον καὶ μὴ κινουμένον, ἀλλ' ὡς ἐν θανάτῳ κοιμωμέ-
 15 νου, αὕτη κατὰ τὴν ἑαυτῆς δύναμιν γρηγορεῖ καὶ ὑπερεκβαίνει τὴν τοῦ σώματος φύσιν· καὶ ὥσπερ ἀποδημοῦσα τούτου, μένουσα ἐν τῷ σώματι, τὰ ὑπὲρ γῆν φαντάζεται καὶ θεωρεῖ, πολλάκις δὲ καὶ τοῖς ἔξω τῶν γηίνων σωμάτων ἀγίοις καὶ ἀγγέλοις συναντᾷ καὶ πρὸς αὐτοὺς ἀφικνεῖται τῇ τοῦ νοῦ θαρροῦσα καθα-
 20 ρότητι· πῶς οὐχὶ μᾶλλον καὶ πολλῶ πλέον, ἀπολυθεῖσα τοῦ σώματος, ὅτε ὁ συνόησας αὐτὴν βούλεται Θεός, φανερωτέραν ἔξει τὴν τῆς ἀθανασίας γνῶσιν; εἰ γὰρ καὶ συνδεθεῖσα σώματι τὴν ἐκτὸς τοῦ σώματος ζωὴν ἔζη, πολλῶ πλέον καὶ μετὰ θάνατον τοῦ σώματος ζήσεται, καὶ οὐ παύσεται τοῦ ζῆν διὰ τὸν οὕτως
 25 αὐτὴν ποιήσαντα Θεὸν διὰ τοῦ ἑαυτοῦ Λόγου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἀθάνατα καὶ αἰώνια λογίζεται καὶ φρονεῖ, ἐπειδὴ καὶ ἀθάνατός ἐστι. καὶ ὥσπερ, τοῦ σώματος θνητοῦ τυγχάνοντος θνητὰ καὶ αἰ τούτου θεωροῦσιν αἰσθήσεις, οὕτως ἀθάνατα θεωροῦσαν καὶ λογιζομένην τὴν ψυ-
 30 χήν, ἀνάγκη καὶ αὐτὴν ἀθάνατον εἶναι καὶ αἰεὶ ζῆν. αἰ γὰρ περὶ

ται μόνη της. Διότι δὲν ἀποθνήσκει ἡ ψυχὴ ἀλλὰ τὸ σῶμα, ἐπειδὴ ἀποχωρεῖ αὐτή.

Ἐὰν λοιπὸν καὶ ἡ ψυχὴ ἐκινεῖτο ὑπὸ τοῦ σώματος, θὰ ἦτο ἐπόμενον νὰ ἀποθνήσκη μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ κινητή-
ρος της· ἀφοῦ ὅμως ἡ ψυχὴ κινεῖ καὶ τὸ σῶμα, κατ' ἀνάγκην
μᾶλλον κινεῖται ἀπὸ μόνη της. Ἀφοῦ δὲ κινεῖται ἀπὸ μόνη της,
κατ' ἀνάγκην ζῆ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος. Διότι ἡ
κίνησις τῆς ψυχῆς δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ζωὴ της· καθὼς
βεβαίως λέγομεν, ὅτι καὶ τὸ σῶμα τότε ζῆ, ὅταν κινῆται, καὶ
τότε ἀποθνήσκει, ὅταν παύη νὰ κινῆται. Ἄλλ' αὐτὸ δύναται
νὰ τὸ ἰδῆ κανεὶς ὀλοφάνερα καὶ ἀπὸ τὴν παντοτεινὴν μὲν ἐνέρ-
γειάν της, τὴν ὁποίαν ὅμως ἔχει καὶ ὅταν εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ
σώματος. Διότι ἐφ' ὅσον, καὶ ὅταν εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ σώματος
καὶ συνδέεται μὲ αὐτό, δὲν συστέλλεται, οὔτε ὑπολογίζεται ἀπὸ
τὴν μικρότητα τοῦ σώματος, ἀλλὰ πολλάκις, ἐνῶ αὐτὸ εὐρί-
σκεται ἐπὶ τῆς κλίνης καὶ δὲν κινεῖται, ἀλλὰ κοιμᾶται σὰν νὰ ἔχη
ἀποθάνει, αὐτὴ ἀγρυπνεῖ μὲ τὴν ἰδικὴν της δύναμιν καὶ ξεπερ-
νᾷ τὴν φύσιν τοῦ σώματος· καὶ ἐνῶ μένει εἰς τὸ σῶμα, σκέπτε-
ται καὶ ἐξετάζει τὰ ὑπεργήινα σὰν νὰ ἀπομακρύνεται ἀπ' αὐτό·
πολλάκις δὲ συναντᾷ ἀγίους καὶ ἀγγέλους πού βρίσκονται ἔξω
ἀπὸ τὰ γήινα σώματα, καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτοὺς στηριζομένη
εἰς τὴν καθαρότητα τοῦ νοῦ· ὅταν ἀπολυθῆ ἀπὸ τὸ σῶμα, τότε
πού θὰ θελήσῃ ὁ Θεὸς πού τὴν συνέδεσε μὲ αὐτό, δὲν θὰ ἔχη
πολὺ μεγαλυτέραν καὶ πολὺ καθαρωτέραν τὴν γνῶσιν τῆς ἀθα-
νασίας; Διότι ἐὰν καὶ ὅταν ἦτο συνδεδεμένη μὲ τὸ σῶμα ἔζη
τὴν ἐκτὸς τοῦ σώματος ζωὴν, θὰ ζῆσῃ πολὺ περισσότερον καὶ
μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματος καὶ δὲν θὰ παύσῃ νὰ ζῆ, διότι
ἔτσι τὴν ἔπλασεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Λόγου του, τοῦ Κυρίου ἡμῶν
Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο λοιπὸν σκέπτεται καὶ φρονεῖ ἀθά-
νατα καὶ αἰώνια, διότι εἶνε ἀθάνατος. Καὶ ὅπως, ἐπειδὴ τὸ σῶ-
μα εἶνε θνητόν, θνητὰ βλέπουν καὶ αἱ αἰσθήσεις του, ἔτσι καὶ ἡ
ψυχὴ, ἐπειδὴ σκέπτεται καὶ ἐξετάζει τὰ ἀθάνατα, κατ' ἀνάγκην
εἶνε αὐτὴ ἀθάνατος καὶ ζῆ πάντοτε. Διότι αἱ σκέψεις καὶ

τῆς ἀθανασίας ἔννοιαι καὶ θεωρίαι οὐδέποτε αὐτὴν ἀφιασι μέ-
 νουσαι ἐν αὐτῇ, καὶ ὡσπερ ἔκκαυμα ἐν αὐτῇ γινόμεναι πρὸς
 ἀσφάλειαν τῆς ἀθανασίας. διὰ τοῦτο γοῦν καὶ τῆς περὶ Θεοῦ
 θεωρίας ἔχει τὴν ἔννοιαν καὶ αὐτὴ ἑαυτῆς γίνεται ὁδός, οὐκ
 5 ἔξωθεν ἀλλ' ἐξ ἑαυτῆς λαμβάνουσα τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου γνῶ-
 σιν καὶ κατάληψιν.

34. Λέγομεν οὖν, καθάπερ εἴρηται πρότερον, ὡσπερ τὸν
 Θεὸν ἠρνήσαντο, καὶ ἄψυχα θρησκευοῦσιν, οὕτω καὶ τὴν ψυ-
 χὴν οὐκ ἔχειν λογικὴν νομίζοντες, αὐτόθεν ἔχουσι τῆς παρα-
 10 φροσύνης τὴν ἐπιτιμίαν ἐν ἀλόγοις καταριθμούμενοι· καὶ διὰ
 τοῦτο ὡς ἄψυχοι ἐν ἀψύχοις ἔχοντες τὴν δεισδαιμονίαν, ἐλέους
 καὶ χειραγωγίας εἰσὶν ἄξιοι. εἰ δὲ ψυχὴν ἀξιούσιν ἔχειν καὶ ἐπὶ
 τῷ λογικῷ μέγα φρονοῦσιν, εἰκότως τοῦτο ποιοῦντες, διὰ τί ὡς
 μὴ ἔχοντες ψυχὴν παρὰ λόγον τολμῶσι, καὶ οὐχ ἂ δεῖ φρονεῖν
 15 φρονοῦσιν, ἀλλὰ κρείττονας ἑαυτοῦς καὶ τοῦ Θείου ποιοῦσι;
 ψυχὴν γὰρ ἀθάνατον ἔχοντες καὶ μὴ βλεπομένην αὐτοῖς, τὸν
 Θεὸν ἐν τοῖς βλεπομένοις καὶ θνητοῖς ἀπεικάζουσιν. ἢ διὰ τί,
 ὡσπερ ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, οὕτως οὐ καταφεύγουσι πάλ-
 λιν πρὸς αὐτόν; δύνανται γάρ, ὡσπερ ἀπεστράφησαν τῇ δια-
 20 νοίᾳ τὸν Θεὸν καὶ τὰ οὐκ ὄντα ἀνεπλάσαντο εἰς θεοὺς, οὕτως
 ἀναβῆναι τῷ νῷ τῆς ψυχῆς καὶ πάλιν ἐπιστρέφαι πρὸς τὸν Θε-
 ὄν. ἐπιστρέφαι δὲ δύνανται, ἐὰν ὃν ἐνεδύσαντο ῥύπον πάσης ἐπι-
 θυμίας ἀπόθωνται καὶ τοσοῦτον ἀπονέψωνται, ἕως ἂν ἀπό-
 θωνται πᾶν τὸ συμβεβηκὸς ἀλλότριον τῇ ψυχῇ καὶ μόνην αὐ-
 25 τὴν ὡσπερ γέγονεν ἀποδείξωσιν, ἵν' οὕτως ἐν αὐτῇ θεωρῆσαι
 τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, καθ' ὃν καὶ γεγόνασιν ἐξ ἀρχῆς, δυνη-
 θῶσι. κατ' εἰκόνα γὰρ Θεοῦ πεποιήται καὶ καθ' ὁμοίωσιν γέ-
 γονεν, ὡς καὶ ἡ θεία σημαίνει Γραφή ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ
 λέγουσα· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν
 30 ἡμετέραν. ὅθεν καὶ ὅτε πάντα τὸν ἐπιχυθέντα ῥύπον τῆς

θεωρία περί ἀθανασίας, χωρίς ποτέ νά τήν ἐγκαταλείπουν, μένουν πάντοτε ἐντός της, καί γίνονται σάν σημάδια ἐγκαύματος εἰς αὐτήν διὰ νά τῆς ἐξασφαλίσουν τήν ἀθανασίαν. Διὰ τοῦτο λοιπόν σκέπτεται καί τήν θεωρίαν περί Θεοῦ καί ἡ ἴδια γίνεται διὰ τὸν ἑαυτὸν της ὁδὸς καί λαμβάνει τήν περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου γνῶσιν καί κατανόησιν ὄχι ἀπ' ἕξω ἀλλ' ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν της.

34. Λέγομεν λοιπόν, ὅπως καί προηγουμένως ἐλέχθη, ὅτι καθὼς ἠρνήθησαν τὸν Θεὸν καί λατρεύουν ἄψυχα, ἔτσι καί ἐπειδὴ ἐπίστευσαν ὅτι δὲν ἔχουν λογικὴν ψυχὴν, ἀπ' αὐτὸ ἐπιτιμῶνται ὡς παράφρονες καί καταριθμοῦνται μεταξὺ τῶν ἀλόγων· καί διὰ τοῦτο εἶνε ἄξιοι ἐλέους καί καθοδηγήσεως, διότι ὡς ἄψυχοι λατρεύουν τὰ ἄψυχα. Ἐὰν λοιπόν ἰσχυρίζονται ὅτι ἔχουν ψυχὴν καί εἶνε ὑπερήφανοι διὰ τὴν λογικὴν, καί εὐλόγως τὸ κάνουν αὐτό, διατί σάν νά μὴ ἔχουν ψυχὴν ἐπιχειροῦν παράλογα καί δὲν σκέπτονται αὐτὰ ποῦ πρέπει νά σκέπτονται, ἀλλὰ θεωροῦν τοὺς ἑαυτοὺς των ἀνωτέρους καί τοῦ Θεοῦ; Διότι ἐνῶ ἔχουν ἀθάνατον ψυχὴν, τὴν ὁποῖαν δὲν βλέπουν, εἰκονίζουσι τὸν Θεὸν εἰς ὄρατὰ καί θνητὰ. Ἡ διατί, ὅπως ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τὸν Θεόν, δὲν καταφεύγουν ἔτσι πάλιν εἰς αὐτόν; Διότι ὅπως ἀκριβῶς ἀπέστρεψαν τὴν διάνοιάν των ἀπὸ τὸν Θεὸν καί ἐπλάσαν ἀνυπάρκτους θεούς, ἔτσι δύνανται νά ἀνέβουν μὲ τὸν νοῦν τῆς ψυχῆς, καί νά ἐπιστρέψουν πάλιν πρὸς τὸν Θεόν. Καί δύνανται νά ἐπιστρέψουν, ἐὰν ἀποβάλλουν τὴν ἀκαθαρσίαν κάθε ἐπιθυμίας, τὴν ὁποῖαν ἐνεδύθησαν, καί ξεπλυθοῦν τόσον πολύ, μέχρι νά ἐξαφανίσουν κάθε τι ξένον ποῦ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν ψυχὴν καί νά ἐμφανίσουν αὐτὴν μόνην ὅπως ἐδημιουργήθη, ὥστε ἔτσι νά δυνηθοῦν νά ἴδουν ἐντός αὐτῆς τὸν Λόγον τοῦ Πατρὸς, κατ' εἰκόνα τοῦ ὁποῖου ἐπλάσθησαν ἐξ ἀρχῆς. Διότι ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ καί ἐπλάσθη καθ' ὁμοίωσιν, ὅπως τὸ δηλώνει καί ἡ θεία Γραφή λέγουσα ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ· «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν» (Γε 1, 26). Διὰ τοῦτο καί ὅταν ἀποβάλλῃ ἀπὸ ἐπάνω της κάθε ἀκαθαρσίαν τῆς

ἁμαρτίας ἀπ' ἑαυτῆς ἀποτίθεται καὶ μόνον τὸ κατ' εἰκόνα καθαρὸν φυλάττει, εἰκότως, διαλαμπρυνθέντος τούτου, ὡς ἐν κατόπτρῳ θεωρεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, τὸν Λόγον, καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα, οὗ καὶ ἔστιν εἰκὼν ὁ σωτὴρ, λογίζεται.

5 Ἡ εἰ μὴ αὐτάρκειας ἔστιν ἡ παρὰ τῆς ψυχῆς διδασκαλία διὰ τὰ ἐπιβολοῦντα ταύτης ἕξωθεν τὸν νοῦν καὶ μὴ ὄραν αὐτὴν τὸ κρεῖττον, ἀλλ' ἔστι πάλιν καὶ ἀπὸ τῶν φαινομένων τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καταλαβεῖν, τῆς κτίσεως ὡσπερ γράμμασι διὰ τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας τὸν ἑαυτῆς δεσπότην καὶ ποιητὴν ση-
10 μαινύσης καὶ βιώσης.

2. Γνώσις τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς γνώσεως τῆς κτίσεως

35. Ἄγαθός γάρ οὖν καὶ φιλόανθρωπος ὁ Θεὸς καὶ κηδόμενος τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων ψυχῶν, ἐπειδὴ ἀόρατος καὶ ἀκατάληπτός ἐστι τὴν φύσιν, ἐπέκεινα πάσης γεννητῆς οὐσίας ὑπάρ-
15 χων, καὶ διὰ τοῦτο ἔμελλε τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀτυχεῖν τῆς περὶ αὐτοῦ γνώσεως, τῷ τὰ μὲν ἐξ οὐκ ὄντων εἶναι τὸν δὲ ἀγένητον, τούτου ἕνεκεν τὴν κτίσιν οὕτω διεκόσμησε τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ ὁ Θεός, ἵν' ἐπειδὴ τὴν φύσιν ἔστιν ἀόρατος, κἂν ἐκ τῶν ἔργων γινώσκεισθαι δυναθῆ ἰδοῖς ἀνθρώποις. ἐκ γὰρ τῶν ἔργων
20 πολλάκις ὁ τεχνίτης καὶ μὴ ὁρῶμενος γινώσκειται· καὶ οἷόν τι λέγουσι περὶ τοῦ ἀγαλματοποιοῦ Φειδίου, ὡς τὰ τούτου δημιουργήματα ἐκ τῆς συμμετρίας καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα τῶν μερῶν ἀναλογίας ἐμφαίνειν καὶ μὴ παρόντα Φειδίαν τοῖς ὁρῶσιν, οὕτω δεῖ νοεῖν ἐκ τῆς τοῦ κόσμου τάξεως τὸν τούτου ποιητὴν καὶ
25 δημιουργὸν Θεόν, κἂν τοῖς τοῦ σώματος ὀφθαλμοῖς μὴ θεωρηταί. οὐ γὰρ κατεχρήσατο τῇ ἀοράτῳ φύσει αὐτοῦ ὁ Θεός· μή τις τοῦτο προφασίζέσθω· καὶ παντελῶς ἑαυτὸν ἄγνωστον τοῖς

ἀμαρτίας πού ἐχύθηκε ἐπάνω της καὶ διατηρεῖ καθαρὸν μόνον τὸ κατ' εἰκόνα, εὐλόγως, ὅταν αὐτὸ τελείως λαμπικαρισθῆ, βλέπει ὡς εἰς κάτοπτρον τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρός, τὸν Λόγον, καὶ ἐντὸς αὐτοῦ σκέπτεται τὸν Πατέρα τοῦ ὁποῖου ὁ Σωτὴρ εἶνε εἰκῶν.

Ἡ ἐὰν δὲν εἶνε αὐτάρκης ἢ διδασκαλία ἀπὸ τὴν ἴδιαν τὴν ψυχὴν, διότι ἐξωτερικὰ αἷτια ἐπιθολώνουν τὸν νοῦν της καὶ δὲν βλέπει τὸ καλῦτερον, εἶνε δυνατὸν τότε νὰ κατανοήσωμεν τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν ἀπὸ ὅσα βλέπομεν, διότι ἡ κτίσις διὰ τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας ὡς νὰ εἶνε γράμματα ὑποδεικνύει καὶ διακηρύσσει τὸν Δεσπότην καὶ δημιουργὸν της.

2. Γνώσις τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς γνώσεως τῆς κτίσεως

35. Ὁ Θεὸς λοιπὸν εἶνε ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος καὶ φροντίζει διὰ τὰς ψυχὰς τὰς ὁποίας ἐπλασεν· ἐπειδὴ ὅμως εἶνε ἐκ φύσεως ἀόρατος καὶ ἀκατάληπτος, διότι εὐρίσκεται ἐπέκεινα παντὸς δημιουργήματος, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἀνθρώπινον γένος δὲν θὰ ἐπετύγχανε νὰ τὸν γνωρίσῃ, καθ' ὅσον τὰ μὲν πλάσματα ἔγιναν ἐκ τοῦ μηδενός, αὐτὸς δὲ ἦτο ἀδημιούργητος, διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς διεκόσμησε τὴν κτίσιν διὰ τοῦ Λόγου του, ὥστε ἐπειδὴ ἐκ φύσεως εἶνε ἀόρατος, νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναγνωρισθῆ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἔστω καὶ ἀπὸ τὰ ἔργα. Διότι πολλάκις ἀναγνωρίζομεν τὴν ὑπαρξιν τοῦ τεχνίτου ἀπὸ τὸ ἔργον του, ἂν καὶ δὲν τὸν βλέπομεν· καὶ κάτι τέτοιον λέγεται περὶ τοῦ ἀγαλματοποιοῦ Φειδίου²², ὅτι ὅσοι ἔβλεπαν τὴν συμμετρίαν καὶ τὴν ἁρμονίαν εἰς τὰ ἔργα του, ἔβλεπαν τὸν ἴδιον, ἂν καὶ δὲν ἦτο παρών. Ἔτσι ἀπὸ τὴν τάξιν τοῦ κόσμου, πρέπει νὰ ἀντιλαμβανώμεθα τὸν δημιουργὸν καὶ πλάστην αὐτοῦ Θεόν, ἂν καὶ δὲν τὸν βλέπομεν μὲ τὰ μάτια τοῦ σώματος. Διότι ὁ Θεὸς δὲν ἔκανε κακὴν χρῆσιν τῆς ἀόρατου φύσεώς του - μὴ τὸ χρησιμοποιοῦν κανεὶς αὐτὸ ὡς πρόφασιν - καὶ δὲν ἀφήκε τὸν ἑαυτὸν του τελείως

τέλη τοῦ Ε' αἰῶνος π.Χ. Αὐτὸς ἔκανε τὰ γλυπτὰ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

ἀνθρώποις ἀφῆκεν· ἀλλ' ὡς προεῖπον, οὕτω διεκόσμησε τὴν κτίσιν, ὥστε καὶ μὴ ὁρῶμενον αὐτὸν τῇ φύσει, ὅμως ἐκ τῶν ἔργων γινώσκεισθαι. καὶ τοῦτο οὐ παρ' ἔμαντοῦ φημι, ἀλλ' ἀφ' ὧν παρὰ τῶν θεολόγων ἀνδρῶν ἔμαθον, ὧν εἷς ἐστὶν ὁ Παῦλος

5 Ῥωμαίους μὲν γράφων οὕτω· Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται· Λυκάοσι δὲ παρρησιαζόμενος καὶ λέγων· Καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ Θεὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν

10 καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὃς ἐν ταῖς παρωχημέναις γενεαῖς εἶασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. καίτοι γε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν ἀγαθουργῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν διδοὺς ὑετοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν.

15 Τίς γάρ, ὁρῶν τὸν οὐρανοῦ κύκλον καὶ τὸν δρόμον ἡλίου καὶ σελήνης καὶ τῶν ἄλλων ἀστέρων τὰς θέσεις καὶ τὰς περιπολήσεις, ἐναντίας μὲν καὶ διαφόρους γινομένας, ἐν δὲ τῇ διαφορᾷ ὁμοίαν τὴν τάξιν παρὰ πάντων ὁμοῦ σφωζομένην, οὐκ ἐνθυμεῖται, ὅτι οὐκ αὐτὰ ἑαυτά, ἀλλ' ἕτερός ἐστιν ὁ διακοσμῶν αὐτὰ

20 ποιητής; τίς δέ, ὁρῶν ἡλίον μὲν ἀνατέλλοντα μεθ' ἡμέραν, σελήνην δὲ φαίνουσαν κατὰ νύκτα καὶ φθίνουσαν καὶ πληρουμένην ἀπαρράλλaktως κατὰ τὸν τῶν ἡμερῶν ἴσον πάντως ἀριθμόν, καὶ τῶν ἀστρῶν τὰ μὲν διατρέχοντα καὶ ποικίλως ἐναλλάττοντα τοὺς δρόμους, τὰ δὲ ἀπλανῶς κινούμενα, οὐκ ἂν ἐννοίαν λά-

25 βοι, ὅτι πάντως ἐστὶν ὁ κυβερνῶν αὐτὰ δημιουργός;

36. Τίς, ὁρῶν τὰ ἐναντία τῇ φύσει σνημμένα καὶ σύμφωνον ἔχοντα τὴν ἁρμονίαν, οἷον τίς, ἰδὼν πῦρ ψυχρῶ καὶ ξηρὸν ὑγρῶ κεκραμμένον, καὶ ταῦτα μὴ ἀντιστατοῦντα πρὸς ἀλληλα, ἀλλ' ἐν ἀποτελοῦντα ὡς ἐξ ἑνὸς τὸ σῶμα, οὐκ ἂν ἐνθυμη-

ἄγνωστον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ὅπως προηγουμένως εἶπα, διεκόσμησε ἔτσι τὴν κτίσιν, ὥστε ἂν καὶ ἐκ φύσεως αὐτὸς ἦτο ἀόρατος, ἐν τούτοις νὰ γίνεται ἀντιληπτὸς ἀπὸ τὰ ἔργα. Καὶ αὐτὸ δὲν εἶνε ἰδικόν μου, ἀλλὰ τὸ ἔμαθα ἀπὸ τοὺς θεολόγους, εἰς ἐκ τῶν ὁποίων εἶνε καὶ ὁ Παῦλος ποὺ γράφει πρὸς τοὺς Ῥωμαίους τὰ ἐξῆς· «Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται» (Ῥω 1, 20)· καὶ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Λυκαονίας²³ μὲ θάρρος λέγει· «Καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ Θεὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἶασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. καίτοι γε οὐκ ἁμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφήκεν ἀγαθουργῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν διδούς ὑετοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν» (Πρξ 14, 15-17).

Διότι ποῖος βλέπων τὴν οὐράνιον σφαῖραν καὶ τὴν τροχίαν τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης καὶ τὰς θέσεις καὶ περιφορὰς τῶν ἄλλων ἀστέρων, ἐνῶ εἶνε ἀντίθετοι καὶ διαφορετικά, ἐν τούτοις νὰ διατηροῦν ὅλοι μαζί τὴν τάξιν καὶ ἐντὸς τῆς διαφορᾶς, δὲν σκέπτεται ὅτι ἄλλος εἶνε ὁ δημιουργὸς αὐτὸς ποὺ τὰ ρυθμίζει καὶ δὲν ρυθμίζουν αὐτὰ τὸν ἑαυτὸν τους; Ποῖος δὲ βλέπων νὰ ἀνατέλλῃ ὁ ἥλιος τὴν ἡμέραν, καὶ τὴν νύκτα νὰ ἐμφανίζεται ἡ σελήνη καὶ νὰ ἐλαττοῦται καὶ νὰ γεμίζει, χωρὶς νὰ μεταβάλλεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἡμερῶν ποὺ ὅπως δὴποτε εἶνε καθωρισμένος, καὶ τὰ ἀστρα ἄλλα μὲν νὰ διατρέχουν τὸν οὐράνιον θόλον καὶ νὰ ἀλλάζουν κατὰ διαφοροὺς τρόπους τροχιάς, ἄλλα δὲ νὰ κινοῦνται ἐπὶ τῆς ἰδίας τροχιάς, δὲν θὰ ἐννοήσῃ ὅτι ὅπως δὴποτε ὑπάρχει ὁ δημιουργὸς ποὺ τὰ κυβερνᾷ;

36. Βλέπων τὰ ἐκ φύσεως ἀντίθετα συνηνωμένα καὶ συμφωνοῦντα ἀρμονικῶς, ὅπως ὅταν ἰδῇ τὴν φωτιὰν ἀναμειγμένην μὲ τὸν ἀέρα καὶ τὴν γῆν μὲ τὸ ὕδωρ καὶ αὐτὰ νὰ μὴ ἀντιδροῦν τὸ ἓνα ἐναντίον τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ νὰ ἀποτελοῦν ἓνα σῶμα, σὰν

23. Λυκάονες· ἔθνος τῆς κεντρικῆς Μ. Ἀσίας. Βλ. Πρξ 14, 6· 11.

θεΐη ἔξωθεν εἶναι τούτων τὸν ταῦτα συνάψαντα; τίς, ἰδὼν χει-
 μῶνα παραχωροῦντα ἔαρι καὶ ἔαρ θέρει καὶ θέρος μετοπώρω
 καὶ ὅτι ἐναντία ὄντα ταῦτα τῇ φύσει· τὸ μὲν γὰρ φύχει, τὸ δὲ
 καίει, τὸ δὲ τρέφει, τὸ δὲ φθίνει· ὁμως τὰ πάντα ἴσην καὶ ἀβλα-
 5 βῆ τῷ τοῖς ἀνθρώποις ἀποτελοῦντα τὴν χρῆσιν, οὐκ ἂν ἐννοήσεις,

ὅτι ἔστι τις κρείττων τούτων, ὃ τὴν ἰσότητα παρέχων πᾶσι καὶ
 κυβερνῶν τὰ πάντα, κἂν μὴ βλέπη τοῦτον; τίς, ὄρῶν ἐν ἀέρι
 τὰς νεφέλας ὑποβασταζομένας καὶ ἐν νεφέλαις τὴν τῶν ὑδάτων
 δεθειῖσαν βαρῦτητα, οὐκ ἐννοίαν λαμβάνει τοῦ ταῦτα δήσαντος
 10 καὶ προστάξαντος γενέσθαι; ἢ τίς, ὄρῶν αὐτὴν τὴν γῆν βαρυτά-
 την οὖσαν τῇ φύσει, ἐπὶ τὸ ὕδωρ ἐδρασθειῖσαν καὶ ἀκίνητον μέ-
 νουσαν ἐπὶ τὸ φύσει κινούμενον, οὐ διανοηθήσεται εἶναι τινα
 τὸν ταῦτα διαταξάμενον καὶ ποιήσαντα Θεόν; τίς, ἰδὼν τὴν
 κατὰ καιρὸν τῆς γῆς καρποφορίαν καὶ οὐρανόθεν ὑετοῦς καὶ
 15 ποταμῶν ἐπιρροίας καὶ πηγῶν ἀναβλύσεις καὶ ζῶων ἐξ ἀνο-
 μοίων γονάς, καὶ ταῦτα οὐκ ἀεὶ ἀλλὰ κατὰ καιροὺς ὠρισμένους
 γινόμενα· καὶ ὅλως τίς, κατανοήσας ἐν ἀνομοίοις καὶ ἐναντίοις
 τὴν ἴσην καὶ ὁμοίαν παρ' αὐτῶν ἀποτελουμένην τάξιν, οὐκ ἂν
 ἐνθυμηθείη, ὅτι ἔστι μία δύναμις ἢ ταῦτα διακοσμήσασα καὶ
 20 διέπουσα, ὡς ἂν αὐτῇ δοκῆ, μένουσα καλῶς;

Αὐτὰ μὲν γὰρ καθ' ἑαυτὰ οὐκ ἂν συσταίη καὶ φανῆναί ποτε
 δυνηθείη διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλα τῆς φύσεως ἐναντιότητα. τὸ μὲν
 γὰρ ὕδωρ φύσει βαρὺ καὶ κάτω ρέον ἐστίν, αἱ δὲ νεφέλαι κοῦφαι
 καὶ τῶν ἐλαφρῶν καὶ τῶν ἀνωφερῶν τυγχάνουσι· καὶ ὁμως τὸ
 25 βαρύτερον ὕδωρ ὄρῶμεν ἐν ταῖς νεφέλαις βασταζόμενον. καὶ
 πάλιν ἢ μὲν γῆ βαρυτάτη ἐστὶ, τὸ δ' αὖ πάλιν ὕδωρ κορυφότε-
 ρόν ἐστι ταύτης· καὶ ὁμως ὑπὸ τῶν ἐλαφροτέρων τὸ βαρύτε-
 ρον βαστάζεται, καὶ οὐ καταφέρεται, ἀλλ' ἔστηκεν ἀκίνητος ἢ
 γῆ. καὶ τὸ μὲν ἄρρεν οὐ ταῦτόν ἐστι τῷ θήλει, καὶ ὁμως εἰς ἕν

νά κατάγονται ἀπὸ ἓνα σῶμα, ποῖος δὲν θὰ σκεφθῆ ὅτι ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ αὐτὰ ἐκεῖνος ποῦ τὰ συνήνωσε; Ποῖος ὅταν ἰδῆ τὸν χειμῶνα νὰ παραχωρῆ τὴν θέσιν του εἰς τὴν ἀνοιξιν καὶ ἡ ἀνοιξις εἰς τὸ θέρος καὶ ὅτι ἐνῶ αὐτὰ ἐκ φύσεως εἶνε ἀντίθετα - διότι τὸ μὲν ἓνα προκαλεῖ ψῦχος, τὸ ἄλλο καίει, τὸ ἄλλο καρποφορεῖ καὶ τὸ ἄλλο φθείρει - ἐν τούτοις ὅλα νὰ παρέχουν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἴσην καὶ ἀβλαβῆ χρῆσιν, ποῖος ὅταν ἰδῆ αὐτά, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ ὅτι ὑπάρχει κάποιος ἀνώτερος αὐτῶν, ὁ ὅποιος δίδει εἰς ὅλα τὴν ἰσορροπίαν καὶ κυβερνᾷ τὰ πάντα, ἔστω καὶ ἂν δὲν τὸν βλέπῃ; Ποῖος βλέπων νὰ ὑποβαστάζωνται αἱ νεφέλαι ὑπὸ τοῦ ἀέρος καὶ τὴν βαρύτητα τοῦ ὕδατος δεμένῃν εἰς τὰς νεφέλας, δὲν λαμβάνει ἰδέαν αὐτοῦ ποῦ τὰ ἔδεσε αὐτὰ καὶ διέταξε νὰ γίνουν; Ἡ ποῖος, ὅταν ἰδῆ τὴν βαρυτάτην γῆν νὰ στηρίζεται εἰς τὸ ὕδωρ καὶ νὰ μένη ἀκίνητος ἐπάνω εἰς τὸ κινούμενον²⁴, δὲν θὰ διανοηθῆ ὅτι ὑπάρχει κάποιος, ὁ Θεὸς ποῦ διερρύθμισε καὶ ἐδημιούργησε τὴν γῆν; Ποῖος, ὅταν ἰδῆ τὴν κατὰ περιόδους καρποφορίαν τῆς γῆς, τὰς οὐρανοστάλους βροχάς, τὰ ρεύματα τῶν ποταμῶν, τὰς ἀναβλύσεις τῶν πηγῶν, τὰς γεννήσεις τῶν ζώων ἀπὸ ἀνόμοια, καὶ ὅλα αὐτὰ νὰ γίνωνται ὄχι συνεχῶς ἀλλὰ καθ' ὥρισμένης περιόδους, καὶ γενικῶς ποῖος, ὅταν διακρίνη ὅτι καὶ τῶν ἀνομοίων καὶ τῶν ἀντιθέτων ἐπιτυγχάνεται ἴση καὶ ὁμοία τάξις, δὲν θὰ ἐνθυμηθῆ ὅτι ὑπάρχει μία δύναμις, ἡ ὅποια διαρρυθμίζει καὶ κυβερνᾷ αὐτά, ὅπως θέλει αὐτή, καὶ παραμένει σταθερά;

Διότι αὐτὰ μόνον τῶν οὐδέποτε θὰ ἠδύναντο νὰ συσταθοῦν καὶ νὰ ἐμφανισθοῦν, διότι ἔχουν ἀντίθετον φύσιν μετὰ τῶν. Διότι τὸ μὲν ὕδωρ ἐκ φύσεως εἶνε βαρὺ καὶ ῥέει πρὸς τὰ κάτω, τὰ δὲ νέφη εἶνε ἑλαφρὰ καὶ ὡς ἑλαφρὰ ἔχουν τὴν τάσιν νὰ ἀναβαίνουν πρὸς τὰ ἐπάνω· ἐν τούτοις βλέπομεν τὸ βαρύτερον ὕδωρ νὰ βαστάζεται ἐντὸς τῶν νεφῶν. Ἐξ ἄλλου ἡ μὲν γῆ εἶνε βαρυτάτη, τὸ δὲ ὕδωρ εἶνε ἑλαφρότερον αὐτῆς· καὶ ὁμως τὸ βαρύτερον βαστάζεται ἀπὸ τὰ ἑλαφρότερα, καὶ δὲν πίπτει πρὸς τὰ κάτω ἢ γῆ, ἀλλὰ μένει ἀκίνητος. Καὶ ἐνῶ τὸ ἄρρεν δὲν εἶνε

24. Μία ἀπὸ τὰς ἀρχαίας φυσικὰς θεωρίας ἦτο, ὅτι ἡ γῆ στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὸ ὕδωρ. Βλ. Μ. Βασιλείου, Ἑξαήμε. 1, 33.

συνάγεται, καὶ μία παρ' ἀμφοτέρων ἀποτελεῖται γένεσις τοῦ
 ὁμοίου ζώου. καὶ συνελθόντι φάναι, τὸ ψυχρὸν τῷ θερμῷ ἐναν-
 τίων ἐστί, καὶ τὸ ὑγρὸν τῷ ξηρῷ μάχεται· καὶ ὁμῶς συνελθόντα
 οὐ στασιάζει πρὸς ἑαυτά, ἀλλ' ἐξ ὁμοιοῦ ἐν σῶμα καὶ τὴν
 5 πάντων γένεσιν ἀποτελοῦσιν.

37. Οὐκ ἂν οὖν μαχόμενα καὶ ἐναντία ὄντα τῇ φύσει ἑαυ-
 τὰ συνήγαγον, εἰ μὴ κρείττων ἦν καὶ κύριος ὁ συνδήσας αὐτά,
 ᾧ καὶ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, ὡσπερ δοῦλα δεσπότη ὑπακούοντα,
 εἶκει καὶ πείθεται· καὶ οὐκ εἰς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἕκαστον σκο-
 10 ποῦν ἀντιμάχεται πρὸς τὸ ἕτερον· ἀλλὰ τὸν συνδήσαντα Κύ-
 ριον γινώσκοντα, ὁμόνοιαν ἔχουσι πρὸς ἑαυτά, φύσει μὲν ὄντα
 ἐναντία, τῇ δὲ τοῦ κυβερνωῦντος βουλήσει φιλιάζοντα. ἐπεὶ εἰ
 μὴ κρείττονι προστάξει ἐγγόνει τούτων μία κρᾶσις, πῶς ἂν τὸ
 βαρὺ τῷ ἐλαφρῷ ἢ τὸ ξηρὸν τῷ ὑγρῷ ἢ τὸ περιφερὲς τῷ ὀρ-
 15 θῷ ἢ τὸ πῦρ τῷ ψυχρῷ ἢ ὄλως ἢ θάλασσα τῇ γῆ ἢ ὁ ἥλιος τῇ
 σελήνῃ ἢ τὰ ἄστρα τῷ οὐρανῷ καὶ ὁ ἀήρ ταῖς νεφέλαις ἐμίγη
 καὶ συνῆλθεν, ἀνομοίου οὐσης τῆς ἐκάστου πρὸς τὸ ἕτερον φύ-
 σεως; ἔμελλε γὰρ καὶ μεγάλη στάσις γίνεσθαι πρὸς αὐτά,
 τοῦ μὲν καίοντος, τοῦ δὲ ψύχοντος, καὶ τοῦ μὲν βαρέως κάτω,
 20 τοῦ δὲ κούφου ἐκ τῶν ἐναντίων ἄνω ἔλκοντος, καὶ τοῦ μὲν ἡλί-
 ου φωτίζοντος, τοῦ δὲ ἀέρος σκοτιζόντος· καὶ γὰρ καὶ τὰ ἄστρα
 ἐστασίασαν ἂν πρὸς ἑαυτά, ὅτι τὰ μὲν ἀνωτέρω, τὰ δὲ κατωτέ-
 ρω τὴν θέσιν ἔχει· καὶ ἡ νύξ δὲ οὐκ ἂν παρεχώρησε τῇ ἡμέρᾳ,
 ἀλλ' ἔμενεν ἂν πάντως μαχομένη πρὸς αὐτὴν καὶ στασιάζουσα.
 25 Τούτων δὲ γινομένων, λοιπὸν ἦν ἰδεῖν οὐκέτι κόσμον ἀλλ'
 ἀκοσμίαν, οὐκέτι τάξιν ἀλλ' ἀταξίαν, οὐκέτι σύστασιν ἀλλ' ἀσύ-
 στατον τὸ ὄλον, οὐκέτι μέτρα ἀλλ' ἀμετρίαν. τῇ γὰρ ἐκάστου

ὁμοιον μὲ τὸ θῆλυ, ἐν τούτοις συνενοῦνται καὶ γεννᾶται ἀπὸ τὰ δύο ὁμοιον ζῶν. Καὶ διὰ τὸ νὰ συνοψίσω, τὸ ψυχρὸν εἶνε ἀντίθετον τοῦ θερμοῦ καὶ τὸ ὑγρὸν καταπολεμεῖ τὸ ξηρὸν²⁵. ἐν τούτοις, ὅταν συνενοῦνται, δὲν ἀντιδροῦν τὸ ἓνα ἐναντίον τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ μὲ ὁμόνοιαν ἀποτελοῦν ἓνα σῶμα καὶ συντελοῦν εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν πάντων.

37. Ἐποῦ λοιπὸν εἶνε ἀντιμαχόμενα καὶ ἀντίθετα ἐκ φύσεως, δὲν θὰ συνηνοῦντο, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ὁ ἀνώτερος Κύριος ποὺ τὰ συνέδεσε, εἰς τὸν ὁποῖον ὑποχωροῦν καὶ πείθονται καὶ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, ὅπως ἀκριβῶς ὑπακούουν οἱ δοῦλοι εἰς τὸν κύριόν των. Καὶ δὲν ἀντιμάχεται τὸ ἓνα πρὸς τὸ ἄλλο, διότι τὸ καθένα ἔχει τὸν σκοπὸν του· ἀλλ' ἐπειδὴ γνωρίζουν τὸν Κύριον ὁ ὁποῖος τὰ συνέδεσεν ἐναρμονίζοντα, ἂν καὶ ἀντίθετα ἐκ φύσεως, καὶ χάρις εἰς τὴν θέλησιν τοῦ κυβερνήτου συμφιλιώνονται. Διότι ἐὰν δὲν ἐγένετο ἡ συνένωσις αὐτῶν διὰ μιᾶς ἀνωτέρας διαταγῆς, πῶς θὰ ἀνεμιγνύετο καὶ θὰ συνενοῦτο τὸ βαρὺ μὲ τὸ ἐλαφρὸν, τὸ ξηρὸν μὲ τὸ ὑγρὸν ἢ τὸ κυκλικῶς κινούμενον μὲ τὸ εὐθυγράμμως κινούμενον²⁶ ἢ τὸ πῦρ μὲ τὸ ψυχρὸν ἢ γενικῶς ἢ θάλασσα μὲ τὴν γῆν ἢ ὁ ἥλιος μὲ τὴν σελήνην ἢ τὰ ἄστρα μὲ τὸν οὐρανὸν ἢ ὁ ἀήρ μὲ τὰ νέφη, ἀφοῦ ἡ φύσις ἐκάστου εἶνε διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ ἄλλου; Διότι θὰ συνέβαινε καὶ μεγάλη διάστασις μεταξύ των, διότι τὸ ἓνα θὰ ἔκαιε, τὸ ἄλλο θὰ προεκάλει ψῦχος, τὸ βαρὺ θὰ ἐτραβοῦσε πρὸς τὰ κάτω, ἐνῶ ἀντιθέτως τὸ ἐλαφρὸν πρὸς τὰ ἄνω, καὶ ὁ μὲν ἥλιος θὰ ἐφώτιζεν, ὁ δὲ ἀήρ θὰ προεκάλει σκότος. Ἀκόμη καὶ τὰ ἄστρα θὰ ἐπαναστατοῦσαν μεταξύ των, διότι ἄλλα εὐρίσκονται ὑψηλότερα καὶ ἄλλα χαμηλότερα· καὶ ἡ νύξ θὰ ἐδίδεν τὴν θέσιν της εἰς τὴν ἡμέραν, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε θὰ ἐμάχετο καὶ θὰ ἐπανεστάτει ἐναντίον της.

Καὶ ἐὰν συνέβαιναν αὐτὰ, δὲν θὰ ἐβλέπαμεν πλέον κόσμον ἀλλ' ἀκοσμίαν, ὄχι τάξιν ἀλλ' ἀταξίαν, ὄχι σύνθεσιν ἀλλὰ διάλυσιν τοῦ ὅλου, ὄχι συμμετρίαν ἀλλ' ἀμετρίαν. Διότι μὲ τὴν

26. Περὶ τῆς περιφεροῦς καὶ τῆς εὐθυγράμμου κινήσεως (ἡ θεωρία εἶνε τοῦ Ἀριστοτέλους) ὁμοίει διεξοδικώτερον ὁ Μ. Βασιλείος, Ἐξαήμε. 1, 41-42.

στάσει καὶ μάχῃ ἢ πάντα ἀνηροῦντο, ἢ τὸ κρατοῦν μόνον ἐφαί-
 νετο. καὶ τοῦτο πάλιν τὴν τοῦ παντός ἀκοσμίαν ἐδείκνυε. μόνον
 γὰρ γενόμενον καὶ λειπόμενον τῇ τῶν ἄλλων χρεία, ἀνά-
 μοστον τὸ ὄλον ἐποίει ὡσπερ εἰ καὶ μόνος πούς καὶ μόνῃ χεῖρ
 5 ἀπομείνασα, οὐκ ἂν ἔσωσεν ὀλόκληρον τὸ σῶμα. ποῖος γὰρ
 κόσμος ἦν, εἰ μόνος ἥλιος ἐφαινεν, ἢ σελήνῃ μόνῃ περιεπόλει,
 ἢ νύξ μόνῃ ἦν, ἢ ἡμέρα ἀεὶ ἐτύγχανε; ποῖα δὲ πάλιν ἦν ἀρμονία,
 εἰ μόνος ἦν ὁ οὐρανὸς χωρὶς τῶν ἄστρον ἢ τὰ ἄστρα χωρὶς τοῦ
 οὐρανοῦ; τί δὲ καὶ χρήσιμον, εἰ μόνῃ θάλασσα ἦν, καὶ εἰ μόνῃ
 10 γῆ χωρὶς ὑδάτων καὶ τῶν ἄλλων τῆς κτίσεως μερῶν ἔκειτο;
 πῶς δ' ἂν καὶ ἀνθρώπος ἐφάνῃ ἢ ὄλωσ ζῶον ἐπὶ γῆς, τῶν στοι-
 χείων πρὸς ἑαυτὰ στασιαζόντων καὶ ἐνὸς ὄντος τοῦ κρατοῦν-
 τος καὶ μὴ δυναμένου πρὸς τὴν τῶν σωμάτων σύστασιν ἀρκεῖν;
 οὐκ ἂν γὰρ ἐκ μόνου θερμοῦ ἢ μόνου ψυχροῦ ἢ μόνου ὑγροῦ
 15 ἢ ξηροῦ συνέστη τι τῶν ὄλων· ἀλλ' ἦν ἄτακτα πάντα καὶ ἀσύν-
 θετα καθόλου. ἀλλ' οὐδ' ἂν αὐτὸ τὸ δοκοῦν κρατεῖν ἠδυνήθη
 ἂν συστήναι χωρὶς τῆς τῶν ἄλλων ἐπικουρίας· οὕτω γὰρ καὶ
 νῦν συνέστημεν.

38. Ἐπεὶ οὖν οὐκ ἀταξία ἀλλὰ τάξις ἐστὶν ἐν τῷ παντί, καὶ
 20 οὐκ ἀμετρία ἀλλὰ συμμετρία, καὶ οὐκ ἀκοσμία ἀλλὰ κόσμος καὶ
 κόσμος παναρμόνιος σύνταξις, ἀνάγκη λογίζεσθαι καὶ λαμβά-
 νειν ἔννοιαν τοῦ ταῦτα συναγαγόντος καὶ συσφίξαντος, καὶ
 συμφωνίαν ἐργαζομένου πρὸς αὐτὰ Δεσπότου. κἄν γὰρ μὴ τοῖς
 ὀφθαλμοῖς ὁρᾶται, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τάξεως καὶ συμφωνίας τῶν
 25 ἐναντίων ἐννοεῖν ἐστὶ τὸν τοῦτων ἄρχοντα καὶ κοσμήτορα καὶ
 βασιλέα. ὡσπερ γὰρ πόλιν ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων ἀνθρώπων
 συνεστῶσαν, μικρῶν καὶ μεγάλων, καὶ πλουσίων αὐ καὶ πενή-
 των, καὶ πάλιν γερόντων καὶ νεωτέρων, καὶ ἀρρένων καὶ θη-
 λέων, εἰ θεωρήσῃμεν εὐτάκτως οἰκουμένην, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ

διαμάχην καὶ τὸν πόλεμον ἐκάστου ἢ ὄλα θὰ ἐξηφανίζοντο, ἢ θὰ ἐφαίνετο μόνον ἐκεῖνο ποῦ θὰ ὑπερίσχυε. Καὶ αὐτὸ πάλιν θὰ ἔδειχνε τὴν ἀκαταστασίαν τοῦ σύμπαντος. Διότι ἀφοῦ θὰ ἔμενεν ἓνα στοιχεῖον μόνον χωρὶς τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων, θὰ καθίστατο σύμπαν χωρὶς ἀρμονίαν, ὅπως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ σώσῃ ὄλον τὸ σῶμα, ἐὰν ἔμενεν ἓνα μόνον πόδι ἢ ἓνα μόνον χέρι. Διότι ποῖος κόσμος θὰ ὑπῆρχεν, ἐὰν μόνον ὁ ἥλιος ἔλαμπεν, ἢ μόνον ἡ σελήνη ἐκινεῖτο, ἢ ὑπῆρχε μόνον νύξ, ἢ ἦτο πάντοτε ἡμέρα; Καὶ ποία ἀρμονία θὰ ὑπῆρχεν, ἐὰν ὑπῆρχε μόνος ὁ οὐρανὸς ἄνευ ἀστρῶν, ἢ μόνον ἀστρα ἄνευ οὐρανοῦ; Καὶ ποῖον τὸ ὄφελος, ἐὰν ὑπῆρχε μόνον θάλασσα, καὶ ἐὰν ἡ γῆ ἔμενε μόνη, χωρὶς τὰ ὕδατα καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς κτίσεως; καὶ πῶς θὰ ἔζη καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος ἢ γενικῶς ἓνα ζῶον ἐπὶ τῆς γῆς, ἐὰν τὰ στοιχεῖα εὕρισκοντο εἰς διαμάχην μεταξύ των καὶ ἦτο ἓν μόνον ἐκεῖνο ποῦ θὰ ὑπερίσχυε καὶ δὲν θὰ ἤρκει πρὸς σύστασιν τῶν σωμάτων; Διότι τίποτε ἐξ ὄλων δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ συσταθῆ μόνον ἀπὸ τὸ θερμὸν ἢ μόνον ἀπὸ τὸ ψυχρὸν ἢ μόνον ἀπὸ τὸ ὑγρὸν ἢ μόνον ἀπὸ τὸ ξηρὸν, ἀλλ' ὄλα θὰ ἦσαν ἄτακτα καὶ ἐντελῶς ἀσύνητα. Ἄλλ' οὔτε καὶ αὐτὸ ποῦ φαίνεται ὅτι ὑπερισχύει θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τῆς βοηθείας τῶν ἄλλων, διότι ἔτσι ἔχουν συνδυασθῆ καὶ τώρα.

38. Ἐπειδὴ λοιπὸν δὲν ὑπάρχει ἀταξία εἰς τὸ σύμπαν ἀλλὰ τάξις, δὲν ὑπάρχει ἀμετρία ἀλλὰ συμμετρία, καὶ οὔτε ἀκοσμία ἀλλὰ κόσμος καὶ μάλιστα παραρμόνιος τάξις εἰς τὸν κόσμον, εἶνε ἀνάγκη νὰ σκεφθῶμεν καὶ νὰ ἐννοήσωμεν τὸν Δεσπότην ποῦ τὰ συνεκέντρωσε καὶ τὰ συνήνωσεν αὐτὰ καὶ τὰ ἔκανε νὰ συμφωνοῦν. Διότι ἂν καὶ δὲν τὸν βλέπομεν μὲ τὰ μάτια, ἐν τούτοις ἀπὸ τὴν τάξιν καὶ τὴν συμφωνίαν τῶν ἀντιθέτων εἶνε δυνατὸν νὰ ἐννοήσωμεν τὸν ἄρχοντα καὶ κοσμήτορα καὶ βασιλέα των. Διότι ὅπως, ἐὰν ἐβλέπαμεν νὰ κατοικῆται ἀρμονικῶς μία πόλις εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχουν ἄνθρωποι πολλοὶ καὶ διάφοροι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, πλούσιοι καὶ πτωχοί, γέροντες καὶ νέοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ νὰ διαφέρουν μεταξύ των, καὶ ἐνῶ

διαφόρους μὲν ὄντας, ὁμοιοῦντας δὲ πρὸς ἑαυτοῦς, καὶ μήτε
 τοὺς πλουσίους κατὰ τῶν πενήτων, μήτε τοὺς μεγάλους κατὰ
 τῶν μικρῶν, μήτε τοὺς νέους κατὰ τῶν γερόντων γινομένους,
 ἀλλὰ πάντας κατὰ τὴν ἰσομοιρίαν εἰρηνεύοντας· εἰ ταῦτα βλέ-
 5 ποιμεν, πάντως ἐννοοῦμεν, ὅτι ἄρχοντος παρουσία τὴν ὁμόνοιαν
 πρυτανεύει, κἂν μὴ ὀρῶμεν αὐτόν. ἡ μὲν γὰρ ἀταξία ἀναρχίας
 ἐστὶ γνῶρισμα, ἡ δὲ τάξις τὸν ἡγεμονεύοντα δείκνυσι. καὶ γὰρ
 καὶ τὴν ἐν τῷ σώματι τῶν μελῶν πρὸς ἑαυτὰ συμφωνίαν ὀρῶν-
 τες, ὅτι οὐ μάχεται ὁ ὀφθαλμὸς τῇ ἀκοῇ, οὐδὲ ἡ χεὶρ τῷ ποδὶ
 10 στασιάζει, ἀλλ' ἕκαστον τὴν ἰδίαν ἀποτελεῖ χρεῖαν ἀστασιάζει-
 στως, ἐννοοῦμεν ἐκ τούτου πάντως εἶναι ψυχὴν ἐν τῷ σώματι
 τὴν τούτων ἡγεμονεύουσαν, κἂν μὴ βλέπωμεν αὐτήν.

Οὕτως ἐν τῇ τοῦ καὶ παντός τάξει ἁρμονία τὸν τοῦ παντός
 ἡγεμόνα νοεῖν ἀνάγκη Θεόν, καὶ τοῦτον ἓνα καὶ οὐ πολλούς.
 15 καὶ ἡ τάξις δὲ αὕτη τῆς διακοσμήσεως καὶ ἡ τῶν πάντων μεθ'
 ὁμοιότητος ἁρμονία, οὐ πολλοὺς ἀλλ' ἓνα τὸν αὐτῆς ἄρχοντα καὶ
 ἡγεμόνα δείκνυσι Λόγον. οὐκ ἂν γὰρ, εἴπερ ἦσαν πολλοὶ τῆς
 κτίσεως ἄρχοντες, ἐσώζετο τοιαύτη τάξις τῶν πάντων· ἀλλ'
 ἦν πάλιν ἄτακτα πάντα διὰ τοὺς πολλοὺς, ἔλκοντος ἐκάστου
 20 πρὸς τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν τὰ πάντα καὶ μαχομένου πρὸς τὸν
 ἕτερον. ὥσπερ γὰρ ἐλέγομεν τὴν πολυθεότητα ἀθεότητα εἶναι,
 οὕτως ἀνάγκη τὴν πολυαρχίαν ἀναρχίαν εἶναι. ἐκάστου γὰρ
 τὴν τοῦ ἑτέρου ἀρχὴν ἀναιροῦντος, οὐδεὶς ἐφαίνεται λοιπὸν ὁ
 ἄρχων, ἀλλ' ἦν ἀναρχία παρὰ πᾶσιν. ἔνθα δὲ μὴ ἔστιν ἀρχων,
 25 ἐκεῖ πάντως ἀταξία γίνεται. καὶ ἔμπαλιν ἡ τῶν πολλῶν καὶ
 διαφόρων μία τάξις καὶ ὁμόνοια ἓνα καὶ τὸν ἄρχοντα δείκνυσι.
 καθάπερ γὰρ εἴ τις πόρρωθεν ἀκούει λύρας ἐκ πολλῶν καὶ δια-
 φόρων νευρῶν συγκειμένης, καὶ θαυμάζει τούτων τὴν ἁρμονίαν
 τῆς συμφωνίας, ὅτι μὴ μόνη ἡ βαρεῖα τὸν ἦχον ἀποτελεῖ μηδὲ
 30 μόνη ἡ ὀξεῖα μηδὲ μόνη ἡ μέση, ἀλλὰ πᾶσαι κατὰ τὴν ἴσην

αὐτοὶ διαφέρουν ἐν τούτοις νὰ ἔχουν ὁμόνοιαν καὶ νὰ μὴ καταφέρωνται μήτε οἱ πλούσιοι κατὰ τῶν πτωχῶν, μήτε οἱ μεγάλοι κατὰ τῶν μικρῶν, μήτε οἱ νέοι κατὰ τῶν γερόντων, ἀλλ' ἐξ ἴσου ὅλοι νὰ εἶνε εἰρηνοί· ἐὰν ἐβλέπομεν αὐτά, ὅπωςδὴποτε θὰ ἐσκεπτόμεθα, ὅτι ὑπάρχει ἓνας ἄρχων ποὺ ἐπιβάλλει τὴν ὁμόνοιαν, ἔστω καὶ ἂν δὲν τὸν ἐβλέπαμεν. Διότι ἡ μὲν ἀταξία εἶνε γνώρισμα τῆς ἀναρχίας, ἡ δὲ τάξις ἀποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει ἀρχηγός. Διότι βλέποντες καὶ τὴν συμφωνίαν τῶν μελῶν τοῦ σώματος μεταξύ των, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἀντιμάχεται τὸ μάτι πρὸς τὸ αὐτί, οὔτε τὸ χέρι ἐπαναστατεῖ κατὰ τοῦ ποδιοῦ, ἀλλὰ κάθε μέλος ἐπιτελεῖ τὴν ἀποστολὴν του χωρὶς ἀντιρρήσεις, ἀπ' αὐτὸ κατανοοῦμεν ὅτι ὅπωςδὴποτε ὑπάρχει εἰς τὸ σῶμα ψυχὴ ἡ ὁποία κυβερνᾷ αὐτά, ἂν καὶ δὲν τὴν βλέπομεν.

Τοιοῦτοτρόπως λόγῳ τῆς τάξεως καὶ τῆς ἁρμονίας τοῦ κόσμου εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐννοήσωμεν τὸν ἡγεμόνα τοῦ κόσμου Θεόν, καὶ μάλιστα ἓνα Θεὸν καὶ ὄχι πολλούς. Καὶ αὐτὴ ἡ τάξις τῆς διακοσμήσεως καὶ ἡ ἁρμονικὴ ὁμόνοια τῶν πάντων ἀποδεικνύει ὄχι πολλούς ἀλλ' ἓνα τὸν ἄρχοντα καὶ ἡγεμόνα αὐτῆς, τὸν Λόγον. Διότι, ἐὰν ἦσαν πολλοὶ οἱ ἄρχοντες τῆς κτίσεως, δὲν θὰ διετηρεῖτο αὐτὴ ἡ τάξις τοῦ σύμπαντος, ἀλλὰ θὰ ἦσαν ὅλα ἄτακτα ἐξ αἰτίας τῶν πολλῶν ἀρχόντων, διότι ὁ καθεὶς θὰ εἴλκυε τὰ πάντα κατὰ τὴν ἰδικὴν του θέλησιν καὶ θὰ εὕρισκετο εἰς διαμάχην πρὸς τὸν ἄλλον. Διότι ὅπως κατηγοροῦμεν τὴν πολυθεῖαν ὅτι εἶνε ἀθεῖα, ἔτσι κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ πολυαρχία εἶνε ἀναρχία. Διότι ἐὰν ὁ καθεὶς ἀνέτρεπε τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἄλλου, δὲν θὰ ἐφαίνετο πλέον ἄρχων, ἀλλὰ θὰ ὑπῆρχεν εἰς ὅλα ἀναρχία. Καὶ ὅπου δὲν ὑπάρχει ἄρχων, ἐκεῖ ὅπωςδὴποτε συμβαίνει ἀταξία. Καὶ ἀντιθέτως ἡ τάξις καὶ ὁμόνοια τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων ἀποδεικνύει, ὅτι ἓνας εἶνε καὶ ὁ ἄρχων. Ἀκούει π.χ. κανεὶς ἀπὸ μακρὰν τὸν ἦχον λύρας ἀποτελουμένης ἀπὸ πολλὰς χορδᾶς, καὶ θαυμάζει τὴν ἁρμονικὴν συμφωνίαν των, διότι τὸν ἦχον δὲν προκαλεῖ μόνον ἡ βαρεῖα ἢ μόνον ἡ ὀξεῖα ἢ μόνον ἡ μέση, ἀλλ' ὅλοι καταλλήλως πληττόμενοι συνηχοῦν.

ἀντίστασιν ἀλλήλαις συνηχοῦσι· καὶ πάντως ἐκ τούτων ἐννοεῖ
οὐχ ἑαυτὴν κινεῖν τὴν λύραν, ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ πολλῶν αὐτὴν τύ-
πτεσθαι, ἓνα δὲ εἶναι μουσικὸν τὸν ἐκάστης νευρᾶς ἦχον πρὸς
τὴν ἑναρμόνιον συμφωνίαν κεράσαντα τῇ ἐπιστήμῃ, κὰν μὴ
5 τοῦτον βλέπῃ· οὕτω παναρμονίου οὔσης τῆς τάξεως ἐν τῷ κό-
σμῳ παντί, καὶ μήτε τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω μήτε τῶν κάτω
πρὸς τὰ ἄνω στασιαζόντων, ἀλλὰ μιᾶς τῶν πάντων ἀποτελου-
μένης τάξεως, ἓνα καὶ μὴ πολλοὺς νοεῖν ἀκόλουθόν ἐστι τὸν
ἄρχοντα καὶ βασιλέα τῆς πάσης κτίσεως, τὸν τῷ ἑαυτοῦ φωτὶ
10 τὰ πάντα καταλάμποντα καὶ κινουῦντα.

39. Οὐδὲ γὰρ πολλοὺς εἶναι δεῖ νομίζειν τοὺς τῆς κτίσεως
ἄρχοντας καὶ ποιητάς, ἀλλὰ πρὸς εὐσέβειαν ἀκριβῆ καὶ ἀλή-
θειαν ἓνα τὸν ταύτης δημιουργὸν πιστεύειν προσήκει· καὶ τοῦτο
τῆς κτίσεως αὐτῆς ἐμφανῶς δεικνυούσης. γνώρισμα γὰρ ἀσφα-
15 λές τοῦ ἓνα τὸν ποιητὴν εἶναι τοῦ παντός ἐστι τοῦτο, τὸ μὴ πολ-
λοὺς ἀλλ' ἓνα εἶναι τὸν κόσμον. ἔδει γάρ, εἴπερ ἦσαν πολλοὶ
θεοί, πολλοὺς εἶναι καὶ διαφόρους τοὺς κόσμους. οὔτε γὰρ ἔπρε-
πε τοὺς πολλοὺς ἓνα κόσμον κατασκευάζειν, οὔτε τὸν ἓνα ὑπὸ
πολλῶν ποιεῖσθαι, διὰ τὰ ἐκ τούτων δεικνύμενα ἄτοπα.

20 Πρῶτον μὲν ὅτι, εἰ ὑπὸ πολλῶν ὁ εἷς ἐγεγόνει κόσμος,
ἀσθένεια τῶν ποιησάντων ἦν· ὅτι ἐκ πολλῶν ἐν ἔργον ἀπετελέ-
σθη· καὶ ἐκ τούτου γνώρισμα οὐ τὸ τυχόν ἦν τῆς ἀτελοῦς ἐκά-
στου πρὸς τὸ ποιεῖν ἐπιστήμης. εἰ γὰρ ἤρκει εἷς, οὐκ ἂν οἱ πολ-
λοὶ τὴν ἀλλήλων ἀνεπλήρουν ἔλλειψιν. ἐν Θεῷ δὲ λέγειν εἶναι
25 τι ἔλλιπές οὐ μόνον ἀσεβές, ἀλλὰ καὶ πέρα τῶν ἀθεμίτων ἐστί.
καὶ γὰρ καὶ τεχνίτην ἐν ἀνθρώποις οὐκ ἂν τις εἴποι τέλειον
ἀλλὰ ἀσθενῆ, εἰ μὴ μόνος ἀλλὰ μετὰ πολλῶν ἐν ἀποτελοίῃ τὸ
ἔργον. εἰ δὲ ἕκαστος μὲν ἠδύνατο τὸ ὅλον ἀποτελέσαι, οἱ πάντες
δὲ εἰργάσαντο διὰ τὴν τοῦ γινομένου κοινωνίαν, γελοῖον μὲν
30 ἂν εἶη τὸ τοιοῦτον, εἰ διὰ δόξαν ἕκαστος εἰργάσατο, ἵνα μὴ ὡς

Καὶ ὁπωσδήποτε ἐξ αὐτῶν ἐννοεῖ, ὅτι δὲν πάλλεται μόνη τῆς ἡλύρα, οὔτε πλήττεται ἀπὸ πολλοῦς· ἀλλ' ἓνας εἶνε ὁ μουσικὸς ὁ ὁποῖος μὲ τὴν τέχνην του ἐναρμονίζει τὸν ἦχον κάθε χορδῆς εἰς τὴν ὄλην ἐναρμόνιον συμφωνίαν. Ὁ ἀκούων λοιπὸν τὴν ἀρμονίαν ἐννοεῖ τὸν μουσικόν, ἂν καὶ δὲν τὸν βλέπει. Ἔτσι λοιπὸν, ἐπειδὴ ὑπάρχει πάντα ἀρμονικὴ τάξις εἰς κάθε τι εἰς τὸν κόσμον καὶ δὲν ἐπαναστατοῦν οὔτε τὰ ἄνω πρὸς τὰ κάτω οὔτε τὰ κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἀλλ' ὄλα ἀποτελοῦν μίαν τάξιν, ὑπάρχει κατ' ἀκολουθίαν ἓνας ἄρχων καὶ βασιλεὺς ὄλης τῆς κτίσεως καὶ ὄχι πολλοί· εἶνε αὐτὸς ποῦ μὲ τὸ φῶς του λαμπρύνει καὶ κινεῖ τὰ πάντα.

39. Οὔτε πρέπει νὰ νομίζωμεν ὅτι εἶνε πολλοὶ οἱ ἄρχοντες καὶ δημιουργοὶ τῆς κτίσεως, ἀλλ' ἡ ἀκριβὴς εὐσέβεια καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπαιτοῦν νὰ πιστεύωμεν ὅτι ἓνας εἶνε ὁ δημιουργὸς τῆς· καὶ αὐτὸ τὸ δεικνύει ἐμφανῶς ἡ ἰδίᾳ ἡ κτίσις. Ἀσφαλὲς γνώρισμα τοῦ ὅτι ἓνας εἶνε ὁ δημιουργὸς τοῦ παντὸς εἶνε τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχουν πολλοὶ ἀλλ' ἓνας κόσμος. Διότι θὰ ἔπρεπεν, ἐὰν ὑπῆρχον πολλοὶ θεοί, νὰ ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ καὶ διάφοροι κόσμοι. Διότι δὲν θὰ ἦτο πρέπον οἱ πολλοὶ θεοὶ νὰ δημιουργοῦν ἓνα κόσμον, οὔτε ὁ ἓνας κόσμος νὰ δημιουργῆται ἀπὸ πολλοῦς θεοῦς, διότι προκύπτουν τὰ ἐξῆς ἄτοπα.

Πρῶτον ὅτι, ἐὰν ἀπὸ πολλοὺς θεοῦς ἐδημιουργήθη ἓνας κόσμος, οἱ δημιουργοὶ ἦσαν ἀνίσχυροι, διότι ἀπὸ πολλοῦς ἐπετελέσθη ἓνα ἔργον· καὶ αὐτὸ εἶνε σοβαρὰ ἀπόδειξις τῆς ἀτελοῦς γνώσεως ἐκάστου διὰ νὰ δημιουργῆ. Διότι ἐὰν ἦτο ἀρκετὸς ἓνας, δὲν θὰ ἀνεπλήρωναν οἱ πολλοὶ τὴν μεταξύ των ἑλλειψιν. Τὸ νὰ λέγη δὲ κανεὶς, ὅτι ὑπάρχει εἰς τὸν Θεόν κάτι ἑλλιπές, εἶνε ὄχι ἀπλῶς ἀσέβεια ἀλλ' ὑπερβαίνει καὶ αὐτὰ τὰ ὄρια τῶν παραβάσεων. Διότι καὶ ἓνα ἀνθρώπον τεχνίτην δὲν θὰ τὸν ὠνόμαζε κανεὶς τέλειον, ἀλλ' ἀνίσχυρον, ἂν ἔκανε κάποιον ἔργον ὄχι μόνος ἀλλὰ μαζὶ μὲ πολλοῦς. Ἐὰν δὲ ὁ καθεὶς μὲν ἠδύνατο νὰ κατασκευάσῃ τὸ σύμπαν, ἀλλ' εἰργάσθησαν ὄλοι διὰ νὰ συμμετάσχουν εἰς τὸ ἔργον, κάτι τέτοιον θὰ ἦτο γελοῖον, ἂν δηλ. ὁ καθεὶς εἰργάσθη διὰ τὴν φήμην, μὴ τυχὸν θεωρηθῆ ἀδύ-

ἀδύνατος ὑπονοηθῆ. κενοδοξίαν δὲ πάλιν ἐν θεοῖς λέγειν τῶν ἀτοπωτάτων ἐστίν.

Ἐπειτα, εἰ ἕκαστος ἰκανὸς ἦν πρὸς τὴν τοῦ ὄλου δημιουργίαν, τίς ἢ χρεῖα τῶν πολλῶν, ἐνὸς αὐτάρκους γινομένου πρὸς
 5 τὸ πᾶν; ἄλλως τε ἀσεβὲς καὶ ἄτοπον ἂν φανεῖη, εἰ τὸ μὲν ποίημα ἐν τυγχάνει, οἱ δὲ ποιήσαντες διάφοροι καὶ πολλοί, λόγου ὄντος φυσικοῦ τὸ ἐν καὶ τέλειον τῶν διαφόρων κρεῖττον εἶναι. καὶ τοῦτο δὲ ἰστέον, ὅτι εἰ ὑπὸ πολλῶν ὁ κόσμος ἐγεγόνει, διαφόρους εἶχε καὶ τὰς κινήσεις καὶ ἀνομοίους ἑαυτῶ. πρὸς ἕκαστον
 10 γὰρ τῶν ποιησάντων ἀποβλέπων, διαφόρους εἶχε καὶ τὰς κινήσεις. ἐν δὲ τῇ διαφορᾷ, καθάπερ εἴρηται πρότερον, πάλιν ἦν ἀκοσμία καὶ τοῦ παντὸς ἀταξία· ἐπειδὴ οὐδὲ ναῦς ὑπὸ πολλῶν κυβερνωμένη κατ' ὀρθὸν πλευσεῖται, εἰ μὴ εἰς ταύτης τοῦς ὀϊακας κρατοίη κυβερνήτης· οὐδὲ λύρα ὑπὸ πολλῶν κρουομένη
 15 σύμφωνον ἀποτελέσει τὸν ἦχον, εἰ μὴ εἰς ὁ ταύτην πλήττων εἴη τεχνίτης. οὐκοῦν μιᾶς οὐσης τῆς κτίσεως, καὶ ἐνὸς ὄντος κόσμου καὶ μιᾶς τῆς τούτου τάξεως, ἕνα δεῖ νοεῖν εἶναι καὶ τὸν ταύτης βασιλέα καὶ δημιουργὸν Κύριον.

Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ δημιουργὸς ἕνα τὸν σύμπαντα
 20 κόσμον πεποίηκεν, ἵνα μὴ τῇ τῶν πολλῶν συστάσει πολλοὶ καὶ οἱ δημιουργοὶ νομίζοιντο, ἀλλ' ἐνὸς ὄντος τοῦ ποιήματος, εἰς καὶ ὁ τούτου ποιητῆς πιστεύεται. καὶ οὐχ ὅτι εἰς ἐστὶν ὁ δημιουργός, διὰ τοῦτο καὶ εἰς ἐστὶν ὁ κόσμος· ἡδύνατο γὰρ καὶ ἄλλους κόσμους ποιῆσαι ὁ Θεός. ἀλλ' ὅτι εἰς ἐστὶν ὁ κόσμος
 25 ὁ γενόμενος, ἀνάγκη καὶ τὸν τούτου δημιουργὸν ἕνα πιστεύειν εἶναι.

40. Τίς οὖν ἂν εἴη οὗτος; καὶ τοῦτο γὰρ ἀναγκαῖον μάλιστα δηλῶσαι καὶ λέγειν, ἵνα μή, τῇ περὶ τοῦτον ἀγνοία πλανηθεῖς τις, ἕτερον ὑπολάβῃ, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν πάλιν τοῖς πρό-
 30 τερον ἀθεότητα ἐμπέσῃ. νομίζω δὲ μηδένα περὶ τούτου τὴν

νατος. Νὰ εἰποῦμεν δὲ πάλιν ὅτι οἱ θεοὶ εἶνε κενόδοξοι, εἶνε πάρα πολὺ παράλογον.

Ἐπειτα, ἂν ὁ καθεὶς ἡδύνατο νὰ δημιουργήσῃ τὸ σύμπαν, τί ἔχρειάζοντο οἱ πολλοί, ἀφοῦ ὁ ἕνας ἦτο ἱκανὸς διὰ τὸ πᾶν; ἄλλως τε θὰ ἐφαίνετο ἀσεβὲς καὶ παράλογον, ἂν τὸ δημιούργημα εἶνε ἓνα οἱ δὲ δημιουργοὶ πολλοὶ καὶ διάφοροι, διότι εἶνε δικαιολογία φυσικὴ τὸ ἓνα καὶ τέλειον νὰ εἶνε ἀνώτερον τῶν διαφόρων. Καὶ τοῦτο πρέπει νὰ γνωρίζωμεν, ὅτι ἂν ὁ κόσμος εἶχε δημιουργηθῆ ὑπὸ πολλῶν, θὰ εἶχε διαφόρους καὶ ἀνομοίους κινήσεις. Διότι προσπαθώντας νὰ ὑπακούσῃ εἰς ἕκαστον δημιουργόν, θὰ εἶχε διαφόρους κινήσεις. Ἄλλ' εἰς τὴν διαφορὰν, ὅπως καὶ προηγουμένως εἶπομεν, θὰ ὑπῆρχε πάλιν ἀκαταστασία καὶ ἀταξία τοῦ σύμπαντος· διότι οὔτε καὶ ἓνα πλοῖον πού τὸ κυβερνοῦν πολλοὶ θὰ πλεύσῃ ὀρθῶς, ἂν δὲν κρατῆ, τὸ πηδάλιόν του ἓνας κυβερνήτης. Οὔτε μία λύρα πού τὴν παίζουσι πολλοὶ θὰ παραγάγῃ ἀρμονικὸν ἤχον, ἂν δὲν τὴν παίζῃ ἓνας πού νὰ εἶνε εἰδικός. Ἀφοῦ λοιπὸν μία εἶνε ἡ κτίσις καὶ ἓνας ὁ κόσμος καὶ μία ἡ τάξις του, πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἓνας εἶνε καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ δημιουργὸς Κύριός της.

Διότι διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ δημιουργὸς ἓνα ἐδημιούργησε τὸν σύμπαντα κόσμον, ὥστε νὰ μὴ θεωροῦνται πολλοὶ καὶ οἱ δημιουργοὶ λόγῳ τῆς συνθέσεως τῶν πολλῶν κόσμων, ἀλλὰ νὰ πιστεύεται ὅτι ἓνας εἶνε ὁ δημιουργός, ἀφοῦ ἓνα εἶνε καὶ τὸ δημιούργημα του. Καὶ δὲν εἶνε ἓνας ὁ κόσμος, ἐπειδὴ εἶνε ἓνας ὁ δημιουργός· διότι ὁ Θεὸς ἡδύνατο νὰ δημιουργήσῃ καὶ ἄλλους κόσμους. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἓνας εἶνε ὁ δημιουργηθεὶς κόσμος, εἶνε ἀνάγκη νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ἓνας εἶνε καὶ ὁ δημιουργὸς αὐτοῦ.

40. Ποῖος λοιπὸν θὰ ἡδύνατο νὰ εἶνε αὐτός; Καὶ τοῦτο βεβαίως εἶνε πολὺ ἀπαραίτητον νὰ δηλώσωμεν καὶ νὰ εἰποῦμεν, ὥστε νὰ μὴ ὑποπέσῃ κανεὶς πάλιν εἰς τὴν ἀθείαν τῶν προηγουμένων, πλανηθεὶς ἀπὸ τὴν ἀγνοίαν περὶ αὐτοῦ, καὶ θεωρήσῃ ἄλλον ὡς Θεόν. Νομίζω ὅτι κανεὶς δὲν ἀμφιβάλλει περὶ αὐτοῦ.

διάνοιαν ἀμφίβολον ἔχειν. εἰ γὰρ δὴ τοὺς παρὰ ποιηταῖς λεγο-
 μένους θεοὺς οὐκ εἶναι θεοὺς ὁ λόγος ἔδειξε, καὶ τοὺς τὴν κτί-
 σιν θεοποιούντας ἤλεγξε πλανωμένους, καὶ καθόλου τὴν τῶν
 ἔθνῶν εἰδωλολατρῖαν ἀθεότητα καὶ ἀσέβειαν οὖσαν ἀπέδειξεν,
 5 ἀνάγκη πᾶσα τούτων ἀναιρουμένων, λοιπὸν παρ' ἡμῖν εἶναι τὴν
 εὐσεβῆ θρησκείαν, καὶ τὸν παρ' ἡμῶν προσκυνούμενον καὶ κη-
 ρυττόμενον τοῦτον μόνον εἶναι Θεὸν ἀληθῆ, τὸν καὶ τῆς κτί-
 σεως Κύριον καὶ πάσης ὑποστάσεως δημιουργόν. τίς δὴ οὖν
 ἔστιν οὗτος, ἀλλ' ἢ ὁ πανάγιος καὶ ὑπερέκεινα πάσης γενη-
 10 τῆς οὐσίας, ὁ τοῦ Χριστοῦ Πατὴρ, ὅστις, καθάπερ ἄριστος κυ-
 βερνήτης, τῇ ἰδίᾳ σοφίᾳ καὶ τῷ ἰδίῳ Λόγῳ, τῷ Κυρίῳ ἡμῶν καὶ
 σωτῆρι Χριστῷ, τὰ πανταχοῦ διακυβερονᾶ σωτηρίως καὶ δια-
 κοσμεῖ καὶ ποιεῖ, ὡς ἂν αὐτῷ καλῶς ἔχειν δοκῆ; ἔχει δὲ κα-
 λῶς, ὡς γέγονε καὶ δρῶμεν γινόμενα, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο βού-
 15 λεται· καὶ τοῦτο οὐκ ἂν τις ἀπιστήσειεν. εἰ μὲν γὰρ ἄλογος ἦν
 ἢ τῆς κτίσεως κίνησις καὶ ἀπλῶς ἐφέρετο τὸ πᾶν, καλῶς ἂν τις
 καὶ τοῖς λεγομένοις ἠπίσθησεν· εἰ δὲ λόγῳ καὶ σοφίᾳ καὶ ἐπι-
 στήμη συνέστηκε καὶ παντὶ κόσμῳ διακεκόσμηται, ἀνάγκη
 τὸν ἐπικείμενον καὶ διακοσμήσαντα, τοῦτον οὐκ ἄλλον τινα
 20 ἢ Λόγον εἶναι τοῦ Θεοῦ.

Λόγον δὲ φημι οὐ τὸν ἐν ἐκάστῳ τῶν γενομένων συμπε-
 πλεγμένον καὶ συμπεφυκότα, ὃν δὴ καὶ σπερματικόν τινες εἰώ-
 θασι καλεῖν, ἄψυχον ὄντα καὶ μηδὲν λογιζόμενον μήτε νοοῦντα,
 ἀλλὰ τῇ ἔξωθεν τέχνῃ μόνον ἐνεργοῦντα κατὰ τὴν τοῦ ἐπιβάλ-
 25 λοντος αὐτὸν ἐπιστήμην· οὐδὲ οἷον ἔχει τὸ λογικὸν γένος λό-
 γον τὸν ἐκ συλλαβῶν συγκείμενον καὶ ἐν ἀέρι σημαινόμενον.
 ἀλλὰ τὸν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων ζῶντα καὶ ἐνεργῆ Θε-
 ὸν αὐτολόγον λέγω, ὃς ἄλλος μὲν ἔστι τῶν γενητῶν καὶ πάσης
 τῆς κτίσεως, ἴδιος δὲ καὶ μόνος τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ὑπάρχει

Διότι ἀφοῦ ὁ λόγος ἀπέδειξεν ὅτι αὐτοὶ τοὺς ὁποίους οἱ ποιηταὶ ὀνομάζουν θεοὺς δὲν εἶνε θεοί, καὶ ἀφοῦ κατέδειξεν ὅτι πλανῶνται ὅσοι θεωροῦν ὡς θεὸν τὴν κτίσιν, καὶ γενικῶς ἀπέδειξεν ὅτι ἡ εἰδωλολατρία τῶν ἔθνικῶν εἶνε ἀθεΐα, διότι εἶνε ἀσέβεια· ἀφοῦ λοιπὸν ὅλα αὐτὰ ἀνηρέθησαν, κατ' ἀνάγκην ἡμεῖς ἔχομεν τὴν εὐσεβῆ θρησκείαν, καὶ αὐτὸς ποῦ προσκυνοῦμεν καὶ κηρύττομεν ἡμεῖς, αὐτὸς μόνον εἶνε ὁ ἀληθὴς Θεός, ποῦ εἶνε καὶ Κύριος τῆς κτίσεως καὶ δημιουργὸς κάθε ὑποστάσεως. Ποῖος λοιπὸν εἶνε αὐτός, ἂν ὄχι ὁ πανάγιος καὶ ὑπερέκεινα κάθε κτιστῆς οὐσίας, ὁ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς ἄριστος κυβερνήτης διὰ τῆς Σοφίας του καὶ τοῦ Λόγου του, τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος Χριστοῦ, διακυβερνᾷ πρὸς σωτηρίαν μας τὰ πάντα καὶ τὰ διαρρυθμίζει, καὶ ἐνεργεῖ ὅπως αὐτὸς νομίζει ὅτι εἶνε καλά; εἶνε δὲ ὠραία ἡ δημιουργία, ὅπως ἐδημιουργήθη καὶ ὅπως βλέπομεν συνεχῶς νὰ δημιουργοῦνται κατὰ τὸ θέλημά του. Καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἀπιστήσῃ. Διότι ἐὰν ἡ κτίσις ἐκινεῖτο ἄνευ λογικοῦ ὄντος καὶ ἐκινοῦντο τὰ πάντα τυχαίως, θὰ ἔκανε καλὰ κανεὶς νὰ ἀπιστήσῃ εἰς ὅσα εἶπομεν· ἀφοῦ ὅμως μὲ λογικὴν καὶ σοφίαν καὶ ἐπιστήμην ἔχει δημιουργηθῆ καὶ μὲ κάθε κόσμημα ἔχει διακοσμηθῆ, κατ' ἀνάγκην αὐτὸς ποῦ στέκει ἐπάνω τῆς καὶ τὴν διεκόσμησε, δὲν εἶνε κανεὶς ἄλλος παρὰ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ.

Λόγον ὀνομάζω ὄχι αὐτὸν ποῦ εἶνε συυφασμένος καὶ σύμφυτος μὲ κάθε δημιούργημα, τὸ ὁποῖον μερικοὶ συνηθίζουν νὰ ὀνομάζουν καὶ σπερματικόν²⁷, ποῦ εἶνε ἄψυχος καὶ δὲν ἔχει λογικὴν, οὔτε σκέπτεται, ἀλλ' ἐνεργεῖ δυνάμει τῆς τέχνης ποῦ ἐφημέροσθη ἐπ' αὐτοῦ ἔξωθεν καὶ συμφώνως πρὸς τὴν σοφίαν ἐκείνου ποῦ τὸν κυβερνᾷ. Οὔτε ἔχει λόγον σὰν αὐτὸν ποῦ ἔχει τὸ λογικὸν γένος τῶν ἀνθρώπων, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ συλλαβὰς καὶ μεταδίδεται διὰ τοῦ ἀέρος. Ἄλλ' ὀνομάζω Λόγον τὸν ζῶντα καὶ ἐνεργῆ Θεόν, τὸν αὐτολόγον, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων, ὁ ὁποῖος εἶνε διάφορος τῶν δημιουργημάτων καὶ ὅλης τῆς κτίσεως, εἶνε δὲ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς Λόγος,

27. Διὰ τοὺς «σπερματικούς λόγους» βλ. Μ. Βασιλείου, Ἐξαμήμ. 3, 42.

Λόγος, ὃς τόδε τὸ πᾶν διεκόσμησε καὶ φωτίζει τῇ ἑαυτοῦ προ-
 νοίᾳ. ἀγαθοῦ γὰρ Πατρὸς ἀγαθὸς Λόγος ὑπάρχων, αὐτὸς τὴν
 τῶν πάντων διεκόσμησε διάταξιν, τὰ μὲν ἐναντία τοῖς ἐναντίοις
 συνάπτων, ἐκ τούτων δὲ μίαν διακοσμῶν ἁρμονίαν. οὗτος,
 5 Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία ὢν, οὐρανὸν μὲν περιστρέφει, γῆν
 δὲ ἀναρτήσας καὶ ἐπὶ μηδενὸς κειμένην τῷ ἰδίῳ νεύματι ἤδρα-
 σε. τούτῳ φωτιζόμενος ἥλιος τὴν οἰκουμένην καταναγάζει, καὶ
 σελήνη μεμετρημένον ἔχει τὸ φῶς. διὰ τοῦτον καὶ τὸ ὕδωρ ἐπὶ
 νεφελῶν κρεμάται καὶ ὑετοὶ τὴν γῆν ἐπικλύζουσι, καὶ ἡ μὲν
 10 θάλασσα περιορίζεται, ἡ δὲ γῆ παντοίοις φυτοῖς κομᾶ καὶ
 χλοηφορεῖ. καὶ εἴ τις ἄπιστος ζητοίη περὶ τῶν λεγομένων, εἰ
 ὅλως ἐστὶ Λόγος Θεοῦ, μαίνοιτο μὲν ὁ τοιοῦτος ἀμφιβάλλων
 περὶ Λόγου Θεοῦ, ἔχει δὲ ὁμοίως ἐκ τῶν δρωμένων τὴν ἀπόδει-
 ξιν, ὅτι πάντα Λόγῳ Θεοῦ καὶ Σοφίᾳ συνέστηκε, καὶ οὐκ ἂν
 15 ἡδράσθη τι τῶν γενομένων, εἰ μὴ Λόγῳ ἐγεγόνει καὶ Λόγῳ τῷ
 θεῷ καθάπερ ἐλέχθη.

41. Λόγος δὲ ὢν, οὐ κατὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ὁμοιότητα,
 ὥσπερ εἶπον, ἐστὶ συγκείμενος ἐκ συλλαβῶν· ἀλλὰ τοῦ ἑαυτοῦ
 Πατρὸς εἰκὼν ἐστὶν ἀπαράλλακτος. ἄνθρωποι μὲν γὰρ ἐκ με-
 20 ρῶν συγκείμενοι καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γενόμενοι, συγκείμενον
 ἔχουσι καὶ διαλυόμενον τὸν ἑαυτῶν λόγον· ὁ δὲ Θεὸς ὢν ἐστὶ
 καὶ οὐ σύνθετος· διὸ καὶ ὁ τούτου Λόγος ὢν ἐστὶ καὶ οὐ σύν-
 θετος· ἀλλ' εἰς καὶ μονογενῆς Θεός, ὁ ἐκ Πατρὸς οἷα πηγῆς
 ἀγαθῆς ἀγαθὸς προελθὼν, τὰ πάντα διακοσμεῖ καὶ συνέχει. ἡ
 25 δὲ αἰτία, δι' ἣν ὅλως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τοῖς γενομένοις
 ἐπιβέβηκεν, ἐστὶν ἀληθῶς θαυμαστὴ καὶ γνωρίζουσα, ὅτι οὐκ
 ἄλλως ἔπρεπεν, ἢ οὕτω γενέσθαι ὥσπερ καὶ ἐστὶ. τῶν μὲν γὰρ
 γενητῶν ἢ φύσις, αἵτε δὴ ἐξ οὐκ ὄντων ὑποστᾶσα, ῥευστή τις καὶ
 ἀσθενής καὶ θνητὴ καθ' ἑαυτὴν συγκρινομένη τυγχάνει, ὁ δὲ
 30 τῶν ὄλων Θεὸς ἀγαθὸς καὶ ὑπέρκαλος τὴν φύσιν ἐστὶ. διὸ καὶ

μόνος αὐτὸς καὶ ἐντελῶς ἰδικὸς του· αὐτὸς διεκόσμησεν αὐτὸ τὸ σύμπαν καὶ τὸ φωτίζει μὲ τὴν πρόνοιάν του. Αὐτὸς λοιπὸν εἶνε ἀγαθὸς Λόγος ἀγαθοῦ Πατρός, αὐτὸς διερρῦθιμισε τὴν τάξιν τῶν ὄλων, συνήνωσε μεταξύ των τὰ ἀντίθετα καὶ ἐδημιούργησε δι' αὐτῶν μίαν ἁρμονίαν. Αὐτὸς εἶνε «Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία», (Α' Κο 1, 24) καὶ περιστρέφει μὲν τὸν οὐρανόν, ἐκρέμασε δὲ τὴν γῆν, καὶ ἐνῶ δὲν στηρίζεται πουθενά, μὲ τὸ νεῦμα του τὴν ἐστερέωσεν. Ἐπ' αὐτὸν παίρνει φῶς ὁ ἥλιος καὶ φωτίζει τὴν οἰκουμένην, καὶ ἄπ' αὐτὸν παραχωρεῖται φῶς εἰς τὴν σελήνην. Αὐτὸς κρεμᾷ τὸ ὕδωρ ἐπὶ τῶν νεφῶν, καὶ αἱ βροχαὶ ποτίζουν τὴν γῆν, ἐνῶ ἡ θάλασσα περιορίζεται καὶ ἡ γῆ καλύπτεται μὲ παντὸς εἶδους φυτὰ καὶ βλαστάνει χλόην. Καὶ ἐὰν κανεὶς ἄπιστος μετὰ ἀπὸ ὅσα εἶπομεν ζητεῖ νὰ μάθῃ ἄν πράγματι ὑπάρχῃ Λόγος Θεοῦ, αὐτὸς εἶνε τρελλὸς ἀμφιβάλλων περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ἐπὸ ὅσα ὁμως βλέπει ἔχει τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι ὅλα διὰ Λόγου Θεοῦ καὶ Σοφίας ἐδημιουργήθησαν καὶ δὲν θὰ ἐστερεοῦτο κανένα δημιούργημα, ἐὰν δὲν ἐγένετο διὰ Λόγου, καὶ μάλιστα διὰ τοῦ θείου Λόγου, ὅπως ἐλέχθη.

41. Εἶνε δὲ Λόγος, ὅπως εἶπα, ὄχι ὁμοῖος μὲ τὸν λόγον τῶν ἀνθρώπων ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ συλλαβᾶς, ἀλλ' εἶνε ἀπαράλλακτος εἰκὼν τοῦ Πατρός του. Διότι οἱ μὲν ἀνθρωποὶ, ἐπειδὴ ἀποτελοῦνται ἀπὸ μέρη καὶ ἔχουν δημιουργηθῆ ἕκ τοῦ μηδενός, ἔχουν λόγον ὁ ὁποῖος συντίθεται καὶ διαλύεται. Ὁ Θεὸς ὁμως εἶνε ὦν καὶ ὄχι σύνθετος· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Λόγος του εἶνε ὦν καὶ ὄχι σύνθετος. Ἄλλ' ὁ ἕνας καὶ μονογενὴς Θεός, ὁ ὁποῖος εἶνε ἀγαθὸς ἐπειδὴ προῆλθεν ἀπὸ τὸν Πατέρα σὰν ἀπὸ ἀγαθὴν πηγὴν, διαρρυθμίζει καὶ συγκρατεῖ τὰ πάντα. Ἡ δὲ αἰτία, διὰ τὴν ὁποῖαν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦλθεν εἰς τὰ δημιουργήματά του, εἶνε πράγματι ἀξιοθαύμαστος καὶ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ συμβῆ κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον, παρὰ μόνον ἔτσι ὅπως γίνεται. Τῶν μὲν δημιουργημάτων ἡ φύσις, ἐπειδὴ ὡς γνωστὸν ἐδημιουργήθησαν ἀπὸ «οὐκ ὄντα», ἐὰν τὴν ἐξετάσωμεν, θὰ ἴδωμεν ὅτι εἶνε ῥευστὴ καὶ ἀνίσχυρος καὶ θνητὴ. Ἐνῶ ὁ Θεὸς τῶν πάντων, εἶνε κατὰ τὴν φύσιν ἀγαθὸς καὶ ὑπέρ-

φιλόανθρωπός ἐστιν. ἀγαθῷ γὰρ περὶ οὐδενὸς ἂν γένοιτο φθόνος· ὅθεν οὐδὲ τὸ εἶναι τινι φθονεῖ ἀλλὰ πάντας εἶναι βούλεται, ἵνα καὶ φιλανθρωπεύεσθαι δύνηται. ὁρῶν οὖν τὴν γενετὴν πασαν φύσιν, ὅσον κατὰ τοὺς ἰδίους αὐτῆς λόγους ῥευστὴν οὖσαν
 5 καὶ διαλυομένην, ἵνα μὴ τοῦτο πάθῃ καὶ πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι ἀναλυθῆ τὸ ὄλον, τούτου ἕνεκεν τῷ ἑαυτοῦ καὶ αἰδίῳ Λόγῳ ποιήσας τὰ πάντα καὶ οὐσιώσας τὴν κτίσιν, οὐκ ἀφήκεν αὐτὴν τῇ ἑαυτῆς φύσει φέρεσθαι καὶ χειμάζεσθαι, ἵνα μὴ κινδυνεύσῃ πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι· ἀλλ' ὡς ἀγαθὸς τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ καὶ αὐτῷ
 10 ὄντι Θεῷ τὴν σύμπασαν διακυβερνᾷ καὶ καθίστησιν, ἵνα τῇ τοῦ Λόγου ἡγεμονίᾳ καὶ προνοίᾳ καὶ διακοσμῆσει φωτιζομένη ἢ κτίσις, βεβαίως διαμένειν δυνηθῆ, ἅτε δὴ τοῦ ὄντως ὄντος ἐκ Πατρὸς Λόγου μεταλαμβάνουσα καὶ βοηθουμένη δι' αὐτοῦ εἰς τὸ εἶναι, μὴ ἄρα πάθῃ ὅπερ ἂν ἔπαθεν, εἰ μὴ ὁ Λόγος αὐτὴν ἐτή-
 15 ρει, λέγω δὴ τὸ μὴ εἶναι, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ συνέστηκε τὰ πάντα τὰ τε ὄρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, καὶ αὐτὸς ἐστὶν ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς οἱ τῆς ἀληθείας διάκονοι διδάσκουσιν ἐν ἀγίοις γράμμασιν.

20 42. Αὐτὸς γοῦν ὁ παντοδύναμος καὶ παντέλειος ἅγιος, ὁ τοῦ Πατρὸς Λόγος, ἐπιβάς τοῖς πᾶσι καὶ πανταχοῦ τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ἐφαπλώσας, καὶ φωτίσας τὰ τε φαινόμενα καὶ τὰ ἀόρατα πάντα, εἰς ἑαυτὸν συνέχει καὶ συσφίγγει, μηδὲν ἕρημον τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως ἀπολελοιπῶς, ἀλλὰ πάντα καὶ διὰ
 25 πάντων, καὶ ἕκαστον ἰδίᾳ καὶ ἁθρόως ὁμοῦ τὰ ὄλα ζωοποιῶν καὶ διαφυλάττων· τὰς τε ἀρχὰς πάσης αἰσθητῆς οὐσίας, αἵτερ εἰσὶ θερμὴ καὶ ψυχρὰ καὶ ὑγρὰ καὶ ξηρὰ εἰς ἓν συγκεραννύων, ποιεῖ μὴ ἀντιστατεῖν, ἀλλὰ μίαν καὶ σύμφωνον ἀποτελεῖν ἁρμονίαν. δι' αὐτὸν καὶ τὴν αὐτοῦ δύναμιν οὔτε τὸ πῦρ τῷ ψυχρῷ

καλος. Διὰ τοῦτο εἶνε καὶ φιλόανθρωπος. Διότι ὁ ἀγαθὸς δὲν δύναται νὰ αἰσθανθῆ φθόνον²⁸ διὰ τίποτε· διὰ τοῦτο δὲν φθονεῖ οὐδενὸς τὴν ὑπαρξιν, ἀλλὰ θέλει νὰ ὑπάρχουν ὅλοι, διὰ νὰ δύναται νὰ δείχνη φιλανθρωπίαν. Βλέποντες λοιπὸν ὅτι ὅλη ἡ κτιστὴ δημιουργία εἶνε πτώσιμος καὶ διαλυτή, ὅσῳ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς λογικὰς δυνάμεις τῆς ἰδίας, προκειμένου νὰ μὴ τὸ πάθῃ αὐτὸ καὶ διαλυθῆ τὸ σύμπαν πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι, αὐτὸς ποὺ μὲ τὸν ἰδικόν του αἰδίου Λόγον ἔκτισε τὰ πάντα καὶ ἔφερε τὴν κτίσιν εἰς τὴν ὑπαρξιν, αὐτὸς δὲν τὴν ἀφήκε νὰ παρασύρεται καὶ νὰ ταλαιπωρῆται ἀπὸ τὴν φύσιν τῆς, διὰ νὰ μὴ κινδυνεύσῃ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ μὴ εἶναι. Ἄλλ' ὡς ἀγαθὸς διὰ τοῦ Λόγου του, ποὺ εἶνε καὶ αὐτὸς Θεός, διακυβερνᾷ καὶ συντηρεῖ ὅλην τὴν κτίσιν, ὥστε φωτιζομένη ἡ κτίσις ἀπὸ τὴν ἡγεμονίαν καὶ πρόνοιαν καὶ διαρρῦθμισιν τοῦ Λόγου, νὰ δυνηθῆ νὰ μένῃ σταθερῶς, διότι θὰ μετέχῃ τοῦ πράγματι «ὄντος» Λόγου τοῦ Πατρὸς καὶ θὰ βοηθῆται ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ «εἶναι», ὥστε νὰ μὴ πάθῃ αὐτὸ τὸ ὁποῖον θὰ ἐπάθαινε (καὶ ἐννοῶ νὰ ἐκπέσῃ εἰς τὸ μὴ εἶναι), ἐὰν δὲν τὴν διετήρει ὁ Λόγος, «ὃς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ συνέστηκε τὰ πάντα τὰ τε ὀρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, καὶ αὐτὸς ἐστὶν ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας» (Κλ 1,15· 17-18), ὅπως διδάσκουν εἰς τὰ ἅγια Γράμματα οἱ διάκονοι τῆς ἀληθείας.

42. Αὐτὸς λοιπὸν ὁ παντοδύναμος καὶ παντέλειος ἅγιος Λόγος τοῦ Πατρὸς, ἀφοῦ ἐστάθῃ πάνω εἰς ὅλα καὶ ἠπλωσε παντοῦ τὰς δυνάμεις του καὶ ἐφώτισεν ὅλα τὰ ἀόρατα καὶ ὀρατὰ, τὰ συγκρατεῖ σφικτὰ καὶ δὲν ἀφήκε τίποτε ἔξω ἀπὸ τὴν δυνάμιν του, ἀλλ' ὅλα καὶ δι' ὅλων τὰ ζωοποιεῖ καὶ τὰ διαφυλάσσει, καὶ τὸ καθένα χωριστὰ καὶ ὅλα μαζὶ καὶ κάνει νὰ μὴ ἀντιμάχωνται, ἀλλὰ νὰ ἀποτελοῦν μίαν ἁρμονικὴν συμφωνίαν συνενώνοντας τὰ βασικὰ συστατικὰ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου δηλ. θερμὸν, ψυχρὸν, ὑγρὸν, ξηρὸν, συνδέων αὐτὰ. Χάρις εἰς αὐτὸν καὶ τὴν δυνάμιν του δὲν ἀντιμάχεται τὸ θερμὸν μὲ τὸ ψυχρὸν

28. «Ἄγαθὸς ἦν (ὁ δημιουργὸς θεός), ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίνεται φθόνος» Πλάτων, Τίμαιος, 29e.

μάχεται, οὔτε τὸ ὑγρὸν τῷ ξηρῷ, ἀλλ' ὡς φίλα καὶ ἀφελφὰ τὰ καθ' ἑαυτὰ ὄντα ἐναντία, συνελθόντα ὁμοῦ, τὰ τε φαινόμενα ζωογονοῦσι καὶ τοῦ εἶναι τοῖς σώμασιν ἀρχαὶ γίνονται. τούτῳ τῷ Θεῷ Λόγῳ πειθόμενα τὰ μὲν ἐπὶ γῆς ζωογονεῖται, τὰ δὲ ἐν τοῖς
 5 οὐρανοῖς συνίσταται. καὶ διὰ τοῦτον θάλαττα μὲν πᾶσα καὶ ὁ μέγας ὠκεανὸς ὄροις ἰδίους ἔχουσι τὴν ἑαυτῶν κίνησιν· ἡ δὲ ξηρὰ πᾶσα χλοηφορεῖ καὶ κομᾷ παντοίοις καὶ διαφόροις φυτοῖς, ὡς προεῖρηται. καὶ ἵνα μὴ τὸ καθέκαστον ἐπὶ φανεροῖς ὀνομαζῶν ἐνδιατρίβω, οὐδὲν ἐστὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων ὃ
 10 μὴ ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ γέγονε καὶ ἔστηκεν, ἧ φησι καὶ ὁ θεολόγος ἀνήρ· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. οἶον γὰρ εἴ τις λύραν μουσικὸς ἀρμολογῶν καὶ τὰ βαρῆα τοῖς ὀξεῖσι καὶ τὰ μέσα τοῖς ἄλλοις τῇ
 15 τέχνῃ συναγαγών, ἐν τῷ σημαίνοντι μέλος ἀποτελοῖ, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ Σοφία, τὸ ὄλον ὡς λύραν ἐπέχων καὶ τὰ ἐν ἀέρι τοῖς ἐπὶ γῆς συναγαγών, καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ τοῖς ἐν ἀέρι καὶ τὰ ὄλα τοῖς κατὰ μέρος συνάπτων καὶ περιάγων τῷ ἑαυτοῦ νεύματι καὶ θελήματι, ἓνα τὸν κόσμον καὶ μίαν τὴν τούτου τάξιν ἀπο-
 20 τελεῖ καλῶς καὶ ἡρμολογῶν, αὐτὸς μὲν ἀκίνητος μένων παρὰ τῷ Πατρὶ, πάντα δὲ κινῶν τῇ ἑαυτοῦ συστάσει, ὡς ἂν ἕκαστον τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ δοκῇ.

Τὸ γὰρ παράδοξον αὐτοῦ τῆς Θεότητος τοῦτό ἐστιν, ὅτι ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ νεύματι πάντα ὁμοῦ καὶ οὐκ ἐκ διαστημάτων,
 25 ἀλλ' ἁθρόως ὄλα τὰ τε ὀρθὰ καὶ τὰ περιφερῆ τὰ ἄνω τὰ μέσα τὰ κάτω τὰ ὑγρά τὰ ψυχρὰ τὰ θερμὰ τὰ φαινόμενα καὶ τὰ ἀόρατα περιάγει καὶ διακοσμεῖ κατὰ τὴν ἕκαστον φύσιν. ὁμοῦ γὰρ τῷ αὐτῷ νεύματι αὐτοῦ τὸ μὲν ὀρθὸν ὡς ὀρθὸν τὸ δὲ περι-

ούτε τὸ ὑγρὸν μὲ τὸ ξηρὸν· ἀλλ' αὐτὰ ποῦ ἐκ φύσεως εἶνε ἀντίθετα συνενοῦνται μαζί ὡς φιλικὰ καὶ ἀδελφικὰ καὶ δίδουν ζωὴν εἰς ὅσα βλέπομεν καὶ γίνονται διὰ τὰ σώματα αἱ ἀρχαὶ τῆς ὑπάρξεως. Διὰ τῆς ὑπακοῆς εἰς αὐτὸν τὸν Θεὸν Λόγον, τὰ μὲν ἐπὶ τῆς γῆς ζωογονοῦνται, τὰ δὲ ἐπουράνια συντηροῦνται εἰς τὴν ὑπαρξιν. Χάρις εἰς αὐτὸν ὅλη ἡ θάλασσα καὶ ὁ μέγας ὠκεανὸς κινουῦνται ἐντὸς ὠρισμένων ὁρίων· καὶ ὅλη ἡ ξηρὰ πρασινίζει καὶ καλύπτεται μὲ παντὸς εἶδους φυτὰ, ὅπως εἶπομεν προηγουμένως. Καὶ διὰ νὰ μὴ χρονοτριβῶ κατονομάζων ἓνα - ἓνα φανερά πράγματα, δὲν ὑπάρχει τίποτε ἀπὸ τὰ ὄντα καὶ τὰ δημιουργηθέντα, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ἐδημιουργήθη καὶ συνεστήθη «ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ» (Κλ 1, 17), ὅπως λέγει καὶ ὁ θεολόγος ἀνὴρ «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν» (Ἰω 1, 1-3). Ὅπως π.χ. ἔαν κάποιος μουσικὸς παίξει καταλλήλως τὴν λύραν, θὰ δημιουργήσῃ τὴν μουσικὴν συνδυάζων ἀρμονικῶς διὰ τῆς τέχνης του τοὺς βαρεῖς μὲ τοὺς ὀξεῖς καὶ τοὺς μέσους μὲ τοὺς ἄλλους φθόγγους, ἔτσι καὶ ὁ σοφὸς Θεὸς κρατῶν ὡς λύραν τὸ σύμπαν, καὶ συνενώνων ὅσα ὑπάρχουν εἰς τὸν ἀέρα μὲ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὅσα ὑπάρχουν εἰς τὸν οὐρανὸν μὲ ὅσα ὑπάρχουν εἰς τὸν ἀέρα, καὶ συνάπτων τὰ σύνολα μὲ τὰ ἐπὶ μέρους καὶ κατευθύνων μὲ τὸ νεῦμα καὶ τὴν θέλησίν του τὰ πάντα, ἀπαρτίζει ἓνα κόσμον μὲ μίαν διάταξιν εἰς αὐτὸν μὲ ὠραιότητα καὶ ἀρμονίαν, καὶ αὐτὸς μὲν παραμένει ἀκίνητος πλησίον τοῦ Πατρός, τὰ πάντα δὲ θέτει εἰς κίνησιν διὰ τῆς καθοδηγήσεώς του, ὅπως ἀρέσει τὸ κάθε τι εἰς τὸν Πατέρα του.

Καὶ τὸ ἀξιοθαύμαστον τῆς Θεότητός του εἶνε τὸ ἕξῃς· ὅτι μὲ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ νεῦμα ὅλα μαζί, καὶ ὄχι κατὰ διαστήματα, ἀλλὰ συγχρόνως τὰ πάντα κινεῖ καὶ διαρρυθμίζει ἀναλόγως πρὸς τὴν φύσιν του τὸ καθένα, καὶ τὰ εὐθυγράμμως καὶ τὰ κυκλικῶς κινούμενα²⁹, τὰ ἄνω, τὰ μέσα, τὰ κάτω, τὰ ὑγρά, τὰ ψυχρά, τὰ θερμά, τὰ ὀρατά, καὶ τὰ ἀόρατα. Διότι μὲ τὸ ἴδιον νεῦμα του κινουῦνται ταυτοχρόνως τὸ μὲν τῆς εὐθυγράμμου κινήσεως

φερὲς περιάγεται, τὸ δὲ μέσον ὡς ἔστι κινεῖται, τὸ θερμὸν θερμαίνεται, καὶ τὸ ξηρὸν ξηραίνεται, καὶ τὰ ὅλα ὡς ἔχει φύσεως ζωοποιεῖται καὶ συνίσταται παρ' αὐτοῦ· καὶ θαυμαστή τις καὶ θεία ἀληθῶς ἁρμονία ἀποτελεῖται δι' αὐτοῦ.

5 43. Καὶ ἵνα ἐκ παραδείγματος τὸ τηλικούτον νοηθῆι, ἔστω τὸ λεγόμενον ὡς ἐν εἰκόνι χοροῦ μεγάλου. ὡς τοίνυν τοῦ χοροῦ συνεστῶτος ἐκ διαφόρων ἀνθρώπων, παίδων, γυναικῶν αὐτῶν καὶ γερόντων, καὶ τῶν ἔτι νέων καὶ ἑνὸς τοῦ καθηγεμόνος σημαίνοντος, ἕκαστος μὲν κατὰ τὴν φύσιν ἑαυτοῦ καὶ δύναμιν
10 φωνεῖ, ὁ μὲν ἀνὴρ ὡς ἀνὴρ, ὁ δὲ παῖς ὡς παῖς, ὁ δὲ γέρον ὡς γέρον, καὶ ὁ νέος ὡς νέος, πάντες δὲ μίαν ἀποτελοῦσιν ἁρμονίαν ἢ ὡς ἡ καθ' ἡμᾶς ψυχὴ ἐν ταύτῃ τὰς ἐν ἡμῖν αἰσθήσεις κατὰ τὴν ἐκάστης ἐνέργειαν κινεῖ, ὥστε παρόντος πράγματος ἑνὸς τὰς πάσας ὁμοῦ κινεῖσθαι, καὶ τὸν μὲν ὀφθαλμὸν ὄραν, τὴν δὲ
15 ἀκοήν ἀκούειν, τὴν δὲ χεῖρα ἄπτεσθαι, καὶ τὴν ὄσφρησιν ἀντιλαμβάνεσθαι, καὶ τὴν γεῦσιν γεύεσθαι, πολλάκις δὲ καὶ τὰ ἄλλα μέλη τοῦ σώματος, ὥστε καὶ τοὺς πόδας περιπατεῖν· ἢ ἵνα καὶ τρίτῳ παραδείγματι τὸ λεγόμενον σημανθῆι, ἔοικεν οἰκοδομηθείση μάλιστα μεγάλῃ πόλει καὶ οἰκονομουμένη ἐπὶ παρουσίᾳ
20 τοῦ καὶ ταύτην οἰκοδομήσαντος ἄρχοντος καὶ βασιλέως· ἐκείνου γὰρ παρόντος καὶ προστάττοντος καὶ πρὸς πάντα τὸν ὀφθαλμὸν τείνοντος, ἐπόμενοι πάντες, οἱ μὲν ἐπὶ τὴν γεωργίαν, οἱ δὲ ἐπὶ τοὺς ὑδραγωγοὺς ὑδρευσόμενοι σπεύδουσιν· ἄλλος δὲ ἐπισιτισόμενος προέρχεται· καὶ ὁ μὲν ἐπὶ τὴν βουλὴν βαδίζει,
25 ὁ δὲ ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν εἰσέρχεται· καὶ ὁ μὲν δικαστὴς ἐπὶ τὸ δικάζειν, ὁ δὲ ἄρχων ἐπὶ τὸ θεσμοθετεῖν· καθίσταται δὲ εὐθὺς ὁ μὲν τεχνίτης ἐπὶ τὴν ἐργασίαν, ὁ δὲ ναύτης ἐπὶ τὴν θάλατταν κατέρχεται, ὁ τέκτων ἐπὶ τὸ τεκτονεῦν, ὁ ἰατρὸς ἐπὶ τὴν Θεραπείαν, ὁ οἰκοδόμος ἐπὶ τὴν οἰκοδομήν· καὶ ὁ μὲν εἰς τὸν ἀγρὸν
30 βαδίζει, ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀγροῦ ἀνέρχεται· καὶ οἱ μὲν περὶ τὴν πόλιν ἀναστρέφονται, οἱ δὲ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐξέρχονται, καὶ πάλιν

εὐθυγράμμως τὸ δὲ τῆς κυκλικῆς κυκλικῶς, τὸ δὲ μέσον ὡς μέσον· τὸ θερμὸν θερμαίνεται καὶ τὸ ξηρὸν ξηραίνεται· καὶ τὰ πάντα ἀναλόγως πρὸς τὴν φύσιν των ζωοποιοῦνται καὶ συντηροῦνται ἀπὸ αὐτόν· καὶ αὐτὸς πραγματοποιεῖ μίαν θαυμαστήν καὶ πράγματι θεῖαν ἁρμονίαν.

43. Καὶ διὰ τὰ κατανοήσωμεν διὰ παραδείγματος αὐτὸ τὸ τόσον μεγάλον, ἄς παρομοιάσωμεν αὐτὸ διὰ τὸ ὅποῖον ὀμιλοῦμεν μὲ μεγάλην χορῳδίαν· ἡ χορῳδία ἀποτελεῖται ἀπὸ διαφοροῦς ἀνθρώπους, παιδιὰ, γυναῖκας καὶ γέροντας καὶ νεωτέρους· καὶ ὅταν ὁ διευθύνων δώσει τὸ σύνθημα, ὁ καθεὶς ψάλλει κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν δύναμίν του, ὁ ἀνὴρ ὡς ἀνὴρ, τὸ παιδί ὡς παιδί, ὁ γέρον ὡς γέρον, καὶ ὁ νέος ὡς νέος, καὶ ὅλοι ἀποτελοῦν μίαν ἁρμονίαν. Ἐπίσης ἡ ψυχὴ μας θέτει εἰς κίνησιν τὰς αἰσθήσεις ταυτοχρόνως καθὲ μίαν μὲ τὴν ἐνέργειάν της, ὥστε ὅταν παρουσιάζεται κάτι, τὰ κινουῦνται ὅλοι συγχρόνως, καὶ τὸ μὲν μάτι τὰ βλέπει, τὸ δὲ αὐτὶ τὰ ἀκούει, τὸ χερί τὰ πιάνει, ἡ μύτη τὰ ὀσφραίνεται, καὶ τὸ στόμα τὰ γεύεται· καὶ πολλάκις κινεῖ καὶ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ σώματος, ὥστε κάνει καὶ τὰ πόδια τὰ περιπατοῦν. Ἡ δὲ τὰ καταστήσω σαφὲς τὸ λεγόμενον καὶ διὰ τρίτου παραδείγματος, ὁμοιάζει μὲ πολὺ μεγάλην πόλιν, ἡ ὁποία ἐκτίσθη καὶ κυβερνᾶται ἀπὸ τὸν ἄρχοντα καὶ βασιλέα πού τὴν ἔκτισε. Διότι ὅταν ἐκεῖνος εἶνε παρῶν καὶ δίδει διαταγὰς, καὶ στρέφει πρὸς πάντας τὸ βλέμμα του, ὑπακούοντες ὅλοι, σπεύδουν ἄλλοι μὲν εἰς τὴν γεωργίαν, ἄλλοι δὲ εἰς τὰ ὑδραγωγεῖα διὰ τὰ φέρουν ὕδωρ· ἄλλος δὲ πηγαίνει τὰ φέρη τροφὰς, ἄλλος πηγαίνει εἰς τὴν βουλήν, καὶ ἄλλος εἰσέρχεται εἰς τὴν γενικὴν συνέλευσιν· ὁ δικαστὴς πηγαίνει τὰ δικάσει καὶ ὁ ἄρχων τὰ νομοθετήσει· ἀμέσως δὲ ὁ τεχνίτης ἐγκαθίσταται εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ ὁ ναύτης κατεβαίνει εἰς τὴν θάλασσαν· ὁ τέκτων εἰς τὸ ἐργαστήριόν του, καὶ ὁ ἰατρὸς εἰς τὴν θεραπείαν, ὁ οἰκοδόμος εἰς τὴν οἰκοδομήν· καὶ ἄλλος μὲν πηγαίνει εἰς τὰ κτήματα, ἄλλος δὲ ἐπιστρέφει ἀπὸ τὰ κτήματα· ἄλλοι μὲν ἀσχολοῦνται εἰς τὴν πόλιν, ἄλλοι δὲ ἐξέρχονται ἐξ αὐτῆς καὶ πάλιν

εἰς αὐτὴν ἐπανέρχονται· πάντα δὲ ταῦτα τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἐνὸς ἄρχοντος, καὶ τῇ τούτου διατάξει γίνονται, καὶ συνίστανται. κατὰ ταῦτα δὴ καὶ ἐπὶ τῆς συμπάσης κτίσεως, κἂν μικρὸν ἢ τὸ παράδειγμα, ὁμως μείζονι διανοίᾳ χρῆ νοεῖν· ὑπὸ γὰρ μιᾶς
 5 ῥιπτῆς νεύματός τινος τοῦ Θεοῦ Λόγου ὁμοῦ τὰ πάντα διακοσμεῖται, καὶ τὰ οἰκειᾶ παρ' ἐκάστου γίνεται καὶ παρὰ πάντων ὁμοῦ μία τάξις ἀποτελεῖται.

44. Νεύματι γὰρ καὶ ταῖς δυνάμεσι τοῦ ἐπιστατοῦντος καὶ ἡγεμονεύοντος τῶν πάντων θείου καὶ πατρικοῦ Λόγου, οὐρα-
 10 νός μὲν περιστρέφεται, τὰ δὲ ἄστρα κινεῖται, καὶ ὁ μὲν ἥλιος φαίνει, ἡ δὲ σελήνη περιπολεῖ, καὶ ἄηρ μὲν ὑπ' αὐτοῦ φωτίζεται, αἰθὴρ δὲ θερμαίνεται, καὶ ἄνεμοι πνέουσι· τὰ ὄρη εἰς ὕψος ἀνατεταμένα ἴσταται, ἡ θάλασσα κυμαίνει, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ζῶα τρέφεται, ἡ γῆ ἀκίνητος μένουσα καρποφορεῖ, καὶ ὁ ἄνθρωπος
 15 πλάττεται καὶ ζῆ καὶ ἀποθνήσκει πάλιν· καὶ ἀπλῶς πάντα ψυχοῦται καὶ κινεῖται· τὸ πῦρ καίει, τὸ ὕδωρ ψύχει, πηγαὶ ἀναβλύζουσι, ποταμοὶ πλημμυροῦσι, καιροὶ καὶ ὥραι παραγίνονται, ἕτεροι κατέρχονται, τὰ νέφη πληροῦται, χάλαζα γίνεται, χιῶν καὶ κρύσταλλος πηγνυται, πετεινὰ ἵπταται, ἔρπετὰ πορεύε-
 20 ται, ἔνυδρα νήχεται, θάλαττα πλέεται, γῆ σπείρεται καὶ κατὰ τοὺς ἰδίους καιροὺς χλοηφορεῖ, φυτὰ αὔξει, καὶ τὰ μὲν νεάζει, τὰ δὲ πεπαίνεται, τὰ δὲ αὐξάνοντα γηράσκει καὶ φθίνει, καὶ τὰ μὲν ἀφανίζεται, τὰ δὲ γεννᾶται καὶ φαίνεται. ταῦτα δὲ πάντα καὶ ἔτι πλείω τούτων, ἃ διὰ τὸ πλῆθος οὐκ ἰσχύομεν ἡμεῖς λέ-
 25 γειν, ὁ παραδοξοποιὸς καὶ θαυματοποιὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος φωτίζων καὶ ζωοποιῶν, τῷ ἑαυτοῦ νεύματι κινεῖ καὶ διακοσμεῖ, ἕνα τὸν κόσμον ἀποτελῶν, οὐκ ἔξωθεν ἑαυτοῦ καὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις ἀφείς· καὶ γὰρ καὶ τούτας, οἷα δὴ καὶ αὐτῶν ποιητῆς ὑπάρχων, συμπεριλαβὼν ἐν τοῖς ὅλοις συνέχει καὶ ζωοποιεῖ

ἐπιστρέφουν. Καὶ ὅλα αὐτὰ γίνονται καὶ ἐπιτελοῦνται διὰ τῆς παρουσίας τοῦ ἐνὸς ἄρχοντος καὶ διὰ τῆς διαταγῆς αὐτοῦ. Ἄν καὶ τὸ παράδειγμα εἶνε πτωχόν, ἐν τούτοις μὲ πλατυτέραν διανοίαν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι αὐτὰ συμβαίνουν καὶ εἰς τὸ σύμπαν· διότι μὲ ἓνα βλέμμα πού ρίπτει ὁ Θεὸς Λόγος, συγχρόνως διαρρυθμίζονται τὰ πάντα καὶ ἕκαστον ἐκτελεῖ τὰ ἰδικὰ του καὶ ὅλα συγχρόνως ἀποτελοῦν μίαν τάξιν.

44. Διότι διὰ τοῦ νεύματος καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἐπιστάτου καὶ ἡγεμόνος πάντων, τοῦ θεοῦ καὶ πατρικοῦ Λόγου, ὁ οὐρανὸς περιστρέφεται, τὰ ἄστρα κινουῦνται, καὶ ὁ μὲν ἥλιος λάμπει, ἡ δὲ σελήνη περιπλανᾶται, φωτίζεται ὁ ἀήρ, θερμαίνεται ὁ αἰθέρ³⁰, καὶ πνέουν οἱ ἄνεμοι· τὰ ὄρη μένουν ἀνυψωμένα πρὸς τὰ ἄνω, ἡ θάλασσα ταράσσεται ἀπὸ κύματα, καὶ τὰ ζῶα πού ὑπάρχουν μέσα της τρέφονται· ἡ γῆ μένει ἀκίνητος³¹ καὶ καρποφορεῖ, ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται καὶ ζῆ καὶ μετὰ ἀποθνήσκει· καὶ γενικῶς τὰ πάντα λαμβάνουν ζωὴν καὶ κίνησιν· ἡ φωτιὰ καίει, τὸ ὕδωρ δροσίζει, αἱ πηγαὶ ἀναβλύζουν, οἱ ποταμοὶ πλημμυροῦν, αἱ περίοδοι καὶ αἱ ἐποχαὶ παρέρχονται, πίπτουν αἱ βροχαί, τὰ νέφη ξαναγεμίζουν· ἡ χάλαζα δημιουργεῖται τὸ χιόνι καὶ οἱ κρῦσταλλοὶ παγώνουν, τὰ πτηνὰ πετοῦν, τὰ ἔρπετὰ προχωροῦν, τὰ ὑδρόβια κολυμβοῦν, ἡ θάλασσα διαπλέεται, ἡ γῆ σπείρεται καὶ εἰς τὰς καταλλήλους περιόδους πρασινίζει, τὰ φυτὰ αὐξάνουν, καὶ ἄλλα μὲν εἶνε τρυφερὰ ἄλλα εἶνε εἰς τὴν ὥριμον ἡλικίαν, ἄλλα αὐξάνουν, γηράσκουν, καὶ φθείρονται, καὶ ἄλλα μὲν ἐξαφανίζονται, ἄλλα δὲ γεννῶνται καὶ ἐμφανίζονται. Ὅλ' αὐτὰ καὶ ἀκόμη περισσότερα, τὰ ὁποῖα δὲν δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ ἀναφέρωμεν, διότι εἶνε πολλὰ, τὰ κινεῖ καὶ τὰ διαρρυθμίζει διὰ τοῦ νεύματός του ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ πού ἐκτελεῖ παράδοξα καὶ θαυμαστά καὶ ἀπαρτίζει ἓνα κόσμον, χωρὶς νὰ ἀφήνῃ ἕξω ἀπὸ αὐτὸν καὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις· διότι καὶ αὐτάς, ἐπειδὴ εἶνε καὶ ἰδικὸς των δημιουργός, τὰς συμπεριλαμβάνει εἰς τὸ σύνολον, τὰς συγκρατεῖ καὶ τὰς ζωοποιεῖ πάλιν

30. Βλ. § 27, ὑπόσημ. 20· καὶ Μ. Βασιλείον, Ἐξαήμε. 3, 33.

31. Βλ. § 36, ὑπόσημ. 24· καὶ Μ. Βασιλείον, Ἐξαήμε. 1, 33.

πάλιν τῷ ἑαυτοῦ νεύματι καὶ τῇ ἑαυτοῦ προνοίᾳ· καὶ τούτου
 οὐκ ἂν τι γένοιτο πρὸς ἀπιστίαν ἐφόδιον. ὡς γὰρ τῇ αὐτοῦ
 προνοίᾳ καὶ σώματα μὲν αὖξει, ψυχὴ δὲ ἡ λογικὴ κινεῖται, καὶ
 τὸ λογίζεσθαι καὶ τὸ ζῆν ἔχει, καὶ τούτο οὐ πολλῆς ἀποδείξεως
 5 δεῖται· ὁρῶμεν γὰρ τὰ γινόμενα· οὕτω δὴ πάλιν αὐτὸς ὁ τοῦ
 Θεοῦ Λόγος ἐνὶ καὶ ἀπλῶ νεύματι τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει τὸν τε
 δρατὸν κόσμον καὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις κινεῖ καὶ συνέχει,
 ἐκάστῳ τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν ἀποδιδούς· ὥστε τὰς μὲν θείας
 θειοτέρως κινεῖσθαι, τὰ δὲ ὁρατὰ ὡσπερ καὶ ὁρᾶται. αὐτὸς δὲ
 10 ἐπὶ πάντων ἡγεμὼν τε καὶ βασιλεὺς καὶ σύστασις γινόμενος
 τῶν πάντων, τὰ πάντα πρὸς δόξαν καὶ γνῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ Πα-
 τρὸς ἐργάζεται, μονοουχὶ διὰ τῶν γινομένων ἔργων αὐτοῦ
 διδάσκων καὶ λέγων· Ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων
 ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς Θεωρεῖται.

15 45. Ὡσπερ γάρ, ἀναβλέψαντας εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἰδόν-
 τας τὸν κόσμον αὐτοῦ καὶ τὸ τῶν ἄστρον φῶς, ἔστιν ἐνθυμεῖ-
 σθαι τὸν ταῦτα διακοσμοῦντα Λόγον, οὕτω νοοῦντας Λόγον Θεοῦ,
 νοεῖν ἔστιν ἀνάγκη καὶ τὸν τούτου πατέρα Θεόν, ἐξ οὗ προῖων,
 εἰκότως τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς ἐρμηνεὺς καὶ ἄγγελος λέγεται· καὶ
 20 τοῦτο ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς τις ἂν ἴδοι. εἰ γὰρ δὴ, λόγου προῖόντος
 παρὰ ἀνθρώπων, ἐνθυμούμεθα τὴν τούτου πηγὴν εἶναι τὸν νοῦν,
 καὶ τῷ λόγῳ ἐπιβάλλοντες, τὸν νοῦν σημαινόμενον ὁρῶμεν τῷ
 λογισμῷ, πολλῶ πλεον μείζονι φαντασίᾳ καὶ ἀσυγκρίτῳ ὑπερο-
 χῇ τοῦ Λόγου τὴν δύναμιν ὁρῶντες, ἔννοιαν λαμβάνομεν καὶ
 25 τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, ὡς αὐτὸς ὁ σωτὴρ φησιν· Ὁ ἐμὲ
 ἑώρακὼς ἑώρακε τὸν Πατέρα.

Ταῦτα δὲ καὶ πᾶσα θεόπνευστος Γραφή φανερώτερον καὶ
 κατὰ μείζον κηρύττει, ἀφ' ὧν δὴ καὶ ἡμεῖς τεθαρρηκότες ταῦ-
 τά σοι γράφομεν, καὶ σὺ ταύταις ἐντυγχάνων δυνήσῃ τῶν λε-
 30 γομένων ἔχειν τὴν πίστιν. λόγος γὰρ ἐκ μειζόνων βεβαιούμε-

διὰ τοῦ νεύματός του καὶ διὰ τῆς προνοίας του· καὶ οὐδὲν πρᾶγμα ἐν τῷ κόσμῳ δύναται νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς τεκμήριον τῆς ἀπιστίας. Διότι ὅπως διὰ τῆς προνοίας του καὶ τὰ σώματα αὐξάνουν καὶ ἡ λογικὴ ψυχὴ κινεῖται καὶ ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ζῆ καὶ νὰ σκέπτεται, καὶ αὐτὸ δὲν ἔχει ἀνάγκην πολλῶν ἀποδείξεων· διότι βλέπομεν αὐτὰ ποὺ συμβαίνουν· ἔτσι λοιπὸν πάλιν ὁ ἴδιος ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ μὲ ἓνα ἀπλοῦν νεῦμα διὰ τῆς δυνάμεώς του κινεῖ καὶ συγκρατεῖ τὸν ὄρατὸν κόσμον καὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις, χορηγῶν εἰς ἕκαστον τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν. Καὶ ἔτσι αἱ μὲν θεῖαι δυνάμεις κινοῦνται μὲ τρόπον θεϊότερον, τὰ δὲ ὄρατὰ ὅπως καὶ τὰ βλέπομεν. Αὐτὸς δέ, ὁ ὁποῖος κυβερνεῖ κατευθύνει καὶ δημιουργεῖ τὰ πάντα, κάνει τὰ πάντα, διὰ νὰ δοξάσῃ καὶ νὰ καταστήσῃ γνωστὸν τὸν Πατέρα του, καὶ σχεδὸν διὰ τῶν ἔργων τὰ ὁποῖα ἐπιτελεῖ διδάσκει καὶ λέγει· «Ἀπὸ τὸ μέγεθος καὶ τὴν καλλονὴν τῶν κτισμάτων φαίνεται κατ' ἀναλογίαν ὁποῖος εἶνε ὁ δημιουργός». (Σοφ. Σολ. 13, 5).

45. Διότι ὅπως, ὅταν ἀναβλέψωμεν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἰδοῦμεν τὴν διαρρυθμίσιν του καὶ τὸ φῶς τῶν ἀστρῶν, δυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν τὸν Λόγον ποὺ τὰ διαρρυθμίζει, ἔτσι σκεπτόμενοι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, κατ' ἀνάγκην σκεπτόμεθα καὶ τὸν Πατέρα αὐτοῦ τὸν Θεόν, ἐκ τοῦ ὁποῖου προέρχεται, καὶ εὐλόγως διὰ τοῦτο ὀνομάζεται διερμηνεύς καὶ ἀπεσταλμένος τοῦ Πατρός του. Καὶ τοῦτο δύναται νὰ τὸ ἴδῃ κανεὶς ἀπὸ ὅσα συμβαίνουν εἰς ἡμᾶς. Διότι ἐφ' ὅσον, ὅταν ἀκούωμεν ἓνα ἀνθρώπινον λόγον, σκεπτόμεθα ὅτι πηγὴ αὐτοῦ εἶνε ὁ νοῦς, καὶ προσέχοντες τὸν λόγον βλέπομεν νὰ γίνεται γνωστὸς ὁ νοῦς διὰ τῆς σκέψεως· ὅταν βλέπωμεν τὴν δύναμιν τοῦ Λόγου, μὲ πολὺ περισσότερην φαντασίαν καὶ ἀσύγκριτον ὑπεροχὴν ἐννοοῦμεν καὶ τὸν ἀγαθὸν Πατέρα του, ὅπως λέγει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σωτὴρ· «Ὁ ἐμὲ ἑωρακῶς ἑώρακε τὸν Πατέρα» (Ἰω 14, 9).

Αὐτὰ δὲ καὶ «πᾶσα θεόπνευστος Γραφή» (Β' Τι 3, 16) τὰ διακηρύττει ἐμφανέστερον καὶ μὲ μεγαλυτέραν δύναμιν· ἀπὸ τὰς γραφὰς ἐλάβομεν καὶ ἡμεῖς τὸ θάρρος καὶ σοῦ γράφομεν αὐτά, καὶ σὺ ἐντρυφῶν εἰς αὐτάς θὰ δυνηθῆς νὰ πιστεύσῃς αὐτὰ ποῦ

νος ἀναντίρρητον ἔχει τὴν ἀπόδειξιν. ἄνωθεν τοίνυν περὶ τῆς
 τῶν εἰδώλων ἀναιρέσεως προησφαλίζετο τὸν Ἰουδαίων λαὸν
 ὁ θεῖος Λόγος λέγων· Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον, οὐδὲ παν-
 τὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω.
 5 τὴν δὲ αἰτίαν τῆς τούτων καθαιρέσεως ἐτέρως σημαίνει λέ-
 γων· Τὰ εἰδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν
 ἀνθρώπων. στόμα ἔχουσι, καὶ οὐ λαλήσουσιν· ὀφθαλμοὺς ἔχου-
 σι, καὶ οὐκ ὄψονται· ὠτα ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούσονται· ῥῖνας
 ἔχουσι, καὶ οὐκ ὀσφρανθήσονται· χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλα-
 10 φήσουσι· πόδας ἔχουσι, καὶ οὐ περιπατήσουσιν.

Οὐ σεσιώπηκε δὲ τὴν περὶ τῆς κτίσεως διδασκαλίαν· ἀλλὰ
 καὶ μάλα εἰδὼς αὐτῶν τὸ κάλλος, ἵνα μὴ τινες τῷ κάλλει τού-
 των ἀποβλέψαντες οὐχ ὡς ἔργα Θεοῦ ἀλλ' ὡς θεοὺς θρησκεύ-
 σωσι, προασφαλίζεται τοὺς ἀνθρώπους λέγων· Καὶ μὴ ἀνα-
 15 βλέψας τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ ἰδὼν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ
 πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, πλανηθεὶς προσκνηθήσῃς αὐτοῖς,
 ἃ ἀπένειμε Κύριος ὁ Θεός σου πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τοῖς ὑποκάτω
 τοῦ οὐρανοῦ. ἀπένειμε δὲ οὐκ εἰς τὸ εἶναι θεοὺς αὐτοῖς αὐτά,
 ἀλλ' ἵνα τῇ τούτων ἐνεργείᾳ γινώσκωσιν οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν
 20 τὸν τῶν πάντων δημιουργὸν Θεόν, ὡσπερ εἴρηται. ὁ γὰρ Ἰου-
 δαίων πάλαι λαὸς κατὰ πλεῖον εἶχε τὴν διδασκαλίαν, ὅτι μὴ
 μόνον ἐκ τῶν τῆς κτίσεως ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν θείων Γρα-
 φῶν εἶχον τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν. καὶ καθόλου δὲ τοὺς ἀνθρώ-
 πους ἀπὸ τῆς περὶ τὰ εἰδωλα πλάνης καὶ ἀλόγου φαντασίας
 25 ἀφέλκων φησὶν· Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι πλην ἐμοῦ.
 οὐχ ὡς ὄντων δὲ θεῶν ἄλλων κωλύει τούτους αὐτοὺς ἔχειν, ἀλλ'
 ἵνα μὴ τις, τὸν ἀληθινὸν ἀποστραφείς Θεόν, ἑαυτῷ τὰ μὴ ὄντα
 θεοποιεῖν ἄρξηται, ὅποιοί εἰσιν οἱ παρὰ ποιηταῖς καὶ συγγρα-
 φεῦσιν ὀνομασθέντες καὶ δειχθέντες οὐκ ὄντες θεοί. καὶ αὐτῇ

λέγομεν. Διότι ένας λόγος πού ἐπιβεβαιουῦται ἀπὸ μεγαλυτέ-
ρους, ἀποδεικνύεται ἀναντίρρητος. Ἐξ ἀρχῆς λοιπὸν ὁ θεὸς
λόγος ἠσφάλισε τὸν Ἰουδαϊκὸν λαὸν σχετικῶς μετὰ τὴν ἀναίρε-
σιν τῶν εἰδώλων, λέγων· «Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἶδωλον, οὐδὲ
παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω»
(Ἐξ 20, 4). Τὴν δὲ αἰτίαν τῆς καταργήσεως τῶν εἰδώλων δη-
λώνει δι' ἄλλου τρόπου λέγων· «Τὰ εἶδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύ-
ριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Στόμα ἔχουσι, καὶ
οὐ λαλήσουσιν· ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὄψονται· ὠτα ἔχου-
σι, καὶ οὐκ ἀκούσονται· ῥίνας ἔχουσι, καὶ οὐκ ὀσφρανθήσου-
νται· χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλαφήσουσι· πόδας ἔχουσι, καὶ οὐ
περιπατήσουσιν» (Ψα 113, 12-15).

Δὲν ἀπεσιώπησε δὲ τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς κτίσεως·
ἀλλ' ἐπειδὴ γνωρίζει πολὺ καλὰ τὴν ὠραιότητα τῶν ἔργων
του, διὰ τὰ μὴ παρασυρθοῦν οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὴν ὠραιότητά
των καὶ δὲν τὰ θεωρήσουν ὡς ἔργα Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ λατρεύσουν
ὡς θεοὺς, τοὺς ἀσφαλίζει ἐκ τῶν προτέρων λέγων· «Καὶ μὴ ἀνα-
βλέψας τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ ἰδὼν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, καὶ
πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, πλανηθεὶς προσκυνήσης αὐ-
τοῖς, ἃ ἀπένειμε Κύριος ὁ Θεὸς σου πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τοῖς ὑπο-
κάτω τοῦ οὐρανοῦ» (Δε 4, 19) Καὶ τοὺς τὰ προσέφερε αὐτὰ,
ὄχι διὰ τὰ τοὺς εἶνε θεοί, ἀλλὰ διὰ τὰ γνωρίσουν οἱ ἐθνικοὶ διὰ
τῆς ἐνεργείας των τὸν δημιουργὸν τοῦ σύμπαντος, τὸν Θεόν,
ὅπως ἐλέχθη. Διότι ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς κατὰ τὴν παλαιὰν ἐπο-
χὴν εἶχε περισσοτέραν διδασκαλίαν, διότι ἐγνώριζαν τὸν Θεὸν
ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς κτίσεως ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς θείας Γρα-
φάς. Καὶ γενικῶς ἀποσπῶν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν πλάνην
τῶν εἰδώλων καὶ τὴν παράλογον φαντασίαν, λέγει· «Οὐκ ἔσον-
ταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ» (Ἐξ 20, 3). Δὲν τοὺς ἐμποδίζει
νὰ ἔχουν ἄλλους θεοὺς, σὰν νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι, ἀλλὰ τοὺς
ἐμποδίζει νὰ μὴ ἀποστραφῇ κανεὶς τὸν ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ἀρχί-
σῃ νὰ θεοποιῇ τὰ μὴ ὄντα. Τέτοιοι θεοὶ εἶνε ἐκείνοι πού ἀναφέ-
ρουν οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ συγγραφεῖς, καὶ πού ἀπεδείξαμεν ὅτι δὲν
εἶνε θεοί. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ λέξις, διὰ τῆς ὁποίας ὀμιλεῖ, ἀπο-

δὲ ἡ λέξις τὸ μὴ εἶναι αὐτοὺς θεοὺς δείκνυσι, δι' ἧς φησιν· Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι, ὅπερ ἐπὶ μέλλοντος σημαίνεται· τὸ δὲ ἐπὶ μέλλουσι γινόμενον οὐκ ἔστι τότε ὅτε ταῦτα λέγεται.

46. Ἐρ' οὖν, ἀνελὼν τὴν τῶν ἐθνῶν ἢ εἰδώλων ἀθεότητα,
5 σεσιώπηκεν ἡ ἔνθεος διδασκαλία καὶ ἀπλῶς ἀφήκε τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἄμοιρον τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως φέρεσθαι; οὐχί γε, ἀλλὰ καὶ προαπαντᾷ τῇ διανοίᾳ λέγουσα· Ἄκουε, Ἰσραήλ, Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εἷς ἐστι· καὶ πάλιν· Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἰσχύϊ σου·
10 καὶ πάλιν· Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις, καὶ πρὸς αὐτὸν κολληθήσῃ.

Ὅτι δὲ καὶ ἡ διὰ πάντων καὶ ἡ εἰς πάντα τοῦ Λόγου πρόνοια καὶ διακόσμησις ἀπὸ πάσης θεοπνεύστου Γραφῆς μαρτυρεῖται, ἀρκεῖ τὰ νῦν λεγόμενα δεῖξαι τοῦ λόγου τὴν πίστιν, ἧ φασιν
15 οἱ θεολόγοι ἄνδρες· Ἐθεμελίωσας τὴν γῆν, καὶ διαμένει· τῇ διατάξει σου διαμένει ἡ ἡμέρα· καὶ πάλιν· Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν ἐν κιθάρα, τῷ περιβάλλοντι τὸν οὐρανὸν ἐν νεφέλαις, τῷ ἐτοιμάζοντι τῇ γῇ ὑετόν, τῷ ἐξαγαγόντι ἐν ὄρεσι χόρτον καὶ χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων, καὶ διδόντι τοῖς κτήνεσι τροφήν.
20 διὰ τίνος δὲ δίδωσιν ἡ δι' οὗ καὶ τὰ πάντα γέγονε; δι' οὗ γὰρ γέγονε, δι' αὐτοῦ καὶ ἡ τῶν πάντων ἀκολουθῶς ἐστὶ πρόνοια. τίς οὖν ἂν εἴη οὗτος ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, περὶ οὗ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει· Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις
25 αὐτῶν. καὶ γὰρ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ γενόμενα διαλέγεται, ἀφ' ὧν καὶ ἡμᾶς πείθει λέγουσα· Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν· καθὼς καὶ ὁ πάντα μέγας Μωϋσῆς ἐν ἀρχῇ τῆς κοσμοποιίας βεβαιοῖ τὸ

32. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος «θεολόγους» λέγει μόνον τοὺς θεοπνεύστους συγγραφεῖς τῆς ἁγίας Γραφῆς. Βλ. καὶ Περὶ ἐνανθρ., 18· 56· 57.

δεικνύει ότι δὲν εἶνε αὐτοὶ θεοί· «Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι», πρᾶγμα τὸ ὅποιον λέγεται διὰ τὸ μέλλον. Αὐτὸ ὁμως ποὺ θὰ συμβῆ εἰς τὸ μέλλον, δὲν ὑπάρχει τότε ποὺ λέγονται αὐτά.

46. Μήπως λοιπὸν, ἀφοῦ ἀνήρεσε τὴν ἀθείαν τῶν ἐθνικῶν ἢ εἰδωλολατρῶν, ἐσιώπησεν ἡ θεία διδασκαλία, καὶ ἀφήκε μόνον του τὸ ἀνθρώπινον γένος νὰ περιπλανᾶται, χωρὶς νὰ ἔχη τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ; ὄχι βεβαίως, ἀλλὰ καὶ προαπαντᾶ εἰς τὴν σκέψιν λέγουσα· «Ἄκουε, Ἰσραήλ, Κύριος ὁ Θεός σου, Κύριος εἷς ἔστι» (Δε 6, 4)· καὶ πάλιν· «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἰσχύϊ σου» (Δε 6, 5)· καὶ πάλιν· «Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις, καὶ πρὸς αὐτὸν κοληθήσῃ» (Δε 6, 13).

Αὐτὰ τὰ ὅποια λέγομεν τώρα ἀρκοῦν διὰ νὰ δείξουν τὸ ἀξιόπιστον τοῦ λόγου, ὅτι ἡ διαρρῦθμις πάντων καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Λόγου πρὸς ὅλα διακηρύσσεται ἀπὸ ὅλην τὴν θεόπνευστον Γραφήν, ὅπως λέγουν οἱ θεολόγοι³² ἄνδρες· «Ἐθεμελίωσας τὴν γῆν, καὶ διαμένει· τῇ διατάξει σου διαμένει ἡ ἡμέρα» (Ψα 118, 90-91)· καὶ πάλιν «Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν ἐν κιθάρα, τῷ περιβάλλοντι τὸν οὐρανὸν ἐν νεφέλαις, τῷ ἐτοιμάζοντι τῇ γῆ ὑετόν, τῷ ἐξαγαγόντι ἐν ὄρεσι χόρτον καὶ χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων, καὶ διδόντι τοῖς κτήνεσι τροφήν» (Ψα 146, 7-9). Διὰ τίνος δὲ δίδει παρὰ δι' αὐτοῦ ποὺ ἐδημιούργησε τὰ πάντα; Διότι δι' αὐτοῦ διὰ τοῦ ὁποίου ἐδημιουργήθησαν τὰ πάντα, δι' αὐτοῦ ἐκδηλώνεται ἡ πρόνοια περὶ αὐτῶν. Ποῖος ἄλλος λοιπὸν θὰ ἦτο αὐτὸς παρὰ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου καὶ εἰς ἄλλον ψαλμὸν λέγει· «Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν» (Ψα 32, 6); Διότι τὰ πάντα ἔγιναν ἐντὸς αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ ὁμιλοῦν, καὶ δι' αὐτῶν πείθει καὶ ἡμᾶς λέγουσα· «Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν» (Ψα 32, 9), καθὼς καὶ ὁ κατὰ πάντα μέγας Μωϋσῆς ἐπιβεβαιώνει τὸ λεγόμενον εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς διηγήσεώς του περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου

λεγόμενον ἐξηγούμενος καὶ λέγων· Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιή-
 σωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν.
 ἐπειδὴ καὶ τὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ πάντων ὑφιστάς γένεσιν,
 αὐτῷ εἶπεν ὁ Πατήρ· Γενηθήτω οὐρανός, καὶ συναχθήτω τὰ
 5 ὕδατα, καὶ ὁφθήτω ἡ ξηρά· καὶ ἐξαγαγέτω ἡ γῆ βοτάνην καὶ
 πᾶν ζῶον· ἀφ' ὧν καὶ Ἰουδαίους ἂν τις ἐλέγξειεν οὐ γνησίως
 ἐφιστάνοντας ταῖς Γραφαῖς. τίνι γάρ, ἂν τις εἴποι πρὸς αὐ-
 τούς, ὠμίλει ὁ Θεός, ἵνα καὶ προστάτων λαλή; εἰ μὲν οὖν
 τοῖς γινομένοις προσέτατε καὶ ὠμίλει, περιττός ἦν ὁ λόγος·
 10 οὐπω γὰρ ἦν, ἀλλ' ἐμελλε γίνεσθαι· οὐδεὶς δὲ τῷ μὴ ὄντι λα-
 λεῖ, οὐδὲ εἰς τὸ γενέσθαι τῷ μηδέπω γενομένῳ προστάττει καὶ
 λαλεῖ. εἰ γὰρ τοῖς ἔσομένοις προσέταττεν ὁ Θεός, ἔδει λέγειν
 αὐτόν· Γενοῦ, οὐρανέ, καὶ γενοῦ, γῆ, καὶ ἐξελθε, βοτάνη, καὶ
 ποιήθητι, ἄνθρωπε· νῦν δὲ τοῦτο μὲν οὐκ ἐποίησε· προστάττει
 15 δὲ λέγων· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον καὶ Ἐξελθέτω βοτάνη· ἀφ' ὧν δεί-
 κνυται ὁ Θεός ὡς πλησίον τινι διαλεγόμενος περὶ τούτων. οὐκοῦν
 ἀνάγκη συνεῖναι τινα τούτῳ, ᾧ καὶ ὁμιλῶν ἐποίει τὰ ὅλα.

Τίς οὖν ἂν εἴη εἰ μὴ ὁ τούτου Λόγος; τίνι γὰρ ἂν τις φαίη
 Θεὸν ὁμιλεῖν ἢ τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ; ἢ τίς τούτῳ συνῆν ποιοῦντι
 20 τὴν γενητὴν πᾶσαν οὐσίαν ἢ ἡ τούτου σοφία, ἢ λέγουσα· Ἡ-
 νίκα ἐποίει τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, συμπαρήμην αὐτῷ;
 ἐν δὲ τῇ οὐρανοῦ καὶ γῆς ὀνομασίᾳ πάντα τὰ ἐν οὐρανῷ καὶ γῆ
 γενητὰ συμπεριλαμβάνει. συνῶν δὲ ὡς σοφία, καὶ ὡς Λόγος
 τὸν Πατέρα βλέπων, ἐδημιούργει τὸ πᾶν καὶ συνίστη καὶ διε-
 25 κόσμει· καὶ δύναμις δὲ ὧν τοῦ Πατρὸς, τὰ ὅλα εἰς τὸ εἶναι ἰσχυ-
 ροποιεῖ, ἢ φησι καὶ ὁ σωτήρ· Πάντα ὅσα βλέπω τὸν Πατέρα
 ποιοῦντα, κἀγὼ ὁμοίως ποιῶ· καὶ δι' αὐτοῦ δὲ καὶ εἰς αὐτὸν
 τὰ πάντα γεγονέναι οἱ ἱεροὶ τούτου διδάσκουσι μαθηταί, καὶ

ἐξηγῶν καὶ λέγων· «Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν» (Γε 1, 26). Καὶ ἐν τῇ ἐν- ἀρξει τῆς γενέσεως τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ ὄλων εἶπεν ὁ δημιουργός Πατήρ εἰς τὸν Υἱόν· «Γενηθήτω οὐρανός, καὶ συναχθήτω τὰ ὕδατα, καὶ ὀφθήτω ἡ ξηρά· καὶ ἐξαγαγέτω ἡ γῆ βοτάνην καὶ πᾶν ζῷον» (Γε 1, 6· 9· 11· 20· 24). Λαμβάνων ἀ- φορμὴν ἀπὸ αὐτὰ θὰ ἠδύνατο κανεῖς νὰ κατηγορήσῃ τοὺς Ἰου- δαίους, ὅτι δὲν κατενόησαν καλῶς τὰς Γραφάς. Διότι, θὰ ἠδύ- νατο νὰ εἰπῇ κανεῖς πρὸς αὐτούς, πρὸς ποῖον ὠμίλει ὁ Θεός, ὥστε νὰ ὁμιλῇ προστάζων; Ἐὰν λοιπὸν ὠμίλει εἰς αὐτὰ πού ἐγίνοντο καὶ ἔδιδε διαταγὰς εἰς αὐτὰ, θὰ ἦτο περιττός ὁ λόγος, διότι δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμη, ἀλλ' ἐπρόκειτο νὰ γίνουν· οὐδεὶς ὁμιλεῖ εἰς αὐτὸν πού δὲν ὑπάρχει, οὔτε δίδει διαταγὰς διὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ πού δὲν ἔχει ἀκόμη γίνεαι. Διότι ἔάν ὁ Θεός διέτασσε αὐτὰ πού ἐπρόκειτο νὰ δημιουργηθοῦν, θὰ ἔπρεπε νὰ λέγῃ· Γίνε οὐρανέ, καὶ Γίνε γῆ, καὶ Βλάστησε βοτάνη, καὶ Δημιουρ- γήσου ἄνθρωπε. Τώρα ὅμως δὲν ἔκανε αὐτὸ· ἀλλὰ διατάσσει λέγων· «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον», καὶ «Ἐξελεθέτω βοτάνη» (Γε 1, 26· 11). Ἀπὸ αὐτὰ φαίνεται ὁ Θεός νὰ συνομιλῇ περὶ τού- των μὲ κάποιον πλησίον του. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν ὑπῆρχε κάποιος μαζί του, μὲ τὸν ὁποῖον ὁμιλῶν τὰ ἔκανε ὅλα.

Ποῖος ἄλλος λοιπὸν θὰ ἦτο ἂν ὄχι ὁ Λόγος του; διότι μὲ ποῖον ἄλλον θὰ ἔλεγε κανεῖς, ὅτι ὁμιλεῖ ὁ Θεός παρὰ μὲ τὸν Λό- γον του; Ἡ ποῖος ἄλλος συνυπῆρχε μετ' αὐτοῦ, ὅταν ἐδημιούρ- γει πᾶσαν τὴν δημιουργηθεῖσαν ὕλην, παρὰ ἡ Σοφία αὐτοῦ, ἡ ὁποία λέγει· «Ἡνίκα ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, συμπα- ρήμην αὐτῷ» (Πρμ 8, 27). Καὶ εἰς τὴν ὀνομασίαν τοῦ οὐρα- νοῦ καὶ τῆς γῆς συμπεριλαμβάνει ὅλα τὰ δημιουργήματα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Συνυπάρχων δὲ ὡς Σοφία καὶ βλέπων τὸν Πατέρα ὡς Λόγος, ἐδημιούργησε τὸ σύμπαν καὶ τὸ ἑστερέωσε καὶ τὸ διερρύθμισε· καὶ ἐπειδὴ εἶνε καὶ δύναμις τοῦ Πατρός, τὰ πάντα ἰσχυροποίησεν ὥστε νὰ ὑπάρχουν, ὅπως λέγει καὶ ὁ Σω- τήρ· «Πάντα ὅσα βλέπω τὸν Πατέρα ποιοῦντα, καὶ γὰρ ὁμοίως ποιῶ» (Ἰω 5, 19). Οἱ ἱεροὶ μαθηταὶ του διδάσκουν ὅτι ἐδη-

5 δτι ἀγαθὸν ἐξ ἀγαθοῦ γέννημα καὶ ἀληθινὸς Υἱὸς ὑπάρχων,
 δυνάμις ἐστὶ τοῦ Πατρὸς καὶ σοφία καὶ Λόγος, οὐ κατὰ με-
 τοχὴν ταῦτα ὢν, οὐδὲ ἐξωθεν ἐπιγενομένων τούτων αὐτῷ κατὰ
 10 τοὺς αὐτοῦ μετέχοντας καὶ σοφιζομένους δι' αὐτοῦ καὶ δυνα-
 5 τούς καὶ λογικούς ἐν αὐτῷ γινομένους, ἀλλ' αὐτοσοφία, αὐτο-
 λόγος, αὐτοδύναμις ἰδίᾳ τοῦ Πατρὸς ἐστίν, αὐτοφῶς, αὐτοα-
 λήθεια, αὐτοδικαιοσύνη, αὐτοαρετή, καὶ μὴν καὶ χαρακτήρ καὶ
 ἀπαύγασμα καὶ εἰκῶν. καὶ συνελόντι φράσαι, καρπὸς παντέ-
 λειος τοῦ Πατρὸς ὑπάρχει καὶ μόνος ἐστὶν Υἱός, εἰκῶν ἀπα-
 10 ράλλακτος τοῦ Πατρὸς.

Ἐπίλογος

47. Τίς οὖν ἄν, τίς ἐξαριθμήσειε τὸν Πατέρα, ἵνα καὶ τοῦ
 Λόγου τούτου τὰς δυνάμεις ἐξεύροι; ἔστι γὰρ ὡσπερ τοῦ Πα-
 τρὸς Λόγος καὶ σοφία, οὕτω καὶ τοῖς γενητοῖς συγκαταβαίνων,
 15 γίνεται πρὸς τὴν τοῦ γεννήτορος γνῶσιν καὶ ἔννοιαν αὐτοαγια-
 σμός καὶ αὐτοζωή καὶ θύρα καὶ ποιμὴν καὶ ὁδὸς καὶ βασιλεὺς
 καὶ ἡγεμὼν καὶ ἐπὶ πᾶσι σωτὴρ καὶ ζωοποιὸς καὶ φῶς καὶ
 πρόνοια τῶν πάντων. τοιοῦτον ἄρα ἀγαθὸν καὶ δημιουργὸν
 Υἱὸν ἔχων ἐξ ἑαυτοῦ ὁ Πατήρ, οὐκ ἀφανῆ αὐτὸν τοῖς γενητοῖς
 20 ἀπέκρυψεν, ἀλλὰ καὶ ὁσημέραι τούτον ἀποκαλύπτει τοῖς πᾶσι
 διὰ τῆς τῶν πάντων δι' αὐτοῦ συστάσεως καὶ ζωῆς. ἐν αὐτῷ
 δὲ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ ἑαυτὸν ἐμφαίνει, καθὼς ὁ σωτὴρ φησιν·
 Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί· ὥστε ἐξ ἀνάγκης
 εἶναι τὸν Λόγον ἐν τῷ γεννήσαντι, καὶ τὸν γεννηθέντα σὺν τῷ
 25 Πατρὶ διαικονίζεσθαι.

Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων καὶ οὐδενὸς ἐξωθεν αὐτοῦ τυγ-
 χάνοντος, ἀλλὰ καὶ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτοῖς
 ἐξηρητημένων αὐτοῦ, ὁμοῦς ἄνθρωποι παράφρονες, παραγκωνι-

μιουργήθησαν «δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα» (Ῥω 11,36), ὅτι ἀγαθὸς ἐγενήθη ἐξ ἀγαθοῦ καὶ ἀληθινὸς ὑπάρχων, εἶνε δύναμις τοῦ Πατρὸς καὶ Σοφία καὶ Λόγος. Καὶ δὲν εἶνε ὁ Λόγος ἓνα ὄν πού διὰ τῆς κοινωνίας ταυτίζεται μὲ τὰ δημιουργήματα, οὔτε τὰ δημιουργήματα τοῦ προσετέθησαν ὡς προσθήκαι, ὅπως συμβαίνει μὲ αὐτούς πού κοινωνοῦν καὶ φωτίζονται ὑπ' αὐτοῦ, καὶ γίνονται δι' αὐτοῦ δυνατοὶ καὶ λογικοί, ἀλλ' εἶνε ὁ Λόγος ἢ αὐτοσοφία, ὁ αὐτολόγος, ἢ αὐτοδύναμις ἢ ἀνήκουσα εἰς τὸν Πατέρα, αὐτοφῶς, αὐτοαλήθεια, αὐτοδικαιοσύνη, αὐτοαρετή, καὶ μάλιστα καὶ «χαρακτήρ καὶ ἀπαύγασμα» (Ἐβ 1, 3) καὶ «εἰκὼν» (Β' Κο 4, 4). Καὶ διὰ τὴν συνοψίωσιν, εἶνε ὁ παντέλιος καρπὸς τοῦ Πατρὸς καὶ ὁ μόνος Υἱὸς καὶ ἡ ἀπαράλλακτος εἰκὼν τοῦ Πατρὸς.

Ἐπίλογος

47. Ποῖος λοιπὸν, ποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ καταμετρήσῃ τὸν Πατέρα, διὰ τὴν ἀνεύρη τὰς δυνάμεις καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ; Διότι ὅπως εἶνε Λόγος καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς, ἔτσι κατὰ συγκατάβασιν πρὸς τὰ δημιουργήματα, γίνεται αὐτοαγιασμός, αὐτοζωή, θύρα, ποιμὴν, ὁδός, βασιλεύς, ἡγεμὼν, καὶ ἐπάνω ἀπὸ ὅλα σωτὴρ καὶ χορηγὸς ζωῆς καὶ φῶς καὶ πρόνοια περὶ πάντων, διὰ τὴν γνωρίσωμεν καὶ νὰ ἐννοήσωμεν τὸν δημιουργόν. Ἄφοῦ λοιπὸν ἔχει ἀπὸ τὸν ἑαυτόν του ὁ Πατὴρ τέτοιον ἀγαθὸν καὶ δημιουργὸν Υἱόν, δὲν τὸν ἀπέκρυψεν ἀπὸ τὰ δημιουργήματα, ἀλλὰ καὶ ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν τὸν ἀποκαλύπτει εἰς ὅλους, διότι δι' αὐτοῦ δημιουργεῖ καὶ δίδει ζωὴν εἰς ὅλους. Ἐν αὐτῷ δὲ καὶ δι' αὐτοῦ ἐμφανίζει καὶ τὸν ἑαυτόν του, ὅπως λέγει ὁ Σωτὴρ· «Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί» (Ἰω 14, 10). Ὡστε κατ' ἀνάγκην ὁ Λόγος ὑπάρχει εἰς τὸν γεννήσαντα καὶ ὁ γεννηθεὶς μαζί μὲ τὸν Πατέρα ζῆ αἰωνίως.

Ἐνῶς λοιπὸν αὐτὰ ἔχουν ἔτσι, καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτε ἕξω ἀπὸ αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ ὅλα ὅσα εὐρίσκονται ἐντὸς αὐτῶν ἐξαρτῶνται ἀπὸ αὐτόν, ἐν τούτοις ἄνθρωποι

σάμενοι τὴν πρὸς τοῦτον γνῶσιν καὶ εὐσεβείαν, τὰ οὐκ ὄντα πρὸ
 τῶν ὄντων ἐτίμησαν· καὶ ἀντὶ τοῦ ὄντως ὄντος Θεοῦ τὰ μὴ
 ὄντα ἐθεοποίησαν, τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα λατρεύον-
 τες, πρᾶγμα πάσχοντες ἀνόητον καὶ δυσσεβές. ὁμοιον γὰρ ὡς εἶ
 5 τις τὰ ἔργα πρὸ τοῦ τεχνίτου θαυμάσειε καὶ τὰ ἐν τῇ πόλει
 δημιουργήματα καταπλαγείς τὸν τούτων δημιουργὸν καταπα-
 τοίη· ἢ ὡς εἶ τις τὸ μὲν μουσικὸν ὄργανον ἐπαινοίη, τὸν δὲ συν-
 θέντα καὶ ἄρμοσάμενον ἐκβάλλοι, ἄφρονες καὶ πολὺ τὸν ὀ-
 φθαλμὸν πεπηρωμένοι! πῶς γὰρ ἂν ἐγνωσαν ἄλλως οἰκοδο-
 10 μὴν ἢ ναῦν ἢ λύραν μὴ οὐχὶ τοῦ ναυπηγοῦ ἐργασαμένου καὶ
 τοῦ ἀρχιτέκτονος οἰκοδομήσαντος καὶ τοῦ μουσικοῦ συνθέντος;
 ὥσπερ οὖν ὁ ταῦτα λογιζόμενος μαίνεται καὶ ὑπερέκεινα
 πάσης μανίας ἐστίν, οὕτως οὐ μοι δοκοῦσιν ὑγιαίνειν τὴν διὰ-
 νοίαν οἱ τὸν Θεὸν μὴ ἐπιγινώσκοντες καὶ τὸν τούτου Λόγον μὴ
 15 θρησκεύοντες, τὸν σωτήρα τῶν πάντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰη-
 σοῦν Χριστόν, δι' οὗ τὰ πάντα ὁ Πατὴρ διακοσμεῖ καὶ συνέχει
 καὶ προνοεῖται τῶν ὄλων· εἰς δὲ τὴν πίστιν ἔχων καὶ τὸ θεο-
 σεβές, ὦ φιλόχριστε, χαῖρε καὶ εὐελπὶς γίνου, ὅτι τῆς εἰς αὐ-
 τὸν πίστεως καὶ εὐσεβείας ἀθανασία καὶ βασιλεία οὐρανῶν
 20 ἐστίν ὁ καρπός, μόνον ἔὰν κατὰ τοὺς αὐτοῦ νόμους ἢ ψυχὴ κε-
 κοσμημένη γένηται. ὥσπερ γὰρ τοῖς κατ' αὐτὸν πολιτευομέ-
 νοις ἐστὶ τὸ ἔπαθλον ζωὴ αἰώνιος, οὕτω τοῖς τὴν ἐναντίαν καὶ
 μὴ τὴν τῆς ἀρετῆς ἀτραπὸν ὀδεύουσιν αἰσχρὴ μεγάλη καὶ κίνδυ-
 νος ἀσύγνωστος ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ὅτι καίτοι γνόντες τὴν τῆς
 25 ἀληθείας ὁδόν, ἐναντία ὧν ἐγνωσαν ἔπραξαν.

παράφρονες, εγκαταλείψαντες τὴν γνῶσιν καὶ τὴν εὐσέβειαν πρὸς αὐτόν, ἐξετίμησαν τὰ ἀνύπαρκτα περισσότερο ἀπὸ ὑπάρχοντα καὶ ἐθεοποίησαν τὰ μὴ ὄντα ἀντὶ τοῦ πράγματι ὄντος Θεοῦ, λατρεύοντες «Τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα» (Ῥω 1, 25), καταντήσαντες εἰς ἀνοησίαν καὶ δυσσέβειαν. Διότι αὐτὸ ὁμοιάζει σὰν νὰ θαυμάζη κανεὶς τὰ ἔργα περισσότερο ἀπὸ τὸν τεχνίτην, ἢ νὰ ἐκπλήσεται ἀπὸ τὰ ἔργα ποὺ ὑπάρχουν εἰς μίαν πόλιν καὶ νὰ περιφρονῇ τὸν δημιουργόν των· ἢ σὰν νὰ ἐπαινεῖ μὲν κανεὶς τὸ μουσικόν ὄργανον, ἀλλὰ νὰ ἀθετῇ αὐτὸν ποὺ ἐδημιούργησε τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν ἀρμονίαν. Τρελλοὶ καὶ τυφλοὶ μὲ μάτια πολὺ χαλασμένα. Διότι διὰ ποίου ἄλλου τρόπου θὰ ἠδύναντο νὰ γνωρίσουν τὴν οἰκοδομὴν ἢ τὸ πλοῖον ἢ τὴν λύραν, ἐὰν δὲν τὸ ἐναυπηγῆι ὁ ναυπηγός, ἐὰν δὲν τὸ ᾠκοδόμει ὁ ἀρχιτέκτων καὶ δὲν τὸ συνέθετε ὁ μουσικός; Ὅπως λοιπὸν αὐτὸς ποὺ τὰ σκέπτεται αὐτὰ εἶνε παράφρων καὶ ἔχει ὑπερβῆ κάθε παραφροσύνην, ἔτσι μοῦ φαίνεται ὅτι δὲν ἔχουν ὑγιᾶ νοῦν αὐτοὶ ποὺ δὲν παραδέχονται τὸν Θεὸν καὶ δὲν λατρεύουν τὸν Λόγον του, τὸν Σωτῆρα πάντων, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, διὰ τοῦ ὁποῦ ὁ Πατὴρ διαρρυθμίζει καὶ συγκρατεῖ τὰ πάντα καὶ προνοεῖ δι' ὅλα. Εἰς αὐτὸν ἔχοντας πίστιν καὶ θεοσέβειαν, ὧ φιλόχριστε, νὰ χαίρεσαι καὶ νὰ ἐλπίζης δυνατὰ, διότι καρπὸς τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως καὶ εὐσεβείας εἶνε ἡ ἀθανασία καὶ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, μόνον ἐφ' ὅσον ἡ ψυχὴ κοσμεῖται μὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων του. Διότι ὅπως δι' ἐκείνους ποὺ ζοῦν συμφώνως πρὸς τὸν νόμον του τὸ ἔπαθλον εἶνε ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἔτσι ἐκείνους ποὺ βαδίζουν τὴν ἀντίθετον πρὸς τὴν ἀρετὴν ὁδόν, τοὺς περιμένει μεγάλη αἰσχύνη καὶ ἀσυγχώρητος κίνδυνος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως, διότι ἐνῶ ἐγνώρισαν τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας, ἔπραξαν τὰ ἀντίθετα ἐκείνων ποὺ ἐγνώρισαν.

ΛΟΓΟΣ Β'

ΠΕΡΙ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΕΩΣ

Προοίμιον

1. Αθάρκως ἐν τοῖς πρὸ τούτων ἐκ πολλῶν ὀλίγα διαλα-
5 βόντες περὶ τῆς τῶν ἔθνῶν περὶ τὰ εἰδῶλα πλάνης καὶ τῆς τού-
των δεισιδαιμονίας, πῶς ἐξ ἀρχῆς τούτων γέγονεν ἡ εὐρεσις,
δτι ἐκ κακίας οἱ ἄνθρωποι ἑαυτοῖς τὴν πρὸς τὰ εἰδῶλα θρησκείαν
ἐπενόησαν· ἀλλὰ γὰρ χάριτι Θεοῦ σημάναντες ὀλίγα καὶ περὶ
τῆς θειότητος τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς εἰς πάντα προ-
10 νοίας καὶ δυνάμεως αὐτοῦ· καὶ δτι ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ τούτῳ τὰ
πάντα διακοσμεῖ καὶ τὰ πάντα ὑπ' αὐτοῦ κινεῖται καὶ ἐν αὐτῷ
ζωοποιεῖται· φέρε κατὰ ἀκολουθίαν, μακάριε καὶ ἀληθῶς φιλό-
χριστε, τῇ περὶ τῆς εὐσεβείας πίστει καὶ τὰ περὶ τῆς ἐνανθρω-
πήσεως τοῦ Λόγου διηγησώμεθα, καὶ περὶ τῆς θείας αὐτοῦ πρὸς
15 ἡμᾶς ἐπιφανείας δηλώσωμεν· ἦν Ἰουδαῖοι μὲν διαβάλλουσιν,
Ἕλληνες δὲ χλευάζουσιν, ἡμεῖς δὲ προσκυνοῦμεν· ἔτι μάλ-
λον ἐκ τῆς δοκούσης εὐτελείας τοῦ Λόγου μείζονα καὶ πλείονα
τὴν εἰς αὐτὸν εὐσέβειαν ἔχης. ὄσω γὰρ παρὰ τοῖς ἀπίστοις
χλευάζεται, τοσοῦτ' ἄλλο μείζονα τὴν περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ μαρ-
20 τυρίαν παρέχει· δτι τε ἃ μὴ καταλαμβάνουσιν ἄνθρωποι ὡς
ἀδύνατα, ταῦτα αὐτὸς ἐπιδεικνυται δυνατὰ· καὶ ἃ ὡς ἀπρεπῆ
χλευάζουσιν ἄνθρωποι, ταῦτα αὐτὸς τῇ ἑαυτοῦ ἀγαθότητι εὐ-

1. «Ἰουδαῖοι μὲν διαβάλλουσιν, Ἕλληνες δὲ χλευάζουσιν». Ὑπαινίσι-

ΛΟΓΟΣ Β΄

ΠΕΡΙ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΕΩΣ

Προοίμιον

1. Φθάνουν, ἄν και ὀλίγα ἀπό τὰ πολλά, τὰ ὅσα ἀνεπτύξαμεν εἰς τὴν προηγουμένην πραγματείαν περὶ τῆς πλάνης και τῆς δεισιδαιμονίας τῆς εἰδωλολατρίας, ἤτοι ὅτι τὰ εἰδῶλα ἦσαν εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπινόησις τῶν ἀνθρώπων και ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀπό κακίαν ἐπενόησαν τὴν θρησκείαν τῶν εἰδώλων διὰ τοὺς ἑαυτοὺς των. Ἐπίσης μὲ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐπεσημάναμεν και ὀλίγα περὶ τῆς Θεότητος τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς και περὶ τῆς προνοίας του εἰς ὅλα και τῆς δυνάμεώς του και ὅτι ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ μὲ τὸν Λόγον του ῥυθμίζει τὰ πάντα και κατευθύνει τὰ πάντα και ἐντὸς αὐτοῦ ἔχουν ζωὴν. Εἰς τὴν συνέχειαν λοιπὸν τῶν περὶ τῆς ἀληθινῆς εὐσεβείας ἔλα, μακάριε και γνήσιε φιλόχριστε, νὰ διηγηθῶμεν και τὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου και νὰ φανερώσωμεν τὰ περὶ τῆς θείας ζωῆς του ἐπὶ τῆς γῆς· τὴν ὁποίαν οἱ μὲν Ἰουδαῖοι συκοφαντοῦν, οἱ δὲ εἰδωλολάτραι χλευάζουν¹, ἡμεῖς ὁμως προσκυνοῦμεν· ὥστε ἡ φαινομενικὴ πτωχεία τοῦ Λόγου, νὰ αὐξήση και νὰ δυναμώση ἀκόμη περισσότερο τὴν πίστιν σου εἰς αὐτόν. Διότι ὅσον περισσότερο χλευάζεται ἀπό τοὺς ἀπίστους, τόσον μεγαλυτέραν ἀπόδειξιν παρέχει περὶ τῆς Θεότητός του· και ὅσα οἱ ἄνθρωποι δὲν τὰ ἀντιλαμβάνονται διότι τοὺς εἶνε ἀδύνατα, αὐτὸς τὰ ἀποδεικνύει δυνατά. Και ὅσα οἱ ἄνθρωποι χλευάζουν ὡς ἀπρεπῆ, αὐτὸς τὰ κάνει εὐπρεπῆ μὲ τὴν ἀγαθότητά του. Και ὅσα οἱ ἄν-

---

σεται τὸν λόγον τοῦ Παύλου ὅτι ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ εἶνε «Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἑλλήσι δὲ μωρία» Α΄ Κο 1, 23.

πρεπῆ κατασκευάζει· καὶ ἃ σοφίζόμενοι οἱ ἄνθρωποι ὡς ἀνθρώπινα γελῶσι, ταῦτα αὐτὸς τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει θεῖα ἐπιδείκνυται, τὴν μὲν τῶν εἰδώλων φαντασίαν τῇ νομιζομένῃ ἑαυτοῦ εὐτελείᾳ διὰ τοῦ σταυροῦ καταστρέφων, τοὺς δὲ χλευάζοντας καὶ
5 ἀπιστοῦντας μεταπέιθων ἀφανῶς, ὥστε τὴν θειότητα αὐτοῦ καὶ δύναμιν ἐπιγινώσκειν.

Εἰς δὲ τὴν περὶ τούτων διήγησιν χρεῖα τῆς τῶν προειρημένων μνήμης, ἵνα καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐν σώματι φανερώσεως τοῦ τοσοῦτου καὶ τηλικούτου πατρικοῦ Λόγου γνῶναι δυνα-
10 θῆς, καὶ μὴ νομίσης, ὅτι φύσεως ἀκολουθίᾳ σῶμα πεφόρηκεν ὁ σωτήρ· ἀλλ' ὅτι ἀσώματος ὢν τῇ φύσει καὶ Λόγος ὑπάρχων, ὁμῶς κατὰ φιλανθρωπίαν καὶ ἀγαθότητα τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι ἡμῖν πεφανέρωται. πρέπει δέ, ποιουμένους ἡμᾶς τὴν περὶ τούτου διήγη-
15 σιν, πρότερον περὶ τῆς τῶν ὄλων κτίσεως καὶ τοῦ ταύτης δημιουργοῦ Θεοῦ εἰπεῖν, ἵνα οὕτως καὶ τὴν ταύτης ἀνακαίνισιν ὑπὸ τοῦ κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτὴν δημιουργήσαντος Λόγου γεγενῆσθαι ἀξίως ἂν τις θεωρήσειεν. οὐδὲν γὰρ ἐναντίον φανήσεται, εἰ δι' οὗ ταύτην ἐδημιούργησεν ὁ Πατήρ, ἐν αὐτῷ καὶ τὴν ταύ-
20 τῆς σωτηρίαν εἰργάσατο.

2. Τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου καὶ τὴν τῶν πάντων κτίσιν πολλοὶ διαφόρως ἐξειλήφασιν, καὶ ὡς ἕκαστος ἠθέλησεν, οὕτω καὶ ὠρίσατο. οἱ μὲν γὰρ αὐτομάτως καὶ ὡς ἔτυχε τὰ πάντα γεγενῆσθαι λέγουσιν, ὡς οἱ Ἐπικούρειοι, οἱ καὶ τὴν τῶν
25 ὄλων πρόνοιαν καθ' ἑαυτῶν οὐκ εἶναι μυθολογοῦσιν ἄντικρυς παρὰ τὰ ἐναργῆ φαινόμενα λέγοντες. εἰ γὰρ αὐτομάτως τὰ πάντα χωρὶς προνοίας κατ' αὐτοὺς γέγονεν, ἔδει τὰ πάντα ἀπλῶς γεγενῆσθαι καὶ ὁμοια εἶναι καὶ μὴ διάφορα· ὡς γὰρ ἐπὶ

2. Ἐπικούρειοι· οἱ ὄπαδοί τοῦ Ἐπικούρου, φιλοσόφου τῆς ἀρχαιότη-

θρωποι με τας σοφιστίας των κοροϊδεύουν ως ανθρώπινα, αὐτός τὰ ἀποδεικνύει με τὴν δύναμιν του θεῖα. Καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν καταστρέφει διὰ τοῦ σταυροῦ με τὴν ἀνθρωπίνην του πτωχείαν τὴν φαντασμαγορίαν τῆς εἰδωλολατρίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ μεταπίθει ἀοράτως τοὺς χλευαστὰς καὶ ἀπίστους, ὥστε νὰ γνωρίσουν τὴν Θεότητά του καὶ τὴν δύναμιν του. Χρειάζεται ὁμως νὰ ἔχῃς εἰς τὴν μνήμην σου καὶ τὰ προηγούμενα κατὰ τὴν νέαν ἀνάπτυξιν, ὥστε νὰ δυνηθῆς νὰ μάθῃς καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ κατ' ἔσοχὴν μεγάλου καὶ ὑψηλοῦ Λόγου, τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς, καὶ νὰ μὴ νομίσης ὅτι ἦτο κάτι τὸ φυσικὸν ἢ ἐνανθρώπησις τοῦ Σωτῆρος, ἀλλ' ὅτι, ἐνῶ εἶνε ἀσωμάτου φύσεως καὶ ὑπάρχει ὡς Λόγος, ὁμως μᾶς ἐφανερώθη με ἀνθρώπινον σῶμα διὰ τὴν σωτηρίαν μας ἀπὸ φιλανθρωπίαν καὶ ἀγαθότητα τοῦ Πατρὸς του.

Καὶ τώρα ποὺ ἀναπτύσσομεν αὐτὸ τὸ θέμα, εἶνε ἀνάγκη προηγουμένως νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς δημιουργίας τῆς κτίσεως καὶ τοῦ Θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ αὐτῆς, ὥστε ἔτσι ἐπαξίως νὰ δυνηθῆ κανεὶς νὰ ἰδῆ ὅτι καὶ ἡ ἀναδημιουργία τῆς κτίσεως συνετελέσθη ὑπὸ τοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος τὴν ἐδημιούργησε καὶ ἐξ ἀρχῆς. Ἔτσι δὲν θὰ φανῆ καθόλου ἀντιφατικὸν τὸ ὅτι ὁ Πατὴρ διὰ τοῦ Λόγου ἐδημιούργησε τὴν κτίσιν καὶ διὰ τοῦ Λόγου ἐπετέλεσε τὴν σωτηρίαν της.

2. Τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου καὶ τὴν κτίσιν τῶν ὄλων πολλοὶ τὴν κατενόησαν κατὰ διαφορετικὸν τρόπον καὶ ὁ καθένας τὴν διετύπωσεν ὅπως ἠθέλησεν. Ἄλλοι λέγουν ὅτι τὰ πάντα ἔχουν γίνεαι αὐτομάτως καὶ τυχαίως, ὅπως οἱ Ἐπικούρειοι², οἱ ὁποῖοι στηριζόμενοι εἰς μύθους ἀποκλείουν ὅτι ὑπάρχει πρόνοια εἰς τὸν κόσμον καὶ ὑποστηρίζουν τὰ ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται ὀλοκάθαρα. Ἐὰν λοιπὸν κατὰ τὴν θεωρίαν των τὰ πάντα ἔγιναν αὐτομάτως χωρὶς πρόνοιαν, ἔπρεπε τὰ πάντα νὰ εἶχαν γίνεαι ἀπλᾶ καὶ νὰ εἶνε ὁμοια καὶ ὄχι διάφορα· ἔπρε-

τος. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου ἦτο ἡ πλέον ὑλιστικὴ καὶ ἡδονιστικὴ. Διογένης Λαέρτ., Βίοι φιλοσ., 10 (Ἐπίκουρος).

σώματος ἐνὸς ἔδει τὰ πάντα εἶναι ἥλιον ἢ σελήνην, καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἔδει τὸ δλον εἶναι χεῖρα ἢ ὀφθαλμὸν ἢ πόδα. νῦν δὲ οὐκ ἔστι μὲν οὕτως· ὀρῶμεν δὲ τὸ μὲν ἥλιον, τὸ δὲ σελήνην, τὸ δὲ γῆν· καὶ πάλιν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων τὸ μὲν πό-
 5 δα τὸ δὲ χεῖρα τὸ δὲ καφαλήν. ἢ δὲ τοιαύτη διάταξις οὐκ αὐτομάτως αὐτὰ γεγενῆσθαι γνωρίζει, ἀλλ' αἰτίαν τούτων προηγεῖσθαι δεικνυσιν· ἀφ' ἧς καὶ τὸν διαταξάμενον καὶ πάντα ποιήσαντα Θεὸν ἔστι νοεῖν.

Ἄλλοι δέ, ἐν οἷς ἔστι καὶ ὁ μέγας παρ' Ἑλλησι Πλάτων, ἐκ
 10 προϋποκειμένης καὶ ἀγενήτου ὕλης πεποιηκῆναι τὸν Θεὸν τὰ δλα διηγοῦνται· μὴ ἂν γὰρ δύνασθαι τι ποιῆσαι τὸν Θεόν, εἰ μὴ προϋπέκειτο ἡ ὕλη· ὥσπερ καὶ τῷ τέκτονι προυποκεῖσθαι δεῖ τὸ ξύλον, ἵνα καὶ ἐργάσασθαι δυναθῆ. οὐκ ἴσασι δὲ τοῦτο λέγοντες, ὅτι ἀσθένειαν περιτιθέασι τῷ Θεῷ. εἰ γὰρ οὐκ ἔστι τῆς
 15 ὕλης αὐτὸς αἴτιος, ἀλλ' ὀλωσ ἐξ ὑποκειμένης ὕλης ποιεῖ τὰ ὄντα, ἀσθενῆς εὐρίσκεται, μὴ δυνάμενος ἄνευ τῆς ὕλης ἐργάσασθαι τι τῶν γενομένων· ὥσπερ ἀμέλει καὶ τοῦ τέκτονος ἀσθένειά ἔστι τὸ μὴ δύνασθαι χωρὶς τῶν ξύλων ἐργάσασθαι τι τῶν ἀναγκαίων. καὶ καθ' ὑπόθεσιν γὰρ εἰ μὴ ἦν ἡ ὕλη, οὐκ ἂν εἰργάσατό τι ὁ Θεός. καὶ πῶς ἔτι ποιητῆς καὶ δημιουργὸς ἂν λε-
 20 χθείη ἐξ ἐτέρου τὸ ποιεῖν ἐσχηκώς, λέγω δὴ ἐκ τῆς ὕλης; ἔσται δέ, εἰ οὕτως ἔχει, κατ' αὐτοὺς ὁ Θεὸς τεχνίτης μόνον καὶ οὐ κτίστης εἰς τὸ εἶναι, εἴ γε τὴν ὑποκειμένην ὕλην ἐργάζεται, τῆς δὲ ὕλης οὐκ ἔστιν αὐτὸς αἴτιος. καθόλου γὰρ οὐδὲ κτίστης ἂν
 25 λεχθείη, εἴ γε μὴ κτίζει τὴν ὕλην, ἐξ ἧς καὶ τὰ κτισθέντα γέγονεν.

Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν αἰρέσεων ἄλλον ἑαυτοῖς ἀναπλάττονται δημιουργὸν τῶν πάντων παρὰ τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τυφλώττοντες μέγα καὶ περὶ αὐτὸ φθέγγονται. τοῦ γὰρ

3. Αὐταὶ αἱ θεωρίαι τοῦ Πλάτωνος, ποῦ ἀναφέρει ἐδῶ, ἀναπτύσσονται εἰς τὸν διάλογον Τίμαιος.

πε δηλαδή τὰ πάντα νὰ ἀποτελοῦν ἓνα σῶμα, ἥλιον ἢ σελήνην· καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἔπρεπε τὸ ὅλον σῶμα νὰ εἶνε χέρι ἢ μάτι ἢ πόδι. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁμως δὲν συμβαίνει αὐτὸ· ἀλλὰ βλέπομεν ἄλλο νὰ εἶνε ἥλιος, ἄλλο σελήνη, ἄλλο γῆ· ἐπίσης εἰς τὰ ἀνθρώπινα σώματα ἄλλο νὰ εἶνε πόδι, ἄλλο χέρι, ἄλλο κεφάλι. Αὐτὴ ὁμως ἡ τάξις μᾶς βεβαιώνει ὅτι αὐτὰ δὲν ἔγιναν αὐτομάτως, ἀλλὰ δεικνύει ὅτι μία αἰτία ὑπῆρχε πρὸ αὐτῶν. Ἀπὸ τὴν τάξιν αὐτὴν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος ἐποίησε καὶ ἑτακτοποίησε τὰ πάντα.

Ἄλλοι πάλιν, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶνε καὶ ὁ μέγας τῶν Ἑλλήνων Πλάτων³, διδάσκουν ὅτι ὁ Θεὸς ἐδημιούργησεν ἀπὸ ὕλην προϋπάρχουσαν καὶ ἀδημιούργητον· καὶ δὲν θὰ ἠδύνατο ὁ Θεὸς νὰ κατασκευάσῃ κάτι, ἐὰν δὲν προϋπῆρχεν ἡ ὕλη· ὅπως καὶ ὁ ξυλουργός, πρέπει νὰ προϋπάρχη τὸ ξύλον, διὰ νὰ δυναθῆ νὰ ἐργασθῆ. Μὲ τὸ νὰ λέγουν ὁμως αὐτὸ δὲν γνωρίζουν ὅτι ἀποδίδουν ἀδυναμίαν εἰς τὸν Θεόν. Διότι ἐὰν αὐτὸς δὲν εἶνε αἴτιος τῆς ὕλης, ἀλλ' ἐξ ὀλοκλήρου κατασκευάζει τὰ ὄντα ἐκ προϋπαρχούσης ὕλης, ἀποδεικνύεται ἀδύνατος ἐφ' ὅσον δὲν δύναται νὰ κατασκευάσῃ κάτι ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἔγιναν χωρὶς τὴν ὕλην· ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ ξυλουργός εἶνε ἀδύνατος μὲ τὸ νὰ μὴ δύναται νὰ κατασκευάσῃ κάτι ἀπὸ τὰ ἀναγκαῖα χωρὶς ξύλα. Καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν δὲν θὰ κατεσκεύαζε τίποτε ὁ Θεός, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ὕλη. Καὶ ἀκόμη πῶς θὰ ὠνομάζετο ποιητῆς καὶ δημιουργός, ἐὰν ἀπὸ ἄλλο εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ κατασκευάζῃ, καὶ ἐννοῶ ἀπὸ τὴν ὕλην; Καὶ ἐὰν ἔτσι συμβαίη, τότε θὰ εἶνε κατὰ τὴν γνώμην των, ὁ Θεὸς τεχνίτης μόνον καὶ ὄχι κτίστης ἐκ τοῦ μηδενός, ἐπεξεργαζόμενος τὴν ὕλην ποὺ εὐρίσκεται εἰς τὴν διάθεσίν του, χωρὶς νὰ εἶνε ὁμως αὐτὸς αἴτιος τῆς ὕλης. Καὶ οὔτε κτίστης θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῆ, ἐὰν δὲν δημιουργῆ τὴν ὕλην, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἔχουν γίνεαι τὰ δημιουργήματα.

Ἐπὶ τούτοις καὶ αἰρετικοὶ οἱ ὁποῖοι φαντάζονται ὅτι ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου εἶνε διάφορος ἀπὸ τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀποδεικνύμενοι πολὺ τυφλοὶ μὲ

Κυρίου λέγοντος πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· Οὐκ ἀνέγνωτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ κτίσας ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς, καὶ εἶπεν· Ἐνεκεν τούτου καταλείπει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ· καὶ ἔσονται
 5 οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν· εἶτα σημαίνων τὸν κτίσαντά φησιν· Ὁ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω. πῶς οὗτοι ξένην τοῦ Πατρὸς τὴν κτίσιν εἰσάγουσιν; εἰ δὲ κατὰ τὸν Ἰωάννην πάντα περιλαβόντα καὶ λέγοντα Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, πῶς ἂν ἄλλος εἴη
 10 ὁ δημιουργὸς παρὰ τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ;

Α'. Σκοπὸς τῆς ἐνανθρωπήσεως

1. Ἀπόδοσις τῆς ἀθανασίας

3. Ταῦτα μὲν οὗτοι μυθολογοῦσιν· ἡ δὲ ἔνθεος διδασκαλία καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν πίστις τὴν μὲν τούτων ματαιολογίαν ὡς
 15 ἀθεότητα διαβάλλει. οὔτε γὰρ αὐτομάτως, διὰ τὸ μὴ ἀπρονόητα εἶναι, οὔτε ἐκ προϋποκειμένης ὕλης, διὰ τὸ μὴ ἀσθενῆ εἶναι τὸν Θεόν· ἀλλ' ἐξ οὐκ ὄντων καὶ μηδαμῶς ὑπάρχοντα τὰ ὅλα εἰς τὸ εἶναι πεποιηκέναι τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Λόγου οἶδεν, ἣ φησι διὰ μὲν Μωϋσέως· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν
 20 γῆν· διὰ δὲ τῆς ὠφελιμωτάτης βίβλου τοῦ Ποιμένου· Πρῶτον πάντων πίστευσον, ὅτι εἰς ἔστιν ὁ Θεός, ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι. ὅπερ καὶ ὁ Παῦλος σημαίνων φησί· Πίστει νοοῦμεν κατηρητίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα
 25 γεγονέναι.

Ὁ Θεὸς γὰρ ἀγαθὸς ἐστι, μᾶλλον δὲ πηγὴ τῆς ἀγαθότητος ὑπάρχει· ἀγαθῶ δὲ περὶ οὐδενὸς ἂν γένοιτο φθόνος· ὅθεν

ὄσα φλυαροῦν. Διότι ὁ Κύριος λέγει πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· «Οὐκ ἀνέγνωτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ κτίσας ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς, καὶ εἶπεν· Ἔνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν»; (Μθ 19, 4-5). Ἐπειτα ἐννοῶν τὸν κτίστην λέγει· «Ὁ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω» (Μθ 19, 6). πῶς αὐτοὶ θεωροῦν τὴν κτίσιν ξένην ἀπὸ τὸν Πατέρα; Καὶ ὅταν ὁ Ἰωάννης ἐπιγραμματικῶς λέγει· «Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν» (Ἰω 1,3), πῶς θὰ ἦτο ἄλλος ὁ δημιουργὸς ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ;

Α'. Σκοπὸς τῆς ἐνανθρωπήσεως

1. Ἀπόδοσις τῆς ἀθανασίας

3. Αὐτὰ λοιπὸν μυθολογοῦν αὐτοί· ἡ θεία ὁμῶς διδασκαλία καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν πίστις ἐλέγχει τὴν ματαιολογίαν τῶν ὡς ἀθείαν. Οὔτε αὐτομάτως ἐδημιουργήθησαν, διότι ὑπάρχει πρόνοια, οὔτε ἐξ ὑπαρχούσης ὕλης, διότι δὲν εἶνε ἀδύνατος ὁ Θεός· ἀλλὰ γνωρίζει ἡ Γραφή ὅτι ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ χωρὶς νὰ ὑπάρχη τίποτε ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὰ πάντα διὰ τοῦ Λόγου, καθὼς λέγει διὰ τοῦ Μωϋσέως· «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» (Γε 1, 1)· καὶ διὰ τοῦ ὠφελιμωτάτου βιβλίου τοῦ Ποιμένου· «Πρῶτα ἀπ' ὅλα πίστευε, ὅτι ἓνας εἶνε ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος ἔκτισε τὰ πάντα καὶ ἔτακτοποίησε καὶ τὰ ἔφερεν ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξίαν εἰς τὴν ὑπαρξιν»⁴. Αὐτὸ τὸ ἐπισημαίνει καὶ ὁ Παῦλος λέγων· «Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι» (Ἐβ 11,3).

Ὁ Θεὸς λοιπὸν εἶνε ἀγαθός, ἢ μᾶλλον ἡ πηγὴ τῆς ἀγαθότητος· εἰς τὸν ἀγαθὸν δὲ δὲν δύναται νὰ δημιουργηθῆ φθόνος

4. Ἑρμᾶ, Ποιμήν, ἐντολή 1, 1.

οὐδενὶ τοῦ εἶναι φθονήσας, ἐξ οὐκ ὄντων τὰ πάντα πεποιήκε
 διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἐν οἷς
 πρὸ πάντων τῶν ἐπὶ γῆς τὸ ἀνθρώπων γένος ἐλεήσας, καὶ θεω-
 ρήσας ὡς οὐχ ἱκανὸν εἶη κατὰ τὸν τῆς ἰδίας γενέσεως λόγον δια-
 5 μένειν αἰεὶ, πλέον τι χαριζόμενος αὐτοῖς οὐχ ἀπλῶς, ὥσπερ πάν-
 τα τὰ ἐπὶ γῆς ἄλογα ζῶα, ἔκτισε τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ κατὰ
 τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα ἐποίησεν αὐτούς, μεταδοὺς αὐτοῖς καὶ τῆς
 τοῦ ἰδίου Λόγου δυνάμεως, ἵνα ὥσπερ σκιάς τινος ἔχοντες τοῦ
 Λόγου, καὶ γενόμενοι λογικοί, διαμένειν ἐν μακαριότητι δυνη-
 10 θῶσι, ζῶντες τὸν ἀληθινὸν καὶ ὄντως τῶν ἁγίων ἐν παραδείσῳ
 βίον. εἰδὼς δὲ πάλιν τὴν ἀνθρώπων εἰς ἀμφοτέρα νεύειν δυνα-
 μένην προαίρεσιν, προλαβὼν ἠσφαλίσατο νόμῳ καὶ τόπῳ τὴν
 δοθεῖσαν αὐτοῖς χάριν. εἰς τὸν ἑαυτοῦ γὰρ παράδεισον αὐτοὺς
 εἰσαγαγὼν, ἔδωκεν αὐτοῖς νόμον, ἵνα, εἰ μὲν φυλάττειν τὴν χά-
 15 ριν καὶ μένοιεν καλοί, ἔχουσι τὴν ἐν παραδείσῳ ἄλυπον καὶ ἀνώ-
 δυνον καὶ ἀμέριμνον ζωὴν, πρὸς τῷ καὶ τῆς ἐν οὐρανοῖς ἀφθαρ-
 σίας αὐτοὺς τὴν ἐπαγγελίαν ἔχειν· εἰ δὲ παραβαῖεν καὶ στραφέν-
 τες γένοιτο φαῦλοι, γινώσκουεν ἑαυτοὺς τὴν ἐν θανάτῳ κατὰ
 φύσιν φθορὰν ὑπομένειν, καὶ μηκέτι μὲν ἐν παραδείσῳ ζῆν, ἔξω
 20 δὲ τούτου λοιπὸν ἀποθνήσκοντας μένειν ἐν τῷ θανάτῳ καὶ ἐν τῇ
 φθορᾷ. τοῦτο δὲ καὶ ἡ θεία Γραφή προσημαίνει λέγουσα ἐκ
 προσώπου τοῦ Θεοῦ· Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδεί-
 σῳ βρώσει φαγῆ· ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ
 πονηρὸν οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ· ἢ δ' ἂν ἡμέρα φάγητε, θα-
 25 νάτῳ ἀποθανεῖσθε. τὸ δὲ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε τί ἂν ἄλλο εἶη
 ἢ τὸ μὴ μόνον ἀποθνήσκειν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τοῦ θανάτου φθορᾷ
 διαμένειν;

4. Ἴσως θαυμάσεις τί δήποτε περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ
 Λόγου προθέμενοι λέγειν, νῦν περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρώπων

διὰ τίποτε· καὶ ὡς ἐκ τούτου χωρὶς νὰ φθονῆ κανέναν διότι ὑπάρχει, ἐδημιούργησε τὰ πάντα ἐκ τοῦ μηδενὸς διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Περισσότερον ἀπὸ ὅλα τὰ δημιουργήματα τῆς γῆς ἠλέησε τὸ ἀνθρώπινον γένος, τὸ ὁποῖον, ἐπειδὴ εἶδεν ὅτι δὲν εἶνε ἱκανὸν νὰ παραμείνῃ ὅπως ἐξ ἀρχῆς ἐδημιουργήθη, ἐπροίκισε μὲ περισσότερα χαρίσματα· ἐπλασε τοὺς ἀνθρώπους ὄχι ἀπλῶς ὅπως τὰ ἄλογα ζῶα τῆς γῆς ἀλλὰ κατὰ τὴν ἰδικὴν του εἰκόνα, καὶ τοὺς μετέδωκε καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἰδίου Λόγου, ὥστε νὰ ἔχουν τρόπον τινὰ μερικὰς σκιάς τοῦ Λόγου καὶ νὰ γίνουν λογικοί, καὶ νὰ δυνηθοῦν νὰ παραμείνουν εἰς τὴν εὐτυχίαν, ζῶντες τὸν ἀληθινὸν καὶ πράγματι παραδείσιον βίον τῶν ἁγίων. Ἐπειδὴ πάλιν ἐγνώριζεν, ὅτι ἡ θέλησις τῶν ἀνθρώπων ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ κλίνη καὶ πρὸς τὰ δύο, ἐπρόλαβε καὶ ἐξησφάλισε μὲ νόμον καὶ τόπον τὴν χάριν ποὺ τοὺς ἔδωκε. Τοὺς ἔβαλε δηλαδὴ εἰς τὸν παράδεισόν του καὶ τοὺς ἔδωκε νόμον. Ὡστε, ἐὰν φυλάξουν τὴν χάριν καὶ παραμείνουν καλοί, νὰ ζοῦν εἰς τὸν παράδεισον χωρὶς λύπας καὶ πόνους καὶ μερίμνας, καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ νὰ ἔχουν καὶ ὑπόσχεσιν τῆς οὐρανίου ἀφθαρσίας· ἐὰν ὁμως παραβοῦν τὸν νόμον καὶ μὲ τὴν ἀποστροφήν πρὸς τὸν Θεὸν γίνουν κακοί, νὰ γνωρίζουν ὅτι θὰ ὑποστοῦν τὴν φθοράν τοῦ θανάτου εἰς τὴν ὁποίαν ὑπόκειται ἡ φύσις των, καὶ δὲν θὰ ζοῦν πλέον εἰς τὸν παράδεισον, ἀλλ' ἐν συνεχείᾳ θὰ πεθάνουν ἔξω ἀπὸ αὐτὸν καὶ θὰ παραμένουν εἰς τὸν θάνατον καὶ εἰς τὴν φθοράν. Αὐτὸ τὸ ἐπεσήμανεν ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἡ θεία Γραφή λέγουσα ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ· «Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῆ· ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ· ἢ δ' ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε» (Γε 2, 16-17). Τὸ «θανάτῳ ἀποθανεῖσθε» δὲν σημαίνει ἀσφαλῶς ἀπλῶς θάνατον, ἀλλὰ αἰωνίαν παραμονὴν εἰς τὸν θάνατον καὶ τὴν φθοράν.

4. Ἴσως ἀπορεῖς, διατί τέλος πάντων ἐνῶ ἐσκοπεύαμεν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου, τῶρα διη-

- διηγούμεθα. ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τοῦ σκοποῦ
 τῆς διηγίσεως. ἀνάγκη γὰρ ἡμᾶς, λέγοντας περὶ τῆς εἰς ἡμᾶς
 ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος, λέγειν καὶ περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων
 ἀρχῆς, ἵνα γινώσκῃς, ὅτι ἡ ἡμῶν αἰτία ἐκείνῳ γέγονε πρόφασις
 5 τῆς καθόδου, καὶ ἡ ἡμῶν παράβασις τοῦ Λόγου τὴν φιλανθρω-
 πίαν ἐξεκαλέσατο, ὥστε καὶ εἰς ἡμᾶς φθᾶσαι καὶ φανῆναι τὸν
 Κύριον ἐν ἀνθρώποις. τῆς γὰρ ἐκείνου ἐνσωματώσεως ἡμεῖς
 γεγόναμεν ὑπόθεσις, καὶ διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν ἐφιλανθρω-
 πεύσατο καὶ ἐν ἀνθρωπίνῳ γενέσθαι καὶ φανῆναι σῶματι.
- 10 Οὕτω μὲν οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον πεποίηκε καὶ μένειν
 ἠθέλησεν ἐν ἀφθαρείᾳ. ἄνθρωποι δὲ κατολιγωρήσαντες καὶ
 ἀποστραφέντες τὴν πρὸς τὸν Θεὸν κατανόησιν, λογισάμενοι δὲ
 καὶ ἐπινοήσαντες ἑαυτοῖς τὴν κακίαν, ὥσπερ ἐν τοῖς πρώτοις
 ἐλέχθη, ἔσχον τὴν προαπειληθεῖσαν τοῦ θανάτου κατάκρισιν,
 15 καὶ λοιπὸν οὐκέτι ὡς γεγόνασι διέμενον, ἀλλ' ὡς ἐλογίζοντο
 διεφθείροντο, καὶ ὁ θάνατος αὐτῶν ἐκράτει βασιλεύων. ἡ γὰρ
 παράβασις τῆς ἐντολῆς εἰς τὸ κατὰ φύσιν αὐτοὺς ἐπέστρεφεν,
 ἵνα, ὥσπερ οὐκ ὄντες γεγόνασιν, οὕτω καὶ τὴν εἰς τὸ μὴ εἶναι
 φθορὰν ὑπομείνωσι τῷ χρόνῳ εἰκότως. εἰ γὰρ, φύσιν ἔχοντες
 20 τὸ μὴ εἶναι ποτε, τῇ τοῦ Λόγου παρουσίᾳ καὶ φιλανθρωπίᾳ εἰς
 τὸ εἶναι ἐκλήθησαν, ἀκόλουθον ἦν κενωθέντας τοὺς ἀνθρώπους
 τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας καὶ εἰς τὰ οὐκ ὄντα ἀποστραφέντας (οὐκ
 ὄντα γὰρ ἐστι τὰ κακά, ὄντα δὲ τὰ καλά, ἐπειδήπερ ἀπὸ τοῦ
 ὄντος Θεοῦ γεγόνασι), κενωθῆναι καὶ τοῦ εἶναι ἀεὶ. τοῦτο δὲ
 25 ἐστι τὸ διαλυθέντας μένειν ἐν τῷ θανάτῳ καὶ τῇ φθορᾷ. ἐστι
 μὲν γὰρ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος θνητός, ἅτε δὴ ἐξ οὐκ ὄντων γε-
 γονώς. διὰ δὲ τὴν πρὸς τὸν ὄντα ὁμοιότητα, ἦν εἰ ἐφύλαττε διὰ
 τῆς πρὸς αὐτὸν κατανόησεως, ἤμβλυεν ἂν τὴν κατὰ φύσιν
 φθορὰν καὶ ἔμεινεν ἀφθαρτος, καθάπερ ἡ Σοφία φησί· Προ-

γούμεθα περί τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλὰ καὶ αὐτὸ δὲν εἶνε ξένον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πραγματείας. Διότι εἶνε ἀνάγκη, ἐφ' ὅσον ὁμιλοῦμεν περί τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Σωτῆρος εἰς ἡμᾶς, νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ περί τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρώπων, διὰ νὰ γνωρίζη, ὅτι ἡ Ἰδική μας αἰτία ἔγινεν εἰς ἐκεῖνον ἀφορμὴ διὰ νὰ κατέλθῃ, καὶ ἡ Ἰδική μας παράβασις ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Λόγου, ὥστε νὰ ἔλθῃ κοντὰ μας καὶ νὰ ἐμφανισθῇ ὁ Κύριος εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Δι' Ἰδικὴν μας ὑπόθεσιν ἐκεῖνος ἐσαρκώθη καὶ διὰ τὴν σωτηρίαν μας ἀπὸ φιλανθρωπίαν κατεδέχθη νὰ ἐμφανισθῇ μὲ ἀνθρώπινον σῶμα.

Ἔτσι λοιπὸν ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἠθέλησε νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν ἀφθαρσίαν. Οἱ ἄνθρωποι ὁμως ἀπὸ ἀμέλειαν ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τὴν ὀρθὴν περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν, ἐσκέφθησαν καὶ ἐπενόησαν διὰ τοὺς ἑαυτοὺς τῶν τὴν κακίαν, ὅπως ἐλέχθη καὶ εἰς τὴν πραγματείαν, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον συμφώνως πρὸς τὴν προαγγελθεῖσαν ἀπειλήν, καὶ εἰς τὸ ἐξῆς δὲν παρέμειναν ὅπως ἐπλάσθησαν· οἱ λογισμοὶ τῶν τοὺς διέφθειραν, καὶ ὁ θάνατος ἐβασίλευεν εἰς αὐτοὺς. Μάλιστα ἡ παράβασις τῆς ἐντολῆς τοὺς ἐπανάφερον εἰς τὸ κατὰ φύσιν, ὥστε, ὅπως ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξίαν ἦλθον εἰς τὴν ζωὴν, ἔτσι εἶνε φυσικὸν νὰ ὑφίσταται διὰ τοῦ χρόνου ἡ ὑπαρξίς τῶν φθοράν. Διότι ἐὰν ἐκ φύσεως εἶνε τοιοῦτοι, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχουν ποτέ, καὶ διὰ τῆς ἐνεργείας καὶ φιλανθρωπίας τοῦ Λόγου ἐκλήθησαν εἰς τὴν ὑπαρξιν, ἐπόμενον ἦτο, ἀφοῦ ἔχασαν τὴν ἔννοιαν περὶ Θεοῦ καὶ κατήνησαν εἰς τὰ «οὐκ ὄντα» (οὐκ ὄντα εἶνε τὰ κακά, καὶ ὄντα τὰ καλά, ἐπειδὴ ἔγιναν ἀπὸ τὸν ὄντα Θεόν) νὰ χάσουν καὶ τὴν δυνατότητα τοῦ νὰ ὑπάρχουν πάντοτε. Αὐτὸ σημαίνει τὸ ὅτι διαλυόμενοι μένουσιν εἰς τὸν θάνατον καὶ τὴν φθοράν. Ἐκ φύσεως λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος εἶνε θνητός, ἐπειδὴ βεβαίως ἐπλάσθη ἐκ τοῦ μηδενός. Μὲ τὴν ὁμοιότητα ὁμως πρὸς τὸν ὄντα, τὴν ὁποίαν θὰ ἐφύλαττε διὰ τῆς κατανοήσεως τοῦ Θεοῦ, ἠδύνατο νὰ ἀμβλύνη τὴν φυσικὴν φθοράν καὶ νὰ παραμείνῃ ἀφθαρτος, ὅπως λέγει ἡ Σοφία· «Τήρησις νόμων ἐξασφά-

σοχή νόμων βεβαίωσις ἀφθαρσίας. ἀφθαρτος δὲ ὢν, ἔζη λοιπὸν ὡς Θεός, ὡς πού ἢ θεία Γραφή τοῦτο σημαίνει λέγουσα· Ἐγὼ εἶπα, θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες· ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε καὶ ὡς εἰς τῶν ἀρχόντων πίπτετε.

5 5. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ μόνον ἐξ οὐκ ὄντων ἡμᾶς πεποίηκεν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν ζῆν ἡμῖν ἐχαρίσατο τῇ τοῦ Λόγου χάριτι· οἱ δὲ ἄνθρωποι, ἀποστραφέντες τὰ αἰώνια, καὶ συμβουλία τοῦ διαβόλου εἰς τὰ τῆς φθορᾶς ἐπιστραφέντες, ἑαυτοῖς αἴτιοι τῆς ἐν τῷ θανάτῳ φθορᾶς γεγόνασιν, ὄντες μὲν, ὡς προεῖπον, κατὰ
10 φύσιν φθαρτοί, χάριτι δὲ τῆς τοῦ Λόγου μετουσίας τοῦ κατὰ φύσιν ἐκφυγόντες, εἰ μεμενήκεισαν καλοί. διὰ γὰρ τὸν συνόντα τούτοις Λόγον καὶ ἢ κατὰ φύσιν φθορὰ τούτων οὐκ ἤγγιξε, καθὼς καὶ ἡ Σοφία φησὶν· Ὁ Θεὸς ἔκτισε τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἀφθαρσία καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἀιδιότητος· φθόνῳ δὲ διαβόλου
15 θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον.

Τούτου δὲ γενομένου, οἱ μὲν ἄνθρωποι ἀπέθνησκον, ἢ δὲ φθορὰ λοιπὸν κατ' αὐτῶν ἤκμαζε, καὶ πλεῖον τοῦ κατὰ φύσιν ἰσχύουσα καθ' ὄλου τοῦ γένους, ὅσω καὶ τὴν ἀπειλήν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παραβάσιν τῆς ἐντολῆς κατ' αὐτῶν προειλήφει. καὶ γὰρ
20 καὶ ἐν τοῖς πλημμελήμασιν οἱ ἄνθρωποι οὐκ ἄχρης ὄρων ὠρισμένων εἰσθήκεισαν· ἀλλὰ κατ' ὀλίγον ἐπεκτεινόμενοι, λοιπὸν καὶ εἰς ἄμετρον ἐληλύθασιν, ἐξ ἀρχῆς μὲν εὐρεταὶ τῆς κακίας γενόμενοι, καὶ καθ' ἑαυτῶν τὸν θάνατον προκαλεσάμενοι καὶ τὴν φθορὰν· ὕστερον δὲ εἰς ἀδικίαν ἐκτραπέντες καὶ παρανο-
25 μίαν πᾶσαν ὑπερβαλόντες, καὶ μὴ ἐνὶ κακῷ ἰστάμενοι, ἀλλὰ πάντα καινὰ καινοῖς ἐπινοοῦντες, ἀκόρεστοι περὶ τὸ ἁμαρτάνειν γεγόνασι. μοιχεῖαι μὲν γὰρ ἦσαν καὶ κλοπαὶ πανταχοῦ, φόνων δὲ καὶ ἀρπαγῶν πλήρης ἦν ἡ σύμπασα γῆ· καὶ νόμον μὲν οὐκ ἦν φροντὶς περὶ φθορᾶς καὶ ἀδικίας, πάντα δὲ τὰ κακὰ καθ'
30 ἓνα καὶ κοινῇ παρὰ πᾶσιν ἐπράττετο. πόλεις μὲν κατὰ πόλεων

λισις ἀφθαρσίας» (Σοφ. Σολ. 6, 18). Εὕρισκόμενος εἰς τὴν ἀφθαρσίαν, θά ἐζοῦσεν εἰς τὸ ἐξῆς ὅπως ὁ Θεός, καθὼς κάπου τὸ ἐπισημαίνει καὶ ἡ θεία Γραφή λέγουσα: «Ἐγὼ εἶπα, θεοὶ ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες· ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε καὶ ὡς εἰς τῶν ἀρχόντων πίπτετε» (Ψα 81, 6-7).

5. Ὁ μὲν Θεὸς ὄχι μόνον μᾶς ἐπλάσεν ἐκ τοῦ μηδενός, ἀλλὰ μὲ τὴν χάριν τοῦ Λόγου μᾶς ἀνέπλασε νὰ ζῶμεν κατὰ Θεόν· οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀπεστράφησαν τὰ αἰώνια, καὶ μὲ τὴν συμβουλὴν τοῦ διαβόλου ἐπέστρεψαν εἰς τὰ φθαρτὰ καὶ ἔγιναν οἱ ἴδιοι αἴτιοι νὰ καταστραφοῦν μὲ θάνατον. Ἐνῶ ὁμως εἶνε φθαρτοὶ ἐκ φύσεως, ὅπως προεἶπα, χάρις εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν μὲ τὸν Λόγον ἐνίκησαν τὴν φύσιν, ἐφ' ὅσον εἶχον ἐδραιωθῆ εἰς τὸ καλόν. Ἐπειδὴ ὁ Λόγος συνυπάρχει μέσα τῶν, δὲν θὰ τοὺς ἐγγίζη ἡ φυσικὴ φθορά, καθὼς καὶ ἡ Σοφία λέγει· «Ὁ Θεὸς ἐπλάσεν τὸν ἄνθρωπον διὰ νὰ εἶνε ἀφθαρτος καὶ εἰκὼν τῆς ἰδικῆς του αἰδιότητος· ἀπὸ φθόνου ὁμως τοῦ διαβόλου εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον ὁ θάνατος» (Σοφ. Σολ. 2, 23-24).

Μετὰ τὸ γεγονός αὐτό, οἱ μὲν ἄνθρωποι ἀπέθνησκον, ἡ δὲ φθορὰ εἰς τὸ ἐξῆς ηὔξανεν εἰς βᾶρος τῶν καὶ ὑπερίσχυε τῆς φυσικῆς καταστάσεως ὅλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καθ' ὅσον εἶχεν ἐξ ἀρχῆς σύμμαχον ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀπειλήν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράβασιν τῆς ἐντολῆς. Διότι καὶ εἰς τὰ ἀμαρτήματα οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐσταμάτησαν μέχρι ὠρισμένων ὁρίων, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπεξετάθησαν καὶ ἐφθασαν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ ἔπακρον. Κατ' ἀρχὰς ἔγιναν ἐφευρέται τῆς κακίας καὶ ἐπροκάλεσαν εἰς τὸν ἑαυτὸν τῶν θάνατον καὶ τὴν φθορὰν· ἀργότερα παρεσύρθησαν εἰς ἀδικίαν καὶ ἐπέρασαν κάθε παρανομίαν· δὲν ἐσταμάτησαν εἰς τὸ ἕνα κακόν, ἀλλ' εἰς τὰ νέα ἐπινοοῦσαν ἄλλα νεώτερα καὶ δὲν ἐχόρταιναν νὰ ἀμαρτάνουν. Παντοῦ ἐγίνοντο μοιχεῖαι καὶ κλοπαί, καὶ ὀλόκληρος ἡ γῆ ἦτο γεμάτη ἀπὸ φόνους καὶ ἀρπαγὰς· καὶ κανεὶς νόμος δὲν ἐφρόντιζε διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς φθορᾶς καὶ τῆς ἀδικίας· ὅλα τὰ κακὰ ξεχωριστὰ τὸ καθένα καὶ ὅλα μαζὶ διεπράττοντο ἀπὸ ὅλους. πόλεις ἐπολεμοῦσαν ἐναντίον πόλεων καὶ

ἐπολέμουν καὶ ἔθνη κατὰ ἔθνων ἠγγείετο· διήρητο δὲ πᾶσα ἡ οἰκουμένη στάσει καὶ μάχαις, ἐκάστου φιλονεικούντος ἐν τῷ παρανομεῖν. οὐκ ἦν δὲ τούτων μακρὰν οὐδὲ τὰ παρὰ φύσιν, ἀλλ' ὡς εἶπεν ὁ τοῦ Χριστοῦ μάρτυς ἀπόστολος· Αἶ τε γὰρ
5 θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν· ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄρρενες, ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρρενες ἐν ἄρρεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν ἦν ἔδει τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες.

10 β. Διὰ δὴ ταῦτα πλεῖον τοῦ θανάτου κρατήσαντος, καὶ τῆς φθορᾶς παραμενοῦσης κατὰ τῶν ἀνθρώπων, τὸ μὲν τῶν ἀνθρώπων γένος ἐφθειρέτο, ὁ δὲ λογικὸς καὶ κατ' εἰκόνα γενόμενος ἀνθρωπος ἠφανίζετο· καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γενόμενον ἔργον παραπώλλυτο. καὶ γὰρ καὶ ὁ θάνατος, ὡς προεῖπον, νόμῳ λοι-
15 πὸν ἴσχυε καθ' ἡμῶν· καὶ οὐχ οἷόν τε ἦν τὸν νόμον ἐκφυγεῖν, διὰ τὸ ὑπὸ Θεοῦ τεθεῖσθαι τοῦτον τῆς παραβάσεως χάριν. καὶ ἦν ἄτοπον ὁμοῦ καὶ ἀπρεπὲς τὸ γινόμενον ἀληθῶς· ἄτοπον μὲν γὰρ ἦν εἰπόντα τὸν Θεὸν ψεύσασθαι, ὥστε νομοθετήσαντος αὐτοῦ θανάτῳ ἀποθνήσκειν τὸν ἀνθρώπον, εἰ παραβαίῃ τὴν
20 ἐντολήν, μετὰ τὴν παράβασιν μὴ ἀποθνήσκειν, ἀλλὰ λύεσθαι τὸν τούτου λόγον. οὐκ ἀληθὴς γὰρ ἦν ὁ Θεός, εἰ, εἰπόντος αὐτοῦ ἀποθνήσκειν ἡμᾶς, μὴ ἀπέθνησκεν ὁ ἀνθρωπος. ἀπρεπὲς δὲ ἦν πάλιν τὰ ἄπαξ γενόμενα λογικὰ καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ μετασχόντα παραπώλλυσθαι, καὶ πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι διὰ τῆς φθο-
25 ρᾶς ἐπιστρέφειν. οὐκ ἄξιον γὰρ ἦν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα διαφθείρεσθαι διὰ τὴν παρὰ τοῦ διαβόλου γενομένην τοῖς ἀνθρώποις ἀπάτην. ἄλλως τε καὶ τῶν ἀπρεπεστάτων ἦν τὴν τοῦ Θεοῦ τέχνην ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἀφανίζεσθαι ἢ διὰ τὴν αὐτῶν ἀμέλειαν ἢ διὰ τὴν τῶν δαιμόνων ἀπά-
30 τήν.

ἔθνη ἐξεγείροντο ἐναντίον ἐθνῶν· ὅλη ἡ οἰκουμένη ἦτο διηρημένη ἀπὸ ἐπαναστάσεις καὶ μάχας καὶ ὁ καθένας συνηγωνίζετο εἰς τὴν παρανομίαν. Καὶ δὲν τοὺς ἦσαν ἄγνωστα τὰ παρὰ φύσιν ἀμαρτήματα, ἀλλ' ὅπως εἶπεν ὁ μάρτυς τοῦ Χριστοῦ ἀπόστολος· «Αἱ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν· ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄρρενες, ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρρενες ἐν ἄρρεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν ἣν ἔδει τῆς πλάνης αὐτῶν, ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες» (Ῥω 1, 26-27).

6. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐκυριάρχησεν ὁ θάνατος περισσότερο καὶ ἡ φθορὰ ἐγκατέστησε κατοχὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, τὸ ἀνθρώπινον γένος κατεστρέφετο καὶ ὁ λογικὸς καὶ κατ' εἰκόνα πλασθεὶς ἄνθρωπος ἐχάνετο, καὶ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ διελύετο. Διότι καὶ ὁ θάνατος, ὅπως εἶπα προηγουμένως, μετὰ τὴν παράβασιν μᾶς ἐξουσίαζε διὰ νόμου· καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαφύγη κανεὶς τὸν νόμον, διότι αὐτὸς ἐθεσπίσθη ἀπὸ τὸν Θεὸν λόγῳ τῆς παραβάσεως. Καὶ θὰ ἦτο πράγματι ἀταξία καὶ συγχρόνως ἀπρέπεια αὐτὸ πού θὰ ἐγίνετο. Διότι θὰ ἦτο ἀσφαλῶς ἀταξία, πρῶτα νὰ εἰπῇ ὁ Θεὸς κάτι, καὶ ἔπειτα ν' ἀποδειχθῇ ψευδόμενος· δηλαδὴ ἐνῶ αὐτὸς ἐνομοθέτησεν, εἰς περίπτωσιν πού ὁ ἄνθρωπος θὰ παραβῆ τὴν ἐντολήν, νὰ ἀποθνήσκη, μετὰ τὴν παράβασιν νὰ μὴ ἀποθνήσκη ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ νὰ καταλύεται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Δὲν θὰ ἦτο βεβαίως ἀληθὴς ὁ Θεός, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀπέθνησκεν, ἐνῶ αὐτὸς εἶπε νὰ ἀποθνήσκωμεν. Ἄλλὰ καὶ πάλιν θὰ ἦτο ἀπρεπὲς νὰ ἐξαφανισθοῦν καὶ νὰ ἐπιστρέψουν πάλιν εἰς τὴν ἀνυπαρξίαν διὰ τῆς φθορᾶς, αὐτοὶ πού ἀπαξ ἐπλάσθησαν λογικοὶ καὶ μετεῖχον τοῦ Λόγου. Διότι δὲν θὰ ἦτο ἄξιον τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ νὰ καταστρέφονται τὰ πλάσματά του, ἐπειδὴ ὁ διάβολος ἐξηπάτησε τοὺς ἀνθρώπους. Ἐξ ἄλλου θὰ ἦτο πάρα πολὺ ἀπρεπὲς νὰ ἐξαφανίζεται ἡ τέχνη τοῦ Θεοῦ πού φαίνεται εἰς τοὺς ἀνθρώπους, εἴτε ἐξ αἰτίας τῆς ἀμελείας των εἴτε ἐξ αἰτίας τῆς ἀπάτης τῶν δαιμόνων.

Φθειρομένων τοίνυν τῶν λογικῶν καὶ παραπολλυμένων τῶν τοιούτων ἔργων, τί τὸν Θεὸν ἔδει ποιεῖν ἀγαθὸν ὄντα; ἀφεῖναι τὴν φθορὰν κατ' αὐτῶν ἰσχύειν καὶ τὸν θάνατον αὐτῶν κρατεῖν; καὶ τίς ἢ χρεῖα τοῦ καὶ ἐξ ἀρχῆς αὐτὰ γενέσθαι; 5 ἔδει γὰρ μὴ γενέσθαι, ἢ γενόμενα παραμεληθῆναι καὶ ἀπολέσθαι. ἀσθένεια γὰρ μᾶλλον καὶ οὐκ ἀγαθότης ἐκ τῆς ἀμελείας γινώσκεται τοῦ Θεοῦ, εἰ ποιήσας παρορᾷ φθαρῆναι τὸ ἑαυτοῦ ἔργον, ἢ περ εἰ μὴ πεποίηκε κατὰ τὴν ἀρχὴν τὸν ἄνθρωπον. μὴ ποιήσαντος μὲν γὰρ οὐκ ἦν ὁ λογιζόμενος τὴν ἀσθένειαν ποιή- 10 σαντος δὲ καὶ εἰς τὸ εἶναι κτίσαντος, ἀτοπώτατον ἦν ἀπόλλυσθαι τὰ ἔργα καὶ μάλιστα ἐπ' ὄψει τοῦ πεποιοηκότος. οὐκοῦν ἔδει τοὺς ἀνθρώπους μὴ ἀφιέναι φέρεσθαι τῇ φθορᾷ, διὰ τὸ ἀπρεπὲς καὶ ἀνάξιον εἶναι τοῦτο τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος.

7. Ἄλλ' ὥσπερ ἔδει τοῦτο γενέσθαι, οὕτω καὶ ἐκ τῶν ἐναν- 15 τίων πάλιν ἀντίκειται τὸ πρὸς τὸν Θεὸν εὐλογον, ὥστε ἀληθῆ φανῆναι τὸν Θεὸν ἐν τῇ περὶ τοῦ θανάτου νομοθεσίᾳ. ἀτοπον γὰρ ἦν διὰ τὴν ἡμῶν ὠφέλειαν καὶ διαμονὴν ψεύστην φανῆναι τὸν τῆς ἀληθείας πατέρα Θεόν. τί οὖν ἔδει καὶ περὶ τούτου γενέσθαι ἢ ποιῆσαι τὸν Θεόν; μετάνοιαν ἐπὶ τῇ παραβάσει τοὺς ἀνθρώ- 20 πους ἀπαιτῆσαι; τοῦτο γὰρ ἂν τις ἄξιον φήσῃε Θεοῦ, λέγων ὅτι, ὥσπερ ἐκ τῆς παραβάσεως εἰς φθορὰν γεγόνασιν, οὕτως ἐκ τῆς μετανόιας γένοιτο πάλιν ἂν εἰς ἀφθαρσίαν. ἀλλ' ἢ μετάνοια οὕτε τὸ εὐλογον τὸ πρὸς τὸν Θεὸν ἐφύλαττεν· ἔμενε γὰρ πάλιν οὐκ ἀληθῆς, μὴ κρατουμένων ἐν τῷ θανάτῳ τῶν ἀνθρώ- 25 πων· οὕτε δὲ ἢ μετάνοια ἀπὸ τῶν κατὰ φύσιν ἀνακαλεῖται, ἀλλὰ μόνον παύει τῶν ἀμαρτημάτων. εἰ μὲν οὖν μόνον ἦν πλημ-

5. Ἐννοεῖ ὅτι, ἂν οἱ ἀμαρτήσαντες πρωτόπλαστοι μετενόουν καὶ διὰ τῆς μετανόιας ἀποκαθίσταντο, πάλιν ὁ Θεὸς θὰ ἀπεδεικνύετο, ὅτι δὲν ἐφαρμό-

Ἐποὶ λοιπὸν ἐφθεύροντο τὰ λογικὰ κτίσματα καὶ ἐξοδεύοντο εἰς τὰ χαμένα τέτοια δημιουργήματα, τί ἔπρεπε νὰ κάνῃ ὁ Θεὸς ποὺ εἶνε ἀγαθός; Νὰ ἀφήσῃ νὰ ὑπερισχύσῃ ἡ φθορὰ εἰς βάρους των καὶ νὰ κυριαρχῇ ὁ θάνατος; Ἄλλὰ τότε ποῖα ἡ ἀνάγκη νὰ δημιουργηθοῦν αὐτὰ ἀπὸ τὴν ἀρχήν; Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ μὴ ἐδημιουργοῦντο, παρὰ, ἀφοῦ ἐδημιουργήθησαν, νὰ παραμεληθοῦν καὶ νὰ καταστραφοῦν. Ἀναγνωρίζεται ἀδυναμία ἐξ ἀμελείας εἰς τὸν Θεὸν καὶ ὄχι ἀγαθότης, ἐὰν ἀδιαφορῇ διὰ τὴν φθορὰν τοῦ πλάσματός του, μεγαλυτέρα ἀπὸ τὸ ἂν δὲν εἶχε πλάσει ἐξ ἀρχῆς τὸν ἄνθρωπον. Διότι ἐὰν δὲν τὸν ἐδημιούργει, δὲν θὰ ὑπῆρχε κανεὶς νὰ τοῦ καταλογίσῃ τὴν ἀδυναμίαν· ἀφοῦ ὁμως τὰ ἐδημιούργησε καὶ τὰ ἔφερεν εἰς τὴν ὑπαρξιν, θὰ ἦτο ἐντελῶς παράλογον νὰ καταστρέφωνται τὰ δημιουργήματα καὶ μάλιστα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ δημιουργοῦ. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ μὴ ἀφήσῃ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ὀδηγοῦνται πρὸς τὴν φθορὰν, διότι αὐτὸ θὰ ἦτο ἀνάρμοστον καὶ ἀνάξιον τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ.

7. Ἄλλ' ὅπως ἔπρεπε νὰ συμβῇ αὐτό, ἔτσι καὶ ἀντιτίθεται ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν τὸ δίκαιον τοῦ Θεοῦ, διὰ νὰ φανῇ ἀληθὴς ὁ Θεὸς εἰς τὴν περὶ θανάτου νομοθεσίαν του. Διότι θὰ ἦτο παράλογον, χάριν τῆς ἰδικῆς μας ὠφελείας καὶ ἀφθαρσίας νὰ φανῇ ψεύστης ὁ Πατὴρ τῆς ἀληθείας Θεός. Τί λοιπὸν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἢ νὰ κάνῃ ὁ Θεὸς περὶ αὐτοῦ; Νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους νὰ μετανοήσουν διὰ τὴν παράβασιν; Αὐτό, θὰ ἰσχυρίζετο κανεὶς ὅτι εἶνε ἄξιον τοῦ Θεοῦ, λέγων, ὅτι, ὅπως ἡ παράβασις ὠδήγησεν εἰς τὴν φθορὰν, ἔτσι ἡ μετάνοια ὀδηγεῖ πάλιν εἰς τὴν ἀφθαρσίαν. Ἄλλ' ἢ διὰ τῆς μετανοίας ἐπάνοδος εἰς τὴν ἀφθαρσίαν θὰ προϋπέθετε πάλιν τὸν Θεὸν ἐκτεθειμένον ἀπὸ πλευρᾶς του⁵. Διότι θὰ ἀπεδεικνύετο πάλιν ἀνελικρινῆς, ἐφ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ ἐτίθεντο ὑπὸ κράτησιν τοῦ θανάτου, (καθὼς ἐνομοθέτησεν ὁ Θεός). Ἄλλως τε ἡ μετάνοια δὲν ἐπαναφέρει ἀπὸ τὴν φυσικὴν κατάστασιν, ἀλλὰ μόνον δίδει ἄφεσιν τῶν ἀμαρτημάτων. Ἐὰν λοιπὸν ἦτο μόνον ἀμάρτημα

ζει ὅσα λέγει· ὅτι οἱ ἄνθρωποι μόνον των εὐρίσκουν τρόπον νὰ καταπατοῦν ἀτιμωρητὶ τὴν ἐντολήν τοῦ Θεοῦ.

μέλημα καὶ μὴ φθορᾶς ἐπακολούθησις, καλῶς ἂν ᾖν ἡ μετάνοια. εἰ δέ, ἅπαξ προλαβούσης τῆς παραβάσεως, εἰς τὴν κατὰ φύσιν φθορὰν ἐκρατοῦντο οἱ ἄνθρωποι, καὶ τὴν τοῦ κατ' εἰκόνα χάριν ἀφαιρεθέντες ἦσαν, τί ἄλλο ἔδει γενέσθαι; ἢ τίνας ᾖν χρεῖα
 5 πρὸς τὴν τοιαύτην χάριν καὶ ἀνάκλησιν ἢ τοῦ καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος πεπονηκότες τὰ ὅλα τοῦ Θεοῦ Λόγου; αὐτοῦ γὰρ ᾖν πάλιν καὶ τὸ φθαρτὸν εἰς ὑφθαρσίαν ἐνεγκεῖν καὶ τὸ ὑπὲρ πάντων εὐλογον ἀποσῶσαι πρὸς τὸν Πατέρα. Λόγος γὰρ ὢν τοῦ Πατρὸς καὶ ὑπὲρ πάντας ὢν, ἀκολούθως καὶ ἀνακτίσαι
 10 τὰ ὅλα μόνος ᾖν δυνατὸς καὶ ὑπὲρ πάντων παθεῖν καὶ πρὸς βεῦσαι περὶ πάντων ἱκανὸς πρὸς τὸν Πατέρα.

8. Τούτου δὴ ἔνεκεν ὁ ἀσώματος καὶ ἄφθαρτος καὶ ἄυλος τοῦ Θεοῦ Λόγος παραγίνεται εἰς τὴν ἡμετέραν χώραν, οὗτι γε μακρὰν ὢν πρότερον. οὐδὲν γὰρ αὐτοῦ κενὸν ὑπολέλειπται τῆς
 15 κτίσεως μέρος, πάντα δὲ διὰ πάντων πεπλήρωκεν αὐτὸς συνῶν τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ. ἀλλὰ παραγίνεται συγκαταβαίνων τῇ εἰς ἡμᾶς αὐτοῦ φιλανθρωπία καὶ ἐπιφανεία. Καὶ ἰδὼν τὸ λογικὸν ἀπολλύμενον γένος, καὶ τὸν θάνατον κατ' αὐτῶν βασιλεύοντα τῇ φθορᾷ, ὄρων δὲ καὶ τὴν ἀπειλήν τῆς παραβάσεως διακρατοῦ-
 20 σαν τὴν καθ' ἡμῶν φθορὰν, καὶ ὅτι ἄτοπον ᾖν πρὸ τοῦ πληρωθῆναι τὸν νόμον λυθῆναι, ὄρων δὲ καὶ τὸ ἀπρεπὲς ἐν τῷ συμβεβηκότι, ὅτι ὢν αὐτὸς ᾖν δημιουργός, ταῦτα παρηφανίζετο, ὄρων δὲ καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπερβάλλονσαν κακίαν, ὅτι κατ' ὄλιγον καὶ ἀφόρητον αὐτὴν ἠῤῥησαν καθ' ἑαυτῶν, ὄρων δὲ καὶ τὸ
 25 ὑπεύθυνον πάντων τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν θάνατον, ἐλεήσας τὸ γένος ἡμῶν καὶ τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν οἰκτειρήσας καὶ τῇ φθορᾷ ἡμῶν συγκαταβάς καὶ τὴν τοῦ θανάτου κράτησιν οὐκ ἐνέγκας, ἵνα μὴ τὸ γενόμενον ἀπόληται, καὶ εἰς ἀργὸν τοῦ Πατρὸς τὸ εἰς ἀνθρώπους ἔργον αὐτοῦ γένηται, λαμβάνει ἑαυτῷ
 30 σῶμα, καὶ τοῦτο οὐκ ἀλλότριον τοῦ ἡμετέρου.

καὶ δὲν ἐπακολουθοῦσεν ἡ φθορά, θὰ ἦτο ὠφέλιμος ἡ μετάνοια· ἐφ' ὅσον ὁμως μὲ τὴν πρώτην παράβασιν οἱ ἄνθρωποι ἐκυριαρχοῦντο ἀπὸ τὴν φυσικὴν φθοράν, καὶ τοὺς ἀφηρέθη τὸ χάρισμα τοῦ κατ' εἰκόνα, τί ἄλλο ἔπρεπε νὰ γίνη; ἢ ποῖον θὰ ἐχρειάζετο διὰ νὰ τοὺς ἐπαναφέρῃ εἰς τὸ χάρισμα αὐτὸ παρὰ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος τὰ πάντα ἐδημιούργησεν ἐκ τοῦ μηδενὸς ἐξ ἀρχῆς; Αὐτὸς καὶ πάλιν ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ ὀδηγήσῃ τὸ φθαρτὸν εἰς τὴν ἀφθαρσίαν καὶ νὰ περισώσῃ ἔναντι ὄλων τὸ κῦρος τοῦ Πατρὸς του. Ἐπειδὴ λοιπὸν εἶνε Λόγος τοῦ Πατρὸς καὶ εὐρίσκεται ὑπεράνω ὄλων, ἐπομένως μόνον αὐτὸς δύναται καὶ νὰ ξανακτίσῃ τὰ πάντα καὶ νὰ πάθῃ ὑπὲρ πάντων καὶ νὰ μεσιτεύσῃ πρὸς τὸν Πατέρα ὑπὲρ ὄλων.

8. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ὁ ἀσώματος καὶ ἀφθαρτος καὶ ἄυλος Λόγος τοῦ Πατρὸς ἔρχεται εἰς τὴν ἰδικὴν μας χώραν, χωρὶς βεβαίως καὶ προηγουμένως νὰ εὐρίσκεται μακράν, διότι ἀπὸ κανένα σημεῖον τῆς κτίσεως δὲν ἀπουσιάζει, ἀλλὰ γεμίζει ἐξ ὀλοκλήρου τὰ σύμπαντα συνυπάρχων μὲ τὸν Πατέρα του· καὶ ἔρχεται νὰ ἐφανισθῇ κατὰ συγκατάβασιν ἀπὸ φιλανθρωπίαν πρὸς ἡμᾶς. Καὶ ἐπειδὴ εἶδε νὰ χάνεται τὸ λογικὸν γένος καὶ ὁ θάνατος νὰ βασιλεύῃ ἐπάνω των διὰ τῆς φθορᾶς· βλέποντας ὅτι ἡ ἀπειλὴ κατὰ τῆς παραβάσεως ἐνίσχυε τὴν φθοράν εἰς βάρος μας καὶ ὅτι ἦτο ἀβάσιμον νὰ καταργηθῇ ὁ νόμος προτοῦ νὰ ἐκπληρωθῇ· βλέποντας τὸ ἀνάρμοστον εἰς αὐτὰ πού συνέβησαν, ὅτι κατεστρέφοντο αὐτὰ τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ἐδημιούργησεν· βλέποντας ἀκόμη καὶ τὴν ὑπερβολικὴν κακίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν ηὔξησαν ἐπάνω των ἀβάστακτα· βλέποντας ἐπίσης ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ὑπεεύθυνοι διὰ τὸν θάνατον, εὐσπλαγχνίσθη τὸ γένος μας καὶ συνεπάθησε τὴν ἀδυναμίαν μας καὶ συγκατέβη εἰς τὴν φθοράν, καὶ μὴ ὑποφέροντας τὴν κυριαρχίαν τοῦ θανάτου, διὰ νὰ μὴ χαθῇ τὸ πλάσμα του καὶ ἀποβῇ μάταιον τὸ ἔργον τοῦ Πατρὸς του εἰς τοὺς ἀνθρώπους, λαμβάνει σῶμα διὰ τὸν ἑαυτόν του καὶ μάλιστα ὄχι διαφορετικὸν ἀπὸ τὸ ἰδικόν μας.

Οὐ γὰρ ἀπλῶς ἠθέλησεν ἐν σώματι γενέσθαι, οὐδὲ μόνον
 ἠθέλε φανῆναι· ἐδύνατο γάρ, εἰ μόνον ἠθέλε φανῆναι, καὶ δι'
 ἑτέρου κρείττονος τὴν θεοφάνειαν αὐτοῦ ποιήσασθαι· ἀλλὰ λαμ-
 βάνει τὸ ἡμέτερον, καὶ τοῦτο οὐχ ἀπλῶς ἀλλ' ἐξ ἀχράντου καὶ
 5 ἀμιάντου, ἀνδρὸς ἀπείρου Παρθένου, καθαρὸν καὶ ὄντως ἀμι-
 γῆς τῆς ἀνδρῶν συνοουσίας. αὐτὸς γὰρ δυνατὸς ὢν καὶ δημιουργ-
 γὸς τῶν ὄλων, ἐν τῇ Παρθένῳ κατασκευάζει ἑαυτῷ ναὸν τὸ σῶ-
 μα καὶ ἰδιοποιεῖται τοῦτο ὡσπερ ὄργανον, ἐν αὐτῷ γνωριζό-
 μενος καὶ ἐνοικῶν· καὶ οὕτως ἀπὸ τῶν ἡμετέρων τὸ δμοιον λα-
 10 βών, διὰ τὸ πάντα ὑπευθύνους εἶναι τῇ τοῦ θανάτου φθορᾷ,
 ἀντὶ πάντων αὐτὸ θανάτῳ παραδιδούς, προσῆγε τῷ Πατρὶ, καὶ
 τοῦτο φιλανθρώπως ποιῶν, ἵνα, ὡς μὲν πάντων ἀποθανόντων
 ἐν αὐτῷ, λυθῆ ὁ κατὰ τῆς φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων νόμος, ἅτε
 δὴ πληρωθείσης τῆς ἐξουσίας ἐν τῷ κυριακῷ σώματι, καὶ μη-
 15 κέτι χώραν ἔχοντος κατὰ τῶν ὁμοίων ἀνθρώπων· ὡς δὲ εἰς
 φθορὰν ἀναστρέψαντας τοὺς ἀνθρώπους πάλιν εἰς τὴν ἀφθαρ-
 σίαν ἐπιστρέψῃ καὶ ζωοποιήσῃ τούτους ἀπὸ τοῦ θανάτου, τῇ
 τοῦ σώματος ἰδιοποιήσει καὶ τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι τὸν
 θάνατον ἀπ' αὐτῶν ὡς καλὰ μὴν ἀπὸ πυρὸς ἐξαφανίζων.

20 9. Συνιδὼν γὰρ ὁ Λόγος, ὅτι ἄλλως οὐκ ἂν λυθείη τῶν
 ἀνθρώπων ἡ φθορά, εἰ μὴ διὰ τοῦ πάντως ἀποθανεῖν· οὐχ οἷόν
 τε δὲ ἦν τὸν Λόγον ἀποθανεῖν ἀθάνατον ὄντα καὶ τοῦ Πατρὸς
 Υἱόν· τούτου ἕνεκεν τὸ δυνάμενον ἀποθανεῖν ἑαυτῷ λαμβάνει
 σῶμα, ἵνα τοῦτο τοῦ ἐπὶ πάντων Λόγου μεταλαβὼν ἀντὶ πάν-
 25 των ἱκανὸν γένηται τῷ θανάτῳ καὶ διὰ τὸν ἐνοικίσαντα Λό-
 γον ἀφθαρτον διαμείνη, καὶ λοιπὸν ἀπὸ πάντων ἡ φθορὰ παύ-
 σηται τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι. ὄθεν ὡς ἱερεῖον καὶ θῦμα παν-
 τὸς ἐλευθέρου σπύλου, ὃ αὐτὸς ἑαυτῷ ἔλαβε σῶμα προσάγων εἰς
 θάνατον, ἀπὸ πάντων εὐθὺς τῶν ὁμοίων ἠφάνιζε τὸν θάνατον

Διότι δὲν ἤθελεν ἀπλῶς νὰ λάβῃ σῶμα, οὔτε ἤθελε μόνον νὰ ἐμφανισθῇ· διότι ἠδύνατο, ἔάν ἤθελε μόνον νὰ ἐμφανισθῇ, νὰ κἀνῆ τὴν θείαν ἐμφάνισίν του δι' ἄλλου καλυτέρου σώματος· ἀλλὰ λαμβάνει τὸ ἰδικόν μας, καὶ αὐτὸ ὄχι φυσιολογικῶς, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἀμόλυτον καὶ ἀγνήν παρθένον, ποὺ δὲν ἐγνώρισεν ἄνδρα, λαμβάνει πράγματι σῶμα καθαρὸν καὶ ὄντως ἀνόθευτον ἀπὸ ἀνδρικὴν συνουσίαν. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὸς εἶνε δυνατὸς καὶ δημιουργὸς τῶν ὄλων, ἐντὸς τῆς παρθένου κατασκευάζει ναὸν διὰ τὸν ἑαυτὸν του τὸ σῶμα καὶ γίνεται αὐτὸ ἰδικόν του ὡς ὄργανον μὲ τὸ ὁποῖον γνωρίζεται καὶ εἰς τὸ ὁποῖον κατοικεῖ. Καὶ ἔτσι ἀφοῦ ἔλαβεν ἀπὸ ἡμᾶς σῶμα ὁμοιον μὲ τὰ ἰδικὰ μας, διότι ὅλοι εἶνε ὑπεύθυνοι διὰ τὴν φθορὰν τοῦ θανάτου, παρέδωκεν αὐτὸ ὑπὲρ πάντων εἰς τὸν θάνατον, προσφορὰν εἰς τὸν Πατέρα, καὶ τὸ ἔκανε ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὥστε, ἀφοῦ ὅλοι ἀπέθανον μαζί του, νὰ καταλυθῇ ὁ νόμος τῆς φθορᾶς κατὰ τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸ νὰ ἔχη ἐκπληρωθῇ ἡ ἐξουσία τοῦ θανάτου εἰς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ δὲν ἔχει πλέον ἐξουσίαν εἰς τοὺς ὁμοίους ἀνθρώπους, μὲ σκοπὸν τοὺς καταντήσαντας εἰς τὴν φθορὰν ἀνθρώπων νὰ ἐπαναφέρῃ πάλιν εἰς τὴν ἀφθαρσίαν, νὰ τοὺς ζωοποιήσῃ ἀπὸ τὸν θάνατον μὲ τὸ σῶμα ποὺ ἔκανε ἰδικόν του, καὶ μὲ τὴν χάριν τῆς ἀναστάσεως νὰ ἐξαφανίσῃ ἀπὸ ἐπάνω τοὺς τὸν θάνατον, ὅπως ἐξαφανίζεται ἡ καλαμιά ἀπὸ τὴν φωτιάν.

9. Ἐγνώριζε λοιπὸν ὁ Λόγος ὅτι μὲ κανένα ἄλλον τρόπον δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ καταλυθῇ ἡ φθορὰ τῶν ἀνθρώπων, παρὰ ἔάν ὅπωςδῆποτε ἀπέθνησκεν· ἐπειδὴ ὅμως ὁ Λόγος ποὺ ἦτο ἀθάνατος καὶ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποθάνῃ, διὰ τοῦτο λαμβάνει διὰ τὸν ἑαυτὸν του σῶμα ποὺ νὰ δύναται νὰ ἀποθάνῃ, ὥστε ἀφοῦ αὐτὸ γίνῃ μέτοχον τοῦ Λόγου ποὺ ἐξουσιάζει τὰ πάντα, νὰ καταστῇ ἱκανὸν καὶ νὰ ἀποθάνῃ ὑπὲρ πάντων καὶ νὰ παραμείνῃ ἄφθαρτον χάρις εἰς τὸν Λόγον ποὺ κατώκησεν ἐντὸς αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς μὲ τὴν χάριν τῆς ἀναστάσεως νὰ παύσῃ ἀπὸ ὅλους ἡ φθορά. Ὅθεν τὸ σῶμα ποὺ ἔλαβε διὰ τὸν ἑαυτὸν του ὠδήγησεν εἰς τὸν θάνατον, ὡς ἵε-

τῇ προσφορᾷ τοῦ καταλλήλου. ὑπὲρ πάντας γὰρ ὧν ὁ Λόγος
 τοῦ Θεοῦ, εἰκότως τὸν ἑαυτοῦ ναὸν καὶ τὸ σωματικὸν ὄργανον
 προσάγων ἀντίψυχον ὑπὲρ πάντων, ἐπλήρου τὸ ὀφειλόμενον ἐν
 τῷ θανάτῳ· καὶ ὡς συνῶν διὰ τοῦ ὁμοίου τοῖς πᾶσιν ὁ ἀφθαρ-
 5 τος τοῦ Θεοῦ Υἱός, εἰκότως πάντας ἐνέδυσεν ἀφθαρσίαν ἐν τῇ
 περὶ τῆς ἀναστάσεως ἐπαγγελίᾳ. καὶ αὐτὴ γὰρ ἢ ἐν τῷ θανά-
 τῳ φθορὰ κατὰ τῶν ἀνθρώπων οὐκέτι χώραν ἔχει διὰ τὸν ἐνοι-
 κήσαντα Λόγον ἐν τούτοις διὰ τοῦ ἐνὸς σώματος· καὶ ὥσπερ
 μεγάλου βασιλέως εἰσελθόντος εἰς τινα πόλιν μεγάλην καὶ οἰ-
 10 κήσαντος εἰς μίαν τῶν ἐν αὐτῇ οἰκιῶν, πάντως ἢ τοιαύτη πόλις
 τιμῆς πολλῆς καταξιοῦται καὶ οὐκέτι τις ἐχθρὸς αὐτὴν οὔτε λη-
 στής ἐπιβαίνων καταστρέφει, πάσης δὲ μᾶλλον ἐπιμελείας ἀξι-
 οῦται διὰ τὸν εἰς μίαν αὐτῆς οἰκίαν οἰκήσαντα βασιλέα· οὕτω
 καὶ ἐπὶ τοῦ πάντων βασιλέως γέγονεν. ἔλθόντος γὰρ αὐτοῦ
 15 ἐπὶ τὴν ἡμετέραν χώραν καὶ οἰκήσαντος εἰς ἐν τῶν ὁμοίων σώ-
 μα, λοιπὸν πᾶσα ἢ κατὰ τῶν ἀνθρώπων παρὰ τῶν ἐχθρῶν ἐπι-
 βουλή πέπανται καὶ ἢ τοῦ θανάτου ἠφάνισται φθορὰ ἢ πάλαι
 κατ' αὐτῶν ἰσχύουσα. Παραπλώλει γὰρ ἂν τὸ τῶν ἀνθρώπων
 γένος, εἰ μὴ ὁ πάντων Δεσπότης καὶ σωτὴρ τοῦ Θεοῦ Υἱός
 20 παρεγεγόνει πρὸς τὸ τοῦ θανάτου τέλος.

10. Πρέπον δὲ καὶ μάλιστα τῇ ἀγαθότητι τοῦ Θεοῦ ἀλη-
 θῶς τὸ μέγα τοῦτο ἔργον. εἰ γὰρ βασιλεὺς κατασκευάσας
 οἰκίαν ἢ πόλιν καὶ ταύτην ἐξ ἀμελείας τῶν ἐνοικούντων πολε-
 μουμένην ὑπὸ ληστῶν τὸ σύνολον οὐ παρορᾷ, ἀλλ' ὡς ἴδιον
 25 ἔργον ἐκδικεῖ καὶ περισώζει, οὐκ εἰς τὴν τῶν ἐνοικούντων ἀμέ-
 λειαν ἀφορῶν ἀλλ' εἰς τὸ ἑαυτοῦ πρέπον, πολλῶν πλέον ὁ τοῦ
 παναγάρχου Θεοῦ Λόγος Πατρὸς εἰς φθορὰν κατερχόμενον τὸ
 δι' αὐτοῦ γενόμενον τῶν ἀνθρώπων γένος οὐ παρείδεν· ἀλλὰ τὸν
 μὲν συμβεβηκότα θάνατον ἀπήλειπε διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ

ρόν σφάγιον καὶ θῦμα ἀπηλλαγμένον ἀπὸ κάθε κηλίδας, καὶ μετὴν θυσίαν τοῦ καταλλήλου ἐξηφάνισεν ἀμέσως ἀπὸ ὅλους τοὺς ὁμοίους τὸν θάνατον. Ἐπειδὴ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶνε ὑπεράνω ὅλων, παρέδωκε τὸν ναόν του καὶ σωματικὸν ὄργανόν του λύτρον ὑπὲρ τῆς ζωῆς ὅλων καὶ ἐξώφλησε τὸ χρέος πρὸς τὸν θάνατον· καὶ ἔτσι συνυπάρχων διὰ τοῦ ὁμοίου σώματος μετὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὁ ἀφθαρτος Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, εὐλόγως μετὴν ὑπόσχεσιν τῆς ἀναστάσεως τοὺς ἐνέδυσεν ὅλους μετὰ ἀφθαρσίαν. Καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ φθορὰ τοῦ θανάτου δὲν ἔχει πλέον ἐξουσίαν κατὰ τῶν ἀνθρώπων, ἐπειδὴ κατώκησεν εἰς αὐτοὺς ὁ Λόγος μετὰ τὸ ἓνα σῶμα. Ἐὰν π.χ. ἓνας μέγας βασιλεὺς εἰσέλθῃ εἰς μίαν μεγάλην πόλιν καὶ κατοικήσῃ εἰς μίαν ἐκ τῶν οἰκιῶν της, ὀλόκληρος ἡ πόλις τιμᾶται μετὰ μεγάλας τιμὰς καὶ κανεὶς ἐχθρὸς πλέον οὔτε ληστής δὲν ὀρμᾷ νὰ τὴν καταστρέψῃ, ἀλλ' ἀξιῶνεται πολλῆς φροντίδος χάριν τοῦ βασιλέως ποὺ κατώκησεν εἰς μίαν ἐκ τῶν οἰκιῶν της. Ἔτσι ἐγίνε καὶ μετὰ τὸν βασιλέα τῶν ὅλων. Διότι ὅταν ἦλθεν εἰς τὴν χώραν μας καὶ κατώκησεν εἰς ἓνα ὁμοίον μας σῶμα, εἰς τὸ ἐξῆς ἔπαυσε κάθε ἐπιβουλὴ τῶν ἐχθρῶν κατὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐξηφανίσθη ἡ φθορὰ τοῦ θανάτου, ἡ ὁποία παλαιότερον ἐξουσίαζεν ἐναντίον μας. Καὶ θὰ ἐπήγαινε χαμένον τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐὰν δὲν ἦρχετο ὁ Δεσπότης τῶν πάντων καὶ Σωτὴρ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ μετὰ σκοπὸν νὰ ἀποθάνῃ.

10. Αὐτὸ τὸ μέγα ἔργον ἤρμοζε πράγματι καὶ εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ. Ἐνας βασιλεὺς π.χ., ἐὰν κατασκευάσῃ μίαν οἰκίαν ἢ πόλιν, καὶ ἐξ αἰτίας τῆς ἀδιαφορίας τῶν κατοίκων της αὐτὴ πολεμῆται ἀπὸ ληστὰς, αὐτὸς ὅπωςδήποτε δὲν ἀδιαφορεῖ, ἀλλὰ διεκδικεῖ καὶ διασώζει τὸ ἔργον του, ἐπειδὴ δὲν ἐξετάζει τὴν ἀδιαφορίαν τῶν κατοίκων ἀλλὰ τὸ καθῆκον του. Πολὺ περισσότερο ὁ Θεὸς Λόγος τοῦ παναγάθου Πατρὸς δὲν ἐγκατέλειπε τὸ ἀνθρώπινον γένος, τὸ δημιούργημά του, νὰ κατέρχεται εἰς τὴν φθοράν, ἀλλὰ τὸν θάνατον ποὺ εἶχε συμβῆ ἐξηφάνισε διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ ἰδικοῦ του σώματος καὶ δι-

ιδίου σώματος, τὴν δὲ ἀμέλειαν αὐτῶν διωρθώσατο τῇ ἑαυτοῦ διδασκαλίᾳ, πάντα τὰ τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως κατορθώσας.

Ταῦτα δὲ καὶ παρὰ τῶν αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος θεολόγων ἀν-
 5 δρῶν πιστοῦσθαι τις δύναται ἐντυγχάνων τοῖς ἐκείνων γραμ-
 μασιν, ἢ φασιν· Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς κρίναντας τοῦτο, ὅτι, εἰ εἰς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάν-
 τες ἀπέθανον· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα ἡμεῖς μηκέτι
 ἑαυτοῖς ζῶμεν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντι καὶ ἀναστάν-
 10 τι ἐκ νεκρῶν, τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ· καὶ πάλιν·
 Τὸν δὲ βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους ἡλαττωμένον βλέπομεν Ἰη-
 σοῦν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξῃ καὶ τιμῇ ἑστεφανωμέ-
 νον, ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντός γεύσεται θανάτου. εἶτα καὶ
 τὴν αἰτίαν τοῦ μὴ ἄλλον δεῖν ἢ αὐτὸν τὸν Θεὸν Λόγον ἐναν-
 15 θρωπῆσαι σημαίνει λέγων· Ἐπρεπε γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάν-
 τα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν
 ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι.
 τοῦτο δὲ σημαίνει λέγων, ὡς οὐκ ἄλλου ἦν ἀπὸ τῆς γενομένης
 φθορᾶς τοὺς ἀνθρώπους ἀνενεγκεῖν ἢ τοῦ Θεοῦ Λόγου τοῦ καὶ
 20 κατὰ τὴν ἀρχὴν πεποιηκότος αὐτοῦς. ὅτι δὲ διὰ τὴν περὶ τῶν
 ὁμοίων σωμάτων θυσίαν σῶμα καὶ αὐτὸς ὁ Λόγος ἔλαβεν ἑα-
 τῷ, καὶ τοῦτο σημαίνουσι λέγοντες· Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κε-
 κοινώνηκεν αἵματος καὶ σαρκός, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέ-
 σχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος
 25 ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον, καὶ ἀπαλλάξῃ τού-
 τους, ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντός τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δου-
 λείας. τῇ γὰρ τοῦ ἰδίου σώματος θυσίᾳ καὶ τέλος ἐπέθηκε
 τῷ καθ' ἡμᾶς νόμῳ καὶ ἀρχὴν ζωῆς ἡμῖν ἐκαίνισεν, ἐλπίδα
 τῆς ἀναστάσεως δεδωκώς. ἐπειδὴ γὰρ ἐξ ἀνθρώπων εἰς ἀν-
 30 θρώπους ὁ θάνατος ἐκράτησε, διὰ τοῦτο πάλιν διὰ τῆς ἐναν-
 θρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου ἢ τοῦ θανάτου κατάλυσις γέγονε,

ώρθωσε τὴν ἀδιαφορίαν διὰ τῆς διδασκαλίας του καὶ ἐπετέλεσεν ὅλα τὰ ἀνθρώπινα διὰ τῆς δυνάμεώς του.

Αὐτὰ δύναται νὰ τὰ διαπιστώσῃ κανεὶς καὶ ἀπὸ τοὺς θεολόγους ἄνδρας τοῦ Σωτῆρος, ἐὰν μελετήσῃ τὰ γραπτὰ των, ὅπου λέγουν· «Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς κρίναντας τοῦτο, ὅτι, εἰ εἰς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα ἡμεῖς μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶμεν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντι καὶ ἀναστάντι» (Β' Κο 5, 14-15) ἐκ τῶν νεκρῶν, τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ· καὶ πάλιν· «Τὸν δὲ βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξη καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον, ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσῃται θανάτου» (Ἐβ 2, 9). Ἐπειτα δηλώνει καὶ τὴν αἰτίαν διὰ τὴν ὁποίαν ὄχι ἄλλος ἀλλ' αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος ἔπρεπε νὰ ἐνανθρωπήσῃ, λέγων· «Ἐπρεπε γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι» (Ἐβ 2, 10). Μὲ αὐτὸ φανερώνει ὁ ἀπόστολος, ὅτι κανεὶς ἄλλος δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποσπάσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν φθοράν, παρὰ ὁ Θεὸς Λόγος ὁ ὁποῖος καὶ ἐξ ἀρχῆς τοὺς εἶχε δημιουργήσει. Καὶ ἀκόμη τὸ ὅτι ἔλαβε σῶμα ὁ Λόγος, διὰ νὰ τὸ θυσιάσῃ ὑπὲρ τῶν ὁμοίων σωμάτων, καὶ αὐτὸ τὸ διδάσκουν λέγοντες· «Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκεν αἵματος καὶ σαρκός, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον, καὶ ἀπαλλάξῃ τοὺς, ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας» (Ἐβ 2, 14-15). Διότι μὲ τὴν θυσίαν τοῦ σώματός του καὶ τὸν ἐναντίον μας νόμον κατήργησε καὶ μᾶς ἐγκαινίασεν ἀρχὴν ζωῆς, ἀφοῦ μᾶς ἔδωκε τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐξ αἰτίας τῶν ἀνθρώπων ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος εἰς τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τοῦτο πάλιν διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐγένεν ἡ κατάργησις τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἀνάστασις τῆς ζωῆς, καθὼς λέγει καὶ ὁ χριστοφόρος ἀνὴρ·

καὶ ἡ τῆς ζωῆς ἀνάστασις, λέγοντος τοῦ χριστοφόρου ἀνδρός·
 Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνά-
 στασις νεκρῶν. ὡσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν,
 οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται· καὶ τὰ τούτοις
 5 ἀκόλουθα.

Οὐκέτι γὰρ νῦν ὡς κατακρινόμενοι ἀποθνήσκομεν, ἀλλ'
 ὡς ἐγειρόμενοι περιμένομεν τὴν κοινήν πάντων ἀνάστασιν, ἣν
 καιροῖς ἰδίους δείξει ὁ καὶ ταύτην ἐργασάμενος καὶ χαρισά-
 μενος Θεός. αἰτία μὲν δὴ πρώτη τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ σω-
 10 τῆρος αὐτοῦ. γνοίη δ' ἂν τις αὐτοῦ τὴν ἀγαθὴν εἰς ἡμᾶς παρου-
 σίαν εὐλόγως γεγενῆσθαι καὶ ἐκ τούτων.

2. Ἀπόδοσις τῆς ἱκανότητος πρὸς γνῶσιν

11. Ὁ Θεὸς ὁ πάντων ἔχων τὸ κράτος, ὅτε τὸ τῶν ἀνθρώ-
 πων γένος διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου ἐποίει, κατιδὼν πάλιν τὴν ἀ-
 15 σθένειαν τῆς φύσεως αὐτῶν, ὡς οὐκ ἱκανὴ εἶη ἐξ ἑαυτῆς γνῶναι
 τὸν δημιουργόν, οὐδ' ὄλως ἔννοιαν λαβεῖν Θεοῦ, τῷ τὸν μὲν
 εἶναι ἀγέννητον, τοὺς δὲ ἐξ οὐκ ὄντων γεγενῆσθαι, καὶ τὸν μὲν
 ἀσώματον εἶναι, τοὺς δὲ ἀνθρώπους κάτω πρὸ σώματι πεπλά-
 σθαι, καὶ ὄλως πολλὴν εἶναι τὴν τῶν γενητῶν ἔλλειψιν πρὸς τὴν
 20 τοῦ πεποιηκότος κατάληψιν καὶ γνῶσιν· ἐλεήσας πάλιν τὸ γένος
 τὸ ἀνθρώπινον, ἅτε δὴ ἀγαθὸς ὢν, οὐκ ἀφήκεν αὐτοὺς ἐρήμους
 τῆς ἑαυτοῦ γνώσεως, ἵνα μὴ ἀνόνητον ἔχουσι καὶ τὸ εἶναι. ποία
 γὰρ ὄνησις τοῖς πεποιημένοις μὴ γινώσκουσι τὸν ἑαυτῶν ποιη-
 τήν; ἢ πῶς ἂν εἶεν λογικοὶ μὴ γινώσκοντες τὸν τοῦ Πατρὸς
 25 Λόγον, ἐν ᾧ καὶ γεγονάσιν; οὐδὲν γὰρ οὐδὲ ἀλόγων διαφέρειν
 ἔμελλον, εἰ πλέον οὐδὲν τῶν περιγεγῶτων ἐπεγίνωσκον.

Τί δὲ καὶ ὁ Θεὸς ἐποίει τούτους, ἀφ' ὧν οὐκ ἠθέλησε γινώ-
 σκεσθαι; ὅθεν ἵνα μὴ τοῦτο γένηται, ἀγαθὸς ὢν, τῆς ἰδίας εἰκόνας
 αὐτοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεταδίδωσι, καὶ ποιεῖ

«Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν. ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται» (Α' Κο 15, 21-22)· καὶ τὰ ἑξῆς.

Τώρα δὲν ἀποθνήσκομεν πλέον ὡς κατάδικοι, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἀναστηθῶμεν, περιμένομεν τὴν κοινὴν ἀνάστασιν ὅλων, τὴν ὁποῖαν ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος τὴν ἐνήργησε καὶ μᾶς τὴν ἐχάρισε, θὰ φανερώσῃ εἰς τοὺς καιροὺς ποὺ ὠρισεν αὐτός. Αὐτὴ λοιπὸν εἶνε ἡ πρώτη αἰτία τῆς ἐνανθρωπήσεως. Ὅμως θὰ ἡδύνατο κανεῖς νὰ καταλάβῃ, ὅτι εὐλόγως ἔγινεν ἡ ἀγαθὴ του παρουσία εἰς ἡμᾶς, καὶ ἀπὸ τὰ ἐπόμενα.

2. Ἀπόδοσις τῆς ἱκανότητος πρὸς γνῶσιν

11. Ὁ παντοκράτωρ Θεός, ὅταν ἐδημιούργει διὰ τοῦ Λόγου του τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ἐγνώρισε καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῆς φύσεώς των καὶ ὅτι αὐτὴ δὲν θὰ ἦτο ἱκανὴ μόνη τῆς νὰ γνωρίσῃ τὸν δημιουργόν, οὔτε καὶ νὰ λάβῃ ἔννοιαν Θεοῦ. Διότι αὐτὸς μὲν ἦτο ἄκτιστος, αὐτοὶ δὲ πλάσματα ἐκ τοῦ μηδενός, αὐτὸς μὲν ἦτο ἀσώματος, οἱ δὲ ἀνθρωποὶ ἐπλάσθησαν μὲ σῶμα κάπου ἐδῶ κάτω, καὶ γενικῶς μεγάλαι εἶνε αἱ ἐλλείψεις τῶν πλασμάτων, διὰ νὰ γνωρίσουν καὶ νὰ κατανοήσουν τὸν πλάστην των. Καὶ πάλιν ὡς ἀγαθὸς Θεὸς εὐσπλαγχνίσθη τὸ ἀνθρώπινον γένος καὶ δὲν τὸ ἀφῆκε μακριὰ ἀπὸ τὴν γνῶσιν του, διὰ νὰ μὴ ἔχη ἄχρηστον ζωὴν. Ἀλλὰ ποῖα ἡ ὠφέλεια τῶν δημιουργημάτων, ὅταν δὲν γνωρίζουν τὸν δημιουργόν των; Ἡ πῶς θὰ ἦσαν λογικά, ὅταν δὲν θὰ ἐγνώριζον τὸν Λόγον τοῦ Πατρός, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐδημιουργήθησαν; Καθόλου μὰ καθόλου δὲν ἐπρόκειτο νὰ διαφέρουν ἀπὸ τὰ ἄλογα, ἐὰν δὲν ἀνεγνώριζον τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὰ ἐπίγεια.

Διατί καὶ ὁ Θεὸς ἔκανε αὐτούς, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους δὲν ἤθελε νὰ γνωρίζεται; Διὰ νὰ μὴ συμβῇ λοιπὸν αὐτό, ὁ ἀγαθὸς μετέδωκεν εἰς αὐτούς ἐκ τῆς ἰδίας εἰκόνας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ

τούτους κατὰ τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν· ἵνα διὰ τῆς τοιαύτης χάριτος τὴν εἰκόνα νοοῦντες, λέγω δὴ τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, δινηθῶσιν ἔννοιαν δι' αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς λαβεῖν, καὶ γινώσκοντες τὸν ποιητὴν ζῶσι τὸν ἐδδαιμόνα καὶ μακά-
5 ριον ὄντως βίον.

Ἄλλ' ἄνθρωποι πάλιν παράφρονες, κατολιγωρήσαντες καὶ οὕτω τῆς δοθείσης αὐτοῖς χάριτος, τοσοῦτον ἀπεστράφησαν τὸν Θεὸν καὶ τοσοῦτον ἐθόλωσαν ἑαυτῶν τὴν ψυχὴν, ὡς μὴ μόνον ἐπιλαθέσθαι τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας, ἀλλὰ καὶ ἕτερα ἄνθ'
10 ἐτέρων ἑαυτοῖς ἀναπλάσασθαι. εἰδωλὰ τε γὰρ ἀντὶ τῆς ἀληθείας ἑαυτοῖς ἀνετυπώσαντο καὶ τὰ οὐκ ὄντα τοῦ ὄντος Θεοῦ προετίμησαν, τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα λατρεύοντες, καὶ τό γε χεῖριστον, ὅτι καὶ εἰς ξύλα καὶ εἰς λίθους καὶ εἰς πᾶσαν ὕλην καὶ ἀνθρώπους τὴν τοῦ Θεοῦ τιμὴν μετετίθουν, καὶ πλειό-
15 να τούτων ποιοῦντες, ὥσπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται. τοσοῦτον δὲ ἠσέβουν, ὅτι καὶ δαίμονας ἐθρήσκον λοιπὸν καὶ θεοὺς ἀνηγόρευον, τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν ἀποπληροῦντες. Ουσίας τε γὰρ ζῴων ἀλόγων καὶ ἀνθρώπων σφαγὰς, ὥσπερ εἴρηται πρότερον, εἰς τὸ ἐκείνων καθῆκον ἐπετέλουν, πλεῖον
20 ἑαυτοὺς τοῖς ἐκείνων οἰστρήμασι καταδεσμεύοντες. διὰ τοῦτο γοῦν καὶ μαγεῖαι παρ' αὐτοῖς ἐδιδάσκοντο, καὶ μαντεῖα κατὰ τόπον τοὺς ἀνθρώπους ἐπλάνα, καὶ πάντες τὰ γενέσεως καὶ τοῦ εἶναι ἑαυτῶν τὰ αἷτια τοῖς ἄστροις καὶ τοῖς κατ' οὐρανὸν πᾶσιν ἀνετίθουν, μηδὲν πλέον τῶν φαινομένων λογιζόμενοι.
25 καὶ ὄλως πάντα ἦν ἀσεβείας καὶ παρανομίας μεστά, καὶ μόνος ὁ Θεὸς οὐδὲ ὁ τούτου Λόγος ἐπεγινώσκετο, καίτοι οὐκ ἀφανῆ ἑαυτὸν τοῖς ἀνθρώποις ἐπικρούψας, οὐδὲ ἀπλῆν τὴν περὶ ἑαυτοῦ γνῶσιν αὐτοῖς δεδωκώς, ἀλλὰ καὶ ποικίλως καὶ διὰ πολλῶν αὐτὴν αὐτοῖς ἐφαπλώσας.

6. Ἐννοεῖ τὴν γενεθλιαλογία, τὴν ἀντίληψιν δηλαδὴ ὅτι αἱ τύχαι τῶν ἀνθρώπων ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν ἀστερισμὸν κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγεννήθησαν. Περὶ αὐτῆς τῆς πλάνης λέγει πολλὰ ὁ Μ. Βασίλειος, Ἐξαήμε. 6, 24-38.

Χριστοῦ καὶ ποιεῖ αὐτοὺς κατ' εἰκόνα του καὶ καθ' ὁμοίωσιν, ὥστε διὰ τοῦ χαρίσματος αὐτοῦ, ἀφοῦ ἀντιληφθοῦν τὴν εἰκόνα, ἐννοῶ ἀσφαλῶς τὸν Λόγον τοῦ Πατρός, νὰ δυνηθοῦν δι' αὐτοῦ νὰ λάβουν ἐννοιαν τοῦ Πατρός, καὶ γνωρίζοντας τὸν δημιουργόν των νὰ ζοῦν τὴν ὄντως εὐτυχισμένην καὶ μακαρίαν ζωὴν.

Ἄλλ' οἱ ἄνθρωποι πάλιν παρεφρόνησαν καὶ παρημέλησαν τὴν χάριν ποὺ τοὺς ἐδόθη μ' αὐτὸν τὸν τρόπον, καὶ τόσον πολὺ ἀπεστράφησαν τὸν Θεὸν καὶ τόσον πολὺ ἐθόλωσαν τὴν ψυχὴν των, ὥστε ὄχι μόνον ἐλησμόνησαν τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν περὶ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἀντ' ἄλλων ἐπενόησαν εἰς τοὺς ἑαυτοὺς των. Διότι καὶ τὰ εἰδωλα κατεσκεύασαν διὰ τοὺς ἑαυτοὺς των ἀντὶ τῆς ἀληθείας, καὶ προετίμησαν τὰ ἀνύπαρκτα ἀπὸ τὸν πραγματικὸν Θεόν, καὶ ἐλάτρευαν «τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα» (Ῥω 1, 25), καὶ τὸ χειρότερον ἀπ' ὅλα εἶνε, ὅτι τὴν τιμὴν ποὺ ἀνήκει εἰς τὸν Θεὸν τὴν ἀπέδωκαν καὶ εἰς ξύλα καὶ εἰς λίθους καὶ εἰς κάθε ὕλην, καὶ εἰς ἀνθρώπους, καὶ ἀκόμη περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ἔκαναν, ὅπως ἐλέχθη εἰς τὰ προηγούμενα. Καὶ τόσον πολὺ ἠσέβησαν, ὥστε εἰς τὸ ἐξῆς καὶ τοὺς δαίμονας ἐλάτρευον καὶ τοὺς ἀνεκήρυκτον θεοὺς, ἱκανοποιοῦντες τὰς ἐπιθυμίας των. Καὶ ἐθυσίαζον ἄλογα ζῶα καὶ ἔσφαζον ἀκόμη καὶ ἀνθρώπους, ὅπως ἐλέχθη προηγουμένως, κατὰ τὴν λατρείαν τῶν θεῶν ἐκείνων, καὶ ἔτσι ὑπεδουλώνοντο ἀκόμη περισσότερο εἰς τὴν ἀκόλαστον μανίαν ἐκείνων. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἐδιδάσκοντο ἀπὸ αὐτοὺς τὰς μαγείας καὶ τὰ κατὰ τόπους μαντεῖα ἐπλάνευον τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὅλοι ἀπέδιδον τὰ αἷτια τῆς γεννήσεως καὶ ὑπάρξεώς των εἰς τὰ ἄστρα καὶ εἰς ὅλα τὰ οὐράνια σώματα⁶ καὶ δὲν ἐσκέπτοντο τίποτε περισσότερο ἀπὸ ὄσα ἔβλεπον. Καὶ γενικῶς ὅλα ἦσαν γεμάτα ἀπὸ ἀσέβειαν καὶ παρανομίαν καὶ μόνον ὁ Θεὸς καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ δὲν ἀνεγνωρίζοντο, ἂν καὶ δὲν ἀπέκρυψεν εἰς τὴν ἀφάνειαν τὸν ἑαυτὸν του ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, οὔτε ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς ἀμυδρὰν γνώσιν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀλλὰ μὲ πολλοὺς καὶ διαφόρους τρόπους τὴν ἐξήπλωσεν εἰς αὐτούς.

12. Αὐτάρκης μὲν γὰρ ἦν ἢ κατ' εἰκόνα χάρις γνωρίζειν τὸν Θεὸν Λόγον, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα· εἰδὼς δὲ ὁ Θεὸς τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀνθρώπων, προενοήσατο καὶ τῆς ἀμελείας τούτων, ἵν', ἔὰν ἀμελήσαιεν δι' ἑαυτῶν τὸν Θεὸν ἐπιγνῶναι, ἔχω-
5 σι διὰ τῶν τῆς κτίσεως ἔργων τὸν δημιουργὸν μὴ ἀγνοεῖν. ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀνθρώπων ἀμέλεια ἐπὶ τὰ χεῖρονα κατ' ὀλίγον ἐπικαταβαίνει, προενοήσατο πάλιν ὁ Θεὸς καὶ τῆς τοιαύτης αὐτῶν ἀσθενείας νόμον καὶ προφήτας τοὺς αὐτοῖς γνωρίμους ἀποστείλας, ἵν', ἔὰν καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ὀκνήσωσιν ἀναβλέ-
10 ψαι καὶ γνῶναι τὸν ποιητὴν, ἔχωσιν ἐκ τῶν ἐγγύς τὴν διδασκαλίαν. ἄνθρωποι γὰρ παρὰ ἀνθρώπων ἐγγυτέρω δύνανται μαθεῖν περὶ τῶν κρειττόνων.

Ἐξὸν οὖν ἦν, ἀναβλέψαντας αὐτοὺς εἰς τὸ μέγεθος τοῦ οὐρανοῦ καὶ κατανοήσαντας τὴν τῆς κτίσεως ἁρμονίαν, γνῶ-
15 ναι τὸν ταύτης ἡγεμόνα τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, τὸν τῆ ἑαυτοῦ εἰς πάντα προνοίᾳ γνωρίζοντα πᾶσι τὸν Πατέρα καὶ διὰ τοῦτο τὰ ὅλα κινεῦντα, ἵνα δι' αὐτοῦ πάντες γινώσκωσι τὸν Θεόν. ἢ εἰ τοῦτο αὐτοῖς ἦν ὀκνηρόν, κἂν τοῖς ἁγίοις δυνατὸν ἦν αὐτοὺς συντυγχάνειν καὶ δι' αὐτῶν μαθεῖν τὸν τῶν πάντων δημιουργὸν Θεόν, τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα· καὶ ὅτι τῶν εἰδώλων ἡ θρησκεία ἀθεότης ἐστὶ καὶ πάσης ἀσεβείας μεστή. ἐξὸν δὲ ἦν αὐτούς, καὶ τὸν νόμον ἐγνωκότας, παύσασθαι πάσης παρανομίας καὶ τὸν κατ' ἀρετὴν ζῆσαι βίον. οὐδὲ γὰρ διὰ Ἰουδαίους μόνους ὁ νόμος ἦν, οὐδὲ δι' αὐτοὺς μόνους οἱ προφηταὶ
25 ἐπέμποντο, ἀλλὰ πρὸς Ἰουδαίους μὲν ἐπέμποντο καὶ παρὰ Ἰουδαίων ἐδιώκοντο, πάσης δὲ τῆς οἰκουμένης ἦσαν διδασκάλιον ἱερὸν τῆς περὶ Θεοῦ γνώσεως, καὶ τῆς κατὰ ψυχὴν πολιτείας. τοσαύτης οὖν οὔσης τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος καὶ φιλανθρωπίας, ὅμως οἱ ἄνθρωποι νικώμενοι ταῖς παραντίκα
30 ἡδοναῖς καὶ ταῖς παρὰ δαιμόνων φαντασίαις καὶ ἀπάταις, οὐκ

12. Τὸ χάρισμα τοῦ «κατ' εἰκόνα» ἦτο μόνον του ἀρκετόν, διὰ νὰ γνωρίζῃ ὁ ἄνθρωπος τὸν Θεὸν Λόγον καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἐγνώριζε τὴν ἀδυναμίαν τῶν ἀνθρώπων, ἐπρονόησε καὶ περὶ τῆς ἀμελείας αὐτῶν, ὥστε, ἐὰν ἀμελοῦσαν νὰ γνωρίσουν μόνοι των τὸν Θεόν, νὰ δύνανται διὰ τῶν ἔργων τῆς κτίσεως νὰ μὴ ἀγνοοῦν τὸν δημιουργόν. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἀμέλεια τῶν ἀνθρώπων ἐπεκτείνεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὰ χειρότερα, καὶ πάλιν ὁ Θεὸς ἐπρονόησε δι' αὐτὴν τὴν ἀδυναμίαν των, καὶ ἔστειλε τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας, οἱ ὅποιοι ἦσαν γνώριμοι εἰς αὐτούς, ὥστε καὶ ἐὰν διαστάσουν νὰ σηκώσουν τὸ βλέμμα των εἰς τὸν οὐρανόν, διὰ νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν ποιητὴν, νὰ ἔχουν τὴν διδασκαλίαν ἐκ τῶν πλησίων. Διότι οἱ ἄνθρωποι δύνανται ἀπὸ τοὺς συνανθρώπους των νὰ μάθουν διὰ τὰ ἀνώτερα πράγματα.

Ἦτο δυνατόν νὰ σηκώσουν αὐτοὶ τὸ βλέμμα εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ οὐρανοῦ καί, ἀφοῦ κατανοήσουν τὴν ἁρμονίαν τῆς κτίσεως, νὰ γνωρίσουν τὸν ἡγεμόνα αὐτῆς τὸν Λόγον τοῦ Πατρὸς, ὁ ὅποιος διὰ τῆς προνοίας του περὶ ὄλων γνωρίζει εἰς ὄλους τὸν Πατέρα. Καὶ διὰ τοῦτο κινεῖ τὰ πάντα, διὰ νὰ γνωρίζουν ὅλοι τὸν Θεὸν δι' αὐτοῦ. Ἦ ἐὰν καὶ τοῦτο τοὺς ἦτο κουραστικόν, ἠδύναντο νὰ συναναστρέφωνται τοὺς ἀγίους καὶ μὲ τὴν βοήθειαν αὐτῶν νὰ γνωρίσουν τὸν δημιουργόν τῶν πάντων Θεόν, τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀκόμη ὅτι ἡ θρησκεία τῶν εἰδώλων εἶνε ἀθεία καὶ γεμάτη ἀσέβειαν. Ἦτο ἐπίσης δυνατόν εἰς αὐτούς νὰ εἶχον γνωρίσει τὸν νόμον καὶ νὰ παύσουν νὰ κάνουν κάθε παρανομίαν, καὶ νὰ ζήσουν βίον ἐνάρετον. Διότι δὲν ἦτο μόνον διὰ τοὺς Ἰουδαίους ὁ νόμος, οὔτε δι' αὐτοὺς μόνον ἐστέλλοντο οἱ προφῆται (ἀλλ' ἐστέλλοντο πρὸς τοὺς Ἰουδαίους καὶ ἐδιώκοντο ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους)· ἦσαν ὁμως ἱερὸν διδασκαλεῖον, διὰ νὰ γνωρίσῃ ὅλη ἡ οἰκουμένη τὸν Θεόν. Ἐνῶ λοιπὸν τόσον μεγάλη ἦτο ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ, ἐν τούτοις οἱ ἄνθρωποι, ἐπειδὴ ἐνικήθησαν ἀπὸ τὰς προσκαίρους ἀπολαύσεις καὶ τὰς σατανικὰς φαντασίας καὶ ἀπάτας, δὲν παρεδέχθησαν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἐγέμισαν τοὺς

ἀνένευσαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἑαυτοὺς πλείοσι κακοῖς καὶ ἁμαρτήμασιν ἐνεφόρησαν, ὡς μηκέτι δοκεῖν αὐτοὺς λογικούς, ἀλλὰ ἀλόγους ἐκ τῶν τρόπων νομίζεσθαι.

13. Οὕτω τοίνυν ἀλογωθέντων τῶν ἀνθρώπων καὶ οὕτω
 5 τῆς δαιμονικῆς πλάνης ἐπισκιαζούσης τὰ πανταχοῦ καὶ κρυπ-
 τούσης τὴν περὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ γνῶσιν, τί τὸν Θεὸν ἔδει
 ποιεῖν; σιωπῆσαι τὸ τηλικούτον καὶ ἀφεῖναι τοὺς ἀνθρώπους
 ὑπὸ δαιμόνων πλανᾶσθαι καὶ μὴ γινώσκειν αὐτοὺς τὸν Θεόν;
 καὶ τίς ἢ χρεῖα τοῦ καὶ ἐξ ἀρχῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενέσθαι τὸν
 10 ἄνθρωπον; ἔδει γὰρ αὐτὸν ἀπλῶς ὡς ἄλογον γενέσθαι, ἢ γε-
 νόμενον λογικὸν τὴν τῶν ἀλόγων ζωὴν μὴ βιοῦν. τίς δὲ ὄλως
 ἦν χρεῖα ἐννοίας αὐτὸν λαβεῖν περὶ Θεοῦ ἐξ ἀρχῆς; εἰ γὰρ οὐδὲ
 νῦν ἄξιός ἐστι λαβεῖν, ἔδει μὴδὲ κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῷ δοθῆναι.
 τί δὲ καὶ ὄφελος τῷ πεποικηκότι Θεῷ, ἢ ποῖα δόξα αὐτῷ ἂν εἶη,
 15 εἰ οἱ ὑπ' αὐτοῦ γεγόμενοι ἄνθρωποι οὐ προσκυνοῦσιν αὐτῷ,
 ἀλλ' ἐτέρους εἶναι τοὺς πεποικηκότας αὐτοὺς νομίζουσιν; εὐρί-
 σκεται γὰρ ὁ Θεὸς ἐτέροις καὶ οὐχ ἑαυτῷ τούτους δημιουργή-
 σας. εἶτα βασιλεὺς μὲν, ἄνθρωπος ὢν, τὰς ὑπ' αὐτοῦ κτισθεί-
 σας χώρας οὐκ ἀφίησιν ἐκδότους ἐτέροις δουλεύειν, οὐδὲ πρὸς
 20 ἄλλους καταφεύγειν, ἀλλὰ γράμμασιν αὐτοὺς ὑπομιμνήσκει,
 πολλάκις δὲ καὶ διὰ φίλων αὐτοῖς ἐπιστέλλει, εἰ δὲ καὶ χρεῖα
 γένηται, αὐτὸς παραγίνεται, τῇ παρουσίᾳ λοιπὸν αὐτοὺς δυ-
 σωπῶν, μόνον ἵνα μὴ ἐτέροις δουλεύσωσι καὶ ἄργον αὐτοῦ τὸ
 ἔργον γένηται· οὐ πολλῷ πλεον ὁ Θεὸς τῶν ἑαυτοῦ κτισμάτων
 25 φείσεται, πρὸς τὸ μὴ πλανηθῆναι ἀπ' αὐτοῦ καὶ τοῖς οὐκ οἶσι
 δουλεύειν, μάλιστα διτι ἡ τοιαύτη πλάνη ἀπωλείας αὐτοῖς αἰ-
 τία καὶ ἀφανισμοῦ γίνεται; οὐκ ἔδει δὲ τὰ ἅπαξ κοινωνήσαντα
 τῆς τοῦ Θεοῦ εἰκόνας ἀπολέσθαι.

Τί οὖν ἔδει ποιεῖν τὸν Θεόν; ἢ τί ἔδει γενέσθαι, ἀλλ' ἢ
 30 τὸ κατ' εἰκόνα πάλιν ἀνανεῶσαι, ἵνα δι' αὐτοῦ πάλιν αὐτὸν γνῶ-

ἑαυτοὺς των μὲ περισσότερα κακὰ καὶ ἁμαρτήματα, ὥστε νὰ μὴ φαίνωνται πλέον λογικοί, ἀλλ' ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς των νὰ θεωροῦνται ἀνόητοι.

13. Ἔτσι λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι ἔχασαν τὸ λογικὸν των καὶ ἔτσι ἡ δαιμονικὴ πλάνη ἐπεσκίαζε τὰ πάντα, καὶ ἀπέκρυπτε τὴν γνῶσιν περὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Τί ἔπρεπε νὰ κάνῃ ὁ Θεός; Νὰ σιωπᾷ διὰ μίαν τόσον μεγάλην πλάνην καὶ νὰ ἀφήνῃ τοὺς ἀνθρώπους νὰ πλανῶνται ὑπὸ τῶν δαιμόνων καὶ νὰ μὴ γνωρίζουν τὸν Θεόν; Καὶ διὰ ποῖον λόγον ἐδημιουργήθη ἐξ ἀρχῆς ὁ ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα Θεοῦ; Ἦτο προτιμότερον νὰ δημιουργηθῇ ἀπλῶς ὡς ἄλογον ὄν, παρά, ἀφοῦ ἐδημιουργήθη ὡς λογικόν, νὰ ζῆ τὴν ζωὴν τῶν ἀλόγων. Καὶ ποῖα τέλος πάντων ἀνάγκη ὑπῆρχεν ἐξ ἀρχῆς νὰ λάβῃ ἔννοιαν περὶ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον μάλιστα οὔτε τώρα εἶνε ἄξιος νὰ λάβῃ; Δὲν ἔπρεπε νὰ τοῦ δοθῇ οὔτε ἐξ ἀρχῆς. Καὶ ποῖον θὰ ἦτο τὸ ὄφελος ἢ ἡ δόξα διὰ τὸν ποιητὴν Θεόν, ἐφ' ὅσον δὲν τὸν προσκυνοῦν οἱ ἄνθρωποι ποὺ αὐτὸς ἐδημιούργησεν, ἀλλὰ νομίζουν ὅτι ἄλλοι εἶνε οἱ δημιουργοὶ των; Διότι ἐμφανίζεται ὁ Θεὸς νὰ τοὺς ἔχη δημιουργήσει δι' ἄλλους καὶ ὄχι διὰ τὸν ἑαυτόν του. Ἐξ ἄλλου, ὅταν ἓνας ἄνθρωπος εἶνε βασιλεύς, δὲν ἀφήνει τὰς χώρας ποὺ κατέκτησεν ἐλευθέρως νὰ δουλεύουν εἰς ἄλλους, οὔτε νὰ καταφεύγουν εἰς ἄλλους, ἀλλὰ δι' ἐγγράφων τοὺς ὑπενθυμίζει, πολλακίς δὲ καὶ διὰ φίλων στέλλει ἐπιστολάς εἰς αὐτάς, καὶ ἀκόμη, ἐάν παραστῇ ἀνάγκη, ὁ ἴδιος πηγαίνει καὶ τοὺς κάνει νὰ συσταλοῦν ἀπὸ τὴν παρουσίαν του, ὥστε νὰ μὴ ὑπηρετοῦν ἄλλους καὶ μένῃ ἀνεκτέλεστον τὸ ἰδικόν του ἔργον. Δὲν θὰ λυπηθῇ ὁ Θεὸς πολὺ περισσότερον τὰ πλάσματά του, ὥστε νὰ μὴ ἀποπλανηθοῦν μακρὰν αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ ὑπηρετοῦν εἰς τὰ ἀνύπαρκτα, ἀφοῦ μάλιστα αὐτὴ ἡ πλάνη γίνεται ἢ αἰτία ἀπωλείας καὶ ἀφανισμοῦ των; Ἄπαξ καὶ ἐγιναν μέτοχα τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ, δὲν ἔπρεπε νὰ χαθοῦν.

Τί ἔπρεπε λοιπὸν νὰ κάνῃ ὁ Θεός; Ἦ τί ἄλλο ἔπρεπε νὰ γίνῃ παρά νὰ ἀνανεωθῇ τὸ «κατ' εἰκόνα», ὥστε δι' αὐτοῦ νὰ δυνηθοῦν οἱ ἄνθρωποι πάλιν νὰ τὸν γνωρίσουν; Καὶ πῶς ἄλλως

ναι δυνηθῶσιν οἱ ἄνθρωποι; τοῦτο δὲ πῶς ἂν ἐγεγόνει, εἰ μὴ
 αὐτῆς τῆς τοῦ Θεοῦ εἰκόνας παραγενομένης, τοῦ σωτῆρος ἡμῶν
 Ἰησοῦ Χριστοῦ; δι' ἀνθρώπων μὲν γὰρ οὐκ ἦν δυνατόν, ἐπεὶ
 καὶ αὐτοὶ κατ' εἰκόνα γεγόνασιν· ἀλλ' οὐδὲ δι' ἀγγέλων· οὐδὲ
 5 γὰρ οὐδὲ αὐτοὶ εἰσιν εἰκόνες. ὅθεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος δι' ἑαυ-
 τοῦ παρεγένετο, ἵν' ὡς εἰκὼν ὦν τοῦ Πατρὸς τὸν κατ' εἰκόνα
 ἄνθρωπον ἀνακτίσαι δυνηθῆ. ἄλλως δὲ πάλιν οὐκ ἂν ἐγεγόνει,
 εἰ μὴ ὁ θάνατος ἦν καὶ ἡ φθορὰ ἐξαφανισθεῖσα· ὅθεν εἰκότως
 ἔλαβε σῶμα θνητόν, ἵνα καὶ ὁ θάνατος ἐν αὐτῷ λοιπὸν ἐξαφα-
 10 νισθῆναι δυνηθῆ, καὶ οἱ κατ' εἰκόνα πάλιν ἀνακαινισθῶσιν
 ἄνθρωποι. οὐκοῦν ἐτέρου πρὸς ταύτην τὴν χρεῖαν οὐκ ἦν εἰ
 μὴ τῆς εἰκόνας τοῦ Πατρὸς.

14. Ὡς γὰρ τῆς γραφείσης ἐν ξύλῳ μορφῆς παραφανισθεί-
 σης ἐκ τῶν ἔξωθεν ῥύπων, πάλιν χρεῖα τοῦτον παραγενέσθαι,
 15 οὗ καὶ ἔστιν ἡ μορφή, ἵνα ἀνακαινισθῆναι ἡ εἰκὼν δυνηθῆ ἐν
 τῇ αὐτῇ ὕλῃ—διὰ γὰρ τὴν ἐκείνου γραφὴν καὶ αὐτὴ ἡ ὕλη ἐν ἧ
 καὶ γέγραπται, οὐκ ἐκβάλλεται, ἀλλ' ἐν αὐτῇ ἀνατυπῶνται—
 κατὰ τοῦτο καὶ ὁ πανάγιος τοῦ Πατρὸς Υἱός, εἰκὼν ὦν τοῦ
 Πατρὸς, παρεγένετο ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους τόπους, ἵνα τὸν κατ'
 20 αὐτὸν πεποιημένον ἄνθρωπον ἀνακαινίσῃ καὶ ὡς ἀπολόμενον
 εὖρη διὰ τῆς τῶν ἁμαρτιῶν ἀφέσεως, ἧ φησι καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς
 Εὐαγγελίοις· Ἦλθον τὸ ἀπολόμενον εὖρεῖν καὶ σῶσαι. ὅ-
 θεν καὶ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἔλεγεν· Ἐὰν μὴ τις ἀναγεννηθῆ·
 οὐ τὴν ἐκ γυναικῶν γέννησιν σημαίνων, ὥσπερ ὑπενόουν
 25 ἐκεῖνοι, ἀλλὰ τὴν ἀναγεννωμένην καὶ ἀνακτιζομένην ψυχὴν ἐν
 τῷ κατ' εἰκόνα δηλῶν. ἐπειδὴ δὲ καὶ εἰδωλομανία καὶ ἀθεό-
 της κατεῖχε τὴν οἰκουμένην καὶ ἡ περὶ Θεοῦ γνῶσις ἐκέκρυπτο,
 τίλος ἦν διδάξαι τὴν οἰκουμένην περὶ Πατρὸς; ἀνθρώπου φαίη

7. Τὸ χωρίον αὐτὸ χρησιμοποιεῖ παρηλλαγμένον ὁ πάππας Ῥώμης
 Ἀδριανὸς εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνον

θά ἠδύνατο νὰ γίνη αὐτὸ παρὰ διὰ τῆς προσελεύσεως αὐτῆς τῆς ἰδίας τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ, δηλαδή τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ; Δι' ἀνθρώπων μὲν δὲν ἦτο δυνατόν, ἐπειδὴ αὐτοὶ εἶχον δημιουργηθῆ «κατ' εἰκόνα» ἀλλ' οὔτε δι' ἀγγέλων, διότι αὐτοὶ δὲν εἶνε εἰκόνες. Διὰ τοῦτο ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν-
 ηνθρώπησε, διὰ νὰ ἐπιτύχη νὰ ἀναδημιουργήσῃ τὸν «κατ' εἰκόνα» ἄνθρωπον, αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἦτο εἰκὼν τοῦ Πατρὸς. Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνη ἀλλιῶς, ἂν δὲν ἐξηφανίζετο ὁ θάνατος καὶ ἡ φθορά. Διὰ τοῦτο εὐλόγως ἔλαβε θνητὸν σῶμα, διὰ νὰ εἶνε δυνατόν καὶ ὁ θάνατος νὰ ἐξαφανισθῆ εἰς αὐτὸν καὶ οἱ «κατ' εἰκόνα» ἄνθρωποι νὰ ἀνακαινισθοῦν πάλιν. Δι' αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἀνάγκην δὲν ἐχρειάζετο τίποτε ἄλλο, παρὰ ἡ εἰκὼν τοῦ Πατρὸς.

14. Ὑποθέσατε ὅτι μία μορφή, ποῦ ἐπροσωπογραφήθη ἐπὶ σανίδος, ἐξηφανίσθη, διότι ἐπεκάθισαν εἰς τὴν ἐπιφάνειάν της ἀκαθαρσίαι· εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν πρέπει νὰ ἔλθῃ πάλιν ἐκεῖνος τοῦ ὁποῖου εἶνε ἡ μορφή, διὰ νὰ καταστῆ δυνατόν νὰ ἀνακαινισθῆ ἡ προσωπογραφία ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ φόντου· (διότι δὲν πετάζεται τὸ φόντο ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐζωγραφήθη, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶνε προσωπογραφία ἐκείνου, ἀλλὰ ξαναζωγραφεῖται ἐπ' αὐτοῦ)'. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον καὶ ὁ πανάγιος Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, ὁ ὁποῖος εἶνε εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, ἦλθεν εἰς τὴν γῆν μας, διὰ νὰ ἀνακαινίσῃ τὸν ἄνθρωπον ποῦ ἔχει δημιουργηθῆ κατ' εἰκόνα του, καὶ νὰ ἀνεύρῃ τὸ ἀπολωλὸς διὰ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος λέγει εἰς τὰ Εὐαγγέλια· «Ἦλθον τὸ ἀπολόμενον εὐρεῖν καὶ σῶσαι» (Λκ 19, 10). Διὰ τοῦτο καὶ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἔλεγεν· «Ἐάν μὴ τις ἀναγεννηθῆ» (Ἰω 3, 5), ἐννοῶν ὅχι τὴν γέννησιν ἐκ γυναικῶν, ὅπως ἐνόμιζον ἐκεῖνοι, ἀλλὰ δη-
 λῶν τὴν ἀναγεννωμένην καὶ ἀναδημιουργημένην ψυχὴν εἰς τὸ «κατ' εἰκόνα». Ἐπειδὴ δὲ καὶ εἰδωλομανία καὶ ἀθεΐα ἐξουσίαζον τὴν οἰκουμένην, καὶ εἶχε χαθῆ ἡ ὀρθὴ ἀντίληψις περὶ Θεοῦ, ποῖος ἠδύνατο νὰ διδάξῃ τὴν οἰκουμένην περὶ τοῦ Πατρὸς;

τις ἄν; ἀλλ' οὐκ ἦν ἀνθρώπων ἐνὸν τὴν ὑφήλιον πᾶσαν ὑπελ-
 θεῖν, οὔτε τῇ φύσει τοσοῦτον ἰσχυόντων δραμεῖν, οὔτε ἀξιοπί-
 στων περὶ τούτου δυναμένων γενέσθαι, οὔτε πρὸς τὴν τῶν δαι-
 μόνων ἀπάτην καὶ φαντασίαν ἰκανῶν δι' ἑαυτῶν ἀντιστῆναι.
 5 πάντων γὰρ κατὰ ψυχὴν πληγέντων καὶ ταραχθέντων παρὰ
 τῆς δαιμονικῆς ἀπάτης καὶ τῆς τῶν εἰδώλων ματαιότητος, πῶς
 οἶόν τε ἦν ἀνθρώπου ψυχὴν καὶ ἀνθρώπων νοῦν μεταπεῖσαι,
 ὅπου γε οὐδὲ ὄρᾶν αὐτοὺς δύνανται; ὁ δὲ μὴ ὄρᾶ τις, πῶς δύ-
 νηται μεταπαιδεῦσαι; ἀλλ' ἴσως ἂν τις εἴποι τὴν κτίσιν ἀρ-
 10 κείσθαι. ἀλλ' εἰ ἡ κτίσις ἤρκει, οὐκ ἂν ἐγεγόνει τὰ τηλικαῦτα
 κακά. ἦν γὰρ καὶ ἡ κτίσις· καὶ οὐδὲν ἦττον οἱ ἄνθρωποι ἐν τῇ
 αὐτῇ περὶ Θεοῦ πλάνη ἐκυλίοντο.

Τίνος οὖν ἦν πάλιν χρεῖα ἡ τοῦ Θεοῦ Λόγου τοῦ καὶ ψυχὴν
 καὶ νοῦν ὄρῶντος, τοῦ καὶ τὰ ὅλα ἐν τῇ κτίσει κινουῦντος καὶ
 15 δι' αὐτῶν γνωρίζοντος τὸν Πατέρα; τοῦ γὰρ διὰ τῆς ἰδίας προ-
 νοίας καὶ διακοσμήσεως τῶν ὄλων διδάσκοντος περὶ τοῦ Πα-
 τρός, αὐτοῦ ἦν καὶ τὴν αὐτὴν διδασκαλίαν ἀνανεῶσαι. πῶς οὖν
 ἂν ἐγεγόνει τοῦτο; ἴσως ἂν τις εἴποι, ὅτι ἐξὸν ἦν διὰ τῶν αὐ-
 τῶν, ὥστε πάλιν διὰ τῶν τῆς κτίσεως ἔργων τὰ περὶ αὐτοῦ δεῖ-
 20 ξαι. ἀλλ' οὐκ ἦν ἀσφαλὲς ἔτι τοῦτο. οὐχί γε· παρείδον γὰρ
 τοῦτο πρότερον οἱ ἄνθρωποι, καὶ οὐκέτι μὲν ἄνω, κάτω δὲ τοὺς
 ὀφθαλμοὺς ἐσχῆκασιν. ὅθεν εἰκότως, ἀνθρώπους θέλων ὠφε-
 λῆσαι, ὡς ἄνθρωπος ἐπιδημεῖ λαμβάνων ἑαυτῷ σῶμα ὁμοιον
 ἐκείνοις καὶ ἐκ τῶν κάτω, ἵνα οἱ μὴ θελήσαντες αὐτὸν γνῶναι
 25 ἐκ τῆς εἰς τὰ ὅλα προνοίας καὶ ἡγεμονίας αὐτοῦ κἂν ἐκ τῶν δι'
 αὐτοῦ τοῦ σώματος ἔργων γνώσωνται τὸν ἐν τῷ σώματι τοῦ
 Θεοῦ Λόγον, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα.

Μήπως θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ὁ ἄνθρωπος; Ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν εἰς ἀνθρώπους νὰ διασχίσουν ἀπαρατήρητοι ὅλην τὴν ὑφήλιον, οὔτε ἐκ φύσεως νὰ ἔχουν τόσον μεγάλην δύναμιν διὰ νὰ τρέχουν, οὔτε δύνανται νὰ γίνουν πιστευτοὶ ὅτι διαθέτουν δυνάμεις διὰ τὸ ἔργον αὐτό, οὔτε μόνοι τους εἶνε ἱκανοὶ νὰ ἀντισταθοῦν πρὸς τὴν ἀπάτην καὶ τὴν πλάνην τῶν δαιμόνων. Διότι ἀφοῦ ὅλοι ἔχουν πληγωθῆ εἰς τὴν ψυχὴν καὶ ἀναστατωθῆ εἰς τὸν νοῦν ἀπὸ τὴν δαιμονικὴν ἀπάτην καὶ τὴν ματαιότητα τῶν εἰδώλων, πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μεταπίσουν τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων εἰς θέματα, τὰ ὁποῖα οὔτε αὐτοὶ δύνανται νὰ ἰδοῦν; Καὶ πῶς δύναται κανεὶς νὰ ἐκπαιδεύσῃ καὶ τοὺς ἄλλους εἰς κάτι τὸ ὁποῖον καὶ ὁ ἴδιος δὲν βλέπει; Ἀλλ' ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ εἰπῆ κανεὶς ὅτι ἦτο ἀρκετὴ ἡ κτίσις. Ἀλλ' ἐάν ἦτο ἀρκετὴ ἡ κτίσις, δὲν θὰ εἶχον συμβῆ τόσον μεγάλα κακά. Διότι ὑπῆρχε καὶ ἡ κτίσις ἄλλὰ καὶ πάλιν οἱ ἄνθρωποι ἐκυλίουτο ὄχι ὀλιγώτερον εἰς τὴν πλάνην περὶ τοῦ Θεοῦ.

Ποῖος ἄλλος λοιπὸν ἦτο ἀναγκαῖος, παρὰ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὁ ὁποῖος βλέπει καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν, ὁ ὁποῖος καὶ κινεῖ τὰ πάντα εἰς τὴν κτίσιν, καὶ δι' αὐτῶν κάνει γνωστὸν τὸν Πατέρα; Διότι αὐτὸς ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ἰδικὴν του πρόνοιαν καὶ διαρρῦθμισιν ὅλων διδάσκει περὶ τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς ἠδύνατο καὶ νὰ ἀνανεώσῃ τὴν διδασκαλίαν. Πῶς λοιπὸν θὰ ἐγένετο αὐτό; Ἴσως θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ τὸ ἴδιον, δηλαδὴ διὰ τῶν ἔργων τῆς κτίσεως νὰ φανερώσῃ πάλιν τὰ περὶ αὐτοῦ. Ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἦτο πλέον ἀσφαλές. Ὅπως δὲ ποτε ὄχι· διότι αὐτὸ προηγουμένως τὸ περιεφρόνησαν οἱ ἄνθρωποι καὶ εἶχον πλέον τοὺς ὀφθαλμοὺς των ἐστραμμένους ὄχι πρὸς τὰ ἄνω ἀλλὰ πρὸς τὰ κάτω. Διὰ τοῦτο εὐλόγως, θέλων νὰ ὠφελῆσῃ τοὺς ἀνθρώπους, ἔρχεται ὡς ἄνθρωπος καὶ λαμβάνει σῶμα ὁμοιον μὲ ἐκείνους ἐκ τῶν κάτω, ὥστε ὅσοι δὲν ἠθέλησαν νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν ἐκ τῆς προνοίας καὶ τῆς ἡγεμονίας του εἰς τὸ σύμπαν, ἔστω καὶ διὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ τοῦ σώματος νὰ γνωρίσουν τὸν ὑπάρχοντα Λόγον τοῦ Θεοῦ πού εὕρισκετο εἰς τὸ σῶμα καὶ δι' αὐτοῦ νὰ γνωρίσουν τὸν Πατέρα.

15. Ὡς γὰρ ἀγαθὸς διδάσκαλος κηδόμενος τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν, τοὺς μὴ δυναμένους ἐκ τῶν μειζόνων ὠφελθῆναι, πάντως διὰ τῶν εὐτελεστερῶν συγκαταβαίνων αὐτοὺς παιδεύει, οὕτω καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καθὼς καὶ ὁ Παῦλος φησιν· Ἐ-
 5 πειδῆ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν, εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας. ἐπειδὴ γὰρ οἱ ἄνθρωποι, ἀποστραφέντες τὴν πρὸς τὸν Θεὸν θεωρίαν καὶ ὡς ἐν βυθῷ βυθισθέντες κάτω τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχοντες, ἐν γενέσει καὶ τοῖς αἰσθητοῖς
 10 τὸν Θεὸν ἀνεζήτουν, ἄνθρώπους θνητοὺς καὶ δαίμονας ἑαυτοῖς θεοὺς ἀνατυπούμενοι· τούτου ἕνεκα ὁ φιλόανθρωπος καὶ κοινὸς πάντων σωτὴρ, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος λαμβάνει ἑαυτῷ σῶμα καὶ ὡς ἄνθρωπος ἐν ἀνθρώποις ἀναστρέφεται, καὶ τὰς αἰσθήσεις πάσας ἀνθρώπων προσλαμβάνει, ἵνα οἱ ἐν σωματικοῖς νοοῦντες εἶναι τὸν
 15 Θεόν, ἀφ' ὧν ὁ Κύριος ἐργάζεται διὰ τῶν τοῦ σώματος ἔργων, ἀπ' αὐτῶν νοήσωσι τὴν ἀλήθειαν καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα λογίσωνται. ἄνθρωποι δὲ ὄντες καὶ ἀνθρώπινα πάντα νοοῦντες, οἷς ἔαν ἐπέβαλον τὰς ἑαυτῶν αἰσθήσεις, ἐν τούτοις προσλαμβανομένους ἑαυτοὺς ἑώρων, καὶ πανταχόθεν διδασκομένους
 20 τὴν ἀλήθειαν. εἴτε γὰρ εἰς τὴν κτίσιν ἐπτώγητο, ἀλλ' ἑώρων αὐτὴν ὁμολογοῦσαν τὸν Χριστὸν Κύριον· εἴτε εἰς ἀνθρώπους ἦν αὐτῶν ἡ διάνοια προληφθεῖσα, ὥστε τούτους θεοὺς νομίζειν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων τοῦ σωτῆρος, συγκρινόντων τε ἐκείνων, ἐφαίνετο ἐν ἀνθρώποις μόνος ὁ σωτὴρ Θεοῦ Υἱός, οὐκ ὄντων
 25 παρ' ἐκείνοις τοιούτων ὁποῖα παρὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου γέγονεν. εἰ δὲ καὶ εἰς δαίμονας ἦσαν προληφθέντες ἀλλὰ ὄρωντες αὐτοὺς διωκομένους ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ἐγίνωσκον μόνον εἶναι τοῦτον τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον καὶ οὐκ εἶναι θεοὺς τοὺς δαίμονας.

8. Καὶ ἡ Γραφή ἀποκαλύπτει καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἐγνώριζον, ὅτι οἱ θεοὶ τῶν εἰδωλολατρῶν δὲν ἦσαν τελείως ἀνύπαρκτα ὄντα,

15. Ὅπως λοιπὸν ὁ καλὸς διδάσκαλος ποῦ φροντίζει διὰ τοὺς μαθητὰς του, ἐκείνους ποῦ δὲν δύνανται νὰ καταλάβουν τὰ πολὺ μεγάλα, τοὺς ἐκπαιδεύει μὲ συγκατάβασιν ἔστω καὶ διὰ τῶν ἀπλουστερών, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὅπως καὶ ὁ Παῦλος λέγει, «ἐπειδὴ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν, εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας» (Α΄ Κο 1, 21). Ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι, ἀφοῦ ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν περὶ Θεοῦ καὶ εἶχον ἐστραμμένα πρὸς τὰ κάτω τὰ μάτια, σὰν νὰ εἶχον βυθισθῆ εἰς βυθόν, ἀνεζήτουν τὸν Θεὸν εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ τὰ αἰσθητὰ, κατεσκεύασαν ὡς θεοὺς τῶν ἀνθρώπων θνητοὺς καὶ δαίμονας· διὰ τοῦτο ὁ φιλόανθρωπος καὶ κοινὸς Σωτὴρ ὄλων, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, λαμβάνει διὰ τὸν ἑαυτὸν του σῶμα, καὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους ὡς ἄνθρωπος συναναστρέφεται καὶ βοηθεῖ τὰς αἰσθήσεις ὄλων. Ἔτσι καὶ ἐκεῖνοι ποῦ σκέπτονται ὅτι ὁ Θεὸς εἶνε σωματικός, διὰ τῶν ἔργων τὰ ὁποῖα ὁ Κύριος κάνει μὲ τὸ σῶμα, δι' αὐτῶν νὰ ἐννοήσουν τὴν ἀλήθειαν καὶ δι' αὐτοῦ νὰ σκεφθοῦν τὸν Πατέρα. Ἐπειδὴ δὲ ἦσαν ἄνθρωποι καὶ ἔβλεπον τὰ πάντα ὡς ἄνθρωποι, ὅσα καὶ ἂν ὑπέπιπτον εἰς τὰς αἰσθήσεις τῶν, ἔβλεπον νὰ βοηθοῦνται διὰ τῶν αἰσθήσεων, ὥστε μὲ ὅλα νὰ διδάσκωνται τὴν ἀλήθειαν. Εἴτε ἐλάτρευον μὲ φόβον τὴν κτίσιν, ὁμως τὴν ἔβλεπον νὰ ὁμολογῆ Κύριον τὸν Χριστόν. Εἴτε ἦτο ἡ διάνοιά τῶν προκατειλημμένη ἀπὸ ἀνθρώπους, ὥστε νὰ τοὺς θεωρῆ θεοὺς, ἀπὸ τὰ ἔργα ὁμως τοῦ Σωτῆρος, ποῦ ἦσαν μοναδικὰ συγκρινόμενα πρὸς πάντα, ἀπεδεικνύετο μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὁ Σωτὴρ μόνον Υἱὸς Θεοῦ, διότι οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔκαναν τόσον σπουδαῖα ἔργα, σὰν αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἔκανεν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ἄν καὶ ἦσαν προκατειλημμένοι καὶ μὲ τοὺς δαίμονας, βλέποντες ὁμως νὰ διώκωνται αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ἀντελαμβάνοντο ὅτι μόνον αὐτὸς εἶνε ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι οἱ δαίμονες δὲν εἶνε θεοί⁸. Ἄν καὶ εἶχε κυριευθῆ ὁ νοῦς τῶν

ἀλλὰ δαιμόνια τὰ ὁποῖα ὑπεδύοντο τὸν ρόλον τῆς θεότητος καὶ θαυματουργοῦν, καὶ θεραπεύουν, καὶ μαντεύουν.

Εἰ δὲ καὶ εἰς νεκροὺς ἤδη τούτων ἦν ὁ νοῦς κατασχεθεῖς, ὥστε
 θρησκειῶν ἤρωας καὶ τοὺς παρὰ ποιηταῖς λεγομένους θεοὺς,
 ἀλλ' ὀρῶντες τὴν τοῦ σωτῆρος ἀνάστασιν, ὠμολόγουν ἐκείνους
 εἶναι ψευδεῖς καὶ μόνον τὸν Κύριον ἀληθινόν, τὸν τοῦ Πατρὸς
 5 Λόγον, τὸν καὶ τοῦ θανάτου κυριεύοντα.

Διὰ τοῦτο καὶ γεγέννηται καὶ ἄνθρωπος ἐφάνη καὶ ἀπέ-
 θανε καὶ ἀνέστη, ἀμβλύνας καὶ ἐπισκιάσας τὰ τῶν πρόποτε
 γενομένων ἀνθρώπων διὰ τῶν ἰδίων ἔργων, ἵνα ὅπου δ' ἂν ὦσι
 προληφθέντες οἱ ἄνθρωποι, ἐκεῖθεν αὐτοὺς ἀναγάγη, καὶ δι-
 10 δάξῃ τὸν ἀληθινὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, καθάπερ καὶ αὐτός φησιν·
 Ἦλθον σῶσαι καὶ εὐρεῖν τὸ ἀπολωλός.

16. Ἐπεὶ γὰρ εἰς αἰσθητὰ πεσοῦσης τῆς διανοίας τῶν
 ἀνθρώπων, ἔπεβαλεν ἑαυτὸν διὰ σώματος φανῆναι ὁ Λόγος,
 ἵνα μετενέγκῃ εἰς ἑαυτὸν ὡς ἄνθρωπος τοὺς ἀνθρώπους καὶ
 15 τὰς αἰσθήσεις αὐτῶν εἰς ἑαυτὸν ἀποκλίνῃ καὶ λοιπὸν ἐκείνους
 ὡς ἄνθρωπον αὐτὸν ὀρῶντας, δι' ὧν ἐργάζεται ἔργων, πείσῃ
 μὴ εἶναι ἑαυτὸν ἄνθρωπον μόνον, ἀλλὰ καὶ Θεὸν καὶ Θεοῦ ἀλη-
 θινοῦ Λόγον καὶ σοφίαν. τοῦτο δὲ καὶ ὁ Παῦλος βουλόμενος
 σημᾶναι φησιν· Ἐν ἀγάπῃ ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι,
 20 ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλά-
 τος καὶ μῆκος καὶ ὕψος καὶ βάθος, γνῶναι τε τὴν ὑπερβάλλ-
 ουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς
 πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ. πανταχοῦ γὰρ τοῦ Λόγου ἑαν-
 τὸν ἀπλώσαντος, καὶ ἄνω καὶ κάτω καὶ εἰς τὸ βάθος καὶ εἰς τὸ
 25 πλάτος· ἄνω μὲν εἰς τὴν κτίσιν, κάτω δὲ εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν,
 εἰς βάθος δὲ εἰς τὸν ἄδην, εἰς πλάτος δὲ εἰς τὸν κόσμον· τὰ πάν-
 τα τῆς περὶ Θεοῦ γνώσεως πεπλήρωται. διὰ δὲ τοῦτο οὐδὲ πα-
 ραντὰ παραγενόμενος τὴν θυσίαν τὴν ὑπὲρ πάντων ἐπετέλει,
 παραδιδούς τὸ σῶμα τῷ θανάτῳ καὶ ἀνιστῶν αὐτό, ἀφανῆ ἑαν-
 30 τὸν διὰ τούτου ποιῶν· ἀλλὰ καὶ ἐμφανῆ ἑαυτὸν διὰ τούτου κα-
 θίστη, διαμένων ἐν αὐτῷ καὶ τοιαῦτα τελῶν ἔργα καὶ σημεῖα

ἀπὸ νεκρῶν, ὥστε νὰ λατρεύουν τοὺς ἥρωας καὶ τοὺς θεοὺς ποὺ ἀναφέρουν οἱ ποιηταί, βλέποντες τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος, ὠμολόγουν ὅτι ἐκεῖνοι εἶνε ψευδεῖς καὶ μόνον ὁ Κύριος εἶνε ἀληθινός, ὁ Λόγος τοῦ Πατρὸς ὁ ὁποῖος κυριαρχεῖ καὶ ἐπὶ τοῦ θανάτου.

Διὰ τοῦτο καὶ ἐγεννήθη καὶ ὡς ἄνθρωπος ἔζησε καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη. Μὲ τὰ ἰδικὰ του ἔργα ἐξησθένισε καὶ ἐπεσκίασε τὰ ἀπ' αἰῶνος ἔργα ὄλων τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔζησαν, ὥστε ὅπου ἔχουν περιπέσει οἱ ἄνθρωποι νὰ τοὺς σηκῶσῃ ἀπὸ ἐκεῖ, καὶ νὰ διδάξῃ τὸν ἀληθινὸν Πατέρα αὐτοῦ, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος λέγει· «Ἦλθον σῶσαι καὶ εὐρεῖν τὸ ἀπολωλός» (Λκ 19, 10).

16. Ἄπαξ καὶ κατέπεσεν ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰ αἰσθητά, ἐπεφορτίσθη ὁ Λόγος νὰ ἐμφανισθῇ μὲ σῶμα διὰ νὰ φορτωθῇ ὡς ἄνθρωπος τοὺς ἀνθρώπους καὶ προσελκύσῃ πρὸς τὸν ἑαυτὸν του τὰς αἰσθήσεις των καὶ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ τὸν βλέπουν ἐκεῖνοι ὡς ἄνθρωπον, νὰ βλέπουν καὶ τὰ ἔργα του καὶ νὰ πείθωνται, ὅτι δὲν εἶνε μόνον ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ Θεὸς καὶ Λόγος καὶ Σοφία τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Τοῦτο δὲ θέλοντας νὰ ἀποκαλύψῃ καὶ ὁ Παῦλος λέγει· «Ἐν ἀγάπῃ ἐρριζωμένοι καὶ θεμελιωμένοι, ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μήκος καὶ ὕψος καὶ βάθος, γινῶναι τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ» (Ἐφ 3, 18-19). Ὁ Λόγος εἶνε ἐξηπλωμένος παντοῦ καὶ ἄνω καὶ κάτω καὶ εἰς τὰ βάθη καὶ εἰς τὰ πλάτη· ἄνω μὲν εἶνε εἰς τὴν δημιουργίαν, κάτω δὲ μὲ τὴν ἐνανθρώπησίν του, καὶ εἰς τὰ βάθη εἰς τὸν ἕρδη, ἐπίσης εἰς τὰ πλάτη εἰς τὸν κόσμον. Ὅλα εἶνε γεμάτα ἀπὸ τὴν γνώσιν τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο δὲν ἐπετέλεσε τὴν θυσίαν εὐθύς μόλις ἦλθε κοντὰ μας παραδίδοντας τὸ σῶμα εἰς τὸν θάνατον καὶ ἀνασταίνοντας αὐτό, διότι ἔτσι θὰ ἔμενεν εἰς τὴν ἀφάνειαν. Ἄπεναντίας κατέστησε τὸν ἑαυτὸν του ἐμφανῆ διαμένων εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, καὶ μὲ τὰ ὑπεράνθρωπα ἔργα ποὺ ἐπέτελεσε καὶ ἔδωκεν ὡς σημεῖα, τὸν ἀνεγνώρισαν ὡς Θεὸν Λόγον.

διδούς, ἃ μηκέτι ἀνθρωπον ἀλλὰ Θεὸν Λόγον αὐτὸν ἐγνώριζον. ἀμφοτέρω γὰρ ἐφιλανθρωπεύετο ὁ σωτὴρ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως, ὅτι καὶ τὸν θάνατον ἐξ ἡμῶν ἠφάνιζε, καὶ ἀνεκαίνιζεν, ἡμᾶς· καὶ ὅτι, ἀφανῆς ὢν καὶ ἀόρατος, διὰ τῶν ἔργων ἐνέφαινε 5 καὶ ἐγνώριζεν ἑαυτὸν εἶναι τὸν Λόγον τοῦ Πατρὸς, τὸν τοῦ παντὸς ἡγεμόνα καὶ βασιλέα.

Β'. Μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ

1. Τὰ θαυμάσια ἔργα τοῦ Χριστοῦ

17. Οὐ γὰρ δὴ περικεκλεισμένος ἦν ἐν τῷ σώματι· οὐδὲ 10 ἐν σώματι μὲν ἦν, ἀλλαχόσε δὲ οὐκ ἦν· οὐδὲ ἐκεῖνο μὲν ἐκίνει, τὰ ὅλα δὲ τῆς τούτου ἐνεργείας καὶ προνοίας κεκένωτο· ἀλλὰ τὸ παραδοξότατον, Λόγος ὢν, οὐ συνείχετο μὲν ὑπὸ τινος, συνείχε δὲ τὰ πάντα μᾶλλον αὐτός· καὶ ὥσπερ ἐν πάσῃ τῇ κτίσει ὢν, ἐκτὸς μὲν ἐστὶ τοῦ παντὸς κατ' οὐσίαν, ἐν πᾶσι δὲ ἐστὶ ταῖς ἐαυ- 15 τοῦ δυνάμεσι, τὰ πάντα διακοσμῶν καὶ εἰς πάντα ἐν πᾶσι τὴν ἑαυτοῦ πρόνοιαν ἐφαπλῶν καὶ ἕκαστον καὶ πάντα ὁμοῦ ζωοποιῶν, περιέχων τὰ ὅλα καὶ μὴ περιεχόμενος, ἀλλ' ἐν μόνῳ τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ ὄλος ὢν κατὰ πάντα· οὕτω καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι ὢν, καὶ αὐτὸς αὐτὸ ζωοποιῶν, εἰκότως ἐζωοποιεῖ καὶ 20 τὰ ὅλα· καὶ ἐν τοῖς πᾶσιν ἐγίνετο, καὶ ἔξω τῶν ὄλων ἦν· καὶ ἀπὸ τοῦ σώματος δὲ διὰ τῶν ἔργων γνωριζόμενος, οὐκ ἀφανῆς ἦν καὶ ἀπὸ τῆς τῶν ὄλων ἐνεργείας. ψυχῆς μὲν οὖν ἔργον ἐστὶ θεωρεῖν μὲν καὶ τὰ ἔξω τοῦ ἰδίου σώματος τοῖς λογισμοῖς, οὐ μὴν καὶ ἔξωθεν τοῦ ἰδίου σώματος ἐνεργεῖν, ἢ τὰ τούτου μακρὰν 25 τῇ παρουσίᾳ κινεῖν. οὐδέποτε γοῦν ἄνθρωπος διανοούμενος τὰ μακρὰν, ἥδη καὶ ταῦτα κινεῖ καὶ μεταφέρει· οὐδὲ εἰ ἐπὶ τῆς ἰδίας οἰκίας καθέξοιτό τις καὶ λογίζοιτο τὰ ἐν οὐρανῷ, ἥδη καὶ τὸν ἥλιον κινεῖ καὶ τὸν οὐρανὸν περιστρέφει· ἀλλ' ὄρᾳ μὲν αὐτὰ κινούμενα καὶ γεγονότα, οὐ μὴν ὥστε ἐργάζεσθαι αὐτὰ δυνατὸς 30 τυγχάνει.

Ἐμφότερα ἐπετέλεσεν ὁ Σωτὴρ μὲ τὴν ἐνανθρώπησίν του ἀπὸ ἀγάπην πρὸς τὸν ἄνθρωπον· πρῶτον ὅτι ἐξηφάνισεν ἀπὸ ἡμᾶς τὸν θάνατον καὶ μᾶς ἀνελέωσε· καὶ δεύτερον ὅτι ἐφανέρωσε μὲ τὰ ἔργα του τὸν ἄφαντον καὶ ἀόρατον ἑαυτὸν του γνωστοποιῶντας, ὅτι αὐτὸς εἶνε ὁ Λόγος τοῦ Πατρὸς ὁ ἡγεμῶν καὶ βασιλεὺς τοῦ παντός.

Β'. Μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ

1. Τὰ θαυμάσια ἔργα τοῦ Χριστοῦ

17. Δὲν ἦτο βεβαίως ἐγκλεισμένος εἰς τὸ σῶμα· οὔτε εὐρίσκετο μὲν εἰς τὸ σῶμα ἀλλὰ δὲν εὐρίσκετο εἰς ἄλλα μέρη· οὔτε ἐκινούσσε τὸ σῶμα μόνον καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἦσαν χωρὶς τὴν ἐνεργειάν του καὶ τὴν πρόνοιάν του. Ἀντιθέτως πράγμα πολὺ παράδοξον, ἐπειδὴ ἦτο Λόγος, δὲν συνεκρατεῖτο μὲν ἀπὸ τίποτε, μᾶλλον δὲ συνεκράτει αὐτὸς τὰ πάντα. Καὶ ὅπως, ἐνῶ εὐρίσκεται εἰς ὅλην τὴν κτίσιν, οὐσιαστικῶς εὐρίσκεται ἐκτὸς τοῦ παντός, ἀλλ' εἰς πάντα εὐρίσκεται διὰ τῶν ἐνεργειῶν του· διαρρυθμίζει τὰ πάντα καὶ ἀπλώνει εἰς πάντα τὴν πρόνοιάν του, ζωοποιεῖ τὸ καθένα καὶ ὅλα μαζί· περιέχει τὰ πάντα καὶ δὲν περιέχεται ἀπὸ τίποτε ἐκτὸς μόνον ἀπὸ τὸν Πατέρα του εἰς τὸν ὁποῖον ὑπάρχει ὅλος κατὰ πάντα· ἔτσι ὑπάρχων καὶ εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα καὶ δίδων ζωὴν εἰς αὐτὸ, εὐλόγως ἔδιδε ζωὴν καὶ εἰς τὰ πάντα. Ὑπῆρχεν εἰς ὅλα καὶ εὐρίσκετο ἔξω ἀπὸ ὅλα· καὶ ἐνῶ ἀνεγνωρίζετο διὰ τῶν ἔργων τοῦ σώματος, δὲν ἦτο ἀφανὴς καὶ ἀπὸ τὴν ἐνεργειάν του ἐπὶ τῆς κτίσεως. Ἔργον τῆς ψυχῆς εἶνε νὰ παρακολουθῆ μὲν διὰ τῆς διανοίας ὅσα εἶνε ἔξω ἀπὸ τὸ σῶμα της, ὄχι ὁμως καὶ νὰ ἐνεργῆ ἔξω ἀπὸ τὸ σῶμα της, ἢ μὲ τὴν παρουσίαν τοῦ σώματος νὰ μετακινηθῆ καὶ ὅσα ἀκόμη εἶνε μακρὰν του. Οὐδέποτε π.χ. ἓνας ἄνθρωπος ποὺ σκέπτεται ὅσα εἶνε μακρὰν του δύναται νὰ τὰ κινή καὶ νὰ τὰ μεταφέρῃ. Οὔτε ἐὰν ἓνας κάθεται εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ σκέπτεται τὰ οὐράνια σώματα, δύναται καὶ τὸν ἥλιον νὰ κινή καὶ τὸν οὐρανὸν νὰ περιστρέφῃ. Βλέπει βεβαίως αὐτὰ νὰ κινουῦνται καὶ νὰ ἔχουν γίνῃ, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε δὲν εἶνε ἱκανὸς νὰ ἐνεργήσῃ.

Οὐ δὴ τοιοῦτος ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. οὐ
 γὰρ συνεδέδετο τῷ σώματι, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς ἐκράτει τοῦτο,
 ὥστε καὶ ἐν τούτῳ ἦν καὶ ἐν τοῖς πᾶσιν ἐτύγγανε καὶ ἔξω τῶν
 ὄντων ἦν καὶ ἐν μόνῳ τῷ Πατρὶ ἀνεπαύετο. καὶ τὸ θαυμαστὸν
 5 τοῦτο ἦν ὅτι καὶ ὡς ἄνθρωπος ἐπολιτεύετο καὶ ὡς Λόγος τὰ
 πάντα ἐξωογόνει καὶ ὡς Υἱὸς τῷ Πατρὶ συνην. ὅθεν οὐδὲ τῆς
 παρθένου τικτούσης ἔπασχεν αὐτός, οὐδὲ ἐν σώματι ὦν ἐμο-
 λύνετο· ἀλλὰ μᾶλλον καὶ τὸ σῶμα ἠγίαζεν. οὐδὲ γὰρ ἐν τοῖς
 πᾶσιν ὦν, τῶν πάντων μεταλαμβάνει· ἀλλὰ πάντα μᾶλλον ὑπ'
 10 αὐτοῦ ζωογονεῖται καὶ τρέφεται. εἰ γὰρ καὶ ἥλιος ὁ ὑπ' αὐ-
 τοῦ γενόμενος καὶ ὑφ' ἡμῶν ὀρώμενος, περιπολῶν ἐν οὐρανῷ,
 οὐ ῥυπαίνεται τῶν ἐπὶ γῆς σωμάτων ἀπτόμενος, οὐδὲ ὑπὸ σκό-
 τους ἀφανίζεται, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς καὶ ταῦτα φωτίζει καὶ
 καθαρίζει· πολλῶ πλεον ὁ πανάγιος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ καὶ τοῦ
 15 ἡλίου ποιητῆς καὶ κύριος, ἐν σώματι γνωριζόμενος οὐκ ἐρρυπαί-
 νετο, ἀλλὰ μᾶλλον ἄφθαρτος ὦν καὶ τὸ σῶμα θνητὸν τυγχάνον
 ἐξωοποιεῖ καὶ ἐκαθάριζεν, ὃς ἁμαρτίαν γὰρ, φηοῖν, οὐκ ἐποί-
 ησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ.

18. Ὅταν τοίνυν ἐσθίοντα καὶ πίνοντα καὶ τικτόμενον αὐ-
 20 τὸν λέγωσιν οἱ περὶ τούτου θεολόγοι, γίνωσκε ὅτι τὸ μὲν σῶμα
 ὡς σῶμα ἐτίκτετο καὶ καταλήλοις ἐτρέφετο τροφαῖς, αὐτὸς δὲ
 ὁ συνὼν τῷ σώματι Θεὸς Λόγος τὰ πάντα διακοσμῶν, καὶ δι'
 ὦν εἰργάζεται ἐν τῷ σώματι οὐκ ἄνθρωπον ἑαυτὸν ἀλλὰ Θεὸν
 Λόγον ἐγνώριζεν. λέγεται δὲ περὶ αὐτοῦ ταῦτα, ἐπειδὴ καὶ τὸ
 25 σῶμα ἐσθίον καὶ τικτόμενον καὶ πάσχον, οὐχ ἑτέρου τινὸς ἀλλὰ
 τοῦ Κυρίου ἦν· καὶ ὅτι ἀνθρώπου γενομένου, ἔπρεπε καὶ ταῦ-
 τα ὡς περὶ ἀνθρώπου λέγεσθαι, ἵνα ἀληθεῖα καὶ μὴ φαντασία
 σῶμα ἔχων φαίνεται. ἀλλ' ὥσπερ ἐκ τούτων ἐγινώσκετο σω-
 ματικῶς παρῶν, οὕτως ἐκ τῶν ἔργων ὧν ἐποίει διὰ τοῦ σώματος
 30 Υἱὸν Θεοῦ ἑαυτὸν ἐγνώριζεν.

Ὅθεν καὶ πρὸς τοὺς ἀπίστους Ἰουδαίους ἐβόα λέγων· Εἰ

Δέν ἦτο ὁμῶς τέτοιος ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὡς ἄνθρωπος. Δέν ἦτο δεμένος ἀπὸ τὸ σῶμα, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς τὸ ἐκράτει, ὥστε καὶ ἐντὸς αὐτοῦ εὐρίσκετο καὶ εἰς ὅλα ὑπῆρχεν· καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ ὄντα ὑπῆρχε καὶ μόνον εἰς τὸν Πατέρα ἀνεπαύετο. Καὶ τὸ ἀξιοθαύμαστον ἦτο τὸ ἔξῃς, ὅτι καὶ ὡς ἄνθρωπος ἔζη καὶ συμπεριεφέρετο, καὶ ὡς Λόγος τὰ πάντα ἐζωογονεῖ, καὶ ὡς Υἱὸς συνυπῆρχε μετὰ τοῦ Πατρὸς. Δι' αὐτὸ κατὰ τὴν γέννησίν του ἐκ τῆς Παρθένου αὐτὸς δέν ὑπέφερε, οὔτε ὑπάρχων εἰς τὸ σῶμα ἐμολύνετο, ἀλλὰ μᾶλλον ἠγίαζε τὸ σῶμα. Διότι ἂν καὶ ὑπάρχει εἰς ὅλα, δέν παίρνει ἀπὸ ὅλα, ἀλλὰ μᾶλλον τὰ πάντα ζωογονοῦνται καὶ τρέφονται ἀπὸ αὐτόν. Ἐάν π.χ. ὁ ἥλιος ποῦ ἐγίνεν ἀπὸ αὐτόν καὶ ἡμεῖς τὸν βλέπομεν νὰ περιφέρεται εἰς τὸν οὐρανόν, δέν μολύνεται ὅταν ἔρχεται εἰς ἐπαφήν μὲ τὰ ἐπίγεια πράγματα, οὔτε χάνει τὴν λάμψιν του ἐξ αἰτίας τοῦ σκοτοῦ, ἀλλ' ἀντιθέτως αὐτὸς τὰ φωτίζει καὶ τὰ καθαρίζει, πολὺ περισσότερον ὁ πανάγιος Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ποιητῆς καὶ Κύριος τοῦ ἡλίου, μὲ τὸ νὰ ζῆ μὲ τὸ σῶμα δέν ἐμολύνετο, ἀλλὰ μᾶλλον, ἐπειδὴ αὐτὸς ἦτο ἀφθαρτος, ἐζωοποεῖ καὶ ἠγίαζε καὶ τὸ σῶμα ποῦ ἦτο θνητόν. Διότι λέγει· «Ὁς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» (Α' Πέ 2, 22).

18. Ὅταν λοιπὸν οἱ θεολόγοι ὀμιλοῦν περὶ αὐτοῦ ὅτι τρώγει καὶ πίνει καὶ γεννᾶται, γινώριζε ὅτι τὸ μὲν σῶμα, ὡς σῶμα ἐγεννᾶτο καὶ ἐτρέφετο μὲ καταλλήλους τροφάς, αὐτὸς δὲ ὁ μετὰ τοῦ σώματος Θεὸς Λόγος ἐκυβέρνα τὰ σύμπαντα, καὶ μὲ ὅσα διὰ τοῦ σώματος ἐξετέλει ἀπεδείκνυεν, ὅτι δέν ἦτο ἓνας ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ Θεὸς Λόγος. Καὶ αὐτὰ λέγονται περὶ αὐτοῦ, ἐπειδὴ καὶ τὸ σῶμα, ὅταν ἔτρωγε καὶ ἐγεννᾶτο καὶ ἐπασχεν, ἦτο τοῦ Κυρίου καὶ ὄχι κανενὸς ἄλλου· ἀλλ' ἀφοῦ ἐγίνεν ἄνθρωπος, ἔπρεπε καὶ αὐτὰ νὰ λέγωνται ὅπως περὶ ἀνθρώπου, διὰ νὰ ἀποδεικνύεται ὅτι ἔχει σῶμα πραγματικὸν καὶ ὄχι φανταστικόν. Ἄλλ' ὅπως δι' αὐτῶν ἐγένετο ἀντιληπτὴ ἡ σωματικὴ του παρουσία, ἔτσι μὲ τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἐπραττε διὰ τοῦ σώματος, ἐφάνερωνε τὸν ἑαυτὸν του ὡς Υἱὸν Θεοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ πρὸς τοὺς ἀπίστους Ἰουδαίους ἔκραζε λέγων· «Εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ Πατρὸς μου, μὴ πιστεύετέ μοι· εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ

οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ Πατρὸς μου, μὴ πιστεύετε μοι· εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις μου πιστεύσατε· ἵνα γνῶτε καὶ γινώσκητε, ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ Πατήρ, καὶ γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ.

Ὡς γάρ, ἀόρατος ὢν, ἀπὸ τῶν τῆς κτίσεως ἔργων γινώ-
 5 σκεται, οὕτως ἄνθρωπος γενόμενος καὶ ἐν σώματι μὴ δρώμε-
 νος, ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ γνωσθεῖν, ὅτι οὐκ ἄνθρωπος ἀλλὰ Θεοῦ
 δύναμις καὶ Λόγος ἐστὶν ὁ ταῦτα ἐργαζόμενος. τὸ γὰρ ἐπιτάσ-
 σειν αὐτὸν τοῖς δαίμοσι καθεκείνους ἀπελαύνεσθαι οὐκ ἀνθρώ-
 πινον ἀλλὰ θεῖόν ἐστι τὸ ἔργον. ἢ τίς, ἰδὼν αὐτὸν τὰς νόσους
 10 ἰώμενον, ἐν αἷς ὑπόκειται τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ἔτι ἀνθρώπον
 καὶ οὐ Θεὸν ἠγεῖτο; λεπρούς γὰρ ἐκαθάριζε, χωλοὺς περιπα-
 τεῖν ἐποίει, κωφῶν τὴν ἀκοὴν ἤνοιγε, τυφλοὺς ἀναβλέπειν ἐ-
 ποίει, καὶ πάσας ἀπλῶς νόσους καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἀπήλυνεν
 ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀφ' ὧν ἦν αὐτοῦ καὶ τὸν τυχόντα τὴν Θεό-
 15 τητα θεωρεῖν. τίς γάρ, ἰδὼν αὐτὸν ἀποδιδόντα τὸ λείπον, οἷς
 ἢ γένεσις ἐπέλειπε, καὶ τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς
 ἀνοίγοντα, οὐκ αὖ ἐνενόησε τὴν ἀνθρώπων ὑποκειμένην αὐτῷ
 γένεσιν, καὶ ταύτης εἶναι τοῦτον δημιουργὸν καὶ ποιητὴν; ὁ
 γὰρ τὸ μὴ δὲ ἐκ γενέσεως ἔσχεν ὁ ἄνθρωπος ἀποδιδούς, δηλὸς
 20 αὖ εἶη πάντως, ὅτι Κύριος οὗτός ἐστι καὶ τῆς γενέσεως τῶν
 ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν ἀρχῇ κατερχόμενος πρὸς ἡμᾶς, ἐκ
 παρθένου πλάττει ἑαυτῷ τὸ σῶμα, ἵνα μὴ μικρὸν τῆς Θεότητος
 αὐτοῦ γνῶρισμα πᾶσι παράσχη· ὅτι ὁ τοῦτο πλάσας, αὐτός ἐστι
 καὶ τῶν ἄλλων ποιητής. τίς γάρ, ἰδὼν χωρὶς ἀνδρὸς ἐκ παρθέ-
 25 νου μόνης προερχόμενον σῶμα, οὐκ ἐνθυμεῖται τὸν ἐν τούτῳ
 φαινόμενον εἶναι καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων ποιητὴν καὶ Κύριον,
 τίς δέ, ἰδὼν καὶ τὴν ὑδάτων ἀλλασσομένην οὐσίαν καὶ εἰς οἶ-
 νον μεταβαλοῦσαν, οὐκ ἐγνωεῖ τὸν τοῦτο ποιήσαντα Κύριον εἶναι
 καὶ κτίστην τῆς τῶν ὄλων ὑδάτων οὐσίας; διὰ τοῦτο γὰρ ὡς
 30 δεσπότης ἐπέβαινε καὶ τῇ θαλάσῃ καὶ περιεπάτει ὡς ἐπὶ γῆς,
 γνῶρισμα τῆς ἐπὶ πάντα δεσποτείας αὐτοῦ τοῖς ὄρωσι παρέχων

πιστεύητε, τοῖς ἔργοις μου πιστεύσατε· ἵνα γινῶτε καὶ γινώσκητε, ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ Πατήρ καὶ ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ» (Ἰω 10, 37-38).

Διότι ὅπως ἐνῶ εἶνε ἀόρατος, γίνεται ἀντιληπτὸς ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς κτίσεως, ἔτσι καὶ ὅταν ἔγινεν ἄνθρωπος, ἐνῶ δὲν ἐφαίνετο εἰς τὸ σῶμα, ἦτο δυνατὸν ἐκ τῶν ἔργων νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν, ὅτι δὲν εἶνε ἓνας ἄνθρωπος αὐτὸς ποὺ ἐπιτελεῖ αὐτὰ, ἀλλὰ δύναμις καὶ Λόγος Θεοῦ. Διότι τὸ νὰ διατάσῃ αὐτὸς τοὺς δαίμονας, καὶ ἐκεῖνοι νὰ φεύγουν, δὲν εἶνε ἀνθρώπινον, ἀλλὰ θεῖον ἔργον. Ἡ ποῖος ἀφοῦ τὸν εἶδε νὰ θεραπεύῃ τὰς νόσους, εἰς τὰς ὁποίας ὑπόκειται τὸ ἀνθρώπινον γένος, θὰ ἐξηκολούθει νὰ τὸν θεωρῇ ἄνθρωπον καὶ ὄχι Θεόν; Διότι ἐκαθάριζε λεπρούς, ἔκανε χωλοὺς νὰ περιπατοῦν, διήνοιγε τὴν ἀκοὴν κωφῶν, ἔκανε τυφλοὺς νὰ ξαναβλέπουν καὶ γενικῶς ἐθεράπευεν ὅλας τὰς νόσους καὶ τὰς ἀσθενείας ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους· ἀπὸ αὐτὰ ἠδύνατο καὶ ὁ τυχὼν νὰ ἀντιληφθῇ τὴν Θεότητά του. Ποῖος ἐπίσης, ὅταν τὸν εἶδε νὰ συμπληρώσῃ ἔλλειψιν ποὺ τὴν ἐστερηθησαν μερικοὶ ἀπὸ τὴν κυοφορίαν των, ὅπως ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς τοῦ ὁποίου καὶ διήνοιξε τὰ μάτια, δὲν ἀντελήφθη ὅτι ἡ δημιουργία τῶν ἀνθρώπων εὐρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν του καὶ εἶνε αὐτὸς δημιουργὸς καὶ κατασκευαστὴς αὐτῆς; Διότι αὐτὸς ὁ ὁποῖος δίδει ὅ,τι ἀπὸ τὴν δημιουργίαν του δὲν εἶχε ὁ ἄνθρωπος, εἶνε ὅπωςδὴποτε φανερόν, ὅτι αὐτὸς εἶνε Κύριος καὶ τῆς δημιουργίας τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο καὶ ἐξ ἀρχῆς, ὅταν κατῆλθε πρὸς ἡμᾶς, πλάθει σῶμα διὰ τὸν ἑαυτὸν του ἐκ Παρθένου, διὰ νὰ δώσῃ εἰς ὅλους ὄχι μικρὰν ἀποκάλυψιν τῆς Θεότητός του, ὅτι αὐτὸς ποὺ ἔπλασεν αὐτό, αὐτὸς εἶνε δημιουργὸς καὶ τῶν ἄλλων. Διότι ποῖος, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἄνευ ἀνδρὸς ἐκ παρθένου μόνῃς προέρχεται σῶμα, δὲν σκέπτεται ὅτι αὐτὸς ποὺ παρουσιάζεται εἰς αὐτὸ εἶνε δημιουργὸς καὶ Κύριος καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων; Ποῖος δὲ ὅταν βλέπῃ νὰ ἀλλάσῃ ἡ οὐσία τῶν ὑδάτων καὶ νὰ μεταβάλλεται εἰς οἶνον, δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὸ εἶνε Κύριος καὶ κτίστης τῆς οὐσίας ὄλων τῶν ὑδάτων; Διὰ τοῦτο ὡς Δεσπότης ἐκαβαλοῦσε τὴν θάλασσαν καὶ περιεπάτει, σὰν νὰ εὐρίσκετο ἐπάνω εἰς τὴν γῆν παρέρχοντας εἰς ὅσους τὴν βλέπουν γνώρισμα τῆς κυριαρχίας του

τρέφων δὲ καὶ ἐξ ὀλίγων τοσοῦτον πλῆθος καὶ ἐξ ἀπόρων εὐπορῶν αὐτός, ὥστε ἀπὸ πέντε ἄρτων πεντακισχιλίους κορεσθῆναι καὶ ἄλλο τοσοῦτο καταλείψαι, οὐδὲν ἕτερον ἢ αὐτὸν εἶναι τὸν καὶ τῆς ὄλων προνοίας Κύριον ἐγνώριζε.

5 19. Ταῦτα δὲ πάντα ποιεῖν τῷ Σωτῆρι καλῶς ἔχειν ἐδόκει, ἴν', ἐπειδὴ τὴν ἐν τοῖς πᾶσιν αὐτοῦ πρόνοιαν ἠγνόησαν οἱ ἄνθρωποι καὶ οὐ κατενόησαν τὴν διὰ τῆς κτίσεως αὐτοῦ Θεότητα, κἂν ἐκ τῶν διὰ τοῦ σώματος ἔργων αὐτοῦ ἀναβλέψωσι καὶ ἔννοιαν λάβωσι δι' αὐτοῦ τῆς εἰς τὸν Πατέρα γνώσεως, ἐκ
10 τῶν κατὰ μέρος τὴν εἰς τὰ ὅλα αὐτοῦ πρόνοιαν, ὡς προεῖπον, ἀναλογιζόμενοι. τίς γὰρ ἰδὼν αὐτοῦ τὴν κατὰ δαιμόνων ἐξουσίαν, ἢ τίς ἰδὼν τοὺς δαίμονας ὁμολογοῦντας εἶναι τούτων αὐτὸν Κύριον, ἔτι τὴν διάνοιαν ἀμφίβολον ἔξει, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ δύναμις; Οὐδὲ γὰρ τὴν κτί-
15 σιν αὐτὴν σιωπῆσαι πεποίηκεν, ἀλλὰ τό γε θαυμαστόν, καὶ ἐν τῷ θανάτῳ, μᾶλλον δὲ ἐν αὐτῷ τῷ κατὰ τοῦ θανάτου τροπαίῳ, λέγω δὴ τῷ σταυρῷ, πᾶσα ἡ κτίσις ὡμολόγει τὸν ἐν τῷ σώματι γνωριζόμενον καὶ πάσχοντα οὐχ ἀπλῶς εἶναι ἄνθρωπον ἀλλὰ Θεοῦ Υἱὸν καὶ σωτῆρα πάντων. ὃ τε γὰρ ἥλιος ἀπεστράφη
20 καὶ ἡ γῆ ἔσειετο καὶ τὰ ὄρη ἐρρήγνυτο, πάντες κατέπτησσον· ταῦτα δὲ τὸν μὲν ἐν τῷ σταυρῷ Χριστὸν Θεὸν ἐδείκνυον τὴν δὲ κτίσιν πᾶσαν τούτου δούλην εἶναι καὶ μαρτυροῦσαν τῷ φόβῳ τὴν τοῦ Δεσπότητος παρουσίαν. οὕτω μὲν οὖν ὁ Θεὸς Λόγος διὰ τῶν ἔργων ἑαυτὸν ἐνεφάνιζε τοῖς ἀνθρώποις.

25 Ἀκόλουθον δ' ἂν εἴη καὶ τὸ τέλος τῆς ἐν σώματι διαγωγῆς καὶ περιπολήσεως αὐτοῦ διηγῆσασθαι, καὶ εἰπεῖν καὶ ὅποιος γέγονεν ὁ τοῦ σώματος θάνατος· μάλιστα ὅτι τὸ κεφάλαιον τῆς πίστεως ἡμῶν ἐστι τούτο, καὶ πάντες ἀπλῶς ἄνθρωποι περι

εἰς ὄλα. Ὅταν δὲ μὲ ὀλίγας τροφὰς ἔτρεφε τόσον μέγα πλῆθος καὶ εὕρισκε δι' αὐτοὺς λύσιν ἐκεῖ πού δὲν ὑπῆρχε λύσις, ὥστε ἀπὸ πέντε ἄρτους νὰ χορτάσουν πέντε χιλιάδες καὶ νὰ περισσεύῃ ἐπίσης τόσον πολὺς ἄρτος, ὁ καθεὶς ἀντελαμβάνετο, ὅτι αὐτὸς δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο, παρὰ ὁ Κύριος πού προνοεῖ δι' ὄλα.

19. Ἐκρινε δὲ ὁ Σωτῆρ ὅτι καλὸν ἦτο νὰ τὰ κάνῃ ὄλα αὐτά, ὥστε οἱ ἄνθρωποι, ἀφοῦ ἠγνόησαν τὴν περὶ πάντων πρόνοιάν του καὶ δὲν κατενόησαν διὰ τῆς κτίσεως τὴν Θεότητά του, νὰ ἀναβλέψουν ἔστω καὶ ἐκ τῶν ἔργων τὰ ὁποῖα διὰ τοῦ σώματος ἐξετέλει, καὶ δι' αὐτοῦ νὰ ἐννοήσουν τὸν Πατέρα, ἀναλογιζόμενοι, ὅπως προηγουμένως εἶπον, τὴν πρόνοιαν αὐτοῦ δι' ὄλα. Διότι, ποῖος ἀφοῦ εἶδε τὴν ἐξουσίαν του ἔναντι τῶν δαιμόνων, ἢ εἶδε τοὺς δαίμονας νὰ ὁμολογοῦν ὅτι αὐτὸς εἶνε Κύριός των, θὰ ἔχη ἀκόμη ἀμφιβόλους λογισμοὺς ἐὰν αὐτὸς εἶνε ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ δύναμις; Διότι καὶ τὴν κτίσιν δὲν τὴν ἐπλασεν ἔτσι ὥστε νὰ σιωπᾷ, ἀλλὰ τὸ πιὸ θαυμαστὸν εἶνε ὅτι καὶ εἰς τὸν θάνατον καὶ μάλιστα εἰς αὐτὸ τὸ τρόπαιον τὸ ὁποῖον ἔστησε κατὰ τοῦ θανάτου, ἐννοῶ βεβαίως τὸν σταυρόν, ὅλη ἡ κτίσις ὠμολόγει ὅτι αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἦτο βέβαιον ὅτι πάσχει σωματικῶς, δὲν εἶνε ἀπλῶς ἄνθρωπος ἀλλ' Υἱὸς Θεοῦ καὶ Σωτῆρ πάντων. Διότι ὅταν ὁ ἥλιος ἐσκοτίσθη καὶ ἡ γῆ ἐσειετο καὶ τὰ ὄρη ἐσχίζοντο, ὅλοι ἐτρόμαζαν. Αὐτὰ ἀπεδείκνυν ὅτι ὁ Χριστὸς μὲν πού εὕρισκετο ἐπὶ τοῦ σταυροῦ εἶνε Θεός, ὅλη δὲ ἡ κτίσις εἶνε δούλη αὐτοῦ καὶ μὲ τὸν φόβον τῆς ἐμαρτύρει τὴν παρουσίαν τοῦ Δεσπότη. Ἐτσι λοιπὸν ὁ Θεὸς Λόγος διὰ τῶν ἔργων ἐφανέρωσε τὸν ἑαυτὸν του εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

Ἀκολουθῶν θὰ ἔπρεπε νὰ διηγηθῶμεν καὶ νὰ ὁμιλήσωμεν διὰ ποῖον σκοπὸν ἔζησε καὶ συνανестράφη ἐν σώματι, καὶ τί εἶδους ἦτο ὁ θάνατος τοῦ σώματος, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἀποτελεῖ κεφαλαιῶδες δόγμα τῆς πίστεώς μας· καὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι αὐ-

τούτου θρυλλοῦσιν, ἵνα γνῶς ὅτι καὶ ἐκ τούτου μᾶλλον οὐδὲν ἤττον γινώσκεται Θεὸς ὁ Χριστὸς καὶ τοῦ Θεοῦ Υἱός.

2. Ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις

20. Τὴν μὲν οὖν αἰτίαν τῆς σωματικῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, ὡς οἷόν τε ἦν, ἐκ μέρους καὶ ὡς ἡμεῖς ἠδυνήθημεν νοῆσαι προ-
 5 εἴπομεν, ὅτι οὐκ ἄλλου ἦν τὸ φθαρτὸν εἰς ἀφθαρσίαν μεταβα-
 λεῖν, εἰ μὴ αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος τοῦ καὶ τὴν ἀρχὴν ἐξ οὐκ ὄν-
 των πεποιηκός τὰ ὅλα· καὶ οὐκ ἄλλου ἦν τὸ κατ' εἰκόνα πάλιν
 ἀνακτίσαι τοῖς ἀνθρώποις, εἰ μὴ τῆς εἰκόνης τοῦ Πατρὸς· καὶ
 10 οὐκ ἄλλου ἦν τὸ θνητὸν ἀθάνατον παραστῆσαι, εἰ μὴ τῆς αὐτο-
 ζωῆς οὐσης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ οὐκ ἄλλου
 ἦν περὶ Πατρὸς διδάξαι καὶ τὴν εἰδώλων καθαιρῆσαι θρησκείαν,
 εἰ μὴ τοῦ τὰ πάντα διακοσμοῦντος Λόγου καὶ μόνου τοῦ Πατρὸς
 ὄντος Υἱοῦ μονογενοῦς ἀληθινοῦ. ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ ὀφειλόμε-
 15 νον παρὰ πάντων ἔδει λοιπὸν ἀποδοθῆναι· ὀφείλετο γὰρ πάντας,
 ὡς προεῖπον, ἀποθανεῖν, δι' ὃ μάλιστα καὶ ἐπεδήμησε· τούτου
 ἔνεκεν μετὰ τὰς περὶ τῆς Θεότητος αὐτοῦ ἐκ τῶν ἔργων ἀποδεί-
 ξεις, ἤδη λοιπὸν καὶ ὑπὲρ πάντων τὴν θυσίαν ἀνέφερεν, ἀντὶ
 πάντων τὸν ἑαυτοῦ ναὸν εἰς θάνατον παραδιδούς, ἵνα τοὺς μὲν
 20 πάντας ἀνυπευθύνους καὶ ἐλευθέρους τῆς ἀρχαίας παραβάσεως
 ποιήσῃ, δείξῃ δὲ ἑαυτὸν καὶ θανάτου κρείττονα, ἀπαρχὴν τῆς
 τῶν ὄλων ἀναστάσεως τὸ ἴδιον σῶμα ἀφθαρτον ἐπιδεικνύμενος.

Καὶ μὴ τοι θαυμάσης εἰ πολλάκις τὰ αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν

---

9. Πράγματι ἐκεῖνο [πού ἐθρυλλεῖτο πολὺ μεταξύ τῶν εἰδωλολατρῶν περὶ τῶν Χριστιανῶν, ἦτο ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἔχουν ὡς Θεὸν κάποιον θανατοποιονίτην ἑσταυρωμένον. Φαίνεται δὲ τοῦτο καὶ ἀπὸ τὰ ἐξῆς λόγια τοῦ Λουκιανοῦ ἀπὸ τὸ βιβλίον του «Περὶ τῆς Περεγρίνου τελευτῆς» (§11), τὸ ὁποῖον ἔγραψε διὰ νὰ διασύρῃ τοὺς Χριστιανούς· «Τὸν μάγον γοῦν ἐκείνον

τὸ σχολιάζουν⁹. διὰ τὴν μάθησιν ὅτι καὶ δι' αὐτοῦ ἐξ ἴσου ἀναγνωρίζεται ὁ Χριστὸς ὡς Θεὸς καὶ ὡς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

2. Ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις

20. Προηγουμένως λοιπὸν εἶπομεν μερικὰ διὰ τὴν αἰτίαν τῆς σωματικῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ὅσα ἠδυνήθημεν νὰ καταλάβωμεν, δηλαδὴ ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβάλη τὸ φθαρτὸν εἰς ἀφθαρσίαν ἄλλος, παρὰ ὁ ἴδιος ὁ Σωτὴρ ποῦ ἐξ ἀρχῆς ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας ἐδημιούργησε τὰ πάντα· καὶ ὅτι δὲν ἠδύνατο ἄλλος νὰ ξανακτίσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸ κατ' εἰκόνα, παρὰ ἡ εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, καὶ ὅτι δὲν ἠδύνατο ἄλλος νὰ κἀνῃ τὸ θνητὸν ἀθάνατον, παρὰ μόνον ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ποῦ εἶνε ἡ ἴδια ἡ αὐτοζωή, καὶ ὅτι δὲν ἠδύνατο ἄλλος νὰ διδάξῃ περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ νὰ διαλύσῃ τὴν θρησκείαν τῶν εἰδώλων, παρὰ μόνον ὁ Λόγος ποῦ ρυθμίζει τὰ πάντα, ὁ μόνος μονογενὴς καὶ ἀληθινὸς Υἱὸς τοῦ Πατρὸς. Ἀκόμη, εἶπον προηγουμένως ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐξοφληθῇ τὸ κοινὸν χρέος τῶν ἀνθρώπων, ὅπως καὶ ἔπρεπε νὰ ἀποθάνουν ὅλοι. Διὰ τοῦτο μάλιστα ἦλθε καὶ εἰς τὴν γῆν· διὰ τοῦτο, μετὰ ἀπὸ τὰς ἀποδείξεις ἐκ τῶν ἔργων του περὶ τῆς Θεότητός του προσέφερεν ἐν συνεχείᾳ καὶ τὴν θυσίαν ὑπὲρ πάντων, παραδίδοντας τὸν ναὸν του εἰς τὸν θάνατον ὑπὲρ πάντων μὲ σκοπὸν νὰ καταστήσῃ τοὺς πάντας ἀνενόχους καὶ ἐλευθέρους ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν παράβασιν, νὰ ἀποδείξῃ δὲ τὸν ἑαυτὸν του ἀνώτερον τοῦ θανάτου, ἐπιδεικνύοντας τὸ ἰδικὸν του ἀφθαρτὸν σῶμα ὡς ὑπόδειγμα τῆς ἀναστάσεως ὅλων.

Καὶ μὴ ἀπορήσης, διατὶ πολλὰς φορὰς λέγομεν τὰ ἴδια

ἐπι σέβουσι τὸν ἀνθρώπον τὸν ἐν τῇ Παλαιστίῃ ἀνασκολοπισθέντα (= σταυρωθέντα), ὅτι καινὴν τελευτὴν εἰσήγαγεν ἐς τὸν βίον». Ὁ Λουκιανὸς «καινὴν τελευτὴν», δηλαδὴ παράδοξον θάνατον, λέγει τὸ μαρτύριον τῶν Χριστιανῶν κατὰ τὸ πρότυπον τῆς σταυρώσεως τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὅποιον τόσον προθύμως ὑπέμενον οἱ Χριστιανοὶ καὶ τὸ ὅποιον ἐδημιούργει κατάπληξιν εἰς τοὺς εἰδωλολάτρας.

λέγομεν. ἐπειδὴ γὰρ περὶ τῆς εὐδοκίας τοῦ Θεοῦ λαλοῦμεν, διὰ τοῦτο τὸν αὐτὸν νοῦν διὰ πλειόνων ἐρμηνεύομεν, μὴ ἴρα τι παραλιμπάνειν δόξωμεν, καὶ ἔγκλημα γένηται ὡς ἐνδεῶς εἰρηκόσι. καὶ γὰρ βέλτιον ταυτολογίας μέμψιν ὑποστῆναι, ἢ παρα-
 5 λείψαι τι τῶν ὀφειλόντων γραφῆναι. τὸ μὲν οὖν σῶμα ὡς καὶ αὐτὸ κοινὴν ἔχον τοῖς πᾶσι τὴν οὐσίαν (σῶμα γὰρ ἦν ἀνθρώπινον), εἰ καὶ καινότερω θαύματι συνέστη ἐκ παρθένου μόνης, ὅμως θνητὸν ὄν, κατὰ ἀκολουθίαν τῶν ὁμοίων καὶ ἀπέθνησκε· τῇ δὲ τοῦ Λόγου εἰς αὐτὸ ἐπιβάσει, οὐκέτι κατὰ τὴν ἰδίαν φύ-
 10 σιν ἐφθειρέτο, ἀλλὰ διὰ τὸν ἐνοικήσαντα τοῦ Θεοῦ Λόγον ἐκτὸς ἐγένετο φθορᾶς. καὶ συνέβαινεν ἀμφοτέρω ἐν ταυτῷ γενέσθαι παραδόξως· ὅτι τε ὁ πάντων θάνατος ἐν τῷ κυριακῷ οἴωματι ἐπληροῦτο, καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ φθορὰ διὰ τὸν συνόντα Λόγον ἐξηφανίζετο. Θανάτου γὰρ ἦν χρεῖα καὶ θάνατον ὑπὲρ πάντων
 15 ἔδει γενέσθαι, ἵνα τὸ παρὰ πάντων ὀφειλόμενον γένηται. ὅθεν, ὡς προεῖπον, ὁ Λόγος, ἐπεὶ οὐχ οἷόν τε ἦν αὐτὸν ἀποθανεῖν (ἀθάνατος γὰρ ἦν), ἔλαβεν ἑαυτῷ σῶμα τὸ δυνάμενον ἀποθανεῖν, ἵνα, ὡς ἴδιον ἀντὶ πάντων αὐτὸ προσενέγκῃ, καὶ ὡς αὐτὸς ὑπὲρ πάντων πάσχων διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπίβασιν, καταργήσῃ
 20 τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον, καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους, ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἐνοχοὶ ἦσαν δουλείας.

21. Ἀμέλει τοῦ κοινοῦ πάντων Σωτῆρος ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν, οὐκέτι νῦν ὡσπερ πάλαι κατὰ τὴν τοῦ νόμου ἀπειλήν
 25 θανάτῳ ἀποθνήσκομεν οἱ ἐν Χριστῷ πιστοὶ (πέπανται γὰρ ἡ τοιαύτη καταδίκη)· ἀλλὰ τῆς φθορᾶς πανομένης καὶ ἀφανιζομένης ἐν τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι, λοιπὸν κατὰ τὸ τοῦ σώματος θνητὸν διαλυόμεθα μόνον τῷ χρόνῳ, ὃν ἐκάστῳ ὁ Θεὸς ὥρισεν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τυχεῖν δυναθῶμεν. δίκην

περὶ τῶν ἰδίων πραγμάτων. Ἐπειδὴ ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς εὐδοκίας τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο ἔρμηνεύομεν τὴν ἰδίαν ἰδέαν μὲ περισσότερα λόγια, διὰ νὰ μὴ φανῆ ὅτι κάτι παραλείπομεν, καὶ μᾶς κατηγορήσουν ὅτι ἔλλιπῶς ὠμιλήσαμεν. Ὡπωσδήποτε εἶνε προτιμότερον νὰ δεχθῶμεν τὴν κατηγορίαν ὅτι λέγομεν τὰ ἴδια, παρὰ νὰ παραλείψωμεν κάτι ἀπὸ αὐτὰ πού χρεωστοῦμε, νὰ γράφωμεν.

Τὸ σῶμα, λοιπόν, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸ εἶχε τὴν ἰδίαν οὐσίαν πού εἶχαν καὶ ὅλα τὰ ἄλλα (διότι ἦτο ἀνθρώπινον σῶμα), ἂν καὶ ἐδημιουργήθη διὰ πρωτακούστου θαύματος μόνον ἀπὸ παρθένον, ὅμως ἐπειδὴ ἦτο θνητὸν, ἀπέθνησκε ὅπως καὶ τὰ ὁμοιά του. Ἐπειδὴ ὅμως κατώκησεν εἰς αὐτὸ ὁ Λόγος, δὲν κατεστρέφετο συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν του, ἀλλὰ χάρις εἰς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ πού κατώκει ἐντὸς αὐτοῦ, ἔμεινεν ἄφθαρτον· καὶ συνέβη τὸ παράδοξον νὰ γίνωνται καὶ τὰ δύο συγχρόνως· δηλαδή καὶ ὁ κοινὸς θάνατος ἐξεπληροῦτο εἰς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ φθορὰ ἐξηφανίζοντο ἐξ αἰτίας τοῦ συνυπάρχοντος Λόγου. Ἦτο ἀναγκαῖος ὁ θάνατος καὶ ἔπρεπε νὰ συμβῆ ἕνας θάνατος ὑπὲρ πάντων, διὰ νὰ ἐξοφληθῇ αὐτὸ πού ἐχρεωστοῦσαμεν ὅλοι μαζί ὡς ἀνθρωπότης. Διὰ τοῦτο, ὅπως εἶπα ἀνωτέρω, ἀφοῦ ὁ Λόγος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποθάνῃ (διότι ἦτο ἀθάνατος) ἔλαβε σῶμα πού νὰ δύναται νὰ ἀποθάνῃ, ὥστε νὰ τὸ προσφέρῃ ὡς ἰδικὴν του προσφορὰν χάριν ὅλων καί, πάσχοντας αὐτὸς ὑπὲρ πάντων, ἐπειδὴ ἦτο ὁ ἴδιος κάτοικος τοῦ σώματος, νὰ «καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τούτέστι τὸν διάβολον, καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους, ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντός τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας» (Ἐβ 2, 14-15).

21. Ἀφοῦ βεβαίως ὁ κοινὸς Σωτὴρ ὅλων ἀπέθανεν ὑπὲρ ἡμῶν, τώρα πλέον ὅσοι πιστεύομεν εἰς τὸν Χριστὸν δὲν ἀποθνήσκομεν διὰ θανάτου, ὅπως παλαιότερον κατὰ τὴν ἀπειλήν τοῦ νόμου· (διότι ἔχει πλέον παύσει ἡ τοιαύτη καταδίκη). Ἄλλ' ἀφοῦ σταματᾷ καὶ ἐξαφανίζεται ἡ φθορὰ διὰ τῆς χάριτος τῆς ἀναστάσεως, εἰς τὸ ἐξῆς ἀποθνήσκομεν ὡς πρὸς τὸ θνητὸν στοιχεῖον τοῦ σώματος μόνον, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ὁποῖον ὠρισῆ

γὰρ τῶν ἐν τῇ γῆ καταβαλλομένων σπερμάτων οὐκ ἀπολλύμεθα διαλυόμενοι, ἀλλ' ὡς σπειρόμενοι ἀναστησόμεθα, καταργηθέντος τοῦ θανάτου κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος χάριν. Διὰ τοῦτο γοῦν καὶ ὁ μακάριος Παῦλος, ἐγγνητῆς τῆς ἀναστάσεως πᾶσι
 5 γενόμενος, φησί· Δεῖ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν. ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσῃται ἀφθαρσίαν καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσῃται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος· Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκος· ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; ποῦ
 10 σου, ἄδη, τὸ νίκος;

Διὰ τί οὖν, ἂν τις εἴποι, εἶπερ ἀναγκαῖον ἦν ἀντὶ πάντων αὐτὸν παραδοῦναι τὸ σῶμα θανάτῳ, οὐχ ὡς ἄνθρωπος ἰδίως ἀπέθετο τοῦτο, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ σταυρωθῆναι παρῆλθεν; ἐντίμως γὰρ μᾶλλον ἔπρεπεν ἀποθέσθαι τὸ σῶμα, ἢ περ μεθ'
 15 ὕβρεως τὸν τοιοῦτον θάνατον ὑπομεῖναι. θεὰ δὴ πάλιν εἰ μὴ ἡ τοιαύτη ἀντίθεσις ἐστὶν ἀνθρωπίνη· τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ σωτῆρος γενόμενον θεῖον ἀληθῶς καὶ ἄξιον τῆς αὐτοῦ Θεότητος διὰ πολλά· πρῶτον μὲν διτι ὁ συμβαίνων τοῖς ἀνθρώποις θάνατος κατὰ ἀσθένειαν τῆς αὐτῶν φύσεως αὐτοῖς παραγίνεται· οὐ δυνάμενοι
 20 γὰρ ἐπὶ πολὺ διαμένειν, τῷ χρόνῳ διαλύονται. διὰ τοῦτο γὰρ καὶ νόσοι τούτοις συμβαίνοσι, καὶ ἐξασθενήσαντες ἀποθνήσκουσι. Ὁ δὲ Κύριος οὐκ ἀσθενής, ἀλλὰ Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ Λόγος ἐστὶ καὶ αὐτοζωή. εἰ μὲν οὖν ἦν ἰδίᾳ πον κατὰ τὴν σνήθειαν τῶν ἀνθρώπων ἀποθέμενος τὸ σῶμα ἐν κλί-
 25 νῃ, ἐνομίσθη ἂν καὶ αὐτὸς κατὰ τὴν τῆς φύσεως ἀσθένειαν τοῦτο παθὼν καὶ μηδὲν ἔχων πλέον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· ἐπειδὴ δὲ καὶ ζωὴ ἦν καὶ Θεοῦ Λόγος καὶ ἔδει τὸν ὑπὲρ πάντων γενέσθαι θάνατον, διὰ τοῦτο ὡς μὲν ζωὴ καὶ δύναμις ὦν συνίσχυνεν ἐν αὐτῷ τὸ σῶμα, ὡς δὲ ὀφείλοντος γενέσθαι τοῦ θανάτου, οὐχ

διὰ τὸν καθένα ὁ Θεός, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐπιτύχωμεν ἀνωτέραν ἀνάστασιν. Διότι ὅπως τὰ σπέρματα τὰ ὁποῖα ρίπτονται εἰς τὴν γῆν, ἔτσι καὶ ἡμεῖς μὲ τὸ νὰ ἀποθνήσκωμεν δὲν χανόμεθα, ἀλλὰ σπειρώμεθα διὰ νὰ ἀναστηθῶμεν, ἀφ' οὗ κατηργήθη ὁ θάνατος διὰ τῆς χάριτος τοῦ Σωτῆρος. Διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ ὁ μακάριος Παῦλος γίνεται εἰς ὅλους ἐγγυητῆς καὶ λέγει· «Δεῖ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν. ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσῃται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσῃται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος· Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκος· ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; ποῦ σου, ἄδης, τὸ νίκος;» (Α' Κο 15, 53-55).

Διατί λοιπὸν, θὰ ἔλεγε κανεὶς, ἀπέθανεν ὄχι μὲ φυσικὸν θάνατον ἀλλὰ σταυρικόν, ἐφ' ὅσον ἦτο ἀναγκαῖον νὰ παραδώσῃ αὐτὸς τὸ σῶμα του εἰς τὸν θάνατον ὑπὲρ πάντων; Διότι φαίνεται πιὸ σωστὸν νὰ ἀποθέσῃ τὸ σῶμα μὲ ἔντιμον θάνατον, παρά νὰ ὑπομείνῃ τὴν ἀτιμίαν τοῦ σταυρικοῦ θανάτου. Πρόσχευε ὁμως μήπως αὐτὴ μὲν ἡ ἀντίρρηση εἶνε ἀνθρωπίνη, αὐτὸ δὲ τὸ ὁποῖον ἔπραξεν ὁ Σωτὴρ εἶνε πράγματι θεῖον καὶ διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιὸν τῆς Θεότητός του. Πρῶτον, διότι ὁ συνηθισμένος θάνατος ἐπέρχεται λόγω τῆς ἀδυναμίας τῆς φύσεως τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐπειδὴ δὲν δύνανται ἐπὶ πολὺ νὰ διατηροῦνται εἰς τὴν ζωὴν, μὲ τὸν χρόνον ἀποθνήσκουν. Διὰ τοῦτο ἐμφανίζονται εἰς αὐτοὺς καὶ ἀσθένειαι καὶ ἐξασθενοῦν καὶ ἀποθνήσκουν. Ὁ Κύριος ὁμως, δὲν εἶνε ἀδύνατος, ἀλλ' εἶνε δύναμις Θεοῦ καὶ Λόγος Θεοῦ καὶ αὐτοζωή. Ἐὰν λοιπὸν ἀπέθνησκε κάπου ἐπάνω εἰς ἓνα κρεβάτι τὸν συνηθισμένον ἀνθρώπινον θάνατον, θὰ ἔθεωρεῖτο ὅτι καὶ αὐτὸς συμφώνως πρὸς τὴν ἀσθένειαν τῆς φύσεως τὸ ἔπαθεν αὐτὸ καὶ ὅτι δὲν ἔχει τίποτε περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ἐπειδὴ ὁμως ἦτο καὶ ζωὴ καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔπρεπε νὰ ἀποθάνῃ ὑπὲρ πάντων, διὰ τοῦτο ὡς ζωὴ καὶ δύναμις ποὺ ἦτο ἐδυνάμωνε μαζὶ καὶ τὸ σῶμα. ἐπειδὴ ὁμως ὤφειλε νὰ ἀποθάνῃ, ἐλάμβανε τὴν ἀφορμὴν νὰ θυσιασθῇ ὄχι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του ἀλλὰ ἀπὸ τοῦς

ἑαυτῷ ἀλλὰ παρ' ἐτέρων ἐλάμβανε τὴν πρόφασιν τοῦ τελειῶσαι
 τὴν θυσίαν· ἐπεὶ μηδὲ νοσεῖν ἔδει τὸν Κύριον τὸν τῶν ἄλλων
 τὰς νόσους θεραπεύοντα. ἀλλ' οὐδὲ ἐξασθενῆσαι ἔδει πάλιν
 τὸ σῶμα, ἐν ᾧ καὶ τὰς τῶν ἄλλων ἀσθενείας ἰσχυροποιεῖ. διὰ
 5 τί οὖν καὶ τὸν θάνατον ὡσπερ καὶ τὸ νοσεῖν οὐκ ἐκώλυσεν; ὅτι
 διὰ τοῦτο ἔσχε τὸ σῶμα, καὶ ἀπρεπὲς ἦν κωλύσαι, ἵνα μὴ καὶ ἡ
 ἀνάστασις ἐμποδιοσθῆ. προηγήσασθαι μέντοι τοῦ θανάτου νό-
 σον ἀπρεπὲς πάλιν ἦν, ἵνα μὴ ἀσθένεια τοῦ ἐν τῷ σώματι νο-
 μισθῆ. οὐκ ἐπεινάσεν οὖν; ναὶ ἐπεινάσαε διὰ τὸ ἴδιον τοῦ σώμα-
 10 τος· ἀλλ' οὐ λιμῷ διεφθάρη διὰ τὸν φοροῦντα αὐτὸ Κύριον. διὰ
 τοῦτο, εἰ καὶ ἀπέθανε διὰ τὸ ὑπὲρ πάντων λύτρον, ἀλλ' οὐκ εἶδε
 διαφθοράν. δλόκληρον γὰρ ἀνέστη· ἐπεὶ μηδὲ ἄλλου τινός, ἀλλ'
 αὐτῆς τῆς ζωῆς ἦν τὸ σῶμα.

22. Ἄλλ' ἔδει, φήσειεν ἂν τις, κρυβῆναι τὴν ἐπιβουλὴν τῶν
 15 Ἰουδαίων, ἵνα καθόλου τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἀθάνατον διαφυλάξῃ.
 ἀκουέτω δὴ ὁ τοιοῦτος, ὅτι καὶ τοῦτο ἀπρεπὲς ἦν τῷ Κυρίῳ.
 ὡς γὰρ οὐκ ἔπρεπε τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ, ζωῆ ὄντι, τῷ σώματι
 ἑαυτοῦ θάνατον παρ' ἑαυτοῦ διδόναι, οὕτως οὐχ ἤρμοζεν οὐδὲ
 τὸν παρ' ἐτέρων διδόμενον φεύγειν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον διώκειν
 20 αὐτὸν εἰς ἀναίρεσιν. ὅθεν εἰκότως οὔτε ἑαυτῷ ἀπέθετο τὸ
 σῶμα, οὔτε πάλιν ἐπιβουλεύοντας τοὺς Ἰουδαίους ἔφυγε.

Τὸ δὲ τοιοῦτον οὐκ ἀσθένειαν ἐδείκνυε τοῦ Λόγου· ἀλλὰ
 μᾶλλον καὶ σωτήρα καὶ ζωὴν αὐτὸν ἐγνώριζεν· ὅτι καὶ τὸν θάνα-
 τον εἰς ἀναίρεσιν περιέμενε, καὶ τὸν διδόμενον θάνατον ὑπὲρ
 25 τῆς πάντων σωτηρίας ἔσπευδε τελειῶσαι. καὶ ἄλλως δὲ οὐ τὸν
 ἑαυτοῦ θάνατον, ἀλλὰ τὸν τῶν ἀνθρώπων ἤλθε τελειῶσαι ὁ
 σωτήρ· ὅθεν οὐκ ἰδίῳ θανάτῳ (οὐκ εἶχε γὰρ ζωὴ ὢν) ἀπετίθε-
 το τὸ σῶμα, ἀλλὰ τὸν παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἐδέχετο, ἵνα καὶ
 τοῦτον ἐν τῷ ἑαυτοῦ σώματι προσελθόντα τέλεον ἐξαφανίσῃ

ἄλλους· διότι οὔτε ἔπρεπε νὰ ἀρρωστήσῃ ὁ Κύριος, ὁ ὁποῖος ἐθεράπευε τὰς ἀσθενείας τῶν ἄλλων. Ἄλλ' οὔτε ἐπίσης ἔπρεπε νὰ ἐξασθενήσῃ τὸ σῶμα, ἐφ' ὅσον ἐνεδυναμώσῃ καὶ τὰς ἀδυναμίας τῶν ἄλλων. Διατί λοιπόν, δὲν ἠμπόδισε τὸν θάνατον ὅπως καὶ τὴν ἀσθένειαν; Ἀλλὰ τὸ σῶμα τὸ εἶχε διὰ τὸν θάνατον καὶ δὲν συνέφερε νὰ τὸν ἐμποδίσῃ, διὰ νὰ μὴ ἐμποδισθῇ καὶ ἡ ἀνάστασις. Νὰ προηγηθῇ πάλιν τοῦ θανάτου ἀσθένεια, δὲν ἦτο σωστόν, διὰ νὰ μὴ θεωρηθῇ ἀδυναμία αὐτοῦ πού εὐρίσκετο ἐντὸς τοῦ σώματος. Δὲν ἐπέινασε λοιπόν; Ναι ἐπέινασεν ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιότητος τοῦ σώματος· δὲν ἀπέθανεν ὁμως τὸ σῶμα ἀπὸ τὴν πείναν ἐξ αἰτίας τοῦ Κυρίου ὁ ὁποῖος τὸ ἐφοροῦσε. Διὰ τοῦτο, ἂν καὶ ἀπέθανε διὰ νὰ λυτρώσῃ τοὺς πάντας, ἐν τούτοις δὲν «εἶδε διαφθοράν» (Ψα 15, 10· Πρξ 2, 27). Διότι ἀνεστήθη ὁλόκληρον· διότι δὲν ἦτο κανενὸς ἄλλου σώμα, ἀλλ' αὐτῆς τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς.

22. Ἄλλ' ἔπρεπε, θὰ ἔλεγε κανεὶς, νὰ κρυβῇ ἀπὸ τὴν ἐπιβουλήν τῶν Ἰουδαίων, διὰ νὰ φυλάξῃ τὸ σῶμα του τελείως ἀθάνατον. Ἄς ἀκούσῃ λοιπόν αὐτός, ὅτι καὶ αὐτὸ ἦτο ἀνάρμοστον εἰς τὸν Κύριον. Διότι ὅπως δὲν ἤρμοζεν εἰς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ὁ ὁποῖος εἶνε ζωὴ, νὰ προκαλέσῃ μόνος του τὸν θάνατον τοῦ σώματός του, ἔτσι δὲν ἤρμοζε νὰ ἀποφεύγῃ τὸν θάνατον τὸν προκαλούμενον ἀπὸ ἄλλους, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ τὸν ἐπιδιώκῃ διὰ νὰ τὸν καταργήσῃ. Εὐλόγως λοιπόν, δὲν ἀπέθανε φυσικὸν θάνατον, ἀλλ' οὔτε ἀπέφυγε τὸν θάνατον πού προεκλήθη ἀπὸ τὴν ἐπιβουλήν τῶν Ἰουδαίων.

Αὐτὸ ὁμως δὲν ἐδείκνυεν ἀδυναμίαν τοῦ Λόγου· ἀλλὰ μᾶλλον ἀπεδείκνυεν ὅτι εἶνε Σωτὴρ καὶ Ζωὴ. Διότι καὶ ἐνέδραν ἔστησε, διὰ νὰ καταργήσῃ τὸν θάνατον, καὶ ἔτρεχε νὰ ὑπομείνῃ ὡς προσφοράν τὸν θάνατον πού τοῦ ἐδίδετο ἢ ἀφορμὴ νὰ ὑπομείνῃ, διὰ νὰ σώσῃ τοὺς πάντας. Ἐξ ἄλλου δὲ ὁ Σωτὴρ ἦλθε νὰ προσφέρῃ ὡς θυσίαν ὄχι τὸν ἰδικὸν του θάνατον, ἀλλὰ τὸν θάνατον πού τοῦ ἔδιναν οἱ ἄνθρωποι. Καὶ ἔτσι ἀπέθεσε τὸ σῶμα ὄχι μὲ ἰδικὸν του θάνατον, διότι αὐτὸς εἶνε ἡ ζωὴ καὶ δὲν εἶχε θάνατον. Ἐδέχθη ὁμως τὸν θάνατον πού τοῦ ἐπροκάλεσαν οἱ ἄνθρωποι, ὥστε νὰ ἐξαφανίσῃ καὶ αὐτὸν τελείως, μιὰ καὶ

ἔπειτα καὶ ἐκ τούτων ἂν τις εὐλόγως ἴδοι τὸ τοιοῦτον τέλος ἐσχηκέναι τὸ κυριακὸν σῶμα. ἔμελε τῷ Κυρίῳ μάλιστα περὶ ἧς ἔμελλε ποιεῖν ἀναστάσεως τοῦ σώματος. τοῦτο γὰρ ἦν κατὰ τοῦ θανάτου τρόπαιον ταύτην ἐπιδείξασθαι πᾶσι καὶ πάντα
 5 πιστώσασθαι τὴν παρ' αὐτοῦ γενομένην τῆς φθορᾶς ἀπάλειψιν, καὶ λοιπὸν τὴν τῶν σωμάτων ἀφθαρσίαν, ἧς πᾶσιν ὡσπερ ἐνέχυρον καὶ γνώρισμα τῆς ἐπὶ πάντας ἐσομένης ἀναστάσεως τετήρηκεν ἀφθαρτον τὸ ἑαυτοῦ σῶμα. εἰ μὲν οὖν ἦν πάλιν νοσήσαν τὸ σῶμα, καὶ ἐπ' ὄψει πάντων διαλυθεῖς ἀπ' αὐτοῦ ὁ
 10 Λόγος, ἀπρεπὲς μὲν ἦν τὸν τῶν ἄλλων τὰς νόσους θεραπεύοντα παρορᾶν τὸ ἴδιον ὄργανον ἐν νόσοις τηκόμενον. πῶς γὰρ ἂν ἐπιστεύθη τὰς ἄλλων ἀπελάσας ἀσθενείας, ἀσθενοῦντος ἐν αὐτῷ τοῦ ἰδίου ναοῦ; ἢ γὰρ ὡς οὐ δυνάμενος ἀπελάσαι νόσον ἐγελάσθη ἢ δυνάμενος, καὶ μὴ ποιῶν, ἀφιλόνητος καὶ πρὸς
 15 τοὺς ἄλλους ἐνομίζετο.

23. Εἰ δὲ καὶ χωρὶς τινος νόσου καὶ χωρὶς τινος ἀληγηδόνος, ἰδίᾳ που καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐν γωνίᾳ ἢ ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἢ κατ' οἰκίαν, ἢ ὅπου δῆποτε τὸ σῶμα κρύψας ἦν, καὶ μετὰ ταῦτα πάλιν ἐξαίφνης φανείς, ἔλεγεν ἑαυτὸν ἐκ νεκρῶν ἐγγεῖρθαι· μύ-
 20 θους μὲν ἂν ἔδοξε λέγειν παρὰ πᾶσιν, ἠπιστήθη δὲ πολλῷ πλέον καὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως λέγων, οὐκ ὄντος ὄλως τοῦ μαρτυροῦντος περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. τῆς δὲ ἀναστάσεως προηγεῖσθαι δεῖ θάνατον, ἐπεὶ οὐκ ἂν εἴη ἀνάστασις μὴ προηγουμένου θανάτου. ὅθεν εἰ κρύφα που ἐγεγόνει τοῦ σώματος ὁ θάνατος,
 25 οὐ φαινομένου τοῦ θανάτου, οὐδὲ ἐπὶ μαρτύρων γενομένου, ἀφανὴς ἦν καὶ ἀμάρτυρος καὶ ἡ τούτου ἀνάστασις. ἢ διὰ τί τὴν μὲν ἀνάστασιν ἐκήρυττεν ἀναστὰς, τὸν δὲ θάνατον ἀφανῶς ἐποίει γενέσθαι; ἢ διὰ τί τοὺς μὲν δαίμονας ἐπ' ὄψει πάντων ἀπήλαυνε, τὸν τε ἐκ γενετῆς τυφλὸν ἀναβλέπειν ἐποίησε

ἤγγισεν εἰς τὸ σῶμα του. Ἐπειτα δύναται νὰ ἐννοήσῃ κανεῖς, ὅτι καλῶς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἐξεπλήρωσε τὸ χρέος τοῦ θανάτου, ἐκ τῶν ἐξῆς. Ἐνδιεφέρετο πολὺ ὁ Κύριος διὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος, τὴν ὁποῖαν ἐπρόκειτο νὰ κάνῃ. Διότι τοῦτο ἦτο τρόπαιον κατὰ τοῦ θανάτου· νὰ ἐπιδείξῃ δηλαδὴ εἰς ὅλους τὴν ἀνάστασιν. Καὶ διὰ νὰ διαπιστώσουν ὅλοι τὴν ἐξάλειψιν τῆς φθορᾶς ποὺ ἔκανε καὶ τὴν ἀφθαρσίαν τῶν σωμάτων ποὺ θὰ ἀκολουθήσῃ. Καὶ ἐτήρησεν ἀφθαρτον τὸ σῶμα του, διὰ νὰ εἶνε εἰς ὅλους ἐνέχυρον καὶ γνώρισμα τῆς ἀναστάσεως ποὺ θὰ συμβῆ εἰς ὅλους. Ἐὰν πάλιν εἶχεν ἀσθενήσει τὸ σῶμα καὶ ἀπέθνησκειν ὁ Λόγος ἔμπρὸς εἰς τὰ μάτια ὄλων, ἦτο ἀνάρμοστον νὰ παραμελῆ τὸ ἰδικόν του ὄργανον νὰ λυῶνῃ εἰς τὰς ἀσθενείας, αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἐθεράπευε τὰς ἀσθενείας τῶν ἄλλων. Διότι πῶς θὰ ἐγίνετο πιστευτὸν ὅτι ἐδίωξε τὰς ἀσθενείας τῶν ἄλλων, ἀφοῦ τὴν ἰδίαν στιγμήν ἦτο ἀσθενὴς ὁ ἰδικὸς του ναός; Διότι ἢ θὰ ἐξηυτελίζετο ὡς ἀνίκανος νὰ θεραπευθῆ, ἢ ἐφ' ὅσον ἠδύνατο καὶ δὲν τὸ ἔκανε, θὰ ἐθεωρεῖτο ὅτι καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους δὲν ὑπῆρξεν φιλόανθρωπος.

23. Ἐὰν πάλιν χωρὶς καμμίαν ἀσθένειαν καὶ κανένα πόνον, τελείως μόνος κάπου εἰς μίαν γωνίαν ἢ εἰς ἕρημον τόπον, ἢ εἰς μίαν οἰκίαν ἢ ὁπουδῆποτε ἔκρυπτε τὸ σῶμα του καὶ μετὰ τοῦτο ἐνεφανίζετο ἐξαίφνης καὶ ἔλεγεν, ὅτι ἔχει ἐγερθῆ ἐκ νεκρῶν, ὅλοι θὰ ἐνόμιζον ὅτι λέει μύθους· καὶ πολὺ περισσότερον δὲν θὰ τὸν ἐπίστευαν, ἐὰν ὠμίλει περὶ τῆς ἀναστάσεως, διότι δὲν θὰ ὑπῆρχε κανεὶς ποὺ νὰ μαρτυρῆ περὶ τοῦ θανάτου του. Ὁ θάνατος πρέπει νὰ προηγηθῆ τῆς ἀναστάσεως, διότι δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἀνάστασις, ἐὰν δὲν εἶχε προηγηθῆ ὁ θάνατος. Διὰ τοῦτο, ἐὰν κρυφίως συνέβαινε κάπου ὁ θάνατος τοῦ σώματος, μὲ τὸ νὰ μὴ εἶνε ἐμφανὴς οὔτε ἐνώπιον μαρτύρων ὁ θάνατος, θὰ ἦτο ἀφανὴς καὶ ἀναπόδεικτος καὶ ἡ ἀνάστασις αὐτοῦ. Ἡ διὰ ποῖον λόγον τὸ μὲν γεγονός τῆς ἀναστάσεως θὰ ἐκήρυττε, τὸ δὲ γεγονός τοῦ θανάτου θὰ τὸ ἀφηνεῖν εἰς ἀφάνειαν; Ἡ διὰ ποῖον λόγον ἔμπρὸς εἰς τὰ μάτια ὄλων, ἐξεδίωκε τοὺς δαίμονας καὶ ἔκανε τὸν τυφλὸν νὰ βλέπῃ, καὶ μετέβαλε τὸ

καὶ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μετέβαλλεν, ἵνα δι' αὐτῶν πιστευθῇ Λό-
 γος Θεοῦ, τὸ δὲ θνητὸν οὐκ ἐπ' ὄψει πάντων ἀφθαρτον ἐδείκνυεν,
 ἵνα πιστευθῇ αὐτὸς ὢν ἡ ζωὴ; πῶς δὲ καὶ οἱ τούτου μαθηταὶ
 παρηρησίαν εἶχον περὶ τοῦ τῆς ἀναστάσεως λόγου, οὐκ ἔχοντες
 5 εἰπεῖν, ὅτι πρῶτον ἀπέθανεν; ἢ πῶς ἂν ἐπιστεῦθῃσαν λέγοντες
 γεγονέναι πρῶτον θάνατον, εἶτα τὴν ἀνάστασιν, εἰ μὴ παρ' οἷς
 ἐπαρηρησιάζοντο, εἶχον τούτους μάρτυρας τοῦ θανάτου; εἰ γὰρ
 καὶ οὕτως, ἐπ' ὄψει πάντων γενομένων τοῦ τε θανάτου καὶ τῆς
 ἀναστάσεως, οὐκ ἠθέλησαν οἱ τότε φαρισαῖοι πιστεύειν, ἀλλὰ
 10 καὶ τοὺς ἑωρακότας τὴν ἀνάστασιν ἠνάγκασαν ἀρνήσασθαι ταύ-
 την, πάντως εἰ κεκρυμμένως ἐγεγόνει ταῦτα, πόσας ἂν προφά-
 σεις ἀπιστίας ἐπενόουν; πῶς δὲ ἄρα τὸ τοῦ θανάτου τέλος
 ἐδείκνυτο καὶ ἡ κατὰ τοῦτου νίκη, εἰ μὴ ἐπ' ὄψει πάντων προσ-
 καλεσάμενος αὐτὸν ἤλεγξε νεκρὸν, κενωθέντα λοιπὸν τῇ τοῦ
 15 σώματος ἀφθαρσίᾳ;

24. Τὰ δὲ καὶ παρ' ἐτέρων ἂν λεχθέντα, ταῦτα προβαλεῖν
 ἡμᾶς ἀναγκαῖον ταῖς ἀπολογίαις. τάχα γὰρ ἂν τις εἴποι καὶ
 τοῦτο· Εἰ ἐπ' ὄψει πάντων καὶ ἐμάρτυρον ἔδει γενέσθαι τὸν
 τούτου θάνατον, ἵνα καὶ ὁ τῆς ἀναστάσεως πιστευθῇ λόγος, ἔδει
 20 καὶ αὐτὸν ἑαυτῷ ἐνδοξον ἐπινοῆσαι θάνατον, ἵνα μόνον τὴν
 ἀτιμίαν τοῦ σταυροῦ φύγῃ. ἀλλ' εἰ καὶ τοῦτο ποιήσας ἦν, ὑπό-
 νοιαν καθ' ἑαυτοῦ παρεῖχεν, ὡς οὐ κατὰ παντὸς θανάτου δυνά-
 μενος, ἀλλὰ μόνου τοῦ περὶ αὐτοῦ ἐπινοηθέντος· καὶ οὐδὲν ἦτ-
 τον πάλιν ἦν ἢ πρόφασις τῆς περὶ τῆς ἀναστάσεως ἀπιστίας.
 25 ὅθεν οὐ παρ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἐπιβουλής ἐγένετο τῷ σώματι ὁ
 θάνατος· ἵνα δὴ αὐτοὶ προσαγάγωσι τῷ σωτήρι θάνατον, τοῦ-
 τον αὐτὸς ἐξαφανίσῃ. καὶ ὡσπερ γενναῖος παλαιστής, μέγας
 ὢν τῇ συνέσει καὶ τῇ ἀνδρίᾳ, οὐκ αὐτὸς ἑαυτῷ τοὺς ἀντιπά-
 λους ἐκλέγεται, ἵνα μὴ ὑπόνοιαν τῆς πρὸς τινὰς δειλίας παρὰ-

ὕδωρ εἰς οἶνον, διὰ νὰ γίνῃ δι' αὐτῶν πιστευτός ὡς Λόγος Θεοῦ; δὲν θὰ ἀπεδείκνυεν ἀφθαρτον τὸ θνητὸν σῶμα ἐνώπιον ὄλων, διὰ νὰ γίνῃ πιστευτός, ἀφοῦ καὶ πράγματι ἦτο ἡ ζωὴ; Καὶ πῶς οἱ μαθηταὶ του θὰ εἶχον τὴν παρρησίαν νὰ ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἀναστάσεως, ὅταν δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ εἰποῦν ὅτι πρῶτα ἀπέθανεν; Ἡ πῶς θὰ ἐπίστευον οἱ ἄνθρωποι, ὅτι μετὰ τὸ γεγονός τοῦ θανάτου συνέβη ἡ ἀνάστασις, ἐὰν δὲν ἦσαν μάρτυρες τοῦ θανάτου αὐτοὶ οἱ ἴδιοι πρὸς τοὺς ὁποίους μετὰ παρρησίας ἐκήρυττον; Διότι ἐὰν, καὶ ἔτσι πού συνέβη ἐμπρὸς εἰς τὰ μάτια ὄλων καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις, δὲν ἠθέλησαν νὰ πιστεύσουν οἱ τότε φαρισαῖοι, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους πού εἶχαν ἰδῆ τὴν ἀνάστασιν τοὺς ἐπίεσαν νὰ τὴν ἀρνηθοῦν, ὅπως δὴποτε, ἐὰν κρυφίως εἶχαν γίνῃ αὐτά, πόσας ψευδεῖς δικαιολογίας ἀπιστίας δὲν θὰ ἐπενόουν. Καὶ πῶς λοιπὸν θὰ ἐτέλει τὸ χρέος τοῦ θανάτου καὶ πῶς θὰ ἐνίκα τοῦτον, ἐὰν δὲν τὸν ἐπροσκαλοῦσε καὶ δὲν ἀπεδείκνυεν ἐνώπιον πάντων τὸν θάνατον νεκρὸν καὶ ἄκυρον ἐξ αἰτίας τῆς ἀφθαρσίας πού ἐδόθη εἰς τὸ σῶμα;

24. Ὅσα καὶ ἄλλοι θὰ ἠδύναντο νὰ ἔχουν εἰπῆ, εἶνε ἀνάγκη νὰ τὰ προβάλωμεν, διὰ νὰ ἀντικρούσωμεν τὰς κατηγορίας. Ἴσως κανεὶς θὰ ἔλεγε καὶ τὸ ἐξῆς· Ἐὰν ὁ θάνατός του ἔπρεπε, νὰ συμβῆ ἐνώπιον ὄλων καὶ νὰ ἀποδεικνύεται διὰ μαρτύρων διὰ νὰ γίνῃ πιστευτός ὁ λόγος τῆς ἀναστάσεως, ἔπρεπε τοῦλάχιστον νὰ ἐπινοήσῃ ἔνδοξον θάνατον διὰ τὸν ἑαυτὸν του καὶ νὰ ἀποφύγῃ ὅπως δὴποτε τὴν ἀτιμίαν τοῦ σταυροῦ. Ἄλλ' ἐὰν καὶ τοῦτο τὸ εἶχε κάνει, θὰ ἐπροξένοι ἐναντίον του ὑπόνοιαν, ὅτι δὲν ἔχει ἰσχὺν ἐναντίον παντός εἶδους θανάτου, ἀλλὰ μόνον ἐναντίον τοῦ θανάτου πού ἐπενεόθη δι' αὐτόν· καὶ δὲν θὰ ἦτο πάλιν μικροτέρα ἡ δικαιολογία ν' ἀπιστήσουν εἰς τὴν ἀνάστασιν. Διὰ τοῦτο δὲν ὥρισεν αὐτὸς τὸν θάνατον τοῦ σώματός του, ἀλλ' ἄλλοι τὸν ἐπέβαλον, ὥστε τὸν θάνατον πού αὐτοὶ θὰ παρουσίαζον εἰς τὸν Σωτῆρα, τοῦτον αὐτὸς νὰ ἐξαφανίσῃ. Ἐνας π.χ. γενναῖος παλαιστής, πού εἶνε σπουδαῖος εἰς τὴν φρόνησιν καὶ εἰς τὴν ἀνδρίαν, δὲν ἐκλέγει ὁ ἴδιος τοὺς ἀντιπάλους του, διὰ νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν ὑποψίαν ὅτι εἶνε δειλός, ἀλλ' ἀφήνει

σχη· ἀλλὰ τῇ τῶν θεωρούντων δίδωσιν ἔξουσία, καὶ μάλιστα
 κἂν ἐχθροὶ τυγχάνωσιν, ἵνα πρὸς ὃν ἂν συμβάλλωσιν αὐτοί,
 τοῦτον αὐτὸς καταρράξας, κρείττων τῶν πάντων πιστευθῇ·
 οὕτω καὶ ἡ τῶν πάντων ζωὴ ὁ Κύριος καὶ σωτὴρ ἡμῶν ὁ Χρι-
 5 στοὺς οὐκ ἑαυτῷ θάνατον ἐπενόει τῷ σώματι, ἵνα μὴ ὡς ἕτερον
 δειλιῶν φανῇ· ἀλλὰ τὸν παρ' ἑτέρων, καὶ μάλιστα τὸν παρὰ τῶν
 ἐχθρῶν, ὃν ἐνόμιζον εἶναι δεινὸν ἐκείνοι καὶ ἄτιμον καὶ φευκτόν,
 τοῦτον αὐτὸς ἐν σταυρῷ δεχόμενος ἠγείχετο, ἵνα καί, τούτου
 καταλυθέντος, αὐτὸς μὲν ὢν ἡ ζωὴ πιστευθῇ, τοῦ δὲ θανάτου
 10 τὸ κράτος τέλει καταργηθῇ. γέγονε γοῦν τι θαυμαστὸν καὶ
 παράδοξον· ὃν γὰρ ἐνόμιζον ἄτιμον ἐπιφέρειν θάνατον, οὗτος
 ἦν τρόπαιον κατ' αὐτοῦ τοῦ θανάτου. διὸ οὐδὲ τὸν Ἰωάννου
 θάνατον ὑπέμεινε, διαιρουμένης τῆς κεφαλῆς, οὐδὲ ὡς Ἡσαίας
 ἐπρίσθη, ἵνα καὶ τῷ θανάτῳ ἀδιαίρετον καὶ ὀλόκληρον τὸ σῶμα
 15 φυλάξῃ, καὶ μὴ πρόφασις τοῖς βουλομένοις διαιρεῖν τὴν Ἐκ-
 κλησίαν γένηται.

25. Καὶ ταῦτα μὲν πρὸς τοὺς ἔξωθεν ἑαυτοῖς λογισμοὺς
 ἐπισωρεύοντας· ἂν δὲ καὶ τῶν ἐξ ἡμῶν τις μὴ ὡς φιλόνομικος
 ἀλλ' ὡς φιλομαθῆς ζητῇ, διὰ τί μὴ ἑτέρως, ἀλλὰ σταυρὸν ὑπέ-
 20 μεινεν, ἀκουέτω καὶ οὗτος, ὅτι οὐκ ἄλλως ἢ οὕτως ἡμῖν συνέφερε,
 καὶ τοῦτο δι' ἡμᾶς καλῶς ὑπέμεινεν ὁ Κύριος. εἰ γὰρ τὴν καθ'
 ἡμῶν γενομένην κατάραν ἤλθεν αὐτὸς βαστάσαι, πῶς ἂν ἄλλως
 ἐγένετο κατάρα, εἰ μὴ τὸν ἐπὶ κατάρα γενόμενον θάνατον ἐδέ-
 ξατο; ἔστι δὲ οὗτος ὁ σταυρὸς· οὕτω γὰρ καὶ γέγραπται·
 25 Ἐπικατάρατος ὁ κρεμᾶμενος ἐπὶ ξύλου. Ἐπειτα, εἰ ὁ θά-
 νατος τοῦ Κυρίου λύτρον ἐστὶ πάντων καὶ τῷ θανάτῳ τούτῳ
 τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύεται καὶ γίνεται τῶν ἐθνῶν ἡ
 κλησίαις, πῶς ἂν ἡμᾶς προσεκαλέσατο, εἰ μὴ ἐσταύρωτο; ἐν μό-
 νῳ γὰρ τῷ σταυρῷ ἐκτεταμέναις χερσὶ τις ἀποθνήσκει. διὸ

τὴν ἐκλογὴν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν θεατῶν (καὶ μάλιστα ὅταν τυγχάνη αὐτοὶ νὰ εἶνε ἐχθροί), διὰ νὰ πιστεύσουν, ὅτι εἶνε ἰσχυρότερος ἀπὸ ὅλους, ἀφοῦ θὰ κατασυντριψῇ ὁποῖον αὐτοὶ θὰ φέρουν διὰ νὰ συγκρουσθῇ. Ἔτσι καὶ ἡ ζωὴ τῶν πάντων, ὁ Κύριος καὶ Σωτὴρ μας, ὁ Χριστός, δὲν ἐπενόησεν ὁ ἴδιος τὸν θάνατον τοῦ σώματός του, διὰ νὰ μὴ φανῇ ὅτι φοβεῖται ἄλλον θάνατον, ἀλλ' ἐδέχθη καὶ ὑπέφερεν ἐπάνω εἰς τὸν σταυρόν, τὸν θάνατον ποῦ ἄλλοι καὶ μάλιστα οἱ ἐχθροὶ του ἐπενόησαν, τὸν ὁποῖον ἐκεῖνοι ἐθεώρουν φοβερόν καὶ ἀτιμωτικόν καὶ ἀποκρουστικόν· ὥστε νὰ τὸν πιστεύσουν ὅτι αὐτὸς εἶνε ἡ ζωὴ καὶ νὰ καταργηθῇ τελείως ἡ δύναμις τοῦ θανάτου. Συνέβη λοιπὸν κάτι ἀξιοθαύμαστον καὶ παράδοξον· ὁ θάνατος δηλαδὴ ποῦ τοῦ ἐπέβαλον καὶ τὸν ὁποῖον ἐθεώρουν ἀτιμωτικόν, αὐτὸς ἦτο σύμβολον νίκης ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ θανάτου. Διὰ τοῦτο οὔτε τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου ὑπέστη δι' ἀποκοπῆς τῆς κεφαλῆς, οὔτε ἐπριονίσθη ὅπως ὁ Ἡσαΐας διὰ νὰ φυλάξῃ ἀδιαίρετον καὶ ὀλόκληρον τὸ σῶμα καὶ εἰς τὸν θάνατον, καὶ νὰ μὴ εὐρίσκουν ἀφορμὰς ἐκεῖνοι ποῦ θέλουν νὰ διαιροῦν τὴν Ἐκκλησίαν.

25. Καὶ αὐτὰ μὲν πρὸς τοὺς μὴ Χριστιανούς οἱ ὁποῖοι συνεχῶς ἐπιστρατεύουν ἐπιχειρήματα. Ἐὰν ὁμως καὶ κάποιος ἀπὸ ἡμᾶς, ὄχι μὲ σκοπὸν φιλονικίας ἀλλ' ἀπὸ φιλομάθειαν, ζητεῖ νὰ μάθῃ διατί δὲν ἀπέθανε μὲ ἄλλον τρόπον, ἀλλὰ μὲ τὸν σταυρόν, ἄς ἀκούσῃ καὶ αὐτὸς ὅτι δὲν μᾶς συνέφερε μὲ κανένα ἄλλον τρόπον παρὰ μόνον ἔτσι, καὶ καλῶς ἐσταυρώθη ὁ Κύριος πρὸς χάριν μας. Ἀφοῦ ἦλθε νὰ φορτωθῇ τὴν ἐναντίον μας ἐπιβληθεῖσαν κατάραν, διὰ ποίου ἄλλου τρόπου θὰ ἐγένετο κατάρρα, ἐὰν δὲν ἐδέχετο τὸν θάνατον, ὁ ὁποῖος ἐπενόηθη διὰ τοὺς κατηραμένους; Αὐτὸς ὁ θάνατος εἶνε ὁ σταυρός, διότι ἔτσι ἔχει γραφῆ· «Ἐπικατάρατος ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου» (Δε 21, 23· Γα 3, 13). Ἔπειτα, ἐὰν ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου εἶνε τὸ λύτρον ὄλων καὶ διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ διαλύεται «τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ» (Ἐφ 2, 14) καὶ ἐπιτυγχάνεται τὸ κάλεσμα τῶν ἐθνῶν, πῶς θὰ μᾶς ἐπροσκάλει, ἐὰν δὲν ἐσταυρώνητο; διότι μόνον ἐπάνω εἰς τὸν σταυρόν ἀποθνήσκει κανεὶς μὲ ἀπλωμένα

- καὶ τοῦτο ἔπρεπεν ὑπομεῖναι τὸν Κύριον καὶ τὰς χεῖρας ἐκτεῖ-
 ναι, ἵνα τῇ μὲν τὸν παλαιὸν λαὸν τῇ δὲ τοὺς ἀπὸ τῶν ἔθνῶν
 ἐλκύσῃ καὶ ἀμφοτέρους ἐν ἑαυτῷ συνάψῃ. τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς
 εἶρηκε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἔμελλε λυτρουῖσθαι τοὺς πάντας.
- 5 Ὅταν ὑψωθῶ, φησί, πάντας ἐλκύσω πρὸς ἑμαυτόν. καὶ
 πάλιν, εἰ ὁ ἐχθρὸς τοῦ γένους ἡμῶν διάβολος ἐκπεσὼν ἀπὸ τοῦ
 οὐρανοῦ, περὶ τὸν ἀέρα τὸν ὧδε κάτω πλανᾶται, κάκει τῶν σὺν
 αὐτῷ δαιμόνων ὡς ὁμοίων ἐν τῇ ἀπειθείᾳ ἐξουσιάζων, φαντα-
 σίας μὲν δι' αὐτῶν ἐνεργεῖ τοῖς ἀπατωμένοις, ἐπιχειρεῖ δὲ τοῖς
- 10 ἀνερχομένοις ἐμποδίζειν· καὶ περὶ τούτου φησὶν ὁ ἀπόστολος·
 Κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος
 τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας. ἦλθε δὲ
 ὁ Κύριος, ἵνα τὸν μὲν διάβολον καταβάλλῃ, τὸν δὲ ἀέρα καθα-
 ρίσῃ, καὶ ὁδοποιήσῃ ἡμῖν τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον, ὡς εἶπεν
- 15 ὁ ἀπόστολος, διὰ τοῦ καταπετάσματος, τοῦτ' ἔστι τῆς σαρκὸς
 αὐτοῦ· τοῦτο δὲ ἔδει γενέσθαι διὰ τοῦ θανάτου· ποίῳ δ'
 ἂν ἄλλῳ θανάτῳ ἐγεγόνει ταῦτα ἢ τῷ ἐν ἀέρι γενομένῳ, φημί
 δὴ τῷ σταυρῷ; μόνος γὰρ ἐν τῷ ἀέρι τις ἀποθνήσκει, ὁ σταυρῷ
 τελειούμενος.
- 20 Διὸ καὶ εἰκότως τοῦτον ὑπέμεινεν ὁ Κύριος. οὕτω γὰρ
 ὑψωθείς, τὸν μὲν ἀέρα ἐκαθάριζεν ἀπὸ τε τῆς διαβολικῆς καὶ
 πάσης τῶν δαιμόνων ἐπιβουλῆς λέγων· Ἐθεώρουν τὸν σα-
 τανᾶν ὡς ἀστραπὴν πεσόντα. τὴν δὲ εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον
 ὁδοποιῶν ἐνεκαίνιζε λέγων πάλιν· Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες
- 25 ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι. Οὐ γὰρ αὐτὸς ὁ Λόγος
 ἦν ὁ χρήζων ἀνοίξεως τῶν πυλῶν, πάντων Κυρίου ὧν οὐδὲ
 κεκλεισμένον ἦν τι τῶν ποιημάτων τῷ ποιητῇ· ἀλλ' ἡμεῖς ἤμεν
 οἱ χρήζοντες, οὓς ἀνέφερεν αὐτὸς διὰ τοῦ ἰδίου σώματος αὐ-
 τοῦ. ὡς γὰρ ὑπὲρ πάντων αὐτὸ προσήνεγκε τῷ θανάτῳ, οὕτω
- 30 δι' αὐτοῦ πάλιν ὠδοποίησε τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον.

χέρια. Δι' αὐτὸ ἔπρεπε καὶ τοῦτο νὰ τὸ ὑπομείνῃ ὁ Κύριος καὶ νὰ ἀπλώσῃ τὰ χέρια, ὥστε νὰ ἐλκύσῃ μὲ τὸ ἓνα τὸν παλαιὸν λαὸν καὶ μὲ τὸ ἄλλο τοὺς ἔθνικοὺς καὶ νὰ συνενώσῃ καὶ τοὺς δύο εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Αὐτὸ καὶ ὁ ἴδιος τὸ εἶπε, δεικνύων διὰ ποίου θανάτου ἔπρόκειτο νὰ λυτρώσῃ ὅλους. «Ὅταν ὑψωθῶ, λέγει, πάντας ἐλκύσω πρὸς ἑμαυτὸν» (Ἰω 12, 32). Καὶ πάλιν ὁ ἐχθρὸς μας, ὁ διάβολος, ἐξέπεσεν ἀπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ περιφέρεται ἐδῶ κάτω εἰς τὸν ἀέρα, καὶ ἐκεῖ κυβερνᾷ τοὺς δαίμονας ποὺ εἶνε μαζί του καὶ εἶνε ὅμοιοι μὲ αὐτὸν εἰς τὴν ἀνταρσίαν· μὲ αὐτοὺς ἐνεργεῖ φαντάσματα εἰς ὄσους ἐξαπατῶνται καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἐμποδίσῃ ἐκείνους ποὺ ἀνέρχονται· καὶ περὶ αὐτοῦ ὁ ἀπόστολος λέγει· «Κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας» (Ἐφ 2, 2). Καὶ ὁ Κύριος ἦλθε, διὰ νὰ νικήσῃ τὸν διάβολον, νὰ καθαρίσῃ τὸν ἀέρα καὶ νὰ μᾶς ἀνοίξῃ δρόμον διὰ τὴν ἄνοδόν μας εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ὅπως εἶπεν ὁ ἀπόστολος· «διὰ τοῦ καταπετάσματος, τοῦτ' ἔστι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ» (Ἐβ 10, 20)· καὶ αὐτὸ ἔπρεπε νὰ γίνῃ διὰ τοῦ θανάτου· ἀλλὰ μὲ ποῖον ἄλλον θάνατον θὰ ἐγίνοντο αὐτά, ἂν ὄχι μὲ τὸν θάνατον ποὺ συντελεῖται εἰς τὸν ἀέρα, δηλαδὴ μὲ τὸν σταυρὸν; Διότι εἰς τὸν ἀέρα ἀποθνήσκει μόνον αὐτὸς ποὺ θυσιάζεται διὰ τοῦ σταυροῦ.

Διὰ τοῦτο φυσικὰ ἐσταυρώθη ὁ Κύριος. Διότι ὑψωθείς ἐκαθάριζε τὸν ἀέρα ἀπὸ κάθε διαβολικὴν καὶ δαιμονικὴν ἐπιβουλήν λέγων· «Ἐθεώρουν τὸν σατανᾶν ὡς ἀστραπὴν πεσόντα» (Λκ. 10, 18). Ἄλλὰ καὶ διήνοιγε καὶ ἀνενέωνε τὴν ὁδὸν ποὺ ὀδηγεῖ ἄνω εἰς τὸν οὐρανὸν, λέγων πάλιν· «Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι» (Ψα 23, 7). Ὁ Λόγος ὁ ἴδιος δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ τοῦ ἀνοίξουν τὰς πύλας, διότι αὐτὸς εἶνε Κύριος ὄλων· οὔτε ἦτο κλεισμένον διὰ τὸν δημιουργὸν κάτι ἀπὸ τὰ δημιουργήματα· ἀλλ' ἡμεῖς εἶχομεν ἀνάγκην, τοὺς ὁποίους ἔφερεν ἐπάνω εἰς τὸ σῶμα του. Διότι ὅπως προσέφερε τὸ σῶμα του εἰς τὸν θάνατον ὑπὲρ πάντων, ἔτσι μὲ τὸ σῶμα του πάλιν ἀνοίξε τὴν ἄνοδον πρὸς τοὺς οὐρανοὺς.

26. Πρέπων οὖν ἄρα καὶ ἀρμόζων ὁ ἐν τῷ σταυρῷ γέγονε θάνατος ὑπὲρ ἡμῶν· καὶ ἡ αἰτία τοῦτου εὐλογος ἐφάνη κατὰ πάντα, καὶ δικαίους ἔχει τοὺς λογισμούς, ὅτι μὴ ἄλλως ἀλλὰ διὰ τοῦ σταυροῦ ἔδει γενέσθαι τὴν σωτηρίαν τῶν πάντων. καὶ
 5 γὰρ οὐδ' οὕτως ἀφανῆ ἑαυτὸν οὐδὲ ἐν τῷ σταυρῷ ἀφήκεν· ἀλλὰ κατὰ περιττὸν τὴν μὲν κτίσιν ἐποίει μαρτυρεῖν τὴν τοῦ ἑαυτῆς δημιουργοῦ παρουσίαν, τὸν δὲ ἑαυτοῦ ναὸν τὸ σῶμα οὐκ ἐπὶ πολὺ μένειν ἀνασχόμενος, ἀλλὰ μόνον δεῖξας νεκρὸν τῇ τοῦ θανάτου πρὸς αὐτὸ συμπλοκῇ, τριταῖον εὐθέως ἀνέστησε, τρώ-
 10 πια καὶ νίκας κατὰ τοῦ θανάτου φέρων τὴν ἐν τῷ σώματι γενομένην ἀφθαρσίαν καὶ ἀπάθειαν. ἠδύνατο μὲν γὰρ καὶ παρ' αὐτὰ τοῦ θανάτου τὸ σῶμα διεγεῖραι καὶ πάλιν δεῖξαι ζῶν· ἀλλὰ καὶ τοῦτο καλῶς προῖδὼν ὁ σωτὴρ οὐ πεποίηκεν. εἶπε γὰρ ἂν τις μηδόλως αὐτὸ τεθνηκέναι, ἢ μηδὲ τέλεον αὐτοῦ τὸν θά-
 15 νατον ἐψαυκέναι, εἰ παρ' αὐτὰ τὴν ἀνάστασιν ἦν ἐπιδείξας. τάχα δὲ καὶ ἐν ἴσῳ τοῦ διαστήματος ὄντος τοῦ τε θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως, ἄδηλον ἐγίνετο τὸ περὶ τῆς ἀφθαρσίας κλέος.

Ὅθεν, ἵνα δειχθῇ νεκρὸν τὸ σῶμα, καὶ μίαν ὑπέμεινε μέσην ὁ Λόγος, καὶ τριταῖον τοῦτο πᾶσιν ἔδειξεν ἀφθαρτον. ἔνε-
 20 κα μὲν οὖν τοῦ δειχθῆναι τὸν θάνατον ἐν τῷ σώματι, τριταῖον ἀνέστησε τοῦτο· ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πολὺ διαμεῖναν καὶ φθαρὲν τέλεον ὑστερον ἀναστήσας ἀπιστηθῇ, ὡς οὐκ αὐτὸ ἀλλ' ἕτερον σῶμα φέρων· ἐμελλε γὰρ ἂν τις καὶ διὰ τὸν χρόνον ἀπιστεῖν τῷ φαινομένῳ καὶ ἐπιλανθάνεσθαι τῶν γενομένων· διὰ τοῦτο οὐ
 25 πλείω τῶν τριῶν ἡμερῶν ἠνέσχετο, οὐδὲ ἐπὶ πολὺ τοὺς ἀκούσαντας αὐτοῦ περὶ τῆς ἀναστάσεως παρείλκυσεν· ἀλλ' ἔτι τῶν ἀκοῶν αὐτῶν ἔναυλον ἐχόντων τὸν λόγον καὶ ἔτι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν ἐκδεχομένων καὶ τῆς διανοίας αὐτῶν ἠρητημένης καὶ ζώντων ἐπὶ γῆς ἔτι καὶ ἐπὶ τόπον ὄντων τῶν θανα-
 30 τωσάντων καὶ μαρτυρούντων περὶ τοῦ θανάτου τοῦ κυρια-

26. Ἄρα λοιπὸν ὁ θάνατος ἔγινε διὰ σταυροῦ, ἐπειδὴ ἐταίριαζε καὶ συνέφερον εἰς ἡμᾶς. Καὶ ἡ αἰτία του ἐφάνη καθ' ὅλα λογικὴ καὶ εἶνε δικαιολογημένη, ἐπειδὴ μὲ κανένα ἄλλον τρόπον, παρὰ μόνον μὲ τὸν σταυρὸν ἔπρεπε νὰ συντελεσθῆ ἡ σωτηρία τοῦ κόσμου. Διότι ἔτσι ἐφανέρωσε τελείως τὸν ἑαυτὸν του ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ ἔκανε τὴν κτίσιν νὰ μαρτυρῆ πολὺ ἐντονώτερα τὴν παρουσίαν τοῦ δημιουργοῦ της· δὲν ἠνέχθη τὸν ναὸν του, τὸ σῶμα του, νὰ παραμείνῃ ἐπὶ πολὺ νεκρὸν, ἀλλ' ἀφοῦ τὸ ἔδειξε νεκρὸν εἰς τὴν συμπλοκὴν του πρὸς τὸν θάνατον, εὐθὺς τὴν τρίτην ἡμέραν τὸ ἀνέστησε, φέρων ὡς τρόπαια καὶ νίκας κατὰ τοῦ θανάτου τὴν ἀφθαρσίαν καὶ τὴν ἀπάθειαν, τὴν ὅποιαν ἀπέκτησε τὸ σῶμα. Βεβαίως ἠδύνατο καὶ πάραυτα νὰ ἀναστήσῃ τὸ σῶμα ἀπὸ τὸν θάνατον καὶ πάλιν νὰ τὸ δεῖξῃ ζωντανόν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ δὲν τὸ ἔκανε, ἐπειδὴ καλῶς προέβλεψεν ὁ Σωτὴρ. Διότι ἐὰν πάραυτα ἀνεσταίνοτο, θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ εἰπῆ ὅτι δὲν ἀπέθανεν ἢ ὅτι δὲν τὸν ἠγγίσε καθόλου ὁ θάνατος. Ἴσως δέ, ἐὰν συνέβαιναν εἰς τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάστασις, δὲν θὰ ἐφανερώνετο ἡ δόξα τῆς ἀφθαρσίας.

Διὰ τοῦτο, διὰ νὰ δειχθῆ τὸ σῶμα νεκρὸν, ὁ Λόγος ὑπέμεινε καὶ μίαν ἡμέραν μεταξὺ θανάτου καὶ ἀναστάσεως καὶ τὴν τρίτην ἡμέραν τὸ ἔδειξεν εἰς ὅλους ἀφθαρτον. Διὰ νὰ δειχθῆ λοιπὸν ὁ θάνατος εἰς τὸ σῶμα, τὸ ἀνέστησε τὴν τρίτην ἡμέραν. Δὲν ἠνέχθη ὁμως νὰ μείνῃ περισσότερον ἀπὸ τρεῖς ἡμέρας, διὰ νὰ μὴ παραμείνῃ ἐπὶ μακρὸν καὶ φθαρῆ τελείως, καὶ ὕστερα, ὅταν ἀναστηθῆ, νὰ μὴ πιστεύουν ὅτι φέρει τὸ ἴδιον, ἀλλ' ἄλλο σῶμα (διότι ὅπωςδὴποτε ἐξ αἰτίας τοῦ πολλοῦ χρόνου θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ λησμονήσῃ τὰ γενόμενα καὶ νὰ ἀπιστήσῃ εἰς τὸ φαινόμενον). Οὔτε ἐβράδυνεν ἐπὶ πολὺ νὰ ἐμφανισθῆ εἰς αὐτοὺς πού τὸν εἶχαν ἀκούσει νὰ ὁμιλῆ περὶ τῆς ἀναστάσεως, ἀλλ' ἐνῶ ἀκόμη ἀνέμενον καὶ ἡ σκέψις των ἦτο καρφωμένη εἰς αὐτὰ καὶ ἐνῶ ἀκόμη ἔζων εἰς τὴν γῆν, καὶ ἦσαν εἰς τὸν τόπον ἐκείνων πού τὸν ἐθανάτωσαν καὶ ἐκείνων πού διεβεβαίωναν περὶ τοῦ θανάτου τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου, αὐτὸς ὁ Υἱὸς τοῦ

κοῦ σώματος, αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ἐν τριταίῳ διαστήματι τὸ
 γενόμενον νεκρὸν σῶμα ἔδειξεν ἀθάνατον καὶ ἄφθαρτον· καὶ
 ἀνεδείχθη πᾶσιν, ὅτι οὐκ ἀσθενεῖα φύσεως τοῦ ἐνοικοῦντος Λό-
 γου τέθηκε τὸ σῶμα, ἀλλ' ἐπὶ τῷ τὸν θάνατον ἐξαφανισθῆναι
 5 ἐν αὐτῷ τῇ δυνάμει τοῦ σωτῆρος.

27. Τοῦ μὲν γὰρ καταλελύσθαι τὸν θάνατον καὶ νίκην
 κατ' αὐτοῦ γεγενῆσθαι τὸν σταυρὸν καὶ μηκέτι λοιπὸν ἰσχύειν,
 ἀλλ' εἶναι νεκρὸν αὐτὸν ἀληθῶς, γνώρισμα οὐκ ὀλίγον καὶ πί-
 στις ἐναργῆς τὸ παρὰ πάντων τῶν τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν αὐ-
 10 τὸν καταφρονεῖσθαι καὶ πάντας ἐπιβαίνειν κατ' αὐτοῦ καὶ μη-
 κέτι φοβεῖσθαι τοῦτον, ἀλλὰ τῷ σημεῖῳ τοῦ σταυροῦ καὶ τῇ εἰς
 Χριστὸν πίστει καταπατεῖν αὐτὸν ὡς νεκρὸν.

Πάλαι μὲν γὰρ πρὶν τὴν θείαν ἐπιδημίαν γενέσθαι τοῦ σω-
 τῆρος, φοβερὸς ἦν καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀγίοις ὁ θάνατος καὶ πάν-
 15 τες τοὺς ἀποθνήσκοντας ὡς φθειρομένους ἐθρήνον· ἄρτι δὲ
 τοῦ σωτῆρος ἀναστήσαντος τὸ σῶμα, οὐκέτι μὲν ὁ θάνατός
 ἐστι φοβερός, πάντες δὲ οἱ τῷ Χριστῷ πιστεύοντες ὡς οὐδὲν
 αὐτὸν ὄντα πατοῦσι καὶ μᾶλλον ἀποθνήσκειν αἰροῦνται, ἢ ἀρνή-
 σασθαι τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν. Ἰσασι γὰρ ὄντως, ὅτι ἀποθνή-
 20 σκοντες οὐκ ἀπόλλυνται, ἀλλὰ καὶ ζῶσι καὶ ἄφθαρτοι διὰ τῆς
 ἀναστάσεως γίνονται. ἐκεῖνος δὲ ὁ πάλαι τῷ θανάτῳ πονηρῶς
 ἐναλλόμενος διάβολος, λυθισῶν αὐτοῦ τῶν ὠδίνων, ἔμεινε
 μόνος ἀληθῶς νεκρός. καὶ τούτου τεκμήριον ὅτι, πρὶν πιστεύ-
 σουσιν οἱ ἄνθρωποι τῷ Χριστῷ, φοβερὸν τὸν θάνατον ὄρωσι καὶ
 25 δειλιῶσιν αὐτόν· ἐπειδὴν δὲ εἰς τὴν ἐκείνου πίστιν καὶ διδασκα-
 λίαν μετέλθωσι, τοσοῦτον καταφρονοῦσι τοῦ θανάτου, ὡς καὶ
 προθύμως ἐπ' αὐτὸν ὁρμᾶν καὶ μάρτυρας γίνεσθαι τῆς κατ'
 αὐτοῦ παρὰ τοῦ Σωτῆρος γενομένης ἀναστάσεως. καὶ γὰρ ἔτι
 νῆπιοι ὄντες τὴν ἡλικίαν, σπεύδουσιν ἀποθνήσκειν, καὶ μελετῶσι
 30 κατ' αὐτοῦ ταῖς ἀσκήσεις οὐ μόνον ἄνδρες ἀλλὰ καὶ γυναῖκες.
 Οὕτως ἀσθενὴς γέγονεν, ὡς καὶ γυναῖκας τὰς ἀπατηθείσας τὸ
 πρὶν παρ' αὐτοῦ νῦν παίζειν αὐτόν ὡς νεκρὸν καὶ παρειμένον.
 ὡς γὰρ τυράννου καταπολεμηθέντος ὑπὸ γησίῳ βασιλέως

Θεοῦ ἐνεφάνισεν ἀθάνατον καὶ ἄφθαρτον τὸ σῶμα, τὸ ὅποιον εἶχε μείνει ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας νεκρόν. Καὶ ἐγινε φανερόν εἰς ὅλους ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Λόγου δὲν ἀπέθανεν ἀπὸ ἀσθένειαν φυσικὴν, ἀλλὰ μὲ τὴν δύναμιν ποῦ εἶχεν ὁ Σωτὴρ νὰ ἐξαφανίσῃ ἀπ' αὐτὸ τὸν θάνατον.

27. Μέγα γνώρισμα καὶ δυνατὴ ἀπόδειξις διὰ τὸ ὅτι κατελύθη ὁ θάνατος καὶ ἐνικήθη ἀπὸ τὸν σταυρόν, καὶ δὲν ἔχει πλέον δύναμιν, ἀλλ' εἶνε πράγματι νεκρός, εἶνε τὸ ὅτι περιφρονεῖται ἀπ' ὅλους τοὺς μαθητὰς τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὅλοι προχωροῦν ἐναντίον του καὶ δὲν τὸν φοβοῦνται πλέον, ἀλλὰ μὲ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ μὲ τὴν πίστιν εἰς τὸν Χριστὸν τὸν καταπατοῦν ὡς νεκρόν.

Διότι παλαιότερον, πρὶν ἐμφανισθῆ ἐπὶ τῆς γῆς ὁ Σωτὴρ, ὁ θάνατος ἦτο φοβερός ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἀγίους καὶ ὅλοι ἐθρῆνουν αὐτούς ποῦ ἀπέθνησκον, διότι ἐνόμιζον ὅτι καταστρέφονται. Τώρα ὅμως ποῦ ὁ Σωτὴρ ἀνέστησε τὸ σῶμα, δὲν εἶνε πλέον φοβερός ὁ θάνατος, ὅλοι δὲ ὅσοι πιστεύουν εἰς τὸν Χριστὸν τὸν καταπατοῦν σὰν νὰ μὴ εἶνε τίποτε, καὶ προτιμοῦν νὰ ἀποθάνουν, παρὰ νὰ ἀρνηθοῦν τὴν πίστιν εἰς τὸν Χριστόν. Διότι πράγματι γνωρίζουν, ὅτι ὅταν ἀποθνήσκουν δὲν χάνονται, ἀλλὰ ζοῦν καὶ γίνονται ἄφθαρτοι διὰ τῆς ἀναστάσεως. Ὁ δὲ διάβολος ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος παλαιότερον ὤρμοῦσε πονηρῶς (κατὰ τῶν ἀνθρώπων) μὲ τὸν θάνατον, τώρα ποῦ διελύθησαν τὰ σπλάγχνα του, ἀπέμεινε ὁ μόνος πράγματι νεκρός. Καὶ ἀπόδειξις αὐτοῦ εἶνε τὸ ὅτι, πρὶν πιστεύσουν εἰς τὸν Χριστόν οἱ ἄνθρωποι, θεωροῦν τὸν θάνατον φοβερόν καὶ τὸν τρέμουν. Ὅταν ὅμως ἐνταχθοῦν εἰς τὴν πίστιν του καὶ γίνουν μαθηταὶ του, τόσον πολὺ περιφρονοῦν τὸν θάνατον, ὥστε μὲ προθυμίαν ὀρμοῦν εἰς αὐτόν, καὶ γίνονται μάρτυρες τῆς ἀναστάσεως τὴν ὅποιαν ἐπετέλεσεν ὁ Σωτὴρ ἐναντίον τοῦ θανάτου. Καὶ νήπια ἀκόμη σπεύδουν νὰ ἀποθάνουν, καὶ κατέρχονται εἰς ἀγῶνα ἐναντίον του ὄχι μόνον ἄνδρες ἀλλὰ καὶ γυναῖκες. Τόσον ἀδύνατος κατέστη, ὥστε καὶ αἱ γυναῖκες, αἱ ὅποιαι ἠπατήθησαν προηγουμένως ὑπ' αὐτοῦ, τώρα τὸν περιπαίζου ὡς νεκρόν καὶ παράλυτον. Ἐὰν π.χ. ἓνας ἀληθινὸς βασιλεὺς κατανικήσῃ ἓνα

καὶ δεθέντος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας, πάντες λοιπὸν οἱ δια-
βαίνοντες καταπαλζουσιν αὐτοῦ, τύπτοντες καὶ διασύροντες,
οὐδέτι φοβούμενοι τὴν μακρὰν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀγριότητα διὰ
τὸν νικήσαντα βασιλέα, οὕτω καὶ τοῦ θανάτου νικηθέντος καὶ
5 στηλιτευθέντος ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἐν τῷ σταυρῷ καὶ δεδεμέ-
νου τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, πάντες οἱ ἐν Χριστῷ διαβαίνοντες
αὐτὸν καταπατοῦσι, καὶ μαρτυροῦντες τῷ Χριστῷ χλευάζουσι
τὸν θάνατον, ἐπικερτομοῦντες αὐτῷ καὶ τὰ ἄνωθεν κατ' αὐτοῦ
γεγραμμένα λέγοντες· ποῦ σου, θάνατε, τὸ νίκος; ποῦ σου, ἄδη,
10 τὸ κέντρον;

28. Ἄρ' οὖν τοῦτο μικρὸς ἔλεγχός ἐστι τῆς τοῦ θανάτου
ἀσθενείας; ἢ μικρά ἐστὶν ἀπόδειξις τῆς κατ' αὐτοῦ γενομένης
νίκης παρὰ τοῦ Σωτῆρος, δταν οἱ ἐν Χριστῷ παῖδες καὶ νέαι
κόραι παρορῶσι τὸν ἐνταῦθα βίον καὶ ἀποθανεῖν μελετῶσιν;
15 ἔστι μὲν γὰρ κατὰ φύσιν ὁ ἄνθρωπος δειλιῶν τὸν θάνατον καὶ
τὴν τοῦ σώματος διάλυσιν· τὸ δὲ παραδοξότατον τοῦτό ἐστιν,
ὅτι ὁ τὴν τοῦ σταυροῦ πίστιν ἐνδυσάμενος καταφρονεῖ καὶ τῶν
κατὰ φύσιν, καὶ τὸν θάνατον οὐ δειλιᾷ διὰ τὸν Χριστόν. καὶ
ὡσπερ τοῦ πυρός ἔχοντος κατὰ φύσιν τὸ καλεῖν, εἰ λέγοι τις
20 εἶναι τι τὸ μὴ δειλιῶν αὐτοῦ τὴν καῦσιν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἀσθε-
νὲς αὐτὸ δεικνῶν, οἷον δὴ λέγεται τὸ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ἀμύαν-
τον· εἶτα ὁ τῷ λεγομένῳ μὴ πιστεύων, εἰ πείραν θελήσειε λα-
βεῖν τοῦ λεγομένου, πάντως τὸ ἄκαυστον ἐνδυσάμενος καὶ προσ-
βαλὼν πυρὶ, πιστοῦται λοιπὸν τὴν κατὰ τοῦ πυρός ἀσθενεί-
25 αν· ἢ ὡς, εἴ τις τὸν τύραννον δεδεμένον ἰδεῖν θελήσειε, πάν-
τως εἰς τὴν τοῦ νικήσαντος χώραν καὶ ἀρχὴν παρελθὼν, ὁ-
ρᾷ τὸν ἄλλοις φοβερόν ἀσθενῆ γενόμενον· οὕτως εἴ τις ἐστὶν
ἄπιστος, καὶ ἀκμὴν μετὰ τσαῦτα καὶ μετὰ τοὺς τοσοῦ-
τους ἐν Χριστῷ γενομένους μάρτυρας καὶ μετὰ τὴν καθ' ἡμέ-

τύραννον καὶ τοῦ δέσῃ τὰ πόδια καὶ τὰ χέρια, ὅλοι πλέον οἱ περαστικοὶ τὸν περιπαίζουσι καὶ τὸν κτυποῦσι καὶ τὸν διασύρουσι, διότι δὲν φοβοῦνται πλέον τὴν μανίαν τοῦ καὶ τὴν ἀγριότητά του, χάρις εἰς τὸν νικητὴν βασιλέα. Ἔτσι, ἀφοῦ ὁ Σωτὴρ ἐνίκησε καὶ ἐστιγμάτισε τὸν θάνατον εἰς τὸν σταυρὸν, καὶ ἔδωσε τὰ χέρια τοῦ καὶ τὰ πόδια τοῦ, ὅλοι ὅσοι ζοῦσι χριστιανικῶς, τὸν καταπατοῦσι, καὶ ὅσοι ὁμολογοῦσι τὸν Χριστόν, τὸν χλευάζουσι καὶ τὸν περιπαίζουσι, λέγοντες αὐτὰ πού ἐξ ἀρχῆς ἔχουσι γραφῇ ἐναντίον τοῦ· «Ποῦ σου, θάνατε, τὸ νίκος; Ποῦ σου, ἄδη, τὸ κέντρον;» (Α' Κο 15, 55).

28. Εἶνε λοιπὸν αὐτὸ μικρὰ ἀπόδειξις τῆς ἀδυναμίας τοῦ θανάτου; Ἡ εἶνε μικρὰ μαρτυρία τῆς νίκης τοῦ Σωτῆρος ἐναντίον τοῦ, ὅταν οἱ Χριστιανοὶ νέοι καὶ νεάνιδες παρθένοι, περιφρονοῦσι τὴν παροῦσαν ζωὴν καὶ ἀποφασίζουσι νὰ ἀποθάνουσι; Βεβαίως ὁ ἄνθρωπος ἐκ φύσεως φοβεῖται τὸν θάνατον καὶ τὴν διάλυσιν τοῦ σώματος· ἀλλὰ τὸ καταπληκτικώτατον εἶνε τοῦτο, ὅτι αὐτὸς πού ἐνδύεται τὴν πίστιν τοῦ σταυροῦ, ξεπερνᾷ τὰς φυσικὰς ἀδυναμίας καὶ δὲν τρομάζει τὸν θάνατον χάριν τοῦ Χριστοῦ. Ἡ φυσικὴ ιδιότης π.χ. τῆς φωτιᾶς εἶνε νὰ καίῃ· θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ὑπάρχει κάτι πού ὄχι μόνον δὲν τρομάζει τὸ κάψιμόν της ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ἀποδεικνύει ἀνίκανον, ὅπως λέγουσι βεβαίως διὰ τὸ ἀμίαντον τῶν Ἰνδιῶν¹⁰. Τώρα ἂν κάποιος δὲν πιστεύει εἰς τὸ λεγόμενον, ἂν θέλῃ νὰ λάβῃ πείραν τοῦ λεγομένου, δὲν ἔχει παρὰ νὰ φορέσῃ αὐτὸ πού δὲν καίεται, καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν φωτιάν, ὅποτε διαπιστώνει τῆς ἀδυναμίας τῆς φωτιᾶς ἐναντι αὐτοῦ. Ἡ, ἂν κάποιος θέλῃ νὰ ἰδῇ δεμένον τὸν τύραννον, ὅπως δὴποτε πηγαίνει εἰς τὴν χώραν καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ νικητοῦ καὶ ἐκεῖ βλέπει τελείως ἀδύνατον αὐτὸν πού διὰ τοὺς ἄλλους εἶνε φοβερός. Ἔτσι, ἂν κάποιος εἶνε ἄπιστος, ἀκόμη καὶ μετὰ ἀπὸ τόσα πολλά, μετὰ ἀπὸ τόσον πολλοὺς μάρτυρας Χριστιανούς καὶ μετὰ ἀπὸ τὸν χλευ-

10. Ὁ ἀμίαντος ἦτο γνωστὸς καὶ τότε, εἰσήγετο δὲ ἐξ Ἰνδιῶν.

ραν γινομένην κατὰ τοῦ θανάτου χλεύην παρὰ τῶν ἐν Χριστῷ
 διαπρεπόντων, ὅμως, εἰ ἔτι τὴν διάνοιαν ἀμφίβολον ἔχει περὶ
 τοῦ κατηγοῖσθαι τὸν θάνατον καὶ τέλος ἐσχηκέναι, καλῶς μὲν
 ποιεῖ θαυμάζων περὶ τοῦ τηλικούτου· πλὴν μὴ σκληρὸς εἰς
 5 ἀπιστίαν μηδὲ ἀναιδῆς πρὸς τὰ οὕτως ἐναργῆ γινέσθω. ἀλλ'
 ὥσπερ ὁ τὸ ἀμίαντον λαβὼν γινώσκει τὸ ἄφανστον τοῦ πυρὸς
 πρὸς αὐτό, καὶ ὁ τὸν τύραννον δεδεμένον θέλων ὄραῖν, εἰς τὴν τοῦ
 νικήσαντος ἀρχὴν παρέρχεται· οὕτω καὶ ὁ ἀπιστῶν περὶ τῆς
 τοῦ θανάτου νίκης λαμβανέτω τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς
 10 τὴν τούτου διδασκαλίαν παρερχέσθω, καὶ ὄψεται τοῦ θανάτου
 τὴν ἀσθένειαν καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ νίκην. πολλοὶ γὰρ πρότερον ἀπι-
 στοῦντες καὶ χλευάζοντες ὕστερον πιστεύσαντες, οὕτω κατεφρό-
 νησαν τοῦ θανάτου, ὡς καὶ μάρτυρας αὐτοῦ γενέσθαι τοῦ Χριστοῦ.

29. Εἰ δὲ τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ καὶ τῇ πίστει τῇ εἰς
 15 Χριστὸν καταπατεῖται ὁ θάνατος, δῆλον ἂν εἶη παρὰ ἀληθείᾳ
 δικαζούσῃ μὴ ἄλλον εἶναι ἀλλ' ἢ αὐτὸν τὸν Χριστόν, τὸν κατὰ τοῦ
 θανάτου τρόπαια καὶ νίκας ἐπιδειξάμενον κάκεινον ἐξασθενῆ-
 σαι ποιήσαντα· καὶ εἰ πρότερον μὲν ἴσχυεν ὁ θάνατος καὶ διὰ
 τοῦτο φοβερὸς ἦν, ἄρτι δὲ μετὰ τὴν ἐπιδημίαν τοῦ σωτήρος
 20 καὶ τὸν τοῦ σώματος αὐτοῦ θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν κατα-
 φρονεῖται φανερόν ἂν εἶη παρ' αὐτοῦ τοῦ ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἀνα-
 βάντος Χριστοῦ κατηγοῖσθαι καὶ νενικῆσθαι τὸν θάνατον. ὡς
 γάρ, ἐὰν μετὰ νύκτα γένηται ἥλιος καὶ πᾶς ὁ περιέγειος τόπος
 καταλάμπηται ὑπ' αὐτοῦ, πάντως οὐκ ἔστιν ἀμφίβολον, ὅτι
 25 ὁ τὸ φῶς ἐφαπλώσας ἥλιος πανταχοῦ αὐτός ἐστιν ὁ καὶ τὸ σκό-
 τος ἀπελάσας καὶ τὰ πάντα φωτίσας, οὕτω, τοῦ θανάτου κα-
 ταφρονηθέντος καὶ καταπατηθέντος, ἀφ' οὗ γέγονεν ἡ τοῦ σω-
 τήρος ἐν σώματι σωτήριος ἐπιφάνεια καὶ τὸ τέλος τοῦ σταυροῦ,
 πρόδηλον ἂν εἶη, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ σωτὴρ ὁ καὶ ἐν σώματι
 30 φανεῖς, ὁ τὸν θάνατον καταργήσας, καὶ κατ' αὐτοῦ τρόπαια καθ'
 ἡμέραν ἐν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἐπιδεικνύμενος.

ασμὸν ποὺ ὑφίσταται καθημερινῶς ὁ θάνατος ἀπὸ τοὺς ἑξαιρητικούς Χριστιανούς, ἐν τούτοις, ἐὰν ἀκόμη ἀμφιβάλλη περὶ τῆς καταργήσεως καὶ τοῦ τέλους τοῦ θανάτου, ἀσφαλῶς καλὰ κάνει ποὺ ἀπορεῖ διὰ κάτι τόσον μεγάλον· ἄλλ' ἄς μὴ φανῆ σκληρὸς καὶ ἄπιστος, οὔτε ἀναιδής, διὰ πράγματα τόσον ζωηρά. Ἄλλ' ὅπως ἐκεῖνος ποὺ δοκιμάζει τὸν ἀμίαντον ἀναγνωρίζει τὴν ἀδυναμίαν τῆς φωτιᾶς νὰ τὸν καύσῃ, καὶ ἐκεῖνος ποὺ θέλει νὰ ἰδῆ δεμένον τὸν τύραννον πηγαίνει εἰς τὸ βασιλεῖον τοῦ νικητοῦ, ἔτσι καὶ ἐκεῖνος ποὺ δὲν πιστεύει εἰς τὴν νίκην κατὰ τοῦ θανάτου, ἄς λάβῃ τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἄς πλησιάσῃ νὰ διδαχθῆ αὐτό, καὶ θὰ ἰδῆ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ θανάτου καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ νίκην. Διότι πολλοὶ οἱ ὅποιοι προηγουμένως ἦσαν ἄπιστοι καὶ ἐχλεύαζον, ὅταν ὑστερον ἐπίστευσαν, τόσον πολὺ κατεφρόνησαν τὸν θάνατον, ὥστε ἔγιναν καὶ μάρτυρες αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ.

29. Ἐὰν δέ, διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ καὶ διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν Χριστὸν, καταπατῆται ὁ θάνατος, μὲ δικαστὴν τὴν ἀλήθειαν θὰ ἀπεδεικνύετο, ὅτι δὲν εἶνε ἄλλος, ἄλλ' αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Χριστός, ἐκεῖνος ποὺ ἐπέδειξε τρόπαια καὶ νίκας κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τὸν ἔκανε νὰ ἑξασθενήσῃ. Καὶ ἐφ' ὅσον προηγουμένως μὲν εἶχε δύναμιν ὁ θάνατος, καὶ διὰ τοῦτο ἦτο φοβερὸς, ἐνῶ τώρα, μετὰ τὴν ἐπὶ γῆς ἐμφάνισιν τοῦ Σωτῆρος καὶ μετὰ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματός του, καταφρονεῖται, εἶνε φανερόν ὅτι ὁ θάνατος κατηργήθη καὶ ἐνικήθη ἀπὸ αὐτὸν τὸν Χριστὸν ὁ ὁποῖος ἀνέβη εἰς τὸν σταυρόν. Μετὰ τὴν νύκτα ἐμφανίζεται ὁ ἥλιος, καὶ φωτίζει τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς· ὅπως δὴποτε δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ ἥλιος ποὺ ἀπλωσε παντοῦ τὸ φῶς, αὐτὸς εἶνε ποὺ ἔδιωξε καὶ τὸ σκότος, καὶ ἐφώτισε τὰ πάντα· ἔτσι, ἀφοῦ κατεφρονήθη καὶ κατεπατήθη ὁ θάνατος, ἀπὸ τότε ποὺ συνέβη ἡ σωτήριος σωματικὴ ἐμφάνισις τοῦ Σωτῆρος καὶ ὁ σταυρικὸς του θάνατος, εἶνε φανερόν, ὅτι αὐτὸς εἶνε ὁ Σωτὴρ ὁ ὁποῖος ἐνεφανίσθη μὲ σῶμα, «ὁ τὸν θάνατον καταργήσας», καὶ καθημερινῶς ἐπιδεικνύει τρόπαια κατ' αὐτοῦ διὰ τῶν μαθητῶν του.

Ὅταν γὰρ ἴδῃ τις ἀνθρώπους ἀσθενεῖς ὄντας τῇ φύσει
 προπηδῶντας εἰς τὸν θάνατον καὶ μὴ καταπιῆσοντας αὐτοῦ
 τὴν φθορὰν μηδὲ τὰς ἐν ἄδου καθόδους δειλιῶντας, ἀλλὰ προ-
 θύμω ψυχῇ προκαλουμένους αὐτόν, καὶ μὴ πτήσσοντας βασιά-
 5 νους, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς ἐνταῦθα ζωῆς προκρίνοντας διὰ τὸν
 Χριστὸν τὴν εἰς τὸν θάνατον δρμήν, ἣ καὶ ἐὰν θεωρὸς τις γέ-
 νηται ἀνδρῶν καὶ θηλειῶν καὶ παιδῶν νέων ὁρμώντων καὶ ἐπι-
 πηδῶντων εἰς τὸν θάνατον διὰ τὴν εἰς Χριστὸν εὐσέβειαν, τίς
 οὕτως ἐστὶν εὐήθης, ἢ τίς οὕτως ἐστὶν ἄπιστος, τίς δὲ οὕτω
 10 τὴν διάνοιαν πεπήρωται, ὡς μὴ νοεῖν καὶ λογίζεσθαι, ὅτι ὁ Χρι-
 στὸς, εἰς ὃν μαρτυροῦσιν οἱ ἄνθρωποι, αὐτὸς τὴν κατὰ τοῦ θά-
 νατου νίκην ἐκάστῳ παρέχει καὶ δίδωσιν, ἐξασθενεῖν αὐτόν
 ποιῶν ἐν ἐκάστῳ τῶν αὐτοῦ τὴν πίστιν ἐχόντων καὶ τὸ σημεῖον
 τοῦ σταυροῦ φοροῦντων; καὶ γὰρ ὁ τὸν ὄφιν βλέπων καταπα-
 15 τούμενον, εἰδὼς αὐτοῦ μάλιστα τὴν προτέραν ἀγριότητα, οὐκ
 ἀμφιβάλλει λοιπόν, ὅτι νεκρὸς ἐστὶ καὶ τέλος ἐξησθένησεν,
 ἐκτὸς εἰ μὴ τὴν διάνοιαν ἀπεστράφη καὶ οὐδὲ τὰς τοῦ σώματος
 αἰσθήσεις ὑγιαινούσας ἔχει. τίς γὰρ, καὶ λέοντα παιζόμενον
 ὑπὸ παιδίων ὄρων, ἀγνοεῖ τοῦτον ἢ νεκρὸν γενόμενον ἢ πᾶσαν
 20 ἀπολέσαντα τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν; ὡσπερ οὖν ταῦτα ἀληθῆ εἶναι
 τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐξεστὶν ὄραν, οὕτω παιζομένου καὶ καταφρο-
 νουμένου τοῦ θανάτου ὑπὸ τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων, μημέ-
 τι μηδεὶς ἀμφιβαλλέτω, μηδὲ γινέσθω τις ἄπιστος, ὅτι ὑπὸ
 Χριστοῦ κατήργηται ὁ θάνατος καὶ ἡ τούτου φθορὰ διαλέλυται
 25 καὶ πέπαιται.

30. Τοῦ μὲν οὖν κατηργῆσθαι τὸν θάνατον καὶ τρόποιον
 εἶναι κατ' αὐτοῦ τὸν κυριακὸν σταυρὸν οὐ μικρὸς ἔλεγχος τὰ
 προειρημένα. τῆς δὲ γενομένης λοιπὸν ἀθανάτου ἀναστάσεως
 τοῦ σώματος παρὰ τοῦ κοινοῦ πάντων σωτήρος καὶ ζωῆς ὄντως
 30 Χριστοῦ ἐναργεστέρα τῶν λόγων ἢ διὰ τῶν φαινομένων ἀπό-
 δεῖξις ἐστὶ τοῖς τὸν ὀφθαλμὸν τῆς διανοίας ἔχουσιν ὑγιαιόντα.
 εἰ γὰρ κατήργηται ὁ θάνατος, ὡς ὁ λόγος ἔδειξε, καὶ διὰ τὸν
 Χριστὸν πάντες αὐτὸν καταπατοῦσι, πολλῶ πλεον αὐτὸς αὐ-

Διότι ὅταν κανεῖς ἰδῆ ἀνθρώπους, πού ἐκ φύσεως εἶνε ἀδύνατοι, νὰ πηδοῦν εἰς τὸν θάνατον καὶ νὰ μὴ τρέμουν τὴν φθοράν του, οὔτε νὰ φοβοῦνται τὴν κάθοδον εἰς τὸν ἄδην, ἀλλὰ μὲ προθυμίαν νὰ τὸν προκαλοῦν, καὶ νὰ μὴ φοβοῦνται τὰς βασάνους, ἀλλὰ νὰ προτιμοῦν χάριν τοῦ Χριστοῦ νὰ ὁρμοῦν εἰς τὸν θάνατον παρὰ νὰ ζοῦν ἐδῶ· ἢ ὅταν κανεῖς βλέπη ἀνδρας καὶ γυναῖκας καὶ νέα παιδιὰ νὰ ὁρμοῦν καὶ νὰ πηδοῦν ἐπάνω εἰς τὸν θάνατον, χάριν τῆς εὐσεβείας πρὸς τὸν Χριστόν, ποῖος εἶνε τόσο ἀνόητος ἢ ποῖος εἶνε τόσο ἀπιστος, ἢ ποῖος εἶνε τόσο ἀνάπηρος εἰς τὴν διάνοιαν, ὥστε νὰ μὴ ἐννοῆ καὶ νὰ μὴ σκέπτεται ὅτι ὁ Χριστός, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου μαρτυροῦν οἱ ἀνθρώποι, αὐτὸς παραχωρεῖ καὶ δίδει εἰς τὸν καθένα τὴν νίκην κατὰ τοῦ θανάτου, καὶ αὐτὸς κάνει τὸν θάνατον νὰ ἐξασθενῆ ἔμπρὸς εἰς κάθε πιστὸν καὶ καθένα πού φέρει τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ; Διότι ὅταν ἓνας βλέπη τὸ φίδι νὰ καταπατῆται, ἐνῶ γνωρίζει πολὺ καλὰ τὴν προηγουμένην ἀγριότητά του, δὲν ἀμφιβάλλει πλέον, ὅτι εἶναι νεκρὸν καὶ ἔχει τελείως ἐξασθενήσει· ἐκτὸς ἐὰν ἔχη τρελλαθῆ καὶ δὲν ἔχει ὑγιεῖς τὰς αἰσθήσεις τοῦ σώματός του. Ἡ ποῖος, ὅταν βλέπη παιδιὰ νὰ παίζουσι μὲ ἓνα λέοντα, δὲν ἀναγνωρίζει ὅτι ἢ εἶνε νεκρὸν ἢ ἔχει χάσει ὅλην τὴν δύναμίν του; Ὅπως λοιπὸν εἶνε δυνατόν νὰ ἰδοῦμεν μὲ τὰ μάτια, ὅτι αὐτὰ εἶνε ἀληθινὰ, ἔτσι καὶ ὅταν περιπαίζεται καὶ περιφρονεῖται ὁ θάνατος ἀπὸ ἐκείνους πού πιστεύουσι εἰς τὸν Χριστόν, κανεῖς πλέον ἄς μὴ ἀμφιβάλλῃ οὔτε νὰ δείχῃ ἀπίστιαν, ὅτι ὁ Χριστός ἔχει καταργήσει τὸν θάνατον καὶ ἔχει παύσει τὴν φθοράν του.

30. Ὅσα εἶπαμεν προηγουμένως ἀποτελοῦν ὄχι μικρὰν ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ὁ θάνατος κατηργήθη καὶ ὁ σταυρὸς τοῦ Κυρίου εἶνε τρόπαιον κατ' αὐτοῦ. Εἰς ὄσους δὲν ἔχουσι χαλασμένα τὰ μάτια τῆς διανοίας ἀποδεικνύουσι τὰ περιστατικὰ πολὺ ζωηρότερα ἀπὸ τὰ λόγια, ὅτι ὁ Χριστός, ὁ κοινὸς Σωτὴρ ὅλων καὶ ἡ ἀληθινὴ ζωὴ, ἀνέστησε τὸ σῶμα εἰς ἀθανασίαν. Διότι ἐὰν ἔχη καταργηθῆ ὁ θάνατος, ὅπως ἀπέδειξεν ὁ λόγος, καὶ μὲ τὴν δύναμιν τοῦ Χριστοῦ ὅλοι τὸν καταπατοῦν, πολὺ

τὸν πρῶτος κατεπάτησε τῷ ἰδίῳ σώματι καὶ κατήργησεν αὐτόν. τοῦ δὲ θανάτου νεκρωθέντος ὑπ' αὐτοῦ, τί ἔδει γενέσθαι ἢ τὸ σῶμα ἀναστῆναι καὶ τοῦτο δειχθῆναι κατ' αὐτοῦ τρόποιον; ἢ πῶς γὰρ ἂν ἐφάνη καταργηθεὶς ὁ θάνατος, εἰ μὴ τὸ σῶμα
 5 τὸ κυριακὸν ἦν ἀναστάν;

Εἰ δέ τω μὴ αὐτόρκης ἢ ἀπόδειξις αὕτη περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, κἂν ἐκ τῶν ἐν ὄψει γενομένων πιστούσθω τὸ λεγόμενον. εἰ γὰρ δὴ νεκρὸς τις γενόμενος οὐδὲν ἐνεργεῖν δύναται, ἀλλὰ μέχρι τοῦ μηνίματος ἐστὶν αὐτῷ ἡ χάρις, καὶ πέπαι-
 10 ται λοιπὸν, μόνων δὲ τῶν ζώντων εἰσὶν αἱ πράξεις καὶ αἱ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐνεργεῖαι, ὁράτω δὴ ὁ βουλούμενος καὶ γινέσθω δικαστῆς ἐκ τῶν ὀρωμένων τὴν ἀλήθειαν ὁμολογῶν. τοσαῦτα γὰρ τοῦ σωτῆρος ἐνεργοῦντος ἐν ἀνθρώποις, καὶ καθ' ἡμέραν πανταχόθεν ἀπὸ τε τῶν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν βάρβαρον οἰκούν-
 15 των τοσοῦτον πλῆθος ἀοράτως πείθοντος εἰς τὴν ἑαυτοῦ πίστιν παρελθεῖν, καὶ πάντα ὑπακούειν τῇ αὐτοῦ διδασκαλίᾳ, ἃρ' ἔτι τις τὴν διάνοιαν ἀμφίβολον ἔξει εἰ γέγονεν ἀνάστασις ὑπὸ τοῦ σωτῆρος καὶ ζῆ ὁ Χριστός, μᾶλλον δὲ αὐτός ἐστιν ἡ ζωή; ἄρα δὲ νεκροῦ ἐστὶ τὰς μὲν διανοίας τῶν ἀνθρώπων κα-
 20 τανύττειν, ὥστε τοὺς πατρικοὺς ἀρνεῖσθαι νόμους, τὴν δὲ Χριστοῦ διδασκαλίαν προσκυνεῖν; ἢ πῶς, εἴπερ οὐκ ἔστιν ἐνεργῶν, νεκροῦ γὰρ ἰδιὸν ἐστὶ τοῦτο, αὐτὸς τοὺς ἐνεργοῦντας καὶ ζῶντας τῆς ἐνεργείας παύει, ὥστε τὸν μὲν μοιχὸν μηκέτι μοιχεύειν, τὸν δὲ ἀνδροφόνον μηκέτι φονεύειν, τὸν δὲ ἀδικοῦντα
 25 μηκέτι πλεονεκτεῖν, καὶ τὸν ἀσεβῆ λοιπὸν εὐσεβεῖν; πῶς δέ, εἰ μὴ ἀνέστη, ἀλλὰ νεκρὸς ἐστὶ, τοὺς λεγομένους ὑπὸ τῶν ἀπίστων ζῆν ψευδοθεοὺς καὶ θρησκευομένους δαίμονας αὐτὸς ἀπελαύνει, καὶ διώκει, καὶ καταβάλλει; Ἐνθα γὰρ ὀνομάζεται Χριστὸς καὶ ἡ τούτου πίστις, ἐκεῖθεν πᾶσα μὲν εἰδωλολατρία

περισσότερον αὐτὸς τὸν κατεπάτησε πρῶτος μὲ τὸ ἰδικόν του σῶμα καὶ τὸν κατήργησεν. Ἄφοῦ δὲ ἐθανάτωσε τὸν θάνατον, μετὰ τί ἔπρεπε νὰ κἀνη, παρὰ νὰ ἀναστήσῃ τὸ σῶμα, καὶ αὐτὸ νὰ τὸ δείξῃ ὡς τρόπαιον ἐναντίου αὐτοῦ; Ἡ πῶς θὰ ἐφαίνετο ὅτι ἔχει καταργηθῆ ὁ θάνατος, ἐὰν δὲν εἶχεν ἀναστηθῆ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου;

Ἐὰν δὲ εἰς κάποιον δὲν εἶνε ἀρκετὴ αὐτὴ ἡ ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, ἃς βεβαιωθῆ ἀπ' αὐτὰ ποῦ συμβαίνουν ἐμπρὸς εἰς τὰ μάτια μας. Ὅταν ἓνας εἶνε νεκρός, δὲν δύναται νὰ ἐνεργήσῃ ἡ ἱκανότης του ὑφίσταται μέχρι τὸ μνημα, πέραν δὲ αὐτοῦ παύει. Αἱ πράξεις καὶ αἱ ἐνέργειαι πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἶνε ἰδιότητες μόνον τῶν ζωντανῶν. Ἄς προσέξῃ λοιπὸν αὐτὸς ποῦ θέλει, καὶ ἃς κρίνῃ ἀπὸ ὅσα βλέπει, διὰ νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἀλήθειαν. Ὅταν βεβαίως ὁ Σωτὴρ ἐνεργῆ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τόσον μεγάλα, καὶ καθημερινῶς πείθει ἀοράτως νὰ προσέλθουν εἰς τὴν πίστιν του καὶ νὰ ὑπακούουν ὅλοι εἰς τὴν ἰδικὴν του διδασκαλίαν, τόσον μέγα πλῆθος ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη καὶ ἀπὸ ἐκείνους ποῦ κατοικοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ ἐκείνους ποῦ κατοικοῦν εἰς βαρβαρικὰς χώρας, ἄραγε ἀμφιβάλλει ἀκόμη κανεὶς, ὅτι ἀνεστήθη ὁ Σωτὴρ καὶ ζῆ ὁ Χριστός, ἢ μᾶλλον ὅτι αὐτὸς εἶνε ἡ ζωὴ; Μήπως εἶνε ἴδιον νεκροῦ νὰ συγκινήσῃ βαθύτατα τὰς διανοίας τῶν ἀνθρώπων, ὥστε νὰ ἀρνοῦνται τὴν θρησκείαν τῶν προγόνων καὶ νὰ προσκυνοῦν ὡς διδάσκαλον τὸν Χριστόν; Ἡ, ἂν δὲν ἐνεργῆ, ἐφ' ὅσον εἶνε νεκρός, πῶς αὐτὸς σταματᾷ τὰς ἐνεργείας ἐκείνων ποῦ ζοῦν καὶ ἐνεργοῦν, ὥστε ὁ μοιχὸς νὰ μὴ μοιχεύῃ πλέον, ὁ φονεὺς νὰ μὴ φονεύῃ, ὁ ἀδικὸς νὰ μὴ πλεονεκτῆ, καὶ ὁ ἀσεβὴς εἰς τὸ ἐξῆς νὰ εἶνε εὐσεβής; Ἐὰν πάλιν δὲν ἀνεστήθη, ἀλλ' εἶνε νεκρός, πῶς ἐκδιώκει καὶ καταδιώκει καὶ καταβάλλει τοὺς ψευδοθεοὺς καὶ λατρευομένους δαίμονας¹¹, διὰ τοὺς ὁποίους οἱ ἄπιστοι λέγουν ὅτι ζοῦν; Διότι ὅπου προφέρεται τὸ ὄνομα Χριστὸς καὶ

11. Πρβλ. § 15, ὑπόσημ. 8.

καθαιρείται, πᾶσα δὲ δαιμόνων ἀπάτη ἐλέγχεται, πᾶς δὲ δαίμων οὐδὲ τὸ ὄνομα ὑποφέρει, ἀλλὰ καὶ μόνον ἀκούσας, φηγάς οἴχεται. τοῦτο δὲ οὐ νεκροῦ τὸ ἔργον, ἀλλὰ ζῶντος καὶ μάλιστα Θεοῦ. ἄλλως τε καὶ γελοῖον ἂν εἶη τοὺς μὲν διωκομένους ὑπ' αὐτοῦ δαίμονας καὶ τὰ καταργούμενα εἰδῶλα λέγειν ζῶντας εἶναι, τὸν δὲ ἀπελαύνοντα καὶ τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει μηδὲ φανῆ-
5 ναι ποιοῦντα τούτους, ἀλλὰ καὶ ὁμολογούμενον ὑπὸ πάντων εἶναι Θεοῦ Υἱόν, τοῦτον λέγειν εἶναι νεκρόν.

31. Μέγαν δὲ καὶ καθ' ἑαυτῶν τὸν ἔλεγχον οἱ ἀπιστοῦν-
10 τες τῇ ἀναστάσει προβάλλονται, εἰ τὸν Χριστὸν τὸν λεγόμενον παρ' αὐτῶν νεκρὸν ἅπαντες δαίμονες καὶ οἱ προσκυνούμενοι παρ' αὐτῶν θεοὶ οὐ διώκουσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ὁ Χριστὸς τοὺς πάντας ἐλέγχει νεκρούς. εἰ γὰρ ἀληθὲς τὸν νεκρὸν μηδὲν ἐνεργεῖν, ἐργάζεται δὲ τосαῦτα καθ' ἡμέραν ὁ σωτὴρ, ἔλκων εἰς εὐσέ-
15 βειαν, πείθων εἰς ἀρετὴν, διδάσκων περὶ ἀθανασίας, εἰς πόθον τῶν οὐρανίων ἀνάγων, ἀποκαλύπτων τὴν περὶ Πατρὸς γνῶσιν, τὴν κατὰ τοῦ θανάτου δυνάμιν ἐμπνέων, ἐκάστῳ δεικνύων ἑαυτόν, καὶ τὴν εἰδώλων ἀθεότητα καθαιρῶν· τούτων δὲ οὐδὲν δύνανται οἱ παρὰ τοῖς ἀπίστοις θεοὶ καὶ δαίμονες, ἀλλὰ μᾶλλον
20 τῇ Χριστοῦ παρουσίᾳ νεκροὶ γίνονται, ἀργὴν ἔχοντες καὶ κενὴν τὴν φαντασίαν· τῷ δὲ σημείῳ τοῦ σταυροῦ πᾶσα μὲν μαγεία παύεται, πᾶσα δὲ φαρμακεία καταργεῖται, καὶ πάντα μὲν τὰ εἰδῶλα ἐρημοῦται καὶ καταλιμπάνεται, πᾶσα δὲ ἄλογος ἡδονὴ παύεται, καὶ πᾶς τις εἰς οὐρανὸν ἀπὸ γῆς ἀποβλέπει· τίνα
25 ἂν τις εἴποι νεκρὸν; τὸν τосαῦτα ἐργαζόμενον Χριστόν; ἀλλ' οὐκ ἴδιον νεκροῦ τὸ ἐργάζεσθαι. ἢ τὸν μηδὲν ἐνεργοῦντα, ἀλλ' ὡς ἄψυχον κείμενον, ὅπερ ἴδιον τῶν δαιμόνων καὶ εἰδώλων ὡς νεκρῶν ὑπάρχει; ὁ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ζῶν καὶ ἐνεργῆς ὢν καθ' ἡμέραν ἐργάζεται, καὶ ἐνεργεῖ τὴν πάντων σωτηρίαν·
30 ὁ δὲ θάνατος ἐλέγχεται καθ' ἡμέραν αὐτὸς ἐξασθενήσας, καὶ

ἡ πίστις του, ἐκκαθαρίζεται ἀπ' ἐκεῖ κάθε εἰδωλολατρία, ξεσκεπάζεται κάθε ἀπάτη τῶν δαιμόνων, καὶ κάθε δαίμων οὔτε τὸ ὄνομα δὲν ὑποφέρει, ἀλλὰ καὶ μόνον ἐάν τὸ ἀκούσῃ, ἀμέσως τρέπεται εἰς φυγὴν. Αὐτό, βεβαίως, δὲν εἶνε ἔργον νεκροῦ, ἀλλὰ ζῶντος καὶ μάλιστα Θεοῦ. Ἐξ ἄλλου θὰ ἦτο καὶ γελοῖον νὰ λέγωμεν ὅτι εἶνε μὲν ζωντανοὶ οἱ δαίμονες οἱ ὁποῖοι ἐκδιώκονται ὑπ' αὐτοῦ καὶ τὰ εἰδωλα τὰ ὁποῖα καταργοῦνται, εἶνε δὲ νεκρὸς αὐτὸς ὁ ὁποῖος τοὺς ἐκδιώκει καὶ μὲ τὴν δύναμιν του δὲν τοὺς ἀφήνει νὰ φανοῦν, αὐτὸς τὸν ὁποῖον ὅλοι ὁμολογοῦν ὅτι εἶνε Υἱὸς Θεοῦ.

31. Ὅσοι ἀπιστοῦν εἰς τὴν ἀνάστασιν προκαλοῦν σφοδρὸν ἔλεγχον ἐναντίον των, ἀφοῦ ὅλοι οἱ δαίμονες καὶ οἱ θεοὶ τοὺς ὁποῖους προσκυνοῦν δὲν ἐκδιώκουν τὸν Χριστόν, ἀλλ' ὁ Χριστὸς τοὺς ἀποδεικνύει ὄλους νεκρούς. Διότι ἐάν εἶνε ἀλήθεια ὅτι ὁ νεκρὸς δὲν ἐνεργεῖ καμμίαν ἐνέργειαν, ἐνῶ ὁ Σωτὴρ καθημερινῶς κάνει τόσα πολλὰ, ἦτοι ἐλκύει εἰς εὐσέβειαν, πείθει εἰς ἀρετὴν, διδάσκει περὶ ἀθανασίας, ὥθει εἰς τὸν πόθον τῶν οὐρανίων, ἀποκαλύπτει τὴν γνῶσιν περὶ τοῦ Πατρὸς, ἐμπνέει τὴν δύναμιν κατὰ τοῦ θανάτου, φανερώνει εἰς τὸν καθένα τὸν ἑαυτὸν του, καὶ κρημνίζει τὴν ἀθειαν τῶν εἰδώλων. Ἀπὸ αὐτὰ τίποτε δὲν δύναται νὰ πράξουν οἱ θεοὶ καὶ δαίμονες τῶν ἀπίστων, ἀλλὰ μᾶλλον νεκρώνονται μὲ τὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ, διότι ἡ ἐμφάνισις των εἶνε ἄνευ ἔργου καὶ κούφια. Διὰ τοῦ σημείου ὁμως τοῦ σταυροῦ παύεται κάθε μαγεία, καταργεῖται κάθε μαγγανεία, καὶ ὅλα τὰ εἰδωλα ἐρημώνονται καὶ ἐγκαταλείπονται· παύει κάθε ἀνόητη ἡδονή, καὶ ὁ καθένας στρέφει τὸ βλέμμα ἀπὸ τὴν γῆν πρὸς τὸν οὐρανόν. Ποῖον θὰ ὀνομάσῃ κανεὶς νεκρὸν; Τὸν Χριστόν, ὁ ὁποῖος ἐνεργεῖ τόσον μεγάλα; Ἄλλὰ δὲν εἶνε ἴδιον τοῦ νεκροῦ νὰ ἐργάζεται. Ἡ αὐτὸν ποῦ δὲν ἐνεργεῖ καθόλου, ἀλλὰ μένει ὡς ἄψυχος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶνε ἰδιότης τῶν δαιμόνων καὶ τῶν εἰδώλων, ἀφοῦ εἶνε νεκρά; Διότι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἶνε ζωντανὸς καὶ δραστήριος καὶ καθημερινῶς ἐργάζεται καὶ ἐνεργεῖ τὴν σωτηρίαν ὄλων· ἐνῶ καθημερινῶς ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ θάνατος ἔχει ἀδυνατήσῃ καὶ ὅτι

τὰ εἶδωλα καὶ οἱ δαίμονες μᾶλλον νεκροὶ τυγχάνοντες, ὡς ἐκ
 τούτου μηδένα διστάζειν ἔτι περὶ τῆς τοῦ σώματος ἀναστάσεως
 αὐτοῦ. ἔοικε δὲ ὁ περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ κυριακοῦ σώματος
 ἀπιστῶν ἀγνοεῖν δύναμιν Θεοῦ Λόγου καὶ Σοφίας. εἰ γὰρ ὁλως
 5 ἔλαβεν ἑαυτῷ σῶμα καὶ τοῦτο ἰδιοποιήσατο κατὰ τὴν εὐλο-
 γον ἀκολουθίαν, ὡς ὁ λόγος ἔδειξε, τί ἔδει τὸν Κύριον ποιεῖν
 περὶ τούτου; ἢ ποῖον ἔδει τέλος γενέσθαι τοῦ σώματος, ἅπαξ
 ἐπιβάντος αὐτῷ τοῦ Λόγου; μὴ ἀποθανεῖν μὲν γὰρ οὐκ ἠδύ-
 νατο, ἅτε δὴ θνητὸν ὄν, καὶ ὑπὲρ πάντων προσφερόμενον εἰς
 10 τὸν θάνατον· οὗ χάριν καὶ ὁ σωτὴρ αὐτὸ κατεσκεύασεν ἑαυτῷ·
 μείναι δὲ νεκρὸν οὐχ οἶόν τε ἦν, διὰ τὸ ζωῆς αὐτὸ ναὸν γεγενῆ-
 σθαι. ὄθεν ἀπέθανε μὲν ὡς θνητὸν, ἀνέζησε δὲ διὰ τὴν ἐν αὐ-
 τῷ ζωὴν· καὶ τῆς ἀναστάσεως ἔστι γνώρισμα τὰ ἔργα.

32. Εἰ δ', ὅτι μὴ δοῦνται, ἀπιστεῖται καὶ ἐγηγέρθαι, ὥρα
 15 καὶ τὸ κατὰ φύσιν ἀρνεῖσθαι τοὺς ἀπιστοῦντας. Θεοῦ γὰρ ἴδιον
 μὴ δοῦσθαι μὲν, ἐκ δὲ τῶν ἔργων γινώσκεισθαι, καθάπερ καὶ
 ἐπάνω λέλεκται. εἰ μὲν οὖν τὰ ἔργα μὴ ἔστι, καλῶς τῷ μὴ φαι-
 νομένῳ ἀπιστοῦσιν· εἰ δὲ τὰ ἔργα βοᾷ καὶ δείκνυσιν ἐναργῶς,
 διὰ τί ἐκόντες ἀρνοῦνται τὴν τῆς ἀναστάσεως οὕτω φανερώως
 20 ζωὴν; εἰ γὰρ καὶ τὴν διάνοιαν ἐπηρώθησαν, ἀλλὰ κἂν ταῖς
 ἔξωθεν αἰσθήσεσιν δοῦν ἔστι τὴν ἀναντίρρητον τοῦ Χριστοῦ δύ-
 ναμιν καὶ Θεότητα· ἐπεὶ καὶ τυφλός, ἐὰν μὴ βλέπη τὸν ἥλιον,
 ἀλλὰ κἂν τῆς ὑπ' αὐτοῦ γινομένης θερμῆς ἀντιλαμβανόμενος,
 οἶδεν, ὅτι ἥλιος ὑπὲρ γῆς ἔστιν. οὕτω καὶ οἱ ἀντιλέγοντες, εἰ
 25 καὶ μήπω πιστεύουσιν, ἀκμὴν τυφλώττοντες περὶ τὴν ἀλήθειαν,
 ἀλλὰ κἂν ἐτέρων πιστευόντων γινώσκοντες τὴν δύναμιν, μὴ
 ἀρνεῖσθωσαν τὴν τοῦ Χριστοῦ Θεότητα καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ γε-
 νομένην ἀνάστασιν. δῆλον γάρ, ὅτι, εἰ νεκρός ἔστιν ὁ Χριστός,
 οὐκ ἂν τοὺς δαίμονας ἐδίωκε καὶ τὰ εἶδωλα ἐσκόλυε· νεκρῷ

τὰ εἶδωλα καὶ οἱ δαίμονες εἶνε νεκροί· διὰ τοῦτο κανεῖς πλεόν δὲν ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ σώματος αὐτοῦ. Αὐτός ὁ ὁποῖος δὲν πιστεύει εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου, φαίνεται νὰ ἀγνοῇ τὴν δύναμιν τοῦ Λόγου καὶ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ. Διότι ἐφ' ὅσον ἔλαβε σῶμα καὶ κατὰ φυσικὴν συνέπειαν τὸ ἔκανε ἰδικόν του, ὅπως ἀπέδειξεν ὁ λόγος, τί ἔπρεπε νὰ τὸ κἀνῆ ὁ Κύριος; ἢ ποῖον ἔπρεπε νὰ εἶνε τὸ τέλος τοῦ σώματος, ἀφοῦ ἐπάνω εἰς αὐτὸ εὐρίσκετο ὁ Λόγος; Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἀποθάνῃ, ἐπειδὴ ἀσφαλῶς ἦτο θνητόν, καὶ προσφέρεται εἰς τὸν θάνατον ὑπὲρ πάντων, καὶ χάριν αὐτῶν τὸ κατεσκεύασε καὶ ὁ Σωτὴρ. Νὰ παραμείνῃ νεκρόν, δὲν ἦτο δυνατόν, διότι εἶχε γίνει ναὸς ζωῆς. Διὰ τοῦτο ἀπέθανε μὲν ὡς θνητόν, ἀνέζησεν ὁμως λόγῳ τῆς ζωῆς ποῦ εἶχε μέσα του. Τὰ ἔργα ἀποδεικνύουν τὴν ἀνάστασίν του.

32. Ἐὰν δέ, δὲν πιστεύουν εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ ἐπειδὴ δὲν τὸν βλέπουν, εἶνε ὥρα νὰ ἀρνηθοῦν οἱ ἀπιστοῦντες καὶ τὰ φυσικὰ πράγματα. Διότι εἶνε ἰδιότης τοῦ Θεοῦ νὰ μὴ εἶνε μὲν ὄρατός, ἀλλὰ νὰ ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὰ ἔργα, ὅπως καὶ ἀνωτέρω ἔχομεν εἰπῆ. Ἐὰν λοιπὸν δὲν ὑπάρχουν τὰ ἔργα, ἔχουν δίκαιον νὰ μὴ πιστεύουν εἰς αὐτὸν ποῦ δὲν φαίνεται· ἐφ' ὅσον ὁμως τὰ ἔργα βοοῦν καὶ λάμπουν, διατί ἐπίτηδες ἀρνοῦνται τὴν τόσον φανεράν ζωὴν τῆς ἀναστάσεως; Διότι καὶ ἂν ἀκόμη ἢ διάνοιά των ἔχει βλαβῆ, ὁμως καὶ διὰ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων εἶνε δυνατόν νὰ ἰδοῦν τὴν ἀναντίρρητον δύναμιν καὶ Θεότητα τοῦ Χριστοῦ. Ἐπειδὴ καὶ ἓνας τυφλὸς ποῦ δὲν βλέπει τὸν ἥλιον, ἐν τούτοις αἰσθάνεται τὴν θερμότητα τὴν ὁποῖαν προκαλεῖ, καὶ γνωρίζει ὅτι ὑπάρχει ἥλιος ἐπάνω ἀπὸ τὴν γῆν. Ἔτσι καὶ οἱ ἀντιλέγοντες καὶ ἂν ἀκόμη δὲν πιστεύουν καὶ ἂν ἀκόμη εἶνε τυφλοὶ διὰ τὴν ἀλήθειαν, ἐν τούτοις, ἀναγνωρίζοντες τὴν δύναμιν αὐτῶν ποῦ πιστεύουν, ἄς μὴ ἀρνοῦνται τὴν Θεότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἀνάστασίν του. Διότι εἶνε φανερόν, ὅτι, ἐὰν ἦτο νεκρὸς ὁ Χριστός, δὲν θὰ ἐξεδίωκε τοὺς δαίμονας καὶ δὲν θὰ συνέτριβε τὰ εἶδωλα, διότι δὲν θὰ ὑπήκουον εἰς νεκρὸν οἱ δαίμονες. Ἐφ' ὅσον ὁμως ἐκδιώ-

γὰρ οὐκ ἂν ὑπήκουσαν οἱ δαίμονες. εἰ δὲ διώκονται φανερώς τῇ τούτου ὀνομασίᾳ, δῆλον ἂν εἴη μὴ εἶναι τοῦτον νεκρόν, μάλιστα διὰ τοῦ δαίμονος, καὶ τὰ μὴ βλεπόμενα τοῖς ἀνθρώποις ὁρῶντες, ἠδύνατο γινώσκειν εἰ νεκρός ἐστὶν ὁ Χριστός, καὶ
5 μηδὲ ὡς ὑπακούειν αὐτῷ.

Νῦν δὲ ὁ μὴ πιστεύουσιν ἀσεβεῖς, ὁρῶσιν οἱ δαίμονες, ὅτι Θεός ἐστι, καὶ διὰ τοῦτο φεύγουσι καὶ προσπίπτουσι αὐτῷ λέγοντες ἅ καὶ ὅτε ἦν ἐν σώματι ἐφθέγγαντο· Οἶδαμέν σε τίς εἶ· σὺ εἶ ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ· καὶ Ἔα, τί σοι καὶ ἡμῖν, Υἱὲ
10 τοῦ Θεοῦ; δέομαί σου, μὴ με βασανίσῃς. δαιμόνων τοίνυν ὁμολογούντων καὶ τῶν ἔργων δσημέραι μαρτυρούντων, φανερόν ἂν εἴη, καὶ μηδεὶς ἀναιδευέσθω πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ὅτι τε ἀνέστησε τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ὁ σωτὴρ καὶ ὅτι Θεοῦ Υἱός ἐστιν ἀληθινός, ἐξ αὐτοῦ οἶα δὴ ἐκ Πατρὸς ἴδιος Λόγος καὶ σοφία
15 καὶ δύναμις ὑπάρχων, ὃς χρόνοις ὕστερον ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πάντων ἔλαβε σῶμα, καὶ τὴν μὲν οἰκουμένην περὶ Πατρὸς ἐδίδαξε, τὸν δὲ θάνατον κατήργησε, πᾶσι δὲ τὴν ἀφθαρσίαν ἐχαρίσατο διὰ τῆς ἐπαγγελίας τῆς ἀναστάσεως, ἀπαρχὴν ταύτης τὸ ἴδιον ἐγείρας σῶμα, καὶ τρόπαιον αὐτὸ κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς
20 τούτου φθορᾶς ἐπιδειξάμενος τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ.

Γ'. Ἀνασκευὴ ἀντιρρήσεων

1. Ἀντιρρήσεις τῶν Ἰουδαίων

33. Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων καὶ φανερᾶς οὔσης τῆς ἀποδείξεως περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς κατὰ τοῦ
25 θανάτου γενομένης ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος νίκης, φέρε, καὶ τὴν ἀπιστίαν τῶν Ἰουδαίων καὶ τὴν τῶν Ἑλλήνων χλεύην διελέγξωμεν. ἐπὶ τούτοις γὰρ ἴσως Ἰουδαῖοι μὲν ἀπιστοῦσιν, Ἕλληνες δὲ γελῶσι, τὸ ἀπρεπὲς τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως

κονται φανερά διὰ τοῦ ὀνόματός του, εἶνε φανερόν ὅτι δὲν εἶνε νεκρός, καθ' ὅσον μάλιστα οἱ δαίμονες πού βλέπουν καὶ ὅσα δὲν βλέπουν οἱ ἄνθρωποι, ἠδύναντο νὰ γνωρίζουν, ἔαν εἶνε νεκρός ὁ Χριστός, καὶ καθόλου νὰ μὴ ὑπακούουν εἰς αὐτόν.

Τώρα ὁμως αὐτὸ πού δὲν πιστεύουν οἱ ἀσεβεῖς, οἱ δαίμονες τὸ βλέπουν, τὸ ὅτι εἶνε Θεός, καὶ δι' αὐτὸ φεύγουν καὶ τὸν ἐκλιπαροῦν καὶ λέγουν αὐτὰ πού εἶχαν εἰπῆ καὶ ὅταν εὕρισκετο εἰς τὸ σῶμα· «Οἶδαμέν σε τίς εἶ· σὺ εἶ ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ» (Λκ 4, 34)· καὶ «Ἐα, τί σοι καὶ ἡμῖν, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; δέομαί σου, μὴ με βασανίσῃς» (Μρ 5, 7). Ἐποὶ λοιπὸν οἱ δαίμονες ὁμολογοῦν, καὶ τὰ ἔργα ἡμέραν με τὴν ἡμέραν μαρτυροῦν, εἶνε φανερόν, καὶ κανεὶς ἄς μὴ φέρεται με ἀναίδειαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ὅτι ὁ Σωτὴρ ἀνέστησε τὸ σῶμα του καὶ ὅτι εἶνε ἀληθινὸς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὅτι προερχόμενος ἀπὸ τὸν Πατέρα εἶνε ὁ Λόγος καὶ ἡ Σοφία καὶ Δύναμις αὐτοῦ· ὅτι ἔπειτα ἀπὸ χρόνους διὰ νὰ σωθοῦν ὅλοι, ἔλαβε σῶμα, καὶ ἐδίδαξε περὶ τοῦ Πατρὸς τὴν οἰκουμένην, κατήργησε δὲ τὸν θάνατον, καὶ ἐχάρισεν εἰς ὅλους τὴν ἀφθαρσίαν με τὴν ὑπόσχεσιν τῆς ἀναστάσεως, ἣ ὁποία ἤρχισε με τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματός του. Τοῦτο ἐπέδειξε διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ ὡς τρόπον κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς φθορᾶς αὐτοῦ.

Γ'. Ἀνασκευὴ ἀντιρρήσεων

1. Ἀντιρρήσεις τῶν Ἰουδαίων

33. Ἐφ' ὅσον αὐτὰ ἔχουν ἔτσι καὶ εἶνε φανερά ἡ ἀπόδειξις περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ σώματος καὶ περὶ τῆς νίκης πού ἐπετέλεσεν ὁ Σωτὴρ κατὰ τοῦ θανάτου, ἔλα, νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἀπιστίαν τῶν Ἰουδαίων καὶ τὸν χλευασμὸν τῶν ἐθνικῶν. Διότι σχετικῶς με αὐτὰ οἱ μὲν Ἰουδαῖοι ἀπιστοῦν, οἱ δὲ εἰδωλοάτραι κοροϊδεύουν¹², διασύροντες τὴν ἀπρέπειαν τοῦ σταυ-

12. Πρβλ. § 1, ὑπόσημ. 1.

τοῦ Θεοῦ Λόγου διασύροντες· ἀλλὰ κατὰ ἀμφοτέρων ὁ λόγος οὐκ ὀκνήσει χωρῆσαι, μάλιστα κατ' αὐτῶν τὰς ἀποδείξεις ἐναργεῖς ἔχων.

Ἰουδαῖοι μὲν ἀπιστοῦντες ἔχουσι ἀφ' ὧν ἀναγινώσκουσι
 5 καὶ αἱτοὶ Γραφῶν τὸν ἔλεγχον, ἄνω καὶ κάτω πάσης ἀπλῶς
 θεοπνεύστου βιβλίου περὶ τούτων βρώσεως, ὡς καὶ αὐτὰ τὰ ῥή-
 ματα πρόδηλα. προφηταὶ μὲν γὰρ ἄνωθεν περὶ τοῦ κατὰ τὴν
 παρθένον θαύματος καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς γενομένης γεννήσεως
 προεμήνουν, λέγοντες· Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει καὶ
 10 τέξεται υἱόν· καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανοὴλ,
 ὃ ἐστὶ μεθερμηνεύμενον ἡμεῖς ἡμῶν ὁ Θεός·. Μωσῆς δὲ ὁ τῷ
 ὄντι μέγας καὶ παρ' αὐτοῖς πιστευόμενος ἀληθῆς περὶ τῆς
 ἐνανθρωπήσεως τοῦ σωτῆρος ἀντὶ μεγάλου τοῦ ῥητὸν δοκιμά-
 σας καὶ ἀληθὲς ἐπιγνοὺς ἔθηκε λέγων· Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ
 15 Ἰακώβ καὶ ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραήλ, καὶ θραύσει τοὺς ἀρχηγοὺς
 Μωάβ· καὶ πάλιν· Ὡς καλοὶ σου οἱ οἴκοι, Ἰακώβ, αἱ σκη-
 ναὶ σου, Ἰσραήλ! ὡσεὶ νάπαι σκιαζουσαί, καὶ ὡσεὶ παρά-
 δεισοὶ ἐπὶ ποταμῶν, καὶ ὡσεὶ σκηναί, ἃς ἔπηξεν ὁ Κύριος, ὡσεὶ
 κέδροι παρ' ὕδατα. ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος
 20 αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν· καὶ πάλιν Ἡσαίας·
 Πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήφεται
 δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλέως
 Ἀσσυρίων. ὅτι μὲν οὖν ἄνθρωπος φανήσεται, διὰ τούτων
 προκαταγγέλλεται· ὅτι δὲ Κύριος τῶν πάντων ἐστὶν ὁ ἐρχόμε-
 25 νος, πάλιν προμηνύουσι λέγοντες· Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ
 νεφέλης κούφης, καὶ ἦξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται τὰ
 χειροποίητα Αἰγύπτου. καὶ γὰρ κἀκεῖθεν αὐτὸν ὁ Πατὴρ ἀνα-
 καλεῖ λέγων· Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Υἱόν μου.

34. Οὐ σεισώπηται δὲ οὐδὲ ὁ τούτου θάνατος· ἀλλὰ καὶ
 30 λίαν τηλαυγῶς ἐν ταῖς θείαις σημαίνεται Γραφαῖς· καὶ γὰρ καὶ
 τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου, ὅτι μὴ δι' ἑαυτόν, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς πάντων

ροῦ καὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου· ἀλλ' ἐναντίον καὶ τῶν δύο αὐτῶν παρατάξεων δὲν θά φοβηθῆ νὰ προχωρήσῃ ὁ λόγος, ἀφοῦ μάλιστα ἔχει ἐμφανεῖς ἀποδείξεις κατ' αὐτῶν.

Οἱ μὲν ἄπιστοι Ἰουδαῖοι ἐλέγχονται ἀπὸ τὰς Γραφὰς ποῦ καὶ αὐτοὶ ἀναγινώσκουν· διότι παντοῦ ὅλη γενικῶς ἡ θεό-πνευστος Βίβλος βοᾷ περὶ τούτων, καθὼς εἶνε ὀλοφάνερον ἀπὸ ὅσα γράφει. Ἀπὸ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν οἱ προφῆται προαν-ἠγγειλαν τὸ θαῦμα τῆς παρθένου καὶ τὴν γέννησιν τὴν ὁποῖαν ἔκανε αὐτῆ, καὶ ἔλεγον· «Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει καὶ τέξεται υἱὸν καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ, ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός» (Μθ 1, 23). Καὶ ὁ Μωϋσῆς ὁ ὁποῖος ἦτο πράγματι σπουδαῖος καὶ θεωρεῖται καὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀξιόπιστος, προκρίνας ὅτι εἶνε μέγα αὐτὸ ποῦ ἐλέχθη διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Σωτῆρος, καὶ ἀντιληφθεὶς ὅτι εἶνε ἀληθές, τὸ συμπεριέλαβεν εἰς τὰ βιβλία του γράψας· «Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ καὶ ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ, καὶ θραύσει τοὺς ἀρχηγούς Μωάβ» (Ἄρ 24, 17)· καὶ πάλιν «Ὡς καλοὶ σου οἱ οἴκοι, Ἰακώβ, αἱ σκηναὶ σου, Ἰσραὴλ! ὡσεὶ νάπαι σκιαζούσαι, καὶ ὡσεὶ παράδεισοι ἐπὶ παταμῶν, καὶ ὡσεὶ σκηναί, ἃς ἔπηξεν ὁ Κύριος, ὡσεὶ κέδροι παρ' ὕδατα. ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν» (Ἄρ 24,5-7). Καὶ πάλιν ὁ Ἡσαΐας· «Πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων» (Ἡσ 8, 4). Δι' αὐτῶν προαναγγέλλονται ὅτι θά ἐμφανισθῆ ἄνθρωπος. Ὅτι ὁμως αὐτὸς ποῦ θά ἔλθῃ εἶνε ὁ Κύριος ὅλων, τὸ προμηνύουν ἄλλοι λέγοντες· «Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης, καὶ ἦξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου» (Ἡσ 19, 1). Διότι καὶ ἀπ' ἐκεῖ τὸν προσκαλεῖ ὁ Πατὴρ λέγων· «Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Υἱὸν μου (Ὡσ 11, 1).

34. Ἐπίσης καὶ ὁ θάνατός του δὲν ἀποσιωπᾶται, ἀλλὰ λίαν τηλαυγῶς ἐπιδεικνύεται εἰς τὰς θείας Γραφὰς. Διότι δὲν ἐφοβήθησαν νὰ προφητεύσουν καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἀπέθανε διὰ τὸν ἑαυτόν του, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς

ἀθανασίας καὶ σωτηρίας ὑπομένει, καὶ τὴν Ἰουδαίων ἐπιβου-
 λήν, καὶ τὰς εἰς αὐτὸν γινομένης παρ' αὐτῶν ὕβρεις οὐκ ἐφο-
 βήθησαν εἰπεῖν, πρὸς τὸ μηδένα αὐτῶν τῶν γινομένων ἀνήκοον
 εἶναι καὶ πλανηθῆναι. φασὶ τοίνυν· *Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν
 5 καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐ-
 τοῦ, ἠτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη. αὐτὸς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν
 φέρει καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν
 εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυμα-
 τίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνο-
 10 μίας ἡμῶν. παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν, τῷ μῶλωπι αὐ-
 τοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. θαύμαζε τὴν τοῦ Λόγου φιλανθρωπίαν,
 ὅτι δι' ἡμᾶς ἀτιμάζεται, ἵνα ἡμεῖς ἐντιμοὶ γενώμεθα. Πάντες
 γάρ, φησὶν, ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐ-
 τοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις
 15 ἡμῶν· καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα.
 ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη καὶ ὡς ἄμνος ἐναντίον τοῦ κεί-
 ροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. ἐν
 τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη.

Εἶτα ἵνα μή τις αὐτὸν κοινὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ πάθους
 20 ὑπολάβῃ, προλαμβάνει τὰς ὑπονοίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν
 ὑπὲρ ἄνθρωπον αὐτοῦ δύναμιν, καὶ τὸ πρὸς ἡμᾶς ἀνόμοιον τῆς
 φύσεως διηγεῖται ἡ Γραφή λέγουσα· Τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς
 διηγῆσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· ἀπὸ τῶν ἀνο-
 μιῶν τοῦ λαοῦ ἤχθη εἰς θάνατον. καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ
 25 τῆς ταφῆς αὐτοῦ καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ·
 ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὗρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐ-
 τοῦ. καὶ Κύριος βούλεται καθαρίσαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς πληγῆς.

35. Ἄλλ' ἴσως, περὶ μὲν τῆς τοῦ θανάτου προφητείας
 ἀκούσας, ζητεῖς καὶ τὰ περὶ τοῦ σταυροῦ σημανόμενα μαθεῖν.
 30 οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τοῦτο σεσιώπηται· δεδήλωται δὲ καὶ λίαν τη-
 λαυγῶς ἀπὸ τῶν ἁγίων. Μωϋσῆς γὰρ πρῶτος καὶ μεγάλη τῇ
 φωνῇ προαπαγγέλλει λέγων· Ὁψεσθε τὴν ζωὴν ὑμῶν κρεμα-

ἀθανασίας καὶ τῆς σωτηρίας ὄλων, καὶ τὴν ἐπιβουλὴν τῶν Ἰουδαίων καὶ τὰς ὕβρεις ποῦ ὑπέστη ἀπ' αὐτούς, ὥστε κανεὶς ἀπ' αὐτούς νὰ μὴ πλανηθῆ μετὰ τὸ νὰ μὴ ἔχη ἀκούσει τὰ γεγρονότα. Λέγουν λοιπόν· «Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ· ἤτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη. οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. παιδεῖα εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν, τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν» (Ἦσ 53, 3-5). Θαύμαζε τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Λόγου, ἐφ' ὅσον ἀτιμάζεται πρὸς χάριν μας, διὰ νὰ γίνωμεν ἡμεῖς ἐντιμοί. «Πάντες γάρ, φησὶν, ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τῇ ὁδοῦ αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν· καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα. ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἦρθη» (Ἦσ 53, 6-8. Πρξ 8, 32-33).

Ἐπειτα, διὰ νὰ μὴ τὸν θεωρήσῃ κανεὶς κοινὸν ἄνθρωπον, ἐξ αἰτίας τοῦ πάθους, προλαμβάνει τὰς ὑποψίας τῶν ἀνθρώπων καὶ διηγεῖται ἡ Γραφή τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀνομοιότητα τῆς φύσεώς του πρὸς ἡμᾶς λέγουσα· «Τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; ὅτι αἶρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ ἤχθη εἰς θάνατον. καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὗρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. καὶ Κύριος βούλεται καθαρῖσαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς πληγῆς» (Ἦσ 53, 8-10).

35. Ἐπειτα ἀπὸ ὅσα ἤκουσες περὶ τῆς προφητείας τοῦ θανάτου, ἴσως ζητεῖς νὰ μάθῃς καὶ ὅσα δηλώνονται περὶ τοῦ σταυροῦ. Διότι καὶ αὐτὸ δὲν ἀποσιωπᾶται, ἀλλὰ φανερώνεται καὶ μάλιστα λίαν τηλαυγῶς ἀπὸ τοὺς ἁγίους. Ὁ Μωϋσῆς π.χ. πρῶτος καὶ μετὰ τὴν φωνὴν προαναγγέλλει λέγων·

μένην ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν, καὶ οὐ μὴ πιστεύσητε.
 καὶ οἱ μετ' αὐτὸν δὲ προφηῆται πάλιν περὶ τούτου μαρτυροῦσι
 λέγοντες· Ἐγὼ δὲ ὡς ἄρνιον ἄκακον ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι
 οὐκ ἔγνων· ἐπ' ἐμὲ ἐλογίσαντο πονηρὸν λογισμόν, λέγοντες·
 5 Δεῦτε, καὶ ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς τὸν ἄρτον αὐτοῦ, καὶ ἐκτρί-
 ψωμεν αὐτὸν ἀπὸ γῆς ζώντων· καὶ πάλιν· Ὄρουσαν χεῖράς
 μου καὶ πόδας μου· ἐξηρθίμην πάντα τὰ ὀστέα μου. διεμερί-
 σαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον
 κληῖρον· θάνατος δὲ μετέωρος καὶ ἐν ξύλῳ γινόμενος οὐκ
 10 ἄλλος ἢ εἴη εἰ μὴ ὁ σταυρός· καὶ ἐν οὐδενὶ δὲ πάλιν θανάτῳ
 διορύσσονται καὶ χεῖρες καὶ πόδες εἰ μὴ ἐν μόνῳ τῷ σταυρῷ. ἐ-
 πειδὴ δὲ τῇ τοῦ σωτῆρος ἐπιδημία καὶ πάντα τὰ ἔθνη πανταχόθεν
 ἐπιγινώσκειν τὸν Θεὸν ἤρξαντο, οὐδὲ τοῦτο ἀπαρασῆμαντον
 κατέλειψαν· ἀλλ' ἔστι καὶ περὶ τούτων μνήμη ἐν τοῖς ἁγίοις
 15 Γράμμασιν· Ἔσται γάρ, φησὶν, ἡ ῥίζα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ὁ ἀνι-
 στάμενος ἄρχων ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἔλπιουσι.

Ταῦτα μὲν ὀλίγα πρὸς ἀπόδειξιν τῶν γενομένων. πᾶσα
 δὲ Γραφή πεπλήρωται διελέγχουσα τὴν Ἰουδαίων ἀπιστίαν.
 Τίς γὰρ πώποτε τῶν ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς ἱστορηθέντων δι-
 20 καίων καὶ ἁγίων προφητῶν καὶ πατριαρχῶν, ἐκ παρθένου
 μόνης ἔσχε τὴν τοῦ σώματος γένεσιν; ἢ τίς γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς
 αὐτάρκης γέγονε πρὸς σύστασιν ἀνθρώπων; οὐκ Ἄβελ μὲν
 ἐξ Ἀδὰμ γέγονεν, Ἐνώχ δὲ ἐκ τοῦ Ἰάρεδ, Νῶε ἐκ Λάμεχ, καὶ
 Ἀβραὰμ μὲν ἐκ Θάρρα, Ἰσαὰκ δὲ ἐξ Ἀβραάμ, καὶ Ἰακώβ
 25 ἐξ Ἰσαὰκ; οὐχὶ Ἰούδας ἐξ Ἰακώβ, καὶ Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν
 ἐξ Ἀμεράμ; οὐ Σαμουὴλ τοῦ Ἐλκανᾶ γέγονεν, οὐ Δαυὶδ τοῦ
 Ἰησοῦ, οὐ Σολομὼν τοῦ Δαυὶδ, οὐκ Ἐζεκίας τοῦ Ἀχαζ, οὐκ
 Ἰωσίας τοῦ Ἀμώς, οὐχ Ἡσαΐας τοῦ Ἀμώς, οὐχὶ Ἰερεμίας
 τοῦ Χελκίου, οὐκ Ἰεζεκιηλ τοῦ Βουζί; οὐχ ἕκαστος ἔσχε τὸν

«Ὁψεσθε τὴν ζωὴν ὑμῶν κρεμασμένην ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν, καὶ οὐ μὴ πιστεύσητε» (Δε 28, 66). Ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ ἀπὸ αὐτὸν προφήται πάλιν μαρτυροῦν περὶ τούτου λέγοντες· «Ἐγὼ δὲ ὡς ἀρνίον ἄκακον ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι οὐκ ἔγνω· ἐπ' ἐμὲ ἐλογίσαντο πονηρὸν λογισμόν, λέγοντες· Δεῦτε, καὶ ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς τὸ ἄρτον αὐτοῦ καὶ ἐκτρίψωμεν αὐτὸν ἀπὸ γῆς ζώντων» (ΐε 11, 19)· καὶ πάλιν· «Ἔρυσαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου· ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστέα μου. διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον» (Ψα 21, 17-19). Δὲν ὑπάρχει δὲ ἄλλος θάνατος πού νά συμβαίῃ εἰς τὸν ἄερα καὶ ἐπάνω εἰς ξύλον, παρὰ μόνον ὁ σταυρικός. Καὶ εἰς κανένα πάλιν θάνατον δὲν διατριπῶνται τὰ πόδια καὶ τὰ χέρια παρὰ εἰς τὸν θάνατον διὰ σταυροῦ. Τὸ ὅτι δὲ μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Σωτῆρος ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὅλοι οἱ εἰδωλολάτραι ἀπὸ παντοῦ ἤρχισαν νά γνωρίζουν τὸν Θεόν, οὔτε καὶ αὐτὸ τὸ ἀφῆκαν ἀπροφήτευτον· ἀλλὰ γίνεται μνεῖα καὶ περὶ αὐτοῦ εἰς τὰ ἅγια Γράμματα· διότι λέγει· «Ἔσται ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἔλπιουσιν» (Ἡσ 11, 10).

Αὐτὰ τὰ ὀλίγα πρὸς ἀπόδειξιν τῶν ὄσων ἔχουν γίνει. Ἄλλ' ἔχει ἐκπληρωθῆ κάθε Γραφή πού ἀποδεικνύει πλήρως τὴν ἀπιστίαν τῶν Ἰουδαίων. Διότι ποῖος ποτε ἀπὸ τοὺς δικαίους καὶ ἁγίους προφήτας καὶ πατριάρχας πού ἱστοροῦνται εἰς τὰς θείας Γραφὰς ἐγεννήθη μόνον ἀπὸ παρθένον; ἢ ποῖα γυναῖκα χωρὶς ἀνδρα ἀπεδείχθη ἱκανὴ νά κἀνη ἀνθρώπους; Δὲν ἐγεννήθη ὁ Ἄβελ ἀπὸ τὸν Ἀδάμ, ὁ Ἐνώχ ἀπὸ τὸν Ἰάρεδ, ὁ Νῶε ἀπὸ τὸν Λάμεχ; καὶ ὁ μὲν Ἀβραάμ ἀπὸ τὸν Θάρρα, ὁ δὲ Ἰσαὰκ ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ, καὶ ὁ Ἰακώβ ἀπὸ τὸν Ἰσαάκ; Δὲν ἐγεννήθη ὁ Ἰούδας ἀπὸ τὸν Ἰακώβ, καὶ ὁ Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν ἀπὸ τὸν Ἀμεράμ; δὲν εἶνε ὁ Σαμουὴλ τοῦ Ἐλκανᾶ, ὁ Δαυὶδ τοῦ Ἰεσσαί, ὁ Σολομὼν τοῦ Δαυὶδ, ὁ Ἐζεκίας τοῦ Ἀχαζ, ὁ Ἰωσίας τοῦ Ἀμώς, ὁ Ἡσαίας τοῦ Ἀμώς, ὁ Ἰερεμίας τοῦ Χελκίου, ὁ Ἰεζεκιήλ τοῦ Βουζί; Δὲν εἶχε ὁ καθεὶς ἀρχηγὸν τῆς γεν-

πατέρα τῆς γενέσεως ἀρχηγόν; τίς οὖν ὁ ἐκ παρθένου μόνης
γεγονώς; ὅτι καὶ λίαν ἐμέλησε τῷ προφήτῃ περὶ τῆς τούτου
σημασίας. τίνος δὲ τῆς γενέσεως προέδραμεν ἀστὴρ ἐν οὐρα-
νοῖς καὶ τὸν γεννηθέντα ἐσήμανε τῇ οἰκουμένῃ; Μωϋσῆς μὲν
5 γὰρ γεννώμενος ἐκρύπτετο ὑπὸ τῶν γονέων· Δαυὶδ δὲ οὐδὲ τοῖς
ἐκ γειτόνων ἠκούσθη, ὅπουγε οὐδὲ ὁ μέγας Σαμουὴλ αὐτὸν
ἐγίνωσκεν, ἀλλ' ἐπυνθάνετο, εἰ ἔτι ἐστὶν υἱὸς τῷ Ἰεσσαί;
Ἀβραάμ δὲ λοιπὸν γεγονώς μέγας ἐγνώσθη τοῖς ἐγγύς. τῆς
δὲ τοῦ Χριστοῦ γενέσεως μάρτυς οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἀστὴρ
10 φαινόμενος ἦν ἐν οὐρανῷ, ὅθεν καὶ κατέβαινε.

36. Τίς δὲ πώποτε τῶν γενομένων βασιλέων πρὶν ἰσχυῖσαι
καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα ἐβασίλευσε καὶ τροπαια κατὰ τῶν
ἐχθρῶν εἴληφεν; οὐ Δαυὶδ τριακονταετῆς ἐβασίλευσε, καὶ Σο-
λομῶν νέος γεγονώς ἐβασίλευσεν; οὐκ Ἰωᾶς ἐτῶν ἑπτὰ γενό-
15 μενος ἐπὶ τὴν βασιλείαν παρῆλθε, καὶ ὁ ἔτι κατωτέρω Ἰωσίας
περὶ ἑτῆ γεγονώς ἑπτὰ τῆς ἀρχῆς ἀντελάβετο ἀλλὰ καὶ ὁμοῦ
οὗτοι ταύτην ἄγοντες τὴν ἡλικίαν ἰσχυοὶ καλεῖν πατέρα ἢ μη-
τέρα. τίς οὖν ἀρὰ ἐστὶν ὁ σχεδὸν πρὶν γενέσεως βασιλεύων καὶ
σκυλεύων τοὺς ἐχθρούς; τίς δὲ τοιοῦτος γέγονε βασιλεὺς ἐν τῷ
20 Ἰσραὴλ καὶ ἐν τῷ Ἰούδα, λεγέτωσαν Ἰουδαῖοι οἱ διερευνήσαντες,
ἐφ' ὃν τὰ ἔθνη πάντα τὴν ἐλπίδα τέθεινται καὶ εἰρήνην ἔσχε;
καὶ οὐ μᾶλλον ἠναντιοῦντο πανταχόθεν αὐτοῖς; ἕως γὰρ συν-
ειστήκει ἡ Ἱερουσαλήμ, πόλεμος ἦν ἄσπονδος αὐτοῖς, καὶ ἐμά-
χοντο πάντες πρὸς τὸν Ἰσραὴλ, Ἀσσύριοι μὲν θλίβοντες, Αἰ-
25 γύπτιοι δὲ διώκοντες, Βαβυλώνιοι δὲ ἐπιβαίνοντες· καὶ τό γε
θαυμαστὸν ὅτι καὶ Σύρους τοὺς ἐκ γειτόνων ἀντιπολεμοῦντας
εἶχον αὐτοῖς· ἢ οὐχὶ Δαυὶδ τοὺς ἐν Μωᾶβ ἐπολέμει καὶ τοὺς
Σύρους ἐξέκοπτεν, Ἰωσίας τοὺς πλησίον ἐφυλάττετο, καὶ Ἐζε-
κίας ἐδειλία τὴν ἀλαζονείαν τοῦ Σεναχηρείμ, καὶ Μωϋσεῖ ὁ

νήσεως τὸν πατέρα του; Ποῖος λοιπὸν ἐγεννήθη ἀπὸ μόνην παρθένον; Πολὺ ἐνδιεφέρθη ὁ προφήτης διὰ τὴν ἐπισήμανσιν αὐτοῦ. Καὶ εἰς τίνος γέννησιν ἐφάνη νὰ τρέχη ἀστὴρ εἰς τοὺς οὐρανοὺς, διὰ νὰ ἀναγγείλῃ τὸν γεννηθέντα εἰς ὄλην τὴν οἰκουμένην; Ὁ μὲν Μωϋσῆς, ὅταν ἐγεννήθη, ἐκρύπτετο ἀπὸ τοὺς γονεῖς του· ὁ δὲ Δαυὶδ δὲν ἠκούσθη οὔτε εἰς τοὺς γείτονας, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ μέγας Σαμουὴλ δὲν τὸν ἐγνώριζεν, ἀλλ' ἠρώτα νὰ μάθῃ, ἐὰν ἔχη ἄλλον υἱὸν ὁ Ἰεσσαί. Ὁ Ἀβραάμ, μόνον ὅταν ἔγινε μέγας, ἔγινε γνωστὸς εἰς τοὺς πλησίον του. Ἀλλὰ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ μάρτυς δὲν ἦτο ἄνθρωπος, ἀλλ' ἀστὴρ πού ἐφαίνετο εἰς τὸν οὐρανόν, ἀπὸ ὅπου καὶ κατέβαινε.

36. Ἀλλὰ ποῖος ἀπὸ ὅσους μέχρι σήμερον ἐχρημάτισαν βασιλεῖς, «πρὶν ἰσχυῖσαι καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα», ἐβασίλευσε καὶ ἔλαβε τρόπαια ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν; Ὁ Δαυὶδ δὲν ἔγινε βασιλεὺς εἰς ἡλικίαν τριάντα ἐτῶν; Καὶ ὁ Σολομὼν δὲν ἐβασίλευσεν ἀφοῦ ἔγινεν ἔφηβος; Ὁ Ἰωᾶς δὲν ἀνῆλθεν εἰς τὴν βασιλείαν ὅταν ἔγινε ἑπτὰ ἐτῶν, καὶ ἀκόμη βραδύτερον ὁ Ἰωσίας δὲν ἀνέλαβε τὴν ἀρχήν, ὅταν ἦτο περίπου ἑπτὰ ἐτῶν; Ὅμως αὐτοὶ εὐρισκόμενοι εἰς αὐτὴν τὴν ἡλικίαν, ἠδύναντο νὰ εἰποῦν πατέρα ἢ μητέρα. Ποῖος λοιπὸν εἶνε ἄραγε αὐτὸς πού σχεδὸν προτοῦ γεννηθῆ, βασιλεύει καὶ αἰχμαλωτίζει τοὺς ἐχθρούς; Καὶ ποῖος βασιλεὺς εἰς τὸν Ἰσραὴλ εἰς τὴν φυλὴν τοῦ Ἰούδα ὑπῆρξε τοιοῦτος, εἰς τὸν ὁποῖον ὄλα τὰ ἔθνη ἐστήριξαν τὴν ἐλπίδα των καὶ ὁ ὁποῖος εἶχεν εἰρήνην; Ἄς μᾶς εἰποῦν οἱ Ἰουδαῖοι πού διηρεύνησαν. Ἀπὸ παντοῦ δὲν ἐπετίθεντο ἐναντίον των; Ἀπὸ τότε πού ἐκτίσθη ἡ Ἱερουσαλήμ, εἶχον ἀδιάκοπον πόλεμον, καὶ ἐπολέμουν ὄλοι ἐναντίον τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ οἱ μὲν Ἀσσύριοι τοὺς ἐπίεζαν, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι τοὺς κατεδίωκαν, οἱ δὲ Βαβυλώνιοι τοὺς κατέκτησαν. Καὶ τὸ παράδοξον εἶνε ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Σύριοι, οἱ γείτονές των, ἐπολέμουν ἐναντίον των· ἢ δὲν ἐπολέμει ὁ Δαυὶδ ἐναντίον τῶν Μωαβιτῶν, καὶ δὲν ἐξωλόθρευε τοὺς Σύρους, δὲν ἐφυλάσσετο ἀπὸ τοὺς γείτονας ὁ Ἰωσίας, καὶ ὁ Ἐζεκίας δὲν ἐτρόμαζεν ἀπὸ τὴν ἀλαζονείαν τοῦ Σεναχηρείμ,

Ἄμαλῆκ ἐστρατεύετο, καὶ οἱ Ἀμορραῖοι ἠγναντιοῦντο, Ἰησοῦ
 τῷ τοῦ Ναυῆ οἱ τὴν Ἱεριχὼ κατοικοῦντες ἀντιπαρετάσσοντο;
 καὶ ὅλως ἄσπονδα ἦν τοῖς ἔθνεσι πρὸς τὸν Ἰσραὴλ τὰ τῆς φι-
 λίας; τίς οὖν ἐστίν, εἰς ὃν τὰ ἔθνη τὴν ἐλπίδα τίθεται, ἄξιον
 5 ἰδεῖν εἶναι γὰρ δεῖ, ἐπεὶ καὶ τὸν προφήτην ἀδύνατον ψεύσασθαι.
 τίνος δὲ τῶν ἀγίων προφητῶν ἢ τῶν ἄνωθεν πατριαρχῶν ὁ
 θάνατος ἐν σταυρῷ γέγονεν ὑπὲρ τῆς πάντων σωτηρίας; ἢ τίς
 ἐτραυματίσθη καὶ ἀνηρέθη ὑπὲρ τῆς πάντων ὑγείας; Τίς δὲ τῶν
 δικαίων ἢ τῶν βασιλέων κατῆλθεν εἰς Αἴγυπτον, καὶ τῇ τούτου
 10 καθόδῳ τὰ τῶν Αἰγυπτίων εἰδωλα πέπαιται; Ἀβραὰμ μὲν
 γὰρ κατῆλθεν, ἀλλὰ πάλιν ἡ εἰδωλολατρία κατὰ πάντων. Μωϋ-
 σῆς ἐκεῖ γεγέννηται, καὶ οὐδὲν ἦττον ἦν ἐκεῖ ἢ τῶν πεπλανη-
 μένων θρησκεία.

37. Τίς δὲ τῶν ἐν τῇ Γραφῇ μαρτυρουμένων διωρούχθη τὰς
 15 χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, ἢ ὅλως ἐπὶ ξύλου κεκρέμασται καὶ σταυ-
 ρῷ τετελειώται ὑπὲρ τῆς πάντων σωτηρίας; Ἀβραὰμ μὲν γὰρ
 ἐπὶ κλίνης ἐκλείπων ἀπέθανεν· Ἰσαὰκ δὲ καὶ Ἰακώβ καὶ αὐτοὶ
 ἐξάραντες τοὺς πόδας ἐπὶ κλίνης ἀπέθανον. Μωϋσῆς καὶ Ἀα-
 ρὼν ἐν τῷ ὄρει, Δαυὶδ ἐν τῷ οἴκῳ τετελεύτηκεν, οὐδεμίαν ἐπι-
 20 βουλὴν ὑπὸ τῶν λαῶν παθῶν. εἰ δὲ καὶ ἐζητήθη ὑπὸ τοῦ Σαούλ,
 ἀλλ' ἀβλαβῆς ἐσώζετο. Ἡσαίας ἐπρόσθη μὲν, οὐκ ἐπὶ ξύλου
 κεκρέμασται· Ἱερεμίας ὕβρισθη, ἀλλ' οὐ κατακριθεὶς ἀπέθανεν·
 Ἰεζεκιὴλ ἔπασχεν, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ τὰ ἐσόμενα
 κατὰ τοῦ λαοῦ σημαίνων. ἔπειτα οὗτοι καὶ πάσχοντες ἀνθρω-
 25 ποι ἦσαν, ὅποιοι καὶ πάντες κατὰ τὴν τῆς φύσεως ὁμοιότητα.
 ὁ δὲ σημαινόμενος ἐκ τῶν Γραφῶν ὑπὲρ πάντων πάσχειν οὐχ

13. Ἦσ 19,1 ὀρθῶς ὁ Μ. Ἀθανάσιος τὸ ἐρμηνεύει, ὅτι μὲ τὴν εἴσοδον τῆς Χριστιανικῆς πίστεως εἰς Αἴγυπτον, ἡ αἰγυπτιακὴ εἰδωλολατρία περι-

καὶ δὲν ἐξεστράτευεν ὁ Ἀμαλήκ κατὰ τοῦ Μωϋσέως, καὶ δὲν ἐπολέμουν ἐναντίον του οἱ Ἀμορραῖοι, καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Ἰεριχοῦς δὲν παρετάσσοντο ἀντιμέτωποι εἰς τὸν Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ; Καὶ γενικῶς δὲν ἦσαν τελείως ἀδιάλλακτα τὰ ἔθνη πρὸς τὸν Ἰσραήλ; Ἀξίζει λοιπὸν νὰ ἰδοῦμεν ποῖος εἶνε αὐτός, εἰς τὸν ὁποῖον τὰ ἔθνη ἀνέθεσαν τὴν ἐλπίδα των· διότι πρέπει νὰ ὑπάρχη, ἄφοῦ εἶνε ἀδύνατον νὰ λέγη ψέμματα ὁ προφήτης. Ποῖος δὲ ἐκ τῶν ἀγίων προφητῶν ἢ ἐκ τῶν ἀρχαίων πατριαρχῶν ἐθανατώθη διὰ σταυροῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ὄλων; Ἡ ποῖος ἐτραυματίσθη καὶ ἀνυψώθη ὑπὲρ τῆς ὑγείας ὄλων; Ποῖος δὲ ἀπὸ τοὺς δικαίους ἢ τοὺς βασιλεῖς κατῆλθεν εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ μὲ τὴν κάθοδον αὐτοῦ κατέπεσαν τὰ εἰδωλα τῶν Αἰγυπτίων; Βεβαίως κατῆλθεν ὁ Ἀβραάμ, ἀλλ' ἡ εἰδωλολατρία παρέμεινε κυρίαρχος ἐξ ὀλοκλήρου. Ὁ Μωϋσῆς εἶχε γεννηθῆ ἐκεῖ, ἀλλὰ δὲν ἐμειώθη καθόλου ἡ θρησκεία τῆς πλάνης¹³.

37. Ἀπὸ ὅσους μαρτυροῦνται εἰς τὴν Γραφήν, ποίου ἐτροπήθησαν τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια ἢ γενικῶς ποῖος ἔχει κρεμασθῆ ἐπὶ ξύλου καὶ ἔχει θυσιασθῆ εἰς τὸν σταυρὸν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ὄλων; διότι ὁ μὲν Ἀβραάμ ἀπέθανεν ἐπὶ κλίνης, ὅταν ἐτελείωσεν ἡ ζωὴ του· ὁ Ἰσαάκ καὶ ὁ Ἰακώβ ἠπλωσαν τὰ πόδια ἐπὶ τῆς κλίνης καὶ ἀπέθανον· ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἀαρών εἰς τὸ ὄρος· ὁ Δαυὶδ ἐτελείωσεν εἰς τὸν οἶκον του, χωρὶς νὰ ὑποστῆ καμμίαν ἐπιβουλήν ἀπὸ τὸν λαόν. Ἄν καὶ κατεδιώχθη ὑπὸ τοῦ Σαούλ, ἐν τούτοις διεσώθη ἀβλαβῆς. Ὁ Ἡσαίας ἐπριονίσθη μὲν, ἀλλὰ δὲν ἐκρεμάσθη ἐπὶ ξύλου· ὁ Ἰερεμίας ὑβρίσθη, ἀλλὰ δὲν ἀπέθανε μετὰ ἀπὸ καταδίκην. Ὁ Ἰεζεκιήλ ἐπασχεν, ὄχι ὁμως ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπισημάνη αὐτὰ πού θὰ συμβοῦν εἰς τὸν λαόν. Ἐπειτα αὐτοί, καὶ ἂν ἐπασχον, ἦσαν ἀνθρωποὶ ὅμοιοι κατὰ τὴν φύσιν πρὸς ὄλους. Αὐτὸς ὁμως περὶ τοῦ ὁποίου προφητεύουν αἱ Γραφαὶ ὅτι θὰ πάθῃ ὑπὲρ πάντων, δὲν ὀνο-

ἦλθεν εἰς παρακμήν. Ἀντιθέτως τὰ ἀπόκρυφα τὸ ἐρμηνεύουν μὲ τὴν ψευδῆ διήγησιν, ὅτι, ὅταν ὁ Ἰησοῦς ὡς βρέφος δικώκομον ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου ἦλθεν εἰς Αἴγυπτον, τὰ εἰδωλα ἐν τοῖς ναοῖς ἔπεσαν ἀπὸ τὴν βάσιν των.

ἀπλῶς ἄνθρωπος, ἀλλὰ ζωὴ πάντων λέγεται, καὶ ὁμοίος κατὰ τὴν φύσιν τοῖς ἀνθρώποις. *Ὁψεσθε γάρ, φησί, τὴν ζωὴν ὑμῶν κρεμαμένην ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν· καὶ τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται;

5 Πάντων μὲν γὰρ τῶν ἁγίων τὴν γενεάν τις δύναται μαθῶν ἄνωθεν διηγῆσασθαι τίς καὶ πόθεν ἕκαστος γέγονε· τοῦ δὲ τυγχάνοντος ζωῆς ἀδιήγητον τὴν γενεάν οἱ θεῖοι σημαίνουνσι λόγοι. τίς οὖν ἐστὶ, περὶ οὗ ταῦτα λέγουσιν αἱ θεῖαι Γραφαί; ἢ τίς τηλικούτος, ὡς καὶ τοὺς προφήτας περὶ αὐτοῦ τοσαῦτα
10 προκαταγγέλλειν; ἀλλὰ γὰρ οὐδεὶς ἄλλος ἐν ταῖς Γραφαῖς εὐρίσκεται πλην τοῦ κοινοῦ πάντων σωτῆρος τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ ἐκ παρθένου προελθὼν καὶ ἄνθρωπος ἐπὶ γῆς φανεῖς, καὶ ἀδιήγητον ἔχων τὴν κατὰ σάρκα γενεάν. οὐ γὰρ ἐστὶν ὃς δύναται τὸν κατὰ
15 σάρκα πατέρα τούτου λέγειν, οὐκ ὄντος τοῦ σώματος αὐτοῦ ἐξ ἀνδρός, ἀλλ' ἐκ παρθένου μόνης. ὥσπερ οὖν τοῦ Δαυὶδ καὶ Μαυσέως καὶ πάντων τῶν πατριαρχῶν τοὺς πατέρας τις γενεαλογεῖν δύναται, οὕτως οὐδεὶς δύναται τὴν κατὰ σάρκα γενεάν τοῦ σωτῆρος ἐξ ἀνδρός διηγῆσασθαι. οὗτός ἐστιν ὁ καὶ
20 τὸν ἀστέρα σημαίνει τὴν τοῦ σώματος γένεσιν ποιήσας· ἔδει γὰρ ἀπὸ οὐρανοῦ κατερχόμενον τὸν Λόγον ἐξ οὐρανοῦ καὶ τὴν σημασίαν ἔχειν· καὶ ἔδει τὸν τῆς κτίσεως βασιλέα προερχόμενον ἐμφανῶς ὑπὸ πάσης κτίσεως γινώσκεισθαι. ἀμέλει ἐν Ἰουδαίᾳ ἐγεννᾶτο, καὶ οἱ ἀπὸ Περσίδος ἤρχοντο προσκυνῆσαι
25 αὐτῷ. οὗτός ἐστιν ὁ καὶ πρὶν τῆς σωματικῆς ἐπιφανείας λαβῶν τὴν κατὰ τῶν ἀντικειμένων δαιμόνων νίκην, καὶ κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας τρόπαια.

Πάντες γοῦν πανταχόθεν οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, ἐξομνύμενοι τὴν πάτριον συνήθειαν καὶ τὴν εἰδώλων ἀθεότητα, πρὸς τὸν
30 Χριστὸν λοιπὸν τὴν ἐλπίδα τίθενται καὶ αὐτῷ καταγράφουσιν

μάζεται ἀπλῶς ἄνθρωπος, ἀλλὰ ζωὴ ὄλων, ἂν καὶ ὡς πρὸς τὴν φύσιν ἦτο ὁμοίος μὲ τοὺς ἀθρώπους. «Ὅψεσθε γάρ, φησί, τὴν ζωὴν ὑμῶν κρεμαμένην ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν» (Δε 28, 66)· καὶ «Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται;» (Ήσ 53, 8).

Ὅλων τῶν ἀγίων τὴν καταγωγὴν, ἀφοῦ τὴν μάθη κανεῖς, δύναται νὰ τὴν διηγηθῆ ἔξ ἀρχῆς καὶ ἀπὸ ποῦ ὁ κανεῖς προέρχεται· αὐτὸς ὁμως ποῦ εἶνε ἡ ζωὴ, περὶ αὐτοῦ ἡ θεία Γραφή λέγει ὅτι ἡ γενεὰ του εἶνε ἀνεκδιήγητος (Ήσ 53, 8). Ποῖος λοιπὸν εἶνε αὐτός, περὶ τοῦ ὁποίου λέγουν αὐτὰ αἱ θεῖαι Γραφαί; Ἡ ποῖος εἶνε τόσον μέγας, ὥστε καὶ οἱ προφηταὶ νὰ προαναγγέλλουν τόσα πολλὰ περὶ αὐτοῦ; Ἄλλ' οὐδεὶς ἄλλος εὐρίσκεται εἰς τὰς Γραφάς, ἔκτος ἀπὸ τὸν κοινὸν Σωτῆρα ὄλων, τὸν Θεὸν Λόγον, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Αὐτὸς εἶνε ποῦ προῆλθεν ἀπὸ παρθένον καὶ ἐφάνη ὡς ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἔχει ἀδιήγητον τὴν κατὰ σάρκα καταγωγὴν. Διότι δὲν ὑπάρχει κανεῖς ποῦ νὰ δύναται νὰ μᾶς δείξη τὸν κατὰ σάρκα πατέρα ἐκείνου, διότι τὸ σῶμα του δὲν προῆλθεν ἀπὸ ἄνδρα ἀλλὰ μόνον ἀπὸ παρθένον. Ὅπως λοιπὸν δύναται κανεῖς νὰ ἀναζητήσῃ τὴν γενεολογίαν τοῦ Δαυῖδ καὶ τοῦ Μωϋσέως καὶ ὄλων τῶν πατριαρχῶν, ἔτσι δὲν δύναται κανεῖς νὰ διηγηθῆ τὴν κατὰ σάρκα καταγωγὴν τοῦ Σωτῆρος ἔξ ἀνδρός. Αὐτὸς εἶνε ποῦ ἔκανε καὶ τὸν ἄστέρα, διὰ νὰ σημάνη τὴν γέννησιν τοῦ σώματος. Διότι ἔπρεπεν ἀφοῦ κατέβαινε ἀπὸ τὸν οὐρανὸν ὁ Λόγος, ἀπὸ τὸν οὐρανὸν νὰ ἔχη καὶ τὸ μήνυμα· καὶ ἔπρεπεν, ἀφοῦ ὁ ἐρχόμενος ἦτο ὁ βασιλεὺς τῆς κτίσεως, νὰ ἀναγνωρισθῆ ὀλοφάνερα ἀπὸ ὄλην τὴν οἰκουμένην. Ἄν καὶ ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἰουδαίαν, ὁμως οἱ κάτοικοι τῆς Περσίας ἤρχοντο νὰ τὸν προσκυνήσουν. Αὐτὸς εἶνε ποῦ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως του ἔλαβε τὴν νίκην κατὰ τῶν ἀντιπάλων δαιμόνων καὶ τρόπαια κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας.

Ὅλοι λοιπὸν οἱ εἰδωλολάτραι ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη, ἀπηρνήθησαν τὴν πάτριον συνήθειαν καὶ τὴν ἀθειάν τῶν εἰδώλων καὶ ἐναποθέτουν πλέον εἰς τὸν Χριστόν τὴν ἐλπίδα των καὶ κατατάσσονται δοῦλοι του, πράγμα ποῦ εἶνε δυνατὸν νὰ τὸ

ἑαυτούς, ὡς καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἔξεστιν ἰδεῖν τὸ τοιοῦτον. οὐδὲ
 γὰρ ἄλλοτε ἢ τῶν Αἰγυπτίων ἀθεότης πέπαιται εἰ μὴ ὅτε ὁ
 Κύριος τοῦ παντός, ὡς ἐπὶ νεφέλης ἐποχοῦμενος, τῷ σώματι
 κατήλθεν ἐκεῖ καὶ τὴν τῶν εἰδώλων κατήργησε πλάνην, πάν-
 5 τας δὲ εἰς ἑαυτὸν καὶ δι' ἑαυτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα μετήνεγκεν.
 οὗτός ἐστιν ὁ σταυρωθεὶς ἐπὶ μάρτυρι τῷ ἡλίῳ καὶ τῇ κτίσει
 καὶ τοῖς αὐτῷ τὸν θάνατον προσαγαγοῦσι· καὶ τῷ τούτου θα-
 νάτῳ ἡ σωτηρία πᾶσι γέγονε καὶ ἡ κτίσις πᾶσα λελύτρωται.
 οὗτός ἐστιν ἡ πάντων ζωὴ καὶ ὁ ὡς πρόβατον ὑπὲρ τῆς πάντων
 10 σωτηρίας ἀντίψυχον τὸ ἑαυτοῦ σῶμα εἰς θάνατον παραδούς,
 κἂν Ἰουδαῖοι μὴ πιστεύωσιν.

38. Εἰ γὰρ μὴ αὐτάρκη νομίζουσι ταῦτα, κἂν ἐξ ἐτέρων
 πειθέσθωσαν ἀφ' ὧν αὐτοὶ πάλιν ἔχουσι λογίων. περὶ τίνος γὰρ
 λέγουσιν οἱ προφήται· Ἐμφανῆς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦ-
 15 σιν· εὗρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν· εἶπα, Ἰδοὺ εἰμι τῷ ἔθνει
 οἱ οὐκ ἐκάλεσάν μου τὸ ὄνομα· ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς
 λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα; τίς οὖν ἐστιν ὁ ἐμφανῆς
 γενόμενος; εἶποι τις πρὸς Ἰουδαίους· εἰ μὲν γὰρ ὁ προφήτης
 ἐστί, λεγέτωσαν πότε ἐκρύπτετο, ἵνα καὶ ὕστερον φανῇ; ποῖος
 20 δὲ οὗτός ἐστιν ὁ προφήτης ὁ καὶ ἐμφανῆς ἐξ ἀφανῶν γενόμενος,
 καὶ τὰς χεῖρας ἐκπετάσας ἐπὶ σταυροῦ; τῶν μὲν οὖν δικαίων
 οὐδεὶς, μόνος δὲ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ ἀσώματος ὢν τὴν φύσιν
 καὶ δι' ἡμᾶς σώματι φανεῖς, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν παθῶν.

Ἡ εἰ μὴδὲ τοῦτο αὐταρκες αὐτοῖς, κἂν ἐξ ἐτέρων δυσω-
 25 πείσθωσαν, οὕτως ἐναργῆ τὸν ἔλεγχον ὀρωῦντες. φησὶ γὰρ ἡ
 Γραφή· Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναί καὶ γόνατα παραλελυ-
 μένα· παρακαλέσατε, οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ· ἰσχύσατε, μὴ
 ῥοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσιν· αὐτὸς ἤξει
 καὶ σώσει ἡμᾶς. τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ
 30 ὦτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἀλείται ὡς ἔλαφος ὁ χλωρός, καὶ

ἰδοῦμεν καὶ μὲ τὰ μάτια μας. Διότι ποτὲ ἄλλοτε δὲν εἶχε παύσει ἡ ἀθεία τῶν Αἰγυπτίων, παρὰ μόνον ὅταν ὁ Κύριος τοῦ παντός κατήλθεν ἐκεῖ σωματικῶς ὡς νὰ ἦτο καβάλα εἰς νεφέλην καὶ κατήργησε τὴν πλάνην τῶν εἰδώλων καὶ ἐτράβηξεν ὅλους κοντά του καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα. Αὐτὸς εἶνε ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐσταυρώθη μὲ μάρτυρα τὸν ἡλίον καὶ τὴν κτίσιν καὶ αὐτοὺς πού τὸν ἐθανάτωσαν· καὶ διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐπῆλθεν ἡ σωτηρία εἰς ὅλους καὶ ἐλυτρώθη ὅλη ἡ κτίσις. Αὐτὸς εἶνε ἡ ζωὴ ὅλων καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔδωκε τὸ σῶμα του εἰς θάνατον σὰν πρόβατον ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου, ἄν καὶ οἱ Ἰουδαῖοι δὲν πιστεύουν.

38. Ἐὰν βεβαίως δὲν θεωροῦν αὐτὰ ἀρκετὰ ἄς πεισθοῦν τοῦλάχιστον ἀπὸ τὰ ἄλλα λόγια τὰ ὁποῖα ἔχουν αὐτοί. Διὰ ποῖον λέγουν οἱ προφῆται «Ἐμφανῆς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· εὐρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν· εἶπα, Ἰδοὺ εἰμι τῶ ἔθναι οἱ οὐκ ἐκάλεσάν μου τὸ ὄνομα· ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα»; (Ἦσ 65, 1-2). Θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἐρωτήσῃ τοὺς Ἰουδαίους· Ποῖος λοιπὸν εἶνε αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἐνεφανίσθη; Ἐὰν μὲν εἶνε ὁ προφήτης, ἄς εἰποῦν πότε ἐκρύπτετο, διὰ νὰ ἐφανισθῆ ὕστερον; Καὶ ποῖος εἶνε αὐτὸς ὁ προφήτης πού δὲν ἐφαίνετο, καὶ ἐνεφανίσθη, καὶ ἠπλωσε τὰ χέρια του ἐπὶ τοῦ σταυροῦ; Δὲν εἶνε κανεὶς ἀπὸ τοὺς δικαίους· εἶνε μόνον ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος εἶνε ἀσώματος ὡς πρὸς τὴν φύσιν καὶ ἐνεφανίσθη πρὸς χάριν μας σωματικῶς καὶ ἔπαθεν ὑπὲρ ὅλων.

Ἐὰν δὲ καὶ αὐτὸ δὲν τοὺς ἱκανοποιῇ, τοῦλάχιστον ἄς καταπεισθοῦν ἀπὸ τὰ ἄλλα, βλέποντες τόσον σαφεῖ τὴν ἀπόδειξιν. Διότι λέγει ἡ Γραφή· «Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι καὶ γόνατα παραλελυμένα· παρακαλέσατε, οἱ ὀλιγόψυχοι τῆ διανοίᾳ· ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσιν· αὐτὸς ἦξει καὶ σώσει ἡμᾶς. τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὠτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἀλείται ὡς ἔλαφος

τρανή ἔσται γλῶσσα μογιάλων. τί τοίνυν καὶ περὶ τούτου
 δύναται λέγειν, ἢ πῶς ὄλως καὶ πρὸς τοῦτο τολμῶσιν ἀντιβλέ-
 πειν; ἢ μὲν γὰρ προφητεία Θεὸν ἐπιδημεῖν σημαίνει· τὰ δὲ
 σημεῖα καὶ τὸν χρόνον τῆς παρουσίας γνωρίζει. τό τε γὰρ τυ-
 5 φλοὺς ἀναβλέπειν καὶ χωλοὺς περιπατεῖν καὶ κωφοὺς ἀκούειν
 καὶ τρανοῦσθαι μογιάλων τὴν γλῶσσαν, ἐπὶ τῇ γινομένη θείᾳ
 παρουσίᾳ λέγουσι. πότε τοίνυν γέγονε τοιαῦτα σημεῖα ἐν τῷ
 Ἰσραὴλ, ἢ ποῦ τοιοῦτόν τι γέγονεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, λεγέτωσαν.
 λεπρὸς ἐκαθαρίσθη Ναιμᾶν, ἀλλ' οὐ κωφὸς ἤκουσεν, οὐδὲ χω-
 10 λὸς περιεπάτησε. νεκρὸν ἤγειρεν Ἡλίας καὶ Ἐλισσαῖος· ἀλλ'
 οὐκ ἐκ γενετῆς ἀνέβλεψε τυφλός. μέγα μὲν γὰρ καὶ τὸ ἐγεῖραι
 νεκρὸν ἀληθῶς, ἀλλ' οὐ τοιοῦτον, ὅποιον τὸ παρὰ τοῦ Σωτῆρος
 θαῦμα. πλὴν εἰ τὸ περὶ τοῦ λεπροῦ καὶ τοῦ νεκροῦ τῆς χήρας οὐ
 σεσιώπηκεν ἡ Γραφή, πάντως εἰ ἐγεγόνει καὶ χωλὸν περιπατεῖν,
 15 καὶ τυφλὸν ἀναβλέπειν, οὐκ ἂν παρήκε καὶ ταῦτα δηλῶσαι ὁ
 λόγος. ἐπειδὴ σεσιώπηται ἐν ταῖς Γραφαῖς, δῆλόν ἐστι μὴ
 γεγενῆσθαι ταῦτα πρότερον. πότε οὖν γέγονε ταῦτα, εἰ μὴ ὅτε
 αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐν σώματι παραγέγονε; πότε δὲ πα-
 ραγέγονεν, εἰ μὴ ὅτε χωλοὶ περιεπάτησαν καὶ μογιᾶλοι ἐτρα-
 20 νόθησαν καὶ κωφοὶ ἤκουσαν καὶ τυφλοὶ ἐκ γενετῆς ἀνέβλεψαν;
 διὰ τοῦτο γὰρ καὶ οἱ τότε θεωροῦντες Ἰουδαῖοι ἔλεγον, ὡς οὐκ
 ἄλλοτε ταῦτα γενόμενα ἀκούσαντες. Ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἤκού-
 σθη, ὅτι ἠνέωξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημένου. εἰ μὴ
 ἦν οὗτος παρὰ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν.

25 39. Ἄλλ' ἴσως καὶ αὐτοὶ μὴ δυνάμενοι πρὸς τὰ φανερά
 διαμάχεσθαι, οὐκ ἀρνήσονται μὲν τὰ γεγραμμένα· προσδοκᾶν
 δὲ ταῦτα καὶ μηδέπω παραγεγενῆσθαι τὸν Θεὸν Λόγον διαβε-
 βραιώσονται. τοῦτο γὰρ ἄνω καὶ κάτω θρυλλοῦντες, οὐκ ἐρυθρι-
 ῶσιν ἀναιδευόμενοι πρὸς τὰ φανερά. ἀλλὰ περὶ τούτου καὶ

ὁ χωλός, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιλάλων» (Ήσ 35, 3-6). Τί λοιπὸν δύναται κανεὶς νὰ εἰπῆ καὶ περὶ αὐτοῦ, ἢ πῶς τέλος πάντων τολμοῦν νὰ τὸ ἀτενίζουν; Διότι ἡ προφητεία δηλώνει ὅτι ἔρχεται ὁ Θεὸς ἐπὶ τῆς γῆς καὶ κάνει γνωστὰ τὰ σημεῖα καὶ τὸν χρόνον τῆς παρουσίας. Διότι καὶ τὸ ὅτι ξαναβλέπουν οἱ τυφλοὶ καὶ περιπατοῦν οἱ χωλοὶ καὶ ἀκούουν οἱ κωφοὶ καὶ γίνεται εὐκρινὴς ἡ γλῶσσα τῶν τραυλῶν, λέγονται διὰ τὸ γεγονὸς τῆς θείας παρουσίας. Ἄς εἰποῦν λοιπὸν, πότε συνέβησαν τέτοια σημεῖα εἰς τὸν Ἰσραὴλ ἢ εἰς ποῖον μέρος τῆς Ἰουδαίας συνέβη κάτι τέτοιον; Ἐκαθαρίσθη μὲν ὁ λεπρὸς Ναιμάν, ἀλλὰ κανεὶς κωφὸς δὲν ἤκουσεν, οὔτε χωλὸς περιεπάτησεν. Ὁ Ἥλιος καὶ ὁ Ἐλισαῖος ἀνέστησαν νεκρόν, ἀλλὰ κανεὶς τυφλὸς ἐκ γενετῆς δὲν ἀνέβλεψεν. Εἶνε πράγματι μέγα γεγονὸς τὸ νὰ ἀνασταίνῃ κανεὶς, ἀλλ' ὄχι ὅμοιον πρὸς τὸ θαῦμα τοῦ Σωτῆρος. Ἐφ' ὅσον ἡ Γραφή δὲν ἀποσιωπᾷ τὸ γεγονὸς περὶ τοῦ λεπροῦ καὶ τοῦ νεκροῦ τῆς χήρας, ὅπως δῆποτε ἐὰν εἶχε συμβῆ καὶ χωλὸς νὰ περιπατήσῃ καὶ τυφλὸς νὰ ἀναβλέψῃ, δὲν θὰ παρέλειπε καὶ αὐτὰ νὰ δηλώσῃ ὁ λόγος. Ἀφοῦ ἀποσιωπῶνται εἰς τὰς Γραφάς, εἶνε φανερόν ὅτι δὲν συνέβησαν αὐτὰ προηγουμένως. Πότε λοιπὸν συνέβησαν αὐτά, παρὰ ὅταν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦλθε σωματικῶς; Πότε δὲ ἦλθε, παρὰ ὅταν οἱ χωλοὶ περιεπάτησαν, οἱ τραυλοὶ ἔγιναν εὐλαλοὶ καὶ οἱ κωφοὶ ἤκουσαν καὶ οἱ ἐκ γενετῆς τυφλοὶ ἀνέβλεψαν; Δι' αὐτὸ βεβαίως καὶ οἱ Ἰουδαῖοι οἱ ὁποῖοι τὰ ἔβλεπαν τότε, ἔλεγον ὅτι δὲν ἤκουσαν νὰ ἔχουν συμβῆ ἄλλοτε αὐτά. «Ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἤκουσθη, ὅτι ἠνέφξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημένου. εἰ μὴ ἦν οὗτος παρὰ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν» (Ίω 9, 32-33).

39. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν δύνανται καὶ αὐτοὶ νὰ εὐρίσκωνται εἰς διαμάχην πρὸς τὰ ἐμφανῆ, ἴσως δὲν θὰ ἀρνηθοῦν μὲν ὅσα ἔχουν γραφῆ, ἀλλὰ θὰ ὑποστηρίξουν ὅτι αὐτὰ τὰ περιμένουν καὶ ὅτι δὲν ἔχει ἔλθῃ ἀκόμη ὁ Θεὸς Λόγος. Αὐτὸ τὸ διαθρυλοῦν παντοῦ καὶ δὲν κοκκινίζουν φερόμενοι ἀναιδῶς πρὸς τὰ φανερά. Ἄλλὰ περὶ αὐτοῦ θὰ δεχθοῦν κυρίως τὸν σφοδρόν

πρὸ πάντων μᾶλλον ἐλεγχθήσονται, οὐ παρ' ἡμῶν ἀλλὰ παρὰ
 τοῦ σοφωτάτου Δαυιὴλ σημαίνοντος καὶ τὸν παρόντα καιρὸν
 καὶ τὴν θείαν τοῦ σωτήρος ἐπιδημίαν, καὶ λέγοντος· Ἐβδομή-
 κοντα ἑβδομάδες συνετημήθησαν ἐπὶ τὸν λαὸν σου καὶ ἐπὶ τὴν
 5 πόλιν τὴν ἁγίαν, τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν καὶ τοῦ σφραγι-
 σθῆναι ἁμαρτίας καὶ ἀπαλεῖψαι τὴν ἀδικίαν καὶ τοῦ ἐξιλά-
 σασθαι τὰς ἀδικίας καὶ τοῦ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον καὶ
 τοῦ σφραγίσαι ὄρασιν καὶ προφήτην καὶ τοῦ χρῆσαι Ἅγιον
 ἁγίων, καὶ γνώση καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκρι-
 10 θῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησαί Ἱερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμέ-
 νου. Ἴσως ἐπὶ τοῖς ἄλλοις κἂν προφάσεις εὐρίσκειν δύναν-
 ται, καὶ εἰς μέλλοντα χρόνον ἀναβάλλεσθαι τὰ γεγραμμένα. τί
 δὲ πρὸς ταῦτα λέγειν ἢ ὅπως ἀντωπῆσαι δύνανται, ὅπου γε καὶ
 ὁ Χριστὸς σημαίνεται, καὶ ὁ χριστόμενος οὐκ ἄνθρωπος ἀπλῶς,
 15 ἀλλ' Ἅγιος ἁγίων εἶναι καταγγέλλεται καὶ ἕως τῆς παρου-
 σίας αὐτοῦ Ἱερουσαλήμ συνίσταται καὶ λοιπὸν παύεται προ-
 φήτης καὶ ὄρασις ἐν τῷ Ἰσραήλ; Ἐχρίσθη πάσαι Δαυὶδ καὶ
 Σολομῶν καὶ Ἐζεκίας· ἀλλὰ καὶ πάλιν Ἱερουσαλήμ καὶ ὁ
 τόπος συνειστήκει καὶ προφήται προεφήτεον, Γὰδ καὶ Ἀσαφ
 20 καὶ Νάθαν καὶ μετ' αὐτοὺς Ἡσαΐας καὶ Ὡσηὲ καὶ Ἀμὼς
 καὶ ἄλλοι. ἔπειτα καὶ αὐτοὶ οἱ χρισθέντες ἄνθρωποι ἅγιοι,
 ἐκλήθησαν καὶ οὐχ ἅγιοι ἁγίων. ἀλλ' ἐὰν τὴν αἰχμαλωσίαν προ-
 βάλωνται, καὶ δι' αὐτὴν μὴ εἶναι λέγωσι τὴν Ἱερουσαλήμ, τί
 καὶ περὶ τῶν προφητῶν ἂν εἴποιεν; καὶ γὰρ πάσαι, καταβαί-
 25 νοντος τοῦ λαοῦ εἰς Βαβυλῶνα, ἦσαν ἐκεῖ Δαυιὴλ καὶ Ἱερεμίας,
 προεφήτεον δὲ Ἱεζεκιήλ καὶ Ἀγγαῖος καὶ Ζαχαρίας.

40. Οὐκοῦν μυθολογοῦσιν Ἰουδαῖοι, καὶ παρόντα τὸν
 νῦν καιρὸν ὑπερτίθενται. πότε γὰρ ἐπαύσαντο προφήτης ἢ ὄρα-
 σις ἀπὸ τοῦ Ἰσραήλ, εἰ μὴ νῦν ὅτε ὁ Ἅγιος τῶν ἁγίων Χριστὸς

ἔλεγχον ὄχι ἀπὸ ἡμᾶς, ἀλλ' ἀπὸ τὸν σοφώτατον Δανιήλ, ὁ ὁποῖος καθορίζει καὶ τὸν καιρὸν ἀκριβῶς καὶ τὴν θεῖαν ἐμφάνισιν τοῦ Σωτῆρος, καὶ λέγει· «Ἐβδομήκοντα ἑβδομάδες συν ἐτημήθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν, τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν καὶ τοῦ σφραγισθῆναι ἁμαρτίας καὶ ἀπαλεῖψαι τὰς ἀδικίας καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι τὰς ἀδικίας καὶ τοῦ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον καὶ τοῦ σφραγίσαι ὄρασιν καὶ προφήτην καὶ τοῦ χρῖσαι Ἅγιον ἁγίων, καὶ γνώση καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου» (Δα 9, 24-25). Ἴσως διὰ τὰ ἄλλα δύνανται τοῦλάχιστον νὰ εὐρίσκουν προφάσεις καὶ νὰ ἀναβάλλουν τὰ ὅσα ἔχουν γραφῆ διὰ τὸ μέλλον. Τί δύνανται ὅμως νὰ εἰποῦν εἰς αὐτὰ ἢ πῶς δύνανται νὰ τὰ ἀντιμετωπίσουν; Ἐδῶ ὅπωςδῆποτε προφητεύεται ὁ Χριστὸς καὶ ἀναγγέλλεται, ὅτι ὁ χριόμενος δὲν εἶνε ἀπλῶς ἄνθρωπος, ἀλλ' Ἅγιος ἁγίων, καὶ ὅτι ἡ Ἱερουσαλήμ ὑφίσταται μέχρι τῆς παρουσίας αὐτοῦ καὶ ὅτι εἰς τὸ ἐξῆς παύει νὰ ὑπάρχη προφήτης καὶ ὄνειρον εἰς τὸν Ἰσραήλ. Ἐχρίσθη παλαιότερον ὁ Δαυὶδ καὶ ὁ Σολομών καὶ ὁ Ἐζεκίας, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἡ Ἱερουσαλήμ καὶ ὁ τόπος ὑφίσταντο καὶ προεφήτευον οἱ προφῆται Γάδ, Ἀσάφ, Νάθαν, καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτοὺς Ἡσαΐας, Ὡσηέ, καὶ Ἀμῶς καὶ ἄλλοι. Ἐπειτα καὶ αὐτοὶ οἱ ὁποῖοι ἐχρίσθησαν ὠνομάσθησαν ἄνθρωποι ἅγιοι καὶ ὄχι ἅγιοι ἁγίων. Ἀλλ' ἐὰν προτείνουν ὡς ἐπιχείρημα τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ἐξ αἰτίας αὐτῆς δὲν ὑπάρχει ἡ Ἱερουσαλήμ, τί θὰ ἠδύναντο νὰ εἰποῦν περὶ τῶν προφητῶν; Διότι καὶ παλαιότερον, ὅταν κατέβαινεν ὁ λαὸς εἰς τὴν Βαβυλῶνα, ἦσαν μαζί ὁ Δανιήλ καὶ ὁ Ἱερεμίας, προεφήτευον ἐπίσης ὁ Ἰεζεκιήλ καὶ ὁ Ἀγγαῖος καὶ ὁ Ζαχαρίας.

40. Οἱ Ἰουδαῖοι λοιπὸν μυθολογοῦν, καὶ ἐνῶ ἔφθασεν ὁ καιρὸς καὶ εἶνε ὁ τωρινός, αὐτοὶ τὸν τοποθετοῦν εἰς τὸ μέλλον. Διότι πότε ἔπαυσαν νὰ ὑπάρχουν προφῆται ἢ ὄραματα εἰς τὸν Ἰσραήλ, παρὰ μόνον ὅταν ἦλθεν ὁ Χριστὸς ὁ Ἅγιος τῶν ἁγίων; Διότι μεγάλη ἀπόδειξις καὶ γνώρισμα τῆς παρουσίας

παρεγένετο; σημεῖον γὰρ καὶ μέγα γνώρισμα τῆς τοῦ Θεοῦ
 Λόγου παρουσίας τὸ μηκέτι μήτε τὴν Ἱερουσαλήμ ἐστάναι,
 μήτε προφήτην ἐγερθῆναι, μήτε δρασιν ἀποκαλύπτεσθαι τοῦ-
 τοις, καὶ μάλα εἰκότως. ἔλθόντος γὰρ τοῦ σημαινόμενου, τίς
 5 ἔτι χρεῖα τῶν σημαινόντων ἦν; καὶ παρουσίας τῆς ἀληθείας, τίς
 ἔτι χρεῖα τῆς σκιᾶς ἦν; διὰ τοῦτο γὰρ καὶ προεφήτεον, ἕως ἄν
 ἔλθῃ ἡ ἀποδοικαιοσύνη καὶ ὁ λυτρούμενος τὰς πάντων ἁμαρ-
 τίας. διὰ τοῦτο καὶ Ἱερουσαλήμ ἐπὶ τοσοῦτον συνειστήκει,
 ἵν' ἐκεῖ προμελετῶσι τῆς ἀληθείας τοὺς τύπους.

10 Παρόντος τοίνυν τοῦ Ἁγίου τῶν ἁγίων, εἰκότως ἐσφραγί-
 σθη καὶ δρασις καὶ προφητεία, καὶ ἡ τῆς Ἱερουσαλήμ βασιλεία
 πέπανται. ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ ἐχρόντο παρ' αὐτοῖς βασιλεῖς,
 ἕως ἄν ἐχρόσθη ὁ Ἅγιος τῶν ἁγίων. καὶ Ἰακώβ δὲ ἕως αὐτοῦ
 τὴν Ἰουδαίων ἴστασθαι βασιλείαν προφητεύει λέγων· Οὐκ
 15 ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ,
 ἕως ἄν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἔθνῶν.
 ὅθεν καὶ αὐτὸς ὁ σωτὴρ ἐβόα λέγων· Ὁ νόμος καὶ οἱ προφη-
 ται ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν. εἰ μὲν οὖν ἐστὶ παρὰ Ἰου-
 δαίοις νῦν βασιλεὺς ἢ προφήτης ἢ δρασις, καλῶς ἀρνοῦνται
 20 τὸν ἐλθόντα Χριστὸν· εἰ δὲ μήτε βασιλεὺς μήτε δρασις, ἀλλ'
 ἐσφράγισται λοιπὸν καὶ πᾶσα προφητεία, καὶ ἡ πόλις καὶ ὁ
 ναὸς ἐάλω, τί τοσοῦτον ἀσεβοῦσι, ὥς καὶ παραβαίνουσιν, τὰ
 μὲν γενόμενα ὀρᾶν, τὸν δὲ ταῦτα πεποιηκότα Χριστὸν ἀρνεῖσθαι;

Τί δὲ καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἔθνῶν θεωροῦντες καταλιμπάνον-
 25 τας τὰ εἰδῶλα καὶ ἐπὶ τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ διὰ τοῦ Χριστοῦ ἔχον-
 τας τὴν ἐλπίδα, ἀρνοῦνται τὸν ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ κατὰ σάρκα
 γενόμενον Χριστὸν καὶ βασιλεύοντα λοιπόν; εἰ μὲν γὰρ ἄλλον
 ἐβρήσκεον τὰ ἔθνη Θεόν, ἀλλὰ μὴ τὸν Θεὸν Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ
 καὶ Ἰακώβ καὶ Μωϋσέως ὠμολόγουν, καλῶς ἄν πάλιν προουφα-

τοῦ Θεοῦ Λόγου εἶνε τὸ ὅτι οὔτε ἡ Ἱερουσαλήμ θὰ ὑπάρχη πλέον, οὔτε προφήτης θὰ ἀναδειχθῆ, οὔτε δράματα θὰ ἀποκαλύπτωνται εἰς αὐτούς, καὶ πολὺ φυσικά. Διότι ἀφοῦ ἦλθεν ὁ προφητευόμενος, τί ἐχρειάζοντο πλέον αἱ προφητεῖαι; Καὶ ἀφοῦ ἦτο παρούσα ἡ ἀλήθεια, τί ἐχρειάζετο ἡ σκιά; Διὰ τοῦτο βεβαίως καὶ προεφήτευσεν, ἕως οὔτου θὰ ἤρχετο ἡ αὐτοδικαιοσύνη καὶ αὐτὸς ὁ ὁποῖος θὰ ἐλύτρωνεν ὅλους ἀπὸ τὰς ἀμαρτίας. Δι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἱερουσαλήμ ὑπῆρχεν ἐπὶ τόσον καιρὸν, διὰ νὰ προσχεδιάζωνται ἐκεῖ οἱ τύποι τῆς ἀληθείας.

Ὅταν λοιπὸν ἦλθεν ὁ Ἅγιος τῶν ἀγίων, εὐλόγως ἐσταμάτησαν τὰ δράματα καὶ αἱ προφητεῖαι καὶ ἔπαυσεν ἡ βασιλεία τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐχρίοντο εἰς αὐτούς βασιλεῖς ἐπὶ τόσον χρόνον, ἕως οὔτου ἐχρίσθη ὁ Ἅγιος τῶν ἀγίων. Καὶ ὁ Ἰακώβ προφητεύει ὅτι μέχρι τοῦ Χριστοῦ θὰ ὑφίσταται ἡ βασιλεία τῶν Ἰουδαίων καὶ λέγει· «Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν» (Γε 49, 10). Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σωτὴρ ἀνεφώνει λέγων· «Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν» (Μθ 11, 13). Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχουν εἰς τοὺς Ἰουδαίους τῶρα βασιλεὺς ἢ προφήτης ἢ δράματα, ὀρθῶς ἀρνοῦνται τὸν ἐλθόντα Χριστόν· ἐφ' ὅσον ὁμως δὲν ὑπάρχουν οὔτε βασιλεὺς οὔτε δράματα, ἀλλ' ἔχει σταματήσει πλέον κάθε προφητεία καὶ ἔχει κυριευθῆ ἡ πόλις καὶ ὁ ναός, διατὶ τόσον πολὺ ἀσεβοῦν, καὶ γίνονται παραβάται, ὥστε νὰ βλέπουν μὲν τὰ γεγονότα, νὰ ἀρνοῦνται ὁμως τὸν Χριστόν ὁ ὁποῖος τὰ κάνει;

Καὶ ἀφοῦ βλέπουν καὶ τοὺς εἰδωλολάτραις νὰ ἐγκαταλείπουν τὰ εἰδωλα καὶ νὰ ἐλπίζουν εἰς τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ διὰ τοῦ Χριστοῦ, διατὶ ἀρνοῦνται τὸν Χριστόν, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη κατὰ σάρκα ἀπὸ τὴν γενεάν τοῦ Ἰεσσαὶ καὶ βασιλεύει εἰς τὸ ἐξῆς; Διότι ἐὰν οἱ εἰδωλολάτραι ἐλάτρευον ἄλλον θεόν, καὶ δὲν ὠμολόγουν τὸν Θεὸν Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ καὶ Μωϋσέως πάλιν ὀρθῶς θὰ ἐπροφασίζοντο, ὅτι δὲν ἔχει ἔλθῃ ὁ Θεός. Ἄλλ'

σίζοντο μὴ ἐλληλυθῆναι τὸν Θεόν· εἰ δὲ τὸν Μωϋσῆϊ δεδωκότα τὸν νόμον καὶ τῷ Ἀβραάμ ἐπαγγελιάμενον Θεόν, καὶ οὗ τὸν Λόγον ἠτίμασαν οἱ Ἰουδαῖοι, τοῦτον τὰ ἔθνη σέβουσι, διὰ τί μὴ γινώσκουσι, μᾶλλον δὲ διὰ τί ἐκόντες παρορῶσιν, ὅτι ὁ προ-
 5 φητευόμενος ὑπὸ τῶν Γραφῶν Κύριος ἐπέλαμψε τῇ οἰκουμένῃ, καὶ ἐπεφάνη σωματικῶς αὐτῇ, καθὼς εἶπεν ἡ Γραφή· Κύριος ὁ Θεὸς ἐπέφανεν ἡμῖν· καὶ πάλιν· Ἐξαπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ ἰάσατο αὐτούς· καὶ πάλιν· Οὐ πρέσβυς, οὐκ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἔσωσεν αὐτούς;

10 "Ὁμοιον δὲ πάσχουσιν, ὡς εἴ τις παραπεπληγῶς τὴν διάνοιαν, τὴν μὲν γῆν φωτιζομένην ὑπὸ τοῦ ἡλίου βλέπει, τὸν δὲ ταύτην φωτίζοντα ἡλίον ἀρνεῖται. τί γὰρ καὶ πλείον ἐλθὼν ὁ προσδοκώμενος παρ' αὐτοῖς ἔχει ποιῆσαι; καλέσαι τὰ ἔθνη; ἀλλ' ἔφθασε κληθῆναι. ἀλλὰ παῦσαι προφήτην καὶ βασιλέα
 15 καὶ ὄρασιν; γέγονεν ἤδη καὶ τοῦτο. τὴν εἰδώλων ἀθεότητα διελέγξαι; διηλέγχθη ἤδη καὶ κατεγνώσθη. ἀλλὰ τὸν θάνατον καταργῆσαι; κατήργηται ἤδη. τί τοίνυν οὐ γέγονεν, ὃ δεῖ τὸν Χριστὸν ποιῆσαι; ἢ τί περιλείπεται, ὃ μὴ πεπλήρωται, ἵνα νῦν χαίρωσιν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ ἀπιστῶσιν; εἰ γὰρ δὴ, ὡσπερ
 20 οὖν καὶ ὀρῶμεν, οὔτε βασιλεὺς οὔτε προφήτης οὔτε Ἱερουσαλήμ οὔτε θυσία οὔτε ὄρασίς ἐστι παρ' αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ πᾶσα πεπλήρωται ἢ γῆ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν καταλιμπάνοντες τὴν ἀθεότητα λοιπὸν πρὸς τὸν Θεὸν Ἀβραάμ καταφεύγουσι διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰη-
 25 σοῦ Χριστοῦ· δῆλον ἂν εἶη καὶ τοῖς λίαν ἀναισχυνοῦσιν ἐλληλυθῆναι τὸν Χριστόν, καὶ αὐτὸν πάντας ἀπλῶς τῷ ἑαυτοῦ φωτὶ καταλάμπαντα, καὶ διδάξαντα περὶ τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ θεῖαν διδασκαλίαν. Ἰουδαίους μὲν οὖν ἂν τις ἐκ τούτων καὶ τῶν πλειόνων παρὰ τῶν θείων Γραφῶν εἰκότως ἐλέγξειεν.

ἐάν τὰ ἔθνη προσκυνοῦν τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος ἔδωκεν εἰς τὸν Μωϋσῆν τὸν νόμον καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ τὰς ὑποσχέσεις, καὶ τοῦ ὁποῖου τὸν λόγον οἱ Ἰουδαῖοι κατεφρόνησαν, διατί δὲν γνωρίζουν ἢ μᾶλλον διατί μὲ τὴν θέλησίν των παραβλέπουν ὅτι ὁ Κύριος, ὁ ὁποῖος ἐπροφητεύετο ὑπὸ τῶν Γραφῶν, ἔλαμψεν εἰς τὴν οἰκουμένην, καὶ ἐφάνη σωματικῶς εἰς αὐτήν, καθὼς εἶπεν ἡ Γραφή· «Κύριος ὁ Θεὸς ἐπέφανεν ἡμῖν» (Ψα 117, 27) καὶ πάλιν· «Ἐξαπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ ἴασατο αὐτούς» (Ψα 106, 20)· καὶ πάλιν· «Οὐ πρέσβυς, οὐκ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἔσωσεν αὐτούς» (Ἦσ 63, 9);

Πάσχουν δὲ κάτι παρόμοιον μὲ ἓνα πού εἶνε κτυπημένος εἰς τὸ μυαλὸ καὶ ἐνῶ βλέπει ὅτι ἡ γῆ φωτίζεται ἀπὸ τὸν ἥλιον, ἀρνεῖται ὁμως τὸν ἥλιον ὁ ὁποῖος τὴν φωτίζει. Διότι τί περισσότερον δύναται νὰ κάνη, ὅταν ἔλθῃ αὐτὸς πού περιμένουν; Νὰ καλέσῃ τὰ ἔθνη; Ἄλλ' ἐπρόφθασαν νὰ κληθοῦν. Νὰ παύσῃ προφήτην καὶ βασιλέα καὶ ὀράματα; Ἦδη ἔχει γίνει καὶ αὐτό. Νὰ ἀποδείξῃ ψευδῆ τὴν ἀσθένειαν τῶν εἰδώλων; Ἦδη ἔχει ἀποδειχθῆ καὶ ἔχει καταδικασθῆ. Μήπως νὰ καταργήσῃ τὸν θάνατον; Ἐχει ἤδη καταργηθῆ. Τί λοιπὸν δὲν ἔχει γίνει τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ κάνῃ ὁ Χριστός; Ἦ ποία ἔλλειψις δὲν συνεπληρώθη, διὰ νὰ χαίρωνται τῶρα οἱ Ἰουδαῖοι καὶ νὰ ἀπιστοῦν; Διότι ἐάν, πράγμα πού βλέπομεν, δὲν ὑπάρχουν εἰς αὐτούς οὔτε βασιλεὺς οὔτε προφήτης οὔτε Ἱερουσαλήμ οὔτε θυσία οὔτε ὀράματα, ἀλλὰ καὶ ἔχει γεμίσει ὅλη ἡ γῆ ἀπὸ τὴν γνωσίν τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ εἰδωλολάτραι ἐγκαταλείπουν πλέον τὴν ἀθείαν καὶ καταφεύγουν εἰς τὸν Θεὸν τοῦ Ἀβραάμ διὰ τοῦ Λόγου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἶνε φανερόν καὶ εἰς τοὺς λίαν ἀναισχύντους ὅτι ἔχει ἔλθῃ ὁ Χριστός, καὶ ὅτι αὐτὸς ἔχει φωτίσει μὲ τὸ φῶς του ὅλους γενικῶς καὶ ἔχει διδάξῃ περὶ τοῦ Πατρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ θεῖαν διδασκαλίαν. Μὲ αὐτὰ λοιπὸν καὶ μὲ πολλὰ ἄλλα πού περιέχονται εἰς τὰς θείας Γραφάς, δύναται κανεὶς εὐλόγως νὰ ἐλέγξῃ τοὺς Ἰουδαίους.

2. Ἀντιρρήσεις τῶν εἰδωλολατρῶν

41. Ἐλλήνας δὲ καὶ πάνυ τις θαυμάσειε γελῶντας μὲν τὰ ἀχλεύαστα, πεπηρωμένους δὲ ἐπὶ τῇ ἑαυτῶν αἰσχύνῃ, ἣν ἐν ξύλοις καὶ λίθοις ἀναθέντες οὐχ ὀρῶσι. πλὴν οὐκ ἀποροῦντος ἐν ἀποδείξει τοῦ παρ' ἡμῖν λόγου, φέρε καὶ τούτους ἐκ τῶν εὐλό-
5 γων δυσωπήσωμεν, μάλιστα ἀφ' ὧν καὶ αὐτοὶ ἡμεῖς ὀρῶμεν. τί γὰρ ἄτοπον ἢ τί χλεύης παρ' ἡμῖν ἄξιον, ἢ πάντως ὅτι τὸν λόγον ἐν σώματι πεφανερῶσθαι λέγομεν; Ἀλλὰ τοῦτο καὶ αὐτοὶ συνομολογήσουσι μὴ ἀτόπως γεγενῆσθαι, ἐάνπερ τῆς ἀληθείας γένωνται φίλοι.

10 Εἰ μὲν οὖν ὄλως ἀροῦνται Λόγον εἶναι Θεοῦ, περιττῶς ποιοῦσι, περὶ οὗ μὴ ἴσασι χλευάζοντες· εἰ δὲ ὁμολογοῦσιν εἶναι Λόγον Θεοῦ, καὶ τοῦτον ἡγεμόνα τοῦ παντός, καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα δεδημιουργηκέναι τὴν κτίσιν, καὶ τῇ τούτου προνοίᾳ τὰ ὅλα φωτίζεσθαι καὶ ζωογονεῖσθαι καὶ εἶναι, καὶ ἐπὶ πάν-
15 των αὐτὸν βασιλεύειν, ὡς ἐκ τῶν ἔργων τῆς προνοίας γινώσκεσθαι αὐτόν, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα, σκόπει, παρακαλῶ, εἰ μὴ τὴν χλεύην καθ' ἑαυτῶν κινουῦντες ἀγνοοῦσι. τὸν κόσμον σῶμα μέγα φασὶν εἶναι οἱ τῶν Ἑλλήνων φιλόσοφοι, καὶ ἀληθεύουσι λέγοντες· ὀρῶμεν γὰρ αὐτόν καὶ τὰ τούτου μέρη ταῖς
20 αἰσθήσεσιν ὑποπίπτοντα. εἰ τοίνυν ἐν τῷ κόσμῳ σώματι ὄντι ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐστὶ, καὶ ἐν ὅλοις καὶ τοῖς κατὰ μέρος αὐτοῦ πᾶσιν ἐπιβέβηκε, τί θαυμαστόν ἢ τί ἄτοπον, εἰ καὶ ἐν ἀνθρώπῳ φασὶν αὐτόν ἐπιβεβηκέναι; εἰ γὰρ ἄτοπον ὄλως ἐν σώματι αὐτόν γενέσθαι, ἄτοπον ἂν εἴη καὶ ἐν τῷ παντὶ τοῦτον ἐπιβεβη-
25 κέναι καὶ τὰ πάντα τῇ προνοίᾳ ἑαυτοῦ φωτίζειν καὶ κινεῖν. σῶμα γὰρ ἐστὶ καὶ τὸ ὄλον. εἰ δὲ τῷ κόσμῳ τοῦτον ἐπιβαίνειν καὶ ἐν ὅλῳ αὐτόν γνωρίζεσθαι πρέπει, πρέπει ἂν καὶ ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι αὐτόν ἐπιφαίνεσθαι, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦτο φωτί-

2. Ἀντιρρήσεις τῶν εἰδωλολατρῶν

41. Οἱ δὲ ἔθνικοι εἶνε ἀκατανόητοι, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν χλευάζουν τὰ ἀχλεύαστα, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἶνε τυφλωμένοι ἀπὸ τὰ αἰσχητῶν, τὰ ὁποῖα δὲν βλέπουν σεβόμενοι ξύλα καὶ λίθους. Ὅμως, ἐπειδὴ δὲν εἶνε ὁ λόγος μας πτωχὸς εἰς ἀποδείξεις, ἄς ἐπιχειρήσωμεν νὰ πείσωμεν καὶ αὐτοὺς ἐκ τῶν εὐνοήτων, καὶ κυρίως ἐξ αὐτῶν τὰ ὁποῖα βλέπομεν οἱ ἴδιοι. Τί τὸ ἄτοπον ἦ τί ἄξιον χλευασμοῦ ὑπάρχει εἰς ἡμᾶς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι λέγομεν ὅτι ὁ Λόγος ἔχει φανερωθῆ σωματικῶς; Ἄλλ' ὡς πρὸς αὐτὸ καὶ αὐτοὶ θὰ συμφωνήσουν μαζί μας, ἐὰν βεβαίως γίνουσι φίλοι τῆς ἀληθείας, ὅτι οὐδὲν ἄτοπον συνέβη. Ἐὰν λοιπὸν ἀρνοῦνται τελείως ὅτι ὑπάρχει Λόγος Θεοῦ, εἶνε περιττὸν νὰ χλευάζουν αὐτὸ πού δὲν γνωρίζουν. Ἐὰν ὁμως ὁμολογοῦν ὅτι ὑπάρχει Λόγος Θεοῦ καὶ ὅτι αὐτὸς εἶνε ἡγεμὼν τοῦ παντός, καὶ ὅτι ἔχει δημιουργήσει δι' αὐτοῦ ὁ Πατὴρ τὴν κτίσιν, καὶ ὅτι μὲ τὴν πρόνοιαν αὐτοῦ φωτίζονται τὰ πάντα καὶ ζωογονοῦνται καὶ ὑπάρχουν, καὶ ὅτι βασιλεύει αὐτὸς εἰς ὅλα, ὥστε νὰ ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς προνοίας του, καὶ δι' αὐτοῦ ὁ Πατὴρ, ἐξέτασε παρακαλῶ, μήπως δὲν γνωρίζουν ὅτι ἐπισύρουν τὸν χλευασμὸν εἰς βάρος των. Οἱ φιλόσοφοι τῶν Ἑλλήνων λέγουσι ὅτι ὁ κόσμος εἶνε μέγα σῶμα, καὶ λέγουσι ἀλήθειαν· διότι βλέπομεν ὅτι αὐτὸς καὶ τὰ μέρη του, ὑποπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας. Ἐὰν λοιπὸν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος εἶνε σῶμα, καὶ εὐρίσκεται καὶ εἰς ὅλα τὰ σώματα καὶ εἰς τὰ τμήματα αὐτῶν, τί τὸ ἀπίστευτον ἦ τί τὸ ἄτοπον ἐὰν λέγωμεν ὅτι ἔχει εὐρεθῆ καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον; Ἐὰν λοιπὸν γενικῶς εἶνε ἄτοπον νὰ εὐρεθῆ εἰς σῶμα, θὰ ἦτο ἄτοπος καὶ ἡ ἐπίβασις αὐτοῦ εἰς τὸ σύμπαν διὰ νὰ φωτίζῃ καὶ κινῆ διὰ τῆς προνοίας του τὰ πάντα· διότι καὶ τὸ σύμπαν εἶνε σῶμα. Ἐὰν δὲ πρέπει νὰ εὐρίσκεται αὐτὸς εἰς τὸν κόσμον καὶ νὰ ἀναγνωρίζεται εἰς τὸ σύμπαν, θὰ ἔπρεπε καὶ εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα νὰ ἐμφανισθῆ αὐτός, διὰ νὰ τὸ φωτίσῃ καὶ νὰ τὸ θέσῃ

ζεσθαι καὶ ἐνεργεῖν. μέρος γάρ τοῦ παντός καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ γένος. καὶ εἰ τὸ μέρος ἀπρεπές ἐστὶν ὄργανον αὐτοῦ γίνεσθαι πρὸς τὴν τῆς Θεότητος γνῶσιν, ἀτοπώτατον ἂν εἶη καὶ δι' ὄλου τοῦ κόσμου γνωρίζεσθαι τοῦτον.

5 42. Ὡσπερ γάρ, ὄλου τοῦ σώματος ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργουμένου καὶ φωτιζομένου, εἴ τις λέγοι ἄτοπον εἶναι καὶ ἐν τῷ δακτύλῳ τοῦ ποδὸς τὴν δύναμιν εἶναι τοῦ ἀνθρώπου, ἀνόητος ἂν νομισθεῖη, ὅτι, διδοὺς ἐν τῷ ὄλῳ αὐτὸν διικνεῖσθαι καὶ ἐνεργεῖν, κωλύει καὶ ἐν τῷ μέρει αὐτὸν εἶναι, οὕτως ὁ διδοὺς καὶ
10 πιστεύων τὸν τοῦ Θεοῦ Θεὸν Λόγον ἐν τῷ παντὶ εἶναι, καὶ τὸ πᾶν ὑπ' αὐτοῦ φωτίζεσθαι καὶ κινεῖσθαι, οὐκ ἄτοπον ἂν ἡγήσεται, καὶ σῶμα ἐν ἀνθρώπινον ὑπ' αὐτοῦ κινεῖσθαι καὶ φωτίζεσθαι. εἰ δέ, ὅτι γενητόν ἐστι καὶ ἐξ οὐκ ὄντων γέγονε τὸ ἀνθρώπινον γένος, διὰ τοῦτο οὐκ εὐπρεπῆ νομίζουσιν ἡμᾶς λέγειν τὴν ἐν
15 ἀνθρώπῳ τοῦ σιωτῆρος ἐπιφάνειαν, ὥρα καὶ τῆς κτίσεως αὐτοὺς αὐτὸν ἐκβάλλειν· καὶ γὰρ καὶ αὕτη ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι διὰ τοῦ Λόγου γέγονεν. εἰ δέ, καὶ γενητῆς οὔσης τῆς κτίσεως, οὐκ ἄτοπον ἐν αὐτῇ τὸν Λόγον εἶναι, οὐκ ἄρα οὐδὲ ἐν ἀνθρώπῳ αὐτὸν εἶναι ἄτοπον. ὑποῖα γὰρ ἂν περὶ τοῦ ὄλου
20 νοήσειαν, τοιαῦτα ἀνάγκη καὶ περὶ τοῦ μέρους αὐτοὺς ἐνθυμεῖσθαι· μέρος γάρ, ὡς προεῖπον, τοῦ ὄλου καὶ ὁ ἀνθρωπός ἐστιν. οὐκοῦν ὄλως οὐκ ἀπρεπές τὸ ἐν ἀνθρώπῳ εἶναι τὸν Λόγον καὶ πάντα ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ φωτίζεσθαι καὶ κινεῖσθαι καὶ ζῆν, καθὼς καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς συγγραφεῖς φασιν, ὅτι Ἐν αὐτῷ
25 ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν.

Τί λοιπὸν χλεύης ἄξιον λέγομεν, εἰ ἐν ᾧ ἐστὶν ὁ Λόγος, τούτῳ πρὸς φανέρωσιν ὡς ὄργάνῳ κέχρηται ὁ Λόγος; εἰ μὲν γὰρ οὐκ ἦν ἐν αὐτῷ, οὐδὲ χρῆσασθαι ἂν ἠδυνήθη τούτῳ· εἰ δὲ προαποδεδώκαμεν ἐν τῷ παντὶ καὶ ἐν τοῖς κατὰ μέρος εἶναι
30 τοῦτον, τί ἄπιστον εἰ ἐν οἷς ἐστίν, ἐν τούτοις ἑαυτὸν καὶ ἐπι-

εις ἐνέργειαν. Διότι καὶ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων εἶνε μέρος τοῦ παντός. Καὶ ἂν εἶνε ἀνάρμοστον νὰ γίνῃ τὸ μέρος ὄργανον αὐτοῦ, διὰ νὰ γίνῃ γνωστὴ ἡ Θεότης του, θὰ ἦτο ἀτοπώτατον νὰ γνωρίζωμεν τὸν Θεὸν δι' ὅλου τοῦ κόσμου.

42. Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα π.χ. τίθεται εἰς ἐνέργειαν καὶ φωτίζεται ἀπὸ τὸν ἀνθρώπου· ἂν κανεὶς ἔλεγεν ὅτι εἶνε ἄτοπον καὶ εἰς τὸν δάκτυλον τοῦ ποδιοῦ νὰ ὑπάρχη ἡ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου, θὰ ἐθεωρεῖτο ἀνόητος, διότι ἐνῶ παρεδέχθη ὅτι αὐτὸς εἰσδύει καὶ ἐνεργεῖ εἰς τὸ σύνολον, ἐμποδίζει νὰ εὑρίσκηται αὐτὸς καὶ εἰς τὸ μέρος. Ἔτσι καὶ αὐτὸς ὁ ὁποῖος παραδέχεται καὶ πιστεύει ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ εὑρίσκηται εἰς τὸ πᾶν καὶ τὸ πᾶν φωτίζεται καὶ κινεῖται ὑπ' αὐτοῦ, δὲν θὰ θεωρήσῃ ἄτοπον τὸ ὅτι καὶ ἓνα ἀνθρώπινον σῶμα κινεῖται καὶ φωτίζεται ἀπ' αὐτόν. Ἐὰν δέ, ἐπειδὴ τὸ ἀνθρώπινον γένος εἶνε δημιουργημα καὶ ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενός, δι' αὐτὸ θεωροῦν ὅτι ἀδικαιολογητῶς λέγομεν, ὅτι ἐνεφανίσθη ἐπὶ τῆς γῆς ὁ Σωτὴρ, εἶνε ὦρα νὰ τὸν πετάξουν καὶ ἀπὸ τὴν κτίσιν· διότι καὶ αὐτὴ ἐδημιουργήθη διὰ τοῦ Λόγου ἐκ τοῦ μηδενός. Ἐὰν ὁμως δὲν εἶνε ἄτοπον τὸ ὅτι ὑπάρχει εἰς τὴν κτίσιν ὁ Λόγος, καίτοι αὐτὴ εἶνε δημιουργημα, ἄρα δὲν εἶνε ἄτοπον νὰ εὑρίσκηται καὶ εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Διότι ὅσα στοχάζονται περὶ τοῦ ὅλου, αὐτὰ πρέπει νὰ σκέπτονται καὶ περὶ τοῦ μέρους. Ἐνα μέρος τοῦ ὅλου βεβαίως, ὅπως ἀνωτέρω εἶπον, εἶνε καὶ ὁ ἀνθρώπος. Λοιπὸν δὲν εἶνε καθόλου ἀνάρμοστον νὰ ὑπάρχη ὁ Λόγος εἰς τὸν ἀνθρώπου καὶ τὰ πάντα νὰ φωτίζονται καὶ νὰ κινουῦνται καὶ νὰ ζοῦν ὑπ' αὐτοῦ ἐντὸς αὐτοῦ, ὅπως καὶ οἱ συγγραφεῖς των λέγουν ὅτι· «Ἐν αὐτῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν» (Πρξ 17, 28).

Τί λοιπὸν λέγομεν ἄξιον χλευασμοῦ, ἂν ὁ Λόγος, διὰ νὰ φανερωθῇ, χρησιμοποιῇ τοῦτο τὸ ὄργανον εἰς τὸ ὅποιον εὑρίσκηται; Διότι ἂν δὲν ὑπῆρχεν εἰς αὐτό, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ. Ἐφ' ὅσον ὁμως ἐξ ἀρχῆς παρεδέχθημεν ὅτι ὑπάρχει εἰς τὸ σύμπαν καὶ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους, τί τὸ ἀναξιόπιστον, ἂν ἐμφανίζεται δι' αὐτῶν εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχει; Αὐτὸς

φαίνει; ὥσπερ γὰρ ταῖς ἑαυτοῦ δυνάμεσιν ὅλος ἐν ἐκάστῳ καὶ
 πᾶσιν ἐπιβαίνων καὶ πάντα διακοσμῶν ἀφθόνως, εἰ ἤθελε
 καὶ ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ ὅλου ἑαυτὸν γνωρίσαι, οἷον εἰ τὰ πάντα
 διακοσμῶν ἀφθόνως ἤθελε διὰ ἡλίου ἢ σελήνης ἢ οὐρανοῦ ἢ γῆς
 5 ἢ ὑδάτων ἢ πυρός, οὐκ ἂν τις ἀτόπως αὐτὸν φωνῇ χρῆσασθαι καὶ
 γνωρίσαι ἑαυτὸν καὶ τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα ἔφησε πεποιημέναι,
 ἅπαξ πάντα αὐτοῦ συνέχοντος καὶ μετὰ πάντων καὶ ἐν αὐτῷ τῷ
 μέρει τυγχάνοντος καὶ ἀοράτως ἑαυτὸν δεικνύοντος· οὕτως οὐκ ἄ-
 τοπον ἂν εἶη διακοσμοῦντα αὐτὸν τὰ πάντα καὶ τὰ ὅλα ζωοποι-
 10 οῦντα καὶ θελήσαντα δι' ἀνθρώπων γνωρίσαι, εἰ ὄργάνῳ κέχρη-
 ται ἀνθρώπου σώματι πρὸς φανέρωσιν ἀληθείας καὶ γινῶσιν τοῦ
 Πατρὸς. μέρος γὰρ τοῦ ὅλου καὶ ἡ ἀνθρωπότης τυγχάνει. καὶ ὥσ-
 περ ὁ νοῦς, δι' ὅλου τοῦ ἀνθρώπου ὢν, ἀπὸ μέρους τοῦ σώματος,
 τῆς γλώττης λέγω, σημαίνεται, καὶ οὐ δήπου τις ἐλαττοῦσθαι
 15 τὴν οὐσίαν τοῦ νοῦ διὰ τοῦτο λέγει· οὕτως ὁ Λόγος, διὰ πάντων
 ὢν, εἰ ἀνθρωπίνῳ κέχρηται ὄργάνῳ, οὐκ ἀπρεπὲς ἂν φαίνοιτο
 τοῦτο. Εἰ γάρ, ὡς προεῖπον, ἀπρεπὲς ὄργάνῳ χρῆσασθαι σώ-
 ματι, ἀπρεπὲς καὶ ἐν τῷ ὅλῳ αὐτὸν εἶναι.

43. Διὰ τί οὖν, ἐὰν λέγωσιν, οὐχὶ δι' ἄλλων μερῶν καλ-
 20 λίων τῆς κτίσεως ἐφάνη, καὶ καλλίονι ὄργάνῳ, οἷον ἡλίῳ ἢ
 σελήνῃ ἢ ἀστροῖς ἢ πυρὶ ἢ αἰθέρι οὐ κέχρηται, ἀλλὰ ἀνθρώπῳ
 μόνῳ; γινωσκέτωσαν, ὅτι οὐκ ἐπιδείξασθαι ἦλθεν ὁ Κύριος,
 ἀλλὰ θεραπεῦσαι καὶ διδάξαι τοὺς πάσχοντας. ἐπιδεικνυμέ-
 νου μὲν γὰρ ἦν μόνον ἐπιφανῆσαι καὶ καταπληξῆσαι τοὺς δρωῦντας·
 25 θεραπεύοντος δὲ καὶ διδάσκοντός ἐστι μὴ ἀπλῶς ἐπιδημῆσαι,
 ἀλλ' ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν δεομένων γενέσθαι, καὶ ὡς οἱ χρῆζοντες
 φέρουσιν ἐπιφανῆσαι, ἵνα μὴ τῷ ὑπερβάλλοντι τὴν χρεῖαν τῶν
 πασχόντων αὐτοὺς τοὺς δεομένους ταράξῃ, καὶ ἀνωφελῆς τού-
 τοις ἢ ἐπιφάνεια τοῦ Θείου γένηται. οὐδὲν τοίνυν τῶν ἐν τῇ
 30 κτίσει πεπλανημένον ἦν εἰς τὰς περὶ Θεοῦ ἐννοίας, εἰ μὴ μόνον

μέ τας δυνατότητας πού ἔχει, εὐρισκόμενος ὁλόκληρος εἰς τὸ καθένα καὶ εἰς ὅλα καὶ διακοσμῶν τὰ πάντα πλουσιοπαρόχως, ἂν ἤθελε νὰ φανερώσῃ τὸν ἑαυτὸν του καὶ ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ ὅλου, π.χ. καθὼς διακοσμεῖ τὰ πάντα πλουσίως, ἂν ἤθελε νὰ ὁμιλήσῃ καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν ἑαυτὸν του ἢ τὸν Πατέρα του διὰ τοῦ ἡλίου ἢ τῆς σελήνης ἢ τοῦ οὐρανοῦ ἢ τῆς γῆς ἢ τῶν ὑδάτων ἢ τοῦ πυρός, κανεὶς δὲν θὰ ἔλεγεν ὅτι κακῶς ἔπραξεν. Ἔτσι ἀφοῦ αὐτὸς διαρρυθμίζει τὰ πάντα καὶ ζωοποιεῖ, καὶ ἠθέλησε διὰ τῶν ἀνθρώπων νὰ γίνῃ γνωστός, δὲν θὰ ἦτο ἄτοπον, ἔαν ἐχρησιμοποιεῖ σῶμα ἀνθρώπου διὰ νὰ φανερώσῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ κἀνῃ γνωστὸν τὸν Πατέρα. Διότι καὶ ἡ ἀνθρωπότης εἶνε ἓνα μέρος τοῦ ὅλου. Καὶ ὅπως ὁ νοῦς, ἐνῶ ὑπάρχει εἰς ὅλον τὸν ἀνθρωπον, φανερώνεται ἀπὸ ἓνα μέρος τοῦ σώματος, ἐννοῶ τὴν γλῶσσαν, καὶ κανεὶς βεβαίως δὲν λέγει διὰ τοῦτο ὅτι οὐσιαστικὰ ἐλαττοῦται, ἔτσι καὶ ὁ Λόγος ἐφ' ὅσον εἶνε εἰς ὅλα, δὲν φαίνεται καθόλου ἀνάρμοστον, ἂν ἐχρησιμοποίησεν ἀνθρώπινον σῶμα. Διότι ἔάν, ὅπως ἀνωτέρω ἐξέθεσα, εἶνε ἀπρεπὲς νὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς ὄργανον τὸ σῶμα, εἶνε ἀπρεπὲς καὶ νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸ σύμπαν.

43. Ἐὰν λέγουν, διατί δὲν ἐφάνη μέσῳ ἄλλων ὠραιότερων μερῶν τῆς κτίσεως καὶ μέσῳ ὠραιότερου ὄργανου, π.χ. διατί δὲν ἐχρησιμοποίησε τὸν ἥλιον ἢ τὴν σελήνην ἢ τὰ ἀστρα ἢ τὸ πῦρ ἢ τὸν αἰθέρα, ἀλλὰ μόνον τὸν ἀνθρωπον, ἅς μάθουν ὅτι ὁ Κύριος δὲν ἤλθε διὰ νὰ ἐπιδειχθῇ, ἀλλὰ διὰ νὰ θεραπεύσῃ καὶ νὰ διδάξῃ τοὺς πάσχοντας. Διότι ἴδιον τοῦ ἐπιδειξίου εἶνε νὰ φαντάζῃ μόνον καὶ νὰ καταπλήττῃ τοὺς θεατάς. Ἴδιον ὁμῶς τοῦ ἱατροῦ καὶ τοῦ διδασκάλου εἶνε ὄχι ἀπλῶς νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν γῆν, ἀλλὰ νὰ ὠφελήσῃ τοὺς ἐνδεεῖς καὶ νὰ ἐμφανισθῇ κατὰ τὴν δύναμιν ἐκείνων πού τὸν χρειάζονται, διὰ νὰ μὴ ταραξῇ τοὺς ἐνδεεῖς μὲ κάτι πού ξεπερνάει τὰς ἀνάγκας τῶν πασχόντων, καὶ γίνῃ εἰς αὐτοὺς ἀνωφελὴς ἢ ἐπὶ γῆς ἐμφάνισις τοῦ Θεοῦ. Διότι τίποτε ἀπὸ ὅσα ὑπάρχουν εἰς τὴν κτίσιν δὲν εἶχε πεπλανημένην ἀντίληψιν περὶ τοῦ Θεοῦ, παρὰ μόνον ὁ ἀνθρωπος.

ὁ ἄνθρωπος. ἀμέλει οὐχ ἥλιος οὐδὲ σελήνη οὐδὲ οὐρανὸς οὐδὲ τὰ
 ἄστρα οὐχ ὕδωρ οὐδὲ αἰθήρ παρήλλαξαν τὴν τάξιν, ἀλλ' εἰδόν-
 5 τες τὸν ἑαυτῶν δημιουργὸν καὶ βασιλέα Λόγον, μένουσιν ὡς
 γεγονάσιν· ἄνθρωποι δὲ μόνον ἀποστραφέντες τὸ καλόν, λοι-
 πὸν τὰ οὐκ ὄντα ἀντὶ τῆς ἀληθείας ἐπλάσαντο, καὶ τὴν εἰς Θεὸν
 τιμὴν καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν δαίμοσι καὶ ἀνθρώποις ἐν λί-
 θοῖς ἀνατεθείκασιν.

Ὅθεν εἰκότως, ἐπειδὴ παριδεῖν τὸ τηλικούτον οὐκ ἄξιον
 ἦν τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ὄλω αὐτὸν διέ-
 10 ποντα καὶ ἡγεμονεύοντα οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτὸν γνῶναι οἱ ἄνθρω-
 ποι, μέρος τοῦ ὄλου λαμβάνει ἑαυτῷ ὄργανον τὸ ἀνθρώπινον σῶ-
 μα, καὶ ἐπιβαίνει τούτῳ, ἵν' ἐπειδὴ ἐν τῷ ὄλω αὐτὸν οὐκ ἠδυνή-
 θησαν γνῶναι, κἂν ἐν τῷ μέρει μὴ ἀγνοήσωσιν αὐτὸν καὶ ἐπειδὴ
 ἀναβλέψαι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰς τὴν ἀόρατον αὐτοῦ δύναμιν,
 15 κἂν ἐκ τῶν ὁμοίων λογίσασθαι καὶ θεωρῆσαι δυνηθῶσιν αὐ-
 τόν. ἄνθρωποι γὰρ ὄντες, διὰ τοῦ καταλλήλου σώματος καὶ
 τῶν δι' αὐτοῦ θείων ἔργων ταχύτερον καὶ ἐγγύτερον τὸν τού-
 του Πατέρα γινώσκουν δυνήσονται, συγκρίνοντες ὡς οὐκ ἀν-
 θρώπινα, ἀλλὰ Θεοῦ ἔργα ἐστὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γινόμενα. καὶ ἐὰν
 20 ἄτοπον ἦν κατ' αὐτοῦς διὰ τῶν τοῦ σώματος ἔργων τὸν Λόγον
 γνωρίζεσθαι, πάλιν ἄτοπον ἂν εἴη ἐκ τῶν ἔργων τοῦ πᾶντος
 γινώσκεισθαι τοῦτον. ὥσπερ γὰρ ἐν τῇ κτίσει ὢν, οὐδέν τι τῆς
 κτίσεως μεταλαμβάνει, ἀλλὰ μᾶλλον τὰ πάντα τῆς αὐτοῦ δυνά-
 μεως μεταλαμβάνει, οὕτω καὶ τῷ σώματι ὄργανῳ χρώμενος, οὐ-
 25 δὲν τῶν τοῦ σώματος μετεῖχεν, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς ἠγγίασε καὶ
 τὸ σῶμα. εἰ γὰρ δὴ καὶ ὁ παρὰ τοῖς Ἑλλησι θαυμαζόμενος Πλά-
 των φησὶν ὅτι· Ὁρῶν τὸν κόσμον ὁ γεννήσας αὐτὸν χειμαζόμενον
 καὶ κινδυνεύοντα εἰς τὸν τῆς ἀνομοιότητος δύνειν τόπον, καθίσας
 ἐπὶ τοὺς οἴακας τῆς ψυχῆς, βοηθεῖ καὶ πάντα τὰ πταίσματα

Ἄναμφιβόλως οὔτε ὁ ἥλιος οὔτε ἡ σελήνη οὔτε ὁ οὐρανὸς οὔτε τὰ ἄστρα οὔτε τὸ ὕδωρ οὔτε ὁ αἰθήρ διέστρεψαν τὴν τάξιν, ἀλλὰ, γνωρίζοντας τὸν δημιουργὸν καὶ βασιλέα τῶν Λόγων, παραμένουν ὅπως ἔχουν γίνεαι. Μόνον οἱ ἄνθρωποι ἀπεστράφησαν τὸ καλὸν καὶ μετὰ ἀντικατέστησαν τὴν ἀλήθειαν μὲ τὰ ψευδῆ πλάσματά των καὶ ἀφιέρωσαν εἰς ἀγάλματα δαιμόνων καὶ ἀνθρώπων τὴν τιμὴν καὶ γνωσιν τοῦ Θεοῦ.

Διὰ τοῦτο εὐλόγως, ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἀντάξιον τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ νὰ παραβλέψῃ τὸ τόσον μέγα, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὸν γνωρίσουν, ἂν καὶ ῥυθμίζῃ καὶ κυβερνᾷ τὰ σύμπαντα, λαμβάνει ὡς ὄργανον ἓνα μέρος τοῦ ὄλου, τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, καὶ ἐπιβιβάζεται εἰς αὐτό, ὥστε, ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν εἰς τὸ σύνολον, τοῦλάχιστον νὰ μὴ τὸν ἀγνοήσουν εἰς τὸ μέρος· καὶ ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀτεινίσουν εἰς τὴν ἀόρατον δύναμιν αὐτοῦ, νὰ δυνηθοῦν ἔστω καὶ ἀπὸ τὸ ὁμοίον νὰ σκεφθοῦν καὶ νὰ ἴδωσιν αὐτόν. Διότι, ἐφ' ὅσον εἶνε ἄνθρωποι, διὰ τοῦ καταλλήλου σώματος καὶ τῶν θείων ἔργων του ταχύτερον καὶ ἀπὸ πολὺ πλησίον θὰ δυνηθοῦν νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν Πατέρα του, ἀφοῦ ἐκ τῆς συγκρίσεως βεβαιωθοῦν, ὅτι δὲν εἶνε ἀνθρώπινα ἀλλὰ Θεοῦ ἔργα αὐτὰ τὰ ὁποῖα κάνει. Καὶ ἂν ἦτο ἄτοπον κατ' αὐτούς, νὰ γίνῃ γνωστὸς ὁ Λόγος διὰ τῶν ἔργων τοῦ σώματος, τότε θὰ ἦτο ἄτοπον νὰ γίνῃ γνωστὸς καὶ διὰ τῶν ἔργων τοῦ σύμπαντος. Ὅπως π.χ. μὲ τὸ νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν κτίσιν δὲν παραλαμβάνει τίποτε ἀπὸ τὴν κτίσιν, ἀντιθέτως τὰ πάντα δέχονται τὴν δύναμίν του, ἔτσι καὶ μὲ τὸ νὰ χρησιμοποιοῖ ὡς ὄργανον τὸ σῶμα δὲν συμμετεῖχε εἰς τίποτε ἀπὸ τὰ κακὰ τοῦ σώματος, ἀλλ' αὐτὸς ἠγίασε τὸ σῶμα. Ἐὰν δὲ ἀκόμη καὶ ὁ Πλάτων, τὸν ὁποῖον θαυμάζουν οἱ Ἕλληνες, λέγει, ὅτι αὐτὸς ποῦ ἐδημιούργησε τὸν κόσμον, ὅταν τὸν εἶδε νὰ τάλαιπωρῆται καὶ νὰ κινδυνεύῃ νὰ δύσῃ εἰς τὸν τόπον τῆς ἀνομοιότητος, ἐκάθισεν εἰς τὸ πηδάλιον τῆς ψυχῆς καὶ βοηθεῖ καὶ

διορθοῦται· τί ἄπιστον λέγεται παρ' ἡμῖν, εἰ, πλανωμένης τῆς ἀνθρωπότητος, ἐκάθισεν ὁ Λόγος ἐπὶ ταύτην καὶ ἄνθρωπος ἐπεφάνη, ἵνα χειμαζομένην αὐτὴν περισώσει διὰ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ καὶ ἀγαθότητος;

5 44. Ἄλλὰ ἴσως συγκαταθήσονται μὲν τούτοις αἰσχυρόμενοι, θελήσουσι δὲ λέγειν, ὅτι ἔδει τὸν Θεὸν παιδεῦσαι καὶ σώσαι θέλοντα τοὺς ἀνθρώπους, νεύματι μόνῳ ποιῆσαι καὶ μὴ σώματος ἄφασθαι τὸν τούτου Λόγον, ὥσπερ οὖν καὶ πάλαι πεποίηκεν, ὅτε ἐκ τοῦ μὴ ὄντος αὐτὰ συνίστη. πρὸς δὲ ταύτην αὐτῶν
10 τὴν ἀντίθεσιν εἰκότως ἂν λεχθεῖη ταῦτα, ὅτι πάλαι μὲν, οὐδενὸς οὐδαμῆ ὑπάρχοντος, νεύματος γέγονε χρεῖα καὶ βουλήσεως μόνης εἰς τὴν τοῦ παντός δημιουργίαν· ὅτε δὲ γέγονεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ χρεῖα ἀπήτησεν οὐ τὰ μὴ ὄντα, ἀλλὰ τὰ γενόμενα θεραπεῦσαι, ἀκόλουθον ἦν ἐν τοῖς ἤδη γενομένοις τὸν ἱατρὸν καὶ σω-
15 τήρα παραγενέσθαι, ἵνα καὶ τὰ ὄντα θεραπεύσῃ. γέγονε δὲ ἄνθρωπος διὰ τοῦτο καὶ ἀνθρωπεῖω ὀργάνῳ κέχρηται τῷ σώματι. ἐπεὶ, εἰ μὴ τοῦτον γενέσθαι ἔδει τὸν τρόπον, πῶς ἔδει τὸν Λόγον, ὀργάνῳ θέλοντα χρῆσασθαι, παραγενέσθαι; ἢ πρόθεν ἔδει τοῦτο λαβεῖν αὐτὸν εἰ μὴ ἐκ τῶν ἤδη γενομένων καὶ
20 χρηζόντων τῆς αὐτοῦ θειότητος διὰ τοῦ ὁμοίου; οὐδὲ γὰρ τὰ οὐκ ὄντα ἐχρηξε σωτηρίας, ἵνα καὶ προστάξει μόνον ἀρκεσθῆ· ἀλλὰ ὁ ἤδη γενόμενος ἄνθρωπος ἐφθείρετο καὶ παραπώλλυτο· ὅθεν εἰκότως ἀνθρωπίνῳ κέχρηται καλῶς ὀργάνῳ καὶ εἰς πάντα ἑαυτὸν ἠπλωσεν ὁ Λόγος.

25 Ἐπειτα καὶ τοῦτο ἰστέον, ὅτι ἡ γενομένη φθορὰ οὐκ ἐξωθεν ἦν τοῦ σώματος, ἀλλ' αὐτῷ προσεγεγόνει, καὶ ἀνάγκη ἦν ἀντὶ τῆς φθορᾶς ζῶν αὐτῷ προσπλακῆναι, ἵνα ὥσπερ ἐν τῷ

14. «Διὸ δὴ καὶ τότε ἤδη θεὸς ὁ κοσμήσας αὐτόν, καθορών ἐν ἀπορίαις ὄντα, κηδόμενος ἵνα μὴ χειμασθεῖς ὑπὸ ταραχῆς διαλυθεῖς εἰς τὸν τῆς ἀνο-

διορθώνει ὅλα τὰ πταίσματα¹⁴, τί ἀνάξιον πίστεως λέγομεν ἡμεῖς, ἐὰν ὁ Λόγος ἦλθεν εἰς τὴν πεπλανημένην ἀνθρωπότητα καὶ ἔγινεν ἄνθρωπος, διὰ νὰ τὴν περισώσει ἀπὸ τὰ δεινοπαθήματα καὶ νὰ τὴν κυβερνήσῃ μὲ τὴν ἀγαθότητά του;

44. Ἄλλ' ἴσως συμφωνήσουν μὲν πρὸς αὐτὰ ἀπὸ ἐντροπῆν, θελήσουν ὅμως νὰ εἰποῦν ὅτι, ἀφοῦ ὁ Θεὸς ἤθελε νὰ ἐκπαιδεύσῃ καὶ νὰ σώσῃ τοὺς ἀνθρώπους, ἔπρεπε διὰ νεύματος μόνον νὰ τὸ κάνη, ὅπως ἔκανε καὶ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν, ὅταν ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας συνέστησε τὰ πάντα, καὶ νὰ μὴ ἀγγίξῃ σῶμα ὁ Λόγος του. Πρὸς τὴν ἀντίρρησην τῶν αὐτῆν, εὐλόγως θὰ ἐδίδομεν τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν· τὴν παλαιὰν ἐποχὴν, ἐπειδὴ πούθενά δὲν ὑπῆρχε τίποτε, ἐχρειάζετο μόνον νεῦμα καὶ ἀπόφασις διὰ νὰ δημιουργηθῇ τὸ πᾶν· ὅταν ὅμως ἐδημιουργήθη ὁ ἄνθρωπος καὶ παρέστη ἀνάγκη νὰ θεραπεύσῃ ὄχι τὰ ἀνυπαρκτα ἀλλὰ τὰ δημιουργηθέντα, ἦτο ἐπόμενον νὰ ἔλθῃ εἰς τὰ δημιουργήματα ὁ ἰατρός καὶ σωτὴρ διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὰ ὑπάρχοντα. Διὰ τοῦτο καὶ ἔγινεν ἄνθρωπος καὶ ἐχρησιμοποίησε τὸ σῶμα ὡς ἀνθρώπινον ὄργανον. Διότι κατὰ ποῖον ἄλλον ἀρμόζοντα τρόπον ἦτο δυνατὸν νὰ ἔλθῃ ὁ Λόγος, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ χρησιμοποίησῃ ἓνα ὄργανον; Ἡ ἀπὸ ποῦ ἔπρεπε νὰ τὸ λάβῃ, ἂν ὄχι ἀπὸ αὐτὰ πού εἶχεν ἤδη δημιουργήσει καὶ εἶχον ἀνάγκην τῆς Θεότητός του, καθὼς ἦσαν ὁμοιά του; Οὔτε βεβαίως εἶχον ἀνάγκην σωτηρίας τὰ μὴ ὄντα, διὰ νὰ ἀρκεσθῇ μόνον εἰς διαταγὴν, ἀλλ' ὁ ἤδη δημιουργηθεὶς ἄνθρωπος ἐφθείρετο καὶ ἐχάνετο. Διὰ τοῦτο εὐλόγως ἐχρησιμοποίησεν ὁ Λόγος ἀνθρώπινον ὄργανον καὶ ἀπλώθηκεν εἰς τὰ πάντα.

Ἐπειτα πρέπει νὰ γνωρίσωμεν καὶ τὸ ἐξῆς, ὅτι ἡ γενομένη φθορά δὲν ἦτο ἔξω τοῦ σώματος ἀλλ' ἐπεβλήθη εἰς αὐτό, καὶ ἦτο ἀνάγκη ἀντὶ τῆς φθορᾶς νὰ ἐνωθῇ ἡ ζωὴ μὲ αὐτό, ὥστε

μοιότητος ἀπειρον ὄντα πόντον δύη, πάλιν ἔφεδρος αὐτοῦ τῶν πηδαλίων γιγνώμενος, τὰ νοσήματα καὶ λυθέντα ἐν τῇ καθ' ἑαυτὸν προτέρᾳ περιόδῳ στρέψας, κοσμεῖ τε καὶ ἐπανορθῶν ἀθάνατον αὐτὸν καὶ ἀγήρων ἀπεργάζεται» Πλάτων, Πολιτικός, 273de.

σώματι γέγονεν ὁ θάνατος, οὕτως ἐν αὐτῷ γένηται καὶ ἡ ζωή. εἰ μὲν οὖν ἔξωθεν ἦν ὁ θάνατος τοῦ σώματος, ἔξωθεν ἔδει καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ γεγονέναι· εἰ δὲ ἐν τῷ σώματι συνεπλάκη ὁ θάνατος καὶ ὡς συνῶν αὐτῷ κατεκράτει τούτου, ἀνάγκη καὶ τὴν

5 ζωὴν συμπλακῆναι τῷ σώματι, ἵνα ἀντενδυσθὲν τὸ σῶμα τὴν ζωὴν, ἀποβάλλῃ τὴν φθορὰν. ἄλλως τε, εἰ καὶ ἐγεγόνει ἔξω τοῦ σώματος ὁ Λόγος καὶ μὴ ἐν αὐτῷ, ὁ μὲν θάνατος ἠττάτο ὑπ' αὐτοῦ φυσικώτατα, ἅτε δὴ μὴ ἰσχύοντος τοῦ θανάτου κατὰ τῆς ζωῆς· οὐδὲν ἦττον δὲ ἔμενε ἐν τῷ σώματι ἢ προσγενομένη

10 φθορά· διὰ τοῦτο εἰκότως ἐνεδύσατο σῶμα ὁ σωτήρ, ἵνα, συμπλακέντος τοῦ σώματος τῇ ζωῇ, μηκέτι ὡς θνητὸν ἀπομείνῃ ἐν τῷ θανάτῳ, ἀλλ' ὡς ἐνδυσάμενον τὴν ἀθανασίαν, λοιπὸν ἀναστὰν ἀθάνατον διαμείνῃ. ἅπαξ γὰρ ἐνδυσάμενον φθορὰν οὐκ ἂν ἀνέστη, εἰ μὴ ἐνεδύσατο τὴν ζωὴν· καὶ πάλιν θάνατος καθ'

15 ἑαυτὸν οὐκ ἂν φανείη, εἰ μὴ ἐν τῷ σώματι· διὰ τοῦτο ἐνεδύσατο σῶμα, ἵνα τὸν θάνατον ἐν τῷ σώματι εὐρῶν ἀπαλείψῃ. πῶς γὰρ ἂν ὄλως ὁ Κύριος ἐδείχθη ζωή, εἰ μὴ τὸ θνητὸν ἐζωοποίησε; καὶ ὡσπερ τῆς καλάμης ὑπὸ πυρὸς φύσει φθειρομένης, εἰ κωλύει τις τὸ πῦρ ἀπὸ τῆς καλάμης, οὐ καλεῖται μὲν ἡ καλάμη, μένει

20 δὲ ὄλως πάλιν καλάμη, ἡ καλάμη ὑποπτεύουσα τὴν τοῦ πυρὸς ἀπειλήν· φύσει γὰρ ἐστὶν ἀναλωτικὸν αὐτῆς τὸ πῦρ· εἰ δὲ τις ἐνδιδύσκει τὴν καλάμην ἀμιάντῳ πολλῷ, ὃ δὴ λέγεται ἀντιπαθὲς εἶναι τοῦ πυρὸς, οὐκέτι τὸ πῦρ φοβεῖται ἡ καλάμη, ἔχουσα τὴν ἀσφάλειαν ἐκ τοῦ ἐνδύματος τοῦ ἀκαύστου· τὸν αὐτὸν δὴ

25 τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος καὶ ἐπὶ τοῦ θανάτου ἂν τις εἴποι· ὅτι, εἰ προστάξῃ μόνον κωλυθεῖς ἦν ὁ θάνατος ὑπ' αὐτοῦ, οὐδὲν ἦττον πάλιν ἦν θνητὸν καὶ φθαρτὸν κατὰ τὸν τῶν σωμάτων λόγον. ἀλλ' ἵνα μὴ τοῦτο γένηται, ἐνεδύσατο τὸν ἀσώματον τοῦ Θεοῦ Λόγον· καὶ οὕτως οὐκ ἔτι τὸν θάνατον οὐδὲ τὴν φθορὰν

ὅπως συνέβη ὁ θάνατος εἰς τὸ σῶμα ἔτσι νὰ δοθῇ εἰς αὐτὸ καὶ ἡ ζωή. Ἐὰν λοιπὸν ὁ θάνατος ἦτο ἔξω τοῦ σώματος, ἐξωτερικῶς ἔπρεπε νὰ δοθῇ καὶ ἡ ζωή· ἐφ' ὅσον ὁμοίως ὁ θάνατος ἐνεπλήχθη μὲ τὸ σῶμα, καὶ ὑπάρχοντας μέσα του ἔγινε κατακτητῆς του, ἦτο ἀνάγκη καὶ ἡ ζωὴ νὰ συμπλεχθῇ μὲ τὸ σῶμα, διὰ νὰ ἀποβάλλῃ τὸ σῶμα τὴν φθορὰν καὶ ἀντὶ αὐτῆς νὰ ἐνδυθῇ τὴν ζωὴν. Ἐξ ἄλλου, ἐὰν ὁ Λόγος ἔμενεν ἔξω ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ὄχι μέσα εἰς αὐτό, ὁ μὲν θάνατος θὰ ἐνικᾶτο κατὰ φυσικὸν νόμον ὑπ' αὐτοῦ, ἐπειδὴ βεβαίως δὲν δύναται νὰ νικήσῃ ὁ θάνατος τὴν ζωὴν, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε θὰ ἔμενεν εἰς τὸ σῶμα ἢ προσκολληθεῖσα φθορά. Διὰ τοῦτο εὐλόγως ὁ Σωτὴρ ἐνεδύθη τὸ σῶμα, διὰ νὰ συμπλεχθῇ τὸ σῶμα μὲ τὴν ζωὴν καὶ νὰ μὴ ἐγκαταλειφθῇ πλέον ὡς θνητὸν εἰς τὸν θάνατον, ἀλλὰ νὰ ἀναστηθῇ καὶ νὰ μείνῃ εἰς τὸ ἐξῆς ἀθάνατον ὡς ἐνδεδυμένον τὴν ἀθανασίαν. Διότι, ἀφοῦ ἐνεδύθη φθορὰν, δὲν θὰ ἀνεσταίνετο, ἐὰν δὲν ἐνεδύετο ζωὴν. Καὶ πάλιν ὁ θάνατος δὲν θὰ ἐνεφανίζετο μόνος του, παρὰ μόνων εἰς τὸ σῶμα· δι' αὐτὸ ἐνεδύθη σῶμα, διὰ νὰ εὔρῃ εἰς τὸ σῶμα τὸν θάνατον καὶ νὰ τὸν ἐξαλείψῃ. Γενικῶς πῶς θὰ ἀπεδεικνύετο ὅτι ὁ Κύριος εἶνε ἡ ζωὴ, ἐὰν δὲν ἔδιδε ζωὴν εἰς τοὺς θνητούς; Ἡ καλάμη π.χ. εἶνε φυσικὸν νὰ καταστρέφεται ἀπὸ τὴν φωτιάν. Ἐὰν κάποιος τὴν προφυλάξῃ ἀπὸ τὴν φωτιάν, δὲν καίεται μὲν ἡ καλάμη, ἀλλὰ παραμένει πάλιν ὅλως διόλου καλάμη ἢ καλάμη καὶ κινδυνεύει ἀπὸ τὴν φωτιάν — διότι ἐκ φύσεως ἡ φωτιὰ τὴν καταστρέφει — ἐὰν ὁμοίως κάποιος ἐπενδύσῃ τὴν καλάμην μὲ πολὺν ἀμίαντον, ὁ ὁποῖος ὡς γνωστὸν, δὲν παθαίνει τίποτε ἀπὸ τὴν φωτιάν, τότε ἡ καλάμη δὲν φοβεῖται πιά τὴν φωτιάν, διότι ἀσφαλιζέται μὲ τὸ ἄκαυστον ἔνδυμα· τὸ παράδειγμα αὐτὸ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐφαρμόσῃ κανεὶς εἰς τὸ σῶμα καὶ τὸν θάνατον. Ἐὰν δηλαδὴ διὰ διαταγῆς μόνον ἠμπόδιζεν ὁ Λόγος τὸν θάνατον, τὸ σῶμα θὰ ἦτο καὶ πάλιν ἐξ ἴσου θνητὸν καὶ φθαρτὸν, ὅπως εἶνε τὰ φυσιολογικὰ σώματα. Ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ συμβῇ αὐτό, ἐνεδύθη τὸ σῶμα τὸν ἀσώματον Λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔτσι δὲν φοβεῖται πλέον οὔτε τὸν

φοβείται, ἔχον ἔνδυμα τὴν ζωὴν, καὶ ἐν αὐτῷ ἀφανιζομένης τῆς φθορᾶς.

45. Οὐκοῦν ἀκολουθῶς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος σῶμα ἀνέλαβε καὶ ἀνθρωπίνῳ κέχρηται, ἵνα καὶ ζωοποιήσῃ τὸ σῶμα, καὶ ἴν',
 5 ὥσπερ ἐν τῇ κτίσει διὰ τῶν ἔργων γνωρίζηται, οὕτω καὶ ἐν ἀνθρώπῳ ἐργάσῃται καὶ δείξῃ ἑαυτὸν πανταχοῦ μηδὲν ἔρημον τῆς ἑαυτοῦ θεϊότητος καὶ γνώσεως καταλιμπάνων. πάλιν γὰρ τὸ αὐτὸ φημι τοῖς πρότερον ἐπαναλαμβάνων· διτι τοῦτο πεποίηκεν ὁ σωτὴρ, ἵνα, ὥσπερ τὰ πάντα πανταχόθεν πληροῖ παρών,
 10 οὕτω καὶ τὰ πάντα τῆς περὶ αὐτοῦ γνώσεως πληρώσῃ, ἣ φησι καὶ ἡ θεία Γραφή· Ἐπληρώθη ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γινῶναι τὸν Κύριον. εἴτε γὰρ τις ἀναβλέπειν εἰς τὸν οὐρανὸν βούλεται, ὁρᾷ τὴν τούτου διακόσμησιν· εἴτε οὐ δύναται μὲν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰς ἀνθρώπους δὲ μόνον ἀνακύπτει, ὁρᾷ διὰ τῶν ἔργων
 15 τὴν ἀσύγκριτον αὐτοῦ πρὸς ἀνθρώπους δύναμιν καὶ γινώσκει τοῦτον ἐν ἀνθρώποις μόνον Θεὸν Λόγον· εἴτε ἐν δαίμοσί τις ἀπεστράφη καὶ περὶ τούτους ἐπτόηται, ὁρᾷ τοῦτον ἐλαύνοντα τούτους καὶ κρίνει τοῦτον αὐτῶν εἶναι Δεσπότην· εἴτε εἰς τὴν ὑδάτων βεβύθισται φύσιν καὶ νομίζει ταῦτα Θεὸν εἶναι,
 20 ὥσπερ Αἰγύπτιοι σέβουσι τὸ ὕδωρ, ὁρᾷ ταύτην μεταβαλλομένην ὑπ' αὐτοῦ, καὶ γινώσκει τούτων εἶναι κτίστην τὸν Κύριον. εἰ δὲ καὶ εἰς ἄδην τις κατέβῃ καὶ πρὸς τοὺς ἐκεῖ κατελθόντας ἡρώας ἐπτόηται ὡς θεούς· ἀλλ' ὁρᾷ τὴν τούτου γενομένην ἀνάστασιν καὶ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην καὶ λογίζεται καὶ ἐν
 25 ἐκείνοις μόνον εἶναι τὸν Χριστὸν ἀληθινὸν Κύριον καὶ Θεόν. πάντων γὰρ τῶν τῆς κτίσεως μερῶν ἤψατο ὁ Κύριος καὶ τὰ πάντα πάσης ἀπάτης ἠλευθέρωσε καὶ ἤλεγεξεν, ὡς Παῦλος φησιν· Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐθριάμ-

15. «Οἱ κάτοικοι τῆς Αἰγύπτου ἀπολαύοντες τῆς εὐεργεσίας τῶν ὑδά-

θάνατον οὔτε τὴν φθοράν, διότι ἔνδυμα ἔχει τὴν ζωὴν, καὶ εἰς αὐτὸ ἐξαφανίζεται ἡ φθορά.

45. Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ λοιπὸν ἔλαβε κατ' ἀνάγκην σῶμα καὶ ἐχρησιμοποίησεν ἀνθρώπινον ὄργανον, ὥστε νὰ ζωοποιήσῃ τὸ σῶμα καί, ὅπως ἀναγνωρίζεται εἰς τὴν κτίσιν διὰ τῶν ἔργων, ἔτσι καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα νὰ ἐργασθῆ καὶ νὰ φανερωθῆ παντοῦ, χωρὶς νὰ ἀφήσῃ κανένα ποῦ νὰ μὴ γνωρίσῃ τὴν Θεότητά του. Ἐπαναλαμβάνω καὶ πάλιν τὸ ἴδιον, ὅτι ὁ Σωτὴρ τὸ ἔκανε αὐτό, διὰ νὰ γεμίσῃ τὰ πάντα καὶ μὲ τὴν ἀποκάλυψίν του, ἔτσι ὅπως γεμίζει τὰ πάντα μὲ τὴν παρουσίαν του κατὰ τὸν λόγον τῆς θείας Γραφῆς· «Ἐπληρώθη ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γνωῖναι τὸν Κύριον» (Ἦσ 11, 9). Διότι εἴτε κανεὶς θέλει ν' ἀτενίσῃ εἰς τὸν οὐρανόν, βλέπει τὴν διακόσμησίν του, εἴτε δὲν δύναται μὲν εἰς τὸν οὐρανόν, ἀλλὰ μόνον ἀντικρύζει ἀνθρώπους, βλέπει ἐμπράκτως τὴν ἀσύγκριτον πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δύναμίν του καὶ ἀναγνωρίζει, ὅτι αὐτὸς μόνον εἶνε Θεὸς Λόγος εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Εἴτε ἀκόμη ἐστράφη κανεὶς πρὸς τοὺς δαίμονας καὶ ἐφοβήθη ἀπὸ αὐτούς, βλέπει ὅτι αὐτὸς τοὺς ἐκδιώκει καὶ διακρίνει ὅτι αὐτὸς τοὺς ἐξουσιάζει· εἴτε κανεὶς ἔχει βυθισθῆ εἰς τὰ ὕδατα καὶ νομίζει ὅτι αὐτὰ εἶνε Θεός, ὅπως οἱ Αἰγύπτιοι λατρεύουν τὸ ὕδωρ¹⁵, βλέπει ὅτι αὐτὰ μεταβάλλονται ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ Κύριος εἶνε δημιουργὸς τούτων. Ἐὰν δὲ κανεὶς κατέβῃ καὶ εἰς τὸν ᾄδην καὶ τοὺς ἥρωας ποῦ ἔχουν κατέλθῃ ἐκεῖ τοὺς ἐσεβάσθη ὡς θεούς, βλέπει ὁμως τὴν ἀνάστασίν του καὶ τὴν νίκην του κατὰ τοῦ θανάτου καὶ σκέπτεται, ὅτι καὶ μὲ μόνον αὐτὰ ὁ Χριστὸς εἶνε ἀληθινὸς Κύριος καὶ Θεός. Διότι ὁ Κύριος ἀγκάλιασε ὅλα τὰ μέρη τῆς κτίσεως καὶ τὰ ἀπηλευθέρωσεν ἀπὸ κάθε ἀπάτην καὶ ἐνίκησεν, ὅπως λέγει ὁ Παῦλος· «Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐθριαμβεύσεν ἐν τῷ σταυρῷ» (Κλ 2, 15), διὰ νὰ μὴ δύνα-

των, λατρεύουν τὸ ὕδωρ, προσεύχονται εἰς τὰ ὕδατα, καὶ ἀφιερώνουν ὑπέροχα ἀφιερώματα εἰς τὰ ὕδατα» J. Firmicus Maternus, De errore profanum religionum, 2 PL 12, 984a. Τὸ αὐτὸ μαρτυρεῖ καὶ ὁ Πλούταρχος, περὶ Ἰσ. καὶ Ὀσίρ., 5.

βευσεν ἐν τῷ σταυρῷ· ἵνα μηκέτι τις ἀπατηθῆναι δυνηθῆ, ἀλλὰ πανταχοῦ τὸν ἀληθινὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἶρη. οὕτω γὰρ λοιπὸν πανταχόθεν συγκλειόμενος ὁ ἄνθρωπος, καὶ πανταχοῦ, τουτέστιν ἐν οὐρανῷ ἐν ἅδι ἐν ἀνθρώπῳ ἐπὶ γῆς, ἠπλωμένην τὴν τοῦ
 5 Λόγου θεϊότητα βλέπων, οὐκέτι μὲν ἀπατάται περὶ Θεοῦ, μόνον δὲ τοῦτον προσκυνεῖ, καὶ δι' αὐτοῦ καλῶς τὸν Πατέρα γινώσκει.

Τούτοις μὲν οὖν καὶ Ἕλληγες εἰκότως δυσωπηθήσονται παρ' ἡμῶν ἐκ τῶν εὐλόγων· εἰ δὲ μὴ αὐτάρκεις εἶναι τοὺς λόγους
 10 ἠγοῦνται πρὸς αἰσχύνην αὐτῶν, κἂν ἐκ τῶν ἐπ' ὄψει πάντων φαινομένων πιστούσθωσαν τὰ λεγόμενα.

46. Πότε τὴν τῶν εἰδώλων θρησκείαν ἤρξαντο καταλιμπάνειν οἱ ἄνθρωποι, εἰ μὴ ἀφ' οὗ γέγονεν ὁ ἀληθινὸς τοῦ Θεοῦ Θεὸς Λόγος ἐν ἀνθρώποις; πότε δὲ τὰ παρ' Ἕλλησι καὶ παν-
 15 ταχοῦ μαντεῖα πέπναι καὶ κεκένωται, εἰ μὴ ὅτε μέχρι γῆς πεφανέρωκεν ἑαυτὸν ὁ σωτήρ; πότε δὲ καταγινώσκεσθαι ἤρξαντο οἱ παρὰ ποιηταῖς λεγόμενοι θεοὶ καὶ ἥρωες, ὡς μόνον ὄντες ἄνθρωποι θνητοί, εἰ μὴ ἀφ' οὗ ὁ Κύριος τὸ κατὰ τοῦ θανάτου τρόποιον εἰργάσατο, καὶ ὅπερ ἔλαβε σῶμα τετήρηκεν
 20 ἄφθαρτον, ἀναστήσας αὐτὸ ἐκ τῶν νεκρῶν; πότε δὲ ἡ δαιμόνων ἀπάτη καὶ μανία κατεφρονήθη, εἰ μὴ ὅτε ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις, ὁ Λόγος, ὁ πάντων καὶ τούτων Δεσπότης, διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν συγκαταβάς ἐπὶ γῆς ἐφάνη; πότε δὲ τῆς μα-
 25 γείας ἡ τέχνη καὶ τὰ διδασκαλεῖα ἤρξαντο καταπατεῖσθαι, εἰ μὴ ὅτε τὰ θεοφάνεια τοῦ Λόγου γέγονεν ἐν ἀνθρώποις; καὶ ὅλως πότε τῶν Ἑλλήνων ἡ σοφία μεμώρανται, εἰ μὴ ὅτε ἡ ἀληθὴς τοῦ Θεοῦ σοφία ἐπὶ γῆς ἑαυτὴν ἐφανέρωσε;

Πάλαι μὲν γὰρ πᾶσα ἡ οἰκουμένη καὶ πᾶς τόπος τῆ θρησκείᾳ τῶν εἰδώλων ἐπλανᾶτο, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ τὰ εἰδῶλα θεοῦς

ται κανείς πλέον να άπατηθῆ, αλλά να εὔρη παντοῦ τὸν ἀληθινὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ. Διότι ἔτσι περικλειόμενος ὁ ἄνθρωπος πανταχοῦ καὶ πανταχόθεν δηλαδὴ εἰς τὸν οὐρανόν, εἰς τὸν ἄδην, εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, βλέπει ἐπὶ τῆς γῆς ἀπλωμένην τὴν Θεότητα τοῦ Λόγου, καὶ δὲν άπατᾶται πιά περὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ προσκυνεῖ μόνον αὐτόν, καὶ δι' αὐτοῦ γνωρίζει ὀρθῶς τὸν Πατέρα. Εἶνε λοιπὸν φυσικὸν νὰ στριμώξωμεν μὲ αὐτὰ τοὺς εἰδωλολάτραις· ἔαν δὲν θεωροῦνται ἄρκετὰ τὰ λόγια μας πρὸς καταισχύνην των, τοῦλάχιστον νὰ πεισθοῦν εἰς τὰ λεγόμενα ἀπὸ ὅσα φαίνονται εἰς τὰ μάτια ὄλων.

46. Πότε οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ ἐγκαταλείπουν τὴν θρησκείαν τῶν εἰδώλων, παρὰ ἀπὸ τότε ποῦ ἦλθε μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὁ ἀληθινὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ; Πότε δὲ τὰ μαντεῖα ποῦ ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς ὅλα τὰ μέρη¹⁶ ἔσταμάτησαν καὶ ἄδειασαν, παρὰ μόνον ὅταν ἐφανερώθη ὁ Σωτὴρ ἐπὶ τῆς γῆς; Πότε δὲ ἤρχισαν νὰ καταδικάζωνται ὡς θνητοὶ ἄνθρωποι μόνον οἱ θεωρούμενοι ἀπὸ τοὺς ποιητὰς ὡς θεοὶ καὶ ἥρωες, παρὰ μόνον ἀπὸ τότε ποῦ ὁ Κύριος ἐπετέλεσε τὸ τρόποιον κατὰ τοῦ θανάτου καὶ διετήρησεν ἄφθαρτον τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον ἔλαβε, καὶ τὸ ἀνέστησεν ἐκ τῶν νεκρῶν; Καὶ πότε περιεφρονήθη ἡ ἀπάτη καὶ ἡ μανία τῶν δαιμόνων, παρὰ ὅταν ὁ Λόγος, ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ, ὁ κυρίαρχος καὶ αὐτῶν, κατεδέχθη ἐξ αἰτίας τῆς ἀδυναμίας τῶν ἀνθρώπων νὰ ἐμφανισθῆ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς; Πότε δὲ ἤρχισαν νὰ καταπατοῦνται ἡ τέχνη καὶ τὰ διδασκαλεῖα τῆς μαγείας, παρὰ ὅταν ἐγινεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἡ θεία ἐμφάνισις τοῦ Λόγου; Καὶ γενικῶς πότε ἐμωράνθη ἡ σοφία τῶν Ἑλλήνων, παρὰ ὅταν ἡ ἀληθὴς Σοφία τοῦ Θεοῦ ἐφανερώθη ἐπὶ τῆς γῆς;

Διότι παλαιότερον ὄλη ἡ οἰκουμένη καὶ κάθε τόπος εὔρισκετο εἰς τὴν πλάνην τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας καὶ οἱ ἄν-

16. Ἐπὶ Μ. Ἀθανασίου ἔσφησε καὶ τὸ τελευταῖον μέγα μαντεῖον τῆς εἰδωλολατρίας, τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης, ποῦ ἤθελε νὰ ἀναστηλώσῃ τὴν εἰδωλολατρίαν ἔστειλε νὰ ἐρω-

ἐνόμιζον οἱ ἄνθρωποι· νῦν δὲ κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τὴν
 μὲν τῶν εἰδώλων δεισιδαιμονίαν καταλιμπάνουσιν οἱ ἄνθρωποι,
 ἐπὶ δὲ τὸν Χριστὸν καταφεύγουσι, καὶ Θεὸν αὐτὸν προσκυνού-
 ντες, δι' αὐτοῦ καὶ ὃν οὐκ ᾔδεισαν Πατέρα γινώσκουσι. καὶ τό
 5 γε θαυμαστόν, διαφόρων ὄντων καὶ μυρίων σεβασμάτων, καὶ
 ἐκάστου τόπου τὸ ἴδιον ἔχοντος εἶδωλον, καὶ μὴ ἰσχύοντος τοῦ
 παρ' αὐτοῖς λεγομένου Θεοῦ τὸν πλησίον ὑπερβῆναι τόπον,
 ὥστε καὶ τοὺς ἐκ γειτόνων πείσαι σέβειν αὐτόν, ἀλλὰ μόλις καὶ
 ἐν τοῖς ἰδίῳις θρησκευομένου (οὐδεὶς γὰρ ἄλλος τὸν τοῦ γεί-
 10 τονος ἐσέβητο θεόν, ἀλλ' ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐφύλαττεν εἶδωλον,
 νομίζων τῶν πάντων αὐτὸ κύριον εἶναι), μόνος ὁ Χριστὸς πα-
 ρὰ πᾶσιν εἰς καὶ πανταχοῦ ὁ αὐτὸς προσκυνεῖται καὶ ὃ μὴ δε-
 δύνηται τῶν εἰδώλων ἢ ἀσθένεια ποιῆσαι, ὥστε κἂν τοὺς πλη-
 σίον οἰκοῦντας πείσαι, τοῦτο ὁ Χριστὸς πεποιήκεν, οὐ μόνον
 15 τοὺς πλησίον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἀπλῶς τὴν οἰκουμένην πείσας
 ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν Κύριον σέβειν καὶ δι' αὐτοῦ Θεὸν τὸν αὐτοῦ
 Πατέρα.

47. Καὶ πάσαι μὲν τὰ πανταχοῦ τῆς ἀπάτης τῶν μαντείων
 ἐπεπλήρωτο, καὶ τὰ ἐν Δελφοῖς καὶ Δωδώνῃ καὶ Βοιωτίᾳ καὶ
 20 Λυκίᾳ καὶ Λιβύῃ καὶ Αἰγύπτῳ καὶ Καβείροις μαντεύματα καὶ
 ἡ Πυθία ἐθαυμάζοντο τῇ φαντασίᾳ παρὰ τῶν ἀνθρώπων· νῦν
 δὲ ἀφ' οὗ Χριστὸς καταγγέλλεται πανταχοῦ, πέπανται καὶ τού-

τήση τὸ μαντεῖον αὐτὸ δι' ἓνα θέμα, ἀλλ' ἡ τελευταία Πυθία τοῦ ἀπήνησε
 τὰ ἐξῆς.

Εἶπατε τῷ βασιλεῖ· Χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλά·
 οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβην, οὐ μάντιδα δάφνην,
 οὐ παγὰν λαλέουσιν· ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ.

Αὐτὸς ἦτο ὁ τελευταῖος χρησμός. Ἐκτοτε τὸ μαντεῖον ἔπαυσε νὰ λειτουργῇ.

17. Ἐννοεῖ τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν (τοῦ Ἀπόλλωνος).

18. Ἐννοεῖ τὸ μαντεῖον τῆς Δωδώνης (τοῦ Διός).

19. Εἰς τὰς Θήβας ὑπῆρχεν ἐντόπιον μαντεῖον. Διόδωρος Σικ., Ἴστ

θρωποι δὲν ἀνεγνώριζον κανένα ἄλλον Θεὸν ἐκτὸς ἀπὸ τὰ εἰδωλα. Τώρα ὁμως οἱ ἄνθρωποι εἰς ὄλην τὴν οἰκουμένην ἐγκαταλείπουν τὴν δεισιδαιμονίαν τῶν εἰδώλων καταφεύγουν εἰς τὸν Χριστὸν καὶ προσκυνοῦντες αὐτὸν ὡς Θεὸν ἀναγνωρίζουν δι' αὐτοῦ καὶ τὸν Πατέρα τὸν ὁποῖον δὲν ἐγνώριζον. Καὶ τὸ ἀξιοθαύμαστον εἶνε τὸ ἕξης· ἐνῶ ὑπῆρχον διάφορα καὶ μύρια σεβάσματα καὶ κάθε τόπος εἶχε τὸ ἰδικόν του εἶδωλον καὶ δὲν εἶχε τὴν δύναμιν ὁ λεγόμενος θεὸς νὰ ὑπερβῇ τὰ ὄρια τοῦ τόπου του, ὥστε νὰ πείσῃ καὶ τοὺς γείτονας νὰ τὸν λατρεύουν, ἀλλὰ μόλις καὶ μετὰ βίας ἐλατρεύετο εἰς τὸν ἰδικόν του τόπον — διότι κανεὶς ἄλλος δὲν ἐλάτρευε τὸν θεὸν τοῦ γείτονος, ἀλλ' ὁ καθεὶς διετήρει τὸ ἰδικόν του εἶδωλον, καὶ ἐπίστευεν ὅτι αὐτὸ εἶνε κύριος ὄλων —, μόνον ὁ Χριστὸς ἓνας καὶ ὁ αὐτὸς προσκυνεῖται ἀπὸ ὄλου καὶ παντοῦ. Καὶ αὐτὸ τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κάνουν τὰ ἀδύνατα εἶδωλα, δηλαδὴ νὰ πείσουν ἔστω καὶ τοὺς γείτονας, αὐτὸ τὸ κατώρθωσεν ὁ Χριστὸς, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον τοὺς γείτονας, ἀλλὰ καὶ ὄλην γενικῶς τὴν οἰκουμένην ἔπεισε νὰ λατρεύῃ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν Κύριον καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα του τὸν Θεόν.

47. Καὶ παλαιότερον μὲν ὄλοι οἱ τόποι ἦσαν γεμάτοι ἀπὸ ἀπάτην τῶν εἰδώλων καὶ ἐθαύμαζον οἱ ἄνθρωποι μὲ τὴν φαντασίαν των τοὺς χρησμούς τῶν Δελφῶν¹⁷, τῆς Δωδώνης¹⁸, τῆς Βοιωτίας¹⁹, τῆς Λυκίας²⁰, τῆς Λιβύης²¹, τῆς Αἰγύπτου²² καὶ τῶν Καβείρων²³ καὶ τὴν Πυθίαν²⁴. Τώρα ὁμως, ἀφ' ὅτου ὁ Χριστὸς κηρύττεται παντοῦ, ἔχει σταματήσει καὶ ἡ μανία τῶν μαντείων καὶ

βιβλ. 17, 10, 3.

20. Ἄγνωστον ποῖον μαντεῖον ἐννοεῖ· διότι ὑπῆρχον πολλά.

21. Ἐννοεῖ τὸ ἐν Λιβύῃ μαντεῖον τοῦ Ἄμμωνος Διός, τὸ ὁποῖον συνεβουλεύθη καὶ ὁ Μ. Ἀλέξανδρος.

22. Ἐννοεῖ τὸ μαντεῖον τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Θεβῶν.

23. Πελασγικοὶ θεοὶ τῆς ἀσελείας λατρευόμενοι ὀργιαστικῶς ἐν Σαμοθράκῃ. Ἡρόδοτος, Ἰστ. 2, 51, 1-4.

24. Πυθία (ἐκ τοῦ πυθάνομαι = λαμβάνω ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐρώτησίν μου) ἐλέγετο ἡ ἱέρεια μάντις τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν.

των ἢ μαρία, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι λοιπὸν ἐν αὐτοῖς ὁ μαντευόμενος. καὶ πάσαι μὲν δαίμονες ἐφαντασιοκόπουν τοὺς ἀνθρώπους, προκαταλαμβάνοντες πηγὰς ἢ ποταμοὺς ἢ ξύλα ἢ λίθους, καὶ οὕτω ταῖς μαγγανείαις ἐξέπληττον τοὺς ἄφρονας· νῦν δὲ τῆς
 5 θείας ἐπιφανείας τοῦ Λόγου γεγενημένης, πέπαιται τούτων ἢ φαντασία. τῷ γὰρ σημείῳ τοῦ σταυροῦ καὶ μόνον ὁ ἄνθρωπος χρώμενος, ἀπελαύνει τούτων τὰς ἀπάτας. καὶ πάσαι μὲν τοὺς παρὰ ποιηταῖς λεγομένους Δία καὶ Κρόνον καὶ Ἀπόλλωνα καὶ ἥρωας ἐνόμιζον οἱ ἄνθρωποι θεούς, καὶ τούτους ἐπλανῶντο σέ-
 10 βροντες· ἄρτι δὲ τοῦ σωτῆρος ἐν ἀνθρώποις φανέντος, ἐκεῖνοι μὲν ἐγνώσθησαν ὄντες ἄνθρωποι θνητοί, μόνος δὲ ὁ Χριστὸς ἐν ἀνθρώποις ἐγνωρίσθη Θεὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ Θεὸς Λόγος. τί δὲ περὶ τῆς θαυμαζομένης παρ' αὐτοῖς μαγείας ἂν τις εἴποι; ὅτι πρὶν μὲν ἐπιδημῆσαι τὸν Λόγον, ἴσχυε καὶ ἐνήργει παρ'
 15 Αἰγυπτίοις καὶ Χαλδαίοις καὶ Ἰνδοῖς αὕτη, καὶ ἐξέπληττε τοὺς δρῶντας· τῇ δὲ παρουσίᾳ τῆς ἀληθείας καὶ τῇ ἐπιφανείᾳ τοῦ Λόγου διηλέγχθη καὶ αὕτη καὶ κατηργήθη παντελῶς.

Περὶ δὲ τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ τῆς τῶν φιλοσόφων μεγαλοφωνίας, νομίζω μηδένα τοῦ παρ' ἡμῶν δεῖσθαι λόγου,
 20 ἐπ' ὅψει πάντων ὄντος τοῦ θαύματος, ὅτι τοσαῦτα γραφάντων τῶν παρ' Ἑλλησι σοφῶν καὶ μὴ δυναθέντων πείσαι κἂν ὀλίγους ἐκ τῶν πλησίον τόπων περὶ ἀθανασίας καὶ τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου, μόνος ὁ Χριστὸς δι' ἐδτελῶν ῥημάτων καὶ δι' ἀνθρώπων οὐ κατὰ τὴν γλῶσσαν σοφῶν κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην
 25 παμπληθεῖς ἐκκλησίας ἐπεισεν ἀνθρώπων καταφρονεῖν μὲν θανάτου, φρονεῖν δὲ ἀθάνατα, καὶ τὰ μὲν πρόσκαιρα παρορᾶν, εἰς δὲ τὰ αἰώνια ἀποβλέπειν, καὶ μηδὲν μὲν ἡγεῖσθαι τὴν ἐπὶ γῆς δόξαν, μόνος δὲ τῆς ἀθανασίας ἀντιποιεῖσθαι.

δὲν ὑπάρχει πλέον εἰς αὐτά μάντις. Καὶ παλαιότερον μὲν οἱ δαίμονες ἀνεστάτωναν τὴν φαντασίαν τῶν ἀνθρώπων, δηλαδή ἔστηνον ἐνέδρας εἰς τὰς πηγὰς ἢ ποταμούς ἢ ξύλα ἢ λίθους καὶ ἔτσι ἐτρόμαζαν τοὺς ἀνόητους μὲ μαγείας. Τώρα ὁμως ποὺ ἔγινεν ἡ θεία ἐμφάνισις τοῦ Λόγου ἔπαυσε πλέον ἡ φαντασία αὐτῶν. Διότι χρησιμοποιοῦν ὁ ἄνθρωπος μόνον τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ἐκδιώκει τὰς ἀπάτας αὐτῶν. Καὶ παλαιότερον τοὺς θεοὺς ποὺ ἀναφέρουν οἱ ποιηταί, δηλαδή τὸν Δία καὶ τὸν Κρόνον καὶ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τοὺς ἥρωας, οἱ ἄνθρωποι τοὺς ἐπίστευαν ὡς θεοὺς καὶ ἀπὸ πλάνη τοὺς ἐλάτρευαν. Τώρα ὁμως ποὺ ἐνεφανίσθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὁ Σωτὴρ, ἐκεῖνοι μὲν ἀπεγυμνώθησαν, διότι ἦσαν θνητοὶ ἄνθρωποι, καὶ μόνον ὁ Χριστὸς ἀνεγνωρίσθη ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ὡς Θεός, Θεὸς Λόγος ἐξ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Τί νὰ εἰπῇ κανεὶς περὶ τῆς μαγείας, τὴν ὁποίαν αὐτοὶ θαυμάζουν; Πρὶν ἔλθῃ ἐπὶ τῆς γῆς ὁ Λόγος αὐτὴ εἶχε δύναμιν καὶ δρᾶσιν εἰς τοὺς Αἰγυπτίους καὶ Χαλδαίους καὶ Ἰνδοὺς²⁵ καὶ ἐξέπληττε τοὺς θεατὰς· μὲ τὴν παρουσίαν ὁμως τῆς ἀληθείας καὶ μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Λόγου ἀνετράπη καὶ αὐτὴ καὶ κατηγήθη τελείως.

Νομίζω ὅτι κανεὶς δὲν χρειάζεται τὸν λόγον μου διὰ τὸ θέμα τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ τῆς εὐγλωττίας τῶν φιλοσόφων, διότι ὅλοι γνωρίζουν τὸ θαῦμα, ποὺ εἶνε εἰς τὰ μάτια ὅλων τὸ ἐξῆς. Ἐνῶ ἔγραψαν τόσα πολλὰ οἱ σοφοὶ τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πείσουν ἔστω καὶ ὀλίγους ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἦσαν πολὺ κοντὰ περὶ τῆς ἀθανασίας καὶ τοῦ ἐναρέτου βίου· μόνον ὁ Χριστὸς μὲ ἀπλοῦς λόγους καὶ μὲ ἀνθρώπους ὄχι σοφοὺς καὶ ῥήτορας κατῴρθωσε νὰ πείσῃ εἰς ὀλόκληρον τὴν οἰκουμένην πάρα πολλὰς ὁμάδας ἀνθρώπων νὰ καταφρονοῦν τὸν θάνατον, νὰ φροντίζουν διὰ τὰ ἀθάνατα, καὶ τὰ μὲν πρόσκαιρα νὰ παραβλέπουν, νὰ ἀποβλέπουν ὁμως εἰς τὰ αἰώνια, καὶ νὰ θεωροῦν μηδαμινὴν τὴν ἐπίγειον δόξαν, νὰ ἐπιδιώκουν δὲ μόνον τὴν ἀθανασίαν.

25. Οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ Χαλδαῖοι καὶ οἱ Ἰνδοὶ μάγοι ἀνέκαθεν ἐφημίζοντο ὡς οἱ ἀνώτεροι ὅλων. Βλ. καὶ § 50.

Δ'. Ἡ Θεότης τοῦ Χριστοῦ

48. Ταῦτα δὲ τὰ λεγόμενα παρ' ἡμῶν οὐκ ἄχρι λόγων
 ἐστίν, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς πείρας ἔχει τὴν τῆς ἀληθείας μαρ-
 τυρίαν. παρίτω γὰρ ὁ βουλόμενος καὶ θεωρεῖτω τῆς μὲν ἀρε-
 τῆς τὸ γνῶρισμα ἐν ταῖς Χριστοῦ παρθένοις καὶ ἐν τοῖς σωφρο-
 5 σύνην ἀγγεύουσι νεωτέροις, τῆς δὲ ἀθανασίας τὴν πίστιν ἐν
 τῷ τοσοῦτῳ τῶν μαρτύρων αὐτοῦ χορῶ. ἠκέτω δὲ καὶ ὁ πείραν
 τῶν προλεχθέντων βουλόμενος λαβεῖν καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς φαν-
 τασίας τῶν δαιμόνων καὶ τῆς τῶν μαντειῶν ἀπάτης καὶ τῶν
 τῆς μαγείας θαυμάτων, χρησάσθω τῷ σημείῳ τοῦ γελωμένου
 10 παρ' αὐτοῖς σταυροῦ, τὸν Χριστὸν ὀνομάσας μόνον· καὶ ὄψε-
 ται πῶς δι' αὐτοῦ δαίμονες μὲν φεθγούσι, μαντεία δὲ παύεται,
 μαγεία δὲ πᾶσα καὶ φαρμακεία κατήρηται.

Τίς οὖν ἄρα καὶ πηλίκος ἐστὶν οὗτος ὁ Χριστός, ὁ τῇ ἑαν-
 τοῦ ὀνομασία καὶ παρουσία τὰ πάντα πανταχόθεν ἐπισκιάσας
 15 καὶ καταργήσας καὶ μόνος κατὰ πάντων ἰσχύων καὶ πᾶσαν
 τὴν οἰκουμένην τῆς ἑαυτοῦ διδασκαλίας πληρώσας; λεγέτωσαν
 οἱ πάνυ γελῶντες καὶ οὐκ ἐρυθριῶντες Ἕλληνες. εἰ μὲν γὰρ
 ἄνθρωπος ἐστὶ, καὶ πῶς εἰς ἄνθρωπος τὴν πάντων τῶν παρ'
 αὐτοῖς θεῶν δύναμιν ὑπερῆρε καὶ οὐδὲν ἐκείνους ὄντας τῇ ἑαν-
 20 τοῦ δυνάμει διήλεγξεν; εἰ δὲ μάγον αὐτὸν λέγουσι, πῶς οἷόν τέ
 ἐστὶν ὑπὸ μάγου καταργεῖσθαι πᾶσαν τὴν μαγείαν καὶ μὴ μᾶλ-
 λον συνίστασθαι; εἰ μὲν γὰρ ἄνθρωπος μάγους ἐνίκῃ, ἢ καθ'
 ἐνὸς ἰσχυε μόνου, καλῶς ἂν ἐνομίσθη παρ' αὐτοῖς κρείττονι
 τέχνῃ τὴν τῶν ἄλλων ὑπερβάλλον· εἰ δὲ κατὰ πάσης ἀπλῶς
 25 μαγείας καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ἤρατο τὴν νίκην ὁ τοῦ-
 του σταυρός, δῆλον ἂν εἶη μὴ εἶναι μάγον τὸν σωτῆρα, ὃν καὶ

Δ'. Ἡ Θεότης τοῦ Χριστοῦ

48. Αὐτὰ τὰ ὁποῖα λέγομεν, δὲν εἶνε μόνον λόγια, ἀλλὰ μαρτυροῦνται ὡς ἀληθινὰ καὶ ἀπὸ τὴν πείραν. Ὅποιος λοιπὸν θέλει, ἄς πλησιάσῃ διὰ τὴν θεωρήσῃ τὸ μὲν γνῶρισμα τῆς ἀρετῆς εἰς τὰς παρθένους τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τοὺς νέους ποὺ μένουν ἀγνοὶ καὶ σώφρονες²⁶ τὴν δὲ πίστιν εἰς τὴν ἀθανασίαν εἰς τὸ τόσον μέγα πλῆθος τῶν μαρτύρων. Ἄς ἔλθῃ δὲ καὶ αὐτὸς ποὺ θέλει νὰ λάβῃ πείραν τῶν ὄσων εἶπομεν προηγουμένως διὰ τὰ φανταστικὰ κατασκευάσματα τῶν δαιμόνων καὶ διὰ τὴν ἀπάτην τῶν μαντειῶν καὶ διὰ τὰ θαύματα τῆς μαγείας, καὶ ἄς χρησιμοποίησῃ μόνον τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ τὸ ὁποῖον αὐτοὶ περιγελοῦν καὶ νὰ προφέρῃ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ· θὰ διαπιστώσῃ πῶς δι' αὐτοῦ φεύγουν οἱ δαίμονες καὶ τὰ μαντεῖα κλείνουν καὶ καταργεῖται κάθε μαγεία καὶ κάθε μαγανεία.

Ποῖος λοιπὸν καὶ πόσον μεγάλος εἶνε αὐτὸς ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς παρουσίας του τὰ πάντα παντοῦ ἐπεσκίασε καὶ κατήργησε, καὶ μόνος του νικᾷ ὅλους καὶ ἐγέμισε μὲ τὴν διδασκαλίαν του ὅλην τὴν οἰκουμένην; Ἄς ἀπαντήσουν οἱ ἔθνικοι ποὺ πολὺ γελοῦν καὶ δὲν κοκκινίζουν. Ἐὰν μὲν εἶνε ἄνθρωπος, τότε πῶς ἕνας ἄνθρωπος ἐνίκησε τὴν δύναμιν ὅλων τῶν θεῶν των, καὶ μὲ τὴν δύναμιν του ἀπέδειξεν ὅτι ἐκεῖνοι δὲν εἶνε τίποτε; Ἐὰν δὲ τὸν θεωροῦν μάγον²⁷, πῶς εἶνε δυνατὸν ἕνας μάγος νὰ καταργήσῃ ὅλην τὴν μαγείαν καὶ νὰ μὴ τὴν ὑποστηρίξῃ; Καὶ ἐὰν μὲν ἐνίκα ἀνθρώπους μάγους ἢ ὑπερίσχυεν ἐνὸς μόνου, ὀρθῶς θὰ ἐθεωρεῖτο ἀπὸ αὐτοὺς ὅτι μὲ καλυτέραν τέχνην ὑπερνικᾷ τὴν τέχνην τῶν ἄλλων· ἐφ' ὅσον ὁμοῦς ὁ σταυρὸς αὐτοῦ κατήγαγε νίκην ἐναντίον ὅλης γενικῶς τῆς μαγείας καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματός της εἶνε φανερόν ὅτι δὲν

26. Ἐκ τῶν λόγων αὐτῶν δύναται κανεὶς νὰ ἐνοήσῃ, ὅτι ὁ νεαρὸς Ἀθανάσιος, ἄγων τότε τὰ 20 περίπου ἔτη τῆς ἡλικίας του, εἶχεν ἤδη τάξει τὸν ἑαυτὸν του εἰς τοὺς παρθευόντας.

27. Ὅτι οἱ εἰδωλολάτραι ἔλεγον τὸν Χριστὸν μάγον, φαίνεται καὶ ἀπὸ

οἱ παρὰ τῶν ἄλλων μάγων ἐπικαλούμενοι δαίμονες ὡς Δεσπό-
την φεύγουσι.

Τίς οὖν ἄρ' ἔστι, λεγέτωσαν οἱ μόνον ἐν τῷ χλευάζειν
ἔχοντες τὴν σπουδὴν Ἑλληνας. ἴσως ἂν φήσαιεν δαίμονα καὶ
5 αὐτὸν γεγενῆσθαι, καὶ οὕτως ἰσχύειν. τοῦτο δὲ καὶ πάνν λέ-
γοντες ὀφλήσουσι χλεύην, πάλιν ταῖς προτέραις ἀποδείξεσι δυ-
σωπεῖσθαι δυνάμενοι. πῶς γὰρ οἷόν τέ ἐστι δαίμονα εἶναι τὸν
τοὺς δαίμονας ἀπελαύνοντα; εἰ μὲν γὰρ ἀπλῶς δαίμονας ἤλαυ-
νε, καλῶς ἂν ἐνομίσθη τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἰσχύειν αὐτὸν
10 κατὰ τῶν ἐλαττόνων, ὅποια καὶ οἱ Ἰουδαῖοι θέλοντες αὐτὸν ὑβρί-
ζειν ἔλεγον αὐτῷ· εἰ δὲ πᾶσα τῶν δαιμόνων μαρτία ἐξίσταται τῇ
τούτου ὀνομασίᾳ καὶ διώκεται, φανερόν ἂν εἶη καὶ ἐν τούτῳ πλα-
νῆσθαι αὐτούς, καὶ μὴ εἶναι, ὡς νομίζουσι, δαιμονικὴν τινα δύ-
ναμιν τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ σωτήρα Χριστόν. οὐκοῦν εἰ μήτε
15 ἄνθρωπος ἀπλῶς μήτε μάγος μήτε δαίμων τίς ἐστιν ὁ σωτήρ,
ἀλλὰ καὶ τὴν παρὰ ποιηταῖς ὑπόνοιαν καὶ δαιμόνων φαντασίαν
καὶ Ἑλλήνων σοφίαν τῇ ἑαυτοῦ θεϊότητι κατήργησε καὶ ἐπε-
σκίασε, φανερόν ἂν εἶη καὶ παρὰ πᾶσιν ὁμολογηθήσεται, ὅτι
οὗτος ἀληθῶς Θεοῦ Υἱός ἐστι, Λόγος καὶ σοφία καὶ δύναμις τοῦ
20 Πατρὸς ὑπάρχων. διὰ τοῦτο γὰρ οὐδὲ ἀνθρώπινά ἐστιν αὐτοῦ τὰ
ἔργα, ἀλλ' ὑπὲρ ἀνθρώπων· καὶ Θεοῦ τῷ ὄντι γινώσκεται ταῦ-
τα καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν φαινομένων καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς ἀνθρώπους
συγκρίσεως.

49. Τίς γὰρ τῶν πρόποτε γενομένων ἀνθρώπων ἐκ παρθέ-
25 νου μόνης ἑαυτῷ συνεστήσατο σῶμα; ἢ τίς πρόποτε ἀνθρώπων
τοιαύτας νόσους ἐθεράπευσε, οἷας ὁ κοινὸς πάντων Κύριος; τίς
δὲ τὸ τῇ γενέσει ἔλλειπον ἀποδέδωκε καὶ ἐκ γενετῆς τυφλὸν
ἐποίησε βλέπειν; Ἀσκληπιὸς ἐθεοποιήθη παρ' αὐτοῖς, ὅτι τὴν

τὸ χωρίον τοῦ Λουκιανοῦ· «Τὸν μάγον γοῦν ἐκεῖνον ἐτι σέβουσι τὸν ἀνθρώ-

εἶνε μάγος ὁ Σωτήρ, τὸν ὁποῖον ἀποφεύγουν ὡς κυρίαρχον ἀκόμη καὶ οἱ δαίμονες τοὺς ὁποῖους ἐπικαλοῦνται οἱ ἄλλοι μάγοι.

Ποῖος ἐπὶ τέλους εἶνε; Ἄς μᾶς εἰποῦν οἱ εἰδωλολάτραι, οἱ ὁποῖοι σπεύδουν μόνον νὰ χλευάσουν. Ἴσως θὰ ἔλεγαν, ὅτι ὑπῆρξε δαίμων καὶ αὐτὸς καὶ ἔτσι ἦτο ἰσχυρός. Ἐὰν λέγουν αὐτό, θὰ χλευασθοῦν πάρα πολύ, διότι εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποστομωθοῦν μὲ τὰς προηγουμένας ἀποδείξεις. Διότι πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ εἶνε δαίμων αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἐκδιώκει τοὺς δαίμονας; Ἐὰν βεβαίως ἀπλῶς ἐξεδίωκε τοὺς δαίμονας, ὀρθῶς θὰ ἔθεωρεῖτο ὅτι διὰ τοῦ ἄρχοντος τῶν δαιμόνων ἔχει αὐτὴν τὴν δύναμιν κατὰ τῶν ἀσθενεστέρων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔλεγον εἰς αὐτὸν καὶ οἱ Ἰουδαῖοι θέλοντες νὰ τὸν προσβάλλουν· ἐφ' ὅσον ὁμως ὅλη ἡ μανία τῶν δαιμόνων ἀναστατώνεται διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ ἐκδιώκεται, εἶνε φανερόν ὅτι αὐτοὶ πλανῶνται καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ καὶ δὲν εἶνε, ὅπως νομίζουν, καμμία δαιμονική δύναμις ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Σωτήρ Χριστός. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὁ Σωτήρ δὲν εἶνε οὔτε ἀπλῶς ἄνθρωπος οὔτε μάγος οὔτε κανεὶς δαίμων, ἀλλ' ἀντιθέτως μὲ τὴν Θεότητά του κατήργησε καὶ ἐπεσκίασε καὶ τὰς ἀντιλήψεις τῶν ποιητῶν καὶ τὰ φαντάσματα τῶν δαιμόνων καὶ τὴν σοφίαν τῶν Ἑλλήνων, εἶνε πλέον φανερόν καὶ ὅλοι θὰ ὁμολογήσουν, ὅτι «ἀληθῶς Θεοῦ Υἱὸς ἔστιν οὗτος (Μρ 15, 39), Λόγος καὶ Σοφία εἶνε καὶ Δύναμις τοῦ Πατρὸς. Δι' αὐτὸ καὶ τὰ ἔργα του δὲν εἶνε ἀνθρώπινα ἀλλ' ὑπεράνθρωπα· καὶ ἀναγνωρίζονται πράγματι ὡς ἔργα Θεοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἐμφάνισίν των καὶ ἀπὸ τὴν σύγκρουσιν πρὸς τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων.

49. Ποῖος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ μέχρι σήμερον ἐγεννήθησαν ἀπέκτησε σῶμα μόνον ἀπὸ παρθένου; Ἡ ποῖος ἄνθρωπος μέχρι σήμερον ἐθεράπευσε τόσον μεγάλας νόσους, ὅπως ὁ κοινὸς Κύριος ὄλων μας; Ποῖος συνεπλήρωσεν ἑλλειψιν ἐκ δημιουργίας καὶ ἔκανε νὰ βλέπη τυφλὸν ἐκ γενετῆς; Ὁ Ἀσκλη-

---

πον τὸν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ ἀνασκολοπισθέντα...», Περεγρ., 11. Βραδύτερον μερικοὶ Χριστιανοὶ μετέβαλλον τὸ «μάγον» εἰς «μέγαν», διὰ νὰ μὴ εἶνε ὕβρις κατὰ τοῦ Χριστοῦ. Ὅτι ὁμως ἡ ἀρχικὴ γραφὴ εἶνε «μάγον», εἶνε φανερόν.

Ιατρικὴν ἤσκησε καὶ βοτάνας πρὸς τὰ πάσχοντα τῶν σωμάτων
 ἐπενόει, οὐκ αὐτὸς ταύτας πλάττων ἀπὸ γῆς, ἀλλὰ τῇ ἐκ φύσεως
 ἐπιστήμῃ ταύτας ἐφευρίσκων. τί δὲ πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ σωτήρος
 γενόμενον, ὅτι οὐ τραῦμα ἐθεράπευσεν, ἀλλὰ γένεσιν ἐπλασε καὶ
 5 ἀποκατέστησε τὸ σῶμα; Ἡρακλῆς ὡς θεὸς προσκυνεῖται παρ'
 Ἕλλησιν, ὅτι πρὸς ἴσους ἀνθρώπους ἀντεμαχέσατο καὶ θηρία
 δόλοισι ἀνείλε· τί πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Λόγου γενόμενα, ὅτι νόσους
 καὶ δαίμονας καὶ τὸν θάνατον αὐτὸν ἀπήλανε τῶν ἀνθρώπων;
 Διώνυσος θρησκευέται παρ' αὐτοῖς, ὅτι μέθης γέγονε διδάσκα-
 10 λος τοῖς ἀνθρώποις· ὁ δὲ σωτὴρ τῷ ὄντι καὶ Κύριος τοῦ παν-
 τός, σωφροσύνην διδάξας, χλευάζεται παρ' ἐκείνων. ἀλλ' ἔστω
 ταῦτα. τί καὶ πρὸς τὰ ἕτερα θαύματα τῆς Θεότητος αὐτοῦ; τί-
 νος ἀποθνήσκοντος ἀνθρώπου, ὁ μὲν ἥλιος ἐσκοτίσθη, ἡ δὲ γῆ
 ἐσειέτο; ἰδοὺ μέχρι νῦν ἀποθνήσκουσιν ἄνθρωποι καὶ ἀπέθανον
 15 ἔτι ἄνωθεν· πότε τι τοιοῦτον ἐπ' αὐτοῖς γέγονε θαῦμα; ἢ ἵνα
 τὰς διὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ πράξεις παραλίπω καὶ τὰς μετὰ
 τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος αὐτοῦ μνημονεύσω, τίνος πώποτε
 τῶν γενομένων ἀνθρώπων ἡ διδασκαλία ἀπὸ περᾶτων ἕως πε-
 ρᾶτων γῆς μία καὶ ἡ αὐτὴ δι' ὄλων ἴσχυσεν, ὥστε διὰ πάσης
 20 γῆς τὸ σέβας αὐτοῦ διαπιτῆναι; ἢ διὰ τί, εἴπερ ἄνθρωπός ἐστιν
 ὁ Χριστὸς καὶ οὐ Θεὸς Λόγος κατ' αὐτούς, οὐ κωλύεται ὑπὸ
 τῶν παρ' αὐτοῖς θεῶν, εἰς τὴν αὐτὴν χώραν, ἔνθα εἰσί, τὸ τού-
 του σέβας διαβῆναι, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς ὁ Λόγος ἐπιδημῶν τῇ
 διδασκαλίᾳ ἑαυτοῦ τὴν ἐκείνων θρησκείαν παύει καὶ τὴν φαν-
 25 τασίαν αὐτῶν καταισχύνει;

50. Πολλοὶ πρὸ τούτου γεγόνασι βασιλεῖς καὶ τύραννοι

28. Ἀσκληπιός, υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Κορωνίδος, ἡμίθεος πα-
 τὴρ τοῦ Ποδαλειρίου καὶ τοῦ Μαχάωνος, Ιατρῶν τῶν Ἑλλήνων ἐν Τροίᾳ.
 Ὀμήρου, Ἰλιάς Β 731-2. Ἐλατρεύετο ὡς θεὸς τῆς Ιατρικῆς καὶ ἐλέγετο ὅτι
 ἐθεράπευεν ὄλα τὰ νοσήματα καὶ ὅτι οὐδὲν ἀνίατον διὰ τὸν Ἀσκληπιόν».

πιὸς ἔθεοποιήθη²⁸ ἀπὸ αὐτούς, διότι ἤσκησε τὴν ἰατρικὴν καὶ ἐφεῦρε βότανα διὰ τὰ πάσχοντα σώματα, τὰ ὁποῖα ὁμως δὲν ἐπλαθεν αὐτὸς ἀπὸ τὴν γῆν, ἀλλὰ τὰ ἐφεύρισκε μὲ τὴν φυσικὴν ἐμπειρίαν. Πῶς νὰ συγκριθῆ αὐτὸ πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Σωτῆρος ὁ ὁποῖος δὲν ἐθεράπευσε τραῦμα, ἀλλ' ἀνέπλασε καὶ ἀποκατέστησε τὸ σῶμα; Προσκυνοῦν οἱ Ἕλληνες τὸν Ἡρακλῆ ὡς θεόν, διότι ἐνίκησε συνανθρώπους καὶ ἐφόνευσε μὲ δόλους θηρία²⁹. Τί σχέσιν ἔχουν αὐτὰ ἐμπρὸς εἰς ὅσα ἔκανε ὁ Λόγος, ὁ ὁποῖος ἐξεδίωκεν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους νόσους καὶ δαίμονας ἀκόμη καὶ τὸν θάνατον; Λατρεύουν τὸν Διόνυσον, διότι ἐδίδασξε τὴν μέθην εἰς τοὺς ἀνθρώπους· χλευάζουν ὁμως τὸν πραγματικὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον τοῦ παντός, ὁ ὁποῖος ἐδίδασξε τὴν σωφροσύνην. Ἄς εἶνε καὶ αὐτά. Τί λέγουν πρὸς τὰ ἄλλα θαύματα τῆς Θεότητός του; Ποίου ἀνθρώπου ὁ θάνατος ἐσκότισε τὸν ἥλιον καὶ ἔσεισε τὴν γῆν; Νά, μέχρι σήμερον ἀποθνήσκουν ἄνθρωποι, ὅπως ἀπέθανον καὶ παλαιότερον· πότε συνέβη ἓνα παρόμοιον θαῦμα εἰς αὐτούς; Ἡ διὰ νὰ παραλείψω τὰς πράξεις τὰς ὁποίας ἔκανε διὰ τοῦ σώματος, καὶ νὰ ἀναφέρω τὰς μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματός του, ποίου ἀνθρώπου, ἀπὸ ὅσους μέχρι σήμερον ἐγεννήθησαν, ἡ διδασκαλία μία καὶ ἡ αὐτὴ ὑπερενίκησεν ὅλας ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς γῆς, ὥστε νὰ ἐξαπλωθῆ ἡ λατρεία του εἰς ὅλην τὴν γῆν; Ἡ ἔαν βεβαίως εἶνε ἄνθρωπος ὁ Χριστὸς καὶ ὄχι Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὅπως λέγουν αὐτοί, διατί οἱ θεοὶ τῶν δὲν ἐμποδίζουν τὴν λατρείαν του, νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν χώραν ὅπου εὐρίσκεται, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς ὁ Λόγος ἔρχεται μὲ τὴν διδασκαλίαν του καὶ καταργεῖ τὴν θρησκείαν ἐκείνων καὶ καταισχύνει τὰ φανταστικά τῶν κατασκευάσματα;

50. Ὑπῆρξαν πρὸ τοῦ Χριστοῦ πολλοὶ βασιλεῖς καὶ τύραν-

Διὰ τοῦτο ὁ Πλούτων διεμαρτυρήθη εἰς τὸν Δία, ὅτι ὁ Ἄσκληπιὸς δὲν ἀφήνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ καταβοῦν εἰς τὸν ἔθην, καὶ ὁ Ζεὺς τὸν ἔκεραύνωσεν. Ἐλατρεύετο κυρίως ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὅπου εἶχε μέγαν ναὸν τὸ Ἄσκληπιεῖον. Οἱ θεραπευόμενοι τοῦ ἀφιέρωνον μετάλλινα χεράκια, ποδαράκια, ἀνθρωπάκια, σὰν αὐτὰ ποὺ ἀφιερώνουν τώρα εἰς τὰ ἱαματικά λεγόμενα προσκυνήματα. Ὅλα αὐτὰ εὐρέθησαν διὰ τῶν ἀνασκαφῶν.

29. Ἐννοεῖ τοὺς ἀθλοὺς τοῦ Ἡρακλέους.

γῆς· πολλοὶ παρὰ Χαλδαίους ἱστοροῦνται καὶ παρ' Αἰγυπτίοις
 καὶ Ἰνδοῖς γενόμενοι σοφοὶ καὶ μάγοι· τίς τούτων ποτέ, οὐ λέ-
 γω μετὰ θάνατον, ἀλλὰ καὶ ἔτι ζῶν ἠδυνήθη τοσοῦτον ἰσχύσαι,
 ὥστε τὴν σύμπασαν αὐτὸν γῆν πληρῶσαι τῆς αὐτοῦ διδασκα-
 5 λίας, καὶ τοσοῦτον πλῆθος παιδεῦσαι ἀπὸ τῆς τῶν εἰδώλων δει-
 σιδαιμονίας, ὅσους ὁ ἡμέτερος σωτὴρ εἰς ἑαυτὸν ἀπὸ τῶν εἰδώ-
 λων μετήνεγκεν; Ἑλλήνων οἱ φιλόσοφοι μετὰ πιθανότητος καὶ
 τέχνης λόγων πολλὰ συνέγραψαν· τί οὖν τοσοῦτον ὅσον ὁ τοῦ
 Χριστοῦ σταυρὸς ἐπεδείξαντο; ἄχρι γὰρ τελευτῆς αὐτῶν τὰ
 10 παρ' αὐτῶν σοφίσματα τὸ πιθανὸν ἔσχεν· ἀλλὰ καὶ ὁ ἔδοξαν
 ζῶντες ἰσχύειν, ἐν ἀλλήλοις ἔσχον τὴν ἄμιλλαν καὶ κατ' ἀλλή-
 λων μελετῶντες ἐφιλονεῖκουν· Ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τὸ παρα-
 δοξότατον, πτωχοτέραις ταῖς λέξεσι διδάξας τοὺς πάντας σο-
 φιστὰς ἐπεσκίασε, καὶ τὰς μὲν ἐκείνων διδασκαλίας κατήργησε,
 15 πάντας ἔλκων πρὸς ἑαυτόν, τὰς δὲ ἑαυτοῦ ἐκκλησίας πεπλήρω-
 κε· καὶ τό γε θαυμαστόν, ὅτι ὡς ἄνθρωπος εἰς τὸν θάνατον κα-
 ταβάς, τὴν τῶν σοφῶν μεγαλοφωνίαν περὶ εἰδώλων κατήργησε.
 τίνας γὰρ ποτε θάνατος ἀπήλασε δαίμονας; ἢ τίνας ποτε θά-
 νατον ἐφοβήθησαν δαίμονες ὡς τὸν Χριστοῦ; ἔνθα γὰρ ὄνο-
 20 μάζεται τὸ ὄνομα τοῦ σωτῆρος, ἐκεῖθεν πᾶς δαίμων ἀπελαύνε-
 ται. τίς δὲ οὕτω τὰ ψυχικὰ πάθη περιεῖλε τῶν ἀνθρώπων, ὥστε
 τοὺς μὲν πόρνους σωφρονεῖν τοὺς δὲ ἀνδροφόνους μηκέτι ξί-
 φος κρατεῖν, τοὺς δὲ δειλίᾳ προκατεχομένους ἀνδρίζεσθαι;
 καὶ ὅλως τίς τοὺς παρὰ βαρβάροις καὶ τοὺς κατὰ τόπον τῶν
 25 ἔθνῶν ἀνθρώπους ἐπεισεν ἀποθέσθαι μὲν τὴν μαγίαν, εἰρήνην
 δὲ φρονεῖν, εἰ μὴ ἢ τοῦ Χριστοῦ πίστις καὶ τὸ τοῦ σταυροῦ ση-
 μεῖον; τίς δὲ ἄλλος περὶ ἀθανασίας οὕτως ἐπιστώσατο τοὺς
 ἀνθρώπους, ὡς ὁ τοῦ Χριστοῦ σταυρὸς καὶ ἡ τοῦ σώματος ἀνά-
 στασις αὐτοῦ; καίπερ γὰρ πάντα ψευδάμενοι Ἕλληνες, ὅμως
 30 οὐκ ἠδυνήθησαν ἀνάστασιν τῶν ἑαυτῶν εἰδώλων πλάσασθαι,

νοι τῆς γῆς. Ἀναφέρει ἡ ἱστορία ὅτι ἔζησαν πολλοὶ σοφοὶ καὶ μάγοι Χαλδαῖοι Αἰγύπτιοι καὶ Ἰνδοί³⁰. ποῖος ἐξ αὐτῶν ποτέ, δὲν λέγω μετὰ τὸν θάνατον, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμη ἔζη, ἡδυνήθη νὰ δεῖξη τόσον πολλὴν δύναμιν, ὥστε νὰ γεμίση μὲ τὴν διδασκαλίαν του ὅλην τὴν γῆν καὶ νὰ διαφωτίση ἀπὸ τοὺς δεισιδαίμονας εἰδωλολάτρας τόσον πλῆθος ὅσους ὁ Σωτὴρ μας μετέφερεν ἀπὸ τὰ εἰδῶλα εἰς τὸν ἑαυτὸν του; Οἱ φιλόσοφοι τῶν Ἑλλήνων ἔγραψαν πολλὰ μὲ ἀληθοφάνειαν καὶ τέχνην ἔπαρουσίασαν λοιπὸν κάτι τόσον μέγα ὅσον ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ; Διότι μέχρι τοῦ θανάτου των τὰ σοφίσματά των εἶχον τὴν ἀληθοφάνειαν, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἔθεωροῦσαν ὅταν ἦσαν ζῶντες, ὅτι ἔχουν ἰσχύν, ἦσαν ἀντικείμενα ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ των καὶ ἐφιλονέικουν μεταξύ των διὰ τὴν θεωρίαν των. Καὶ τὸ παραδοξότατον εἶνε ὅτι, ἐνῶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐδίδαξε μὲ πτωχοτέρας λέξεις, ἐπεσκίασε τοὺς περιφήμους σοφιστὰς καὶ κατήργησε τὰς διδασκαλίας ἐκείνων καὶ προσήλωσεν ὅλους πλησίον του καὶ ἐγέμισε τὰς ἐκκλησίας αὐτοῦ. Καὶ τὸ ἀξιοθαύμαστον εἶνε ὅτι μὲ τὴν κάθοδόν του ὡς ἀνθρώπου εἰς τὸν θάνατον κατήργησε τὰ μεγάλα λόγια τῶν σοφῶν περὶ τῶν εἰδώλων. Ποῖου ἀλήθεια ὁ θάνατος ποτέ ἐξεδίωξε δαίμονας; Ἦ τὸν θάνατον ποῖου ἐφοβήθησαν ποτέ οἱ δαίμονες ὅπως τοῦ Χριστοῦ; Διότι ὅπου προφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Σωτῆρος, ἀπ' ἐκεῖ ἐκδιώκεται κάθε δαίμων. Ποῖος δὲ ἀφήρησε ψυχικὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων ἔτσι, ὥστε οἱ μὲν πόρνοι νὰ σωφρονοῦν, οἱ δὲ φονεῖς νὰ μὴ κρατοῦν πλέον ξίφος, καὶ οἱ πρῶην δειλοὶ νὰ γίνωνται ἀνδρεῖοι; Καὶ γενικῶς ποῖος ἔπεισε τοὺς βαρβάρους καὶ τὰ κατὰ τόπους ἔθνη νὰ ἀποβάλλουν τὴν μανίαν των καὶ νὰ ἐπιθυμοῦν τὴν εἰρήνην, παρὰ ἢ πίστις τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ; Καὶ ποῖος ἄλλος διεβεβαίωσε τοὺς ἀνθρώπους περὶ ἀθανασίας ἔτσι ὅπως ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀνάστασις τοῦ σώματος αὐτοῦ; Διότι οἱ εἰδωλολάτραι ἂν καὶ εἶπαν ὅλα τὰ ψέμματα, ἐν τούτοις δὲν ἡδυνήθησαν νὰ πλάσουν ἀνάστασιν τῶν εἰδώλων των, διότι δὲν ἀνελογίσθησαν καθό-

30. Πρβλ. § 47, ὑπόσημ. 25.

οὐκ ἐνθυμούμενοι τὸ σύνολον, εἰ ὄλως δυνατὸν μετὰ θάνατον εἶναι πάλιν τὸ σῶμα· ἐφ' ᾧ καὶ μάλιστα ἂν τις αὐτοὺς ἀποδέξηται, ὅτι, τοιαῦτα λογισάμενοι, τὴν μὲν ἀσθένειαν τῆς ἑαυτῶν εἰδωλολατρίας ἤλεγξαν, τὸ δὲ δυνατὸν τῷ Χριστῷ παρεχώ-
5 ρησαν, ἵνα καὶ ἐκ τούτου γνωρισθῇ παρὰ πᾶσι τοῦ Θεοῦ Υἱός.

51. Τίς οὖν ἀνθρώπων μετὰ θάνατον ἢ ἄλλως ζῶν περὶ παρθενίας ἐδίδαξε, καὶ οὐκ ἐνόμισεν ἀδύνατον εἶναι τὴν ἀρετὴν ταύτην ἐν ἀνθρώποις! ἀλλ' ὁ ἡμέτερος σωτὴρ καὶ τῶν πάντων βασιλεὺς Χριστὸς τοσοῦτον ἰσχυσεῖν ἐν τῇ περὶ ταύτης διδασκα-
10 λία, ὡς καὶ παιδία μήπω τῆς νομίμης ἡλικίας ἐπιβάντα τὴν ὑπὲρ τὸν νόμον ἐπαγγέλλεσθαι παρθενίαν. τίς πώποτε ἀνθρώπων ἠδυνήθη διαβῆναι τοσοῦτον καὶ εἰς Σκύθας καὶ Αἰθίοπας ἢ Πέρσας ἢ Ἀρμενίους ἢ Γότθους ἢ τοὺς ἐπέκεινα τοῦ Ὠκεανοῦ λεγο-
15 καὶ Χαλδαίους παρελθεῖν, τοὺς φρονοῦντας μὲν μαγικά, δεισιδαίμονας δὲ ὑπὲρ τὴν φύσιν καὶ ἀγρίους τοῖς τρόποις, καὶ ὄλως κηρῦξαι περὶ ἀρετῆς καὶ σωφροσύνης καὶ τῆς κατὰ εἰδώλων θρησκείας, ὡς ὁ τῶν πάντων Κύριος, ἢ τοῦ Θεοῦ δύναμις, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός; ὅς οὐ μόνον ἐκήρυξε διὰ τῶν
20 ἑαυτοῦ μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ ἔπεισεν αὐτοὺς κατὰ διάνοιαν τὴν μὲν τῶν τρόπων ἀγριότητα μεταθέσθαι, μηκέτι δὲ τοὺς πατέ- ρους σέβειν θεούς, ἀλλ' αὐτὸν ἐπιγινώσκειν καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα θρησκευεῖν· πάλαι μὲν γὰρ εἰδωλολατροῦντες Ἕλ- ληγες καὶ βάρβαροι κατ' ἀλλήλων ἐπολέμουν καὶ ὤμοι πρὸς
25 τοὺς συγγενεῖς ἐτύγχανον· οὐκ ἦν γάρ τινα τὸ σύνολον οὔτε τὴν γῆν οὔτε τὴν θάλασσαν διαβῆναι χωρὶς τοῦ τὴν χεῖρα ξίφεσιν ὀπλίσαι ἕνεκα τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀκαταλλάκτου μάχης· καὶ γὰρ καὶ ἡ πᾶσα τοῦ ζῆν αὐτοῖς διαγωγὴ δι' ὀπλων ἐγίνετο, καὶ

31. Γότθοι· οἱ ἀρχαῖοι Γερμανοί.

λου ἔαν εἶνε γενικῶς δυνατὸν μετὰ τὸν θάνατον νὰ ὑπάρχη πάλιν τὸ σῶμα· Πολὺ περισσότερον ἡδύνατο κανεῖς νὰ τοὺς παραδεχθῆ εἰς τὸ ὅτι μὲ τὸ νὰ σκεφθοῦν ἔτσι ἀπέδειξεν τὴν ἀδυναμίαν τῆς εἰδωλολατρίας των καὶ παρεχώρησαν εἰς τὸν Χριστὸν τὴν δύναμιν, διὰ νὰ ἀναγνωρισθῆ με αὐτὴν ἀπὸ ὅλους ὡς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

51. Ποῖος λοιπὸν ἐκ τῶν ἀνθρώπων μετὰ θάνατον ἢ ἔστω ζῶν ἐδίδαξε περὶ παρθενίας καὶ ὅτι δὲν εἶνε ἀδύνατος αὐτὴ ἡ ἀρετὴ εἰς τοὺς ἀνθρώπους; Ἄλλ' ὁ Σωτὴρ μας καὶ βασιλεὺς πάντων Χριστὸς, ἀπέδειχθη τόσον πολὺ ἰσχυρὸς εἰς τὴν διδασκαλίαν περὶ αὐτῆς, ὥστε καὶ παιδιὰ τὰ ὅποια δὲν ἔφθασαν ἀκόμη εἰς τὴν νόμιμον ἡλικίαν, νὰ ἀσκοῦν τὴν ἀνωτέραν τοῦ νόμου παρθενίαν. Ποῖος δὲ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους μέχρι σήμερον κατάρθρωσε νὰ περιοδεύσῃ τόσα πολλὰ μέρη καὶ νὰ φθάσῃ καὶ εἰς Σκύθας καὶ Αἰθίοπας ἢ Πέρσας ἢ Ἀρμενίους ἢ Γότθους³¹ ἢ εἰς τοὺς λεγομένους πέραν τοῦ Ὠκεανοῦ³² ἢ εἰς ἐκεῖνους πού εὐρίσκονται ἐπάνω ἀπὸ τὴν Ὑρκανίαν³³ ἢ γενικῶς εἰς τοὺς Αἰγυπτίους καὶ Χαλδαίους, διὰ νὰ κηρύξῃ περὶ ἀρετῆς καὶ σωφροσύνης καὶ κατὰ τῆς εἰδωλολατρίας εἰς αὐτοὺς πού πιστεύουν εἰς τὰ μαγικὰ καὶ εἶνε ὑπερβολικὰ δεισιδαίμονες καὶ ἄγριοι εἰς τοὺς τρόπους, ὅπως ἔκανεν ὁ Κύριός μας, ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ὅποιος ὄχι μόνον ἐκήρυξε διὰ τῶν μαθητῶν του, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἔπεισε νὰ μεταβάλουν τὴν ἀγριότητα τῶν τρόπων καὶ νὰ μὴ λατρεύουν πλέον τοὺς πατροπαραδότους θεοὺς, ἀλλ' αὐτὸν νὰ παραδέχωνται καὶ δι' αὐτοῦ νὰ λατρεύουν τὸν Πατέρα; Διότι προηγουμένως, ὅταν ἐπίστευαν εἰς τὰ εἰδῶλα οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βάρβαροι, ἐπολέμουν μεταξύ των καὶ ἦσαν ὡμοὶ πρὸς τοὺς συγγενεῖς των. Κανεῖς ἀπολύτως δὲν ἡδύνατο νὰ διαβῆ οὔτε τὴν γῆν οὔτε τὴν θάλασσαν, χωρὶς νὰ εἶνε ὡπλισμένος με ξίφη, λόγῳ τῆς ἀδιαλλάκτου μάχης μεταξύ των. Ἄλλὰ καὶ ὅλην τὴν ζωὴν των δι-

32. Ἐννοεῖ μᾶλλον τοὺς Βρεττανούς.

33. Ὑρκανία ἢ νοτιῶς τῆς Κασπίας χώρα. Βλ. Μ. Βασίλειον, Ἐξαήμε. 4, 19.

ξίφος ἦν αὐτοῖς ἀντὶ βακτηρίας καὶ παντὸς βοηθήματος ἔρρισμα· καίτοι, ὡς προεῖπον, εἰδώλοις ἐλάτρευον καὶ δαίμοσιν ἔσπενδον θυσίας, καὶ ὁμῶς οὐδὲν ἐκ τῆς εἰδώλων δεισιδαιμονίας ἠδονήθησαν οἱ τοιαῦτα φρονοῦντες μεταπαιδευθῆναι· ὅτε
 5 δὲ εἰς τὴν Χριστοῦ διδασκαλίαν μεταβεβήκασι, τότε δὴ παραδόξως, ὡς τῶ ὄντι κατὰ διάνοιαν κατανυγέντες, τὴν μὲν ὠμότητα τῶν φόνων ἀπέθεοντο, καὶ οὐκέτι πολέμια φρονοῦσι· πάντα δὲ αὐτοῖς εἰρηναῖα, καὶ τὰ πρὸς φιλίαν καταθύμια λοιπόν ἐστι.

10 52. Τίς οὖν ὁ ταῦτα ποιήσας, ἢ τίς ὁ τοὺς μισοῦντας ἀλλήλους εἰς εἰρήνην συνάψας, εἰ μὴ ὁ ἀγαπητὸς τοῦ Πατρὸς Υἱός, ὁ κοινὸς πάντων σωτὴρ Ἰησοῦς Χριστός, ὃς τῇ ἑαυτοῦ ἀγάπῃ πάντα ὑπὲρ τῆς ἡμῶν σωτηρίας ὑπέστη; καὶ γὰρ καὶ ἄνωθεν ἦν προφητευόμενον περὶ τῆς παρ' αὐτοῦ πρυτανευομένης εἰρή-
 15 νης, λεγούσης τῆς Γραφῆς· Συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα, καὶ οὐ λήφεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. καὶ οὐκ ἄπιστόν γε τὸ τοιοῦτον, ὅπου καὶ νῦν οἱ τὸ ἄγριον τῶν τρόπων ἔμφυτον ἔχοντες βάρβαροι, ἔτι μὲν θύοντες παρ' αὐτοῖς
 20 τοῖς εἰδώλοις, μαίνονται κατ' ἀλλήλων, καὶ χωρὶς ξίφους οὐδεμίαν ὥραν ἀνέχονται μένειν· ὅτε δὲ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας ἀκούουσιν, εὐθέως ἀντὶ μὲν πολέμων εἰς γεωργίαν τρέπονται, ἀντὶ δὲ τοῦ ξίφεσι τὰς χεῖρας ὀπλίζειν, εἰς εὐχὰς ἐκτείνουσι· καὶ ὅλως ἀντὶ τοῦ πολεμεῖν πρὸς ἑαυτούς, λοιπὸν κατὰ
 25 διαβόλου καὶ κατὰ δαιμόνων ὀπλίζονται, σωφροσύνη καὶ ψυχῆς ἀρετῇ τούτους καταπολεμοῦντες. τοῦτο δὲ τῆς μὲν θεϊότητος τοῦ σωτηρὸς ἐστὶ γνώρισμα· ὅτι ὁ μὴ δεδύνηται ἐν εἰδώλοις μαθεῖν οἱ ἄνθρωποι, τοῦτο παρ' αὐτοῦ μεμαθήκασι· τῆς δὲ δαιμόνων καὶ τῆς εἰδώλων ἀσθενείας καὶ οὐθενείας ἔλεγχος οὐκ

ἤρχοντο μὲ πολέμους καὶ εἶχον τὸ ξίφος ὡς ῥαβδί καὶ στήριγμα βοηθείας. Ἄν καί, ὅπως ἀνωτέρω εἶπον, ἐλάτρευον τὰ εἰδῶλα καὶ ἔκαναν σπουδὰς καὶ θυσίας εἰς τοὺς δαίμονας, ἐν τούτοις οἱ ὀπαδοὶ τῆς εἰδωλολατρίας εἰς τίποτε δὲν ἐπέτυχον νὰ μορφωθοῦν ἐξ αὐτῆς. Ὅταν ὁμως προσῆλθον εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ, τότε λοιπὸν παραδόξως, ἐπειδὴ πράγματι συνεκινήθησαν βαθύτατα, ἐγκατέλειψαν τὴν ὠμότητα τῶν φόνων καὶ ἔπαυσαν πλεον νὰ σκέπτονται ἐχθρικά· ὅλα εἶνε εἰρηνικά καὶ ἐπιθυμοῦν εἰς τὸ ἐξῆς φιλίαν.

52. Ποῖος λοιπὸν εἶνε αὐτὸς ποὺ τὰ ἔκανε αὐτά, ἢ ποῖος εἶνε αὐτὸς ποὺ τοὺς μισουμένους μεταξύ των συνήνωσε μὲ εἰρήνην, παρὰ ὃ ἀγαπητὸς Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, ὃ κοινὸς Σωτὴρ πάντων Ἰησοῦς Χριστὸς, ὃ ὁποῖος ἀπὸ τὴν ἀγάπην του ὑπέμεινε ὅλα διὰ τὴν ἰδικὴν μας σωτηρίαν; Διότι ἀπὸ τὴν παλαιάν ἐποχὴν εἶχε προφητευθῆ περὶ τῆς εἰρήνης, τῆς ὁποίας αὐτὸς θὰ ἠγηθῆ· διότι λέγει ἡ Γραφή· «Συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα, καὶ οὐ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν» (Ἦσ 2, 4). Καὶ ἀσφαλῶς αὐτὸ δὲν εἶνε ἀπίστευτον, ἀφοῦ καὶ τώρα οἱ βάρβαροι ποὺ ἔχουν ἔμφυτον τὴν ἀγριότητα τῶν τρόπων, θυσιάζουν ἀκόμη εἰς τὰ εἰδῶλα, συμπεριφέρονται ὡς παράφρονες μεταξύ των, καὶ οὔτε μίαν ὥραν δὲν ἀνέχονται νὰ μείνουν χωρὶς ξίφη· ὅταν ὁμως ἀκούσουν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ, ἀμέσως ἐγκαταλείπουν τὸν πόλεμον καὶ ἐπιδίδονται εἰς τὴν γεωργίαν καὶ ἀντὶ νὰ ὀπλιζοῦν μὲ ξίφη τὰ χέρια των, τὰ ἀπλώνουν διὰ νὰ προσευχηθοῦν καὶ γενικῶς ἀντὶ νὰ πολεμοῦν μεταξύ των, ὀπλιζονται πλεον ἐναντίον τοῦ διαβόλου καὶ τῶν δαιμόνων καὶ τοὺς καταπολεμοῦν μὲ τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν ἀρετὴν τῆς ψυχῆς. Καὶ αὐτὸ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶνε γνῶρισμα τῆς Θεότητος τοῦ Σωτῆρος, διότι ὅ,τι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μάθουν οἱ ἄνθρωποι διὰ τῶν εἰδώλων, αὐτὸ τὸ ἔμαθαν ἀπ' αὐτόν· ἀφ' ἑτέρου δὲ εἶνε μεγάλη ἀπόδειξις τῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς μηδαμινότητος τῶν δαιμόνων καὶ τῶν εἰδώλων. Γνωρί-

ὀλίγος ἐστὶν οὗτος. εἰδότες γὰρ ἑαυτῶν δαίμονες τὴν ἀσθένειαν, διὰ τοῦτο συνέβαλον πάσαι τοὺς ἀνθρώπους καθ' ἑαυτῶν πολεμεῖν, ἵνα μὴ, παυσάμενοι τῆς κατ' ἀλλήλων ἔριδος, εἰς τὴν κατὰ δαιμόνων μάχην ἐπιστρέψωσιν. ἀμέλει μὴ πολεμοῦντες
 5 πρὸς ἑαυτοὺς οἱ Χριστῶ μαθητευόμενοι, κατὰ δαιμόνων τοῖς τρόποις καὶ ταῖς κατ' ἀρετὴν πράξεσιν ἀντιπαρατάσσονται, καὶ τούτους μὲν διώκουσι, τὸν δὲ τούτων ἀρχηγὸν διάβολον καταπαύουσιν, ὥστε ἐν νεότητι μὲν σωφρονεῖν, ἐν πειρασμοῖς δὲ ὑπομένειν, ἐν πόνοις δὲ καρτερεῖν, καὶ ὑβριζομένους μὲν ἀνέ-
 10 χεσθαι, ἀποστερουμένους δὲ καταφρονεῖν· καὶ τό γε θαυμαστόν, ὅτι καὶ θανάτου καταφρονοῦσι καὶ γίνονται μάρτυρες Χριστοῦ.

53. Καὶ ἵνα ἔν, ὃ καὶ πάνν θαυμαστόν ἐστι γνῶρισμα τῆς θεϊότητος τοῦ σωτήρος, εἶπω· τίς πώποτε ἄνθρωπος ἀπλῶς ἢ μάγος ἢ τύραννος ἢ βασιλεὺς ἐφ' ἑαυτοῦ τοσοῦτον ἠδυνήθη
 15 βαλεῖν καὶ καθ' ὅλης τῆς εἰδωλολατρίας καὶ πάσης δαιμονικῆς στρατιᾶς καὶ πάσης μαγείας καὶ πάσης σοφίας Ἑλλήνων τοσοῦτον ἰσχυόντων καὶ ἔτι ἀκμαζόντων καὶ ἐκπλητόντων πάντας, ἀντιμάχεσθαι καὶ μιᾷ ῥοπῇ κατὰ πάντων ἀντιστῆναι, ὡς ὁ ἡμέτερος Κύριος ὁ τοῦ Θεοῦ ἀληθῆς Λόγος, ὃς
 20 ἀοράτως ἐκάστου τὴν πλάνην ἐλέγχων, μόνος παρὰ πάντων τοὺς πάντας ἀνθρώπους σκυλεύει, ὥστε τοὺς μὲν τὰ εἰδῶλα προσκυνῶντας λοιπὸν αὐτὰ καταπατεῖν, τοὺς δὲ μαγείαις θαυμασθέντας τὰς βίβλους κατακαίειν, τοὺς δὲ σοφοὺς τὴν τῶν Ἐδαγγελίων προκρίνειν πάντων ἐρμηνείαν! οὗς μὲν γὰρ πρότερον προσε-
 25 κύνουν, τούτους καταλιμπάνουσιν· ὃν δὲ ἐχλεύαζον ἐσταυρωμένον, τοῦτον προσκυνοῦσι Χριστόν, Θεὸν αὐτὸν ὁμολογοῦντες, καὶ οἱ μὲν παρ' αὐτοῖς λεγόμενοι θεοὶ τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ διώκονται· ὁ δὲ σταυρωθεὶς σωτὴρ ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένη Θεὸς ἀναγορεύεται καὶ Θεοῦ Υἱός. καὶ οἱ μὲν παρ' Ἑλλησι προσκυνού-

ζοντες ἀσφαλῶς οἱ δαίμονες τὴν ἀδυναμίαν των, διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἀρχαιότητα παρεκίνησαν τοὺς ἀνθρώπους, ὥστε νὰ πολεμοῦν μεταξύ των, διὰ νὰ μὴ στραφοῦν εἰς μάχην κατὰ τῶν δαιμόνων, παύοντες τὴν μεταξύ των φιλονεικίαν. Ἀναμφιβόλως ὅταν οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ δὲν πολεμοῦν μεταξύ των, ἀντιπαρατάσσονται ἐναντίον τῶν δαιμόνων διὰ τῶν τρόπων καὶ διὰ τῶν ἐναρέτων πράξεων, καὶ αὐτοὺς μὲν ἐκδιώκουν, τὸν δὲ ἀρχηγόν των διάβολον τὸν περιπαίζουσι, ὥστε νὰ ἀγνεύουν κατὰ τὴν νεότητα, νὰ ὑπομένουν εἰς τοὺς πειρασμούς, νὰ δείχνουν καρτερίαν εἰς τοὺς πόνους, καὶ ὅταν ὑβρίζονται νὰ ἀνέχονται, ὅταν δὲ στεροῦνται κάτι νὰ τὸ περιφρονοῦν καὶ τὸ πλέον θαυμαστὸν εἶνε ὅτι καὶ τὸν θάνατον περιφρονοῦν καὶ γίνονται μάρτυρες τοῦ Χριστοῦ.

53. Καὶ διὰ νὰ εἶπω ἓνα, τὸ ὁποῖον εἶνε τὸ πιὸ θαυμαστὸν γνώρισμα τῆς Θεότητος τοῦ Σωτῆρος· μέχρι σήμερον ποῖος ἀπλοῦς ἄνθρωπος ἢ μάγος ἢ τύραννος ἢ βασιλεύς, ἠδυνήθη μόνος του νὰ ἐπιτεθῆ ἐναντίον ὅλης τῆς εἰδωλολατρίας καὶ ἐναντίον πάσης δαιμονικῆς στρατιᾶς καὶ ἐναχτίον πάσης μαγείας καὶ πάσης σοφίας Ἑλλήνων, ποὺ εἶχον τόσον μεγάλην δύναμιν καὶ ἤκμαζον ἀκόμη καὶ κατέπληττον τοὺς πάντας, νὰ τοὺς ἐναντιωθῆ καὶ νὰ ἀντισταθῆ ἐναντίον ὅλων μαζί διὰ μιᾶς, ὅπως ὁ Κύριός μας ὁ ἀληθὴς Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐλέγχων ἀοράτως τὴν πλάνην καθενός, μόνος ἐξ ὅλων κατανικᾷ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὥστε ὅσοι μὲν προσκυνοῦν τὰ εἰδωλα εἰς τὸ ἐξῆς νὰ τὰ καταπατοῦν, ὅσοι θαυμάζουσι τὰς μαγείας νὰ κατακαίουσι τὰ βιβλία³⁴, οἱ δὲ σοφοὶ νὰ προτιμοῦν ἀπὸ ὅλα τὴν ἐρμηνείαν τῶν Εὐαγγελίων; Αὐτοὺς ποὺ προσεκύνουν, αὐτοὺς ἐγκαταλείπουν· τὸν ἐσταυρωμένον Χριστὸν ποὺ ἐχλεύαζον, αὐτὸν προσκυνοῦν καὶ αὐτὸν ὁμολογοῦν ὡς Θεόν. Καὶ οἱ μὲν λεγόμενοι θεοὶ ἐκδιώκονται διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ· ὁ δὲ σταυρωθεὶς Σωτὴρ ἀναγνωρίζεται εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην Θεὸς καὶ Υἱὸς Θεοῦ. Καὶ οἱ μὲν προσκυνούμενοι ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν θεοὶ

34. Ἐννοεῖ τὸ ἐπεισόδιον ἐν Πρξ 19, 19-20 ἢ καὶ ἄλλα παρόμοια.

μενοι θεοὶ ὡς αἰσχροὶ διαβάλλονται παρ' αὐτῶν· οἱ δὲ τὴν Χριστοῦ λαμβάνοντες διδασκαλίαν σωφρονέστερον ἐκείνων ἔχουσι τὸν βίον. ταῦτα οὖν καὶ τὰ τοιαῦτα εἰ μὲν ἀνθρώπινά ἐστι, δεικνύτω τις ὁ βουλόμενος καὶ τὰ τῶν προτέρων τοιαῦτα, καὶ πει-
 5 θέτω. εἰ δὲ μὴ ἀνθρώπων ἀλλὰ Θεοῦ ἔργα ταῦτα φαίνεται καὶ εἰσι, διὰ τί τοσοῦτον ἀσεβοῦσιν οἱ ἄπιστοι, μὴ ἐπιγινώσκοντες τὸν ταῦτα ἐργασάμενον Δεσπότην; ὅμοιον γὰρ πάσχουσιν, ὡς εἴ τις ἐκ τῶν ἔργων τῆς κτίσεως μὴ γινώσκει τὸν τούτων δημιουργὸν Θεόν. εἰ γὰρ ἐκ τῆς εἰς τὰ ὅλα αὐτοῦ δυνάμεως ἐγί-
 10 νωσκον αὐτοῦ τὴν Θεότητα, ἔγνωσαν ἂν, ὅτι καὶ τὰ διὰ τοῦ σώματος ἔργα τοῦ Χριστοῦ οὐκ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ τοῦ πάντων σωτηρὸς ἐστι τοῦ Θεοῦ Λόγου. γινώσκοντες δὲ οὕτω, καθάπερ εἶπεν ὁ Παῦλος, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν.

54. Ὡσπερ οὖν εἴ τις ἀόρατον ὄντα τῇ φύσει τὸν Θεὸν καὶ
 15 μὴδ' ὄλως ὁρώμενον ἐθέλοι ὁρᾶν, ἐκ τῶν ἔργων αὐτὸν γινώσκει καὶ καταλαμβάνει, οὕτως ὁ μὴ ὁρῶν τῇ διανοίᾳ τὸν Χριστόν, κἂν ἐκ τῶν ἔργων τοῦ σώματος καταλαμβάνετω τοῦτον, καὶ δοκιμαζέτω εἰ ἀνθρώπινά ἐστιν ἢ Θεοῦ; καὶ ἐὰν μὲν ἀνθρώπινα ἦ, χλευαζέτω· εἰ δὲ μὴ ἀνθρώπινά ἐστιν, ἀλλὰ Θεοῦ γι-
 20 νώσκειται, μὴ γελάτω τὰ ἀχλεύαστα, ἀλλὰ μᾶλλον θαυμαζέτω, ὅτι διὰ τοιοῦτον πράγματος εὐτελοῦς τὰ θεῖα ἡμῖν πεφανέρωται, καὶ διὰ τοῦ θανάτου ἢ ἀθανασίας εἰς πάντας ἔφθασε, καὶ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου ἢ τῶν πάντων ἐγνώσθη πρόνοια καὶ ὁ ταύτης χορηγὸς καὶ δημιουργὸς αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ
 25 Λόγος. αὐτὸς γὰρ ἐνηθρόωπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν· καὶ αὐτὸς ἐφάνερωσεν ἑαυτὸν διὰ σώματος, ἵνα ἡμεῖς τοῦ ἀοράτου Πατρὸς ἔνοιαν λάβωμεν· καὶ αὐτὸς ὑπέμεινε τὴν παρ' ἀνθρώπων ὕβριν, ἵνα ἡμεῖς ἀθανασίαν κληρονομήσωμεν. ἐβλάπτετο μὲν γὰρ αὐτὸς οὐδέν, ἀπαθὴς καὶ ἀφθαρτος καὶ Ἀυτολόγος ὢν καὶ

κατηγοροῦνται ἀπὸ τοὺς ἰδίους ὡς αἰσχροί· ὅσοι δὲ δέχονται τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ ἔχουν σωφρονέστερον βίον ἀπ' ἐκείνους. Ἄν λοιπὸν αὐτὰ καὶ τὰ παρόμοιά των εἶνε ἀνθρώπινα, ἄς μᾶς ὑποδείξῃ ὁποῖος θέλει καὶ ἐκ τῶν προηγουμένων παρόμοια, καὶ ἄς μᾶς πείσῃ. Ἐὰν ὁμως αὐτὰ καὶ φαίνονται καὶ εἶνε ἔργα Θεοῦ καὶ ὄχι ἀνθρώπων, διατί δείχνουν τόσον μεγάλην ἀσέβειαν οἱ ἄπιστοι καὶ δὲν παραδέχονται τὸν Δεσπότην ὁ ὁποῖος τὰ ἔκανε; Παθαίνουν ἀσφαλῶς κάτι παρόμοιον μὲ ἐκείνον ποὺ δὲν ἀναγνωρίζει ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς κτίσεως τὸν δημιουργὸν Θεόν. Διότι ἐὰν ἀπὸ τὴν δυνάμιν του, ἡ ὁποία φαίνεται εἰς τὸ σῦμπαν, ἀνεγνώριζον τὴν Θεότητα αὐτοῦ, θὰ ἀντελαμβάνοντο ὅτι καὶ τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα διὰ τοῦ σώματος ἔκανεν ὁ Χριστός, δὲν εἶνε ἀνθρώπινα, ἀλλ' εἶνε ἔργα τοῦ Σωτῆρος ὅλων τοῦ Θεοῦ Λόγου. Καὶ ἐὰν ἀντελαμβάνοντο ἔτσι τότε, ὅπως εἶπεν ὁ Παῦλος, «οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἑσταύρωσαν» (Α' Κο 2, 8).

54. Ὅπως λοιπὸν, ἐὰν κάποιος θέλῃ νὰ ἰδῇ τὸν Θεὸν ποὺ εἶνε ἐκ φύσεως ἀόρατος καὶ καθόλου ὁρατός, τὸν ἀναγνωρίζει καὶ τὸν ἀντιλαμβάνεται ἀπὸ τὰ ἔργα, ἔτσι αὐτὸς ποὺ βλέπει τὸν Χριστὸν μὲ τὴν διάνοιαν, τοῦλάχιστον ἄς τὸν ἀντιληφθῇ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ σώματος. Ἐπίσης ἄς ἐξετάσῃ ἂν αὐτὰ εἶνε ἔργα ἀνθρώπου ἢ Θεοῦ· καὶ ἐὰν μὲν εἶνε ἀνθρώπινα, ἄς χλευάζῃ· ἐὰν ὁμως δὲν εἶνε ἀνθρώπινα, ἀλλ' ἀποδεικνύονται τοῦ Θεοῦ, νὰ μὴ χλευάζῃ τὰ ἀχλεύαστα· ἀλλὰ μᾶλλον νὰ τὰ θαυμάζῃ, διότι διὰ τοιοῦτου εὐτελοῦς πράγματος ἐφανερώθησαν εἰς ἡμᾶς τὰ θεῖα, καὶ διὰ τοῦ θανάτου ἐφθασεν εἰς ὅλους ἡ ἀθανασία, καὶ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου ἔγινε γνωστὴ ἡ πρόνοιά του εἰς ὅλα καὶ ὁ χορηγὸς καὶ δημιουργὸς αὐτῆς, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Διότι αὐτὸς ἐγένεν ἄνθρωπος, διὰ νὰ γίνωμεν ἡμεῖς θεοί· καὶ αὐτὸς ἐφανερώθη μὲ σῶμα, διὰ νὰ ἔχωμεν ἡμεῖς ὀρθὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ ἀοράτου Πατρός· καὶ αὐτὸς ὑπέμεινε τὴν ἀτίμωσιν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων, διὰ νὰ κληρονομήσωμεν ἡμεῖς τὴν ἀθανασίαν. Αὐτὸς βεβαίως δὲν ἔπαθε καμμίαν ζημίαν, ἐπειδὴ εἶνε ἀπαθὴς καὶ ἀφθαρτος καὶ αὐτολόγος καὶ Θεός.

Θεός· τοὺς δὲ πάσχοντας ἀνθρώπους, δι' οὓς καὶ ταῦτα ὑπέμει-
 νεν, ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἀπαθείᾳ ἐτήρει καὶ διέσωζε. καὶ ὅλως τὰ
 κατορθώματα τοῦ σωτῆρος τὰ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐ-
 τοῦ γενόμενα τοιαῦτα καὶ τοσαῦτά ἐστιν, ἃ εἰ διηγήσασθαι τις
 5 ἐβελήσειεν, ἔοικε τοῖς ἀφορῶσιν εἰς τὸ πέλαγος τῆς θαλάσσης
 καὶ θέλουσιν ἀριθμεῖν τὰ κύματα ταύτης. ὡς γὰρ οὐ δύναται τοῖς
 ὀφθαλμοῖς περιλαβεῖν τὰ ὅλα κύματα, τῶν ἐπερχομένων πα-
 ριόντων τὴν αἴσθησιν τοῦ πειράζοντος, οὕτω καὶ τῷ βουλομένῳ
 πάντα τὰ ἐν σώματι τοῦ Χριστοῦ κατορθώματα περιλαβεῖν ἀδύ-
 10 νατον τὰ ὅλα κἂν τῷ λογισμῷ δέξασθαι, πλειόνων ὄντων τῶν
 παριόντων αὐτοῦ τὴν ἐνθύμησιν, ὧν αὐτὸς νομίζει περιειληφέ-
 ναι. κάλλιον οὖν μὴ πρὸς τὰ ὅλα ἀφορῶντα λέγειν, ὧν οὐδὲ μέ-
 ρος ἐξευπεῖν τις δύναται, ἀλλ' ἔτι ἐνὸς μνησθῆναι καὶ σοὶ κα-
 ταλιπεῖν τὰ ὅλα θαυμάζειν. πάντα γὰρ ἐπίσης ἔχει τὸ θαῦμα
 15 καὶ ὅποι δ' ἂν τις ἀποβλέψῃ, ἐκεῖθεν τοῦ Λόγου τὴν θεϊότητα
 βλέπων ὑπερεκπλήττεται.

55. Τοῦτο οὖν μετὰ τὰ προειρημένα καταμαθεῖν σε ἀξιόν
 ἐστι καὶ ὡς ἀρχὴν τῶν μὴ λεχθέντων θέσθαι, καὶ θαυμάσα-
 λίαν, ὅτι τοῦ σωτῆρος ἐπιδημήσαντος οὐκέτι μὲν ἠϋξῆσεν ἡ
 20 εἰδωλολατρία, καὶ ἡ οὐσα δὲ ἐλαττοῦται καὶ κατ' ὀλίγον παύ-
 εται· καὶ οὐκέτι μὲν ἡ Ἑλλήνων σοφία προκόπτει, καὶ ἡ οὐσα
 δὲ λοιπὸν ἀφανίζεται· καὶ δαίμονες μὲν οὐκέτι φαντασίαις καὶ
 μαντεῖαις καὶ μαγείαις ἀπατώσι, μόνον δὲ τολμῶντες καὶ ἐπι-
 χειροῦντες καταισχύρονται τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ. καὶ σὺλ-
 25 λήβδην εἰπεῖν, θεώρει πῶς ἡ μὲν τοῦ σωτῆρος διδασκαλία παν-
 ταχοῦ αὔξει, πᾶσα δὲ εἰδωλολατρία καὶ πάντα τὰ ἐναντιούμε-
 να τῇ Χριστοῦ πίστει καθ' ἡμέραν ἐλαττοῦται καὶ ἐξασθενεῖ
 καὶ πίπτει. οὕτω δὲ θεωρῶν προσκύνει μὲν τὸν ἐπὶ πάντων σω-
 τῆρα καὶ δυνατὸν Θεὸν Λόγον, καταγίνωσκε δὲ τῶν ἐλαττου-

Διαφυλάττει ὁμως καὶ διασώζει μετὴν ἀπάθειάν του τοὺς πάσχοντας ἀνθρώπους, χάριν τῶν ὁποίων καὶ ὑπέμεινε αὐτά. Καὶ γενικῶς τὰ κατορθώματα τοῦ Σωτῆρος τὰ ὁποῖα ἔκανε διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεώς του εἶνε τόσο σπουδαῖα καὶ τόσο πολλά, ὥστε ἐὰν κανεὶς ἤθελε νὰ τὰ διηγηθῆ, θὰ ὠμοίαζε πρὸς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι βλέπουν τὸ πέλαιος τῆς θαλάσσης καὶ θέλουν νὰ μετρήσουν τὰ κύματά της. Ὅπως λοιπὸν ὁ παρατηρητὴς δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ μετὰ τὰ μάτια του ὅλα τὰ κύματα, διότι τὰ ἐπερχόμενα ὑπερβαίνουν τὴν αἴσθησίν του, ἔτσι ὁποῖος θέλει νὰ ἀπαριθμήσῃ καὶ τὰ κατορθώματα τὰ ὁποῖα διὰ τοῦ σώματος ἔκανε ὁ Χριστός, εἶνε ἀδύνατον ἀκόμη καὶ εἰς τὸν νοῦν του νὰ τὰ δεχθῆ ὅλα, διότι αὐτὰ πού ὑπερβαίνουν τὴν σκέψιν του εἶνε περισσότερα ἀπὸ ὅσα αὐτὸς νομίζει ὅτι ἔχει συμπεριλάβει. Εἶνε λοιπὸν προτιμότερον νὰ σιωπᾷ κανεὶς, ὅταν βλέπῃ τὸ σύνολον, ἀφοῦ οὔτε ἓνα μέρος του δὲν δύναται διεξοδικῶς νὰ ἐκθέσῃ, καὶ νὰ ἀναφέρῃ μόνον ἓνα, νὰ ἀφήσῃ δὲ σὲ σένα νὰ θαυμάζῃς τὸ σύνολον. Διότι ὅλα ἐξ ἴσου περιέχουν τὸ θαῦμα καὶ ὅπου κι ἂν στρέψῃ κανεὶς τὸ βλέμμα, βλέπει ἀπ' ἐκεῖ τὴν Θεότητα τοῦ Λόγου καὶ ἐκπλήσσεται.

55. Μετὰ ἀπὸ ὅσα εἶπομεν, ἀξίζει νὰ μάθῃς καὶ τοῦτο καὶ νὰ τὸ θέσῃς ὡς ἀρχὴν τῶν ἤδη λεχθέντων καὶ νὰ θαυμάσῃς πολὺ, ὅτι ἀπ' ὅτου ὁ Σωτὴρ ἦλθεν ἐπὶ τῆς γῆς, δὲν ηὐξήθη πλέον ἡ εἰδωλολατρία, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπάρχουσα ἐλαττοῦται καὶ σιγὰ σιγὰ σβῆνει· ἡ σοφία τῶν Ἑλλήνων δὲν προκόπτει πιά καὶ ἡ ὑπάρχουσα εἰς τὸ ἐξῆς ἐξαφανίζεται· καὶ οἱ δαίμονες δὲν ἀπατοῦν πλέον μετὰ μαντείας καὶ μαγείας καὶ φαντάσματα, καὶ μόλις τολμήσουν ἢ ἐπιχειρήσουν κάτι, καταισχύνονται διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ. Καὶ διὰ νὰ συνοψίσωμεν, πρόσεξε πῶς ἡ μὲν διδασκαλία τοῦ Σωτῆρος παντοῦ προοδεύει· κάθε εἰδωλολατρία δὲ καὶ ὅλα ὅσα ἐναντιοῦνται εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ καθημερινῶς ἐλαττοῦνται καὶ ἐξασθενοῦν καὶ πίπτουν. Ἔτσι ἐξετάζοντας, προσκύνησε τὸν Σωτῆρα ὄλων καὶ δυνατὸν Θεὸν Λόγον· καταφρόνησε δὲ αὐτὰ τὰ ὁποῖα ἐλαττώνονται καὶ ἐξ-

μένων καὶ ἀφανιζομένων ὑπ' αὐτοῦ. ὡς γὰρ ἡλλίου παρόντος οὐδέτι τὸ σκότος ἰσχύει, ἀλλὰ καὶ εἴ ποῦ ἐστι περιλειπόμενον ἀπελαύνεται, οὕτως ἐλθούσης τῆς θείας ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ Λόγου, οὐδέτι μὲν ἰσχύει τὸ τῶν εἰδώλων σκότος, πάντα δὲ τὰ
 5 πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης μέρη τῇ τούτου διδασκαλίᾳ καταλάμπεται. καὶ ὡσπερ βασιλεύοντός τινος καὶ μὴ φαινομένου ἐν τινὶ χώρᾳ, ἀλλ' ἐνδον ὄντος ἐν τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ, πολλάκις τινὲς ἄτακτοι, καταχρῶμενοι τῇ τούτου ἀναχωρήσει, ἑαυτοὺς ἀναγορεύουσι, καὶ ἕκαστος κατασχηματιζόμενος τοὺς ἀκεραίους φαν-
 10 τασιοσκοπεῖ ὡς βασιλεύς, καὶ οὕτω πλανῶνται οἱ ἄνθρωποι τῷ ὀνόματι, ἀκούοντες μὲν εἶναι βασιλέα, οὐχ ὁρῶντες δὲ αὐτόν, διὰ τὸ μάλιστα μηδὲ δύνασθαι αὐτοὺς ἔσω τοῦ οἴκου χωρῆσαι. ἐπειδὴν δὲ ὁ ἀληθῶς βασιλεὺς προέβη καὶ φανῆ, τότε οἱ μὲν ἀπατῶντες ἄτακτοι ἐλέγχονται τῇ τούτου παρουσίᾳ, οἱ δὲ ἄν-
 15 θρωποι, ὁρῶντες τὸν ἀληθῶς βασιλέα, καταλιμπάνουσι τοὺς πάλαι πλανῶντας αὐτούς· οὕτω καὶ πάλαι μὲν ἠπάτων οἱ δαίμονες τοὺς ἀνθρώπους, Θεοῦ τιμὴν ἑαυτοῖς περιτιθέντες· ὅτε δὲ ἐφάνη ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐν σώματι, καὶ ἐγνώρισεν ὑμῖν τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, τότε δὴ ἢ μὲν τῶν δαιμόνων ἀπάτη ἀφανίζεται
 20 καὶ παύεται, οἱ δὲ ἄνθρωποι, ἀφορῶντες εἰς τὸν ἀληθινὸν τοῦ Πατρὸς Θεοῦ Λόγον, καταλιμπάνουσι τὰ εἰδῶλα καὶ λοιπὸν ἐπιγινώσκουσι τὸν ἀληθινὸν Θεόν. τοῦτο δὲ γινώρισμα τοῦ εἶναι τὸν Χριστὸν Θεὸν Λόγον καὶ Θεοῦ δυνάμιν ἐστι. τῶν γὰρ ἀνθρωπίνων πανομένων καὶ μένοντος τοῦ ῥήματος τοῦ Χριστοῦ, δεῖ-
 25 λόν ἐστι παρὰ πᾶσι τὰ μὲν πανόμενα εἶναι πρόσκαιρα, τὸν δὲ μένοντα εἶναι Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱὸν ἀληθινὸν μονογενῆ Λόγον.

Ἐπίλογος

56. Ταῦτα μὲν σοι παρ' ἡμῶν δι' ὀλίγων, ὅσον πρὸς στοι-

αφανίζονται ἀπὸ αὐτόν. Διότι ὅπως, ὅταν ἔρχεται ὁ ἥλιος, δὲν ἔχει πλέον καμμίαν δύναμιν τὸ σκότος, ἀλλὰ καὶ ἐὰν κάπου ἔχη ἐναπομείνει, ἐκδιώκεται, ἔτσι ἀφ' ὅτου ἐνεφανίσθη ἐπὶ τῆς γῆς ὁ Θεὸς Λόγος, δὲν ἔχει πλέον δύναμιν τὸ σκότος τῶν εἰδώλων, καὶ ὅλα τὰ μέρη τῆς οἰκουμένης κατα φωτίζονται ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ὑπάρχει π.χ. εἰς μίαν χώραν ἕνας βασιλεὺς, ἀλλὰ δὲν ἐμφανίζεται καὶ μένει μέσα εἰς τὸ ἀνάκτορόν του. Πολλὰκις μερικοὶ ἄτακτοι, καταχρώμενοι τὴν ἀπουσίαν του, ἀναγορεύουν βασιλεῖς τοὺς ἑαυτοὺς των καὶ ὁ καθένας ἐνδύεται ὡς βασιλεὺς καὶ μὲ τὴν ἐμφάνισιν πείθει τοὺς ἀθῶρους καὶ ἔτσι οἱ ἄνθρωποι πλανῶνται μὲ τὸ ὄνομα· διότι ἀκούουν μὲν ὅτι ὑπάρχει βασιλεὺς, ἀλλὰ δὲν τὸν βλέπουν καὶ κυρίως δὲν δύνανται αὐτοὶ νὰ εἰσχωρήσουν εἰς τὸ παλάτι. Ὅταν ὁμως ὁ ἀληθὴς βασιλεὺς ἐξέλθῃ καὶ ἐμφανισθῇ, τότε οἱ μὲν ἀπατεῶνες ἄτακτοι ξεσκεπάζονται μὲ τὴν παρουσίαν του, οἱ δὲ ἄνθρωποι βλέποντες τὸν πραγματικὸν βασιλέα ἐγκαταλείπουν ἐκείνους πού προηγούμενως τοὺς ἐπλάνευον. Ἔτσι καὶ παλαιότερον οἱ δαίμονες ἐξηπάτων τοὺς ἀνθρώπους, καὶ οἱ ἄνθρωποι τοὺς περιέβαλλον μὲ θεϊκὴν τιμὴν· ὅταν ὁμως ἐφάνη σωματικῶς ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ μᾶς ἔκανε γνωστὸν τὸν Πατέρα του, τότε πλέον ἢ ἀπάτη τῶν δαιμόνων ξεαφανίζεται καὶ παύει, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀποβλέποντες εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεὸν Λόγον τοῦ Πατρός, ἐγκαταλείπουν τὰ εἴδωλα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἀναγνωρίζουν τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Αὐτὸ δὲν εἶνε γνώρισμα ὅτι ὁ Χριστὸς εἶνε Θεὸς Λόγος καὶ δύναμις τοῦ Θεοῦ. Ὅταν τὰ ἀνθρώπινα χάνωνται καὶ παραμένῃ ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ, εἶνε φανερόν εἰς ὅλους ὅτι αὐτὰ πού χάνονται εἶνε πρόσκαιρα, αὐτὸς δὲ πού παραμένει εἶνε Θεὸς καὶ Υἱὸς Θεοῦ ἀληθινὸς μονογενὴς Λόγος.

Ἐπίλογος

56. Αὐτὰ τὰ ὀλίγα εἶχα νὰ σοῦ προσφέρω, φιλόχριστε ἄνθρωπε, ὅσα χρειάζονται διὰ νὰ μνηθῆς στοιχειωδῶς³⁵ καὶ νὰ

35. «Στοιχειώσιν» οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον αὐτὸ πού τώρα λέγομεν «δημοτικὸν σχολεῖον».

χειώσιν καὶ χαρακτηῖρα τῆς κατὰ Χριστὸν πίστεως καὶ τῆς θείας αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας ἀνατεθείσθω, ὡ φιλόχριστε ἄνθρωπε. Σὺ δὲ τὴν πρόφασιν ἐκ τούτων λαβών, εἰ ἐντυγχάνοις τοῖς τῶν Γραφῶν γράμμασι, γνησίως αὐτοῖς ἐπιστάνων τὸν
 5 νοῦν, γνώση παρ' αὐτῶν τελειότερον μὲν καὶ ἑτρανότερον τῶν λεχθέντων τὴν ἀκριβειαν. ἐκεῖναι μὲν γὰρ διὰ θεολόγων ἀνδρῶν παρὰ Θεοῦ ἐλαλήθησαν καὶ ἐγράφησαν· ἡμεῖς δὲ παρὰ τῶν αὐταῖς ἐντυγχανόντων θεολόγων διδασκάλων, οἱ καὶ μάρτυρες τῆς Χριστοῦ Θεότητος γεγόνασι, μαθόντες μεταδίδομεν καὶ τῇ σῇ φιλο-
 10 μαθείᾳ. γνώση δὲ καὶ τὴν δευτέραν αὐτοῦ πάλιν πρὸς ἡμᾶς ἔνδοξον καὶ θεῖαν ἀληθῶς ἐπιφάνειαν, ὅτε οὐκέτι μετ' εὐτελείας, ἀλλ' ἐν τῇ ἰδίᾳ δόξῃ· ὅτε οὐκέτι μετὰ ταπεινότητος, ἀλλ' ἐν τῇ ἰδίᾳ μεγαλειότητι· ὅτε οὐκέτι παθεῖν, ἀλλὰ λοιπὸν τοῦ ἰδίου σταυροῦ τὸν καρπὸν ἀποδοῦναι πᾶσιν ἔρχεται· φημί δὴ τὴν ἀνάστασιν καὶ
 15 τὴν ἀφθαρσίαν· καὶ οὐκέτι μὲν κρίνεται, κρίνει δὲ τοὺς πάντας, πρὸς ᾧ ἕκαστος ἔπραξε διὰ τοῦ σώματος εἴτε ἀγαθὰ εἴτε φαῦλα ἔνθα τοῖς μὲν ἀγαθοῖς ἀπόκειται βασιλεία οὐρανῶν, τοῖς δὲ τὰ φαῦλα πράξασι πῦρ αἰώνιον καὶ σκότος ἐξώτερον· οὕτω γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριός φησι· Λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν Υἱὸν τοῦ
 20 ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς. διὸ δὴ καὶ σωτήριός ἐστι Λόγος εὐτρεπίζων ἡμᾶς εἰς ἐκεῖνην τὴν ἡμέραν καὶ λέγων· Γίνεσθε ἔτοιμοι καὶ γρηγορεῖτε, ὅτι ἢ οὐκ οἶδατε ὥρα ἔρχεται. κατὰ γὰρ τὸν μακάριον Παῦλον τοὺς πάντας ἡμᾶς
 25 παραστῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσῃται ἕκαστος πρὸς ᾧ διὰ τοῦ σώματος ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε φαῦλον.

57. Ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐκ τῶν Γραφῶν ἔρευναν καὶ γνώσιν ἀληθῆς χρεῖα βίου καλοῦ καὶ ψυχῆς καθαρᾶς καὶ τῆς κατὰ Χρι-
 30 στὸν ἀρετῆς, ἵνα δι' αὐτῆς ὁδοῦσας ὁ νοῦς τυχεῖν ὧν ὀρέγεται καὶ καταλαβεῖν δυνηθῆ, καθ' ὅσον ἐφικτόν ἐστι τῇ ἀνθρώπων φύσει περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου μανθάνειν. ἄνευ γὰρ καθαρᾶς δια-

λάβης άδρομερῆ έννοιαν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Σὺ δὲ θά λάβης ἀπ' αὐτὰ ἀφορμὴν, διὰ νὰ έντρυφήσης εἰς τὰ κείμενα τῶν Γραφῶν, προσέχοντας εἰς αὐτὰ μὲ εἰλικρίνειαν· ἔτσι θά κατανοήσης ἀπὸ ὅσα γράφουν τελειότερα καὶ εὐκρινέστερα τὴν ἀκρίβειαν τῶν ὅσων εἶπομεν. Διότι ἐκείναι μὲν ἐλέχθησαν καὶ ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ θεολόγων ἀνδρῶν· ἡμεῖς δὲ τὰ ἐμάθαμεν ἀπὸ τοὺς θεοπνεύστους διδασκάλους τῆς Γραφῆς, πού ἐγιναν καὶ μάρτυρες τῆς Θεότητος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰ μεταδίδομεν καὶ σὲ σένα πού θέλεις νὰ τὰ μάθης. Θά μάθης ἀκόμη καὶ τὴν δευτέραν ένδοξον καὶ ἀληθῶς θείαν παρουσίαν του πρὸς ἡμᾶς, ὅταν θά ἔλθῃ ὄχι πλέον μὲ πτωχείαν ἀλλὰ μὲ τὴν δόξαν του· ὅταν ὄχι πλέον μὲ τὴν ταπείνωσίν του ἀλλὰ μὲ τὴν μεγαλειότητά του· τότε ἔρχεται ὄχι πλέον διὰ νὰ πάθῃ, ἀλλὰ διὰ νὰ δώσῃ τὸν καρπὸν τοῦ σταυροῦ του εἰς ὅλους· έννοῶ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἀφθαρσίαν. Καὶ δὲν κρίνεται πλέον, ἀλλὰ κρίνει ὅλους «πρὸς ἃ ἕκαστος ἔπραξε διὰ τοῦ σώματος, εἴτε ἀγαθὰ εἴτε φαῦλα» (Β' Κο 5, 10), ὁπότε εἰς τοὺς ἀγαθοὺς προσφέρεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, εἰς ἐκείνους ὁμως πού ἔπραξαν αἰσχρὰ πῦρ αἰώνιον καὶ σκότος ἐξώτερον· διότι ἔτσι λέγει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κύριος· «Λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς» (Μθ 26, 64). Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὑπάρχει λόγος τοῦ Σωτῆρος, ὁ ὁποῖος μας ἐτοιμάζει δι' ἐκείνην τὴν ἡμέραν καὶ λέγει· «Γίνεσθε ἐτοιμοὶ καὶ γρηγορεῖτε, ὅτι ἡ οὐκ οἶδατε ὥρα ἔρχεται» (Μθ 24, 42). Ἐπίσης καὶ ὁ μακάριος Παῦλος· «Τοὺς πάντας ἡμᾶς παραστήναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσῃται ἕκαστος πρὸς ἃ διὰ τοῦ σώματος ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε φαῦλον» (Β' Κο 5, 10).

57. Ἄλλὰ διὰ τὴν ἔρευναν τῶν Γραφῶν καὶ τὴν ἀληθῆ γνῶσιν των χρειάζεται έντιμος βίος καὶ καθαρὰ ψυχὴ καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν ἀρετὴ, ὥστε ὁ νοῦς νὰ βαδίζῃ τὸν δρόμον τῆς, διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ ἐπιτύχῃ αὐτὰ πού ἐπιθυμεῖ καὶ νὰ τὰ καταλάβῃ, ὅσον εἶνε προσιτὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν νὰ μάθῃ περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου. Διότι χωρὶς καθαρὸν νοῦν καὶ χωρὶς τὴν μί-

νοίας καὶ τῆς πρὸς τοὺς ἁγίους τοῦ βίου μιμήσεως οὐκ ἄν τις
 καταλαβεῖν δυνηθεῖη τοὺς τῶν ἁγίων λόγους· ὡσπερ γὰρ εἶ
 τις ἐθελήσειεν ἰδεῖν τὸ τοῦ ἡλίου φῶς, πάντως τὸν ὀφθαλμὸν
 ἀποσμήχει καὶ λαμπρύνει, σχεδὸν ὅμοιον τῷ ποθουμένῳ ἑαυτὸν
 5 διακαθαίρων, ἵνα, οὕτω φῶς γενόμενος ὁ ὀφθαλμὸς, τὸ τοῦ ἡλίου
 φῶς ἴδῃ· ἢ ὡς εἶ τις ἐθελήσειεν ἰδεῖν πόλιν ἢ χώραν, πάντως ἐπὶ
 τὸν τόπον ἀφικνεῖται τῆς θέας ἕνεκεν· οὕτως ὁ θέλων τῶν θεολό-
 γων τὴν διάνοιαν καταλαβεῖν, προαπονήψαι καὶ προαποπλῦναι
 τῷ βίῳ τὴν ψυχὴν ὀφείλει, καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἁγίους ἀφι-
 10 κέσθαι τῇ ὁμοιότητι τῶν πράξεων αὐτῶν, ἵνα, σὺν αὐτοῖς τῇ
 ἀγωγῇ τῆς συζήσεως γενόμενος, τὰ καὶ αὐτοῖς ἀποκαλυφθέντα
 παρὰ Θεοῦ κατανοήσῃ, καὶ λοιπὸν ὡς ἐκείνοις συναφθεῖς, ἐκ-
 φύγη μὲν τὸν τῶν ἁμαρτωλῶν κίνδυνον καὶ τὸ τούτων πῦρ ἐν
 τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ἀπολάβῃ δὲ τὰ τοῖς ἁγίοις ἀποκείμενα
 15 ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὐς
 ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπων ἀνέβη, ὅσα ἡτοιμάσται
 τοῖς κατ' ἀρετὴν βιοῦσι καὶ ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα,
 ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ αὐτῷ τῷ
 Πατρὶ σὺν αὐτῷ τῷ Υἱῷ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι τιμὴ καὶ κράτος καὶ
 20 δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

μησιν τοῦ βίου τῶν ἁγίων, δὲν θὰ δυνηθῆ κανεῖς νὰ ἐννοήσῃ τοὺς λόγους τῶν ἁγίων. Ὅποιος π.χ. θέλει νὰ ἰδῆ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ὅπωςδὴποτε καθαρίζει καὶ λαμπρύνει τὰ μάτια του· τὰ καθαρίζει σχεδὸν σὰν τὸ φῶς ποὺ ποθεῖ, ἔτσι ὥστε νὰ γίνουν τὰ μάτια φῶς, καὶ νὰ ἰδῆ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου· ἢ ὅποιος θέλει νὰ ἰδῆ μίαν πόλιν ἢ χώραν, ὅπωςδὴποτε πηγαίνει εἰς τὸν τόπον διὰ νὰ τὰ ἰδῆ. Ἔτσι αὐτὸς ποὺ θέλει νὰ ἐννοήσῃ τὴν σκέψιν τῶν θεολόγων, ὀφείλει πρῶτον νὰ νίψῃ καὶ νὰ πλύνῃ τὴν ψυχὴν διὰ τῆς ζωῆς του καὶ νὰ φθάσῃ ὡς τοὺς ἁγίους μιμούμενος τὰς πράξεις των, ὥστε κατὰ τὴν συναναστροφὴν των νὰ συζητήσῃ μὲ αὐτοὺς καὶ νὰ κατανοήσῃ αὐτὰ τὰ ὁποῖα εἰς ἐκείνους ἀπεκάλυψεν ὁ Θεός, καὶ εἰς τὸ ἔξῃς, ἐπειδὴ θὰ ἔχη συνενωθῆ μὲ ἐκείνους, νὰ ἀποφύγῃ μὲν τὸν κίνδυνον τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως, νὰ ἀπολαύσῃ δὲ αὐτὰ τὰ ὁποῖα θὰ εὐρίσκωνται εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἁγίων εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπων ἀνέβη, ὅσα ἡτοίμασται τοῖς κατ' ἀρετὴν βιοῦσι, καὶ ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα» (Α' Κο 2, 9), ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ μαζὶ μὲ τὸν ὁποῖον εἰς αὐτὸν τὸν Πατέρα καὶ μαζὶ μὲ τὸν Υἱὸν εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα τιμὴ καὶ δύναμις καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΠΙΝΑΞ ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΣΕΩΣ

Τῶν ἐν τοῖς σχολίοις παραπομπῶν

ΒΕΠ	Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων πατέρων, Ἀθῆναι.
ΒΤΒ	Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, Lipsiae.
ΒΤΒ-Ν	Ἡ νέα σειρά τῆς ΒΤΒ.
CC	Corpus Christianorum, Turnholti 1954.
Lb	The Loeb Classical Library, London.
Mansi	Mansi J.D., Sanctorum Conciliorum nova et amplissima collectio, Florentiae.
Ox	Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis, Oxonii.
PG	Migne J.P., Patrologia graeca, Parisiis.
PL	Migne J.P., Patrologia latina, Parisiis.

Ἀδριανοῦ Ῥώμης, Ἐπιστολή πρὸς αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον καὶ Εἰρήνην, Πρακτικά Ζ' οἴκουμ. Συνόδου, πρᾶξις 2, Mansi 12, 1055-1072.

Ἀθηναγόρου, Πρεσβεία περὶ Χριστιανῶν, ΒΕΠ 4, 282-310.

Ἀπολλοδώρου, Βιβλιοθήκη, ΒΤΒ.

Ἀριστείδου, Ἀπολογία, ΒΕΠ 3, 133-153.

Ἀριστοτέλους, Περὶ κόσμου.

— Μετεωρολογικά.

— Φυσικὴ ἀκρόασις.

— Ἀποσπάσματα, ἐκδ. I. Bekkeri - H. Bonitz, t. 1-5, Berlini, 1831-1870.

Ἀρριανοῦ, Ἰνδική, ΒΤΒ-Ν.

Μ. Βασιλείου, Ἐξαήμερος, ΕΠΕ 4.

- Διογένης Λαερτίου, Βίοι φιλοσόφων, Οχ.
 Διοδώρου Σικελιώτου, Ἱστορικὴ βιβλιοθήκη, ΒΤΒ.
 Εἰρηναίου, Ἐλεγχος τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ΡΓ 7.
 Ἐρμᾶ, Ποιμῆν, ΒΕΠ 3, 38-123.
 Εὐριπίδου, Ἴφιγένεια ἐν Ταύροις, Οχ.
 Εὐσεβίου Καισαρείας, Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή, ΒΕΠ 25-26.
 — Εὐαγγελικὴ ἀπόδειξις, ΒΕΠ 27-28.
 — Εἰς Κωνσταντῖνον τὸν βασιλέα τριακονταετηρικός, ΒΕΠ 24, 233-281.
 Ἡροδότου, Ἱστορίη, Οχ.
 Ἡσιόδου, Θεογονία, Ἀσπίς, Ἀποσπάσματα, Οχ.
 Θεοδωρήτου, Διάλογος Γ' (Ἀπαθής), ΡΓ 83, 219-318.
 Ἰουστίνου, Ἀπολογία, ΒΕΠ 3, 162-208.
 — Διάλογος πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαῖον, ΒΕΠ 3, 209-338.
 Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας, ΒΕΠ 7, 17-79.
 Λεοντίου Βυζαντίου, Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ Νεστορίου καὶ Εὐ-
 τυχοῦς, ΡΓ 86, 1273-1358.
 Λουκιανοῦ, Περὶ τῆς Συρίας θεοῦ, ΒΤΒ.
 — Περὶ τῆς Περεγρίνου τελευτῆς, ΒΤΒ.
 Μαρτύριον Πολυκάρπου, ΒΕΠ 3, 21-27.
 Μενάνδρου, Ἀποσπάσματα, Οχ.
 Ὀμήρου, Ἰλιάς, Ὀδύσσεια, Οχ.
 Ὀμηρικοὶ ὕμνοι, Οχ.
 Πάπυροι· The Oxyrynchus Papyri, London 1898-1970 (ὁ
 τόμος 11).
 Πausανίου, Ἑλλάδος περιήγησις, ΒΤΒ.
 Πινδάρου, Ὕμνοι, Οχ.
 Πλάτωνος, Πολιτεία, Τίμαιος, Πολιτικός, Οχ.
 Πλουτάρχου, Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίρεως, ΒΤΒ.
 — Σόλων καὶ Ποπλικόλας, ΒΤΒ.
 Σουΐδα, Λεξικόν, ἔκδ. I. Bekkeri, Berolini 1854.
 Σοφοκλέους, Τραχίνια, Οχ.
 Στράβωνος, Γεωγραφικά, ΒΤΒ.

Τατιανοῦ, Πρὸς Ἑλληνας, ΒΕΠ 4, 242-267.

Φίλωνος Ἰουδαίου, Περὶ τῶν δέκα λόγων, ἔκδ. L. Cohn, Berolini 1902, τ. 4, σ. 222-254.

᾽Ωριγένους, Κατὰ Κέλσου, ΒΕΠ 9-10.

Annaeus Lucanus, De bello civili, Lb.

Antonius, Adversus gentes, PL 5, 261-282 (ἔμμετρον).

Cicero, De natura deorum, BTB.

Commodianus, Instructiones adversus gentium deos, PL 5, 201-262 (ἔμμετρον).

Firmicus Maternus, De errore profanum religionum, PL 12, 981-1050.

Hieronimus, De viris illustribus, PL 23, 631-760.

Marcus Minucius Felix, Octavius, PL 3, 239-376.

Tertullianus, Ad nationes, CC 1, 9-75.

— Apologeticum, CC 1, 77-171.

Virgilius, Georgica, Ox.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

- Διὰ τὰ χωρία καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ κειμένου οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν εἰς σελίδας καὶ στίχους.
- Διὰ τὰ χωρία καὶ τὰ ὀνόματα τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῶν σχολίων οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν εἰς σελίδας· εὐρίσκονται δὲ ἐντὸς παρενθέσεων.

1. Εὐρετήριον χωρίων τῆς Γραφῆς

	Γένεσις		6	4	218, 7
				5	218, 8
1	1	232, 19		13	218, 10
	6	220, 4	21	23	288, 25
	9	220, 4	(23 18 - 19		160·161)
	11	220, 4· 220, 15	28	66	312, 32· 320, 2
	20	220, 4	30	14	174, 6
	24	220, 4			
	26	184, 29· 220, 1· 220, 15			
2	16 - 17	234, 22			
3	7	80, 17	15	10	282, 11
(11	7 - 9	79)	18	2	164, 5
49	10	328, 14	21	17 - 19	314, 6
			23	7	290, 24
	" Εξοδος		32	6	218, 23
				9	218, 26
20	3	216, 25	81	6 - 7	238, 3
	4	216, 3	106	20	330, 7
			113	12 - 16	122, 16
	' Αριθμοὶ			12 - 15	216, 6
			117	27	330, 6
24	6 - 7	310, 16	118	90 - 91	218, 15
	17	310, 14	146	7 - 9	218, 16
	Δευτερονόμιον				Παροιμίαι
4	19	216, 14	1	16	89, 19

(8	22	36)	12	100, 11
	27	220, 20	21	132, 19
13	3	94, 14		

Ματθαῖος

'Εκκλησιαστικῆς			1	23	310, 9
			5	8	78, 22
7	29	90, 22	11	13	328, 17
				25	88, 3
'Ἡσαίας			(12	32	37)
			19	4 - 5	232, 1
2	4	362, 15		6	232, 6
8	4	310, 21		24	372, 23
11	9	344, 11	(26	39	36)
	10	314, 15		64	372, 19
19	1	310, 25· (318)	(28	18	36)
35	3 - 6	322, 26			
44	10 - 20	122, 24			
53	3 - 5	312, 4			
	6 - 8	312, 12	5	7	308, 9
	8 - 10	312, 22	(7	26	154)
	8	320, 3· 320, 7	12	29	88, 3
59	7	84, 19	(13	32	36)
63	9	330, 8	15	39	354, 19
65	1 - 2	322, 14			

Μάρκος

			5	7	308, 9
			(7	26	154)
			12	29	88, 3
59	7	84, 19	(13	32	36)
63	9	330, 8	15	39	354, 19
65	1 - 2	322, 14			

Λουκάς

'Ιερεμίας			(2	52	36)
			4	34	308, 8
11	19	314, 3	10	18	290, 22
			17	21	174, 8
			19	10	260, 22· 266, 11
9	24 - 25	326, 3			

Δανιήλ

9	24 - 25	326, 3			
---	---------	--------	--	--	--

'Ιωάννης

'Ωσηέ			1	1	208, 11
				3	232, 8
11	1	310, 28	3	5	260, 23
				(33	36)
Σοφία Σολομώντος			5	19	220, 26
2	23 - 24	238, 13	9	32 - 35	324, 22
6	18	236, 29	10	37 - 38	272, 1
13	5	214, 13	(12	27	36)
14	12 - 21	108, 9		32	290, 5

14	9	214, 25	14 - 5	250, 6
	10	222, 23		
			Γαλάτας	
	Πράξεις		3	13
				288, 25
2	27	282, 11		Ἐφεσίους
	(36	36)		
8	32 - 33	312, 12	2	2
(14	6	189)		290, 11
	(11	189)		288, 27
	15 - 17	188, 7	3	18 - 19
17	28	334, 24		266, 19
(19	23 - 41	121)		Φιλιππησίους
			3	14
				86, 7
	Ῥωμαίους			Κολασσαεῖς
1	20	188, 5	1	15 - 18
	21 - 24	138, 19		17
	25	94, 3· 224, 3· 254, 12	2	15
	26 - 27	160, 7· 240, 4		206, 15
3	15	84, 19		208, 10
11	36	220, 27		344, 28
				Τιμόθεον Α'
	Κορινθίους Α'		1	19
				86, 21
1	21	264, 4		Τιμόθεον Β'
	(23	75· 227)	3	16
	24	204, 5		214, 27
2	8	366, 13		Ἐβραίους
	9	374, 15	1	3
6	12	84, 9		222, 7
15	21 - 22	252, 2	2	9
	53 - 55	280, 5		250, 11
	55	296, 9		10
				250, 15
				14 - 15
				250, 22· 278, 19
			(3	2
				36)
			10	20
				290, 15
			11	3
				232, 23
				Πέτρου Α'
4	4	222, 8		
5	10	372, 16· 372, 24	2	22
				270, 17

2. Εὐρετήριον ὀνομάτων καὶ πραγμάτων

Α

- Ἄαρῶν 314,25· 318,18.
 Ἄβελ 314,22.
 Ἄβραάμ 314,24· 316,8· 318,10·
 318,14· 328,28· 330,2·330,
 24.
 (Ἄβουσσηνοὶ 150).
 ἄγαθότης 242,6.
 ἀγάλματα 138,6· 140,11· (107).
 ἀγαματοποιὸς 120,15.
 (Ἄγαμέμνων 113).
 Ἄγγαῖος 326,26.
 ἄγγελοι 140,18· 142,28· 182,18.
 (ἀγελαδοκέφαλος 96).
 (Ἄγῆνωρ 115).
 (ἀγιοποίησις 103).
 ἄγιος, -οὶ 182,18· 294,14· (103)
 Ἄγιος ἄγιων 326,15· 326,29
 328,10· 328,13.
 (Ἄγνη 105).
 Ἄδὰμ 78,16· 252,3· 314,23.
 (Ἄδελφίος 37).
 (Ἄδης 105· 117).
 (ἄδης 105· 147).
 Ἄδριανὸς Ῥώμης 100,2· 100,5·
 (63· 101· 159· 260).
 ἄθνασις 178,20· 182,22· 184,1·
 280,8· 304,15· 312,1· 352,6·
 366,22· (115).
 ἀθάνατα 122,3.
 ἄθεοι 124,21.
 ἀθεότης 148,21· 154,1· 170,1·
 172,13· 196,21· 202,4· 218,
 4· 232,15· 256,21· 260,26·
 322,2· 330,15.
 Ἄθηνᾱ 104,3· 112,8· 116,13· 134,
 9· (104· 113· 159).
 (Ἄθηναγόρας 159).
 (Ἄθῆναι 104· 187).
 Ἀιγαίων 112,10· (113).
 (αἰγυπτιακὴ εἰδωλοατρία 318).
 Αἰγύπτιος, -οὶ 96,16· 100,1· 100,6·
 104,13· 146,12· 150,3· 152,
 4· 154,7· 154,14· 316,24·
 318,10· 322,2· 344,20· 350,
 15· 358,1· 360,14· (18· 96·
 97· 98· 100· 116· 152· 155·
 351).
 Αἴγυπτος 106,17· 156,23· 310,26·
 318,9· 348,20· (13· 14· 16·
 24· 25· 26· 35· 61· 101· 107·
 139· 150· 151· 159· 318·
 319· 344).
 Αἰδωνεὺς 116,12· (117).
 Αἰθίοπες 150,8· 360,12· (150).
 (Αἰθιοπία 14).
 (Αἰνεΐας 158).
 αἰρέσεις 86,21· 174,26· 230,25.
 (αἰρετικοὶ 60· 86).
 αἰσθήσεις 176,15· 210,12.
 (Ἀκάκιος Καισαρείας 25).
 (Ἀκρίσιος 115).
 (Ἀκυληΐα 22).
 (Ἄλεξάνδρεια 11· 12· 15· 19· 20·
 23· 24· 25· 26· 27· 33· 35·
 42· 43· 109).
 (Ἄλεξανδρεῖς 16· 17).
 (Ἄλεξανδρινοὶ 109).
 (Ἄλέξανδρος Μέγας 97· 349).
 (Ἄλέξανδρος Ἄλεξ. 12· 13· 15).
 ἀλήθεια 86,6· 90,5· 124,24· 126,
 11· 130,11· 130,18· 170,2·
 172,29· 264,16· 308,12· 328,5.
 Ἄλκμηνη 114,5· (115).
 ἄλογα 124,25· 138,10· 146,4·
 162,12· 176,2· 258,11· βλ.
 καὶ ζῶα, κτήνη.

- (άλουσία 108).
 (άλφάβητος 136).
 Ἄμαλῆκ 318,1.
 ἄμαρτήματα 242,26.
 ἄμαρτία 84,21· (51).
 (Ἄμβρόσιος Μεδιολάνων 38· 43).
 Ἄμεράμ 314,26.
 ἄμιαντον 298,6· (ἄμιαντος 297).
 Ἄμμων 96,17· 154,10· (96· 97· 155).
 Ἄμορραῖοι 318,1.
 (Ἄμοῦν 97).
 (Ἄμφιλόχιος 109).
 (Ἄμφιτρούων 115).
 (Ἄμφίων 116).
 Ἄμῶς 314,28· 326,20.
 (Ἄμωσις 159).
 ἀνάστασις 276,22· 278,29· 280,4· 284,7· 284,21· 284,26· 286,4· 286,19· 286,24· 292,15· 292,26· 300,28· 306,2· 306,19· 306,28· 308,18· 308,24· 356,17· (66· 106).
 (Ἄνατολή 27· 48· 109).
 ἄνδρες 160,1.
 ἀνδροφονίαι 158,10.
 ἀνθρωποθυσίαι 158,2· (156· 158· 159).
 ἄνθρωπος, -οι 78,25· 80,11· 84,11· 90,7· 92,21· 92,28· 94,18· 96,2· 102,5· 102,16· 104,5· 106,6· 112,1· 114,3· 118,3· 122,2· 122,8· 126,17· 128,14· 128,27· 130,19· 134,3· 134,15· 134,20· 138,13· 146,9· 156,7· 176,11· 178,10· 212,14· 236,26· 238,16· 240,22· 256,3· 262,23· 270,5· 272,10· 296,15· 334,21· 340,22· (50· 52· 96).
 (Annaeus Lucanus 158).
 (Ἄνόμοιοι 48).
 Ἄνουβις 146,12· (96· 147).
 Ἄντινοος 100,3· 100,6· (101).
 (Ἄντινούπολις 101).
 Ἄντιόπη 114,7· (116).
 (Ἄντιόχεια 21· 22· 26· 27· 34· 36).
 (Ἄντιοχεῖς 43).
 (Ἄντώνιος Μέγας 12· 19· 39· 57).
 (Ἄξενος Πόντος 157).
 Ἄπης 154,7· (61· 96· 154· 155).
 ἀπιστία 286,24.
 (Ἄπολινάριος 23· 43· 49).
 (Ἄπολιναρισται 58).
 (Ἄπολλόδωρος 104· 105· 109· 113· 114· 115· 116· 117· 118· 119· 146).
 Ἄπόλλων 104,1· 134,10· 172,9· 350,8· (100· 104· 108· 115· 356).
 Ἄραβες 150,7.
 (Ἄραβία 159).
 (Ἄργος 117).
 (Ἄρειανισμὸς 23· 26· 34· 44· 47· 48).
 (Ἄρειανοὶ 14· 20· 22· 23· 24· 25· 28· 31· 34· 35· 36· 38· 39).
 (Ἄρειος 12· 14· 15· 16· 18· 19· 32· 33· 35· 36· 38· 57).
 ἄρετῆ 82,12· 132,9· 362,26· 372,30.
 Ἄρης 116,11· 118,5· 126,27· 126,29· 156,17· 160,15· (98· 117· 118· 159· 161).
 (ἄρης 161).
 ἀριθμοὶ 136,5· (137).
 Ἄρισταῖος 136,3· (96· 137).
 (Ἄριστείδης 114· 115· 116).
 (Ἄριστοτέλης 137· 143· 193).
 Ἄρκαδία 98,11· (99· 117).
 Ἄρκας 116,13· (117).

(Ἄρκάδες 116).
 Ἀρμένιοι 150,11· 360,13.
 (Ἄρριανὸς 99·155).
 (Ἄρσένιος 16· 17· 18).
 Ἄρτεμις 104,3· 108,6· 114,6·
 134,10· (104· 105· 106·
 109· 115· 156· 159· 161).
 Ἀσάφ 326,19.
 ἀσέβεια, -αι 96,10· 168,4· 168,11.
 ἀσέλγεια, -αι 100,4· 118,9· 126,13·
 130,13· 158,4· 160,14· ἀ-
 σέλγεια Διὸς 112,2.
 (Ἄσια Μ. 150· 151· 189).
 (Ἄσκληπεῖον 357).
 Ἄσκληπιὸς 354,28· (356· 357).
 Ἀσσύριοι 310,23· 316,24.
 (Ἄστάρτη 98· 106· 161).
 ἀστέρες - ἀστρα 164,18· 188,16·
 194,8· ἀστὴρ τῶν μάγων
 316,3.
 (Ἄσωπὸς 116).
 (Ἀύγουστῖνος 109).
 (Ἀῤῥουμις 14).
 αὐτεξούσιον 82,19.
 αὐτοδικαιοσύνη 328,7.
 αὐτοζωή 280,23.
 αὐτολόγος 202,28· 366,29.
 ἀφθαρσία 292,11· 372,15.
 (Ἄφρικανοὶ 150).
 (Ἄφρικὴ 96).
 (Ἄφροδίτη 98).
 Ἄφροδίτη 98,7· 106,1· 116,11·
 118,5· 160,14· (98· 100·
 104· 105· 106· 114· 116·
 117· 118· 148· 160· 161).
 Ἄχαζ 314,27.
 (Ἄχαιοὶ 153).
 Ἄχιλλεύς 130,4· (96· 113· 130).
 ἄψυχα 124,23· 162,2· 162,17.

B

Βαβυλῶν 326,25· (160).
 Βαβυλώνιοι 316,25.
 βάρβαρος, -οὶ 360,24· (153).
 βαρύτης 190,9.
 βασιλεία Θεοῦ 174,9· βασιλεία οὐ-
 ρανῶν 372,17· 374,15.
 (Βασίλειος Μέγας 27· 95· 165·
 167· 191· 192· 193· 203·
 208· 213· 254· 361).
 βασιλεῖς 102,2.
 (Βενετία 22).
 (Venus 106).
 (βιασμός 17).
 (Βιγίλιος 44).
 (Βιθυνία 151).
 Βιθυνοὶ 150,11· (151).
 (Βικέντιος Λειρῖνου 44).
 (Βιμινάκιος 19).
 (Virgilius 137).
 βλασφημία 84,16.
 Βοιωτία 348,19.
 Βουζι 314,29.
 βουλή Ῥωμαίων 102,19.
 (Βρεττανοὶ 361).
 (Βριάρεως 113).

Γ

Γάδ 326,19.
 (Γαλάται 158).
 (Γαλλία 19).
 Γανυμήδης 112,3· (113· 121).
 (γενεθλιαλογία 254).
 (γενετήσιος ὄρμη 106).
 (Γερμανοὶ 360).
 (Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως
 59).

Γεώργιος Καππαδόκης, 24· 25·
33).

(Γῆ 98· 113· 114).

(Γιχβέ 132).

(Γλαύκων 109).

(γλῶπτει 121).

(γλώσσα 78· 79)· γλῶττα Ἑβραίων 78,16· (78· 79).

γνώσις ἐκκλησιαστικὴ 90,5· γνώσις Θεότητος 334,3.

(γονιμότης 100).

Γόθοι 360,13· (360).

γράμματα 134,27· 136,5· (135· 136· 137· γράμματα γραμμικὰ 136)· βλ. καὶ γραφή.

(γραμμικὴ Α 136· γραμμικὴ Β 136).

Γραφή, -αί 72,16· 72,19· 78,16· 80,12· 86,27· 94,14· 108,9· 110,22· 122,16· 124,22· 132,20· 184,28· 214,27· 216,22· 218,13· 220,7· 234,21· 238,2· 310,5· 310,30· 312,22· 314,19· 318,14· 318,26· 320· 8· 322,26· 324,16· 330,5· 330,29· 344,11· 362,15· 372,4· 372,28· (27· 35· 38· 40· 42· 45· 57· 68· 72· 109· 161· 218· 264)· Γράμματα 314,15· (Γένεσις 136· Κ. Διαθήκη 39· 154)· Εὐαγγέλια 88,2· 260,22· 364,23.

(γραφή 136)· βλ. καὶ γράμματα.

(Γρηγόριος Θεολόγος 11· 12· 13· 14· 23· 24· 109).

(Γρηγόριος Καππαδόκης 20· 22· 33).

γυναῖκες 104,10· 112,1· 158,16· (160).

Α

δαίμονες 74,12· 158,8· 240,29· 254,16· 256,30· 258,8· 264,10· 264,28· 274,11· 290,22· 304,1· 304,27· 306,1· 306,29· 308,1· 344,16· 346,20· 350,2· 352,12· 354,1· 354,8· 356,8· 358,18· 362,2· 362,25· 364,1· 370,19· (δαίμονια 265).

δαμονικὴ ἀπάτη 262,6.

(δακτυλικὸν ἐξάμετρον 136).

Δαμασκός 310,22.

Δανάη 114,6· (115· 117).

Δανιὴλ 326,2· 326,25.

Δαυὶδ 314,26· 316,5· 316,13· 316,27· 318,19· 320,16· 326,17.

Δελφοὶ 348,19· (347· 348· 349).

(δερβίσηδες 109).

Δεσπότης 194,23.

(Δῆλος 115).

Δήμητρα ἢ Δημήτηρ 104,2· 134,11· (104· 105· 106· 107· 114· 137).

δημιουργία 340,12.

διάβολος 294,22· 364,7.

(διακορεύσεις 116).

διακόσμησις 196,15.

διαλεκτικὴ 136,1.

διδασκαλία ἐκκλησιαστικὴ 86,21.

(Διδασκαλία πατέρων 59).

(Δίδυμος Τυφλὸς 23· 43).

(Diekamp 59).

(Διογένης Λαέρτιος 95· 137· 229).

(Διόδωρος Σικ. 96· 100· 101· 109· 147· 155· 348).

Διομήδης 116,11· 130,7· (117· 130).

(Διονύσιος Ἀλεξ. 38· 42).

Διώνυσος 100,1· 116,5· 116,13·
154,12· 356,9· (99· 114·
117· Διώνυσος Ὠμάδιος
159).

Διόσκουροι 116,5· (115).

(Διώνη 106).

(δόγματα 45· 72).

(Δρακόντιος 41).

(Dräseke J. 56).

(Δύσις 24· 31· 39· 109).

Δωδώνη 348,19· (108· 152· 348)·
Δωδώνης χαλκεία 108,1·
(108· 109).

Ε

Ἐβραῖος, -οι 78,16· (132· 133·
153).

Ἐζεκιᾶς 314,27· 316,28· 326,18.

ἔθνη 240,1· 290,2.

(Ἐθνικοὶ 20).

εἰδώλεια 158,16.

(εἰδωλολάτρης, -αι 25· 74· 75·
105· 106· 121· 134· 154·
264· 276· 277· 353).

(εἰδωλολατρία αἰγυπτιακή 100).

εἰδωλομανία 104,9· 108,8· 260,26.

εἰδωλοποιεῖα 154,19.

εἰκόν, -όνες 106,14· 138,17· 222,
8· 234,7· 244,3· 254,1· 260,
2· 276,9· (107· 121).

(Εἰρηναῖος 29).

Ἐκάβη 130,8· (131).

ἑκατοντάχειρος 112,10.

Ἐκκλησία 288,15· (15· 25· 32·
34· 35· 45).

ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία 180,22.

Ἐκτωρ 130,7· (131).

(Ἐλέα 137).

(Ἐλένη 115).

(ἐλευσίνια μυστήρια 105· 137).

Ἐλισσαῖος 324,10.

Ἐλκανᾶς 314,26.

Ἐλλάς 302,14· (107· 152· 154·
186).

Ἐλλην, -νες 74,1· 86,10· 102,20·

104,3· 108,4· 116,8· 140,5·

142,27· 156,11· 172,18· 172,

24· 174,11· 226,16· 230,8·

308,26· 332,2· 332,19· 338,

26· 346,8· 346,14· 346,26·

350,21· 352,18· 354,4· 354,

17· 356,6· 358,7· 358,29·

360,23· 364,29· 368,21· (11·

67· 68· 74· 75· 77· 97· 98·

99· 104· 113· 117· 130· 131·

135· 136· 137· 152· 153·

154· 159· 226· 356).

(ἐλληνικὴ χειρσόνησος 74).

Ἐμμανουήλ 310,10.

(Ἐμπεδοκλῆς 94· 137).

ἐνσωμάτωσις 236,7.

Ἐνώχ 314,23.

(ἐπάγγελμα 134).

(Ἐπίδουρος 357).

ἐπιθυμία 80,16· 82,14· 92,12· 92,
15· 92,29· 98,6· 100,10.

Ἐπικούρειοι 228,23· (29· 228).

(Ἐπίκουρος 228· 229).

(Ἐπίκτητος Κορίνθου 37).

ἐπιτορκία 84,16.

ἐπιστήμη, -αι 122,1· 134,13· 136,
9· 142,16.

ἐπιστήμονες 140,6.

(ἐπιτάφιος θρῆνος 107).

(Ἐπιφάνιος 109).

(Ἐπωπις 116).

ἔργα θεῶα 338,17.

(Ἐρμάνουβις 147).

(Ἐρμᾶς 233).

ἐρμαφρόδιτοι 146,19· (147).

Ἐρμῆς 98,11· 104,2· 116,5· (98·
99· 100· 104· 115· 147· 148·
158).

(Ἐρμούπολις 41).

Ἐρως 98,7· (98).

ἔρωτες 118,12· 126,13· ἔρωτες
Διὸς 112,2.

(Ἐυάγριος Ἀντιοχείας 40).

(Ἐυζώτιος 25).

(Ἐυνομία 116).

(Ἐυξείνος Πόντος 156· 157).

(Ἐθριπίδης 156· 157).

Ἐυρώπη 114,6· (113· 115).

εὐσέβεια 224,1.

(Ἐυσέβιος Βερκέλλης 34· 43).

(Ἐυσέβιος Ἐμέσης 56).

(Ἐυσέβιος Κκισαρείας 17· 18· 56·
59· 96· 98· 99· 155· 158·
159).

(Ἐυσέβιος Νικομηδείας 14· 17·
18).

(Ἐυστάθιος Ἀντιοχείας 14· 43).

(Ἐφορος 152).

Z

Ζαχαρίας 326,26.

Ζεὺς 98,11· 104,1· 108,2· 112,2·
126,13· 126,26· 126,29· 128,
26· 130,3· 130,16· 134,7·
138,4· 154,8· 160,13· 172,9·
350,8· (97· 98· 99· 104·
105· 108· 109· 113· 114·
115· 116· 117· 118· 357).

(Ζεὺς Ἀμμων 97).

(Ζεὺς Δωδωναῖος 108).

Ζεὺς Λατιάριος 158,1· (158· Jur-
piter Latiaris 159).

(Ζεὺς πελασγικὸς 108).

(Ζηῆθος 116).

Ζήνων ὁ Ἐλεάτης 136,2· (137).

ζῶον, -α 96,6· 112,12· 142,7· 190,
15· 192,2· (ζῶα ἄλογα 138).

ζωή 342,1· 344,1.

H

ἡδονή, -αὶ 80,8· 80,26· 82,5· 82,9·
92,3· 98,5· 100,6· 112,11·
118,12· 126,22· 138,13· 140,
1· 152,2.

Ἡλιος 324,10.

Ἡλιος 188,15· (97· 164· 165).

(Ἡλιούπολις Αἰγύπτου 159).

(Ἡπειροὶ 166).

(Ἡπειρος 108· 152).

(Ἡπίας 105).

Ἡρα 104,2· 112,9· 116,12· 126,
27· 130,4· 134,11· 138,4·
156,24· (104· 113· 114·
115· 116· 118· 159).

Ἡρακλῆς 116,5· 116,11· 118,10·
356,5· (96· 115· 119· 357).

(Ἡρόδοτος 150· 152· 153· 160).

(Ἡρώδης 319).

Ἡρώς, -ες 130,2· 266,2· (96· 137)·

Ἡσαΐας 288,13· 310,20· 314,28.
318,21· 326,20.

(Ἡστόδος 98· 99· 105· 108· 113·
114· 115· 117· 146).

(Ἡσύχιος Ἱεροσολύμων 44).

Ἡφαίστος 134,9· 104,2· 116,14·
118,6· (104· 118).

Θ

θάνατος 80,28· 178,21· 182,14·
236,14· 236,25· 240,10· 242,

3· 244,18· 246,29· 260,9·
 266,5· 268,3· 276,19· 278,
 13· 280,3· 280,9· 280,12·
 282,5· 282,18· 282,26· 284,
 22· 286,6· 286,20· 288,5·
 290,4· 292,12· 292,20· 294,
 14· 296,11· 298,3· 298,10,
 298,15· 298,22· 298,30· 300,
 2· 300,8· 300,22· 300,26·
 302,2· 304,17· 304,30· 306,
 10· 322,7· 342,1· 342,26·
 344,24· 358,16· 366,22· (66,
 106).
 Θάρρα 314,24.
 θαύματα 356,12.
 (θεὰ μήτηρ 100).
 (θεάνθρωπος 26).
 θεῖα 78,7· 80,6· 80,19· 92,3.
 θεία ἐπιφάνεια 142,3· θεία λόγια
 72,14· 82,27.
 (Θέμις 116).
 θεογνωσία 74,6.
 (Θεοδώρητος 16· 18· 43).
 (θεολογική σχολή Ἀλεξανδρείας
 12).
 θεολόγοι 270,20· 372,6· 372,8·
 374,7· (218).
 θεοπλαστία, -αι 118,14· 140,2.
 (θεόπνευστα βιβλία 109).
 θεοποιεῖν 102,7.
 (θεοποίησις 103).
 θεοποιτα 116,4· 144,21· 172,12.
 θεὸς κροκόδειλος 150,21.
 Θεοῦ ἐπιφάνεια 142,27· 144,20·
 Θεοῦ παρουσία 142,16.
 θεοφάνεια 246,3.
 (Θεόφιλος Ἀντιοχείας 28· 101·
 158).
 θερσίτης 130,5· (130).
 (Θεσσαλία 152).
 Θέτις 112,10· (113· 118).

θεωρία 80,14· 80,19· 82,3· 82,30
 (Θῆβαι 114· 115· 348).
 Θηβαῖοι 150,7.
 (Θηβαῖς 26).
 θήλειαι θεαί 104,2· 104,9· 126,14.
 Θησεύς 104,3· 104,12· (104).
 θνητοὶ 102,8· 106,6· 132,21.
 (Θουκυδίδης 152).
 Θράκες 150,6.
 Θράκη 150,6.
 θρῆνος 106,18· (108· 109).
 θρησκεία, -αι 98,3· 150,18· 152,7·
 162,11· 172,12· 202,6· 256,
 21· 346,12· (101· θρησκείαι
 ὀργιαστικά 100).
 (θρησκευτική πορνεία 160).
 θυσίαι 106,8· 254,17.
 (Ὦτ 147).

I

Ἰακῶβ 310,15· 314,24· 318,17·
 328,13· 328,29.
 Ἰάρεδ 314,23.
 (Ἰασίων 108).
 (ιατρική 356).
 (ἰδιογράμματα 136).
 Ἰεζεκιήλ 314,29· 318,23· 326,26,
 (ἱερακοκέφαλος 96).
 Ἰερεμίας 314,28· 318,22· 326,25.
 Ἰεριχὼ 318,2.
 (ἱερογλυφικά 136).
 (ἱερόδουλοι 160).
 (Ἰεροσόλυμα 23).
 Ἰερουσαλήμ 316,23· 326,10· 326,
 16· 326,18· 326,23· 328,2·
 2· 328,8· 328,11· 330,20·
 (101).
 (Ἰερώνυμος 28· 40· 44· 55· 109).
 Ἰεσσαί 314,15· 314,27· 316,7.

(Ἰεχωβά 132).
 Ἰησοῦς Χριστός 76,18· 88,1· 162,
 25· 224,16· 230,26· 234,2·
 252,29· 260,3· 276,11· 320-
 12· 330,25· 360,19· 362,12·
 374,18· (26· 319).
 Ἰησοῦς Ναυῆ 318,1.
 (Ἰθάκη 130).
 (Ἰλάριος 43).
 Ἰλιον 116,8.
 (Ἰνδία, -αι 99· 139· 297).
 Ἰνδοί 100,1· 150,7· 154, 12· 350·
 15· 358,2· (351).
 (Ἰοβιανός 27).
 Ἰουδαία 320,24· 324,8.
 Ἰουδαῖος, -οί 216,2· 216,20· 220,
 6· 226,15· 232,1· 256,23·
 270,31· 282,15· 282,21· 308,
 26· 310,4· 312,1· 314,18,
 316,20· 322,18· 324,21·
 326,27· 328,14· 328,18· 330,
 3· 330,19· 330,28· 354,10·
 (20· 67· 77· 153· 154· 226).
 Ἰούδας 314,25· 316,20· 328,15.
 (Ἰουλιανός 25· 26· 56· 347).
 (Ἰούλιος Ῥώμης 20· 22· 31).
 (Ἰουστίνος 108).
 Ἰπποκένταυρος, -οί 146,11· (146).
 Ἰσαάκ 314,24· 318,17· 328,28.
 Ἰσις 100,1· 104,13· (96· 100·
 105· 106· 107· 116· 147·
 161).
 Ἰσραήλ 310,15· 316,20· 316,24·
 318,3· 324,8· 326,17· 326,
 29· 328,25.
 (Ἰσχώρας 15· 16· 17).
 (Ἰταλία 31· 137).
 (Ἰφιγένεια 159).
 Ἰχθύς 150,24· (152).
 Ἰωάννης Βαπτιστής 288,12· 328,
 18.

Ἰωάννης Εὐαγγελιστής 232,8.
 (Ἰωάννης Χρυσόστομος 109).
 (Ἰωάννης Ἀρχάφ 15).
 Ἰωᾶς 316,14.
 Ἰωσίας 314,28· 316,15· 316,28.

Κ

Κάβειρα 348,20.
 (Κάδμος 114).
 (Καῖσαρ, -ρες 96· 103· Κύριος
 Καῖσαρ 103).
 (Καισάρεια Καππαδοκίας 19).
 (Καισάρεια Παλαιστίνης 17).
 (Καισάρειος Ἀρελάτης 44).
 κακία 76,10· 86,12· 86,14· 86,25·
 92,1· 92,20· 98,5· 126,15·
 244,23.
 κακόν, -ά 86,5· 86,9· 86,17· 86,20.
 86,25· 90,6· 90,16.
 (Καλλίνικος 17).
 (Καλλιστώ 117).
 καλόν, -α 86,9· 86,18· 90,8· 92,7.
 (Καππαδόκαι 151).
 Καππαδοκεῖς 150,10.
 (Καππαδοκία 151).
 (καρναβάλια 106).
 (Καρχηδόνιοι 159).
 (Καρχηδών 159).
 (Κασπία 361).
 (Κάστωρ 115).
 (κατηχούμενος, -οί 76· 77).
 (Κέλσος 101).
 (Κένταυροι 146).
 (Κερκυραῖοι 108· Κερκυραίων μά-
 στιξ 108).
 (Κικέρων 97· 152· 155).
 Κίλικες 150, 9· (150).
 (Κιλικία 150).
 (κιναιδισμός 99· 117).
 (κίναϊδος, -οί 99· 101· 161).

- (Κλήμης Ἀλεξ. 59· 98· 99· 101·
108· 109· 114· 115· 117·
119· 120· 139· 158· 159).
(Κληταιμήστρα 115).
κλοπαί 238,27.
(Κόλλουθος 15).
Κόραξ Συρακούσιος 136,2· (137).
Κόρη 104,13· (104· 105· 107· 115·
116· 161).
(Κόρινθος 160).
(κορυβαντιῶ 109).
κορύβας, -ντες 108,1· (108· 109).
(Κορωνίς 356).
κόσμος 194,20· 198,17· 200,8·
200,23· 208,19· 212,27.
332,27.
Κρητες 156,25.
Κρήτη 98,11· 108,1· (99· 108·
114· 115· 152· 157· 159).
κριοκέφαλος 96,17· (96· 155).
(κριομόρφος 97).
(κροκόδειλος 151).
Κρόνος 112,14· 126,27· 126,29·
156,25· 350,8· (98· 99· 109·
114· 157· 158· 159).
(κτῆνος, -η 96· 98· 113).
κτίσις 86,26· 88,22· 94,3· 166,23·
168,26· 170,8· 172,7· 188,2·
194,10· 196,11· 202,16·
202,29· 206,16· 228,14·
232,7· 256,14· 262,19· 336,
20· (62).
(Κυβέλη 98· 106· 108· 161).
(Κυκλάδες 105).
(Κυλλήνη 115).
κυνοκέφαλος, -οι 96,16· 146,12·
(96· 147).
(Κύπρις 98).
(κύπρις 98).
(Κύπρος 98· 159).
(Κύριλλος Ἀλεξ. 27).
(Κύριλλος Ἱεροσολύμων 109).
(Κωνσταντῖνος Μ. 13· 15· 16· 18·
19· 31).
(Κωνσταντῖνος Β' 21).
(Κωνσταντῖνος, υἱὸς τοῦ Μ. Κων-
σταντῖνου 19).
(Κωνσταντινούπολις 15· 18· 19).
(Κωνσταντῖος 19· 20· 21· 23· 24·
25· 31· 33· 34).
(Κώνστας 21· 22· 23· 24· 31).
- Λ
- (Λακεδαιμόνιοι 116).
(Λακεδαίμων 159).
Λάμεξ 314,23.
(Λαοδικεῖα Συρίας 23· 159).
(Λατῖνοι 11· 158).
(Λάτιον 158).
(λατρεία θρηνητικὴ 109· λατρεία
ὀργαστικὴ 100).
(Λεόντιος Ἀντιοχείας 32).
(λατρευτικὴ πράξις 98).
(Λεόντιος Βυζάντιος 59).
Λήδα 114,5· (113· 114· 115).
(Λήμνιοι 118).
(Λῆμνος 118· 152).
Λητώ 114,6· (104· 115).
(Λιβέριος Ἰώμης 23· 32).
Λίβυες 96,17· 154,10· (96· 97).
Λιβύη 348,20· (25· 35· 38· 96·
349).
(Λουκιανὸς 152· 160· 276· 277·
354).
(Λούκιος 25).
(Λούκιφερ Καλάρως 35· 44).
(Λυδία 119).
Λυκάονες 188,6· (189).
Λυκία 348,20.
Λυκοῦργος Σπαρτιάτης 136,4·
(137).

Μ

μαγγανείαι 350,4.
 μαγεία, -αι 304,21· 350,13· 352,
 10· 352,22· 364,22· (16).
 (Μαχθέντιος 24· 31).
 μάγος, -οι 354,15· 358,2.
 Μαΐα 114,6· (99· 115).
 (μαινάδες 108).
 (Μακάριος 15· 16).
 (Μακεδόνες 153).
 (μανιχαῖοι 86).
 (Mansi 63· 261).
 μαντεῖα 254,21· 346,15· 348,18·
 (μαντεῖον τοῦ Ἄμμωνος Δι-
 ος 349· μαντεῖον τῶν ἐν Αἴ-
 γύπτῳ Θεβῶν 349).
 μάντις 126,7.
 (Μάξιμος 38).
 (Μαρεῶτις 15).
 (Μαρία 26).
 (Μάρκελλος Ἀγκύρας 21· 36·
 43).
 (μαρκιωνῖται 86).
 (Μαρτῖνος Βράγης 44).
 μάρτυρες 298,13.
 (Μαρτύριον Πολυκάρπου 103).
 ματαιολογία 232,14.
 (Μαχάων 356).
 (Μεδιόλανον, -α 21· 23).
 μέθη 84,20.
 (Μελέτιος 15· 27· 34).
 (Μελιτιανοὶ 13· 14· 15· 16· 18).
 (Μένανδρος 108).
 (Μεσσαλιανοὶ 41).
 μετάνοια 242,22· 244,1.
 (Μετηλείτη 105).
 μέτρα 136,6· (137).
 μήτηρ θεῶν 160,4· (161).
 (Μινούκιος Φηλιξ 96· 139· 155).
 (Μίνωας 115).

μισθαρνίχ σώμπτος 158,18.
 μοιχεία, -αι 112,4· 116,2· 118,5·
 118,19· 160,14· 238,27·
 (99· 104· 116· 120).
 μοιχός 118,18.
 (Μολόχ 157).
 (μουσική ἔξαλλος 109).
 Μωάβ 310,16· 316,27.
 (μωσαϊκὸς νόμος 154).
 Μωϋσῆς 78,19· 88,2· 174,5· 218,
 28· 232,19· 310,11· 312,31·
 314,25· 316,4· 316,29· 318,
 11· 318,18· 320,17· 328,
 29· 330,1· (136· 161).

Ν

Νάθαν 326,20.
 Ναιμάν 324,9.
 (Ναῖσσός τῆς Ἰλλυρίας 22).
 ναοὶ 140,27.
 (Νέα 105).
 (Νεῖλος 10).
 νεκροὶ 266,1· (100· 147).
 Νέστωρ 130,6· (131).
 Νεωτέρα 104,13· (105).
 (Νίκαια 14· 17· 33· 34· 35· 37·
 38).
 (Νικομήδεια 15· 16).
 νοητὰ 82,3.
 νομοθεσία 242,16· νομοθεσία θεῖα
 164,5.
 (Νόμος 30).
 νόμος, -οι 120,1· 160,16· 240,14·
 246,13· 328,17· νόμοι Θε-
 οῦ 82,28· νόμοι Ῥωμαίων
 114,3· (114).
 (Nordberg 56).
 νοῦς 176,16.
 Νῶε 314,23.

Ο

- ὄδμαί ἐρωτικά 84,18.
 Ὀδυσσεύς 130,6· (130).
 οἰκουμένη 348,1· 348,15· 370,5.
 (Ὀλυμπος 104· 118).
 (Ὀμηρικὸς ὕμνος 99· Ὀμηρικὸς ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα 115· Ὀμηρικὸς ὕμνος εἰς Ἄρτεμιν 104· Ὀμηρικὸς ὕμνος εἰς Ἀφροδίτην 98· Ὀμηρικὸς ὕμνος εἰς Δῆμητραν 105· Ὀμηρικὸς ὕμνος εἰς Διώνυσον 114· Ὀμηρικὸς ὕμνος εἰς Διοσκόρους 115· Ὀμηρικὸς ὕμνος εἰς Ἑρμῆν 115).
 Ὀμηρος 136,1· (98· 108· 113· 114· 115· 116· 117· 118· 119· 128· 130· 131· 136· 137· 146· 152· 356).
 (Ὀμοιοὶ 34· 47).
 (Ὀμοιουσιανοὶ 34· 37· 47).
 Ὀμφάλη 118,11· (119).
 ὄνοκέφαλοι 96,16· (96).
 (ὄνόματα τοῦ Θεοῦ 133).
 (Ὀνωράτος 44).
 (Ὀξύρυγχος 105).
 (ὄργια 105· 106· 107).
 (ὄργιαστικά τελεταὶ 100).
 (Ὀρθοδοξία 14· 27· 34· 44).
 (Ὀρθόδοξοι 14· 19· 20· 22· 25· 27· 34· 48).
 (ὄρκοι 133).
 (Ὀσιος Κορδοῦης 21· 22).
 Ὀσιρις 100,2· 106,17· (100· 105· 107· 108· 109· 116· 147· 155).
 (Ὀυαλεντιανὸς Α' 27).
 (Ὀυάλης 27).
 (Ὀυάλης Μουρσῶν 23· 31).
 (Ὀυρανὸς 98· 113· 114· 164· 165).

- (Ὀυρσάκιος Σιγγιδῶνος 31).
 (οὐσία 36).
 ὄφιοκέφαλοι 96,16· (96).
 ὄφις 80,15.

Π

- πάθη 92,4· 132,24· 138,12.
 (Πάθμος 105).
 (παιδεραστία 119).
 παιδικὸς 100,3· (101).
 παιδοφθορία, -αι 118,21· 126,14· 160,13· (119).
 (παίδων φθορὰ 120).
 (Παλαιστίνη 31· 157· 277· 355).
 Παλαμῆδης 136,6· (137).
 (πάπας 103).
 (πάπυρος 105).
 παράδεισος 234,10· 234,15.
 (παράδοσις 45).
 παρθενία 360,11.
 (παρθενικὸς βίος 40).
 παρθένος, -οὶ 156,10· 246,5· 278, 7· 310,8· 314,20· 316,1· 352,5· (40· 65· 156).
 (Πιάσχα 42).
 (πατέρες 45· 109)· πατήρ θεῶν 130,14.
 Παῦλος 86,7· 160,7· 188,4· 232, 23· 264,4· 266,18· 280,4· 366,13· 372,24· (29· 75· 227).
 (Παῦλος Σαμοσατεὺς 36).
 (Παυλῖνος 27· 34· 40).
 (Παυσανίας 116· 117· 137).
 Πάφος 98,7· (98· 105).
 (Παχώμιος 14· 41).
 Πειραιεὺς 108,4.
 (Πελασγικοὶ θεοὶ 349).
 Πελασγοὶ 150,5· 152,4· (152· 150· 153).

(Πελοπόννησος 115· 152).
 (Πέλωψ 121).
 πένθος 106,7.
 (Πεντάτευχος 136).
 Πέρσαι 150,4· 360,12.
 Περσεύς 116,6· 116,13· (116· 117).
 (Περσεφόνη 104· 106· 107· 115· 116· 137).
 Περσίς 320,24.
 (Πηλούσιος 17).
 (Πίνδαρος 116· 117).
 πίστις 76,7· 86,22· 100,13· 232, 14· 302,29· πίστις Χριστοῦ 358,26· πίστις κατὰ Χριστόν 372,1.
 Πλάτων 108,5· 230,8· 338,26· (28· 29· 109· 207· 230· 341).
 (Πλούταρχος 97· 100· 101· 137· 345).
 (Πλούτων 105· 107· 114· 117· 357).
 Πνεῦμα ἅγιον 90,22· 122,24 (36· 37· 47).
 (Προδαλείριος 356).
 ποιήσις ἡρωϊκὴ 136,1.
 ποιητής, -αὶ 112,2· 126,8· 126,20· 126,25· 128,1· 128,25· 128, 28· 132,7.
 ποιμὴν 232,20.
 (Πολυδεύκης 115).
 πολυθεότης 196,21.
 (Πολύκαρπος Σμύρνης 108).
 (πόρνοι 160· 161).
 πορνεία 160,14· (98· 100· 114).
 (πορνικὰ τελετὰ 98· πορνικὰ ὄργια 106· 107).
 Ποσειδῶν 104,1· 112,9· 134,8· (104· 113· 114).
 πράξεις ἀσχηραὶ 132,5· 132,13.

(Πρίαμος 131).
 (Προέλληνες 98· 99· 150).
 πρόνοια 156,14.
 (Προποντις 151).
 (προφῆται 30).
 (πρωτόπλαστοι 78· 242).
 Πυθία 348,21· (348· 349).
 (Πύλος 131).

P

(Ῥαδάμανθος 115).
 Ῥέα 160,14· (99· 106· 114· 161).
 ῥητορικὴ 136,2.
 (Ῥόδος 158).
 (Ῥουμανία 150).
 (Ῥουφῖνος 12).
 Ῥωμαῖοι 100,2· 102,1· 102,18· 114,2· 158,1· 188,5· (21).
 (Ῥώμη 20· 21· 101· 158· 159).
 (Ῥωσία 150).

Σ

{σαββαλιανιστὰι 38· 48}.
 (Σαβέλλιος 21· 36· 38).
 (Σαλαμίς Κύπρου 159).
 Σαμάρεια 310,22.
 (Σαμοθράκη 349).
 Σαμουήλ 314,26· 316,6.
 Σαούλ 318,20.
 (Σάραπισ 155).
 (Σαρδικὴ (Σόφια) 21· 22· 23· 33),
 Σαρπηδῶν 112,7· (115).
 (σάτυρος 116).
 (Schultze 56).
 (Σέθ 107).
 Σεμέλη 114,5· (99· 114).
 Σεναχηρείμ 316,29.

(Σεραπίων Θμούεως 23· 32· 35· 36
155).

σημεῖα 266,31· 324,7.

Σκύθαι 150,4· 156,9· 156,21·
360,12· (150· 156).

Σκύλλα 146,11· (146).

Σολομών 314,27· 316,13· 326,18.

Σόλων ὁ Ἀθηναῖος 136,4· (137).

σοφία 100,11· σοφία ἑλληνική
350,18· σοφία Ἑλλήνων 346,
26· 354,17· 368,21.

(Σοφία Σολομώντος 109).

σοφοί 358,2· σοφοί Ἑλληνες 350,
21.

(Σοφοκλῆς 119).

(σπερματικοὶ λόγοι 203).

(σταθμὰ 137).

στάθμια 136,6.

σταυρὸς 74,2· 74,9· 74,18· 228,4·
288,19· 288,24· 292,1· 294,
11· 296,5· 298,14· 298,28·
304,21· 308,20· 308,28· 314,
10· 346,1· 350,6· 352,11·
358,28· 368,24· 372,13·
(67· 74· 75)· σταυρὸς κυ-
ριακὸς 300,27.

στοιχεῖα 94,23· 166,7· (στοιχεῖα
τῆς ὕλης 94).

(Στράβων 108· 109).

(Στωϊκοὶ 61).

συγγραφεῖς 126,8· 128,24.

σύγκλητος Ῥωμαίων 102,1· (102).

(συλλαβογράμματα 136).

(σύνδος Α' οἰκουμένη 13· 14·
σύνδος Ἀλεξανδρείας 34·
σύνδος Ἀρελάτης 24· σύν-
δος Ἀρμίνου 34· 35· σύν-
δος Ἱεροσολύμων 19· σύν-
δος Μεδιολάνων 24· σύν-
δος Λαοδικείας 109· σύν-
δος Ῥώμης (341) 20· σύν-

δος Σαρδικῆς 22· 31· σύν-
δος Τύρου 20· 31· 32· σύν-
δος Φιλιππουπόλεως 31).

(Συρία 135· 159).

Σύροι 150,5· 150,9· 316,26· (152).

(σφηνοειδῆ γράμματα 136).

(Σωζόμενος 13· 26).

Σωκράτης 108,5· (11· 22· 109).

σῶμα, -ατα 80,1· 80,14· 82,20·
82,25· 84,4· 86,3· 92,4· 98,3·
178,9· 178,24· 180,9· 180,
27· 182,3· 182,8· 182,20·
214,3· 280,12· 282,6· 284,
18· 288,5· 292,7· 292,18·
224,2· 294,16· 302,1· 308,
19· 336,11· 338,16· 340,16·
342,5· 342,15· 344,3· 346,
19· 366,26· 372,16· (50)· σῶ-
μα κυριακὸν 284,2· 294,1·
306,3· σῶμα ἀνθρώπειον 168.
18.

σωματικά 92,7.

Σώτεια 116,6· (116).

σωφροσύνη 356,11· 362,25.

Τ

(ταρίχευσις 147).

(τάρταρος 114).

(Ἰατιανὸς 28· 117· 158).

Ταῦρειοι 156,10.

(Ταῦροι 156).

(ταυροκέφαλος 96· 154).

τεκνογονία 84,15· (τεκνογονίας ἀ-
ποφυγή 157).

τεκνοθυσίαι 156,25· (157).

τεκνοκτονίαι 158,11.

(Τένεδος 159).

(Tertullianus 117· 158).

τετράποδα 138,17· 162,13.

τέχνη 120,20· 120,24· 122,1· 126,
6· 134,16· 142,16· 144,10.
τεχνίτης 120,11· 120,22· 144,22.
(Tillemont 56).
(Τιμόθεος 17).
(Τιτάνες 114).
(Τρέβηρα 19· 22).
(Τριάς 35· 47· 49).
Τριπτόλεμος 136,3· (107· 137).
(Τροία 117· 130· 131· 137· 356).
(τροπικοί 37).
Τρῶες 112,5· 116,8· (113· 117·
131).
(τρωϊκὸς πόλεμος 113).
(Τυδεὺς 117).
(Τυνδάρεως 114· 115).
(Τύρος 17· 18· 19).
Τυφῶν 106,18· (100· 107).
(τύχαι 254).

Υ

(Υάκινθος 120).
(Υἱὸς Θεοῦ 37· 38· 46· 47· 52).
(Υἱας 120).
ὕλη 142,19· 230,11· 230,18.
(ὕπóστασις 36).
Υγκανία 360,14· (361).
(Υψηλοπολίται 16).

Φ

φαισαῖοι 286,9.
Φειδίας 186,21.
φθαρτὰ 90,21.
(φθογγικὰ 136).
φθορὰ 242,12· 244,20· 248,27·
250,19· 278,11· 344,2.
(Φιλάγριος 20).

(Φιλαντίνοιοι 101).
(Φιλιππούπολις 22).
φιλόσοφοι 140,6· 332,19· 350,18·
358,7.
φιλόχριστος 76,5· 224,18· 372, 2·
(76).
(Φίλων 28· 96· 98· 139· 151).
(Firmicus Maternus 345).
(Φοίβη 106).
(Φοῖβος 348).
Φοίνικες 136,1· 150,2· 156,24·
(135· 136).
Φοινίκη 158,16· (115· 159· 160).
φόνιοι 160,15.
(Φόρβαν 117).
(Φουλγέντιος Ρούσπης 44).
(Φρουμέντιος 14).
(Φρυγία 108).
(Φύλαρχος 159).
φύσις 190,3· 190,22· 204,28· 206,
4.
(Φώκαια 159).
(Φώτιος 28· 39).

Χ

Χαλδαῖοι 350,15· 358,1· 360,15·
(351).
(χαμευνίχ 108).
(Χαναναία 154).
(Χαναναῖοι 157).
(Χάος 98).
Χάρυβδις 146,11· (146).
Χελκίας 314,29.
(χθόνιος, -οι 107· 108· 154).
(Χίος 159).
(χορὸς ἔξαλλος 109).
(χρησιμοὶ 108).
(χριστιανικὴ πίστις 73).
(Χριστιανισμὸς 30· 44· 67).

(Χριστιανοί 14· 75· 76· 101· 103·
153· 276· 277· 355).

Χριστός 72,11· 72,23· 74,2· 74,
13· 76,4· 86,11· 86,24· 88,
9· 96,8· 152,12· 160,6· 162,
5· 172,15· 202,10· 232,14·
240,4· 250,6· 264,21· 276,
2· 278,25· 294,9· 294,17·
296,7· 296,13· 298,1· 298,
9· 298,15· 298,22· 300,6·
300,10· 300,22· 300,33· 302,
18· 302,29· 304,10· 304,
25· 306,21· 306,27· 308,4·
316,9· 320,30· 326,10· 326,
29· 328,20· 328,25· 330,
18· 342,3· 348,11· 348,22·
350,23· 352,14· 354,14· 356,
21· 358,9· 358,19· 358,28·
360,4· 360,9· 362,5· 362,21·
364,5· 366,1· 368,9· 368,
27· 372,8· 372,25· 372,29·
(30· 36· 37· 38· 40· 49· 51·
67· 68· 153· 227· 277· 353·
355).

(Χρύσιππος 121).

Ψ

ψευδόθεοι 126,7· 156,8· 302,27.
(Ψευδοφώτιος 63).

ψυχή 78,20· 80,27· 82,30· 84,21·
86,2· 90,15· 92,2· 92,13·
132,9· 144,27· 162,3· 174,
21· 176,2· 176,23· 178,4·
178,16· 178,28· 180,11· 180,
21· 182,1· 182,7· 182,29·
184,12· 184,24· 186,5· 186,
13· 214,3· 254,8· 268,22·
338,29· (26· 49· 50· 62·
147).

(ψυχοπομπός, -οὶ 100· 147).

Ω

Ὁκεανός 360,13.

ὠκεανός 166,2· 208,6· (167).

(ὠν 132).

(ὠραπόλλων 101).

(ὠριγένης 28· 47· 101· 109).

ὠρος 100,2· 106,18· (96· 100·
107· 147).

ὠσηὲ 326,20·

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Ἀφιέρωσις	σελ. 9
Εἰσαγωγή	» 11
Κείμενον - Μετάφρασις	» 72
Λόγος Α΄. Κατὰ εἰδώλων	» 72
Λόγος Β΄. Περὶ ἐνανθρωπήσεως	» 226
Πίναξ ἀνταποκρίσεως τῶν ἐν τοῖς σχολίοις παραπομπῶν	» 376
Ἑρμηθῆρια	» 379
1. Ἑρμηθῆριον χωρίων τῆς Γραφῆς	» 379
2. Ἑρμηθῆριον ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	» 382
Πίναξ περιεχομένων	» 397

ΠΙΝΑΞ ΕΙΚΟΝΩΝ

Ὁ μέγας Ἀθανάσιος	» 8
Χειρόγραφον ἐπιστολῆς τοῦ Μ. Ἀθανασίου	69

Τυπογραφεία Ἐμμ. Σφακιανᾶκη καὶ Γιῶν, Θεσσαλ
Βιβλιοδεσία Ἀδελφοὶ Βαρουσιᾶδης, Θεσσαλονίκη,